

DUMITRU ALMAȘ

**NECULAI
MILESCU**

Spătarul

DUMITRU ALMAȘ

NECULAI MILESCU SPĂȚARUL

1 9 5 4

EDITURA TINERETULUI a C.C. al U. T. M.

Coperta, vorsch-ul și ilustrațiile : A. ALEXE

IN IAȘI ERA NUNTA DOMNEASCA...

Cu vântul în față, mergea pe lângă sania cu boi. O lacrimă, ca o boabă mare de mărgăritar, îi înghețase pe umărul obrazului scofâlcit. Dar când se răsuci în urmă, spre sania lui moș Nichifor Bleah, boaba lunecă peste cojocelul rufos și se pierdu în pulberea zăpezii. Pe șleaul spre Iași, ca prin ceață, zărea șir lung de sâni, târîndu-se greoi peste omătul frământat de copite. În lungul drumului, trăgea vânt tăios de miazănoapte; din negura rece scăpărau fulgi mărunți.

Dar nu din pricina frigului plângea Radu lui Ion Marcu; lăsase acasă mama bolnavă, cu fierbințeală și aiurare. Tatăl i-a murit acum două luni. De ciumă. Cu încă doi frați. Fără să le pese de asta, slujitorii boierești l-au mânat la Iași cu darurile satelor pentru nunta domniței Maria. Că asta-i osânda vecinilor din Moldova: să trudească zi și noapte, iarnă și vară, în tot anul și în toată clipa, pentru boieri, pentru mânăstiri, pentru domnie și pentru turci. Să tragă în jug, aidoma boilor, pentru toți.

În popasul făcut cu un ceas în urmă, la hanul din Codăești, un flăcău spusese:

— S'aude că-i negrăit de frumoasă domnița Maria, mireasa.

— Este... oftă moș Nichifor Bleah, om nalt și slab, cu gât lung de cocostârc și glas gros de urs somnoros. Iar ginerele măriei-sale Vasile Vodă-i din neam mare, crăiesc, din țara Litvei. Dar cu cât e mai strălucit neamul lui, cu atât mai întunecată suferința noastră și mai amară... Doamne, ai dat ani de belșug. La grâu și la stupi, mană. Dar nesătula stăpânirii lăcomie, sac fără fund, istovește belșugul, oricât de mare. Uite, cest copil care mătăhăește prin omăt — și mișcă o sprânceană spre Radu lui Marcu — are doisprezece ani. Dela Sfântul Neculai nu mai are tată... Cine să meargă la domnie cu dijma?... L-a în-

vinețit frigul. Crud. Fără vlagă. Acuși cade din picioare zdrobit de osteneală. Mumă-sa o fi murit de alaltăieri, de când am plecat dela Milești. Ii rămân copiii pe drumuri : patru cerșetori... Povesti apoi, în șoaptă, despre unii țărani fugiți în Transilvania, de greul birurilor : Fug, că dacă acum când e belșug nu mai pot îndura jupuirea, cum o fi când veni-vor vremi de năpastă ?

Și mai departe, moș Nichifor Bleah, prisăcar de felul lui, istorisi cum a fugit, acum șapte ani, de răul boierului Gavrilă Milescu și s'a ascuns în Țara Românească la o moșie mare a lui Papa Brâncoveanu din Oltenia. A fugit împreună cu alții de prin satele încăpute pe mâna fraților lui Vasile Vodă Lupu, ori a lui Toma și Iordache Cantacuzino. Domnul din Moldova era în război cu Matei Basarab, domnul din Țara Românească. Ca să câștige războiul, amândoi storceau cumplit norodul. Totuși moldovenii auziseră că muntenii ar duce-o ceva mai ușor. De aceea moș Nichifor și cu ceilalți s'au furișat prin păduri. S'au întâlnit și cu lefegii din oastea lui Vasile Vodă, rășchirați după jafuri până adânc în păduri unde, din pricina războiului, se bejeniseră muntenii.

A muncit doi ani moș Nichifor Bleah la cirezile de vite ale lui Papa Brâncoveanu, ca rumân, cum se cheamă acolo vecinii. Că avea acel boier oltean zeci de mii de vite. De prisăcari n'avea nevoie. Dar acum patru ani, când s'au împăcat domnii țărilor, numai ce-au venit slujitori cu izvod dela mâna lui Matei Vodă că boierul Gavrilă din Milești este volnic a-și căuta vecinii fugiți de pe moșii și a-i lua ori unde s'ar afla : în sat domnesc, boieresc ori călugăresc, în slobozii ori în târguri. Să-i lege și să-i aducă în Moldova. Așa, cu mulți alții, legați, pe vreme de iarnă, a fost adus și moș Nichifor îndărăt, la Milești, bătut la butuc în fața satului și doi ani ținut la și mai aspră robie. Oftă :

— Pentru noi, tot un drac : domnie bogată ori domnie săracă, război ori pace. Sântem înjuțați la război și tot noi răscumpărăm și pacea. Iacă pe acest fecio-

raș de rumân din Vâlcea, pe Radu lui Marcu, dacă-l află boierul lui, îl ia înapoi, cu mumă cu tot. Doar tată-su de-o scăpa, că s'a adăpostit în țintirim, sub cruce.

Pe drum se încrucișară cu alte sănii. Mergeau boierii într-o întâmpinare a solilor poștiți din Transilvania, din Țara Românească ori din Țarigrad, la nunta dela Iași. Surugii boierești dădură chiote aprige, strigând cu mânie spre convoiul de sănii proaste, țărănești, să se ferească din făgașul șleaului și să'ncremenească pân'or trece săniile boierești. Convoiul țărănesc, încărcat cu dijmă și zeciuieli, se feri în omăt până la pânțele boilor, până la brâul oamenilor și înmărmuri așa. Doar capetele se'nclină, atingând cu fruntea ori cu țuguul căciulilor pulberea sticloasă a nămeților. Săniile boierilor, nalte, scumpe, încrustate cu sîdef, zburau ca niște năluci. Zurgălăii se zbuciu-mau pe grumazurile încordate ale armăsarilor.

Moș Nichifor Bleah își frecă obrazul unde lovise o alică de gheață, sărită de sub copita unui cal murg. Privi în urma săniilor și murmură, ca pentru sine, a șagă și a jale :

— Ce să-i faci ? Ei sânt bogați. Noi sântem din Vaslui, unde se ține mămăliga'n cui ; mămăligă de păsat, dintr'un pumn șapte-au mâncat...

Apoi prisăcarul grăi către tovarășii lui de drum despre bogăția lui Vasile Vodă și despre stăpânul lor, boierul Gavrilă din Milești, care vine din urmă cu cei doi feciorași : Apostol și Neculai. Ii aduce la Iași, la învățătură. Ca să-șt mai uite a lui inimă amară, Radu asculta povestirile moșneagului, pășind încet, ostenit, în spatele săniilor încărcate și scârțâind din opline la hartoiuri. Știe multe moș Nichifor, că-i om umblat și pățit. Și-apoi feciorașii boierului vin adesea pe la prisacă și ascultă poveștile bătrânului.

— Auzit-am la boier Gavrilă că nunta asta mulți bani îl costă pe măria-sa. Nu-i place sultanului, nicidecum, că o țărișoară ca Moldova se'nrudește cu neamuri puternice, precum sânt litvanii ori moscoviții. Și-atunci cumpără-i, măria-ta, bunăvoință cu pungi de aur... Cu grele pungi de aur.

Povestiind, ori cât de greu e drumul, oamenii tot ajung la Iași. Sub Cetățuia îi întâmpină isprăvniceii.

— Dacă veniți dela Milești, atunci duceți săniile cu miere pe ulița asta, la cuhniile domnești, pentru dulciuri... Grâul, la moara din râpa Bahluiului. Și făina ? Unde-i făina ?... A fost poruncă s'aduceți făină cernută prin sită de mătăasă. Cum ? N'aveți mătăasă ? De ce n'aveți ? Câinilor ! Au venit meșteri bucătari din Polonia și nu sufăr făina voastră proastă cu hoaspă și tărâță... Și berbecii ? Sânt grași ? Avem musafiri dela Țarigrad și... Unde-i vinul ? De ce n'ați acoperit butoaiele cu paie ? Dacă înghețat vinul ?

— A'nghețat inima din noi — a mormăit moș Nichifor — dar vinul ba, că are maia tare...

— Nu mârîi, moșnege !

— Iaca tac... Dar, rogu-te, îndrumă-ne la un han, să ne'ncălzim și noi, și dobitoacele. C'am înțepenit. Mai cu samă băiețașul ista, vînat îi de frig ca porumbica.

— La hanul de sub curtea domnească, pe ulița dogarilor ! strigă un isprăvnicel.

Dejugară boii și se hodiniră la căldura focului din mijlocul ogrăzii, așteptând să le vină rîndul la descărcat poverile.

La vreun sfert de ceas după ce-au intrat în oraș vremea s'a răzbunat. Vîntul a contenit. Norii s'au ridicat și s'au rărit. Apoi soarele a albit, orbitor, coperișurile și ulițele ninse.

În fața aceluiași han coborî din sanie și boierul Gavrilă Milescu. Iși scutură blana grea de urs și-și împinse mai pe ceafă cușma de lutru. Surugiul coborî de pe capră și se apucă să buciume caii.

— Fii bine venit, jupân spătare Gavrilă ! îl întâmpină pe Milescu boierul Buhuș, care venea din Hârlău, cu darurile lui.

— Bun găsit !... Am sosit tocmai când ceasul din turn la Trei Sfetite bate douăsprezece.

— Ei, ceasul ! Ce ne trebuie ceas când avem soarele ? cărti boierul Buhuș. Păcat să numeri clipele.

Au nu scrie la carte : nimeni nu cunoaște ceasul, ceasul izbăvirii ?

— Păi... așa-i în țările apusului, îngăimă Gavrilă, dezbrăcându-și blana.

— Fie la ele, acolo !... Nu ne trebuie... se supără Buhuș și porni spre chervanul cu darurile lui.

Din sania lui Gavrilă Milescu coborîră atunci și cei doi feciori. Apostol o luă repede spre han. Neculai, încotoșmănit ca și tată-su într'o blană de urs, se grăbi să-și ajungă fratele, dar lunecă pe omătul bătătorit și sticlos. Se răsturnă pe spate, bălângănind picloarele și mâinile, drept ca un pui de urs. Din fața focului, Radu lui Marcu izbucni în răs.

— Inghite-ți râsul, nepricopsitul ! îl înghionți un vecin. Indrăznești să râzi de... și se repezi să-l ajute pe Neculai să se ridice.

Dar băiețașul boierului nu suferi ajutor. Se sculă singur, izbi cu potcoava ciubotei din stângul în ghețuș și zvârli o cătătură chiorîșă celui care hohotise de răs scurt.

— Tu nu cazi niciodată ? întrebă el mânios.

— Eu ? se bâlbâi Radu Marcu. Păi eu am... sânt încălțat, da... încălțat cu opinci. Uite... opinci, cu paie. N'am ciubote cu blană de lup și cu potcoave... lune-coase...

— Eu te cunosc, măi ! se opri Neculai în fața lui Radu. Te-am văzut prinzând raci în gârlă. N'ai vrut să-mi dai un rac pentru că n'am putut spune, repede : „Rac darac sus pe crac cade'n sac cu mac“... Și-atunci ai răs.

— Băiat neștiutor, domnișorule... căută moș Nichifor să-l dezvinovătească. Nu știe a se purta cu boierii... Râde ca un...

— Ba a făcut bine c'a răs. Ce ? Nu-i de răs ?

— Păi da... nu... Cum să fie ?

— Ce, eu nu știu că m'am răsturnat ca un caraghios ? Vorba lui cu „rac darac“ mi-a plăcut. Am învățat-o. Și-acu o știu !

— Păi da... de bună samă !... Uite-l, Doamne, cum agrăește, taman ca un om mare, se minună Nichifor Bleah, foarte încurcat.

— Tată ! strigă puiul de urs și alergă spre sania unde se oprise Gavrilă Milescu. Ii grăi în grecește : Tată, dă-mi ca slugă băiatul cela cu cojocelul rupt și zgribulit de frig. E dela noi din Milești.

— Ce-ți trebuie un țărănoi prost și murdar ? întrebă Gavrilă, tot în grecește, după ce aruncă o privire spre Radu. Îți dau un rob țigan, mult mai isteț.

— Pe-acesta îl vreau ! Dacă nu mi-l dai, nu rămân la școală, grăi hotărît, în românește. Și către Radu : Măi, spune tatei cum te cheamă !

— Radu lui Ion Marcu... și gândi tremurând de spaimă : „Mă ucide'n bătaie boierul“...

— Sus ! In sania noastră, dacă te cheamă Radu !

— Dar boi... Tata a murit. Mama-i bolnavă...

— Dacă-i de ciumă, n'o lecuește nimeni... Să-ți lepezi îndată cojocelul ista flenduros. Tii ! Cum pute... O fi având și păduchi. Tată, rogu-te să-i dai o blană de lup. Ba nu, de urs !

Privind întâmplarea, Nichifor Bleah cu firea lui înclinată spre bine și cu mintea-i lunecoasă își aminti de acum vreo zece ani, când s'a născut acest fecior al boierului. S'auzeau până la prisacă urările slujitorilor : „Să fie norocos, și mintos, și voios, și drăgăstos, și sănătos ; s'ajungă'nvățat și bogat, om de treabă și luat în samă“... Și-apoi l-au închinat la icoane. Dar și-atunci s'a întâmplat o poznă : fiind cam beată, moașa a căzut și era să zdrobească pruncul.

Boierul Gavrilă își privi cu mândrie feciorașul cum porunceă, hotărît și răstit, ca un om mare... O s'ajungă ! Poate ca Vasile Vodă. Că și el când vrea ceva, nici sultanul nu-i poate sta împotrivă.

— Prisăcare, să iei sania acestui băiat și s'o duci la Milești, porunci el lui Nichifor Bleah. Și către isprăvnicel : Imbracă pe socoteala mea pe acest pui de vecin, sluga feciorului meu Neculai, cât va fi școlar la Iași.

Pe uliți treceau șiruri de ostași și de sâni. Sclipeau la soare șeile și hamurile împodobite cu paftale bătute'n piatră scumpă. Străluceau armurile și halebardele. Sunau clopoței de argint.

Moș Nichifor, Radu și ceilalți țărani priveau cu gurile căscate.

— Câtă bogăție, Doamne !... suspinau, zdrobiți de uimire.

— Se duc să-l întâmpine pe mire, sus în deal, la Côtнар...

În dreapta, se înălțau curțile domnești și casele boierilor. Între ele, turnul aurit dela Trei Sfetite strălucea'n lumina soarelui de Ianuar.

2

În zilele acelea, Iașul gemea de lume. Norod și boierime, din țară și din străinătăți. Norodul cu ale lui năcazuri și dureri. Mohorit, temător pentru ziua de mâine, se târa pe uliți purtând poveri : saci, coșuri, măji, vânat, biruri, plocoane. Impodobiți și veseli forfoteau boierii, mândri, în sănii, călări, cu cete de ostași, ori numai cu câteva slugi în jur, după neamul, rangul și dregătoria fiecăruia. De mult nu văzuse Iașul atâta boierime trufașă. Și toți se'ndreptau spre curtea domnească.

După ce-și puse străiele cele mai strălucite pe care le avea, Gavrilă Milescu ieși din casa-i de pe ulița Herbinte, urcă în sanie și se îndreptă și el spre curte. Intrând în șirul boierilor se bucura că n'are nici cai mai răi, nici blâni mai ieftine ca alții. Dimpotrivă. Mulți îl pizmuiau... În scurt timp s'a într'avuțit Gavrilă Milescu. Are acum cincisprezece sate. Și negoț face, cu vite, cu miere, la Țarigrad, la Bistrița, la Brașov.

Odată cu boierii veneau la curtea domnească și înalte fețe bisericești : stareți, arhimandriți, episcopi cu camilafce negre, de mătăasă, cu cruci mari de aur atârinate pe pânțele. Călcau tot așa de trufași ca și boierii. Veneau să se lingusească, să se fălească și să se îmbuibă de bunătați la nuntă domnească. Unii călugări dela Trei Sfetite se uitau cu jind la musafirii din curtea domnească. Știau de-a-rostul rânduielile călugăriei din hrisovul dela Miron Barnovski Vodă

...., iară cine va fi ales în stăreție, de nu va umbla după dreptate și după tocmeala sfintei mănăstiri, ci după samavolnicia sa în mâncări și'n beții, și'n strânsură, unul ca acela să fie scos din stăreție ca o oaie răioasă"... Și iată-l pe Neofit, starețul dela Neamț. Poartă anteriu de jder. Are moșii cu multe sate de vecini. Și podgorii are, ici, la Cotnar. Dar prisăcile din poienile pădurilor? Și hrisovul zice, mai departe ...., de va ține cai, sau stupi, sau alte dobitoace, sau arătură la frații săi, la rudele sale sau la prietenii săi, sau va da bani într'u aslam¹, sau va face negoț, să fie proclat și triclat anatema, maranatha, amin! "... Hrisovul zice și tot el ascultă. Hrisovul blastă, dar pe stareț nu-l ating blăstămele. Chiar adineaori starețul Neofit a chemat negustorii și cămătarii cei mari din Iași, cerându-le să-i plătească veniturile și dându-le alți bani spre cămătărire. Și pe vodă îl împrumută. Și pe năsalnicii și destrăbălășii lui frați și nepoți. Li împrumută prin mijlocirea altora, că legea îl oprește a lua dobândă. Iar când îl văd cum mănâncă și bea, călugării cei nepricepuți într'ale lumii iar își amintesc zisa nepotrivitului hrisov : ...., în ospățare să nu ospăteze... nici să bea, fără numai apă"... Friptură grasă de porc și Cotnar, pentru egumenii cei mari. Iară pe călugării cei proști îi ferecă în opreliști : hrana cea mai de preț — turta de păsă coaptă'n spuză, fără sare și fără untdelemn. Cu asta să se nutrească la zile mari. Iar în zile obișnuite să nu pună în gură nimic alta, fără numai fructe sălbatice și rădăcini de buruieni culese din poienile din jurul schitului.

3

Musafirii se adunau în odăile cele mari din palat, trecând pe sub porțile păzite de mulți pușcași îmbrăcați în straie bogate. Odăile erau împodobite după moda constantinopolitană, cu covoare de persiadă

---

¹ Cu împrumut.

din lână moale, vrâstată cu fir de aur. Pe pereți străluceau tapete de mătasă. Jilțurile și scaunele acoperite cu stofe scumpe, bătute cu ținte de argint și de aur, primeau trupuri groase de oaspeți plini de faimă.

Boierii se'nghesuiau să-l vadă pe cneazul Ian Radziwill, ginerele. Se minunau de mândrețea celor două mii de călăreți și pedestri care l-au însoțit până aici. Se holbau admirându-i îmbrăcămintea și purtările. Întrebau, în șoaptă, despre averile lui. Căutau să cinstească pe solii țarului Alexei Mihailovici dela Moscova, râvnind amarnic spre scumpele lor blănuri de samur. Il urmăreau pe Kemény Ianos, trimisul lui Gheorghe Rákóczi, bărbat frumos și neîntrecut în purtări după moda apusului. Cercetau chipurile luminate de multă înțelepciune ale mitropoliților Petru Movilă dela Kiev și Ștefan al Ardealului. Alături se înșinau solul Suediei, cel al împăratului dela Viena și mulți alții, printre care Diicu Buicescul și Radu Logofătul, trimiși dela Matei Vodă din Țara Românească. Unii grăiau despre strălucirea bisericii dela Trei Ierarhi și despre meșterul Ienachi, armean din Țarigrad, care, cu meșterii lui, zidise această frumusețe. Mitropolitul Varlaam, ținându-și cu demnitate locul, mângâia șirag de mătănii lucii și povestea despre școala cea mare dela Trei Ierarhi, despre casele cumpărate de vodă anume pentru școală, despre profesorii trimiși de mitropolitul Petru Movilă dela Kiev, despre cărțile și pravilele pe care le scoteau tiparniței.

— Că pentru om n'ajunge lumina soarelui ; nevoie este și de lumina cărții.

Oaspeții, la rându-le, prăbăluiau strălucirea curții domnești, dar mai ales bogăția straielor pe care le purta Vasile Vodă și doamna Ecaterina. Mulți nu văzuseră niciodată o risipă atât de mare de pietre scumpe, aur și mărgăritare. Unii dintre oaspeții greci își aminteau de vremea când Vasile Lupu era doar un negustor de abagerie. Iar acum prin bogăția și strălucirea curții se închipuia ca un împărat bizantin. Și în această curte strălucea, a domnului bogățiilor, însăși răpitoarea frumusețe a doamnei Ecaterina, cercheză de

neam. Straiile ei, oa de împărăteasă, prețuiau patru sute de mii de galbeni. Părea de-o samă cu fetele: Maria, mireasa, și Ruxanda. Dintre fiice, musafirii găseau că Ruxanda, mezina, era ca'n poveste de frumoasă. Diicu Buicescul spunea către Gheorghe Ștefan logofătul :

— Se străduiește mult Vasile Vodă să nu rămână mai prejos de Matei Basarab. Carevasăzică nu-i ade-vărat că domnul Moldovei are cămări multe, dar în ele treieră șoarecii.

— Bârfiri netrebnice... strâmbă din nas logofătul.

— Numai nasturii de aur dela straiul de deasupra prețuesc o sută de mii de galbeni, întâri Gavrilă Milescu, fălos.

Unii iscodeau înfățișarea măreață a lui Vasile Vodă, umbletul și starea lui plină de semeție: față roșcovană, frunte naltă, sprijinită pe sprâncene negre, stufoase, nas coroiat, buze groase, musteață și barbă neagră, cu multă asprime în privire, mai ales când cată spre slujitori ori spre norodul cel de rând. După chip se găcea că, din fire, vodă-i râvnitor de averi și setos de mărire.

Oaspeții aflau că traiul la curtea din Iași este asemănător cu al despoților mari din Europa. Foarte adesea vodă are la masă pe puțin două sute de musafiri. Oaspeții apuseni socoteau cam ciudat portul oriental al boierilor noștri. Le plăceau giuvaerurile scumpe, diamantele, inelele și armele turcești, frumos și bogat împodobite. O parte dintre boieri locuiau chiar aici, la curte. Acum însă au găzduit oaspeții în odăile lor, iar ei s'au mutat la rude. Diicu Buicescul urmează întrebările :

— Cum crește urmașul măriei-sale? Nu-l văd...

— A, măria-sa mult se mândrește cu feciorul Ștefăniță, „prea doritul fiu“ cum îi spune el, lămuri tot Gavrilă Milescu. Are numai cinci ani, samănă cu Ecăterina doamna, iar vodă-i proorocește o viață strălucită. Când i-a murit fiul, Ion cel slăbănog, vodă credea că nu are cui lăsa domnia și averile. De când are cocon și beizade, parc'a prins cerul de toartă.

După slujba din biserică, nuntașii au trecut la mese;

au mâncat și au băut cu multă osândie. Domnul, ginerele și oaspeții de rang stăteau în jilțuri și ospătau din vase de argint suflăte cu aur. Iar la mesele celelalte, tacâmurile erau de argint. Bucatele erau gătite după gustul polonilor, al ardelenilor și al moldovenilor. De vin se făcea risipă. Mesenii toți beau pentru vodă, pentru miri, pentru oaspeți. De câte ori vodă înălța cupa, trâmbițele sunau triumfal, fluierile țipau asurzitor, iar pocnetele bombardelor de pe ziduri zguduiau pământul. Mesenii erau datori să beie cupele până la fund. Și toți au băut, până când li s'a urit.

Ca să poată bea și mânca se rânduiau: unii la odihnă, alții la danț. Afară, în piață, se făcuse horă mare. Vreo șaiszeci de fete dănuiau, desfătând pe oaspeți. În fruntea lor sărea, cât ce putea, un stolnic bătrân, cu un toiag lung în mână, cu un ișlic pe cap cât o stamboală, fluturându-și barba ca un măturoi.

Au dănuțuit și oaspeții, mai ales polonii, și ungurii, iscusiți în mazurci și ceardașuri. Au jucat și cerchezii, rudele și prietenii doamnei Ecaterina, veniți din Caucaz odată cu doamna, iar acum locuiau în ulița Herbinte, megieși cu dughenile călugărilor dela mănăstirea Hlinca. Au jucat cerchezii cu săbii și pumnale, îndrăzneț și de-a-mirare joc, că stăteau musafirii și boierii gură-cască, privind fără saț. O zi întreagă de-ar fi jucat cerchezii și tot i-ar fi privit.

Mirele și mireasa, fiind feciori de domn, nu dănuiau decât sus în odăile lor.

Așa s'au veselit o săptămână. Adesea, de pe ziduri, tunarii dădeau din tunuri, cutremurând orașul și văzduhul.

Prin târg boierii de rang mai mic, neguțătorii greci și albanezi se desfătau la mesele tocmite în cinstea nuntașilor. De pe la colțuri de uliță, la rând cu alți copii, Radu Marcu din Milești îi privea cum înfulecau și beau cumplit, apoi porneau cântând cântece lumești, prin case de boieri ori de neguțători, beau și mâncau și acolo, părăduind și bătându-și joc de bucate. Care cum se mbăta, rămânea lat pe câte-o laiță, în vreo tindă ori chiar jos sub masă. Când se trezea, o lua dela capăt. Aidoma făceau și solii, și slujitorii

lor. Unii dintre poloni se luau la întrecere cu ungurii la bătaie și furturi, băgând spaima între nevoiașii târgului.

Răpiți de mâncări, de băuturi alese, de muzici, de jocurile măscăricilor și al pehlivanilor, în acea săptămână mulți boieri nici n'au mai dat pe acasă. Unii au folosit acest prilej ca să afle lucruri și întâmplări din viața altor țări și să lege prietenie cu oaspeții. Logofătul Gheorghe Ștefan întreba pe oaspeții moscoviți cum arată tânărul țar Alexei Mihailovici; vornicul Buhuș voia să știe cum se vânează samurii în țara Siberiei, iar bogatul boier și neguțător Gheorghe Ursache ardea să știe dacă la Moscova se vinde potașă¹. Alții, ca Milescu și ca frații lui Vasile Lupu, întrebau dacă în Polonia sau în Brandenburg, s'ar putea găsi mușterii pentru putini de miere, boloboace de vin și turme de vite dela Moldova. Unii doreau să afle cum trăesc brașovenii și cum a izbutit Kemény Ianos să-și îmbrace toată suita în blănuri de lup.

La rândul lor oaspeții care nu veniseră numai cu gând de petrecere aflau că Iașul este un oraș bogat, în care se poate face un negoț mănos. Pe aici trec mărfurile din Turcia, Tartaria, Polonia, Austria, Brandenburg și Moscova. De aici se trimit vinuri spre Cracovia ori spre Kiev. Pe aici trece o parte din negoțul cu blănuri rusești spre Țarigrad. Și mulți chibzuiau, în sinea lor, cum să pună mâna pe asemenea negoțuri.

Hatmanul Gheorghe, fratele lui Vasile Vodă, beat într'un hal peste hal, se țocaia cu un neguțător grec țarigrădean, putred de bogat. Și, printre sughițuri, grecul tot despre negoț îl întreba :

— 'ici că mai averea-și ce cumpăra?... Atâta carne și-atâta miere curge'n cămara sultanului, la Țarigrad, încât, hâc!... încât mă mir c'a mai rămas oaie ori stup în țara asta...

— Belșug!... gемеа hatmanul. Numai ticălosul, da, ticălosul de Ursache are douăzeci și șapte de mii de oi. Iar prisăcile... dintr'o singură matcă roesc șapte roiuri într'o vară. Cu ceara din prisăcile altui ticălos,

---

¹ Carbonat de potasiu, extras din cenușa lemnului; Ursache vindea potașă în Polonia.

a logofătului Gheorghe Ștefan — sânt sfădit cu el, hâc! la cuțile — faci o feștilă cât minaretele Sfintei Sofia, tuspătru, cap la cap, să lumineze peste Bosfor pân'la Brusa...

Unul dintre apuseni, grăind grecește, întrebă :

— De ce nu porniți voi lupta împotriva păgânilor turci ?

Auzind asemenea întrebare, hatmanul Gheorghe întâi se cutremură și-și scutură capul pleșuv, parcă i-ar fi intrat un purice'n ureche.

Privi speriat în juru-i și numai când se'ncredință că nu-i nimeni cu primejdie, surâse :

— Să luptăm ? Nouă, boierilor moldoveni, stăpânirea otomană ni-i spre folos, nu spre pagubă. Mai bine ne înzirim cu ceva comând sub aripa ei, decât slobozi. Crezi că singuri am putea ține în frâu satele, norodul ? Și-așa, cu puterea sultanului deasupra, norodul cutează la răzmeriță... Aici în Moldova s'a iscat zicala : „Capul plecat, sabia nu-l taie“...

— Mi se pare că te lauzi cu zicala dela Fanar, hatmane ! îl opri logofătul Gheorghe Ștefan.

— Se prea poate... Nu știu. Dar știu că noi, boierii, logofete, n'avem nevoie de slobozenie, ci de bogăție. Tot sub aripă turcească ai ajuns și domnia-ta putred, da, putred de bogat !...

— N'are dreptate hatmanul, șoptea Gheorghe Ștefan. Noi n'avem nici a suta parte din ce stoarce turcul din țara Moldovei. Ehei, ce bogați am fi noi fără turci...

— Ești cam necugetat, logofete ! îi curmă vorba vornicul Toma Cantacuzino. Logofătul tăcu, să nu-și dea de gol gândurile lui tainice. Dar îl puse pe Cantacuzino la loc potrivit în inima lui.

Intr'acest chip, au cam început să se aleagă cei care nutreau gânduri de nesupunere față de turci, să se despartă de ceilalți și să se adune între ei, sfătuindu-se în taină. Polonii vor să lupte cu turcii. Cneazul Radziwill nu-și ia numai soață bogată, ci și socru domnitor într-o țară care nu trebuie să mai fie robită sultanului. Și ungurii vor să lupte. De aceea Gheorghe Ștefan logofătul se împrietenește cu dâșii și mai ales cu Kemény Ianos, pe care mult îl frământa gândul dezrobirii.

Neculai, feciorul lui Gavrilă Milescu, își privea sluga, pe Radu, ce stingherit era în straie noi. Feciorașul ar fi vrut să umble pe uliți, să iscodească, dar nu-l lăsau părinții. Era noian de lume în Iași și ușor se poate rătăci un copil abia acum coborât din sat de la Milești. Ii era îngăduit să privească pe fereastră, la hore și la jocul pehlivanilor, aduși anume din străinătăți ca să învesească în timpul nunții norodul din Iași. Dar forfota orașului nu-i da astâmpăr lui Neculai. Il înșfăcă pe Radu de mână și se furișă afară. Ciubotele scârțâiau pe omătul alb, lucitor.

— Hai în piață, la pehlivani și măscărici.

Se strecurară prin mulțime. Le plăcea mai ales un acrobat harap, iute om și foarte vârtos. Sărea peste opt bivoli așezați în rând, se rotea de două ori în văzduh și cădea în picioare de ceea parte, parc'ar fi fost fulg. Altădată : își lega chica de coada unui cal domnesc, mare și puternic ; apoi un comișel bătea calul cât îl ținea biciul și tot nu-l putea urni din loc pe acel acrobat. După asta, harapul se urca, ușurel ca o maimuță, pe un catarg neted și înalt cât turnul Goltei. Sus, în vârful catargului, făcea multe acrobații, îndoitori de șale și cățărări pe brațe, de-l vedea tot Iașul de pe ulițele ninse și prin ferestrele dezghețate de soarele amiezii din jumătatea lui Ianuarie 1645. Iar la urmă acel acrobat își dădea drumul de sus, ca o săgeată, pe luciul catargului. Și când oamenii credeau că și-a zdrobit creștetul de lespezile pietii măturate de omăt, atunci sălta în sus surâzând cu dinți albi spre lume, uimind și înveselind totodată. Unii dezlegau baierile pungii și-i aruncau bani ; îi culegea un ucenic al harapului.

Se bucura mulțimea adunată noian, din oraș și din sate. Dar pentru mulți nunta asta era o veselie acră, prevestind sumedenie de greutăți și amărăciuni.

— Că și acest aur, și aceste mese, și acest vin, și tabulhanaua, care mai mult țipă și se tângue decât cântă, și pehlivanii aceștia iscușiți, toți și toate din robia noastră îi plătește voievodul, a grăit moș Nichi-

for Bleah, venit să-l vestească pe Radu că i-a murit mama și că frații și surorile s'au aciuit la niște rude.

Dar celor de sus nu le păsa de asta. Ei se desfătau în belșug și desmăț. Insuși Kemény Iános înseamnă în cronica lui : ..., „In scurt, a fost o nuntă mare și o bogăție în toate, nu ca la niște barbari români, ci în- tocmăi ca la un rege creștin“...

5

Cneazul Radziwill a zăbovit câteva săptămâni la Suceava, la socru-său, făcând vânători de cerbi și bouri prin munți, dela Rarău și Căliman până la Ceahlău. Iar în popasuri, în taina munților, ginerele și-a spus fățiș gândurile de război cu turcii. Riga Poloniei leagă prieteșug cu Suedia, cu Brandenburgul, cu Ráckóczi, din Ardeal, cu cazacii și cu țarul Moscovei, și pornește. Vasile Vodă nu poate sta deoparte, cu mâinile în sân. Acum turcii vor primi cea de pe urmă lovitură. La fel sfătuiau Grigore Ureche vornicul și Gheorghe Ștefan logofătul. Dar se puneau tare împotriva Toma și Iordache Cantacuzino și hatmanul Gheorghe, fratele voievodului. Mult s'a speriat Vasile Vodă că ginerele îl va încurca în sfadă și război cu sultanul. De aceea, când Radziwill și-a trimis soția înainte, în Lituania, iar el s'a abătut prin Ardeal, pe la cneazul Ráckóczi, Vasile Vodă a prins a se căi de asemenea ginere. Se oțătise toată dulceața din vremea nunții. S'a dus la Maria și a rugat-o să se despartă de Radziwill, că-i soț cu bocluc. Ci tânăra soție n'a vrut :

— Să fi chibzuit, domnia-ta, bine întâi, iară nu după aceea !

Și a plecat supărată spre casă nouă, spre țară și soartă necunoscută.

6

De școala domnească din curtea bisericii Trei Ierarhi se îngrijeau mitropolitul Várlaam și Eustatie logofătul. Cu patru ani în urmă, Vasile Vodă cumpă-

rase dela marele comis Mihai Furtună, plătind două sute de lei bătuți, casa asta mare de piatră de pe ulița Ciubotărească, aici, între curtea domnească și heleşteul Bahluiului. A legat clădirea cu ziduri de curtea bisericii. A făcut, alături, un feredeu, o mare baie turcească, cu chilioare boltite, din marmoră. Apa era adusă din Bahlui cu roata, iar pietrele încălzite în cuptoare mari de schijă. Boierii se'ntreceau care mai de care să se îmbăieze aici. Veniturile băii, ca și veniturile a trei moșii: Jugani, Tămășeni și Răchiteni, slujeau la întreținerea școlii. Profesorul Sofronie Pociatki a rânduit această școală după pilda celei din Kiev, pentru feciorii de boieri, strănși aici să învețe slavonește, grecește și românește. Având profesori vestiți, faimă școlii cresc, numindu-se chiar Academia domnească. Școlarii începeau să-și zică „spudei“, adică studenți, ca la școlile cele mari din Țarigrad.

Tânărul Neculai Miclescu intra pe poarta străjuită de turnul înalt, când ceasornicul construit de franțuzul Gaspar Caillé bătea ceasul șapte dimineața. Și mai în fiecare zi, înainte de a intra în chilie, întâi se desfăta cu frumusețea săpăturilor în piatră de pe trupul bisericii Trei Ierarhi. În chilie, trudea buchisind pe pagini de biblie ori de cazanie, învățând a citi și scrie în cele trei gnaiuri: slavonește, grecește și românește. Slujitorii dascălilor îi străjuiau cu vergi de corn, usturător îndemn pe pielea celor care tândăleau, nu pricepeau sau uitau vreun cuvânt. La început aveau grijă deosebită pentru scrierea frumoasă, pentru titlurile înflorate cu miniaturi roșii și aurii. Mitropolitul Varlaam povățuia pe „spudei“ să învețe bine carte românească și să ajute apoi oamenii din norod să înțeleagă tâlcul cărților. Deasemenea, bună învățătură primeau școlarii dela profesorul ucrainian Ignatie Jevlevici.

Neculai Miclescu repede a ajuns să strălucească printre ceilalți ucenici ai școlii domnești. Învăța ușor și izbuti să-i întreacă pe toți, măcar că de vârstă era cel mai mic. Având glas frumos, cânta în strună la Golia ori la Trei Ierarhi, alături de ceilalți copii de casă, duminica ori sărbătorile când venea și domnul!

la slujbă. Cânta tot așa de bine la strana dreaptă, în grecește, ori la cea din stânga, în românește. Creștea voinic, înalt, oacheș. Era mândru și nu suferea să fie ocărit ori bătut. Dar în Academia domnească bătaia era nelipsită. „Școlarul nebătut — moară neferecată“, spuneau dascălii. Se răstea la pedel¹ tânărul Milescu :

— Că-l bați pe Buhuș ori pe Ursache, treacă-meargă. Le umblă mîntea doar la neguțătorie cu bogate câștiguri. Dar mie, de ce să-mi moi ciolanele și să-mi beșici pielea de pomana dracului ?

Înălța fruntea, semeț. Ochii negri îi scânteiau. Nărilor îi tremurau. Și pedelul nu-l mai lovea.

Uneori fugea chiar din școală. Dacă era frig se ascundea la fereleul turcesc. Iar dacă era cald, îl lua pe Radu și rătăceau amândoi pe ulițele strâmte ale Iașului, podite cu bârne de stejar. Priveau la casele boierilor, case mari cu acoperișuri înalte, de țiglă, ori la casele mai mici ale târgoveților meseriași sau neguțători, case de bârne și lut, acoperite cu draniță. Adesea căscau gura la incendiile numeroase din Iași. Numai în anul 1646 au fost patruzeci și șase de incendii în Cetatea de Scaun. Dar mai ales se opreau în fața prăvăliilor bogate, cu peste sărat și scrumbii dela Dunăre, cu vânat de tot felul, cu fructe grecești : lămâi, roșcove, smochine și portocale, ori untdelemn auriu dela țara Italiei. Se opreau în fața prăvăliilor de covoare frumoase și scumpe, privind minunatele înflorituri și alesături de pe câmpul lor. Dar mai ales îi uimeau giuvaericelele : le furau ochii și mințile, cu strălucirea și măiestria lucrăturii. Intrau în acele dughene boieri bogați și se târguiau pentru marfă cu neguțători negricioși, vorbind stâlcit pe românește. Dar, așa cum băgase de samă Radu, niciun om din norod nu intra să cumpere asemenea mărfuri. În țara asta cu atâtea oi, norodul n'are covoare. Mulți dorm pe cuptor, înveliți în câte o țolică de cânepă ori în cojoace cu miroase grele de dubială.

---

¹ Slujitorul care îngrijea școala.

Priveau, câteodată, și la teascurile tipografiei dela Trei Ierarhi. Slovele pe care meșterii, cu multă mi-gală, le rânduiau în pagini, fuseseră aduse dela Kiev, dela vlădica Petru Movilă, acum șase-șapte ani. Din această tiparniță a ieșit, la 1643, Cazanica lui Varlaam, pe care învăța ei acum limba românească.

Dar mai adesea stăteau în ulița Herbinte, veselindu-se de luptele, nebuniile și jocurile pe care le făceau cerchezii, rudele și prietenii doamnei Ecaterina.

Gavrilă Milescu se mutase cu totul din Vaslui. Orașul acela se stingea ca o feștilă fără untdelemn. A suferit mult de pe urma prădăciunilor tătare și a molimeii de ciumă. Palatul lui Ștefan cel Mare s'a ruinat cu totul. Neîngrijite, iazurile din jur seacău de apă și se umpleau de rogoz, de trestie, de mătreață și broaște. Ca să nu fie mai prejos decât veliții boieri, Gavrilă Milescu se purta și își îmbrăca feciorii totdeauna cu straie bogate. Le cumpăra caii cei mai buni și tarhat scump. Meșteri aduși anume din Polonia ori din Ardeal îi învățau călăria și lupta de-a călare, colo, în șesul Bahluiului. În casa cea nouă din Iași, Gavrilă Milescu își făcuse odăi mari, pardosite cu lemn de nuc lustruit, le împodobise cu covoare și cu jilțuri căptușite cu catifea. Ca să-i întreacă pe alții, și-a făcut și feredeu, podit cu lespezi de marmură. Când se lucra la terminarea casei, în ogradă se afla și Nichifor Bleah. Neculai l-a văzut cum privea cu ură și l-a auzit tâlcuind :

— Sânt atâția oameni care n'au un dărab de pâine, cu toate că trudesce din zori și până'n miez de noapte. În schimb, iată acest fecioraș de boier își îmboldește calul cu pinteni de argint, privindu-l cum mușcă zăbăluță de aur...

Lui Neculai îi plăcea vorba bătrânului prisăcar. Îl iscodi cu ochii lui negri, mari, umbriți de gene lungi și dese.

— Ce frumos spui, moș Nichifore : mușcă zăbăluță de aur...

— Ptiu ! drace... Dar n'am vrut să spun frumos. Ci răzmerița din mine am vrut s'o tălmăcesc. Ce drep-

tate-i asta, când unii trag în plug și de foame pier, iar alții trândăvesc și în aur se scaldă.

— Păi, unii sânt boieri!... Și nu mai cârți că te dau pe sama gădelui.

Prisăcarul înghiți o nodălcă amară, ghimpoasă, zgârcind rânjet spre musteața stângă.

— Iaca nu mai șuguesc, stăpâne. Fiind domnia-ta sămânță de boier, chitesc că nu-i bine să pun boii în plug cu domnia-ta. Că, oricât de omenos te-ai arăta uneori, tot fără coarne-i scot.

Dar și Radu Marcu, crescând acum aproape de boieri și având tot mai mulți ani, vedea și înțelegea limpede viața boierilor: mâncare, băutură, somn, vânători, bârfire, pâră la domn, apoi pâră domnului la sultan, și mai cu samă jaf asupra norodului.

La început Radu a fost dat la un meșter ciubotar din ulița Ciubotărească să nvețe meșteșug. Dar acolo n'a stat ucenic decît un an. Neculai a stăruit pe lângă tată-su să-i dea și sluga la o școală. Că nu voia să aibă slujitor lângă sine un neștiutor de carte. Cu frate-su, Apostol, Neculai nu se prea înțelege. Apostol e greoi la minte și nu i-i dragă învățătura. Și împotriva datinei, Gavrilă Milescu l-a încredințat pe Radu călugărului Evghenie Mohor dela Golia, să învețe alături de unii fii de neguțători. Călugărul Evghenie era bătrîn, fonf și urîcios. Sta pe scaun gheboșat, cu o jordine mare în mână, se scărpină în barbă ori la ceafă, bătea rar tactul procitaniei și din răstimp în răstimp, fără alegere, pălea spinările învățăceilor, chip că pedepsește pe cei ce greșeau ori adormeau. Ajutat de Milescu, Radu Marcu învață repede cititul și scrisul. Iar în chilia călugărului Evghenie Mohor, când toți dondăneau ca papagalul vistiernicului Grigore, el, cu școlarul de alături, citea din „Alexandria” pusă între scoarțele ceaslovului. Dar, într'o zi, tocmai când se minuna cum viteazul împărat Alexandru Machedon se lupta cu furnicile și cu muștele, l-a pârît vecinul că citește din carte păgână. Călugărul l-a măsurat pe poznaș de cinci ori cu jordia peste spinare și i-a făcut trei benghiuri în frunte, cu cerneală; apoi l-a pus și la falangă, trăgându-i la spate pân'a leși-

nat. Cu toate aceste canonuri, lui Radu îi plăcea să citească. Adeseori, în serile de iarnă, tânărul Milescu își lua alături pe Radu și, cu toată împotrivirea părintelui care nu înțelegea prietenia între stăpân și slugă, urmăreau slovele și șirurile rășchirate din Cazania lui Varlaam. Tânguirea Maiei la mormântul lui Isus îi se părea bocetul unei țărănci în țințirumul din Milești:

..., „Amar mie, sângurata de mine! N'am tras nădejde, fiul meu, când te-am născut de una ca aceasta. N'am așteptat să trag atâta scârbă și dosadă, fiul meu, nici atâta amar și durere... O, iubitul meu fiu, dulce lumina ochilor mei, nădejdea și veselia mea, deschide-ți ochii și vezi maica ta ce plânge, deschide-ți sfântul rost și mângâie maică ta. Ascultă, fiul meu, suspinele mele, caută să vezi lacrimile mele. Unde ți-s tucenicii? Toți te părăsiră acum...”

Mai ziceau odată asemenea șiruri, ascultându-le ce dulce sunau și parcă și mai mult iubeau graiul Moldovei.

Dar clipe ca acestea erau scurte. Lepădau repede Cazania cea groasă cu o mie cinci sute de pagini și cu îmbrăcăminte din piele castanie și porneau la întrecerile de călărie, la aruncat cu sulița, la tras cu arcu și cu arbaleta, acolo, pe malul Bahluiului, unde se afla tineretul boieresc strâns la halcăle¹. Neculai Milescu creștea ca un tânăr dintru acest veac turburat, în care războiul dintre nobili și prinți durează de aproape treizeci de ani, pustiind de istov țările Germaniei.

Vasile Lupu cheltuia mult cu școala dela Trei Ierarhi ca să scoată dieci și grămăticsi cunoscători de limba slavonă, elină și română. Aduse, cu cheltuială și dascăl de latinește, dela școala iezuiților din Cotnar. Vroia Vasile Vodă oa boierii tineri să fie mai învățați decât cei bătrâni, care nu știu nici să se iscă-

---

¹ Intrecere cavalerescă, obișnuită la turci; halcaua constă în a asvârli, din fuga calului, o suliță numită gerid, printr'un inel mare de fier, suliță pe care adversarul trebuia s'o prindă tot din goana calului.

lească. Unii ca Miron, feciorul hatmanului Costin, erau duși la școala iezuiților din Bar. Cei mai mulți învățau ajutați de câte un călugăr, acasă. La școala dela Trei Ierarhi n'aveau toți tragere de inimă pentru carte. Unii se măreau și le umbla capul după năzbâtii. Ca să-i îndemne la învățătură, dascălii le dădeau pildă pe un călugăr tânăr dela mănăstirea Galata, numit Dosoftei. Cu toate că nu avea decât douăzeci și patru de ani, Dosoftei adânc din cărți știa; învăța slavo-nește, elinește, latinește, turcește și poloneză. La dânsul a găsit tânărul Milescu „Cosmographia universalis“ scrisă de Sebastian Münster și tipărită la Basel, carte osebit de căutată în Polonia și în Transilvania. La rândul lui, Dosoftei o luase cu împrumut dela școala iezuiților din Cotnar.

Lui Sandu Buhuș nu-i plăcea de fel acel Dosoftei, că era fiu de neguțător.

Mitropolitul Varlaam privea trufia tânărului boier Buhuș și întreba :

— Te miri, Buhuș ? Dar oare ce-a fost Vasile Vodă decât neguțător ?

— Și ce-i Gheorghe Duca ? Neguțător la abagerie și grec. A ajuns la boierie, iar sora ta Nastasia va să-l primească soț, spuse Milescu batjocoritor.

— Și chiar însumi — grăi Vlădica — ce-s alta decât fecior de țăran prost din ținutul Putnei ?

Dacă uneori școlarii se încingeau la dispute, porneau nu dela Aristotel, pe care abia începeau să-l învețe și din care nu înțelegeau mare lucru, cât mai cu samă dela cronica lui Grigore Ureche, care atunci începea să fie cunoscută printre boieri. Lui Neculai Milescu îi plăcea mai ales când cronicarul îi dojenea pe domni pentru faptele lor : „Cum, dacă, ar fi mai bine pentru blândețe să asculte pre cel mai mare, și să-l iubească și cu dragoste să-i slujească, decât de groază și de frică să i se plece.“

Din colțul lui, Radu Marcu se veselea ascultând povestirea cronicarului despre isprava Lăpușeanului, când a omorât cei patruzeci și șapte de boieri : „...dacă au intrat în curte slujitorii, după învățătura

ce-au avut, închis-au porțile și, ca niște lupi într-o turmă fără nicio apărătură, au intrat într-înșii de-însăși și-i junghia... nici îi alegea pe cei vinovați, ci unul ca altul îi pune sub sabie; cădea mulți, de pre zăbrele afară sarea de-și frângea picioarele“...

Și măcar că Milescu suspina pentru capetele boierilor, slujitorului tot îi venea să spună: „Bine le-a făcut!“... Radu îl iubea mai mult pe Ion Vodă, poreclit de cronicar „cel Cumplit“; îl iubea pentru că a cutezat să se măsoare cu turcul la Jiliște și la Roșcani. Dimpotrivă, pe Petre Șhiopul, căruia cronicarul îi zice „matcă fără ac“, îl socotea un neghiob, pentru că a îngăduit toate ticăloșiile boierilor.

Pe Milescu îl atrăgeau mult spusele vornicului Ureche despre împărăția tătarească și despre obiceiurile ciudate ale neamurilor ce locuiesc în Asia; departe spre împărăția kitailor. Citea cu mult nesăț și se minuna: „Văzduhul acestei țări este neastâmpărat. Vara furtunele sânt înspăimântătoare. Vânturile-s așa de năprasnice — scria Ureche — că de multe ori doboară călătorii de pe cai și prăvălesc copacii din rădăcini. Tunetele sânt așa de groaznice, că mulți oameni mor de frică. În Tartaria rodește grâul, orezul și alte feluri de pâine, se face mătasă, rodește scorțișoară, piper, revent, zahăr. Se găsește smoală și chiar aur și argint. Află-se și stânci negre de piatră, de fac foc cu dânsa dacă o sapă și arde în loc de lemne, pentru lipsa lemnului... Află-se scris în cărțile tătarilor că împăratul lor hrănește zece mii de iepe albe numai de muls lapte și ține douăzeci de mii de vânători“...

Acestea aprindeau în inima băiețandrului dorința de a porni în lume, să vadă acele locuri ciudate.

Pe urmă l-au atras deosebit lecțiile de matematică ale cărturarului Nicolae Kerameos și cele de filosofie ale lui Pantelimon Ligaridis, obârșelnic din Chios, doctor în teologie și filosofie dela Institutul Gregorian „De propaganda fide“ din Roma și ajuns profesor la Iași.

Dar pe mulți școlari îi ispитеau mai cu osebite cele ce se întâmplau atunci în Iași ori peste hotare, decât cele pe care dascălii le spuneau în chiliile dela Trei Ierarhi, ori le tâlceau cărțile cele vechi.

— De ce ne trebuie nouă atâta învățătură despre euharistie? întrebau. Ce? Vrea măria-sa să ne facă pe toți mitropoliți?

Mai degrabă grăiau cu aprindere despre bătălia dela Cosmin, unde hatmanul cazac Bogdan Hmielnițki, aliat cu tătarii, a zdrobit oastea polonezilor Potoțki și Kalinovski, ucizându-le peste opt mii de oameni și luându-le patruzeci și unu de tunuri. Unii erau de partea cazacului, alții de partea polonilor. Și de aici harță și vorbire aprinsă și sfadă. Arare, seara, mai intra câte un neguțător pe la sindrofiile boierești și-și amesteca pletele lui unse cu oloi de opaiț, cu bărbile bine mirositoare și bine periate ale boierilor. Și grăia asemenea neguțător despre răzmerița gloatelor în țara Engliterei. Boierilor li se bulbucau ochii de spaimă. Cică l-ar fi închis pe rege, chip c'ar fi fost tiran și hapsân, i-ar fi aruncat coroana în mare și-acum stau gata să-i taie capul cu satârul, pe trunchi.

— Prostii!... Născociri nemernice...

— Nu vă fie cu supărare, dar așa am auzit la Brașov, la...

— Și eu am auzit, despre asemenea prăpăd la niște neguțători din Lipsca. Cică se umplu și alte țări de molimă englezească, adică de răzmeriță. În țara franțuzului, gloatele...

— Afară! Ieșiți afară, semănători de spaime! Că-răuși de minciuni!...

La sindrofii, boierii obișnuiau alt-fel de îndeletnicire, mai puțin izvoditoare de spaime. Grăiau, de pildă, mai bucuroși, despre felul cum Gheorghe Ștefan logofătui, rămas vădov, a oprit rădvanul și a răpit-o din uliță pe frumoasa Safta lui Bour, făcându-și-o soată. Vorbeau despre nepoții lui Vasile Vodă, adică despre Ștefăniță paharnicul — feciorul lui Gheorghe hatmanul — și despre Alexandru paharnicul și

Enache comisul — feciorul lui Gavrilă hatmanul — sfânta treime a ticăloșilor, care se întreceau în blăstămății, stricând casele oamenilor și batjocorind femeile și letele.

Zilele acestea au necinstit chiar casa marelui logofăt Gheorghe Ștefan. Pentru Safta, logofătul a urlat în fața domnitorului, dar cică vodă ar fi zis : „Tineri boieri și fără minte... Nu le mai mânia în darn. Au domnia-ta însuți nu le-ai dat pildă, răpind-o pe Safta ?“

Mult pătau acești nepoți cinstea domniei, adevărind încă odată vorba care zice că nepotul este salba dracului. Dar asemenea preocupări și bârfiri nu loveau inimile boierilor, cum loveau știrile despre răzmerița englezilor.

7

Cu cât trecea vremea, cu atât învățătura la școala dela Trei Ierarhi devenea tot mai atrăgătoare pentru unii, tot mai grea, mai neplăcută pentru alții. Cei dintâi, după ce deprinseră a se descurca întru citirea limbei latine, la povața profesorilor, împrumutau cărți de gramatică și retorică dela școala iezuită din Cotnar ori dela Colegiul iezuit, ramură a celui din Camenița, care de curând se deschisese, chiar în Iași. Cu asemenea ucenici se mândrea Ligaridis și-i punea în fața boierilor să spună stihuri din Homer sau din Virgiliu, ori să facă iscusite și ciudate socoteli de algebră.

Alți școlari însă găseau că învață lucruri netrebuitoare.

— La ce ni-i bună nouă oratoria lui Cicero ? întreba Sandu Buhuș, împieptoșându-se în straiul lui de veveriță. La Iași oamenii vorbesc puțin și greoi. Iar cei de țeapa lui Catilina nu sânt întâmpinați cu vorbire aleasă, ci sânt trași în țeapă. Ori atârnați în ștreang. Ori tăiați cu hangerul, așa cum făcea Ștefan Vodă Tomșa, căruia călăul îi arăta boierii, rânjind : „Doamne, s'au îngărășatu-s-au berbecii ; buni sânt de

junghiat?“... Nimeni nu cheltuește aici talent de oratorie pe pielea potrivnicilor.

De câte ori era vreme frumoasă, asemenea școlari părăseau chiliile și rătăceau prin viile dela Copou ori dela Cotnar, ori așteptau în grădinile dela Galata să treacă în rădvan vreo jupâniță tânără, să-i arunce trandafiri ori crini. Il luau și pe Neculai Milescu, cu toate că era mai nevârstnic decât dâșii. Și-l luau, nu pentru că spunea frumos stihuri grecești ori latinești, ci pentru că era isteț nevoie mare și iscodea multe năzbâtii, veselindu-i.

Intr'o seară dela sfârșitul lunii Mai, când văzduhul se îmbălsăma cu miroznă de crini și trandafiri, tânărul Neculai Milescu a zărit printre tinere jupânițe pe domnița Ruxanda. O mai văzuse de multe ori în înstrană, la Trei Ierarhi și la Golia. Dar abia acum, urmărind-o cum păsea zveltă și luminoasă, auzindu-i glasul cu vibrații de alăută, a înțeles de ce lumea spune că-i frumoasă ca'n poveste. Nu-și putea lua ochii dela dânsa. I se lipea, fără voia-i, de inimă, stârnind în tainicele-i lăuntruri ciudată bucurie și dulce durere. Devenea trist, nelămurit de trist. Râsul și șaga se sleiau în sufletul lui ca lumina în asfințit, deși în inimă parcă s'aprindea lumină nouă.

Se scutură : ...Ce-i cu mine ? Nu, nu vreau să fiu trist... Erau destui care tânjeau, se jeluiau și slăbeau din pricina ochilor vreunei tinere jupânițe. Asemenea acelora Milescu nu vroia să fie. Țâșni din ceata tinerilor, smulgând pe câțiva cu dânsul.

Urcară în turnul cel nou dela Golia și priviră de acolo asfințirea soarelui. Milescu le grăia înaripat despre frumusețea Iașului, despre palatele și bisericile lui, despre Trei Ierarhi cea aurită, despre Golia cea asemeni bisericilor din Novgorod, despre Sfântul Neculai zidită de Ștefan cel Mare. După ce se săturară de privit, după îndemnul aceluiași năstrușnic, scotociră cuiburile de stăncuță și aruncară ouăle găsite în cușmele boierilor ce treceau, grozav de țănoși, în rădvane scumpe, să-i vadă norodul și să se plece în fața lor. Ouăle erau mici, dar clocite.

Dintre toate cărțile citite la școala domnească, lui Măilescu îi plăceau „Mărturisirea ortodoxă“ a lui Petru Movilă, mitropolitul dela Kiev și „Răspuns la catehismul cel calvinesc“, tîcluit de vlădica Varlaam. Și-l atrăgeau nu atît cuprinsul, cît harța dintre capii bisericii. Chiril Lucariș era scărmanat și făcut cu ou și cu oțet de prelații care ziceau că țin dreapta credința. Tânărul Măilescu se îndrăpnea adesea ca pe vremea lui Demostene ori Cicero, cînd în fața poporului adunat în agora ori în forum, oratorii se băteau din meșteșugul vorbirii și din scîlipirea judecății. Il atrăgeau pe Neculai Măilescu mai mult ca orice oamenii bătaioși, cutezători, care nu lasă să le mucezească gîndul, ci-l frămîntă, îl împrăpătează și-l împing înainte.

Și anii treceau. Neculai Măilescu ajunsese flăcăoaș. Profesorii îl îndemnau să plece la școli mai înalte : la Kiev, la Bar ori la Padova, în țara Italiei. Gavrilă Măilescu se sfătui cu Vasile Vodă. Acesta zise :

— Știu că fiul tău, spătare Gavrilă, este înzestrat cum nu-i altul, fără numai acel călugăr Dosoftei ori Miron Costin care învață la școala din Bar. Trimite-l să fie ucenic, la școala cea mare a Patriarhiei din Țarigrad, așa cum te povățuește și Pantelimon Ligaridis. Moldova are mare nevoie de oameni învățați, cunoscători de multe limbi. Și mie-mi trebuie, pentru treburile pîliticești. Că mi-oi face domnia și mai mare ca acum și... Dar acolo, la Țarigrad să învețe, mai bine, și meșteșugul armelor. Că veacul nostru-i veac aprig și crud. Ca să-l poți străbate, îți trebuie nu numai averi mari și minte ageră, ci și jungher ascuțit, pe care să-l mînuiești cu meșteșug și îndemănare, la ceas de primejdie.

UN TÂNAR NEOBIȘNUIT
SE'NFRUPTA DIN ȘTIINȚA VREMII

A plecat din Iași, în rădvan, străbătând drumuri poudite de frunzele toamnei. Avea cu dânsul scrisori către capichehaia¹ Gheorghe Ghica și către doi greci bogați din Galata Țarigradului, să-l găzduiască și să-i deschidă calea spre școala cea mare de lângă Patriarhia Constantinopolului. Tarhatul venea în urmă. Dela Bârlad îl însoți o ploaie putredă de toamnă. Glodul galben și clisos ajungea până la genunchii cailor.

La Galați, vremea se mai răzbună. Dunărea, ușor vălurită în boarea serii, îl purtă lin spre Oblucita. Asfințitul îi amintea de trandafirii, iasomia și crinii din grădinele Iașului. Il călăuzea un neguțător arbănaș, prieten cu Vasile Lupu. Arătându-i țărani bulgari, acel neguțător arbănaș zise :

— Ii vezi ? Nu doresc decât să-i doboare pe turci.

Sosi la Țarigrad la sfârșitul lui Noembrie 1649. Forfota orașului îl cam năuci. Clădirile mari și bogate îl uimire. Priveliștele dela Bogdan Sarai², peste Cornul de Aur, îl fermecară. Din cerdacul înalt vedea cum apune soarele, stingându-și încet lumina, în vârful minaretelor dela Sfânta Sofia.

La două săptămâni îl ajunse din urmă și Ștefăniță „prea doritul fiu“ al lui Vasile Vodă. Venise pe mare, cu galera, sperind pe turci și pe greci cu risipă de bogăție. Venise și domnița Ruxanda, să fie ostatecă în haremul sultanei valide³, pentru credința tătâne-su față de turci. Se așezară, deocamdată, în palatul dela Kuru-Cişme, pe malul Bosforului, cumpărat de Vasile Vodă cu bani grei.

¹ Agentul diplomatic al domnilor noștri la Constantinopol.

² Palatul unde stătea agentul diplomatic, capichehaia Moldovei.

³ Titlu purtat de sultana mamă.

Repede s'a împăcat și s'a deprins cu viața însuflețită, veselă, printre grecii vioi, îndrăzneți, șireți, dela Școala cea mare din Țarigrad. Tânărul spudeu moldovean învăța cu vestiți „didascalos“, care se lăudau că au fost ucenicii lui Teofil Corydaleus, acel „soare strălucitor al științei“, care la rândul lui a învățat filosofia peripateticilor, la vestita universitate Padova, din Italia. Rector îl avea pe Cariophilis, ucenicul și urmașul lui Corydaleus. El folosea cărțile de logică și retorică, cu chibzuială înjghebate de Corydaleus, care a statornicit anume principii și reguli în studiul filosofiei. Gramatica o învăța pe texte grecești și latinești. Științele numite epistimuri: matematica, trigonometria, geometria lui Euclid și algebra le învăța cu profesori noi, acum veniți din Padova. Didascalos la școala Patriarhiei era atunci și teologul Gavril Vlasie, cel care la sinodul dela Constantinopol, de acum doi ani, a spulberat erezia lui Chiril Lucaris din „Mărturisirea creștină“. Din 1647 Vlasie era și mitropolit de Naupacta și Arta. El a prins deosebită dragoste pentru Neculai Milescu, nu numai pentru că tânărul moldovean era deosebit de cuceritor, ci și pentru că Vlasie fusese prin Iași, la sinodul din 1642 și bine-l primise Vasile Vodă. Învăța chiar românește, fiind prieten și cu Matei Basarab din Țara Românească, unde fusese chemat să-i orânduiască, la Târgoviște, o școală înaltă.

Patriarhia însărcinase pe tânărul frate Dosithei Moraitul să aibă grijă și să privegheze asupra tinerilor învățăcei veniți din ținuturi depărtate, să-i fe-rească de ispitele nebrebnice ale unui oraș mare și păgân ca Țarigradul.

Cu toate că nu avea decât douăzeci și doi de ani, Dosithei cunoștea tot ce-i mai de samă în teologie, filosofie și literatură. Băștinaș din Corint, din familia Notana, Dosithei învățase la Veneția, călătorise prin împărăția turcească și cunoștea viața popoarelor robite de turci și dorea din toate puterile să ajute la

---

1 Cei care urmau filosofia lui Aristotel.

dezrobirea lor. Avea glas frumos, înalt, cutremurător. Purta plete lungi, roșcate, iar barba abia i se urzea. Era înzestrat cu darul vorbirii și al scrierii. Din ochi, din încoruntarea frunții, din mișcarea mâinilor parcă țâșneau flăcări pătimase. Cuvintele însă erau aidoma după evanghelie. De Miclescu s'a îngrijit încă dela început, pentru că acesta venea dintr'o țară care ajuta mult Patriarhia constantinopolitană; pe urmă l-a îndrăgit pentru istețimea lui, pentru ușurința cu care învăța orice: greacă, latină, matematică, istorie, retorică, filosofie.

Programa acestei școli dădea deosebită grijă teologiei și retoricii. Pe lângă studierea lui Ion Hrisostom și Grigore din Nazianz se învățau și cuvântările lui Demostene și Isocrate ori Cicero și versurile lui Pindar și Virgilius, ori tragediile lui Sophocle. Școlarii citeau istoriile lui Plutarh, Xenofont ori Tucidide; învățau și faptele apostolilor, dar și științele dela Pitagora, Euclid, Catone ori Phocilid, iar filosofia, dela Aristotel și Platon. Când osteneau cu știința se desfătau cu fabulele lui Esop ori spuneau versuri din Virgilius. Și aici, tânărul Neculai Miclescu citea mai mult decât alții. Era în frunte la toate în școală. De câte trei-patru ori pe noapte se sculau slujitorii și-i schimbau lumânările în sfeșnic. Adesea zorile de peste Marmara îl găseau citind. Setea pentru învățătură părea neostenită.

Dar, în afară de școala cu dascăli foarte învățați într'o știință veche, îngenunchiată în fața teologiei, în Țarigrad mai era o școală: pe uliți, în dughenile cu dulciuri, în cafenele, în hanuri, în cărciumi, în port. Aici se vorbea despre întâmplările și faptele atunci petrecute, se aflau vești despre revoluția din Anglia ori despre descoperirile astronomice ale lui Galileo Galilei. Spudeii școlii dela Patriarhie se duceau adesea în asemenea locuri să afle lucruri noi și, uneori, mult mai atrăgătoare decât cele dela școală. Șopteau:

— Auzi! Șapte călugări franciscani și șapte cardinali catolici l-au osândit pe Galileo Galilei. L-au pus

la închisoare și i-au dat numai pâine și apă. Vina : a făcut un telescop mare cu care cerceta mai bine mersul stelelor și al planetelor. Ce au cardinalii cu telescopul ?

— Niște ticăloși ! a exclamat Milescu, fără voie.

— Vezi, stăpânește-te, îl povățui Sevastos Kimentul, un spudeu mai vechi cu care Neculai se împrietenise. Că și la Țarigrad prostia se plimbă îngâmfată pe uliți, dând târcoale chiar școlii noastre.

Intr'o zi, aduseră vorba despre Galileo Galilei și în fața lui Gavril Vlasie. Acesta spuse, încet, prietenește :

— Mult îl urăsc papistașii pe acest savant. De ce ? Pentru că știința lui surpă puterea papei. Eu cred că Galileo Galilei este un om care face cinste neamului omenesc. Dumnezeu va hotărî... Dar voi gândiți-vă mai puțin la asemenea oameni, că-i cu primejdie, chiar aici, la noi.

Din acel moment, pentru tânărul Milescu, Gavril Vlasie a fost „sapiens vir ac pius“ — bărbat înțelept și evlavios.

3

Dela început capichehaia lui Vasile Lupu, grecul Gheorghe Ghica, avu grijă de Neculai Milescu, gândindu-i gazdă bună. Deasemeni, Milescu repede s'a împrietenit și cu feciorul capichehaei, Grigore Ghica. Se plimbau împreună prin Țarigrad, cercetând ulițele, palatele, moscheiele, portul, dughenile, oamenii. Ceea ce văzu Milescu întâi în Țarigrad fu mulțimea cea mare de oameni săraci. Rătăceau dormitând pe uliți. Stăteau în piețe, pe malul mării, în port, ghemuiți pe câte-o piatră. Nu știau nimic și se temeau de orice : de oamenii sultanului, de puterile firii, de pedeapsa lui Allah, de judecata de apoi. Se tânguiau și se tânguiau pentru o firfirică. Munceau încet și muți, ca robii, ori cerșeau ca netrebnicii. Grigore Ghica spunea că, uneori, adormirea asta tristă aduna și iar aduna mult năduf, umplând paharul răbdării și al mâniei. Deodată, pe neașteptate, sărăcimea mută

a Țarigradului aprindea, izbucnea în răzmeriță. Paharul mâinii prea plin, se mai vărsa oleacă. Se spăla în sânge. Atunci săracii ucideau tot : pașale, viziri, suțtari. Dar îndată intra în Țarigrad alt sultan, alți viziri, alte pașale cu mulți și sângeroși ieniceri. Câteva mii de capete cădeau în Bosfor. Și săracii își luau dela capăt mohorița și greaua lor viață.

Dar Grigore Ghica nu ținea nici să-și sperie, nici să-și amărase tânărul prieten. De aceea îi arăta, mai cu samă, cât de bine și în ce lux trăesc turcii cei bogați. Tinerii turci învățau mai întâi să călărească și să mânuiască hangerul, iataganul, lancea, arcul și halebarda. Făceau exerciții de luptă câte cinci-șase ore pe zi, sub strașnica priveghere a eunucilor. Zilnic se luptau între dâșii. De aceea erau viguroși, sănătoși și ajungeau mari meșteri în călărie și luptă. Adică foarte potriviți pentru războaie. Învățau să citească din coran și ceva despre religie și despre morală. Așa învăța, de pildă, Abu Murat, fiul Agăi ienicerilor, cu care Milescu s'a împrietenit. Ajutat de Abu Murat, tânărul moldovean se deprindea a grăi mai bine limba turcă, asculta tălmăcirii din cărți persane și arabe. Acest tânăr otoman era chiar prieten cu un „talibulilmi“, adică un iubitor de filosofie. Milescu află că tânărul iubitor de filosofie nu vroia să mânuiască nici hanger, nici lance. Se ferea de ele ca de foc. Se pregătea să devină „hanifizi“¹. Într'acest scop învăța doar coranul, pe de rost. Coranul și nimic alta ; nici o carte. Zicea că în coran e'nchisă toată înțelepciunea lumii. Ce-i în afară de coran e netrebnic și strică mintea.

Negustorii greci din Fanar ori din mahalaua Galata spun, în bătaie de joc, că acum, sub domnia sultanului Ibrahim, s'au scumpit grozav parfumurile, blănurile și slavele. Marea patimă a sultanului pentru parfumuri alese și pentru blănuri noi a molipsit și pe vizir și pe alți turci bogați. În Sarai s'adună tot mai multe zibeline rusești, flori și mirodenii din Smirna, cel mai moale postav din Anglia, mătășurile

---

¹ Un fel de preot.

cele mai străvezii din Franța ori din China, postav de aur și catifea din Veneția. O sclavă frumoasă a ajuns să coste până la două mii de piaștri. Când vine o corabie cu blănuri, cu parfumuri ori cu sclavi, întâi cumpără sultanul tot ce-i mai bun.

4

În grădina școlii, tinerii spudei se plimbau grăind între dâșii. Chiparoșii, ca niște coloane negre, sprijineau tâmpla înaltă, albastră a cerului limpede de deasupra Bosforului. Se simțea boarea mării și mirosul proaspăt al primăverii. Și parcă pe tineri îi apăsa zidurile Patriarhiei, ca niște ziduri de temniță. În colțul dinspre mare al grădinii, trei tineri citeau cu osârdie dintr'o carte. O țineau așa ca să nu se vadă că, între file, e așezat un manuscris, din care citeau de fapt. Acel manuscris era o copie după scrisorile filosofului grec Epicur. Il adusese un tânăr din Athena. Cei trei studenți se întrebau : „De ce profesorii nu ne îngăduie să-l citim pe Epicur ? Auzi ce sfaturi înțelepte : «Tinerii să se îndeletnicească mult cu filosofia, iar bătrânii să nu înceteze a cugeta. Nici când nu-i prea târziu, după cum nu-i nici prea de vreme, ca să ne îngrijim de însuși sufletul nostru. Cel care spune că n'are timp pentru filosofie ori că l-a trecut vremea de a gândi, este asemeni celui care zice că n'are vreme sau i-a trecut vremea de a fi fericit»... Iată, Epicur învață că simțurile sânt cântarul tuturor lucrurilor. Răul cel mai groaznic, moartea, nu-i nimic pentru noi, zice acel filosof, deoarece, atâta timp cât trăim, moartea nu există, iar în clipa când vine moartea, atunci nu mai sântem noi. Moartea nu-i nici pentru cei vii, nici pentru cei morți, deoarece pentru cei dintâi nu-i ea de față, iar pentru ceilalți nu mai sânt ei... Înțeleptul nu se teme de moarte și viața nu înseamnă pentru el o povară ; înțeleptul acela este înțelept adevărat, care nu socotește moartea o nenorocire. După cum nu mulțimea bucatelor

ne place, ci bunătatea lor, tot așa nu lungimea vieții ne încântă, ci farmecul ei.”

Dar, pe nesimțite, s'a apropiat de dâșii călugărul Dosithei.

— Simțurile, măsura tuturor lucrurilor? Cum se poate, ereticilor! Dar Dumnezeu? Oare nu-i el măsura tuturor lucrurilor? La Viețile Sfinților Apostoli cap...

Și începu cu neîntrecutul lui dar de a vorbi să aducă dovezi din cărțile sfinte ca să doboare gândurile culese din Epicur filosoful. Se strânseră mulți studenți în jur, ascultând necruțătoarea filipică a călugărului Dosithei. Nu căutau să-i răspundă. Toți păreau că se lasă convinși de spusele lui Dosithei, că filosofia lui Epicur este împotriva dreptei credințe. Doar unul dintre studenții mai vârstnici aduse cu dibăcie vorba despre multele descoperiri ale științei făcute în vremea din urmă.

— Oamenii de azi nu mai sânt cei de acum o mie cinci sau șase sute de ani. Nu trăim numai în jurul Mediteranei. Magellan a ocolit pământul de jur împrejur cum o furnică ar înconjura o portocală. Într'o zi chiar iubitul nostru dascăl, Gavril Vlasie, ne-a spus: „Născocitorul busolei a dăruit lumea întreagă europenilor. Bogățiile de poveste ale Indiei, aurul din Mexic este acum...”

— O, iubiții mei frați, iară grăiți despre lucruri care pierd sufletul. Câte războaie, o Doamne, se fac pentru acest afurisit aur!... Câte vieți nu s'au stins, câte suflete nu s'au vândut necuratului din pricina aurului. În loc să cugete la viața de apoi, oamenii strâng aur...

— Într'o zi, cinstitul rector Cariophilis însuși ne-a vorbit despre marea însemnătate a născocirii tiparului...

— Asta, da! A fost o născocire inspirată de Dumnezeu. Celelalte...

— Și tot cinstitul rector ne-a povestit despre Paracelsus, un doctor din Svițera oare...

— Noi dăm crezare mai ales celor care-l slăvesc pe Dumnezeu. Voi aici nu vă 'ndeletniciți niciodată cu

vorbirea aleasă despre teologie, ci mai mult despre lucruri mirenești și chiar păgâne.

— Pentrucă, prea cuvioase, noi sântem slobozi a grăi, nu ca în Italia, în ținuturile papei. Acolo dacă vorbești te așteaptă galerele ; dacă scrii — spânzurătoare ; dacă taci — Sfântul Oficiu, adică Tribunalul Inchiziției.

Frumusețea vieții de aici și tăria noastră este că sântem mult mai slobozi.

La asemenea cuvinte călugărul Dosithei se involbura de mânie. Nu-i plăceau pilduirile spudeilor. Mereu spuneau că teologia e stearpă, că filosofia lui Aristotel e uscată ca iasca, iar retorica-i goală. Cu mult mai mare bucurie citeșc din Homer, din Plutarh ori din filosofii păgâni, opriți și afurisiți de biserică, decât din sfinții părinți.

Tăcu o bucată de vreme ascultând parcă hreamătul chiparoșilor. Apoi le povesti vești noi despre războiul dintre venețieni și turci. Atunci când aducea vești despre înfrângerea otomanilor, călugărul Dosithei găsea multă ascultare și dragoste la studenți.

În mijlocul acestor studenți se afla și Neculai Milescu. Deprinzându-se cu viața din Tarigrad, tânărul moldovean vădea tot mai multă curiozitate, sete de știință, vioiciune de spirit, bună memorie, dibăcie în vorbire și scris, deșteptăciune și îndrăzneală. Râvnea să știe orice : și despre euharistică, și despre algebră, și despre piatra filosofală a alchimiştilor, și despre cârma galerelor, și despre chinurile iadului, și despre drumul lui Columb în America.

Aceasta îl făcea pe Gavril Vlasie să prevadă că Milescu va ajunge un mare învățat.

Dar, în același timp, lui Neculai Milescu îi plăcea ca, împreună cu Grigore Ghica, să se amestece cu neguțătorii din bazar ori din dughenile Galatei, cu marinarii din port și să asculte povești despre călătorii și întâmplări nemaiauzite. Acolo era viață plină, frământată, îndrăzneată ; în școală era numai palidă și îndepărtată umbră de viață, de care repede se sătura, ca de-o băutură sălcie la gust.

Aflând despre asemenea îndeletnicire, călugărul Dosithei îl dojeni cu blândețe că risipește vremea cu îndeletniciri netrebnice, în loc să citească tomuri de teologie și să gândească la mântuirea sufletului.

— Iată, Nicos, ai venit la școala noastră de doi ani. Implinești frumoasa vârstă de optsprezece ani și acum două zile n'ai știut nici măcar ce este o minune.

— Acuma știu : minune este ceea ce nu s'a întâmplat și nici va să se întâmple cândva...

Și plecă, lăsându-l pe înfocatul călugăr înmărmurit de uimire. Pe urmă însă se întoarse și-l linguși :

— Am vrut să te cerc. Iartă-mă, părinte Dosithei. Am citit tot ce spune Sfântul Vasile cel Mare despre minune. Și știu ce dumnezeesc lucru-i minunea...

La astfel de purtări îl îndemneau mulți dintre colegii de școală, ca și Grigore Ghica, meșteri în născocirea batjocurilor, subțiri dar usturătoare, iscusiti în a țese intrigi și a linguși.

Creștea tânărul Neculai Milescu frumos, înalt și drept, cum cresc chiparoșii colo, peste Hrisokeras, la Pera și Galata. Din țară, Gavrilă Milescu îi trimețea de toate, din belșug. Să aibă cât îi trebuie și de'n-dreacut. Munceau vecinii în Moldova până cădeau în brânci, ca să aibă tânărul student straie scumpe și cai buni, să chefuiască cu grecii și cu italienii cei bogați, să trimeată giuvaericele și salbe cadânelor păzite cu strășnicie de eunuci sluți și lacomi de bani.

Furat de vârtejul vieții din Țarigrad, i se făcea totuși uneori dor de casă, de părinți, de țară. La plecare, Radu lui Marcu îl rugase să-l ia și pe dânsul

— Să te slujesc, stăpâne ; să grăim amândoi românește, să-ți mai potolești dorul de casă. Ia-mă și pe mine. Aici nu mai sânt al nimănui. Poate dăm peste țara fericirii și rămânem acolo...

Intr'asemenea ceas de aduceri aminte din Moldova, Neculai Milescu scrisese răvaș la Iași, rugându-și părintele să i-l trimeată pe Radu Marcu.

Sosi Radu, peste două luni, cu multe vești dela Moldova. Întâi își mărturisii uimirea că se află în locuri așa de însemnate :

— M'a înfiorat totdeauna gândul că trebuia să plec dela Milești la Vaslui, dar-mi-te până aici, la Țarigrad ? Amețesc numai gândind cât amar de drum am străbătut. Și cu toate astea mult am râvnit să ajung aici, la domnia-ta. M'a adus o corabie otomană, smolită și sprintenă. Intreb : oare nu-i aici țara fericirii, pe care o râvnesc ? Că'ntr'adevăr, ca'n vis, așa-i de frumos...

Neculai Milescu îl plimbă arătându-i orașul : Cornul de Aur, Bosforul, Sfânta Sofia, Saraiul sultanului, palatul lui Vasile Vodă dela Kuru-Cișme, închisoarea dela Șapte Turnuri — Edicule, Bogdan Saraiul unde stă capichehaia Moldovei, școala de lângă Patriarhie și bazarurile Țarigradului. Îi povesti multe din cele aflate despre istoria sultanilor, vorbiră despre viața domniței Ruxanda, zălogită în Sarai.

— Mult umblu și numai arare izbutesc s'o văd, se destăinui slujitorului. De ce nu sânt fecior de domn ? se întreba tânărul Milescu... Ei, parcă dacă nu-s din os domnesc, nu pot domni ? Pentru domnița Ruxanda... Se opri, își stinse focul pârdałnicei închipuiri. Asemenea vorbe nu-i bine să le rostești nici către cea mai credincioasă dintre slugi. Dar domnița Ruxanda e-așa de frumoasă ! Și-i așa de greu de ajuns la inima ei... Au ce ispravă trebuie să săvârșesc ca să mă vadă, să-mi primească dragostea ?

Dar Radu nu-l lăsa în turbureala unor astfel de gânduri. El vroia mereu să știe, să-i cunoască pe turci. Că-să uite junghiul dragostei, Milescu citi slujitorului frânturi dintr'un caiet alcătuit după povața profesorului de limba turcă : „Istorie aleasă pe scurt, izvorită din multe letopiseți turcești și italienești, întru care se arată toți împărații turcești câți au fost din începutul împărăției lor până azi — să se știe“... Însemnase mai ales despre firea sultanilor, despre apucăturile lor. De pildă, scrisese : „Orkan... fire foarte vicleană, iar la război a fost foarte om de ispravă. — Baiazid, iute și pripit, ca un fulger alerga dintr'un loc

într'altul ; și pentru asta i-au zis Ilderim. — Mahomed care a luat Tarigradul a fost un înțelept viteaz și semeț foarte ; îndrăgea mărirea și lauda. Era atât de cumplit, încât și pe feciorii lui cei mai iubiți pentru puțină vină i-a ucis. Însă foarte iubea pe cărturari și pe înțelepți. A fost și Murat sultan, om foarte sălbatic și războinic, râvnitor către ucidere, că nu trecea o zi în care să nu omoare un om cu mâinile lui. Ca mai toți turcii de pe atunci, acest sultan ținea poruncile coranului și nu cunoștea gustul vinului. Dar odată, umblând pe uliți în straie de rând, să nu-l cunoască lumea, a văzut un nemernic tăvălit în glod. S'a mirat sultanul și a întrebat : — Ce are ? I-a răspuns careva : — E beat. — Cum îl cheamă ? a întrebat sultanul. — Toți îi zic Becri Mustafa, adică Mustafa Bețivul. Ci vrând sultanul să-i vorbească, Becri Mustafa îi azvârlî vorbe de ocară și-l sictiri cât colo. Se mânie sultanul : — Ticălosule, cutezi ? Află că eu sânt Murat sultanul. — Imi pare bine ! Eu sânt Becri Mustafa. Și dacă-mi vinzi Tarigradul, iaca, ți-l cumpăr. Și-atunci eu oi fi Murat sultanul și-oi sta în palat, iar tu Becri Mustafa. Și zăcea în glod, ca bivolul... — Să-mi cumperi cetatea ? Dar de unde ai bani ? se miră sultanul, privindu-l pe netrebnic cât de flenduros era. — Ce-ți pasă ! Te cumpăr și pe tine, dacă vreau...

Uimit de atâta cutezare la un netrebnic, Murat sultanul nu scoase hangerul să i-l împlânte în beregată, cum obișnuia, ci porunci să fie dus în Sarai. Venindu-și în simțiri, Becri Mustafa se sperie grozav. Nici în vis nu văzuse un palat așa de aurit. După ce slujitorii îi povestiră pentru care pricină se afla acolo, Mustafa nu aștepta decât gădele : să iasă de după o perdea și să-i taie capul.

Gândi, totuși, să cerce o scăpare din capcană. Se prefăcu, deodată, că se sfârșește, dacă nu-i dau slujitorii măcar un strop de vin. De teamă să nu moară și știindu-l ce'npătimit de beție era, mai marele slujitorilor îi aduse o cană plină cu vin. Becri luă cana și-o puse în sân. Curând îl chemă sultanul. Se înfățișă.

— De unde ai, ticalosule — întrebă sultanul — atâția bani ca să cumperi celătea Țarigradului? Mustafa scoase din sân cana cu vin și zise: — Acesta este, o slăvite, acela care vroia să cumpere Țarigradul. Și când vei avea această comoară, de bună samă c'o vei prețui mai mult decât stăpânirea lumii.

De asemenea vorbe mult se miră sultanul. Iar Mustafa îl îndemnă să bea, pentru încredințare. Împăratul, neștiind ce-i vinul, trase o dușcă. Îi plăcu: avea miros ispititor și pișca limba. Mai înghiți o dușcă. Indată-l furnică prin tot trupul. Bău cana jumătate. Simți o nespusă veselie, o mare plăcere și o nemăsurată încredere în puterile lui. I se părea că-i uriaș, iar lumea-i prea strâmtă pentru el. Incepu să ticluiască planurile cele mai năstrușnice de supunere a pământului și de sugrumare a tuturor împăraților și noroadelor. Bău cana toată, până la cel din urmă strop de vin. Și adormi zămislind gânduri mărețe, războinice. Dar când se trezi, grozav îl durea capul. Furios strigă: — Să vină Becri Mustafa!

Bețivul se iți de după o perdea și-i întinse un poc al de vin: — Aici e leacul, o slăvite! Sultanul bău; îi trecu durerea de cap; din nou se veseli și se grozăvi cu planuri îndrăznețe. Și iaca așa, călcând poruncile coranului, s'a deprins sultanul cu băutura și'n fiecă zi se îmbăta turtă. Pe Becri Mustafa l-a ales sfetnic de taină: se'mbătau împreună ca porcii cei ticăloși. Iar când a fost de a murit Becri Mustafa, sultanul l-a îngropat cu mare pompă, nu în țințirimul trist dela Brusa, ci într'o cârciumă, sub două butoaie de vin. Iar din desfrânare și beție i s'a tras moartea și lui sultan Murat, când avea numai treizeci și trei de ani“.

— Povestea asta am auzit-o dela un neguțător grec din Pera. Și el zicea: „Împărăția otomană trebuie să fie nimicită. Tu ești român și s'ar cuveni să știi că atunci când s'a ridicat dela voi Mihai Voievodul împotriva sultanului, tot poporul din Balcani, din Constantinopol era alături de el. Și n'aștepta decât semnul luptei și sosirea aceluia voievod la Țarigrad.“

— Te-aş întreba şi eu, stăpâne, acu după ce ți-am ascultat însemnările despre firea sultanilor, cum şi de la cine au sultanii putere să robească şi să stoarcă noroadele ?

— Păi... dela Dumnezeu... Adică dela care Dumnezeu ? Că doar sultanii sânt păgâni... se răzgândi şi se 'ncurcă în întrebări tânărul Milescu. Atunci răspund ca acel Mihai Voievodul : „Trebuie să nimicim stăpânirea Porţii otomane ! Să frângem jugul.“

— Ai dreptate, stăpâne. Dar câţi dintre boierii Moldovei, auzindu-te grăind aşa, nu te-ar împuşca de ocară şi în dalmă ?

— Nişte ruginiţi, nişte...

Se uită la el, gândind că până la urmă, Radu nu-i decât o slugă. Dar sluga îl înţelese şi pildui mai adânc :

— Am stat în aceşti ani cu moş Nichifor, la prisaca din Mileşti. Şi într-o zi, privind faţa unui ştiubei, prisăcarul a zis : „De ce nu iau oamenii pildă dela albine ? Uite colea, la urdiniş, cum albinele munci-toare ucid trântorii cei graşi : le rătează aripele şi-i scot afară din ştiubei... De fapt, din când în când, norodul se poartă cu boierii cam cum se poartă albinele cu trântorii. Numai că acei care țin pana în mână scriu numai despre isprăvile trântorilor, iar nu şi despre faptele albinelor. Acestea rămân necunoscute“.

Întâi Milescu vru să strige împotriva slujitorului şi să-i taie pofta de a asemui pe boieri cu trântorii. Dar prea îl privea cu dragoste Radu, ca să nu-şi potolească năpustirea mâniei :

— Prisăcarul tău e-un răzvrătit ! Am să-i tai limba... Şi pe-a ta am s'o cretez cu jungherul, dac'ai să mă mai slujeşti cu astfel de pilduirii.

6

De şase ani dura războiul sultanului cu cetatea Veneţiei, pentru ostrovul Creta. Şi nu erau de fel semne că se va istovi curând. În şcoala de lângă Patriarhie toţi ţineau cu venetienii şi, în şoaptă,

aduceau știri despre izbânzile câștigate, pe mare, de Giacomo Riva și Lorenzo Marcello, două căpetenii venețiene.

— A intrat spaima în turci, se bucura Sevastos Kimenitul, băștinaș din Trapezunt. S'așteaptă, din ceas în ceas, să se ivească în zarea Propontidei galerele venețiene.

Insuși profesorul Gavril Vlasie le povestea, tot în taină :

— Și turcii sânt sătui de războaiele și de jaful sultanilor și vizirilor. Acum câteva zile, Cara Murat, un căpitan de ieniceri, venea din Creta. L-au întâmpinat strângătorii de bir. — Marele padișah poruncește să-i dai, din ce-ai câștigat în război : 40 de blănuri de zibelină, 5 măsuri de ambră și 30.000 de piaștri. Ci Cara Murat a răspuns, furios : — Bani n'am ! Zibelinele și ambra nu le cunosc decât din auzite. Iar din Creta vin doar cu puțin praf de pușcă și cu trei gloanțe în trup. Mai aduc și câteva sute de ieniceri flămânzi, prost îmbrăcați, acoperiți de răni în lupta pentru într'avuțirea și gloria unui trântor.

Umblând după știri privitoare la războiul din Creta, Milescu, Grigore Ghica și Sevastos Kimenitul au întâlnit, într'o zi, un „lup de mare“ englez, un marinar bărbos și ciupit de vărsat. Sta la masă în fața unei crâșme din mahalaua Galatei. O rupea binișor pe grecește și italienește. Sorbea din stacana de bere și povestea despre luptele turcilor cu venețienii pe marea Egee. Dar pentru că nu-i iubea nici de fel pe neguțătorii venețieni, repede aducea vorba despre orânduiriile cele noi din țara lui, Englitera. Acolo cârmuește acum Cromwell, ce-și zice lord protector. El a tăiat pe rege și pe mulți lorzi i-a pus la post și rugăciune, în surghiun. — Și eu am făcut parte din „Coastele de Fier“, adică din armata lui Cromwell. Și pe „John cel născut liber“, adică pe John Lilburne l-am cunoscut.

Povestea cum l-a auzit pe Lilburne strigând împotriva lorzilor și chiar a lui Cromwell. Sufla marinarul englez fum din luleaua groasă și rău mirositoare și grăia scârbit :

— Dar ce crezi c'am făcut cu revoluția ? Am schimbat stăpânii. Atât. Și stăpânii ăștia noi ce fac ? Jefuesc mai departe pe țărani de pământul lor, asta fac ! Și biruri pun. Că la noi nu-i ca'n alte țări. La noi lorzii iubesc mai mult berbecii cu lână moale decât pe oameni. Ca să iaibă cât mai multe turme de oi, sânt în stare să ucidă toți țăranii, să le ia pământurile și să facă pășuni. Că, navigând pe apele line ale Mediteranei, într'o sară, gândeam: „Iaca, sânt țăran de felul meu, eu, și familia mea. Și când ne-a alungat lordul din sat, ne-am împânzit care'ncotro. Părinții mi-au pierit de foame. O soră s'a înecat în Tamisa. Doi frați sânt și azi în temniță, pentru că au furat o pâine. Alt frate-i undeva, în America. Eu, marinar, hoinar pe mări. Ca noi au pățit-o toți din sat: ogoarele noastre — pășuni pentru oile lorzilor ; noi, în cele patru vânturi.“

Și ca satul nostru au pățit-o și o mai pătesc încă multe, multe sate. Și toate astea de ce ? Ca să facă loc turmelor de oi. Iar oile să fie tunsè pentru lână. Și lâna să fie făcută postav, postavul vândut pe aur mult. Deci toate nenorocirile pornesc dela lorzi și dela oi. Oile ! Ce blăstăm ! Am văzut eu și lei și tigri fioresi. Dar oricât de fioresi, tot nu fac atâta pagubă și nu aduc atâta nenorocire cât aduc oile, în Anglia. Oile ! De felul lor așa de blânde, de drăgălașe, de gingașe, oile care se mulțumesc doar cu câteva smocuri de iarbă fragedă, oile care fată mielusei, semn al nevinovăției, aceste oi în mâinile lorzilor au devenit așa de sălbatice, de lacome, de fiorese, încât mai grozav ca tigrii, pustiesc ogoarele, casele, satele și mănâncă chiar oamenii din Anglia... Și acu, dac'am ajuns „lup de mare“, asta nu înseamnă că, odată și odată, nu mă poate mânca totuși o sârmană oiță blândă, cum l-a mâncat pe tata...

— Bine, dar Cromwell n'a pus capăt nelegiuirilor ? întrebă Mițescu.

— Aș ! și abătu fumul din fața ochilor, vrând parcă să vadă mai bine cele ce se petreceau în Anglia. Bogații au făcut chiag în jurul lui Cromwell. El li-i catarg și busolă. Cromwell ! Era nădejdea

noastră când am pornit răzmerița... Acum se ține de fleacuri. În loc să pună în pari pe lorzii și pe bogătașii care jefuiesc și asupresc norodul, el oprește jocul ursarilor și luptele de cocoși... Îl topește mila de cocoși. De oameni, nu. Lorzii și bogătașii din jurul lui au înhățat pământurile, banii, statul și le-au scris în legi pe toate, pe numele lor. Proprietate sfântă! Și noi am crezut că, omorându-l pe rege, întemeiem domnia norodului, domnia lui Dumnezeu. Aș!... Dar parcă poporul se lasă? Nu se lasă!

— Ce, vrea o nouă răzmeriță? se miră Grigore Ghica.

— De ce să nu vrea? Dacă mă'ntorc în Londra, trec cu diggerii, cu săpătorii. Ei țin ca oamenii să fie egali. Auzi, egali! Am' un văr, Edward. E ucenicul lui Winstanley, dela diggeri. El îndeamnă pe diggeri să desțelenească ogoarele cu forța și să le muncească de-a-valma. Că proprietatea asupra pământului, povățuește el, este izvorul tuturor nenorocirilor în lume. Doar Dumnezeu, dacă este Dumnezeu, a dat pământ tuturor; iar dracul, și de bună samă că este un drac, a venit să-l împartă și să pună hotare...

— Cam așa zice și Sfântul Vasile, înclină Sevastos.

— Eu nu-i știu pe toți sfinții tăi. Dar știu că vărul meu, Edward, mi-a șoptit la ureche: „John, numai atunci când pe pământ toate vor fi ale tuturor, numai atunci va fi fericire...” Dar Cromwell? Ne-a îndemnat la luptă. Am luptat. Uite semnele ici, și ici, și pe piept, și-și desfăcu cămașa arătând creștăturile de sabie. Am răpus tirania Stuartilor. Bine! Bravo nouă. „Coaste de Fier“!... Dar, când colo, altă belea: am intrat sub tirania lui Cromwell și a neguțătorilor bogați. Să-i ia toți dracii de câini turbați! Și pentru că nu-l mai cuprindeau cuvintele grecești și italienesti, sudui în graiul lui de acasă, răpezind limba între dinți și izbind-o de cerul gurii. Cromwell și toți oamenii asupresc norodul și-l măcelăresc ca și tiranul, lupul turbat, regele... Și mai zic că'n Anglia-i regatul lui Dumnezeu...

Implinse cu dosul mâinii stacana de bere pe buza

căreia bâzâia o muscă supărătoare. Privi îmbrăcămintea bogată a tânărului Miclescu și mârâi în italianescă stâlcită :

— Dar voi sânteți bogați. Ce puteți voi înțelege... Și, cinstit v'o spun, că vă socot chiar nevrednici. Bogați, putrezi de bogați. Țineți în mână negoțul împărăției turcești. Imprumutați cu bani pe viziri și pe sultan. Sânteți părtași la stăpânirea lor.

Miclescu cercă să anate că grecii, ca și toți creștinii robiți de turci, luptă și urăsc pe acești osmanlâi. Dar nu pot mai mult. Pe spinarea grecilor se razămă adesea dârloaga împărăției. Și cei dintâi care sufăr când se zbârlește sultanul sânt tot grecii din Țarigrad.

— Chiar în calendarele cele franțuzești scrie la proorociri : „În Țarigrad încălcături multe și nimeni nu pătimește mai rău ca neguțătorii și prostimea“.

— Mda, prostimea... Ehe, multe-s de spus. Dar, uite, asfințește soarele și trebuie să mă duc la corabie. Dacă-mi dați încă o stacană de bere vă iau cu mine și vă'nvăț înotul.

După ce bău berea plecă împreună cu Grigore Ghica, cu Miclescu și cu Radu Marcu, slujitorul. Marinarul cel englez îi duse cu barca pînă la corabie. Apoi, dezbrăcându-se odată cu cei trei musafiri, se aruncă în apa caldută a Bosforului. Era mare dascăl de înot. Pe apă mergea mai ușor ca pe uscat.

7

De când împărăția otomană se afla în război cu Veneția, în Constantinopol veneau tot mai mulți negustori genovezi, bucuroși că pot vinde mai multă marfă decât potrivnicii lor, venețienii. Veneau și la Bogdan Sarai, ispitindu-l pe capichehaia Gheorghe Ghica, să afle dacă nu s'ar putea deschide căile cele vechi de negoț cu Moldova. Beau cafele turcești, povesteau despre puterea Genovei și râdeau de venețieni :

— Ii zdrobesc turcii, pînă la urmă. Și Dumnezeu vrea asta. Pentrucă puterea lor pornește dintr'o în-

șelătorie. Vreți să știți? Acum patru veacuri și jumătate, Enrico Dandolo, dogele Veneției, un bătrân îndrăcit de șiret și de dibaci, a păcălit zeci de mii de cruciați. I-a întrebat: „Vreți să liberați locurile sfinte? Foarte bine! Dumnezeu deschide auritele porți ale raiului anume pentru voi... Dar, priviți, ce bogat e Bizanțul!... Vreți poate să mergeți spre Egipt? Măreț! Dumnezeu vă încunună cu nimb de martiri și sfinți, o, vitejii mei cruciați! Dar, iată, vântul mână caravelele spre miazănoapte. Și cine stăpânește vântul, dacă nu însuși bunul Dumnezeu? Porniți împotriva Bizanțului! Cu armele și bogățiile găsite acolo veți libera și Sfântul Mormânt, și Egiptul!... Iar proștii, așa cum a suflat vântul în pânzele caravelor venețiene, au cucerit și Zara, și Dalmația, și chiar Bizanțul. Ba l-au și stăpânit trei sferturi de veac. Cu numele. Că adevărații stăpâni au fost, de fapt, venețienii. Ei, ce zici?”

— Strașnic acest Dandolo! se entuziasmă Milescu.

— Așa sânteți voi, grecii: vă dați în vânt după șireți.

— Nu-s grec; dar Dandolo tot îmi place.

— Aud că și acum, cu toate că sânt în război cu turcii, venețienii pătrund și iscodesc tot Tarigradul, spuse Gheorghe Ghica. Au cumpărat pe viziri, pe sultane. Duc război cu corăbiile și cu pungile.

— Se zbat ei, dar nu mai izbutesc nimica. Nu se mai întoarce vremea când venețiana Baffo era sultană validé, stăpâna imperiului turc. Nu!

Vorbirea lunecă apoi spre meșteșugul diplomației venețiene.

— Insușirea de căpetenie a diplomaților venețieni este prefăcătoră. Un diplomat venețian întâi și întâi învață meșteșugul de a părea prieten. Rar oameni, și asta o recunoaștem și noi, genovezii, care, în țara unde sânt trimiși să știe așa de bine, așa de dibaci, să se jăluie alături de cel în suferință și să se veselească alături de cel fericit. Și tot ce află, scriu în depeșe cu cheie către doge și către sfatul republicii. Până și în scrierea cu cheie vără unele slove fără

rost, anume ca să încurce pe cei care ar încerca să afle cuprinsul depeșelor.

Neculai Milescu era numai urechi. Când plecară neguțătorii genovezi, îl rugă pe capichehaia Gheorghe Ghica să cheme și vreun diplomat venețian, să afle dela acela meșteșugul soliilor și al diplomației. Că mult râvnea, ardea chiar să cunoască bine asemenea îndelétnicire.

8

La crâșmele din Galata, Milescu și cu slujitorul lui au găsit altădată un marinar din Genova. Era mărunțel, slab, vorbea repede, clipea des din ochi și se tânguia întruna că merge prost negoțul genovez, că stăpânii lui sărăcesc și că, în curând, va rămâne pieritor de foame. Cum începu să bea însă din vinul de Cipru dat de Milescu, genovezul deveni vesel și-l năpădiră visurile de fericire.

— Piară stăpânii mei! Crape! Eu tot am să mă îmbogățesc. O să am noroc ca acel marinar englez care a găsit un boț de ambră. Nu știți?... Să vă spun: acum patru ani, o corabie engleză plutea pe-aproape de ostrovul Madagascar. Cum sta pe punte, un marinar zări ceva plutind pe valurile oceanului. Părea un burete mare, care se izbea de pereții corabiei. Intinse o plasă și-l pescui. Nu era burete, ci așa, ca un boț de ceară. Il minună mirosul îmbătător. — Ehei, frate — îi spuse cu jind un marinar mai bătrân — ți-a pus Dumnezeu mâna în cap. Ajungi bogat. Ai găsit cel mai mare bulgăre de ambră care s'a văzut până acum. — Ei și? Cine mi-l cumpără? — Sultanul turcilor! Și-i povesti că sultanul se dă'n vânt după ambră. O frământă între degete și se'mbată de mirosul ei, sorbindu-l întruna. Ba o topește și'n cafea, ca să-i biceue simțurile și să i le stârnească pentru desfătări noi. Acolo, la Constantinopol, s'o măriți cu o bucată de aur de aceeași mărime.

A învelit marinarul bucată de ambră în mătăasă deasă, să nu-i pălească mirosul, ci cât mai ațâțător să se păstreze. Și a debarcat ici, la Galata. A tras la

un han. A dat știre că are o bucată uriașă de ambră și a chemat pe turci s'o miroasă. Mai toți leșinau de plăcere și vroiau s'o cumpere. A auzit și sultanul. A trimis, în puterea nopții, și cu sila l-au adus pe marin-ar în Sarai. A ținut la preț englezul : 30.000 de piaștri. Și s'a ales bogat, pe toată viața... Auziți, pe toată viața ! De asta visez să găsesc un boț de ambră.

— Da, dar nu știi că sultanul Ibrahim, cel iubitor de ambră, a murit de mâna călăului ?

— Da ? Mă bucur c'a crăpat un tiran și mă'ntristez c'am pierdut un mușteriu... Dacă oi vedea că nici așa nu merge, mă vând piratilor englezi. Lovim trei galioane¹ spaniole. Le șterpelim aurul. Il împărțim cu mister Cromwell. Iar el ne pune în rândul bogătașilor din Londra și ne dă un scaun în parlament, în statul cel mare.

— Nu ne vine a crede...

— Cu toate astea, așa se întâmplă. Dacă ajung bogați și slăviți cei cari vând sclavi, de ce n'ar ajunge, tot așa de slăviți, și piratii ? Aceștia măcar nu fac negoț cu oamenii ; pentru că doar atunci când potrivnicii le stau în cale, le trimit sufletele mai de vreme, în rai, la sânul lui Avram.

9

Căldură înăbușitoare. Pe ulițele înguste, cu lespezi de piatră roase de umblet, oamenii cată umbră. La un colț, așezat pe un covoraș, cu șapte cărți unsuroase și terfelogite, un turc bătrân, cu glas răgușit, tărăgănat și stins, vestește lumea că-i gata să gâcească :

— ...despre război și despre călătorii, despre negustorii mănoase și despre fericire în viață... Gâcesc în terfeloage și în elif...

Și cu degete lungi, scheletice, vântură cărțile și arată „elif“-ul, o scândurică neagră, lucioasă, pe care nimeni nu vede nimic, dar el citește ursita orî cui. Dar n'apucă să sfârșească vorba că, de după colț,

---

¹ Corăbii mari, de război

se năpusti o ceată de tineri ; călcară peste sculele de găcit, îl răsturnară pe bătrânul găcitor, îl făcură ghem și-l izbiră cu capul de zid. Trecură furtunoși mai departe.

— Allah — gemu turcul ștergându-și sângele de pe frunte — iar e răzmeriță în Țarigrad ?

Nu era de data asta răzmeriță în Țarigrad. Tinerii spudei dela școala de lângă Patriarhie alergau spre Atmeidan. Printre dâșii era și Milescu și un prieten nou, căpitanul Radu, omul Cantacuzinilor din Țara Românească, venit la Țarigrad cu treburi de negoț. Nu le păsa că striveau în picioare un biet om bătrân. Era vineri și vroiau să vadă pe tinerii turci cum se'n-trec în lupte de-a-călare.

Atmeidanul, fostul Hipodrom al bizantinilor, găsea de lume. Obeliscul uriaș din mijloc își strălucea narmora în soare, lăsând o umbră subțire. Chipurile smolite și nădușite ale privitorilor se'ndreptau spre capetele părților unde așteptau câte doisprezece călăreți, cu tot tarhatul de luptă pe ei. Căii fremătau și mușcau zăbăluțele. Călăreții își cercau sulile, cu ochii țintă spre potrivnicii din față.

În mulțime, un murmur ușor · apăru într'un foișor înalt eunucul care conducea întrecerea.

Ridică, sus, un steguleț albastru ; mulțimea încremeni. În tot Atmeidanul nu s'auzea nici musca. Răpezind stegulețul în jos, eunucul dezlănțui goana smintită a călăreților din amândouă capetele părții. Alergau atât de cumplit, împrôscând nisip, că mulțimea, uimită, nici cu ochii nu-i putea urmări. Două valuri năprasnice ce s'apropiau... s'apropiau... Se izbiră. Scăpărare din sulii. În fuga cea mai viitoare, călăreții loveau și se apărau cu dibăcie. Multe lănci se rupseră. Din foișorul lui eunucul pândea cu ochi ageri, și prin semne, cu stegulețul, scotea din întrecere pe cei loviți. Mulțimea când răcnea, îmbărbătând luptătorii, când se lăsa sugrumată de emoție. Numai aici-colo câte un deznădăjduit țipa sălbatic, îndemnând ori blăstămând. Trei luptători căzură jos, în picioarele cailor. Câțiva se retraseră, înfrânți. Patru aduseră

spre mulțime, în aceeași goană nebună, sulilele capturate.

Le tremura încă inimile când tinerii spudei ieșiră din Atmeidan și porniră pe uliți cotite și strâmte, poticnindu-se în lespezi și în gropi, prin fața moscheei lui Soliman. Priviră chiparoșii și havuzurile din grădina moscheei, ascultară tânguirea muezinului din balconul minaretului :

— Allahu akbar ! (Allah e mare). Ashadu un ilaha ill Allah !... (Nu-i alt Dumnezeu afară de Allah). Și tânguirea asta îi însoți până ajunseră la Ieni Kapu.

În seara aceea nu mai merseră să învețe călăria pe maidanul de dincolo de ziduri. Ci trecură podul peste Hrisokeras, la cârciumile din Galata. Acolo găseau totdeauna cel mai gustos pește prăjit, rumen și îmbibat cu mirodenii ; acolo aflau cel mai minunat vin grecesc. Și apoi, îndemnându-se cu paharele, li se muiau inimile și începeau să povestească despre alint de dragoste. Grigore Ghica își aminti ceva ce vruse să spună Milescului înainte de întrecerile din hipodrom :

— Știi, frate Neculai, că mâine în zori domnița Ruxanda pornește spre Iași ? O cheamă Vasile Vodă s'o mărite.

— S'o mărite ?! slobozi tânărul, din adânc tainic, suspin și mirare.

În seara aceea vinul de Falern a fost amar. Și Milescu l-a băut cu năduf și mânie.

Mai târziu apăru însă, pe sub ascuns, și Sevastos Kimenitul. Venea mai mult ca iscoadă decât ca libovnic de petreceri. Când îl văzu, Milescu simți în el o răscoală de nestăpânită mânie. Il îndemnă să bea :

— Nu te prefacă ! Veselește-te cu noi... În fața fripturii și a vinului, uită și tu uscatele opreliști ale bisericii ! Bea ! Lasă dracului cuminenția.

— Rectorul e bătrân. A uitat ce-i binele. Dositheii calcă a patriarh ; gustă desfătări numai pe ascuns, în taină mare. Noi n'avem asemenea râvniri și nici asemenea înclinări. Putem pași, măcar câțava vreme, pe calea lui Epicur. El ne învață că plăcerea este cel mai de seamă dar al firii. Să nu ocolim, deci, decât

ceea ce stingherește plăcerea, bucuria, desfătarea. Și cine ne stingherește mai rău decât cinstitul rector? Haideți să ne plimbăm pe țărmul Hrisokerasului, să trecem podul vechi și să ne uităm în grădinile cadănelor.

— Nicos, îl superi pe Dumnezeu... Teme-te de el!

— Dumnezeu e vinovat, Sevastos, că ne-a pus în cale atâtea ispite. Și pe de-asupra ne-a mai făcut și niște biete fapte slabe, ușor lunecoase spre brațele dulcii ispite. Și-apoi Epicur, dascălul nostru din seara asta, socotește că teama de zei este o nenorocire, cea mai mare nenorocire pentru oameni! Auzi, sărmanii oameni, să se teamă de zămislirea propriei lor închipuiri...

Înălță fruntea, își scutură pletele negre, răsuci capul oleacă spre stânga, parcă anume să i se vadă nasul drept, osebit de frumos, ca de statuie grecească, și îndemnă pe toți să bea. Baură și râseră tare. De departe s'auzea vuietul mării. Dinspre Brusa răsărea luna.

— Ce vreți mai frumos și mai bine? Când Epicur și ucenicul lui Diogene zic: „Cunoaște viața în tot adâncul și vraja ei“ acești filosofi s'arată de o mie de ori mai înțelepți decât Aristotel și decât sfântul Vasile cel Mare.

— Te rugăm să nu te atingi de Aristotel!

— Un slugoi! Il laudați că s'a răsfățat în bogăție la curtea lui Filip? Și-l ocăriți pe Diogene că sălășluia într'un butoi? Dar Aristotel prânzea când îi plăcea lui Filip, pe când Diogene când poftea el singur.

Mulți bătură din palme și strigară:

— Așa-i, Nicos! Ai dreptate!...

— Prieteni — desnădăjdui Sevastos — nu vă luați după Milescu. Parcă a căpiat în sara asta. Slăvește învățătura unui ateu...

— Dacă Epicur este ateu, atunci și tu, Sevastos, ești așijderea. Căci ce alta a făcut Epicur decât să doboare zeii, pe care tu însuți, în același glas cu părintele Dosithei, în fiecare clipă, cu fulgere și pucioasă îi osândești?

— Nicos, dragă Nicos, ești un sofist.

— Și tu, un fățarnic! Mult îți place traiul bun, dar nu cutezi a mărturisi fățiș. Te oprește prefăcătoria-ți, însușire atât de trebuitoare celor care vor s'ajungă patriarhi!...

Petrecerea amenința să se schimbe în sfadă. Grigore Ghica și căpitanul Radu, care nu știau nimic nici despre filosofi, nici despre rector, sfătuiră să meargă la plimbare, cu bărcile pe Bosfor. Luară trei bărci, îi așezară pe toți înăuntru și, pe mare, ocoliră zidurile Țarigradului, până la Edicule. Luna poleia, feeric, orașul așezat în trepte, pe cele șapte coline. Spre mieznoapte se zăreau zidurile și turnurile Comnenilor. În dreapta, printre smochini și chiparoși, Saraiul. Alături, cupola uriașă dela sfânta Sofia, străjuită de patru minarete care, însoțindu-se cu cele șase ale moscheii lui Ahmed, păreau o oștire uriașă, de umbre, gata să ia cerul în sulii. Panorama se deschidea, minunată și misterioasă, spre Galipoli, peste cetatea dela Edicule.

Ascultând clipocitul vâslelor, inima lui Milescu se ostioia de unele dureri: cu cine-o mărită Vasile Vodă pe domnița Ruxanda? Taină... de bună samă cu un crai vestit. Eu... la dracu! Mă lepăd.

Dar tinerețea-i nu se lăsa biruită. În inima-i se aprindeau alte simțiri noi. Râvnea să călătorească departe, departe, până la capătul lumii, să descopere insule și mări, să străbată ținuturi nestrăbătute... Ce i-a mânat pe Marco Polo, pe Columb, pe Magellan, să spargă zarea? Și cât au îmbogățit ei pe oameni aducând viața nouă de dincolo de zare!... De ce mă sfădesc cu Sevastos? E atât de mare lumea! Și de frumoasă...

În zori, cu slujitorul Radu Marcu alături, Neculai Milescu privi din uliță cum trecea în rădvan scump domnița Ruxanda. Și mult ar fi vrut să fie unul dintre însoțitori. În goană ar fi pornit, după rădvan, dacă n'ar fi știut că la Iași o aștepta un mire.

Sevastos Kimenitul nu și-a cruțat prietenul. A intrat în camera de chibzuință a cinstiului rector Cario-

philis și i-a istorisit tot ce s'a întâmplat și tot ce s'a grăit, vorbă cu vorbă, la crâșma din Galata.

Chemat în fața rectorului, Neculai Milescu n'a tăgăduit nimic. Ci, dimpotrivă, a îndrăznit :

— Eu nu învăț s'ajung călugăr, ci diplomat și călător vestit. Și un călător trebuie să-l cunoască și să fie prieten și cu Epicur. Că nu se știe ce țări și oameni întâlnește în cale.

— Cutezi a grăi astfel în fața mea ? întrebă rectorul, încruntând sprânceana. Dar Milescu zâmbi. Și zâmbetul îi înfrumuseță și mai tare chipul de efeb.

— Cutez pentrucă nu cred, cinstite rector... nu cred în ceea ce am spus aseară. Cred în ceea ce aud aici în școală. Cred în ceea ce luminata domniei-tale minte mă învață. Am vrut să cerc tăria de cuget a lui Sevastos. Și te pot încredința că va fi un bun mitropolit... Și chiar un bun patriarh...

Rectorul rămase câteva clipe încremenit. Nu știa dacă din inimă grăește, dacă batjocoritor ori dacă-l lingusește. Veni totuși la Gheorghe Ghica să se tângue de purtarea ucenicului. Nici nu îndrăznea să spună că Neculai Milescu ar merita să fie dat afară din școală. Vasile Vodă trimitea bani grei Patriarhiei din Țarigrad. Și izgonirea lui Milescu din școală l-ar supăra pe voievodul Moldovei.

10

Acasă, Neculai Milescu l-a găsit pe Radu Marcu trist, opărit :

— Stăpâne — se spovedi el — hai în Moldova. Aseară, pe când domnia-ta te plimbai cu barca pe Bosfor, ici, aproape de Ieni Kapu, am văzut cum ienicerii au luat în sulii și-au călcat în picioare sărăci-mea care cerșea pâine. Nu poate să fie aici țara fericii, nu...

11

Intre 1650 și 1653 multe s'au întâmplat în țara Moldovei. Vasile Vodă și-a măritat cea de a doua fată, domnița Ruxanda, cu Timuș Hmielnițki. Inrudirea cu

hatmanul cazacilor a sporit amarnic bănuielile turcilor asupra Moldovei. Gheorghe Ghica avea tot mai mult de lucru : cumpăra cugetele turcilor, ungea osiile, urzea intrigi împotriva lui Matei Basarab și a lui Rákóczi. Și mai cu samă golea multe pungi de galbeni. Dar, deodată, se vesti că logofătul cel mare, Gheorghe Ștefan, cu ajutor dela unguri și dela munteni, s'a ridicat împotriva lui Vasile Vodă și l-a alungat din scaun. De mult urmărea Gheorghe Ștefan s'ajungă domn, să-și sporească averile și să se răzbune că-i necinstise casa nepoții cei destrăbălați ai lui Vodă. Inceputul răzvrătirii logofătului a fost așa : Vasile Vodă l-a trimis cu solie în Transilvania. Acolo, cu sfatul multor boieri, marele logofăt a legat prietenie cu Ianos Kemény și cu Gheorghe Rákóczi. Au făcut jurământ împreună să se sprijine totdeauna ; cât or avea o pâine s'o împartă între dânșii. Unii povesteau că odată, marele logofăt sta în divan, cu toiagul la gură, împovărat de gânduri. Văzându-l așa, un boier l-a întrebat : — Ce, îi zici din fluier, logofete ? Iar Gheorghe Ștefan a răspuns printr'o pildă : — Zic din fluier să mi se coboare caprele dela munte. Și nu mai vin... nu mai vin, băță-le pozna lor de capre... Abia acum acea pildă și-a dezvelit înțelesul adevărat. „Caprele“ pe care le aștepta dela munte erau oștile din Transilvania.

INTRE CARȚI ȘI UNELTIRI POLITICE

Aprilie 1653.

Pe dealurile Moldovei iarba se'ndesea ca peria, verde; viorelele și brebeneii ridicau priviri albastre spre cerul blând al primăverii. Vișinii, măcieșii și prunii, ca niște gheme de harboțică albă, se înșirau în lungul drumurilor și punctau coastele dealurilor. Dinspre miazăzi soseau, pe sus, cârdurile de cocoare.

Tot dintr'acolo venea călare și tânărul Neculai Milescu, însoțit de slujitorul său. Până la București a călătorit împreună cu căpitanul Radu, în caravana lui de care cu marfă pentru Cantacuzini. Grăbea să afle ce se petrece în Moldova. S'a așezat domnie nouă ori s'a întors Vasile Vodă?

La Milești, moș Nichifor nu-i spusese decât atât :
— Nu știu ce-i la Iași. Dar știu că domnii se părădesc, iar pe noi săracii ne dor ciolanele... Oștile pradă săraca țară.

În apropiere de Iași, Neculai Milescu văzu urmările luptei dela Popricani, dată între oștile ungurești care-l sprijineau pe Gheorghe Ștefan și cazacii care-l ajutau pe Vasile Lupu. Se întâlneau cu mulți unguri fugiți de pe câmpul de bătaie. Azvârleau armele și steagurile și fugeau risipiți câte zece-douăzeci spre munți și pustietăți de pădure. Din spate îi urmăreau cazacii. Și colo — la o margine de sat — ori dincolo — pe malul unui râu — lefegiii unguri ai lui Kemény, purtând straie din blană de lup, dar îndrăzneală de berbeci, erau prinși și uciși. În schimb, cazacii, dovedind uimitor curaj la război, se alegeau cu multă pradă : arme, îmbrăcăminte scumpă, cai și podoabe de preț. Tânărul Milescu oprea calul la marginea vreunui hugeac ori urca, împreună cu Radu, în câte un cireș înflorit și, prin pașnic zumzet de albine, vedea cum se întăreau cazacii la pământ, cum săpau gropi și trăgeau de acolo cu mușchetele, lovind fără a putea să fie loviți. Și trei zile Milescu se ținu

aproape de oștile ce purtau războiul. Il mira mult curajul și îndrăzneala cazacilor, neobosiți la tăvăleala expedițiilor, măcar oă, atât cât dura războiul, nu mâncau decât pâine uscată și beau apă din vaturi, la rând cu caii. Întâlni sate arse, bătrâni, femei și copii uciși, vite furate strânse cârd, ca să fie trecute în Ardeal.

În apropiere de Iași se întâlni cu o ceată de oșteni și cu fratele său, Apostol. Grăbea s'ajungă la curtea lui Vasile Lupu.

— La urma urmelor, e bine când domnii se bat folosind oști străine, spuse Apostol, după ce-și îmbrățișă fratele întâlnit pe neașteptate. Ne mai cruțăm zilele noastre.

— Da, pumnii sânt străini — tâlcui Radu Marcu — dar spinarea-i a noastră...

— Cum îi îngădui? întrebă Apostol, în grecește.

— Intreabă-mă pe românește, că Radu a învățat grecește la Țarigrad. Și-i îngădui pentru că ne-am împrietenit mâncând împreună pită străină.

După ce-i abătuse vântul spre domnie nouă, boierii grăbeau către Iași să se închine iar la picioarele lui Vasile Vodă. Doar teama, ispita și păcatul i-a împins să iasă în calea câinelui de logofăt, Gheorghe Ștefan, care s'a răpezit ca un tâlhar spre scaunul domnesc; dar că, în străfundul inimilor, statornică le-a rămas credința. Vasile Vodă pufnea mânia în barbă, rotea priviri crunte și înghițea guliile minciunilor și pelinul prefăcătoriei. Ce era să facă? Așa-s boierii: ticăloși și mișei.

Când Gavrilă Milescu și-a vestit prietenii despre sosirea feciorului dela Țarigrad, mulți s'au înghesuit în casa de pe ulița Herbinte, să-l vadă. Nădăjduiau, în sinea lor, să afle ceva despre gândurile turcilor privitoare la domnia Moldovei. Că boierii, la urma urmelor, dacă-și vor binele, tot după dairelele¹ sulta-

¹ Instrumente muzicale turcești; un fel de tobe mici, cu zurgălăi, în care se bate cu degetele.

nului trebuie să joace. Iar Neculai vine din casa lui Gheorghe Ghica, capichehaia. Și-au încremenit boierii văzând frumusețea făpturii tânărului: înalt, chipeș, luminos la față, cu nasul drept, ochii negri, iscoditori și vii, cu barba și musteața abia înspicate, îmbrăcat în straie bogate.

Le-a povestit, de-a-valma, despre știința numerelor, despre etică, despre cei mai mari și mai vestiți împărați care fost-au în lume, despre uneltirile diplomaților venețieni, despre revoluția din Anglia și despre uciderea lui Carol Stuart, despre antihrist și despre proorocirile lui Daniel, despre luptele din Atmeidan și despre multe lucruri care nu s'au mai auzit pe aici și care uimesc ori fac măciucă părul nepricepuților boieri dela Moldova. Întrebările boierilor: dacă l-a văzut pe sultan, dacă în bazare se găsesc blănuri de samur, ieftine, dacă vizirii au două sau trei tuiuri... și altele ca acestea, îl scoaseră pe Neculai Milescu din răbdări. Incepu să dea răspunsuri în doi peri, în bătaie de joc.

— Și la Patriarhie ai cântat în strană? Întrebă o barbă sură.

— Nu! N'am cântat!

— Ei, ce frumos am cântat eu, în strană, la Trei Sfetitele, mulțămind lui Dumnezeu că l-a adus înapoi domn pe Vasile Vodă și că țăranii nu mi-au spart hambarele. Că zău, mă temeam...

Neculai Milescu râse cu gura mare. A întrebat boierul cu barba sură de ce râde. Iar Milescu, văzându-l supărat, îi răspunse cu o poveste auzită la Nichifor Bleah, prisăcarul.

— Cică o muiere, cam proastă, plângea ori de câte ori îl auzea pe popă cântând. Într-o zi, popa i-a spus: — Mă bucur, femeie, că glasul meu îți place așa de mult și te înalță la ceruri, făcându-te să lepezi lacrimi de bucurie. — Nu — a suspinat proasta — nu mă bucur, ci mi-i jele. Că am avut, la zilele mele, un măgar, cu care-mi câștigam pâinea. Și mi-a murit. Iar glasul sfinției tale îmi aduce aminte de glasul măgarului meu, săracul! Și de aceea lăcrămez... Și-apoi tot fașul știe — urmă tânărul Milescu, pe nerăsuflăte

— că domnia-ta ai mormăit și la molifta făcută în biserica Sfântului Neculai în cinstea lui Gheorghe Ștefan, logofătul cel hain...

Unii au cercat a râde. Dar cele mai multe bărbi s'au zbârlit de mânie, ca spinarea motanilor călcați pe coadă.

Nu, nu-i plăceau Milescului boierii din Iași. Parcă atunci când a plecat nu erau așa de înapoiți, de ruginiți. De aceea anume, și mai mult decât cu vorbele, Neculai Milescu a căutat să uimească prin fapte. S'a alăturat zurbagiilor, nepoți ai lui Vasile Vodă, care, după spaima trasă prin hainirea logofătului Gheorghe Ștefan, acum se dezlănțuiseră și mai și. Nedespărțita treime într-o blăstămăție și desmăț, nepoții lui Vodă l-au dezamăgit, însă, repede pe Milescu, prin grosolanția și nerușinarea lor. De aceea, aflând dela fratele-su, Apostol, că doisprezece oameni din Milești au fugit spre Ardeal, a gonit până a ucis doi cai. I-a prins aproape de Roman și i-a dat la moșia nouă din Brănești, în paza isprăvnicilor.

3

Apoi s'a abătut pe la mănăstirea Tazlău. Sorbea cu privirea frumusețea sălbatică a Bistriței și a munților. Asculta foșnetul măreț, veșnic al pădurii cățarate pe spinări de munți.

Pe Tazlău urmărea saltul săgetat al păstrăvilor. Și se simțea cumințit în fața mănăstirii cu zid tare, dela Ștefan Vodă, ca o cetate a sihăstriei. Starețul, ca un castelan, îl primi pe tânărul Milescu cu deosebită cinste, bucuros că-i calcă pragul un „spudeu“ țărigrădean. Fusesse la Athos starețul în tinerețe și vorbea grecește. Se minuna de bogata învățătură a tânărului și mai bine de o zi au sfătuit împreună, în pridvorul chiliei, deasupra trapezei, gustând păstrăvi prăjiți și vin dela Odobești, vechi de un sfert de veac. A doua zi, Milescu îi uimi pe călugări cu iscusința la călărie: sări peste pârâu, galopând, sări peste garduri nalte. Călugării i-au dat să-i îngrijească armăsarul un

țigan rob, și el meșter călăreț și foarte iubitor de cai. Se numea Pătru și avea douăzeci și trei de ani. Călărea pe păr și, din galop, sălta în picioare pe crupă, apoi se încolăcea după grumazul calului. Călugării se desfătau privind-l. Și era îndrăgostit Pătru de o roabă, Mărgărita. Dar nu de mult călugării vânduseră acea roabă unui boier din Țara Românească. Fiind prea frumoasă, Mărgărita era primejdioasă pentru mănăstire. Se tăiau călugării pentru ea. Nici lui Pătru nu-i îngăduiau să se însoare. Ziceau că dacă se'nsoară își pierde sprinteneala și agerimea. Pe Milescu l-a usturat la inimă povestea țiganului. De două ori cercase Pătru să fugă, dar l-au prins și l-au adus înapoi, rob al mănăstirii. L-au ținut mult în obezi. De acolo cânta robul tare să-l audă și starețul : „Măi stăpâne, măi stăpâne, nu-ți tot bate joc de mine, c'a veni vara ca mâine și te-oi prinde'n lunca mare, să-ți fac divan pe spinare...”

Milescu se gândi să-l scape ; să-l trimită căpitanului Radu, în Țara Românească. L-a dus chiar el, până la Buzău, ca să nu-l prindă iar călugării. Apoi i-a lăsat cu pitac scris către căpitanul Radu : „Îți trimit un rob țigan, Pătru, pentru cei douăzeci și cinci de galbeni ce-i am datorie la domnia-ța. Rogu-te să-i găsești logodnica, roaba Mărgărita, și să fie împreună, pe viață. Amin. Și altminteri să nu faci...”

A făcut isprava asta cu nepăsare, față de rânduiala obișnuită, ba chiar cu oarecare dispreț față de călugării care-l primiseră cu cinste.

Clocotind de mânie, starețul dela Tazlău s'a jeluït repede la domnie. După ce a răs cu mare poftă de asemenea ispravă, Vasile Vodă a poruncit lui Gavrilă, hatmanul și pârcălabul de Suceava, să cerceteze pricina. L-a chemat pe Neculai Milescu :

— Tinere, dacă ești așa de învățat, cunoști Pravila împărătească ?

— Cunosce. La pontul 116 statornicește că acel care vinde robul altuia, și este boier, să fie băgat în ocnă, iar dacă este slugă, adică om de jos, mai întâi să fie purtat târîș de cozile cailor și apoi să fie spânzurat.

— Așa dar, ocna !

— Da. Ocna. Dar ce-am făcut eu nu-i nimica, în cumpănă cu blăstămățiile pe care le faci domnia-ta, hatmane, și-apoi le acoperi cu barba-ți stufoasă și bătrână...

Hatmanul a clipit nedumerit și a hikiit, ca un nechez, hurducându-și pânțele și hangerul cu mănunchi de aur și sief, împlântat în brâu. Gândea : „Îndrăcit mânzoc!“... Dar repede își aminti că-i hatman și se zborși : „Mă'nfruntă unul cu caș la gură ?“

— Și nici la ocna n'o să-mi fie urît ; că va trebui să merg odată cu feciorii domniei-tale, dacă, bine înțeles, nu-i osândești la spânzurătoare pentru blăstămățiile pe care le fac, urmă el în grecește, nelăsându-l pe hatman să-l înfrunte și desumflându-i mânia.

— Știi ce ? Să scoți robul dela căpitanul Radu și să-l înapoiezi mânăstirii.

— Nu mai pot. L-am trimis la țiganka lui, că era logodit... O faptă omenească și creștinească... Chiar starețul știa asta.

— Atunci plătește călugărilor prețul robului... grăi din ce în ce mai moale hatmanul Gavrilă. Și să tăcem...

— Nu plătesc nimic. Că în fapt, n'am vândut robul, ci l-am făcut slobod și danie.

N'a avut încotro, hatmanul. Iar lui Vasile Vodă i-a spus că, la urma urmelor, chiar dacă de data asta s'a întrecut cu măsura, tânărul Milescu știe prea bine din cărți și din filosofi și chiar din părinții bisericești, ca să mai și îplinească tot ce știe.

Dar, mirate, bătrânele bărbi boierești din Iași se cârjoiu și, furioase, se zbârleau ca ariciul : cum se'mpacă zurbava cu învățătura ? Ce tinerel neînțeles și desmățat ! Joacă armăsarul în buestru ca un pehlivan din Sarai și citește din cărți mai ceva ca Vlădica Varlaam. Mare istorie !

A

Trecând prin Iași, tocmai în aceasta vreme patriarhul Macarie dela Alexandria, lui Neculai Milescu i s'a încredințat slujba de cinste de a fi tălmaci între vlădici. Vasile Vodă l-a rugat pe patriarh să facă o mo-

lăsa pentru zdrobirea potrivnicului logofăt Gheorghe Ștefan, carele, după ce a mâncat pita celei mai înalte slujbe din divan, s'a ridicat ca un proclat să răstoarne domnia. Macarie patriarh i-a împlinit rugămintea. Și, pentru galbeni sunători, i-a mai dat lui Vodă și o samă de moaște, să-l ajute în luptă și întru împlinirea vrerilor. Într-o cutie rotundă din abanos de India, săpată cu măiestrie, i-a înfățișat pe culcuș de bumbac moale și acoperite cu brocart o frântură din calul Sfântului Dumitru, puțin sânge dela Sfântul Gheorghe, câteva fire din părul mucenicii Anastasia care mântue de fiarmece, un deget al mamei Sfântului mucenic Eustatie, niște bucățele de piatră de pe Sfântul Mormânt și două țandărele din lemnul crucii pe care a fost răstignit Hristos. Vasile Vodă a pus cutia într'un săculeț de tafta purpurie, legându-l cu șnur de mătăasă albastră. Și anume arăta boierilor :

— Am cu mine moaștele sfinților sutași. Cu asemenea talismane câștig orice război.

Era nedumerit Mălescu de ce un om ca Vasile Vodă, altminteri atât de deștept, acum se'ncrede așa de mult în niște moaște, pe care Macarie patriarh le-ar fi vândut și lui Gheorghe Ștefan, dacă ar fi fost în Iași și i-ar fi plătit.

A înclinat spre vorba pârălabului Ștefan, om gârbov și cucuiat, dar înțelept cum nu se află doi în Moldova. Zicea pârălabul :

— Moaștele trag spre mormânt, nu spre domnie cu fapte vitejești. Vasile Vodă râvnește mai sus decât îl țin puterile și banii. El nu vrea să știe că omul cel mai aproape de cădere este cel ce s'a urcat prea sus. Bine zice norodul că vodă-i nesătul și numai pământul va să-i astupe, să-i astâmpere lăcomia.

În adevăr, după ce l-a alungat pe Gheorghe Ștefan, Vasile Lupu, ajutat de Timuș, ginerele său, a purces împotriva lui Matei Basarab. În Iași, nepoții și rudele lui Vodă întetiră și mai mult jaful și desmățul.

Dar, mai repede decât se aştepta oricine, Vasile Vodă se întoarce din Țara Românească înfrânt, la Finta. Nu mai avea oști. Cu Timuș se sfădise. Moaștele date de patriarhul Macarie nu-i folosiseră decât ca să-i sporească trufia deșartă. Cu toate că în Moldova începură murmure și șovăieli, rudele lui vodă nu-și schimbau viața. Strigau :

— Și dacă am pierdut războiul ! Domnia stă neclintită la Poartă. Ne apără capicheaia Gheorghe Ghica. Nici nu ne pasă !

Dar îndată, la începutul lui Iulie, se vesti că Gheorghe Ștefan a intrat pe la Focșani cu oști dela Matei Vodă, și-a pus tabăra la moșia lui dela Răcăciuni. Veniră și oști multe din Ardeal, dela Rákóczi. Întâmpinându-l, Vasile Lupu fu înfrânt la Sârcoa. Nici nu se mai opri la Iași. Ci, trimițându-și familia la Suceava, alergă la socru-său, la Bogdan Hmielnițki.

Ca o furtună a venit Timuș cu cazacii lui să scoată familia lui Vasile Vodă din Suceava. Boierimea aştepta, cu sufletul la gură. Puțini erau acei care luaseră arma și luptau de o parte sau alta. Pentru dâșii luptau lefegii. Boierii plăteau și tremurau, cu porțile ferocate. Oștile lui Kemény și Gheorghe Ștefan, având mare ură împotriva cazacilor din pățania de astă vară, goniră furioase și repede înconjurară Suceava. Și începură acolo o luptă pe viață și pe moarte.

6

Simțind că Neculai e gata să intre în luptă alături de Vasile Vodă, Gavrilă Milescu crezu că-i mai bine să-l trimită iară la Țarigrad. Măcar pân'o trece vipia mâniilor și până s'o alege care pe care. Plecând din Iași, chipeșul tânăr purta cărți dela unii boieri către capicheaia Gheorghe Ghica, să se țină tare și să dea ori cât ca Vasile Vodă să se întoarcă a treia oară cu domnia. Socoteau bine boierii că, în ciuda înfrângerii sau biruinții pe câmpul de luptă, domnia va fi a celui ai cărui bani vor ajunge întâi la Țarigrad și vor lucra mai de sâng. A trecut Milescu cu slujitorul lui,

Radu, în goană pe la Galați, Medgidia, pe la Vama și prin Egri Kapri, a intrat în cetate, trăgând de-a-dreptul la Bogdan Sarai. S'a speriat capicheaia Gheorghe Ghica și, vărsând lacrimi, tremurând, a pregătit pungile pentru vizir și sultan.

— Of, of, of !... Cum nu înțelege acest Vasile Vodă că nu-i făcut pentru războiul cu sabia, ci doar pentru cel cu pungile ? Ginere cazac i-a trebuit ! Cine are fete frumoase, are și belele urite...

Vizirii primeau pungile și clătinau turbanele :

— Vasile-bei și-a cam mâncat lefteria... Dar și logofătul e un ghiaur ticălos care cutează a-și arăta colții spre noi.

Gheorghe Ghica înțelese că turcii cei mari vor s'aștepte să vadă cât dă și Gheorghe Ștefan. Pe urmă, or vedea.

Veniră vești dela Iași : toți moldovenii s'au cutremurat de vitejia cazacilor. Cu toate că acolo, în cetate la Suceava, le-a lipsit și pulberea și hrana, cazații n'au îndărăptat, ci vitejește l-au înfruntat pe dușman. Ca să nu piară de foame, au mâncat nu numai rădăcini de buruieni, ci și pieile cailor morți. Și-au fiert și mâncat până și opincile. Că nu era cetatea pregătită de război nici cu merinde, nici cu pulbere. Vasile Vodă strângea doar aur, cu toate că făcea și războaie. Toți se mirau de tăria, credința și dragostea cazacilor pentru conducătorul lor Timuș. Dar, rănit în luptă, Timuș a pierit în brațele frumoasei Ruxanda. Câtăva vreme ea a tăinuit moartea soțului viteaz și iubit, nădăjduind că va veni Vasile Vodă cu socrul, Bogdan Hmienițki, s'o mântue din primejdie.

Dar până la urmă, cetatea a trebuit să se închine. Gheorghe Ștefan a pus mâna pe multe averi și pe familia lui Vasile Lupu. Și a pornit asupra ei cumplită răzbunare.

La Țarigrad, vizirii luau banii dela Gheorghe Ghica pentru Vasile Lupu, dar îl învinuiau că apără pe un răzvrătit, un turburător al țărilor dela Dunăre. Inruirea cu polonii și cazacii i-a știrbit încrederea de oare se bucura în fața sultanului.

— Vasile-beiul, după pilda acelui ghiaur Mihai

Vodă, a vrut să stăpânească două țări. Și asemenea treabă, mai ales, nu ne place nouă. Afară de asta, s'a încuscrit cu leși și cazacii, urzitori ai războiului împotriva noastră...

Tocmai în acea vreme o corabie tătărească îl aducea pe Vasile Vodă la Istambul. Dar nu-l coborî în palatul dela Kuru-Cişme, ci, din porunca sultanului, îl lepădă la Edicule, sub pază. Pătrunseseră în Sarai cei şaizeci de mii de taleri ai lui Gheorghe Ştefan. Înţelegând că le-au picat în palmă vaci grase de muls, turcii, ca să zicem aşa, le-au aşezat la staul : una la ţara Moldovei, alta la Edicule. Făgăduia noul domn darnic să fie ; iar fostul domn jupuisse destul de pe ţară, avea bani, aur şi vizirii socoteau că trebuie jupuit, la rându-i. Că turcii cei mari s'aţin la schimbarea domniei ca tăunii toamna la urdinişul ştiubeiului : iau şi dela cel care pleacă şi dela cel care vine.

Popirea lui Vasile Vodă la Edicule însemna pentru capichelaiia noi şi noi pungi de bani. Plătea Gheorghe Ghica şi nu dobândea nicio făgăduială. Deocamdată, Vasile Lupu rămânea s'asculte mugetul Mării de Marmara, la temelia zidurilor dela Edicule, ori să privească albastrul cerului spre Poarta de Aur, cu amar să se jălue de soarta familiei oropsite, să suspine după dulcea stăpânire a Moldovei şi să cugete ce lunecos e norocul. Blăstăma zidurile groase şi crenelate şi turnurile'n opt laturi zidite de Mahomed sultan Fatih, că-l despărteau de doamnă, şi de fecior, şi de tot binele'n care huzurise. Se mângâia doar cu gândul că mai are încă multă avere şi până la urmă banii vor fi mai tari decât armele şi decât viclenia omenească. Se sfătuia cu nişte căpetenii veneţiene, prinse în războiul pentru Creta şi închise tot aici la Edicule, până s'or răscumpara ; se sfătuia să aştepte să fie cât mai harnic Gheorghe Ghica, în războiul pungilor.

7

Neculai Milescu învăţa iară la şcoala cea mare de pe lângă Patriarhie. Adâncea şi mai bine pe Aristotel, pe Herodot ori pe Plutarh. Dezbătea iară încâlcite pro-

bleme de teologie. Dar mai ales afla cum se Țes intri-
gile și mișeliile în Țarigrad. Se ducea des să-l vadă
pe Vasile Lupu la Edicule. Mereu întreba prizonierul :

— Aflat-ai ceva despre doamna mea ? Despre mult
doritul meu fiu ?

Când îi spuse că Gheorghe Ghica a plecat în Mol-
dova, chip să-și mântue feciorul din mâinile lui Gheor-
ghe Ștefan, Vasile Vodă se învineți, ochii i se bulbu-
cară ca de broscoi călcat pe șale și răcni, detunând
zidurile dela Edicule :

— Nemernicul ! Javră bătrână ! M'a vândut... da,
m'a vândut !... Eu l-am tras la curte, că umbla doar
cu ticăloasă neguțătorie de mărunțișuri. L-am făcut
vornic și capichehaie și i-am încredințat zodia mea,
aici, la Țarigrad. Cu banii mei s'a îmbogățit ! Și-a-
cum... acum se gudură câinele, pe lângă logofătul
Gheorghe Ștefan. Bine că n'ai rămas în Iași, să te
spurci și tu, fătul meu, de necinstea și mișelia oa-
menilor...

Când îi aduse vestea că Gheorghe Ștefan a tăiat ca-
pui paharnicilor Ștefăniță și Alexandru și al lui Enache
comisul, Vasile Vodă lepădă lacrimi amare pentru
acești nepoți necugetați, zurbagii și destrăbălați :

— Când eram domn, boierii mă linguseau chiar pen-
tru ticăloșiile nepoților... Acum le pun capul sub satâr...

Gândea mereu la mărirea, strălucirea și binele în
care s'a lăfăit până în ceasul când s'a ridicat „puilul
de cătea“, Gheorghe Ștefan. Milescu îi aduse știrea că
„uzurpatorul“ a vrut să-și bată joc de Ecaterina
doamna, chip să plătească batjocura săvârșită de
Gheorghe hatmanul asupra casei sale, când i-a necins-
tit jupâneasa. Dar mândra circaziană nu s'a înfricoșat,
ci l-a înfruntat cu îndrăzneală, l-a suduit și l-a făcut
„dulău fără obraz“. Neavând încotro, Gheorghe Ște-
fan l-a crestat doar oleacă pe Ștefăniță Lupu la nas, ca
să fie însemnat și să nu mai poată domni.

Auzind asemenea ticăloșii, Vasile Lupu se zvârcoli
ca un leu în cușcă, urlându-și furia până când leșină.

După câteva zile, ca să-și mai îndulcească inima,
Vasile Lupu îl rugă pe Milescu să-i aducă niște
găcitori și cititori în stele. După ce-și primiră plata,

aceștia îi proorociră multe zile fericite întru domnia Moldovei.

— Logofătul nu se va putea ține. Nu! Un neguțător dela Iași, după ce mi-a povestit despre suferințele familiei mele închisă la Buciulești, pe Bistrița, a mai adăugat că dulăul fără obraz a sărăcit de tot. Curând n'o să aibă cu ce hrăni oștile pe care i le-a lăsat Kemény Ianos. Ii trebuie pâine, carne și vin pentru oameni, fân și ovăz pentru cai. Doamne, atotputernic, mare și bun, îndură-te și dă asupra Moldovei foamete, lăcuste, pârjol, năvală și jaf de tătari, dă s'ajungă lupul colțat mai repede la fundul sacului... Bogdan Hmielnițki nu mă lasă. A, dacă-i ceream lui sprijin și nu... Dar am trimis oamenii mei la cazaci. Cum i-ar bate pe poloni, trec să-mi mântue casa... Dreg ei lucrurile! Ai auzit cum a murit Timuș? Odată om!

Curând însă află că Bogdan Hmielnițki, trădat de tătari, a fost înfrânt de poloni la Ivanet, pe Nistru. După asta a adunat căzăcimea, și-a spus: „Recunoaștem stăpân pe țarul Alexei Mihailovici dela Moscova. N'am putea găsi un sprijin mai bun decât mâna-i împărătească. Cine nu-i de părerea noastră, să plece unde poștește: calea e slobodă!” Căzăcimea a primit sfatul lui Bogdan. Iar în Mai 1654, țarul Alexei Mihailovici a declarat că pornește și el război împotriva trufașilor pani polonezi.

— Și eu zac închis la Edicule... gemenii Vasile Lupu. Iar hapsânii viziri mă storc de bani, mă storc! Doamne, ți-am zidit biserici și'n aur ți le-am poleit. Unde ești, de nu mă vezi?

8

Vizitându-l pe Vasile Lupu, Neculai Milescu s'a împrietenit cu venețienii închiși la Edicule. Ii admira ce iscusiți erau la sfaturi pentru Vasile Lupu: să nu se lase, să folosească banii și viclesugurile diplomatice, urzeala și mituirea, pân'o răzbi. Il ocărau într'un glas cu Lupu pe trădătorul Gheorghe Ghica și istoriseau cum lucrează diplomații venețieni. Povesteau despre instrucțiunile pe care Sfatul repu-

blicii Veneția le dă solilor. Ce lucru anume să urmărească și cum să vorbească un ambasador oa să afle tot ce dorește, oa să-și atingă scopul vizitei în țara străină.

— Un ambasador venețian trebuie să vorbească frumos, cu iscusință, într'un stil ales, să răsucească mintea și planurile potrivnicului. El trebuie să știe a folosi în vorbire numai cuvinte obișnuite — *verbis tamen generalis* — care nu îndatorează pe nimeni, dar farmecă și prind potrivnicul în laț și, cu nesimțită silă, îl împing să mărturisească sau să făptuiască tot ce vrea Veneția. Noi, venețienii, ne călăuzim după învățătura lui Niccolo Machiavelli. El zice: „Dacă ești trimis ambasador, trebuie să fii vulpe ca să-l cunoști pe șarpe și să fii leu ca să-l dobori pe lup.“ Mai mult cu diplomația am izbutit să-i batem pe turci și să-i silim a ridica asediul Candiei, fără să ne îndatorăm altor puteri, pentru victoria noastră.

Pe venețieni însă începea să-i cam încurce diplomația cea nouă a lui Cromwell, care cârmuia Anglia cu „neguțătorii și băcanii“ lui. Oamenii lui Cromwell răsturnau planurile și urzelile tainice ale venețienilor, pentru că erau neobișnuit de fățiși, de îndrăzneți. Și ca să pilduiască, venețienii nu povesteau din întâmplările lor, ci dintr'ale altora. Astfel povesteau despre ambasadorul Franței la Londra care s'a folosit de toată școala lui diplomatică, de toată istețimea lui, ca să-l înduplece pe Cromwell a îngădui în Anglia iarăși negoț slobod cu vinuri franțuzești. Dar după ce l-a lăsat să-și cheltuiască tot talentul retoricesc și diplomaticesc, l-a lovit fățiș: „Ădăpostiiți în țara voastră pe foștii noștri regi, pe Stuarti, asasinii poporului. Și credeți că n'o să putem trăi fără rege... Și, iată, trăim. O să trăim deci și fără vinuri franțuzești“...

Mult era dornic și-i plăcea lui Milescu când afla asemenea lucruri. Iși ascutea urechile ori de câte ori venețienii istoriseau, cu amănunte, despre ceremonia-lul primirii solilor la curțile regilor și împăraților. Dacă un ambasador este trimis, de pildă, la papa

Romei, este obligat, de orice credință a fi, să facă trei plecăciuni adânci și să sărute papucul pontifului. Solul trebuie întâi și întâi să țină rangul soliei. Un ambasador englez trimis la regele Franței nu s'a clintit dela hotar până când nu l-a întâmpinat un prinț, călăuzindu-l spre Paris. Așa-i datina.

— Cum nu se mai potrivesc uneori datinele, dintr'un veac într'altul ori dintr'o țară în alta... se miră Milescu. Dela pârcălabul Ștefan știu că, la noi la Iași, în vremea lui Alexandru Vodă Lăpușneanu, solii așteptau ceasuri întregi, în drum, în fața curții domnești, în frig și în ploaie. Ca hnană, Vodă le trimitea boi întregi, dar le cerea pielea înapoi, pentru că Lăpușneanu făcea negoț cu piei și cu porci.

Gândind asupra luptei diplomatice și discutând aceste lucruri cu Dositheii, cu care acum era tot mai mult prieten, Milescu înțelese și mai bine spusele neguțătorilor venețieni: venețienii au introdus în diplomatie acel duh al tainei, al bănuielii, al fățărniciei.

— Dar noi, grecii, trebuind să luptăm cu otomanii și altă armă decât iscusința neavând, ajuns-am să-i înțrecem pe venețieni întru țesătura intrigilor. Noi știm că, la urma urmelor, cel mai bun diplomat este punga cu bani. Ambasadorii se lasă adesea cumpărați și fac voia celui care dă mai mult. Imi povestea un bătrân dragoman că, în timpul lui Carol I Stuartul, mulți dintre miniștrii Angliei erau mituiți de regele Spaniei. Carol nu numai că nu se supăra pentru asta, ci zicea: „Imi pare rău că nu-l siliți pe spaniol să plătească de zece ori mai mult, ca să-i rămână tot mai puțini bani pentru războiul împotriva noastră...”

Unii îi numesc pe diplomați „prea cinstitele iscoade”. Dar ca să poată pătrunde în toate tainele unei împărății, diplomații au nevoie de bani. De aceea s'au rânduit, în multe țări, visterii tainice anume pentru a cumpăra cugetele solilor — gingașă neguțătorie și scumpă marfă...

— Intr'adevăr, scumpă! suspina Vasile Lupu. Ti-mere Milescu, văd că mă cruți și nu-mi spui că Gheorghe Ghica și-a găsit feciorul, prietenul tău, l-a găsit teafăr și nevătămat. De aceea l-a și însurat cu o ne-

poată a dulăului fără obraz. L-a făcut chiar postelnic !... Ah, că nu i-am sucit gâtul cu aceste mâini ale mele !...

Venețienii îl mângâiau cu pilde din istoria republicii lor. Fost-au și acolo destui ambasadori ticăloși.

— Solii, când se învechesc ori devin prea limbuți, prea mincinoși, prea încrezuți, trebuie să dispară. La noi, la Veneția — în lagune, noaptea, de pe Puntea Suspinelor. La Paris — în Sena. La Londra — în Tamisa. Aici — în Bosfor. Peștii și rechinii nu fac spionaj diplomatic. Nu, nu-i meserie ușoară solia. Unii izbândesc, ca la Țarigrad, dăruind mai marilor diamante și aur. Alții, fiind frumoși și dânduind muierile sietnicilor, ca la Paris. Alții, pricepându-se să pornească băuturi și mâncări întocmai pe gustul stăpânilor, ca în Spania. Adică după meteahna și patima fiecărui domn ori împărat. Dar mai cu samă un ambasador trebuie să fie sclipitor de deștept, uimitor de dibaci, ca zvârluga de mlădios. Să știe a ieși din orice încurcătură. Și, ieșind, să încurce el pe alții, născocind urzelile cele mai îndrăznete, mai neasteptate, mai de necrezut.

9

Spre deosebire de alți greci bogați care socoteau țările române doar o tarabă de negoț și le disprețuiau, Dosithei ca și Gavril Vlasie priveau spre aceste țări ca spre un loc de apărare și de însemnat ajutor al bisericii ortodoxe din Țarigrad. De aceea și prietenia lor pentru Milescu și pentru alți români. Amândoi îl îndemnau pe Neculai Milescu și-l povățuiau că, acum după ce a sfârșit școala cea mare din Țarigrad, să nu-și lege soarta de Vasile Lupu. Să vadă țara care-i veșnică, nu stăpânul care-i vremelnice și pieritor. A fost foarte bun, Vasile Lupu când a fost puternic, acum... Il îndemnau să plece în Moldova să lucreze pentru tălmăcirea cărților religioase, să ajute norodul a se lumina, ca să poată și mai bine lupta, la vremea potrivită împotriva stăpânirii otomane.

În inima lui Miclescu începu o aprigă luptă : ce să facă ? Să stăa ? Să plece ?

Tocmai acum îl cunoscuse pe Șerban Cantacuzino, tânăr boier, muntean, venit de curând în Țarigrad cu treburi neguțătorești și politicești. Se împrietenise repede cu el. Șerban vorbea tare, răstit, își bulbuca ochii mari, ca de bou și, mai ales, își rotea pe uliți făptura-i uriașă, băgând spaima în turci. Și el îl povățuia : „Știi adânc din cărți. Ajuns-ai învățat. Ce să mai faci aici ? Doar să te bați pe uliți cu ienicerii, cum mă bat eu, după ce mă îmbăt... Hai în țara noastră : tu la Iași, eu la București. Acolo putem strânge averi, putem ajuta cultura. Și mai cu samă putem rândui lupte împotriva ticăloasei stăpâniri otomane. Că niște ieniceri se pregătesc iară să lovească creștinătatea. Cine stă în Țarigrad, înșamnă că-i ajută pe turci. Pleacă în Moldova ! Nu-ți lega soarta de-o rămășiță de om ca Vasile Lupu. Vezi-ți de steaua ta !”

Și iată că, în primăvara anului 1655, Gavrilă Miclescu și-a chemat feciorul în Moldova. Asta a fost pentru Neculai Miclescu ca o izbăvire. Ii părea bine că pleacă din Țarigrad. Nici nu vroia să mai vadă pe Vasile Lupu. Că, după o vorbă a lui Radu Marcu, Vasile Lupu sămăna tot mai mult cu ziua de ieri.

10

Văzând Gheorghe Ștefan Vodă priceperea lui Neculai Miclescu de a vorbi și scrie grecește și latinește, hotărî să-l ia la curte și să-l facă, deocamdată, gramătic. Mai ales că el, ca domn, ținea să dea grabnic și amănunțit răspuns tuturor scrisorilor și avea mare grijă pentru solii, urmărind să lege prietenii și alianțe tainice împotriva stăpânirii otomane. Cîntea și-i dăruia cu moșii pe toți cei care-l slujeau, ca să și-l facă și mai credincioși. Știa el bine, de mult, că a boierilor credință în moșii și sate se măsoară.

Ca gramătic în cancelaria domnească, Neculai Miclescu avu prilejul să cunoască mai bine pe boierii mol-

doveni și să urmeze a-și bate joc de cei caraghioși ori cu metehne. Asta-i plăcea mult și lui Gheorghe Ștefan, mai ales atunci când râdea de neprietenii lui. Odată, la o petrecere, tânărul Miron Costin, întors și el dela școala înaltă dela Bar, căuta să arate lui vodă că Toma Cantacuzino este un boier deștept, destoinic foarte, cum nu se mai află în Moldova.

— Da, Miroane — surâse Milescu — l-am văzut la Trei Ierarhi, când eram școlar la Iași. Se închina. Pornea smerita-i dreaptă să nceapă semnul crucii. Dar nu nimerea în numele tatălui, ci se lovea în ochiul stâng. Durerea îl înfuria. Furia îl împingea să stupească. Și stupea chiar icoana din față...

Vodă și toți cei de față râseră hurducându-și bărbile și burțile. Dar, deodată, domnul își dădu sama că-i vorba de cele sfinte, se opri scârțâind :

— Hm !... hm !... făcu el desumflându-și bărdăhanul și privindu-l pe sub sprâncenele sure muștrător. Doamne... Doa... Ce băsnuește acest obraznic ? Pleacă de-aici, păgânule, iriticule, liftă !...

11

Milescu era printre cei care-l îndemneau pe vodă să ajute școala dela Trei Ierarhi, curmând certurile dintre profesorii greci și cei din Kiev. Se împrietenise cu Dosoftei, acum episcop la Huși, cu tânărul Miron Costin, învățat și inimos, și tustrei porniră să lucreze pentru tălmăcirea și tipărirea cărților în grai românesc. Cunosând măiestria cu care erau întocmite cărțile lui Corydaleus, Milescu sfătuia să fie folosite și în școala din Iași. Mult ar fi fost trebuitoare acele cărți pentru păraginitele minți ale boierilor moldoveni. Plănuia multe Milescu cu înflăcăratul Miron Costin, cu iscusitul Dosoftei și cu alți colegi dela școala din Iași. Incepea să scorie. Imbina, sau mai degrabă amesteca, religia cu știința și credința cu eresurile. Amesteca sfinții creștini cu filosofii greci ca să-l înțeleagă boierii. Dar boierii nu-l înțelegeau. Era în Moldova prea

multă mângă de mucegai. Profesorii dela Trei Ierarhi urmau să se judece în divan pentru veniturile școlii : îi vânau moșiile. Academia lui Vasile Lupu se destrăma. Și afară de ei, un mănunchi de tineri, toți ceilalți erau împotriva școlii. Nu-i vedeau folosul, dar îi bănuiau primejdia.

Călătorind, în vara lui 1655, pe la mănăstirea Neamț, Milescu cercetă toate cărțile și lucrurile de preț din aur și argint, mult plăcându-i mare meșteșugul cu care erau scrise sau lucrute. Intre cărțile păstrate de demult găsi o scrisoare în grecește dela Alexandru cel Bun, către împăratul bizantin Ion Paleologu. Tălmăci starețului și călugărilor din jur scrisul lui Alexandru Vodă :

— ...M'ai întrebat, mărite împărate dela Bizanț, la care împărăție sau crăie supusă e Moldova? Ci eu răspund : „O stăpânesc eu, și cu sabia mea o apăr de neprieteni...”

Pornind dela aceste adânci cuvinte, au povestit despre vremurile altor veacuri ; apoi călugări i-au arătat o icoană bizantină, scumpă și măiestrit lucrată, istorisindu-i și povestea ei. Insuflețit, Milescu s'a așezat la masa din chilia starețului, a muiat pană în cerneală și repede a scris povestea acestei icoane dăruite Moldovei, acum două veacuri și jumătate, de împăratul Ion Paleologu, care a călătorit prin Moldova, în anul 1401, și s'a bucurat văzând aici o țară bogată, cu oameni vrednici, dornici să lupte împotriva cutropirii turcești.

12

În această vreme, în lumea întreagă începea să răsunе izbânzile Rusiei împotriva Poloniei. În 1654, Smolensk și o parte din Rusia Albă au fost smulse dela panii polonezi. În 1655, creazul Cerkaski înfrângea pe hatmanul Radziwill și începea cucerirea Ucrainei subjugate de poloni.

Răsunetul victoriilor rusești încolțeau nădejdi noi în inima noroadelor dela Dunăre. Moldovenii începeau să se gândească la unirea cu țara Moscovei, să lupte

împreună împotriva turcilor. Insași vlădica Varlaam povățuia, din Chilia dela Secu unde se retrăsese, că mântuirea și apărarea împotriva turcilor numai dela Moscova putea veni. Doar tânărul Miron Costin ridica glas, cerând alianță cu Polonia. Fostul ucenic dela Bar nu vedea slăbiciunea și destrămarea reciprocolitei, adică a republicii poloneze, ocârmuite de un rege. Dar tocmai în acel timp oștile lui Ian Cazimir fură înfrânte de Carol X, regele Suediei. Suedezii ocupară Posen, Cracovia și Varșovia, cele trei capitale ale Poloniei.

— Ei, unde-s polonii tăi? îl întrebă Milescu pe Miron Costin. Șleahta-i fală deșartă și sfadă fără sfârșit, iar nu putere adevărată.

Din porunca lui Gheorghe Ștefan, Milescu a tălmăcit în slavonește și i-a ajutat pe dieci să scrie frumos scrisorile tainice trimise țarului Alexei Mihailovici. Cu aceste scrisori a plecat la Moscova solie mare, în frunte cu mitropolitul Ghedeon și logofătul Grigore Neniul. Acolo, solii au jurat credință țarului, rugându-l „să primească în supunere veșnică sub înalta protejare a măriei-sale pe Ștefan Vodă, cu toată țara Moldovei“. Solii Moldovei au încheiat atunci și o alianță militară cu Rusia, legându-se să lupte împotriva turcilor asupritori și să nimicească orice trădător. Iar dacă moldovenii vor fi siliți de tătari să meargă împreună cu ei la război, să fie crezuți moldovenii, căci inima lor este curată și doresc din străfundul cugetului lor să scape de stăpânirea otomană. Deasemeni, după sfatul privitor la treburile de negoț dintre cele două țări, solii au primit hrisov împărătesc în care scria: „...pe neguțătorii din țara Moldovei îi miluim să vie în țara măriei noastre împărătești, Moscova, cu orice fel de mărfuri și să târguiască cu negoț slobod“...

În cancelaria domnească din Iași, Milescu arăta boierilor iscălitura țarului Alexei Mihailovici, autocrat a toată Rusia Mare, Mică și Albă, rugând totodată pe logofătul Grigore Neniul, să povestească despre ruși și despre Moscova.

Mult năduf făcea Gheorghe Ștefan că nu-și putea plăti datoriile către Gheorghe Ráckóczi. Porunca diecilor scrisori către Kemény Ianos, rugându-l să stăruie la craiul Ráckóczi pentru amânarea datoriilor. Se plimba prin camera sfatului de taină, își răsucea musteața stufoasă și dicta :

..., „Căci fiind tare lipsiți și având multe datorii, nu știu pe care s'o plătesc mai întâi. Siavuș, pașa de Silistra, îmi cere să-i trimit birul făgăduit. Dela Poartă aștept să-mi vină altă jalbă. Bani și iar bani. Trebuesc în toate părțile, acu, degrabă. De o parte mă tem, iar de alta tremur de frică. Nici nu mai știu ce să fac. Pentru lefegii cheltuesc șapte mii de taleri. Din țară nimica nu mai pot scoate : au prădat leșii, au jăcuit tătarii, totul. Iar norodul strigă“...

Și își încheia nasturii de aur dela straiul cu moale și scumpă blană de samur, gândind : „Oare Vasile Lupu, câinele arnăut, era mai strălucitor și mai bogat ca mine? Oare Balaban neguțătorul dela Liov are mai mulți bani ca mine?“

Ceru lui Miclescu să tălmăcească scrisoarea în latinește, apoi însuși o pecetlui cu pecetea cea mică, de taină. După asta porunci să fie adus la trepte armăsarul alb, cu tarhat într'aurit ; își puse chivăra cu pene de struț în frunte, prinse cu agrafă de piatră scumpă. Ieșea în plimbare până la Cotnar și vroia să fie cât mai strălucitor. Să nu zică lumea că-i mai prejos decât Vasile Lupu. După ce slujitorii îl ajutară să-și salte în șea trupul gros și gras, zise către Neculai Miclescu, care-l privea din cerdac :

— Te miri, tinere, că mai vezi așa, după cele ce-am scris? Află că numai bogăția și strălucirea aduce bogăție și strălucire. Asta-i osebirea între un cerșetor și un domn : el trăește din sărăcie, eu din bogăție.

De fapt grămăticul Neculai Miclescu nu se mira. Luând pildă, deveni, repede, cel mai strălucit și mai risipitor dintre tinerii boieri din jurul lui Gheorghe

Ștefan. Incepea să se poarte cu cai falnici, cu val-trapi de mare preț. Asta îl îndemna pe vodă să și-l ia în suita lui.

14

Vremurile erau însă foarte turburi. Peste Moldova ades treceau oști și războaie. Turcii priveau cu îngrijorare și cu ură încercările lui Gheorghe Rákóczi de a apuca tronul Poloniei. Banii lui Vasile Lupu lucrau, săpau întruna dela Țarigrad temelia domniei din Moldova. Dar, afară de câteva moșii de miazăzi, potopite de stoluri de lăcuste, în Moldova holdele în acei ani au fost mănoase, cu mult belșug. Boierii au putut stoarce dela norod câștiguri mari, iar domnul îndes-tulă zahereaua pentru Poartă. Așa că domnia se ținea. Gheorghe Ștefan însă își avea gândurile lui. Căta mereu prieteni ca să-l ajute împotriva turcilor. De aceea, la Crăciunul din 1656 era bucuros că a venit solie tainică din Suedia, condusă de nobilul Weilling. Neculai Milescu, Miron Costin și Grigore Ghica au fost printre cei trimiși să întâmpine această solie. Ca să nu aștepte ceaușul turc că moldovenii primesc soli suedezi, l-au ținut pe Weilling o zi întreagă în vilele dela Cotnar, cu toți cei patruzeci de însoțitori, cinstindu-i din ulcele de lut, cu vin vechi, rece când îl pui pe limbă, fierbinte când ajunge în pânțece. Suedezii erau foarte bucuroși că au găsit aici tineri boieri știutori de latinește. Ascultau cum Milescu și Costin îmbinau șaga și veselia cu vorbirea iscusită despre Aristotel ori despre Epicur, cum este datina la o îndeletnicire cu ulcele de vin vechi izvoditor de plăcută urzicare la limbă și plăzmuitor de gânduri aprinse. Cotnarul a încălzit foarte inima rece a suedezilor. Și, așteptând să treacă vremea, Weilling și secretarul său Hildebrandt grăiră despre multe, dar mai cu samă despre Descartes, filosoful francez care, cu șase ani în urmă, a murit la curtea reginei Cristina din Stockholm.

— Gândește acest Descartes ca noi toți, și scrie pe înțelesul tuturor. El răstoarnă ouvântul bisericii

catolice, răstoarnă dogma lui Aristotel și nu crede în ciudate ori dumnezeiești dezvăluiri, în revelații. Se ridică împotriva filosofiei seci din școală și își scoate filosofia lui nouă din viață, din practică. În gândirea lui se bizue așa, neguțătoresște, pe bunul simț, pe judecata sănătoasă, pe gândirea slobodă, pe îndoială fățișă. El zice : „Cogito, ergo sum“¹.

Când s'a inserat bine, au intrat în Iași. Păreau mai degrabă niște neguțători care au câștigat bine la târgul de azi, iar nu niște soli așa de însemnați.

Spre mirarea lui Weilling, străjerul din poarta curții domnești întrebă în nemțește :

— Wer da ?²

Milescu și Miron Costin au lămurit solii că domnul are lefegii nemți, plătiți cu bani grei.

Imprietenindu-se, secretarul Hildebrandt și Neculai Milescu, cât a stat solia în Iași, s'au îmbrăcat în straie moldovenești, au colindat ulițele podite cu bârne de stejar, au cumpărat cu șilingi — cu „șalăi“ cum le zicea poporul — mărfuri și bucate, au văzut „capra“ de Anul Nou, s'au zbântuit în scrânciob.

Ca să nu simtă nimic ceaușul turc din Iași, Vodă l-a primit pe Weilling tot noaptea. Tălmăcind vorbele suedezului, Neculai Milescu era foarte cu băgare de samă cum se poartă solii, cine trebuie să-i întâmpine și ce onoruri li se fac, cum înfățișează cărțile către stăpânul țării, ce spun și cum își cumpănesc cuvintele când spun ceva, cum dau și cum primesc darurile.

Prietenia cu Grigore Ghica îl ajuta pe Neculai Milescu în câștigarea încrederii față de domn. Gheorghe Ghica fusese trimis iar capichehaie la Țarigrad, de data asta să lucreze pentru Gheorghe Ștefan. Trimițându-i bani, vodă îi scria : „...„să nu mai am supărare din partea aceluia“ — adică a lui Vasile Lupu.

Neculai Milescu gândea : „La urma urmelor, Gheorghe Ștefan l-a răpus pe Vasile Lupu chiar cu oamenii lui de credință“. Dar, vorbind despre dobânda sfatului cu solul suedez, tânărul grămătic îl auzi pe vodă :

---

¹ Cuget, deci exist

² Cine-i acolo ?

— Trebuie să mă apăr. Una și averea lui Vasile Lupu sânt uriașe. Turcii oricând se pot năpusti asupra-ne. Dar, orice-ar fi, nu plec din țară ! Mai bine să mă mănânce câinii pământului acestuia, decât să fiu pribeag. Ci dacă ne ajută cel de sus, facem noi așa ca să nu mai fim sub călcâiul turcului.

15

Viața dela curtea lui Gheorghe Ștefan era foarte plăcută pentru tineri ca Milescu, Miron Costin, Grigore Ghica, Velicico Costin. Li se cerea să se poarte ca niște boieri bogați, și ei făceau asta cu mare bucurie. Nici nu vroiau să știe că norodul dela marginea Iașului, ca și vecinii satelor, este pieritor de foame. Anii mănoși îndemnau pe tinerii boieri să meargă dela o moșie la alta, să răscolească țara, să-i afle bogăția și frumusețea, sărăcia și neajunsurile. Neculai Milescu umbla să cerceteze râurile, munții, pădurile, buruienile, sălbăticiunile bune pentru vânat. Dar pe oameni parcă nu-i vedea. Doar când poposea la Milești, alături de Radu, mai stătea de vorbă cu prisăcarul Nichifor Bleah. Din talger smălțuit gusta fagur cald, auriu, dulce și cu îmbătător miros, se răcorea cu apă din cofiță și-l lăsa pe prisăcar să-i jălue traiul amar al vecinilor.

— Nu mai avem nimica, noi, țăranii. Tagma boierească stăpânește toate : pământul, vitele, roadele. Chiar și fiara din pădure, și peștele din apă, și pasărea din văzduh, toate sânt numai ale domniei-voastre, ale boierilor. Iar noi, noi din ce trăim ?

La asemenea întrebare, cutezătoare în felul ei, Milescu clipea din ochi, nedumerit. Dar nu se putea suptăna pe moș Nichifor. Ci grăia :

— Din ce să trăiți ? Din ce vă dăm noi, pentru muncă...

16

În cancelaria domnească, Neculai Milescu lucra la tălmăcirea scrisorilor de taină, pe care le trimitea

Gheorghe Ștefan puterilor creștine care urzeau războiul împotriva turcilor. Ar fi vrut să fie pe lângă capicheaia din Țarigrad, să nască urzeli dibace și să-i cunoască mai bine pe turci. Dar domnul nu-l trimise :

— N'ai decât douăzeci și patru de ani și îți sticlesc ochii după muieri și după faimă, ca furului după pietre scumpe. Acum la Țarigrad se țese hotărîrea cea mare : turcii ori cuceresc Europa, ori se prăbușesc în genune.

— Noi vrem să fim slobozi, măria-ta.

— Știi tu, tinerelule, că asta-i și râvna mea. Dar boierii nu vor ! Li-i bine așa...

— Fără jug turcesc, Moldova ar înflori ca o livadă primăvara.

Privind însă spaima de pe chipurile boierilor divaniți, numai la rostirea acestor cuvinte, Milescu își amintea vorbele lui Nichifor prisăcarul : „...„Ehei, stăpânirea turcească este bună pentru boieri : are ceva păduchi, dar ține cald, ocrotește. Pe când nouă, țăranilor, stăpânirea turcilor ne spulberă și cenușa din vatră...”

17

Vodă vroia să-l încerce pe Milescu și tragerea-i de inimă pentru treburi de război. Prilejul se ivi îndată. Râvnind să ajungă rigă în Polonia, Gheorghe Ráckóczi, craiul Transilvaniei, porni cu oști spre Varșovia. Gheorghe Ștefan îi trimise într'ajutor două mii de ostași, cu Grigore Hăbășescul serdarul și cu Frățilă, căpitan de Fălciu.

— Du-te și tu, Milescule. Dacă te'ntorci biruitor, te fac spătar. Și în șoaptă : Dacă Ráckóczi ajunge rigă în Polonia, începe îndată războiul cel mare cu turcii. Și noi fi-vom alături de el. Învață meșteșugul oștilor, c'o s'avem trebuință de asemenea meșteșug. Inchipu-este-ți : dela Moscova, dela Stockholm, dela Varșovia, dela Cluj, unde-i scaunul lui Ráckóczi, din Veneția Toți împotriva otomanilor. Nu va fi bine ?

Ráckóczi avea ajutor dela suedezi, dela prusaci, dela cazaci, dela Constantin Șerban, domnul din Țara Românească. Nu se îndoia de biruință.

Dar pe cât era de sigur, pe atât a fost de repede înfrânt. O iarnă întreagă, zi și noapte, ostașii au umblat la străji și după hrană. Că nimeni nu se îngrijea de ei. Iar țărani polonezi nu-i cruțau deloc. Li atacau, pe neașteptate, ucizându-i cu țepușele. Așa i-a găsit năvala tătarilor. S'au năpustit crâmlenii cu sălbatică mânia și cu răcnete cumplite, lovind din trei părți și împrăștiind oastea lui Ráckóczi ca pe o turmă de iepuri.

Căpitani au încercat să-i oprească, să-i adune; dar când au văzut cum cad săgețile ca ploaia, iar plumbii ca grăunțele la vânturătoare, toți au dat dosul.

18

Nicio ispravă de arme vrednică de pomenire nu săvârșise Milescu. Și amărît, călătorea la întoarcere, muștrându-se pentru nevrednicie. Aproape de Prut, răzlețit de oaste, opri la un han. Ceru bucate și băutură, pentru el și pentru slujitor. Pe când îmbuca dintr'o ciosvârtă de berbec, se opri în fața hanului un rădvan tătarăsc, păzit de câțiva mârzaci bine înarmați. O clipă, Milescu și Radu se simțiră în mare primejdie. Dar îndată înțelesesă că tătarii erau călători: mergeau spre Țarigrad.

— Radule, strecoară-te și vezi ce duc în rădvan: aur, diamante? Se întoarse slujitorul și șopti surâzând:

— O fecioară, stăpâne, frumoasă cum nu se mai află. E legată și plânge.

— O roabă? O duc, de bună samă, pentru saraiul padișahului...

Și într'aceea clipă inima Milescului se'nfioră de neașteptată pornire vitejească. Socoti: rădvanul e străjuț de patru tătari înarmați, de doi slujitori și de trei surugii. Făcu semn lui Radu să plătească hangiuului. Ieșiră în grabă, încălecară și porniră în goană spre locul unde rămășița oastei trecea Prutul.

Soarele se apropie de asfințit, răsfirând peste luncă raze galbene ca aurul.

După o jumătate de ceas, când tătarii se pregăteau de plecare spre Iași, Milescu se năpusti asupra rădvanului cu zece oșteni, luați din pâlcul oastei. Luptă scurtă, viforoasă, din săbii ; Milescu răni pe unul dintre tătari. Oștenii îi desarmară pe ceilalți într'o clipă.

— Legați-i ! răcni tânărul Milescu.

Și pe când oștenii îi împlineau porunca, el răpi fecioara din rădvan, o săltă în șea.

— Du mârzacii legați până la hotar — strigă spre Radu — și sloboade-i acolo !

Purtând în brațe dulcea pradă mântuită dela tătari, Milescu goni până la Iași.

Fata rostea cuvinte într'un grai neînțeles. Pe urmă șopti în grecește :

— Cruță-mă, viteazule, nu mă ucide...

Cu mâna în care strunea frâul calului, Milescu mângâie chipul fetei, cătând să-i aline spaima. Și abia atunci, în raza amurgului, văzu tânărul cât de frumoasă și de înspăimântată era acea fecioară smulsă din ghiarele tătarilor.

O ascunse în cămara lui din ulița Domnească.

19

Miron Costin îl mustra pe Milescu că nu s'a arătat măcar el mai viteaz ca să dea pildă. Că doar de multe ori au sfătuit împreună despre războiul cu turcii. Și vorbea frumos despre asemenea luptă. Milescu i-a întors atunci, din grecește, că și Demostene vorbea frumos despre războiul Athenei, dar în luptă n'a săvârșit nimic de cinste, nimic pe potriva frumuseții cuvântărilor.

Apoi s'a ridicat din jâlț, a deschis ușa odăii alăturate, și arătând spre roaba salvată din ghiarele tătarilor, a glăsuț :

— Iată, prietene Miron, singura victorie ce am dobândit după acel război ! Fata unui prinț Mihail, de neam circazian. O cheamă Ștefana Mihailovna.

Miron Costin privi spre roaba care sta tristă pe divan; o găsi prea frumoasă. N'avea mai mult de şaisprezece ani. Avea ochi negri, migdalaţi, sprâncenele scrise cu pana, genele lungi, părul ca aripa corbului, pielea albă ca omătul, gura fragă pârguită.

— Mă topesc şi mă ard de dragoste pentru dânsa, suspină Milescu, apoi îşi cuprinse prietenul de umeri. — Ce zici, sânt viteaz au ba?

Tânărul prieten n'avea nimic de zis. Se gândea numai că Milescu nu va putea ţine îndelungă vreme în cămara lui asemenea comoară vie.

O săptămână a ţinut tânărul Milescu ascunsă acea dulce comoară. Fata se îmblânzea. Se lepăda, cu încetul, de straiul desnădejdiei şi al tristeţii. Incepea să suradă, arătând dinţii ca perlele. Inima caldă a Milescului, dragostea lui fierbinte îi alinau durerile. Nu mai plângea. Povestea cum i-au pierit părinţii în luptă cu tătarii, cum i-a ars palatul şi cum a rămas singură, roabă la hanul Crâmului. Acum o duceau spre Țarigrad, s'o vândă sultanului. Cele dintâi cuvinte pe care ceru să le înveţe pe româneşte au fost :

— Tu, mântuitorul meu...

Mama lui Neculai Milescu o îngrijea, cu dragoste, ca pe o fiică. Toţi din casă o înconjurau cu grijă, cu dragoste. Ștefana devenea un copil al Mileștilor. Adesea i se părea că nici când nu văzuse chip atât de frumos, de bărbătesc ca al lui Neculai. Și vorbirea lui, în grecește, o vrăjea. Ștefana se îndrăgostea de salvatorul ei.

Dar boierii au aflat și i-au spus lui vodă. L-a chemat pe Milescu, în grabă;

— Tu, zarbagiule, strici legea? Ții în cămara-ți femeie fără cununie? Vrei să te'nchid între zidurile mănăstirii Secu?... Adă-mi, chiar acum, acea femeie s'o vād.

Milescu o îmbracă în strai de mătasă, o sui în rădvan și-o aduse la curte, fudul că are alături asemenea mândrețe de fată.

— Am cucerit-o cu spada! se laudă el în fața burduhosului domn.

Văzând-o, Gheorghe Ștefan întâi se uimi. Apoi se înnoiră la chip și strigă aspru :

— S'o dai îndărăt ! Ai înțeles ? Nu vreau să mă prade tătarii pentru...

Dar Milescu îl înfruntă :

— O plătesc cu toată averea mea... Și cu viața-mi o plătesc, de-i nevoie !

Deocamdată, vodă o opri pe Ștefana la curte.

Peste trei zile veniră soli dela Crâm : în numele hanului, o cereau pe Ștefana îndărăt și amenințau Moldova. Prin doamna Safta, Milescu îl înduplecă pe Gheorghe Ștefan s'o răscumpere dela tătari. Plăti vodă cinci pungi de aur. Milescu era în al nouălea cer. Pregăti banii și alergă la curte.

— Las-o în sama mea, câtăva vreme, mormăi vodă și-i făcu semn să plece.

A doua zi însă vodă o trimise pe Ștefana la Cașin, să fie slujitoare doamnei Safta, care se adăpostea acolo, pentru că veneau știri dela Țarigrad că turcii vor să-l schimbe din domnie. Neculai Milescu rămase să se zbată fără nădejde, amarnic junghiat de patima dragostei. L-a stropșit pe vodă cu ocări și sudălmii, iar vodă s'a mâniat și nu l-a mai făcut spătar.

— Te'nchid în mănăstire, răzvrătitule, ori te dau pe mâna călăului !

20

După ajutorul dat lui Ráckóczi, Gheorghe Ștefan, ca și Constantin Șerban din Țara Românească și-au pierdut de istov credința la turci. Degeaba a căutat Gheorghe Ghica să astâmpere cu pungi și făgăduieli mânia marelui vizir. A trimis vizirul un ceaș să-l cheme pe domnul Moldovei la Țarigrad, ca și pe Constantin Șerban din Țara Românească, să dea socoteală.

— Nu vreau să pătimesc ca Miron Barnovski, a spus Gheorghe Ștefan. Nu mă duc ! Mai bine pier aici în Moldova.

Iar muntenii povestesc despre Constantin Șerban că ar fi zis :

— Mă duc la Țarigrad, însă numai cu sabia în mână !

Dar boierii care-l învinuiau pe Constantin Șerban că prea se îngrijește de țărani, căinându-i c'ar fi săraci și împresurați de bir și năpaști, categoriseau aceste vorbe drept lăudăroșenie deșartă. Și ca nu cumva vodă să se apropie de țărani și să înceapă harțul cu turcii, boierii s'au apropiat ei și mai mult de turci cu pârile și i-au făcut lui Constantin Șerban vânt peste hotar. N'a putut lua cu el decât averile rămase dela Matei Voievod.

Mult s'au mirat boierii din Iași aflând că marele vizir Kiupriuliul l-a numit pe Gheorghe Ghica domn în Moldova.

— Erau prieteni vechi, spuneau unii.

— A umblat cu miere ? Acum își linge degetele, cârteau alții. A sprijinit două domnii ; pe a treia și-a făcut-o pentru dânsul.

Și Milescu mult se frământă cu gândul : „Acest capichehaie de două ori a trădat. Cu bani străini și cu viclenie și-a făcut domnie și a dobândit puterea“. Gheorghe Ștefan scrâșnea :

— Și pe mine m'a vândut, tâlharul !

Înainte de a ajunge Gheorghe Ghica în țară, Gheorghe Ștefan a fugit la Ráckóczi.

Cum a ajuns în Iași, Gheorghe Ghica a poruncit să fie scoasă Ecaterina doamna și Ștefăniță Lupu din închisoarea dela Buciulești și să fie trimiși la Țarigrad. Miron Costin spunea că i-a slobozit ca să răsplătească binele ce i l-a făcut Vasile Lupu. Neculai Milescu credea că, mai degrabă prin asemenea faptă de laudă a căutat să potolească mânia fostului lui binefăcător. Poate-o mai economisi pungile și-o lăsa domn la Iași mai îndelungă vreme.

Amețit de patima dragostei, Milescu umbla besmetic prin vânzoleala ce cuprinsese iar țara. Nu vroia să știe de nimic alta decât unde ar putea-o găsi pe Ștefana. În acele zile din Mai 1658, când Gheorghe Ștefan, venit cu oști dela Gheorghe Ráckóczi, era înfrânt de Gheorghe Ghica, în lupta dela Strunga, Milescu răscolea toate mănăstirile Moldovei. Dar nicăieri n'o găsi

pe Ștefana. Un călugăr dela Cașin i-a mărturisit, în taină, că Safta doamna a luat cu dânsa, în pribegie, acea frumoasă fecioară dezrobită dela tătari. Sporeă arșița și suferința lui Milescu. Și blăstăma ceasul când a întâlnit acel rădvan tătăresc cu dulcea pradă ascunsă în el.

Dar fiind tânăr, bogat, prieten cu Grigore Chica, Milescu a fost înălțat de către Gheorghe Ghica Vodă la rangul de spătar. Și înainte era fălos și mândru, dar acum, la zile mari călărea pe cal cu zale, purtând buzdugan și paloș, ca domnii, având înainte chiar slujitori care-i duceau oalul de căpăstru.

Boierii îl pismuiau și cârteau împotriva-i :

— Prea-i risipitor, prea-i trufaș... O să sfârșească rău. Au cârtit mai ales atunci când Gheorghe Ghica i-a încredințat lui Neculai Milescu conducerea unei oștiri de o mie de oameni, trimisă, din porunca turcească, în sprijinul lui Acațiu Barcsai, înlocuitorul lui Rákóczi în Transilvania.

— E prea tânăr ! O fi el învățat, dar nu-i copt la minte. E besmetic.

În acest timp în Țara Românească se petreceau lucruri care pe mulți îi puneau pe gânduri. Numit domn în Țara Românească, Mihnea, ce-și zicea Mihai Radu, căuta să se sprijine pe norod și să înceapă lupta împotriva turcilor. Dar pentru că boierii se împotriveau, Mihnea îi chemă la palat și-i sugrumă, aruncându-i pe fereastră jos în uliță, unde cânta de zor tabulhanaua. Boierimea zicea că asta-i faptă de smințit. Dezlănțuind răzmeriță împotriva turcilor, Mihnea dobândi câteva biruințe. Dar neavând când se pregăti și, dușmănit, vândut de boieri, Mihnea fu repede zdrobit, ca și Rákóczi.

În expediția din Transilvania, Milescu căută mai mult să cunoască țara, decât să lupte alături de turci. Secretarul lui Rákóczi, Iacób Naghy de Harsányi a venit într'ascuns să-i arate de ce acei care-s alături de turci sânt niște nemernici. Îl vesti că în curând toate țările creștine se vor ridica împotriva otomanilor. De aceea Milescu n'a zăbovit în Ardeal.

Văzându-l așa de repede la Iași, cu ostași cu tot, boierii râdeau în bărbi:

— Ii fi deștept, dar vitejia te cam dă de gol... Degeaba zalele, buzduganul și paloșul aurit.

— S'ar cuveni ca măria-sa să-ți pună capul cel frumos și mândru sub satârul călăului...

— N'au niciun dram de credință pentru sultan, Spătare. Bagă samă că te-o afla vreun vizir și nu ți-o fi moale!

Ghica Vodă însă nu se speria. El știa că turcii pot fi îmblânziți cu câteva pungi de bani. Dar nimeni dintre creștini nu i-ar fi iertat dacă oastea Moldovei ar fi făcut vreo ispravă de arme, luptând în tabăra turcească. Și Grigore Ghica, fiul domnului, spunea că Spătarul Miclescu se purtase bine. Ajutorul era trimis așa, numai „ca să fie“.

21

La Țarigrad, în toamna anului 1659, biruiră, în sfârșit, pungile pribeagului Vasile Lupu. I se îngădui să iasă dela Edicule și să se așeze, cu familia, în palatul dela Kuru-Cișme, pe țărmul mării. Văzându-l acum vizirul pe Ștefăniță Lupu s'a mirat:

— Frumos fecior are Vasile-beiul! Și fără zăbavă, l-a trimis pe Ghica Vodă domn în Țara Românească, să așeze țara după hainirea lui Mihnea, iar în Moldova l-a pus pe Ștefăniță Lupu. Așa de bine lucraseră pungile lui Vasile Lupu că, de unde până acum vroiau să-l înece în Marmara, acum turcii cei mari șopteau c'ar fi bine să-l pună crai peste Ardeal, în locul răzvrătitului Ráckóczi, care încă se mai apăra la Sibiu, împotriva turcilor.

Abia avea optsprezece ani Ștefăniță Vodă când, în Noembrie 1659, intra în Iași. Neculai Miclescu m'a stat să-l întâmpine. Necunoscând gândurile tânărului domn, plecase cu Gheorghe Ghica în Țara Românească.

Moldova și Țara Românească fură atunci pârjolate de tătari. Satele arse. Drumurile pline de morți. Mii de oameni robiți de tătari erau duși sub bici, spre corăbiile dela Brăila și de acolo la Crâm. Norodul se

zhătea în al doilea an de foamete. În București bântuia ciurma. Stârvurile zăceau pe uliți; n'avea nici cine le'ngropa. Boierii fugiseră cu groaza morții în oase. Ghica Vodă era nevoit să anate milă pentru săraci, să-i ierte de biruri, iar în divan să facă judecăți drepte. Pe Milescu îl bucura asta; dar pe mulți boieri îi îngrijora:

— Așa făcea și tiranul fantastic ce-și zicea Mihai Radu. Ce vor acești domni?

Tânăr și buiac, ca să scape de molima ciumei, Spătarul Milescu s'a tras spre casa dela Filipești a prietenului său Șerban Cantacuzino. Aici, în acea iarnă mohorită, petrecu cu boierii munteni jucând titirezul ori vorbind despre tâlmăcirea și tipărirea cărților, umblând după fete frumoase ori povestind din tâlcurile filosofilor și istoricilor greci, ori despre isprăvile îndrăzneților venețieni care tot mai luptau cu turcii. Măcar că în țară era jale, jucau boierii la baluri ori se desfătau pe sama robilor țigani. Acum și aici Neculai Milescu l-a întâlnit iar pe Pătru cel dela mănăstirea Tazlău. Boierii chemau în odăile lor câte trei-patru țigani rândași, porunceau să fie unși cu dohot, apoi puneau în fața lor un castron mare cu făină în care ascundeau bani de argint. Legați cu mâinile la spate, robii țigani erau siliți, cu biciul, să scoată în dinți banii din făină. Se'necau cu făină, tușeau, le intra în ochi și-i ustura cumplit. Privindu-le chipurile jalnice, mânjite cu făină, boierii și boieroaicele leșinau de râs. Pătru și Mărgărita stârniră mare veselie între boieri când fură puși să alerge și să prindă cu gura un ou, atârnat cu o sfoară de candelabrul cel mare. Și pentru că de trei ori au prins acel ou fără să-l spargă, boierii i-au răsplătit cu câte un galben. Inciudat de dibăcia țiganului și de frumusețea Mărgăritei, Șerban Cantacuzino născoci alt joc. Infipse un galben într'o lumânare, lângă flacăra, sus în candelabrul din mijlocul casei. Apoi o sili pe țigancă să-l scoată de acolo cu gura, fără a clinti măcar candelabrul și fără a stinge lumânarea. Și pentru că erau unii boieri beți, cerură ca boieroaicele să se amestue în odăile lor, iar robul să-și dezbrace de tot soția și s'o urce pe brațe

până la candelabru. Pătru și Mărgărita se împotrîviră.

— Nu împlinim poruncă nășălnică și nerușinată ca asta.

Primiră câte douăzeci de lovituri de bici pentru vorba împotrivoare. Tremurând de mânie, Pătru o ridică pe Mărgărita spre candelabru. Roaba suflă în lumânări, făcând întuneric, să nu mai fie batjocura boierilor, goală cum era. Cercară să fugă; dar ușile erau păzite de slujitori. Săriră boierii și robii aprinzând din nou candelabrul. După ce fură bătuți încă odată, Mărgărita, plângând, se sui pe umerii lui Pătru, își vârî încet obrazul printre lumânările aprinse și apucă cu buzele galbenul fierbinte. Ii sfârâia carnea. Părul îi luă foc dela o lumânare de alături. Boierii plesneau de răs. Roaba scutură capul deznădăjduită, dar flăcările sporiră. In deznădejde și usturime atât putu să facă: să scuipe galbenul în fața lui Șerban Cantacuzino. Cuprinși de spaimă că li se aprinde casa, boierii nu băgară de samă cutezarea femeii. Flacăra fu repede stinsă. Boierii râseră, cu zărghită plăcere, văzând cum Pătru strângea la piept capul roabei, să-i stingă părul, să-i aline durerile arsurilor.

La scurtă vreme după asta, cumînțiți cu totul, boierii începură să grăiască despre negoțul cu miere la Tarigrad, despre grecii cei învățați din Fanar, despre zidirea bisericii mitropoliei, despre Aristotel și despre sfinții bisericești.

22

Dar în primăvară, la începutul lui Mai, Constantin Șerban lovi Bucureștiul cu multe oști dela Ráckóczi. Prins fără veste, Gheorghe Ghica fugi spre Dunăre, la Giurgiu. Neculai Milescu o luă spre Moldova, cătând acolo adăpost mai bun.

Ajunse la Iași prin zăpușeala secetei care cuprinsese, în 1660, aceste părți de lume.

Ștefăniță Vodă îl primi tare bucuros:

— Am trebuință de sfetnic ca tine.

Vorbiră grecește despre Țarigrad, despre cămătarii cei hapsâni, despre viziri ori despre dascălii dela școala cea mare, despre întrecerile de cai dela Atmeidan ori despre năzdrăvăniile tineretului țarigrădean. Jucau împreună cărți și împreună petreceau bând tot vinuri alese.

Era subțirel tânărul domn Ștefăniță și galben la față ca turta de ceară. Crestătura la nas făcută din porunca lui Gheorghe Ștefan aproape nu se cunoștea. Avea ochi mari și nas ciolănos ca și tată-su. Dar nu sămăna cu Vasile Vodă la robustețea trupului: ci era destul de firav. Moștenise în schimb multe din apucăturile familiei. Și mai ales nespus îi plăceau petrecerile, desmățul și răzbunarea.

În treburile domniei, Ștefăniță Vodă a căutat întâi să-și răsplătească rudele și boierii credincioși, dându-le pe veci moșiile și satele jecmănite; apoi a urmărit să-și bată joc de boierii care-l îndemnaseră pe Gheorghe Ștefan să-l țină închis la Buciulești.

Spătarul Miclescu socotea că nu are, deocamdată, nimic mai bun de făcut decât să se bucure de tot ce-i putea da prietenia cu domnul. La fel făcea Miron Costin, dar mai ales Velicico Costin cel mai mare meșter la întrecerile de cai.

Războiul cu turcii, care-l ispitise întrucâtva și pe Miclescu, se dovedea deocamdată peste puțință. Gheorghe Rákóczi a pierit în bătălia dela Sibiu, din Mai 1660. Constantin Șerban, rămas fără sprijin, trecu în Transilvania și, de răul turcilor, urmă poteca pribegiei, în lungul munților, până la Bistrița, iar de aici la Dorna și la Hotin, trecând peste Nistru și cerșind adăpost la cazaci.

Spre deosebire de mulți boieri, Miclescu nu se speria nici de lucruri noi, nici de osteneli și primejdii. Iubea viața în vâlvătaie, în cunoașterea și vânturarea lumii. Călătorea, vâna, cerceta cărțile vechi și mănăstirile. Visa să meargă în apus, în țări mai înainte ori, mai departe, peste mări și oceane, în locuri sălbatice, care abia atunci erau descoperite.

Când grăia cu nevârstnicul Ștefăniță, lui Milescu îi plăcea să folosească povețe din blăstămata carte „Il Principe“ a lui Niccolo Machiavelli. Il învață pe domnitor să fie mai degrabă năvalnic la firea lui, decât prea băgător de samă, prea molău, pentru că, după cum zice Machiavelli, „fortuna“, adică ursita, este muiere. Și dacă vrea s'o supună, domnul trebuie nu numai s'o îndrăgească, ci s'o și bată, să fie tare, nemilos, chiar crud cu ea, dacă-i nevoie. Ursita se lasă mai lesne învinsă de cei îndrăzneți decât de cei prea chibzuiți sau reci la inima lor. Având firea muierii, „fortuna“ iubește mai aprins pe cei tineri, poruncitori și plini de trufie, de cutezare.

Urmând mai departe cu sfatul, Milescu învăța pe Ștefăniță că în limba italiană cuvântul „politica“ însemnă să știi a face totul pentru folosul și faima ta. Regii fac războaie sau pun biruri. Pentru asta au nevoie de bani și de oameni. Ca să dobândească banii și oamenii trebuie să facă „politica“, adică să fie șireți și deștepți, mlădioși și îndemânateci. Dacă-i nevoie, să intre și în bordeiul unui țăran ticălos și să primească o cană cu apă din mâinile lui murdare numai ca acel țăran să creadă că stăpânirea-i aproape de inima lui. Dar totodată să taie, fără teamă, capul unui boier, oricât de vestit și de puternic, dacă moartea lui e spre folosul și întărirea domniei.

— Dacă un boier vatamnă cinstea țării — tălmăcea Milescu pe Machiavelli — au cu fapta, au cu vorba, atunci domnul slobod este groaznică moarte să-i deie. Mormintele sânt mai puțin potrivnice decât divanurile.

— Aha ! făcea vodă, surâzând și rotind privirea, ca și cum i s'ar fi făcut lumină în creier și ar fi înțeles totul, de-a fir a păr.

— Trebuie să-ți întărești domnia, măria-ta. Ești tânăr și te așteaptă fapte mari. Ia pildă dela Vasile Vodă, dela Ștefan Vodă cel Mare. Dincolo de apa Milcovului locuiesc tot români, de-un grai, de-o lege. Și pe ei îi apasă jugul turcesc.

— Spătare ! Dă-ți samă ce spui ! La ce mă'ndemni ?

— La fapte mărețe, măria-ta...

În toată țara, cumplit prădată de tătari astă iarnă, s'au stârnit molime și s'a așezat o secetă pustiitoare. Arșița pârjolea câmpurile. Râurile și izvoarele secau. Soarele dogorea cumplit, iar pământul negru și crăpat ardea sub tălpi ca o vatră în care s'au mistuit stânci de fag. În August, nici oamenii, nici vitele nu mai aveau ce mânca. Țăranii trimiteau turmele costelive și bolnave spre munți ori spre bălțile Dunării, iar ei răbdau privind cu jind spre hambarele boierești pline cu grâne.

În acest timp, în Iași sau pe la mănăstiri, vodă și o bună parte din boieri își vedeau mai departe de petreceri și de vânători. Ștefăniță Vodă își adusese din Țarigrad și un măscărici, poreclit Vălătuc, să-l desfete la petreceri și să-i aline tristețile cu vorbe de duh. Adesea, când petrecerea era în toi, vodă se ridica și întreba pe câte un boier :

— Domnia-ta, jupâne, fost-ai printre cei care-l îndemneau pe Gheorghe Ștefan să-mi taie capul? Da sau ba?

Asemenea întrebări vârau în răcori pe cei de față, cu toate că soarele dogorea năucitor de fierbinte. Ștefăniță vroia să pară grozav, când nu era decât un putregai a cărui minte se turbura repede de aburul cotnarului.

Boierii tineri ca Milescu, Velicico Costin îi țineau adesea hangul într-o săvârșirea năzbâtiilor. În țară era sângerare și moarte. Mii de oameni se stingeau, ca niște făclii fără untdelemn; cădeau pe uliți, pe sub garduri, răpuși de foame și de molimi. Dar zicea Ștefăniță Vodă : „Seceta și molimele dela Dumnezeu sânt“. Și nici gândea să lupte împotriva lor. Boierii aveau încă destulă mâncare, băutură și umbră... Vodă-i îndemna să joace samșurca. Unii boieri ca Toma și Iordache Cantacuzino veneau uneori cu muștrări și sfaturi. Domnia se bizuea totuși pe norod, ca și tagma boierilor. Iar dacă pierde norodul, cum o să mai fie boierii boieri?

Ca să le astupe gura, Ștefăniță le dăruia din când

în când câte o moșie, câte un sat din cele oare, răpuse de foamete, se vindeau cu vecini, cu pământ cu tot, pentru câțiva saci de pâine.

De cinci ori Radu Marcu l-a rugat, cu lacrimi în ochi, pe stăpânul său să se îndure a deschide hambarele din Milești și să împrumute pe țărani cu bucate. Și de cinci ori stăpânul a amânat. N'avea vreme de asta. Vodă nu-l dezlipea de lângă dânsul: jucau cărți și beau vinuri alese. A șasea oară, după ce-și ocări slujitorul, îl trimise în goană până la Milești să dea țăranilor grâul și meul dintr'un hambar.

— Ai grijă de prisăcarul Nichifor ! strigase Neculai Milescu.

Dar când l-a ajuns la Milești, nu l-a mai găsit pe moș Nichifor Bleah. Murise de foame în prisaca pârjolită de soare, lângă știubeiele seci. Iși trimisese un fecior spre Cașin, cu zece căruțe cu știubeie, să le așeze în poienile unde-ar mai fi fiind ceva flori. El, slab, istovit plecase pe lumea cealaltă ; târzia milă și pomană boierească nu l-a mai ajuns din urmă.

24

Dosoftei episcopul și Miron Costin nu vroiau să-l lase pe Neculai Milescu a deveni doar o umbră a lui Ștefăniță Vodă. Il chemau la dâșii și sfătuiau despre nevoile culturale ale Moldovei. Miron Costin nu-și mai putea stăpâni mânia împotriva lui Simion Dascălu care făcuse adaosuri batjocoritoare la cronică lui Ureche. El vroia să scrie o cronică în care să-l judece după cuviință pe acest „băsnuitor“ și „amăgeu“.

Milescu tălmăci din grecește „Carte cu multe întrebări de folos“, „Varlaam și Ioasaf“ și unele capitole din Herodot, citindu-le la întâlnirile cu Costin ori Dosoftei.

Dar multor boieri bătrâni nu le plăceau nici asemenea îndeletniciri.

— N'ajunge că avem cazanii în românește ? Ce mai vreți ? Să se deștepte prostimea ? Pe asemenea vremuri amarnice, cum mai ținem în frâu ? Că, uite, ță-

ranii au și început să ne prade hambarele. Le citește popa la cazanie că Dumnezeu a dat roadele pentru toți și cred că-i chiar așa. Când se făcea slujba în slavonă, țăranii băteau mătânii, lipeau frunțile de lespezi și sărutau pământul. Alceva nu înțelegeau. Acum... Învățătura smintește mintea și sparge cuminenția norodului.

— Eh ! Mai bine vedeți-vă de petrecerile și de caii voștri.. N'avem nevoie nici de „Varlaam și Ioasaf“, nici de altă filosofie, pe românește. Sporoviți voi acolo, în grecește ori în latinește, dar lăsați norodul în pace !..

25

În pridvorul curților domnești era mult prea cald. Nu se pûtea nici dormi și nici chefui. Ștefăniță Vodă porunci stolnicului să ridice un foișor, pe stâlpi, deasupra heleșteului de lângă curțile domnești. Să fie cam la un stângen de fața apei, la umbră de răchiți și la răcoare.

Când foișorul a fost gata, vodă a poțit pe boieri la ospăț. Era într'adevăr foarte plăcut : umbră și răcoare în acel foișor ridicat deasupra apei. Boierii lăudară mult „ideile“ domnului și-l linguseau : tânăr, tânăr, dar foarte bun la născociri. Apoi grăiră despre însușirile voievozilor de altă dată. Având în față, pe mese, belșug de bucate și de băutură, se fereau să vorbească despre foametea din țară.

— Ureche cronicarul nu gândește ca Machiavelli, spunea Milescu. Ci dimpotrivă. Dând nacazanie, adică certare și învățătura celor mari, Ureche vornicul scrie că mai bine-i ca domnul, pentru blândețea lui, să fie ascultat și iubit și cu dragoste să-i slujească boierii, decât de frică și de groază să i se plece.

— Da ? Și cine are dreptate, Spătare ?

— Cred că după împrejurări și după țară. Machiavelli învață pe principe să îmbine puterea cu iscusința, teama cu dragostea. Și adaugă : Stăpânitorul mai bine să fie zgârcit decât risipitor. Mai degrabă temut decât iubit. Să fie așa de șiret, de fățarnic și de dibaci,

încât să pară altminteri de cum este. Să știe a fi, după nevoie, și vulpe, și leu.

— Nu, spătare ! Azi nu-mi place de fel chipul domnitorului pilduit de italianul tău afurisit. Și măoar că vornicul Ureche a fost un moșneag prost, azi mă las a fi învățacelul lui. De ce să nu fiu blând ? De ce să nu mă iubească boierii ? Mă iubiți, cinstite fețe divanite ?

— Nemărginit de mult, măria-ta ! gemeau boierii, bând bardacă după bardacă, pe întrecute, în cap cu Istrate Dabija cel care bea numai din pântecoasă oală de lut. Asemenea făgăduire spori veselia ospătarului din foisorul cu umbră de răchită și cu reveneală de deasupra iazului.

Cel dintâi, Istrate Dabija, începu să spargă oalele de stâlpii foisorului, poruncind mereu altele :

— Vin vechi în oală nouă, netedă, smălțuită bine, că duhul vinului e gingaș și nu suferă asprimea.

Sporea beția, sporea râsul și vorba de șagă. Boierii, înfierbântați de băutură, începură să joace pe podul foisorului, hurducându-l. Ștefăniță Vodă-i privea, parcă fericit că-i vede voioși. Măscăriciul Vălătuc făcea fel de fel de pozne, să-i desfete pe domn și pe boieri. Se dădea peste cap și puneă piedici boierilor care se clătinău în danț deșuchiat. Paza măscăriciului îl făcu pe Ștefăniță Vodă să născocească o joacă tare năstrușnică : să brâncească boierii cu umărul de pe podul foisorului peste grilajul scund, în apa heleșteului. Măscăriciul se așeza prag, în spatele boierilor, iar vodă-i răsturna pe rând, bândâbâc în apa clocită de secetă. Apoi tot măscăriciul mormăia, ca un țârcovnic : ..., „Botează-se rodul meu Gealalău în numele secetei, al soarelui și al pârjolului, amin !“

Bărboșii boieri, aflați încă pe pod, își hurducau pântecetele în hohot de râs, arătând cu degetele pe cei ce se zbăteau în heleșteu, înotând cu mare greață și bând belșug de apă stătută și măloasă. Unii urlau ca'n ghiarele morții. Alții ieșeau deasupra cu pletele și bărbile încâlcite cu mătreața broaștei. Lui Vasile Gealalău i s'a prins o lipitoare de tâmplă și i-a intrat o broască în sân, mai mare scârba. Ștefăniță Vodă, cu Velicico

Costin, cu Iordache Ruset, cu Neculai Milescu râdeau, încârligându-se de șale. Râdeau până li se tăia răsuflarea și se prăvăleau lați pe podele, că săreau slujitorii și-i stropeau cu vin, că apă n'aveau, să-și vină în fire. Temându-se să nu le vină rândul să fie aruncați peste grilaj, Milescu și Velicico Costin s'au dezbrăcat și s'au aruncat ei singuri în apă, înotând. La urmă, peste măsură de beat și de hărțăgos, vodă i-a îmbrâncit și pe măscărici, și pe muzicanți, răcnind la dânșii :
— Cântați !... hăc ! Cântați, să joace boierii și broscii !... Dracu' să vă ia !...

Câțiva boieri ieșind la mal și mai limpezindu-li-se aburii beției se burzuluiră împotriva unei asemenea petreceri în adevăr smintite. În frunte, strașnicul băutor Istrate Dabija :

— Imi place vinul și veselia, măria-ta. Dar asta-i neauzită batjocură. Leșină slugile de răs când ne văd înglodați ca bivoli...

Cei mai mulți dintre boieri însă tăceau. Iși uscau straietele pe mal, îndurând cu lingușitoare și miloagă îngăduință năstrușnica petrecere domnească. În acele clipe, privindu-i pe domn și pe boieri, în inima lui Milescu se săvârși o prefacere. Simți că pe el însuși trebuie să-l umilească, să-l înjosească acest desmăț. Ursache cel bătrân hihia :

— Hihi ! Strașnic feredeu ! Ideea măriei-sale a fost bună... Că prea ne încălzisem...

Neculai Milescu nu mai putu răbda atâta slugărnicie. Cum ? Asta-i Moldova ? Aceștia sânt boierii despre care cronicarul scrie c'au luptat la Podul Înalt și Valea Albă ? Ce'njosire !... Și'ncă mai cerc să-l călăuzesc pe vodă pe calea luptei împotriva jugului turcesc... Și, deodată, chiar în fața domnului, porni ocară nestăpânită spre boieri :

— Mișeilor ! Nu văd la voi nici urmă de răzvrătire. Parcă v'ar fi aruncat în scaldătoarea Betsaidei, nu într'un smârc puturos de pe Bahlui.

Boldiră boierii priviri speriate spre Milescu. Nu-l credeau. Unii ziceau că-i băut. Alții se temeau să nu fie ispitiți întru vreo cale amarnic înșelătoare. Vorbiră prelungându-și în glas miera lingușirii :

— Dacă-i place măriei-sale, ce să facem ? Ne supunem...

— Cum ? Sănateți boieri ori măscărici ?

— Zice la sfintele scripturi : Supune-te și cată să plăci domnului tău...

— Măria-sa, măcar că-i un copilandru, ține în mâinile sale umilite zilele vieții noastre...

Milescu tăcu. Dar în minte i se urziră, izbăvitoare, gânduri tainice.

Roadele acestei smerenii se văzură îndată. După petrecere, ca de obicei, Ștefăniță se făcea bun ca lipia caldă. Cum îl rugau divaniții așa făcea. Și mai cu samă iscălea hrisoavele boierilor pentru satele vândute în schimbul unui căuș de făină.

Mulți divaniți, cu inimă lacomă și minte vicleană, socoteau că, la urma urmei, batjocurile îndurate sânt un preț ieftin, de nimica, pentru moșiile pe care le înșfăcau dela țărani, cu îngăduința domnului. Batjocurile treceau, iar averile rămâneau.

Dar foametea începea să amenințe și pe boieri. Ca să înlăture această primejdie, vodă dădea unor boieri cărți la mână să ia dijmă nu numai a zecea parte din pâine și din fân, ci și a patra parte din cânepă, in, varză, zarzavat și din toată holda grădinilor. Se spetiseră țăranii cărând apă cu spinarea, dela depărtări de poște, să ude zarzavaturile și acum le luau boierii și pe acestea. Strigau țăranii împotriva acestui nou obicei și, deznădăjduiți, ucideau pe slujitorii trimiși să strângă dijmele. Speriați, Miron Costin, Cantacuzinii, Milescu îl povățuiră pe domn să nu facă obicei noi, că mulțimea nu mai rabdă :

— Și să știi, măria-ta, că ești tânăr și necopt : desfrânata prostime știe să pornească răzmerița, dar nu știe să se oprească : jăcuește, arde, ucide. Atunci multe conace pier, multe case se risipesc și multe capete cad, nevinovate.

Dar Ștefăniță Vodă nu le da crezare. Se gândea doar cum să-i mai sperie, cum să-și mai bată joc de boieri. A avut nevoie de haraci ? A pus fumărit, câte șase orți de fiecare casă. Toma Cantacuzino s'a împotrivit :

— Nu pune, măria-ta, biruri noi. Că astea aduc risipa țării și pieirea domnilor. Și-apoi, iată, fug toți vecinii de pe moșii, ba chiar fac răzmeriță, că nu mai pot.

Vodă era la masă în ospătăria mică. Mușca dintr'un picior de clapon și-l ținea pe boier în picioare. Parcă nici nu l-ar fi auzit. Deodată răcnii :

— Pieirea, zici ? Căine bătrân !... și azvârlind cio-lanul de clapon, s'a repezit, cu hangerul la boier, de-a fugit Cantacuzino cûprins de groază.

Îndată după asta l-a chemat pe Istrate Dabija și i-a spus că-i îngăduie să răpească moșiile dela Răcă-ciuni ale lui Gheorghe Ștefan. Judeca în sinea lui : să nu iam toți boierii împotrivă, că-i rău.

26

Când a văzut că și Spătarul Milescu îl muștra pentru nebuneștile-i petreceri, Ștefăniță Vodă a rămas câțeva vreme gânditor.

— Ai dreptate ; am trecut măsura.

Și câteva zile a fost liniștit. Ținea sfat în divan și făcea judecăți. Dar a cincea zi porunci să se pregătească oastea.

— Plecăm la Rașkov. Vrea s'o aduc pe Ruxanda. E văduvă și-mi poate fi de ajutor, aici, în Moldova. Pe drum îi spuse lui Milescu :

— Știu că ți-i dragă. Să fim cumnați...

Neculai Milescu rămase uimit. Se gândi : „A pe-țit-o Timuș cu sabia, și a murit cazacul pentru dânsa, apărând-o, la Suceava, ca un viteaz. Nu, nu-mi trebuie mie văduvă... Și nici ei nu-i trebuie soț ca mine. O cer cnezi poloni și nu vrea să se mărite. Cum o să... Ce-i trece prin cap lui Ștefăniță, doamne...” Și iară își aminti, cu ascuțită durere, de Ștefana Mihailovna. Unde-o fi acum ? Ce-o fi făcut pribeagul Gheorghe Ștefan cu dânsa ? Va fi luat-o cu el în pribegie ? Va fi lepădat-o în vreo mănăstire din Ardeal ? Nimeni nu știa. Dela nimeni nu putea afla. Și nu mai cerceta decât în taină, că râdeau boierii de dânsul :

— Te-a înnebunit circaziana... Gândul la Ștefana nu-l lăsa să cate spre fiicele de boieri din Iași, cu toate că ele mult îl pândeau, furis, de după ferestre perdeluite ori din cerdacuri cu zorele și trandafiri. Neculai Milescu șugua cu dânsule și rău le zăpăcea când, la vizite, îi stăteau înaintea cu dulciuri și răcoitoare. Dar nici una nu-l îmbia spre patima dragostei. Cu cât părinții și fratele Apostol stăruiau mai mult să-l însoare și să-l astâmpere, cu atât el se împotriva mai îndărătnic :

— Nu-mi trebuie !

Parcă tot rugul inimii i s'ar fi aprins pentru o singură făptură : Ștefana. Zicea în sine-i, ori de câte ori vedea o fecioară frumoasă : trebuie s'o aflu eu cândva. Trebuie !

Ștefăniță Vodă cunoștea apucăturile Spătarului Milescu. Acum își făcuse o socoteală asemănătoare cu a familiei Milescu : vroia să-l însoare cu sora lui, Ruxanda, vroia să-l lege și mai mult de dânsul, făcându-și-l cumnat.

Dar Ruxanda nu vru să plece pentru nimic în lume din Rașkov. Era hotărâtă să rămână acolo cu cazacii care au știut s'o apere mai bine decât moldovenii și chiar mai mult decât părintele ei, Vasile Lupu. Așa că Ștefăniță Vodă a bătut zadarnic drumul până la Rașkov.

Ca să nu se întoarcă chiar fără nicio izbândă, el vru să-l prindă pe Constantin Șerban care, ascuns la poloni, râvnea la tronul Moldovei. Socotea Ștefăniță Vodă că asta va fi o viteză plăcută și marelui vizir. Dar și din această încercare vodă s'a întors tot fără izbândă. La urmă, vrând s'o răpească pe Ruxanda, cazacii au înfrânt pâlcul care asedia cetatea și i-au trimis vorbă lui Ștefăniță că-l prind și-l înecă în Nistru, dacă nu se astâmpără și mai umblă să-și răpească sora din Rașkov

Intr'o zi, la vânătoare prin codrii Neamțului, Ștefăniță Vodă întâlnește herghelia domnească dela Timișești. Avea mulți cai buni, bueștri, cum nu se aflau

alții în Moldova, pe acea vreme de foamete. Și în capul lui Ștefăniță încolți un nou plan de petrecere. Porunci să fie aduși armăsarii cei mai buni și să fie înșeuăți. Apoi pofti cu deosebită curtenire pe boieri să încalece armăsarii. Crezând că vodă vrea să le facă un dar ales, boierii se grăbiră să încalece. Ștefăniță îi îndemna, stăruiitor, mai ales pe cei bătrâni, pe cei care, ca Racoviță Cehan, sprijiniseră domnia lui Gheorghe Ștefan.

Când toți boierii erau sus pe cai și abia-i țineau să nu zburde, Ștefăniță îi îndemnă să iasă, ca un alai mareț, în lunca Nemțișorului. Aici Velicico, Milesco, Ruset se întrecură în alergări. Boierii se minunau de marea lor îndemânare și-i pizmuiau.

— Ameteșc numai când mă uit cu câtă iuțeală fug, spuse Sandu Buhuș.

Dintr'odată, Ștefăniță porunci slujitorilor să smulgă, repede, frâiele dela caii boierilor și să-i sperie, să le facă vânt spre râpa Nemțișorului. El se propti în șea, înălță gâtul privind cu nesaț cum zburdau armăsarii, zdruncinând boierii și azvârlindu-i ca pe niște saci în țărâna fierbinte și uscată de dogoreala secetei. Atât de mult râdea tânărul domn că-i sta răsuflarea și se cumpănea în șea, ametit și vânăt, înăbușit.

— Mai bine să vă las eu juliți la obraz — chihotea vodă — decât voi pe mine fără cap, ghiuji bătrâni și nerușinați...

Ridicându-se de jos și cătând să vadă ce mădule li s'au rupt, boierii răbufneau :

— Râs și batjocură-i asta, iar nu domnie !

Atunci a murit Ghenga cel bătrân, izbit într'un mal. Li se urise multora de domn zărghit ca acela. Degeaba îl certa Vasile Lupu, scriindu-i din Țarigrad cărți cu multă dojană și cu temeinic sfat, că Ștefăniță tot în sminteala lui o ținea.

Frații Cantacuzino, Buhuș și alții, înțelegând că Ștefăniță nu se va pricopsi în domnie, cereau la Poartă să vină domn Vasile Lupu. Dar acesta muri pe neașteptate, lăsându-și „mult doritul fiu“ fără sprijin la Poartă.

Și foametea istovea Moldova. Multe sate se bejeneau. Altele piereau de istov.

Sfătuind cu Miron Costin, cu Dosoftei, cu Vasile Gealalău, Milescu asămăna răutățile și nebuniile lui Ștefăniță Lupu cu cele săvârșite de Ștefăniță Rareș, care în afară părea, cum zice Ureche cronicarul „pom înflorit, iară lăuntru era lac împuțit“.

— Știi ce-au făcut boierii când nu l-au mai putut răbda ?

— Ceea ce facem și noi acum, Spătare : s'au sfătuit în taină să curețe țara de dânsul. Și, noaptea, în tabără la Țuțora, au tăiat sforile cortului și l-au turtit acolo, sub cort... Dară vezi să nu te simtă. Că-ți pierzi ori capul, ori nasul. Si-ar fi păcat : amândouă frumoase sânt.

N'avea nici astâmpăr, nici răbdare. Ca să sfârșească mai repede acea judecată încurcată, Ștefăniță vodă porunci diacului să citească din pravilă glava potrivită vinei împricinaților. Diacul citi paragraful 118 : „Cela care va fura oaie sau bou, sau cal, sau alte dobitoace din pădure sau din câmp, sau din turmă sau din casă, să se certe cu ocna până la o samă de vreme, după cum de mult va fi furțișagul și după cum va fi voia județului ; iară de se va afla cum acel om este învățat a fura de-a-pururea și va fi făcut și altă dată acest lucru, atunci, așa într'acel loc ce au furat dobitocul, acolo să-l spânzure în furci.“

— E limpede ? strigă vodă, încruntând sprânceana, vrând să privească aspru, ca tată-su, să-i ia norodul frica.

Cei paisprezece țărani împricinați, scăpătau rar, încet, din picioare, ciuleau urechile, clipeau din ochi și nu pricepeau nimic. Cel mai bătrân cuteză a zice :

— Iertare, măria-ta, dar nu-i deloc limpede. Diacul a citit pravila pentru furt. Ci noi n'am furat. În turmele velitului vistier Iordache au dat fiarele hăituite și ele de foametea cu care ne pedepsește Dumnezeu.

— S'a întâmplat asta pe pământul vostru ?

— Da, în pădurea răzeșilor din Bucium. Dar fiarele, să ierți, măria-ta, nu erau ale noastre...

→ Da?... Jupânul Iordache spune că voi le-ați furat. Și eu cred ce spune marele vistier, iar nu niște țărani proști ca voi.

— Ba să ne crezi pe noi, măria-ta! Paguba s'a întâmplat în Bucium. Și oricât de tânăr ai fi, tot poți judeca ușor cine a putut vedea mai bine cum au sfârșit dihaniile turma, ve! vistierul de aici, dela Iași, ori noi de acolo, din Bucium. Noi jurăm că n'am furat și că fiarele...

— Afară, afară, câini obraznici! Voi mă'nvățați pe mine să fac judecată?

— Văd că ai, întru aceasta, mare lipsă de învățătură, măria-ta.

— Armaș! Toți în obezi și la ocnă! Iar acest guraliv obraznic, în țeapă!... Auzi — se îndreptă vodă spre Milescu care sta deoparte și privea cum, îndărătnici și muți, țăranii nu se urneau din loc — fură, că-i foamete. Foamete! Parcă eu aș fi vinovat că Dumnezeu nu dă ploaie... Foametea-i pentru păcatele voastre, nemernicilor, mai strigă cu ascuțită ură Ștefăniță, întorcând spatele și ieșind să nu vadă fulgerile de mână din ochii oamenilor.

— Au, totuși, dreptate, spuse Milescu, așezându-se în calea lui vodă, potrivnic, nu pentru că ar fi vrut să-i apere pe țăranii, ci pentru că-l îboldea un nestăvilut îndemn să-l înfrunte pe acest bicisnic, stăpân peste viețile oamenilor. N'au furat.

— Ce ți-a venit? Nu'nțelegi că-s grăbit să plec la vânătoare? Hai! I-am pregătit o șotie lui Racoviță Cehan și lui Velicico Costin. Prea se țin trufași... Ce? Nu tu m'ai învățat: să mă urască, dar să se teamă de mine? Strașnică învățătură mi-ai dat. Mă unge la inimă.

— Măria-ta...

— Hai mai repede! Să râdem, să petrecem...

— M'am săturat de petreceri! Turcii râd de vodă că-i fără minte; vodă de boieri că-s lacomi și fricoși; boierii de biata țară, cu toate că ea nicio vină n'are că-i atâta ticăloșie în lumea asta...

— Ha, ha !... Asta-i tot deia Machiavelli citire ?...
rânji vodă, gata de harțag.

Dar Iordache Cantacuzino se vârî între domn și Spătar, rugându-l să-i întărească zapis de cumpărare pentru niște pământ.

— Tâlhar bătrân ! întoarse Ștefăniță ocară spre Cantacuzino. Iar ai mai jefuit niște oameni săraci... Și clipi cu subînțeles din geana stângă, spre Milescu : tocmai acum când pe noi ne-a pălit mila de sărăcime...

— Ei, măria-ta, trebuie să mai adun averea răpită de acel câine de logofăt, de Gheorghe Ștefan... Eu nu-i silesc pe țărani să mi se vândă. Li împinge foamea. Numai când iau moșiile în stăpânire mai trimit în câte un loc arnăuți domnești. Că-s îndărătnici țăranii. Nu prea vor, deși ei, nesiliți de nimeni, mă roagă să-i mântui de năpastă.

— Dacă-s „nesiliți“, cum or să vrea ? Împunse cu zâmbet mușcător Milescu. Ștefăniță prinse străfulgerarea dușmănoasă din privirea celor doi boieri. Dar n'avea timp de sfadă. Bine. Lasă hrisovul lui Milescu. Iscălesc când mă întorc. Acum n'am timp ! Și punând zapisul de hârtie sură în palma lui Milescu, plecă furtună.

— Papură Vodă Cârnuț, cârti Milescu, să-l audă Iordache Cantacuzino.

Dar vistiernicul Iordache păși țințoș spre ieșire. De-o bucată de vreme nu-i prea plăceau nici ochii, nici cuvintele Milescului. Acesta rămase în mijlocul odăii de divan cu zapisul în mână. Ca să-și adune gândurile, începu să citească : „Adică eu, Vasile, cu femeia mea, cu Maria, nepoata lui Andronic Chipău, scriem și mărturisim... cu acest zapis al nostru, că noi de a noastră bună voie, de nimeni siliți nici asupriți... ajungându-ne nevoia care dăduse Dumnezeu pe toată lumea, noi ne-am sculat și am vândut dumisale, vistiernicului celui mare, lui Iordache, trei pământuri și o lature... din vatra satului Dușăști, la Neamț, și din țarină, și din câmp, și din tot locul ce se va alege ca să-i fie d-sale dreaptă ocină și moșie neclătită în veci... Așijderea ne-au mai socotit dumnealui la nevoia noastră cu mila de ne-am prins foamea care era

pe toată creștinătatea !...” „Bine l-ai ticluit, tâlhar bătrân ! Ar trebui să-l iau drept pildă pentru actele pe care le înfățișez eu la iscălitură și pecetluire pentru mine, pentru fratele meu Apostol ori pentru părintele meu, că toți ne căpătuim acum cu noi sate și moșii... chiar Dumnezeu ar putea crede că ne facem po-mană, îndrumându-ne să cumpărăm pământurile, să-i iobăgim pe țăranii răzăși. Sfântă minciună !”

În acea zi, Milescu nu s'a mai dus la vânătoare. S'a pregătit să plece la Milești și la alte moșii mai noi și mai vechi.

30

Il însoțea Radu. Văzduhul ardea, parc'ar fi fost amestecat cu flăcări. Caii mergeau încet, mătăhănind, năuciți de căldură. Cât ținea lungul și latul Moidovei, râurile și iazurile s'au sleit de istov. Și broaștele au pierit. În jurul malului, papura și rogozul întindeau spre cer săbii ruginite, răsucite, foșnind sec, în vânt fierbinte. Slabi, cu fețele supte, cu mâinile scheletice, storși de orice vlagă, ca niște năluci, țăranii din Milești se chinuiau să smulgă papura uscată de pe malurile iazurilor. O duceau acasă, o tăiau mărunț cu satărele, o măcinau și o fierbeau ca s'o mănânce. În alte sate măcinau și mâncau ori papură, ori coajă de copac. Asemenea foamete și lipsă nu se mai văzuse nicicând. Nici cei care împliniseră veacul, înduraseră năpăști de puhoai, de lăcuste, de ciumă, de jaf tătarăsc, tot nu văzuseră vremi grozave și seci ca acestea. Acum se vedeau întâia oară oameni mâncând papură măcinată.

— Vremea lui Papură-Vodă, oftau țăranii.

Milescu a trecut pe la încă două moșii, în ținutul Bacăului și al Romanului. Aceeași nenorocire. Aceeași foamete.

În ziua când s'a întors la Iași, Spătarul Milescu n'a mai jucat samșurcă poloneză și nici n'a mai băut vin ales cu Ștefăniță. Ci i-a spus :

— Măria-ta, ca domn, dator ești să mântui norodul, să aduci bucate din Transilvania ori din împără-

ția Moscovei, să poruncești boierilor să deschidă hambarele. Nouă, boierilor, seceta ni-i de folos : putem mai ușor impresura satele. Dar, măria-ta, nu trebuie să lăsăm să piară norodul. Că dacă pier țăranii, nici noi, boierii, nu mai avem de unde scoate dijmele și nici domnul nu mai are peste ce domni. Pierim cu toții.

Și Ștefăniță Vodă a ascultat tare îngrijorat povestirile Milescului despre cele văzute în satele lui.

— Pentrucă a ajuns să mănânce papură, norodul îi zice Papură Vodă, măria-ta.

— Ce grozăvie!... Părea foarte mișcat, turburat. S'ar putea ca și curtea mea să ducă lipsă de bucate ?

— Nu-i izvor. Iar acum și izvoarele secăt-au.

Plecă îngândurat, lăsându-i pe boieri să mai chibzuiască în divanul cel mic. A doua zi, ca să nu fie lipsă la curte, vodă porunci slujitorilor de credință să prade satele și hambarele boierești și să aducă totul la curte. Oamenii începură să spună :

— A ieșit în țară hoția domnească. Altă năpastă...

Printre cei care se împotriveau besmeticului domn Ștefăniță, Milescu îl întâlnește tot mai des și pe Istrate Dabija vornicul, cel plin de voie bună, de duh și libovnic a bea vin din oala de lut.

31

Văzând că Ștefăniță Vodă toate le înțelege și le face pe dos, Milescu întărește sfatul tainic cu câțiva boieri. Scrise carte lui Constantin Șerban, în Polonia, rugându-l să-l ajute a izbăvi Moldova de un netrebnic și de-o pacoste, adaos la pacostea foametei. N'a chibzuit prea mult. Il știa pe Constantin Șerban dornic s'apuce iar domnia. Și se călăuzea după vorba care zice: „Cine prea mult se socotește, puține făptuește.“ A pus scrisoarea într'un băț sfredelit pe dinăuntru și l-a trimis pe cămărașul Vasile Gealalău la Constantin Șerban, fără să mai știe cineva... Constantin Șerban are legături cu puterile potrivnice turcilor. Poate ajunge domn și în Țara Românească.

După ce fusese alungat de turci din Țara Românească, în Mai 1660, Constantin Șerban se opri în

Ucraina, la Korsun, la hatmanul Iurie Hmielnițki. De aici, la 16 Iulie 1660, scrisse țarului Alexei Mihailovici, în numele boierilor din Țara Românească și Moldova, cerând apărarea împotriva turcilor. Trimise chiar o solie de trei boieri la Moldova. Dar pentru că polonii aveau nevoie de pace cu turcii și cu moldovenii, îl puseră pe Constantin Șerban sub priveghere într'un castel din Podolia. Acolo îl găsi Vasile Gealalău cu scrisoarea cea de taină trimisă de Neculai Milescu Spătarul.

32

Așteptând răspuns, Spătarul Milescu sfătuia și cu alți boieri, căutând să-i ridice împotriva lui Ștefăniță Vodă. Și lui Toma Cantacuzino, boierul cu cea mai mare trecere printre boierii divaniști și care era scutit de bătăile de joc ale lui vodă, îi grăi :

— Când țara se usucă de foame, nu-i bine ca domnia și boierii să se desfete, așa, pe față, întru desmierdăciuni zburdate.

— E tânăr Ștefăniță — îl apără Cantacuzino — iubește prea mult glumele, jocurile copilărești și nebuniile. Dar nu-i om rău. Va crește și va prinde minte. Iar dacă-l vom scoate și de sub povața câtorva nechibzuți între care te prenumeri, Spătare...

— Acum nu-l mai sfătuesc ! Am greșit atunci când m'am făcut părtaș cu el la smintite șuguri și la desfătări nerușinate.

— Eu nu cred în schimbările prea repezi.

— Să crezi ; că nu-s ca Demostene care cunoscut-a o singură cale toată viața, iar la sfârșit, ca să nu se schimbe, a băut cucută. Eu mă schimb ! Că, uite ce vremuri trăim. Și'n loc să gospodărim țara, o jefuim !

— Tot clewetind cu vrăjmașii și vrând să-ți mazi-lești stăpânul, că aista ți-i gândul de temei, Spătare, vezi să nu ți se schimbe și mutra. Din frumoasă și atrăgătoare, slută și hădă, respingătoare. Dacă te ispitește cumva domnia Moldovei, ia aminte ! Să nu schimbi trai dulce și desmierdat cu moartea de satârul călăului. Sfatul meu de om bătrân : lasă-te de uneltiri...

Deodată în Iași a căzut o veste, ca un trăsnet : Constantin Șerban vine asupra Moldovei. Ca să-l întâmpine, Ștefăniță răpezi oști spre miazănoapte, pe drumul Hotinului. Urmând acele oști, vodă îl luă și pe Milescu, tocmai pentru că, în vremea din urmă, nu-i mai erau de fel pe plac purtările lui. Gealalău s'a ivit în tabăra lui Ștefăniță, nu departe de Hotin. Nu aducea răspuns la cartea Milescului.

— Vine el însuși, șopti Gealalău lui Milescu.

— Dar noi credem că tu trebuie să iei domnia. Trimite la Țarigrad să ți-o cumpere. Că uite, prietenul tău, Grigore Ghica, a dobândit domnia Țării Românești.

Constantin Șerban însă nici nu se ivi, nici nu se năpusti asupra Moldovei. În schimb, într-o seară se zvoni, în tabără : a venit sol dela Constantin Șerban. Și solul spuse : „Constantin Șerban n'a uneltit răsturnarea lui Ștefăniță Vodă. Dimpotrivă, este prieten lui vodă și-l dă'n vileag pe cel care s'a hicleit împotriva domniei din Moldova“.

În cortul său, vodă nu se dumirea. Diacul citea o carte dela Constantin Șerban. Auzind ce scrie, Ștefăniță Vodă râse, mai întâi, prosteste. Pe urmă îngălbeni.

— Milescu, zici ? Nu, nu se poate ! Voi, ticăloșilor, ați urzit vreo mișelie împotriva lui și... Mai citește odată !

Iordache Cantacuzino puse atunci în fața lui vodă cartea Milescului către Constantin Șerban.

— N'am auzit nimic. Cunoaște-i slova, măria-ta : scrisoarea ți-o trimite chiar Constantin Șerban, care dela Milescu a primit-o.

— Te 'ntinzi spre domnie, câine ? Și l-a chemat în grabă pe Milescu în cort. Trei slujitori, dinainte rânduți, l-au înșfăcat fulgerător de repede, i-au smuls sabia și l-au pus în lanțuri.

— Nu rabd să fiu legat ! răcni Spătarul Milescu.

— Dar nici eu să fiu vândut ! scrâșni Ștefăniță, și puteri cumplite răscoliră mânia din el. Tu m'ai învă-

tat cum să păstrez domnia țării și cum să-i osândesc pe cei vicleni. Tu !

— Țara vrea să se mântue de pacostea foamelei. A ajuns țara de haram, țara lui Papură Vodă... Și privind chipul vânăt, pământiu, nemernic al lui Ștefăniță, Milescu întrebă : Spune-mi măcar cine m'a pârît ?

— Insuși cel căruia cercata-i să mă vinzi. Și râzând desmățat, batjocoritor, cum de atâtea ori răsese alături de Milescu bătându-și joc de boieri sau atâr-nând țărani în pari : Insuși Constantin Șerban mi te-a dat de gol. El știe mai bine învățătura ticălosului tău dascăl Machiavelli...

— Vulpe vicleană ! Vrea să-ți adoarmă grija și să se repeadă asupra-ți, răpunându-te.

Ștefăniță înclină capul spre stânga și căscă gura, răsuflând tare, obosit, șuierat.

— Cum, adică, nu mi-i prieten ?... Spune cu cine mai ești în legătură ?

— Cu nimeni !

— Atunci, pentru că ai râs de un cârn și ai uneltit cu un cârn, cârn să fii !

Și, tremurând de furie, bătu din palme. În ușa cor-tului se ivi călăul. Se zbatu Spătarul, doborînd două dintre slugi. Ștefăniță dădu să fugă, speriat. Dar alți slujitori îl încheștară pe Milescu. Când călăul se ră-pezi să-l slujească, toată făptura Milescului se răscoli. Ochii îi scânteiară de spaimă și mânie.

— Nu, nu cu sabia ta de călău, rânji Ștefăniță, venindu-și în fire. Prea-i grosolană. Spătarul e om subțire, de neam, bogat și foarte învățat. Foarte în-vățat ! S'a ispitit să fie domn ? Poftim : taie-i nasul cu hanger domnesc. Și, smulgându-și pumnalul înco-voiat din teaca încrustată cu sîdef, îl întinse călăului. E o cinste, nu ? Hanger domnesc, aurit la mănunchi, ager la tăiș...

Intreaga făptură a falnicului boier striga împotriva silniciei și a batjocurii. Dar era prins în capcana pe care însuși o întinsese și nu vedea nicio scăpare. Se umili :

— Muștră-mă, doamne, cu mare ponos și cu bogată dojană, că ți-am greșit. Ia-mi zilele, dar nu mă sluși...

Privind chipul desăvârșit de frumos, barba neagră, rotundă, creață, buzele cărnoase, ochii mari, fruntea înaltă, pletele ca abanosul și nasul drept grecesc, zdruvăn înfățișat în frunte, cu nările tremurând de mânie, călăul șovăi.

— Cum să-l slujești, doamne? Prea-i frumos...

— Da? Ți place? ispiți vodă, rânjind câinește, într-o parte.

— N'am văzut, la zilele mele, bărbat cu nas așa de frumos... se întinse călăul la vorbă, în vreme ce Spătarul Milescu se mai smuci odată din strânsoarea străjerilor, lovind cu genunchiul un jilț și prăvălindu-l spre picioarele lui Ștefăniță.

— Atunci să-l tai pe al tău, călăule, că-i urît și bubos, își adânci vodă rânjetul, iar pielea obrazului palid i se încreți ciudat în jurul ochilor, vădind și mai mult creștătura dela nas: Taie-l!

Furios pentru slăbiciunea-i, călăul se năpusti ca un tigru. Într-o clipă fața și barba lui Milescu se înecă în sânge. Trupul i se zbatu cumplit. În loc de nas avea două găuri hâde, sângerânde, prin care nu răsufla, ci horcăia îngrozitor, cu furie și neputință.

Așa sfârșea, la douăzeci și patru de ani, o ambiție și un fel de viață.

De aici încolo Spătarul Milescu avea să fie un om slăt la chip.

34

Pe Vasile Gealalău l-a spânzurat Ștefăniță Vodă, luându-i averile. Pe alții n'a mai putut prinde. Ii bănuia pe frații Costin, dar Milescu se jura și-și puna capul că nu au avut nici un amestec.

Lăsat slobod, Spătarul Milescu luă drumul spre Țara Românească, însoțit doar de Radu Marcu. Gonea calul, să iasă mai repede din Moldova. Se răzvrătea cugetul și inima în el, trecând pe partea cealaltă, de partea urii. Simțea că urăște toți oamenii întregi. Il

ura chiar și pe Rădu care-i schimba feșele în popasuri, punând frunze de patlagină unsă cu măduvă de falcă, anume ca să oprească sângerarea și să tămăduiască. Ii pizmuia chipul plăcut, musteața neagră, ochii năzdrăvani, nasul ciolănos și mare. Nu se opri să-și vadă familia. Trimise doar vorbă fratelui Apostol să aibă grijă de casă și să-i trimită bani la București și-apoi la Țarigrad.

Văzându-l Grigore Ghica, acum domn al Țării Românești, mult l-a jelit. Trei săptămâni un vraci neamț i-a îngrijit rana să nu obrintească. După asta, Milescu și-a urmat drumul spre Țarigrad. Grigore Ghica îl rugase să fie capicheaia lui la Poartă. Dar Spătarul Milescu se întreba :

— Având un chip atât de slut, mă mai pot înfățișa în lume?... Cum de nu-mi pun capăt zilelor? De ce merg înainte? De ce nu mă arunc, din barca asta, în Dunăre? Peștilor nu le-ar păsa că-s slut...

Soarele apunea, departe, spre Turtucaia. Dinspre Ostrov se ridicau neguri subțiri pe deasupra apei, ca un fum străveziu. Se clătinau, ușor, în adierea blândă, frunzele sălciilor din fața Silistrei.

Și deodată, își aduse aminte de Ștefana. Amintirea îl izbi ca un val de ghiață. Se clătină buimăcit de o durere veche sporită acum de mii de ori... Am pierdut-o... De istov am pierdut-o pe Ștefana. De acum n'o mai caut. N'am fost vrednic s'o găsesc cât am fost întreg, frumos și falnic... Acum... Nu, nici n'ai trebui să mă mai gândesc la dânsa. Văzându-mă așa, și fărăma de dragoste ce i-am zămislit în inimă ar pieri. Măcar ea să păstreze amintirea chipului meu întreg... Și ce frumoasă ar fi fost viața...

Apa, vălurită, clipoceă pe lângă pereții bărcii, ca o chemare, ca o mângâiere... Gândurile Milescului se schimbau: dacă ajung la țărmul Silistrei, devin altfel de om. Cu totul altfel. Și nu mă mai întorc nicicând în aceste locuri, pe care atâta le-am iubit și de unde asemenea batjocură mi se trage...

Și dincolo de Dunăre încă mai umbla să-și facă o samă. Dar Radu Marcu și slujitorii dați de Grigore Ghica îl urmăriră pas cu pas.

Oamenii domnului muntean Grigore Ghica îl așezară pe Spătarul Milescu în frumoasa casă a Vlah Saraiului din Fanar. Sta aici singur, întunecat și vrăjmaș. Se plimba pe terasă, dar nu-l furau nici florile grădinei, nu vedea nici minunata priveliște spre Pera și Galata, peste Cornul de Aur. Respingea totul cu ură. Ură cumplită, ucigașă.

În dreapta Vlah Saraiului era Patriarhia, cu școala cea mare și cu multele ei aduceri aminte. Dar nici asta nu-l bucura, ci-l făcea dimpotrivă să-și vadă slujenia și mai înspăimântătoare.

Plângea cu lacrimi grele, udând feșele care-i înfășurau chipul... Boierii nu m'au iertat că i-am înfruntat cu trufia și bogăția mea, cu învățătura și frumusețea mea. N'am să mai pot trăi în țară frumoasă și bună ca Moldova... Și se împotmolea iar în ură : ...De acum, dacă mi s'a spart pielea de lup, s'o cârlesc cu piele de vulpe...

Când l-au văzut episcopul Dosithei și Șerban Cantacuzino, s'au crucit.

— Negrăită frumusețe avut-ai și cum ți-au stricat-o, ticăloșii ! Pedeapsa lui Dumnezeu. Mai frumos decât Paris fost-ai...

— Nu mă mângâi așa, înalt prea sfinte ! Ci mai dureros sapi în inima-mi și picuri acolo zămă de ardei și mătrăgună.

— Fugi, că sameni cu un cap de mort cu barbă ! a râs Șerban Cantacuzino cu gura-i mare.

Cunoscător al sufletului omenesc, Dosithei l-a lăsat să-și verse năduful. Apoi l-a plimbat pe malul Cornului de Aur, grăindu-i despre filosofi greci și mai cu samă despre Epicur și Diogene din Laerta. Intr'altă zi l-a dus cu Șerban Cantacuzino la alergările de cal și la luptele din Atmeidan. Dar Milescu nu găsea niciăieri, în niciun chip, alin durerii. Pretutindeni întâlnea oameni frumoși, întregi, care-l priveau cu silă că-i pocit. Il căinau. Și zbuciumul Milescului dura. Dosithei, văzându-l că nici pe prieteni nu-i poate suferi, îi aduse dela Bogdan Sarai o bătrână roabă

țigancă și un slujitor moldovean tot bătrân, venit aici din vremea când capichehaie era Gheorghe Ghica, să-i stea înaintea cu povești, cu istorisiri și vorbe de duh. Il ajuta într'asta și Radu, tot mai mult legat de stăpânul lui și dornic să-i îmbuneze iar inima.

Iscusită fiind, roaba prinsese multe din viața capichehaiei și din povestirile ce umblau prin Țarigrad. Se așeza jos pe covor, descântând plină de haz :

— Fac niscai farmece, să cetesc în ghioc cele ce-au să vină, vel spătare... Iacă, s'arată cărturari pe cale. Vin la Țarigrad să trăctăluiască tocmiri de pace și hotărâri de nuntă. Dar toate se strică — foc de paie ! Și războiul tot se face că-i spre folosul celor bogați și puternici și spre jalea și suspinul săracilor. Uite, de-o pildă, domnia-ta : venit-ai aici să poștești oamenii spre pace și-ai să faci un otocol... Ai fost curtean alintat și'n desmăț te-ai proslăvit. Deci 'alintătura nu ți-a priit. Acum urăști și urzeli multe puî la cale. Dar nici ura n'o să-ți priiască.

— Du-te dracului, cu dăscălireă ta cu tot !

— Iertăciune ... Ci ascultă, mărite, proorocirile politicești pe care le cetesc în ghioc. În Spania, mai marii dorm că li-i frig, iar craiul gândește un lucru de nimica și cotcodăcește, ca acel cocoș când a ouat o mărghică. În Englitera bogații dreg galioanele ca să le strice pe ale turcului. În cetatea Veneției văd cum toți bogații zăbovesc în desfătări necurmate, în carnavaluri, cu beții, cu muzici, cu femei frumoase, risipindu-și averile. Mai apoi, suspinând, se aruncă de pe un pod într'o apă neagră... A, iaca ici, se vede că sfertul de lună turcească e gata să pață mare scădere și amestecătură pricinuită de rocoșiturile¹ norodului, cu multă vărsare de sânge mânia arătându-si..

— Ajunge !

Roaba se trăgea speriată de pe covor, ca o umbră din fața privirilor ce scăpărau ură, pe deasupra feșelor albe. Dar îndată, așa cum avea povață dela Dositheii, Radu Marcu îi aducea pe bătrânul slujitor, ghebos și urît, dar osebit de înțelept și de meșter la vorbă. Il lua

---

¹ Răscoalele.

sub priveghere, îl plimba seară pe terasele palatului, îi vorbea despre vechimea acestei clădiri, fiindând de dinainte de împăratul Iustinian, îl ducea la bisericuța Sfântului Neculai, zidită cu cheltuiala lui Ion Tăutul, solul lui Ștefan cel Mare la Țarigrad.

— Se spune, mărite Spătare, că Tăutul fiind sol la turci, vizirul l-au poftit să șază pe mașat. Și pentru că nu putea sta cu ciubotele, i le-au tras din picioare și a rămas logofătul Tăutul numai în colțuni. Și dându-i vizirul cafea, n'a știut cum să bea cafeaua. Că la Suceava nu era acest obicei. Atunci logofătul, așa cum se pricepea, după datina din Moldova, a început a închinare : Să trăiască împăratul ! Să trăiască vizirul ! Și închinând, a sorbit felegeanul de cafea, ca altă băutură, dându-l de-a-dușca. Iară cafeaua era tare fierbinte...

Apoi, când îl vedea mai vesel, șugua în stihuri, bătrânul :

— De-ar ști Ștefăniță, zis Papură Vodă, cine plimbă-mi-se plimbă, ca un mare crai prin Bogdan Sarai, de ciudă n'ar mai pregeta și nasul singur și-ar tăia.

Dar într'o zi înnegurată și tristă din Decembrie 1661, după ce a tras cu urechea la stăpânii ei din Bogdan Sarai, roaba țigancă a venit în grabă la Milescu, în Vlah Sarai, cu ghiocul să-i găcească :

— S'arată că'n Moldova a pierit de moarte năpraznică un obraz tânăr care a ciuntit un nas frumos. Lingoaarea și otrava boierească i-au fost leacul.

— Doamne, repede m'ai răzbunat !

Dar dacă asta-i alina ura și durerea, chipul nu i-l mai dregea.

36

Potolit și trist, Neculai Milescu cel cărn se schimba încetul cu încetul, dintr'un zurbagiu într'un înțelept. A început să se preocupe tot mai mult de îndatoririle de capichehaie, adică să cate, cum spunea Miron Costin, a păstra domnia nestricată la împărăție. Veghea cu ochi tot mai treaz și risipea din vreme orice urzeală a potrivnicilor. Se împrietenii cu marele

dragomanul ¹ Panaioti Nikussios care-i deschise uşile spre marele vizir şi spre sultan. Ca orice capichehaie, împărţi daruri sultanei validé şi sultanei haseki ². Ele-i pot ajuta în ceas de primejdie să-l scoată pe Grigore Ghica nevinovat, ca spălat cu isop, din orice învinuire. Imprumuta bani pentru vodă, iar vodă-i scotea de pe ţară.

Se lua cu treburile capichehaiei şi uita că-i slut. Nu mai făcea zurbave prin hanuri şi cârciumi. Grăia cu prietenii, plimbându-se pe ţărmurile Bosforului, ori poftindu-i în odăile bogate dela Vlah Sarai. Uneori chema cite un marinăr italian ori grec şi-l ruga să-i povestească despre drumurile şi ţările cele mai depărtate ale lumii, despre Africa şi despre Atlantic, despre Pacific şi despre Indiile cele pline de aur şi robi. Asculta, se minuna şi gândea : câte lucruri sânt pe lume, neştiute. Dacă le-aş afla şi le-aş aşterne pe hârtie, aş ajuta lumii să se lumineze. Şi nimeni nu va şti că eu, care am văzut şi am scris despre acele minuni şi frumuseţi, am fost un om pocit... Dar de unde bani pentru călătorie ?

Se întâlnea adesea cu Şerban Cantacuzino. Il asculta, liniştit, cum povestea că vrea să fie domn în Ţara Românească. Să-i zgâlţâe pe boieri şi să-i trezească din toropeală. Pe cei trândavi ori îndărătnici să-i bată la tălpi, ca pe hoţii de cai din Vlaşca, ori să le crape capul cu buzduganul, dacă nu s-or da pe brazdă. În schimb să aibă grije de negustori. Să le facă hanuri pentru odihnă şi pentru adăpostul mărfii. Să le dea drumuri bune şi păzite. Că negustorii aduc aurul în ţară.

Se veseleau povestind cum l-au pus turcii domn la Moldova pe straşnicul băutor Istrate Dabija vornicul :

— El, care nici nu se aştepta, a fost îmbrăcat cu caf-tan de domnie, iar alţii, care trăgeau nădejde de domnie şi plătiseră bani grei, s'au ales doar cu nădejdea.

Dar cea mai bună mângâiere o găsea Milescu citind cărţi. Citea din filosofii greci, citea cărţi de matematică, de istorie, ori cărţi ciudate care vorbeau de proo-

---

¹ Tălmăci, slujitor înalt la turci care se ocupă cu politica externă.

² Soţie.

rociri și de minuni, cum erau cărțile despre Sibile¹. Găsind un bun izvod elinesc al bibliei, tipărită la Frankfurt, începu s'o tălmăcească în grai românesc. De altfel așa îl povățuia și Dosithei și Șerban Cantacuzino. Munca asta isca în el bucurii noi, curate. Ii amintea de clipele când sfătuia cu Miron Costin, cu Dosoftei, despre frumusețea graiului românesc, despre trebuința de a se tălmăci și scrie cât mai multe cărți între întărirea și șlefuirea acestui grai. Iși găsea parcă un rost nou în viață.

37

Slujba de capicliehaie îi îngăduise să cunoască și mai bine pe turci. Se întreba : cum pot turcii cei bogați să zacă într'atâta lene și trândăvie ? Când se ducea la vizirul Ahmet îl găsea de obicei pe sofa, cuibărit cu picioarele sub el, sorbind cu șuier subțire cafea mirositoare de pe buza felegeanului aurit, ori sugând fum de narghilea și, cu degete inelate tot cu pietre scumpe și diamante, mângâind cadâne tinere și frumoase. Adevărata boierie la turci însemna să nu facă nimic, nici măcar pentru sine. Masa o așezau slujitorii tot acolo, pe sofa. Se'ndopa vizirul cu pilai de pasăre, cu fripturi de berbec și cu pește, cu prăjituri și dulciuri bine năcleite în miere. Slujitorii se învârteau în juru-i ca niște umbre. Unul îi ținea friptura, altul îi turna apa și siropul. Doi se pregăteau să ridice și să pună farfuriile cu mâncare.

După ospaț, vizirul juca în scoici cu robii. Dacă vreunul îndrăznea să-l birue la joc, vizirul îl bătea cu biciul cu trei plesne.

După ghiftuirea de seară, vizirul Ahmet se culca tot pe sofaua pe care zăcuse, mâncase, băuse, fumase, jucase, se desfătase și trândăvisase ziua toată.

Numai când îi aducea Milescu peșcheșurile dela Grigore Ghica Vodă, numai atunci, la vederea pungilor cu aur, ochii vizirului se aprindeau ca para focului la vânt. Juca banii, îndelung, în palmi înfiorate, ascultându-le sunetul beat de negrăită fericire.

¹ Personaje mitologice care aveau darul de a prevesti viitorul.

— Pentru aur — zicea Panaioti Nikussios, marele dragoman — turcii cei mari își vând și cadânele, și părinții. Și pe Mahomed însuși îl vând. De aur se îmbată vizir Ahmet ca de opiu¹, ca de vinul pe care-l bea într'ascuns.

Dar ca și după beția opiului, după ce amistaia aurul în șipete ferecate, vizirul se prăbușea în aceeași nepăsare, în aceeași prostească dormitare. Cercat-a Milescu, în câteva rânduri, să-i grăiască despre cărți, despre filosofi. Strângea buzele a dispreț și clătina capul a lehamite. Doar odată, strâns cu ușa întrebărilor Spătarului, spuse :

— Noi cunoaștem o singură carte : coranul. Și nici n'avem nevoie de alta. Cuprinde tot ce trebuie să știe un musulman.

Iar altă dată, când Milescu l-a ispitit arătându-i cartea lui Marco Polo despre călătoriile în țara kitailor, carte tipărită la Veneția în tipografia rămasă dela Aldo Manuzzio, vizirul i-a cercetat doar legătura de marochin și poleiala de aur. Musafirul a prins să-l laude frumusețea slovelor, dar vizirul a supt din narghilea fum mult și-a mormăit printre dinți :

— Bine face padișahul că nu'ngăduie tiparnițe la Țarigrad. S'ar isca și aici multe cărți de minte stricătoare. Și nici n'ar fi drept ca un singur tipograf să smulgă pâinea dela gură a mii de oameni care n'au altă îndeletnicire decât copiatul coranului. Iar puterea noastră tocmai într'asta stă : nu lăsăm să pătrundă în împărăția otomană vânturile nesănătoase ale nou-tăților. De aceea împărăția noastră-i cea mai tare din lume. Și, curând, vom stăpâni tot pământul ; pe tot îl vom închina măritului profet, ca pe-o cățue cu smirnă.

Sfătuind cu cunoscuții lui greci ori români, venețieni ori bulgari, boieri ori beizadele, neguțători ori călugări, Spătarul Milescu afla multe semne că, în ciuda aparențelor, imperiul otoman era în neconținută descreștere. Că stăpânirea sultanului s'a șubrezit. Că,

---

¹ Băutură otrăvitoare, extrasă din mac, primejdioasă pentru sănătate.

pe dinăuntru, îl rod atâtea neajunsuri și păcate, încât cine va cuteza a-l lovi tare, din afară, cu pumnul, va pătrunde ca'n putregai. Dar aceiași cunoscuți ai Milescului spuneau, și el însuși afla dela viziri, că puterea otomană pregătește un mare război de cucerire a întregii Europe. Acesta-i planul marelui vizir Ahmet Kiupriuli, lăsat moștenire fiului său. Unii spun chiar că, peste un an, doi, turcii vor lovi, prin Moldova, spre Polonia și prin Ungaria, spre Viena. Că nu se vor opri decât la Rin și la Baltica. Adesea vizirul Ahmet, când se trezea din visarea și dormitarea lui, se răstrea către Milescu :

— Ghiauri afurisiți ! V'ați îmbogățit ! Dar lasă că vă arătăm noi vouă... După cum am făcut moscheie din Sfânta Sofia, așa o să facem staul pentru cai din biserica Sfântul Petru din Roma...

Și când vorbea așa, sărea de pe sofa, lărga brațele, strângea pumnii, încheșta fălcile și împroșca flăcări de sălbatică ură.

Spătarul Milescu era cuprins de fiorii spaimei. Vizirul părea gata să se răpeadă cu hangerul la dânsul, parcă el, capichehaia domnului Țării Românești, ar fi întruchipat toată „ghiaurimea“.

Povestindu-i lui Dosithei asemenea întâmplări, episcopul îl liniștea :

— Eu zic că turcii, în nebunia lor, vor porni asemenea războaie. Dar izbândă nu vor avea. Nu mai au puterea pe care au avut-o ; și se grozăvesc pentru că înșiși știu că nu mai au acea putere. Sultanii vor să stăpânească tot pământul și nu știu nici măcar să sămene pasat pe el... Dumnezeu ne poruncește să zdrobim stăpânirea acestor ticăloși, să dezrobim creștinătatea. Și trebie să lucrăm mai repede și mai temeinic. Aflu că, chiar la primăvară, vor porni împotriva Vienei cu multe oști.

Și Dosithei, ca de altfel mulți din Țarigrad, ca de pildă bogatul neguțator Sava Vladislavovici din Raguză, cu care s'a împrietenit Milescu, arătau că împărăția care se ridică acum este Rusia. Ea va zdrobi imperiul otoman.

— Chiar și diplomații venețieni, care au ochi atât de ageri, spun că aici, în Europa de răsărit, nu se mai poate dezlega acum nicio problemă fără ajutorul Moscovei. Iar în războiul cu turcii, Rusia va fi totul, va fi cheia și spada.

Rău îi părea lui Miclescu că-i slut. Ar fi mers la Moscova, cum îl îndemna și Sava Vladislavovici, să slujească Rusiei. Să fie sol și să se bată cu dibăcie pentru victoriile diplomatice ale Moscovei, întru slobozirea popoarelor cutropite de turci: greci, bulgari, sârbi, unguri, români, cazaci...

Prietenii îl povățuiau să plece în apus să caute un doctor care drege nasuri. Printr'un neguțător scrise în Brandenburg, la Berlin, unui cunoscut al lui Sava Vladislavovici, doctorului Laurentius Rinhuber, rugându-l să-i spună dacă acolo se afla un astfel de doctor.

38

De la o vreme, Miclescu nu-i mai plăcu nici slujba de capichehaie. Se încredința că din pricina acestei slujbe, atât turcii cei mari, cât și cămătarii greci nu-l priveau ca pe un om, ci ca pe o pungă de galbeni. Îi se părea nespus de înjositor să tot mituiască, în fiecare clipă, să tot cumpere cugete. Șerban Cantacuzino îi șoptea adesea, la ureche :

— În Țara Românească trebuie un domn vrednic. Unul care să lupte cu turcul. Un domn, nu o slugă turcească ! Ajută-mă să iau domnia. Și atunci pornesc războiul împotriva asupritorilor otomani. Auzi ? Dar întâi gâtu-i o samă de boieri, o samă de trântori.

Spătarul Miclescu, încetul cu încetul, se lepădă de vechiul prieten Grigore Ghica și unelti pentru domnia lui Șerban Cantacuzino. Azi grăia cu un vizir, mâne cu un sfetnic al padișahului. Dădea daruri. Făgăduia altele și mai mari. Domnul Țării Românești, Grigore Ghica, a aflat de uneltirile Cantacuzinilor. Și, în ajunul Crăciunului din 1663, speriat și sfătuit de unele „vase rele“, ca Stroia Leurdeanu și Dumitrașcu Cantacuzino, zis Grecul, l-a ucis pe Constantin Postelnicul

Cantacuzino, în biserică la Snagov, pentru faptele feciorilor lui la Țarigrad. Așa a izbucnit ura cumplită a fiilor lui și mai ales ura lui Șerban Cantacuzino împotriva lui Grigore Ghica. A gonit din București la Țarigrad, în câteva zile, călare, și s'a năpustit la Valah Sarai :

— Spătare — a țipat către Miclescu — Grigore Ghica e un ucigaș. Mi-a ucis părintele chiar în sfânta mănăstire a Snagovului. Dacă-l mai aperi și-l mai sprijini la Poartă, împlânt hangerul în tine !...

Miclescu știa că nici Grigore Ghica nu mai era bine privit de turcii cei mari. Mereu îi cereau vizirii „dovezi de credință“, adică punge de bani. Pregătind războiul împotriva Vienei, turcii aveau nevoie de oameni de credință în țările dela Dunăre. Ori domnul din Țara Românească era bănuît că are legături pe sub ascuns cu Austria, cu Polonia.

La rândul-i, Grigore Ghica, simțind trădarea lui Miclescu, în vara anului 1664 se grăbi să fugă în Polonia și apoi în Austria.

Așa cum profetiră oamenii cu vederea limpede, armata sultanului, ajunsă aproape de Viena, a fost înfrântă la St. Gothard. În urma acestei înfrângerii, temându-se de împotrivirea popoarelor dela Dunăre, sultanul dădu domnia Țării Române unui om neînsemnat, Radu Leon, pe care-l credea slugă credincioasă. Nu-l puseră domn pe Șerban Cantacuzino : n'aveau încredere, se temeau de el. Astfel, în Vlah Sarai, Spătarul Miclescu era un om înfrânt care și-a tăiat singur craca de sub picioare.

Nu mai putea rămâne în Țarigrad.

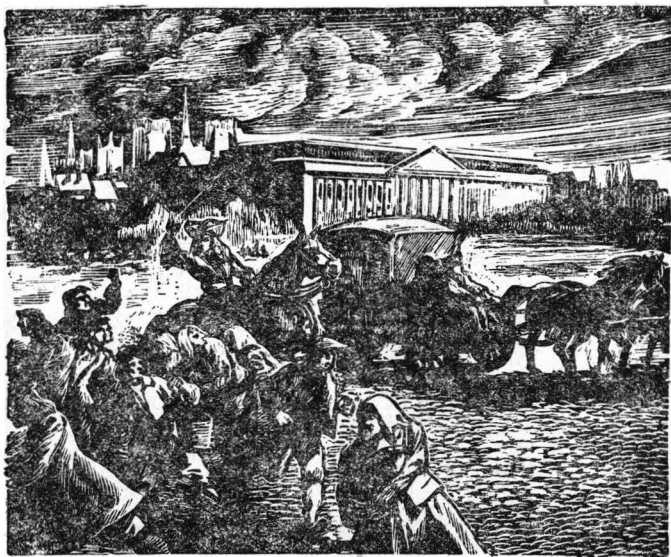
Primind răspuns din Berlin că se afla acolo un doctor rinoplast ¹, Miclescu se grăbi să plece. Chiar dacă nu-și va putea drege nasul, va încerca să se adăpostească la curtea electorului de Brandenburg, căruia, după cum spun solii, îi place să se înconjoare de oameni învățați, de artiști. Nu mai vroia să zacă în Țarigrad, în intrigă și ticăloșie. Vroia să vânture lumea.

---

¹ Chirurg care reface nasul cu ajutorul unei bucăți de piele luată dela frunte, dela braț etc.

Călătorind, dorea să-și potolească neastâmpărata-i fire și setea de a cunoaște. Luă scrisori dela Nikusios, dela un venețian, dela Sava Vladislavovici din Raguză, le puse în tașcă, își cumpără cai și trăsură pentru drum lung, căruțe pentru bagaje și, luând toiașul pribegiei, însoțit de slujitorul Radu Marcu, porni spre apus.

PRIBEAG PE CAILE APUSULUI

Vremea era mohorâtă și rece, când a poposit la un han din marginea Berlinului. Hangiul, gras și bălan, l-a poftit, în italienește, să urce scara din dreapta și să vadă încăperea unde ar putea găzdui, iar slujitorilor le-a arătat, cu mâna, locul de adăpost pentru trăsură și bagaje. Tot dela hangiu, Spătarul Milescu a căpătat îndrumări cum să ajungă la palatul lui Frederic Wilhelm, mare elector de Brandenburg, și cum să-l găsească pe doctorul Laurentius Rinhuber.

Prințului german îi plăcu mult vioiciunea și știința moldoveanului. Nici nu avea la curte un cunoscător așa de bun al limbei grecești. Dar nu mai contenea să se mire: cum a putut un principe civilizat să slujească așa de groaznic un bărbat tânăr, chipeș și învățat ca acesta?

— Barbari de lângă Tartaria! strigă electorul, apoi îi povesti că este în corespondență cu foștii domni în Țările Române, Grigore Ghica, ailat în Viena și Constantin Șerban — în Polonia. Milescu făcu chip de spaimă la auzul acestor nume. Crezând că se strâmbă de durere, electorul îl încurajă, încredințându-l că în Berlin va găsi doctori meșteri care să-i dreagă nasul. Întrebându-l de rang, neamțul i-l tălmăci: „barones Nicolaus Spatharius Moldovalachus“.

În Berlin, Milescu s'a împrietenit cu Laurentius Rinhuber. Din neam de negustori săraci din Luckau, doctorul Rinhuber învățase medicina la Lipsca și călătorise foarte mult. El îl duse la doctorul Blumentrost, care furase dela niște vraci indieni meșteșugul de a drege nasurile.

Blumentrost nu mai făcuse nicio operație de rino-plastie, adică de dregere a nasului. Dar când Milescu îl încredință ca va îndura, fără clintire, orice durere, doctorul neamț ceru să-și radă barba și mustățile, îi

măsură locul unde a fost nasul, apoi făcu felurite socoteli și tipare din ceară. În ceasul operației, Blumen-trost, afară de cuțitașele și cleștele lui argintate, și-a pregătit și un ciocan. După ce l-a așezat pe Milescu pe pat, pe o coastă, i-a dat o izbitură cu ciocanul, în buca stângă unde-i carnea moale și pielea netedă. Îndată sângele s'a mosorît, roșu-vânăt sub piele. Doctorul a tăiat, cu agerime, o bucată de carne din acel loc și a potrivit-o în mare grabă după tiparele pregătite dinainte. În acest timp un ucenic al doctorului tăia cicatricea nasului, împrosfătând iară sângele. Și repede, ca să nu se răcească, doctorul a lipit acolo bucată de carne, cu tipar cu tot, apăsând-o. Apoi a uns rana de jur împrejur cu felurite alifii și l-a legat strâns cu bumbac și feșe moi.

— O să păstrăm taina : n'o să știe nimeni de unde ți-am pus adăusătura nasului, sugui doctorul, bucuros că mușteriu știe să rabde cu atâta stoicism.

A stat Milescu o jumătate de an până s'a tămăduit rana și s'a prins bucată de carne care avea să țină loc de nas. Din când în când doctorul venea, dezlega feșele, curăța cu foarfecele și cioplea locul, rana, cu cuțitașele, mai schimba tiparele, mai desfunda nările.

— Doctore, mă dăltuești parc'aș fi de piatră, spuse într-o zi Milescu, răbdând.

— Ai fost ca o statuie, Spătare, și râvnesc să fii iară cât mai asemănător.

— Indurând aceste ascuțite dureri, înțeleg și mai bine de ce moldovenii laudă pe cei care-și cunosc, la vreme, lungul nasului.

Desprins din feșe, nasul cel nou avea o curmătură roșie, destul de urâtă, și stătea ca un boț străin pe chipul Spătarului. Nici pe departe nu arăta că moștenește locul unui nas drept, pe care cu atâta fală îl purtase și mult fusese pizmuit la Iași și la Țarigrad pân'a intrat sub hangerul lui Ștefăniță Vodă. Totuși era o mare izbândă : Nicolaus Spatharius nu mai avea înfățișarea „de cap de mort cu barbă“, cum spunea Șerban Cantacuzino, râzând cu gura-i mare.

Scrise lui Miron Costin și lui Dosoftei, acum episcop de Roman, că un doctor neamț i-a dres nasul. Boierii moldoveni s'au mirat grozav de asemenea veste. Unii se temeau :

— Te pomenești că vine domn la Moldova...

— Ferească Dumnezeu ! a țipat Sandu Buhuș. Il întrece pe Țepeș, care cică a tăiat douăzeci și șapte de nasuri.

Și au și început boierii din Iași să scrie epistole ponegritoare, vestindu-l pe Grigore Ghica, pe Constantin Șerban și chiar pe un secretar al lui Gheorghe Ștefan, Iacob Nagy de Harsányi. Aceștia scriau electorului de Brandenburg povățuindu-l să nu mai oploșească pe lângă dânsul om primejdios, zavistnic, năpărcă și inorog, care a răpus și surpat, la Poartă, trei domnii întemeiate. Și nu atât cu bani, cât cu dibăcia cuvântului și cu drăcesc meșteșugul uneltirilor.

3

Adesea, în vorbirile lui cu cunoscuții din Berlin, Milescu povestea despre Moldova. Și când povestea, uita amarul. Ba chiar se războia cu prinții și nobilii brandenburghezi care socoteau Moldova drept țară sălbatică.

— Oare în Brandenburg e altminteri ? Insumi am văzut, aproape de Brandenburger Thor, un loc de caznă. Călăii atârnaveră pe un țăran la grindă, de mâini, iar de picioare îi legau greutatea tot mai mari. Urla de durere că toate măduarele cumplit pocneau în el... Mai încolo, alt călău zdrobea pe un șerb sub roată.

— Pe șerbii netrebnici trebuie să-i pedepsim ; altfel... Dar nu-i sluțim !

— Poate nu știți că însuși marele elector a poruncit ofițerilor să taie nasurile și urechile ostașilor nesupuși ? Și ofițerii împlinesc de mult și cu multă osârdie această poruncă. Și am auzit, dela un neguțător, că așa fac și ofițerii laudatului rege Ludovic al XIV-

lea din Franța. Aici, adevărat, purtați peruci pudrate, mătasă și horboțele mai gingașe ca pânza de paing. Dar dela Lipsca încoace, am întâlnit pe marginea drumului ulmi uriași de ale căror crăci atârnav, ciucure, câte trei-patru spânzurați.

— Mi se pare că domnia-ta cârtești împotriva rânduelilor noastre, se încruntă unul dintre principii germani.

Milescu se văzu silit să schimbe cârtirea în laudă :

— Slujitorul meu, Radu, are mare dreptate când spune că, la Berlin, femeile sânt în mare cinste, cum nu-s nici la Țarigrad, nici la Moldova. La Țarigrad femeile stau închise ca roabele. Și mult s'a mirat omul meu în sinea lui, auzind că un englez a scris o carte întreagă despre un tânăr bogat și frumos din Italia care s'ar fi otrăvit pentru o fată foarte tânără...

Nemții căutau să-i arate că țara este acum săracă, pentru că nu s'au tămăduit încă rănila războiului care a durat treizeci de ani. Oștile, ciuma, foametea au pustiit de istov orașele și satele. În Berlin rămăseseră așa de puțini oameni că nici nu mai avea cine-l păzi. Milescu le da crezare. Dar Radu Marcu categorisea acest război, lung, greu și prădalnic, cu vorbe ardeiate :

— Nu te potrivești, stăpâne. Timp de treizeci de ani s'au scărpinat boierii între ei și au jefuit norodul, în numele lui Dumnezeu, după cum mi-a spus și mie un neamț fierar. De ce nu-l lasă pe Dumnezeu în pace? Dacă-i mănâncă șoriciul că unii sânt catolici și alții lutherani, n'au decât ! Scarpine-se singuri. După cât știu, moș Dumnezeu nu-i ciung. Se scarpină și singur, dacă are chef.

Neculai Milescu, ca și slujitorul său, vedeau limpede că, după pacea din Westfalia, ținuturile Brandenburgului învie : ogoarele iau locul bălărilor. Botezimea și neguțătorii din Brandenburg se îmbogățesc din nou. Pe Elba, pe Oder coboară din Saxonia, Boemia ori Silezia tot mai multe mărfuri spre mările dela miazănoapte. Mulți neguțători lasă Veneția să lăncezească pentru că află mai bun câștig la Amsterdam, la Hamburg ori la Stettin.

La curtea electorului de Brandenburg întâlni într-o zi un cămătar ; se numea Fränkel. Auzind că Milescu-i din Moldova, cămătarul deveni deosebit de vorbăreț și de binevoitor.

— Eu sânt bancherul lui Gheorghe Ștefan, pribeag la Stettin, grăi el smerit și lingușitor. O duce greu, foarte greu. Datoriile cresc. Nădejdlile scad. Oamenii îl părăsesc. Am aflat că însăși doamna Safta l-a părăsit. I-a luat chiar o bună parte din giuvaericele... Păcat ! Le putea zălogi pentru bani...

Milescu întrebă multe despre Gheorghe Ștefan, dorind să afle dacă la Stettin se găsește Ștefana Mihailovna. Dar parcă se temea să'ntrebe de-a-dreptul. Înțelese că pribeagul e singur. Și se întristă... De bună seamă Ștefana a murit... Ori a luat-o doamna Safta, iar în Moldova.

4

Prietenul Laurentius Rinhuber se poftoa adesea la masă la gazda Spătarului și povestea despre călătoriile minunate făcute de Columb ori Magellan, cu un veac și jumătate în urmă, când au străbătut oceanele descoperind continente și oceane noi. Mereu aducea vorba despre India ori despre China. N'avea bani Rinhuber și mereu visa să se îmbogățească prin aurul ori negoțul cu țările Asiei.

— Cred că negoțul cu aceste țări ar aduce mari venituri Europei, dar mai ales celor care ar porni să descopere drumuri noi, mai bune, spre aceste țări. Și totdeauna încheia : Va trebui să călătorim până în China, să găsim drumuri noi de legătură cu această împărăție care-i cea mai mare din lume, după cum spun geografii. Eu mult aș vrea să descriu drumurile până la Pekin și înfățișarea Chinei. Trebuie să ne aciuăm pe lângă un împărat care să ne ajute la o asemenea ispravă. Și eu cred că numai țarul Rusiei este cel care ne poate ajuta.

Aici la Berlin, Milescu a văzut întâia oară cum se joacă teatru. Rinhuber se pricepea la asemenea artă

și-i povestea lui Milescu despre teatrul din Veneția, dela Paris ori dela Londra.

— Trebuie să te duci să vezi acolo piese, actori, lux... Intr'o vreme, la Londra, era cel mai bun teatru, dar acum Parisul le-a întrecut pe toate.

5

La mai bine de un an, în toamna lui 1665, electorul de Brandenburg a prins să dea crezare ponegririlor aduse lui Milescu. I-a trimis vorbă să plece din Berlin. Alungarea asta îl îngrijoră, îl umili, îl revoltă pe Milescu :

— Oare nu mai am loc sub soare? Din Moldova m'au alungat. În Țara Românească nu mă primesc. La Țarigrad, deasemeni. Și acum nici în Berlin nu încap?... Cât m'or urmări răuvoitorii?

Intr'o noapte și-a strâns calabalâcul și a grăbit spre Stettin, unde se afla pribeagul Gheorghe Ștefan. Incotro altunde va să se ducă? Ce să facă acolo? Nici el nu știa. Poate, cu ajutorul lui se întoarce iar în Moldova. Acum amândoi trebuie să fie împăcați: un pribeag și un slut. Două nefericiri.

L-a găsit pe pribeagul moldovean într'o casă mare, veche și întunecoasă, locuind cu puținii credincioși și slujitori ce-i mai rămăsese. Era tare buhăit la față și rău bolnav de podagră. Trăia aici, în Stettin, din mila craiului Suediei, Carol Gustav, și amarnic suspina și tânjea după domnia Moldovei. Aici Milescu Spătarul se întâlnește cu Antonie, egumen dela Moldova, rugătoriul și secretarul de românește al lui Gheorghe Ștefan, Iacob Nagy de Harsányi, secretar pentru nemțește și latinește, Constantin Nacul și colonelul Alexandru Iuliu Torquato, baron de Frangipani. Fostul domn și slujitorii lui trăiau aici în mare sărăcie. Rar mai nădăjduiau să se întoarcă în Moldova. Rar câte o rază de veste bună. Mai mult grijile și năucitoarea teamă de Iacob Fränkel, cămătarul lui Frederic Wilhelm, era hrana lor zilnică. Bucătarul

venea să spună că nu mai are merinde. Iar cămătarul se'nfățișa lui Gheorghe Ștefan tot mai cutezător, cerându-i datoriile.

După ce privi chipul Spătarului Mălescu și lăudă meșteșugul doctorului neamț, Gheorghe Ștefan grăi :

— Așa ne trebuie, la amândoi. Că milă ne-a fost, când îl țineam închis la Buciulești, și nu l-am scurtat de cap. Ziceam că vom muri până va ajunge unul ca acela bun de domnie. Apoi întrebă : Cum a cutezat, neisprăvitul, să-mi vândă moșiile dela Răcăciuni ? Și cum bețivul de Istrate Dabija a avut inima să le curăpere ?... Ce pământ mi-a furat acei tâlhari ! Și oraiul suedez m'a miluit aici, în Pomeranz, c'un petec de nisip. Nici iepurii n'au ce paște. Și ce vii am avut-am la Moldova !... Aici beau numai niște acritură ; bors, nu vin. Amărâte bătrâneți mi-a hărăzit Dumnezeu... Și doar n'am râvnit domnia Moldovei, decât ca să lupt cu păgânii turci.

După asta îi povesti despre vizita făcută la Moscova, în 1662.

— Trecut-am prin Riga și Pskov, fiule. M'au întovărășit șaptezeci și cinci de slujitori. Cu mare cinste și cu mult alai fost-am întâmpinați și călăuziți până la zidul cetății ce se zice Kremlin. Țarul Alexei Mihailovici m'a îmbrățișat cu toată dragostea. I-am spus : sânt pribeag dela Moldova. Dar n'am venit să cer pâine, ci am venit pentru slujba tuturor noroadelor care nu mai pot îndura robia turcească. Dacă ar auzi că rușii se apropie, toate noroadele dela Dunăre s'ar ridica împotriva păgânilor turci, ca unul. Că vor să fie slobode, noroadele. Și numai dela Moscova le poate veni ajutorul. Și a zis țarul : „Sabia Moscovei vă stă sprijin de nădejde întru răpunerea dușmanului“. Să mai scriem țarului, Spătare, fiule, amintindu-i de noi. Puneți pana în slujba mea, Neculai, fiule, să ne'ntoarcem grabnic în Moldova și să ducem războiul cu păgânul. Că amară-i pâinea surghiunului și mai cu cinste ne va fi murind în război decât aici zăcând și cerșind mila regilor și a împăraților.

Sfârşise Gheorghe Ştefan vorba şi între zidurile groase ale odăii se aşeză tăcerea.

Vodă era îmbătrânit, buget, şi răsufla greoi, ostenit.

Deodată sună clanţa uşii de stejar. Şi'n prag se ivi, icoană :

— Ştefana ! mai mult suspină decât strigă Milescu, săltând în picioare.

Ştefana Mihailovna, cu ochii ei mari, migdalaţi, cu botul înalt, sprinten, păşi înainte, foşnind rochia. Pe chip i se zugrăvi nedumerirea. Nu cunoştea acest bărbat care-i suspina numele. I se spusese că a venit Neculai Milescu şi de aceea cutezase să intre. Dar acest bărbat cu barba rasă, cu nasul... Nici gura nu i se mai părea frumoasă. Nici ochii. Parcă şi glasul i se schimbase : era răguşit, înfundat. De opt ani nu l-a mai văzut.

— Mântuitorul meu, tu eşti ?

— Eu, Ştefana !...

Ştefana Mihailovna se răpezi şi-l îmbrăţişă, cu dragoste ; dar se feri să-l sărute.

— Tu m'ai smuls din ghiara tătarilor...

Ştefana Mihailovna era acum o femeie răpitor de frumoasă, de vioaie.

Văzând-o cum întorcea privirile dela chipul lui, Milescu îşi dădu încă odată samă cât de mult l-a slujit Ştefăniţă Vodă şi a lăcrămat ca un nevrednic.

Ştefana surâse istovitor de trist. Nu mai grăi nimic : o îneca plânsul. Doar clipea din pleoape, strâns, parcă i-ar fi intrat un gunoi usturător în ochi, parc'ar fi vrut să strivească acolo imaginea dureroasă.

Milescu află că Ştefana era ţiitoarea, soţia fără cununie, a lui Gheorghe Ştefan. Pribeagul îi laudă mult deşteptăciunea, hărnicia, curajul şi devotamentul.

— Ea mă îngrijeşte şi mă apără. Ea, şi cu arhimandritul Antonie. Toţi ceilalţi...

În adevăr, Ştefana Mihailovna avea înfăţişarea femeii care se supune urşitei fără cârtire. Şi asta stârni în inima Milescului o undă de mânie. Dar nici nu ştia măcar împotriva cui.

...Tot eu sânt cel vinovat. Eu, şi nimeni altul.

Câteva zile, Milescu a fost la Steltin ca o rază de soare în pâclele toamnei. Harsányi vroia să afle vești din Transilvania, Constantin Nacul din Moldova, Frangipani din Țarigrad. Cu vorba lui domoală, arhimandritul Antonie îl ruga să-i povestească despre fețele bisericești din tot imperiul otoman. La rândul lui, Antonie povestea despre patriarhul Nikon dela Moscova care a cercetat din nou toate cărțile și riturile bisericești și le-a periat de adaosurile eretice. A dat strașnică poruncă tuturor enoriașilor să facă semnul crucii, cu trei degete, în felul grecilor, nu cu două, ca până atunci. Intru asemenea hotărîre i-au stat ca ajutoare mulți învățați dela Kiev, prieteni cu cei care au deschis școala dela Trei Ierarhi. Intru acestea Milescu adăugă :

— Știu dela episcopul Dosithei, prietenul meu din Țarigrad, că acest Nikon este om strașnic, îndrăzneț. Dar e în primejdie să lunece pe oale papistașă crezând că puterea patriarhului este ca soarele, iar puterea țarului este ca luna : n'are lumina ei, ci o primește dela soare.

— Adevărat. Nici țarul, nici boierii nu i-au îngăduit să pună puterea bisericească mai presus de cea lumească. Chiar ieri a trecut pe aici un călugăr din Kiev și a adus știrea despre sfada dintre țarul Alexei Mihailovici și patriarhul Nikon. Cică țarul ar fi adunat Sinodul, l-ar fi judecat pe Nikon și osândit la surghiun într'o biserică din miazănoaptea cea înghețată.

— Dar cred că îndreptările și reformele lui Nikon vor rămâne în picioare, că sînt drepte. Din pricina asta însă, după cum se spunea la Țarigrad, în Rusia a început un fel de schismă ; unii sînt pentru schimbările lui Nikon, alții, împotriva lor.

Apoi își amintiră de oamenii din Iași, de Varlaam mitropolitul, de Grigore Ureche vornicul și de cronica lui, pe care Gheorghe Ștefan bucuros era c'o găsește în bagajul Spătarului și mai citește câte c „nacazanie“, parcă anume scrisă pentru dînsul. Vorbiră despre Constantin Șerban care, umblînd după domnie.

a zălogit, la cămătărie, după spusele lui Fränkel, cu sături cu fir de aur, pumnale turcești bălute cu pietre scumpe, felurite vase de aur de-o rară frumusețe și bogăție.

— A risipit, ca și mine, toată averea, pentru dobândirea domniei. Numai că acea avere n'a strâns-o el, ci cu scumpătate a adunat-o Mătei Vodă, spunea Gheorghe Ștefan.

Apoi se veseliră povestind despre bețivăniile lui Istrate Dabija. Și iată, tocmai atunci sosiră niște neguțători dela Cracovia, vestind că Dabija Vodă a răposat, iar domnia au dat-o turcii lui Gheorghe Duca.

— Cine spunea că neguțătorul Gheorghe Duca nu ajunge domn ? întrebă Gheorghe Ștefan. La turci banii fac orice minune. Ajută-mă, Spătare, stoarce-ți creierii, scrie cu tâlc și cu patimă regilor și împăraților, să mă ajute să câștig iar dulce domnia Moldovei.

— Și apoi să mântuim țara de turci ! strigă Milescu, din inimă, ascuțindu-și pana și pregătind călimara.

De când o întâlnise iară pe Șteiana Mihailovna, parcă era alt om. Adesea se plimba fără liniște, prin odaia strâmtă, ca un leu în cușcă. Privea prin zăbrelele ferestre spre primăvara asta pomeraniană, ascultând zvon de păsărele. Trebuia să fugă încotrova. Dar simțea că numai cu Ștefana ar putea să fugă.

7

Dar traiul la Stettin era îngust, mohorit, trist. Fiecare cu râvna lui în inimă : Gheorghe Ștefan să ajungă iar domn, Constantin Nacul să fie logofăt și să-și cumpere cât mai multe moșii, arhimandritul Antonie, măcar episcop de Roman, iar Iacób Nagy de Harsányi — crai al Ardealului. Râvnirile erau mari, desaga cu nădejdi tot mai goală era și banii în pungă tot mai rari.

De aceea oamenii aceștia surghiuniți se pizmuiau până și pentru un cuvânt ori un zâmbet al lui Gheorghe Ștefan. Ivirea Spătarului Milescu stârni, curând,

furtuna. Mai apăruse încă un mâncător la pita săracă a surghiunului. Gheorghe Ștefan arăta Spătarului prea multă dragoste. Priceperea, vioiciunea și încrederea în steaua lui a fost, câteva zile, ca un leac. Dar, îndată după asta, Harsányi socoti că Milescu l-a scos dela inima lui Gheorghe Ștefan. El își zicea „secretarius aulaeque magister principis Moldaviae“ și nu putea îngădui ca altul să-i ia locul. Intre dânșii începură a izbucni certuri, din te miri ce. Intr'o zi grăiau despre electorul de Brandenburg și despre cămătarul lui, Iakob Fränkel, care abia atunci plecase, smulgând lui Gheorghe Ștefan mulți bani și lăsându-i puțini.

— Marele lector e un viclean, un înșelător, un mincinos, îl ocăra Milescu.

— Cum ? ! De ce ? E sprijinitorul nostru...

— Acum doisprezece ani electorul de Brandenburg a trădat Polonia și a trecut de partea Suediei. Când a văzut că Suedia se află la ananghie, a trecut de partea Poloniei. Așa a pus mâna pe ducatul Prusiei. Și să vezi câte trădări o să mai săvârșească și de acum înainte acești Hohenzollerni, acești șacali din mijlocul Europei.

— Ajută pe nobili să se întărească împotriva...

— Da, atâta face acest Frederic Wilhelm : oști și tâlhării.

— Taci, iscoadă turcească ! răcni Harsányi. Taci, cârnule și slutule !... Bine că te-a înseminat la nas, să te cunoască lumea că ești rău...

Sfada a ajuns până la bătaie cu săbiile. Harsányi striga că are chef să-i taie iarăși nasul lui Milescu ; de data asta cu cap cu tot. Noroc c'a venit arhimandritul Antonie și cu mare dosadă i-a despărțit. Iar Radu Marcu, gustând din viața amărită dela Stettin, grăia, cu deznădejde :

— Sfatul meu : mai bine să ne vedem de treabă. Că dacă Vasile Vodă samănă cu ziua de ieri, apoi Gheorghe Ștefan samănă cu ziua de alaltăieri... Când era de îngăduitor Spătarul cu slujitorul lui, acum tot era să-l plesnească peste față cu latul spadei, să-și muște limba.

Milescu nu era însă omul care să mucezească la Stettin. Stăruie pe lângă Gheorghe Ștefan să-l trimită în solie peste Baltica, la Stockholm, cu scrisori pentru craiul Carol Gustav, pentru regină și pentru ambasadorul francez în Suedia, Arnauld de Pomponne. În aceste scrisori, Gheorghe Ștefan se ruga de craiul Suediei să-i sporească pensia, că nu mai are nici de unele. Și mai ales stăruia să-l ajute întru dobândirea Moldovei, să se curme odată cerșetoria asta nevolnică pe la curțile crailor.

Pentru Spătarul Milescu Stockholmul era o zare cu chip nou, mult deosebit de alte orașe. Frumos, curat și liniștit oraș. Și dorul de Moldova i se ascuți, întâlnindu-se aici cu o cunoștință veche, Hildebrandt, secretarul soliei de acum zece ani din 1656. Iși amintiră iară despre Descartes, părându-le rău că nu mai au la îndemână ulcele de lut cu rece și focos vin de Cotnar, îmbietor la sfat și meșter mare în dezlegarea limbii și ascuțirea minții. Il cunoscuseră acum și pe tânărul învățat I. G. Sparwenfeldt, care tocmai atunci se întorsese dintr'o călătorie în Egipt și Turcia. Grăiră împreună latinește, grecește și turcește, despre Constantinopol și oamenii de acolo.

Multe cunoștințe ale Spătarului Milescu îl minunară deasemeni pe marchizul Arnauld de Pomponne, ambasador al Franței la Stockholm. Ii spunea „le baron Spatharius“, țuguind buzele și șuierând pe „rius“ după tipicul limbii lui. Radu Marcu, tot mai mucalit, când se afla singur cu stăpânul său râdea :

— Domnia-ța, baroane Spatharius, îți schimbi numele și culoarea părului, după locul în care te afli, ca jderul. Ca să răzbești la curțile crailor te-ai împrietenit cu un papistaș franțuz și marchiz, te-ai boit cu boierie de asta apuseană : „her baron“, „mesie le baron“... Dacă mă mai porți mult prin lume, am să fac bătăture la limbă din pricina graiurilor în care trebuie să-ți rostesc rangurile. Și o desagă va trebui să-mi cos, să-ți port titlușurile și herburile boieriei la

oblânc. Că tot nu mai avem bani, s'avem măcar ranguri și trufie deșartă...

— Nu mai râde, Radule, că și tu îți găsești pretutindeni oameni de-o teapă cu tine.

— Dreptu-i! Și nici nu-i greu, căci și pe aici — săracime și robie, berechet!

Așteptând răspunsul regelui, toată iarna anului 1663 Milescu a stat la Stockholm. Aici se întâlnea duminica și sărbătorile cu de Pomponne și cu Hildebrandt. Slujitorii hrăneau cu butuci focul din soba de cărămidă smălțuită, iar frigurosul marchiz franțuz vorbea cu multă pricepere și meșteșug despre firea și obiceiurile regilor și împăraților, despre diplomații și îndatoririle lor, dar mai cu samă despre puterea strălucitoare a regelui Franței.

— „Mon roi“¹ numește pe regi și pe domnitori după însemnătatea lor. Celor mai mari le spune „frate“, celor mai mici „vere“.

Li ocăra pe englezi că, dela revoluția lui Oliver Cromwell, au ridicat în diplomatie prea mulți negustori neciopliți, oameni de rând, fără niciun rang. Diplomații aceștia nici nu mai cunosc buna ouviință. Sânt niște obraznici. Socot că revoluția lor este „lucrarea lui Dumnezeu“. Iar Cromwell, măcar că-i mort de șase ani, zic că era însoțit de însuși Sfântul Dub, cu care cică ar fi avut nemijlocite legături.

— Acum Carol Stuart vrea să aducă în Anglia vechile moravuri și vechea orânduire. Totuși, englezii cei de azi sânt imposibili, își tălmăci de Pomponne vorba în latinește. Din toate fac negoț. Sânt fățarnici. Evlavia-i învelișul cu care-și vând mai bine mărfurile. Eu cred că diplomatul trebuie să fie un camelion și un Proteu, dar englezii aceștia sânt prea nerușinați. Sânt mai tari decât Proteu cel care păzea turmele de monștri ale lui Poseidon, prezicea viitorul și-și schimba forma după voință.

Nu se împăca de Pomponne nici cu diplomații ruși. După părerea sclivisitului franțuz, rușii țineau prea mult la onoarea și la titlul suveranului lor.

¹ Regele meu.

— Se poate — clătină Milescu din cap — dar noi avem încredere în ruși. Numai ei ne pot ajuta să scăpăm de jug turcesc.

— Nu... Noi vă vom da acest ajutor ! Franța va face o cruciată și...

Pentru că Milescu stăruia în încrederea lui față de ruși, franțuzul cel subțire i-a înfățișat o cărțuție, tocmai atunci apărută, iscălită de unul Grigori Kotoșkin. Il rugă pe Spătar să i-o tălmăcească. Era vorba de „Rusia sub domnia lui Alexei Mihailovici“. Scrisa acea cărțuție despre ignoranța și barbaria boierilor ruși. Cărțuție ponegritoare. Franțuzul cel subțire strâmba cu dezgust din nas și striga în franțuzește și latinește :

— C'est horrible ! ! Oribile dicta !... Vedeți, monsieur ², în cine aveți domnia-voastră încredere ?

Milescu privi lung și cartea cea cu grosolăniile și pe franțuzul cel subțire și cu lornion ³ în ramă și mâner de aur, apoi murmură :

— Se scriu și cărți mincinoase, strălucite marchiz.

— Bine, dar Kotoșkin e rus !

— Ticăloși pot fi oriunde. Eu n'am văzut Moscova. A văzut-o stăpânul meu, Gheorghe Ștefan și mulți alți moldoveni. După câte mi-au povestit, din câte știu și după ce-mi spune mie inima, Rusia este țara care se ridică acum ca o nădejde nouă.

— Ah, monsieur le baron Spatharius, trebuie să vă duceți la Paris, să vedeți Franța. Om ca domnia-voastră nu se poate să nu cunoască Franța.

9

Fiind fiul lui Robert Arnouldt d'Andilly, teolog cu vază dela Port-Royal, marchizul de Pomponne se preocupa mult de probleme religioase și mai ales de sfada mare dintre catolici și protestanți, care pe atunci s'aprindea din nou. Și ce pricină grozavă de sfadă era ?

¹ E oribil.

² Domnule.

³ Ochelari cu mâner folosiți de nobilii din secolele XVII-XVIII.

Catolicii ziceau că anafora și vinul din împărtășanie se schimbă cu timpul în trupul și sângele Mântuitorului. Protestanții credeau că acestea-s numai niște simboluri. Iar de Pomponne, într-o zi, după ce se hărțui cu Sparwenfeldt pentru unele lucruri și manuscrite rămase la Stockholm dela Descartes filosoful, care s'a surghiunit și a murit aici, aduse iar vorba despre problema euharistiei¹. Și aduse anume această vorbă ca să audă și suedezul protestant ce spune un ortodox. Spătarul Mjlescu grăi despre asta cum învățase la lecțiile de teologie ale lui Gavril Vlasie, cum înțelegea din biblia pe care o tălmăcea, din „Mărturisirea ortodoxă“ a mitropolitului Petru Movilă dela Kiev, ori din „Răspunsul la Catehismul cel calvinesc“ al mitropolitului Varlaam dela Moldova. Și de Pomponne se bucura grozav că părerile moldoveanului nu se deosebesc mult de ale sale. Scrise prietenilor și rudelor din Paris despre Neculai Miliescu Spătarul moldovean, mirându-se că, de acolo, din preajma Tartariei, s'a ridicat un om atât de învățat, cunoscător de multe limbi, teolog și om de știință.

— Domnia-voastră, domnule baron — îl ispiți franțuzul într-o zi, cu vorbe mieroase — ai fi un foarte bun catolic, dacă din „crez“ n'ați uita pe „filioque“². Trebuie să plecați în solie, să vedeți Parisul, Versailles-ul, ah, orașul acesta nou, numai palate și grădini, pe care acum îl clădește marele rege Ludovic. Duceți-vă acolo, domnule baron, și cereți ajutor. Că numai Franța, numai regele Ludovic vă poate scăpa țara de turci.

Pe urmă l-a îndemnat să scrie o cărțuie despre discuțiile religioase privitoare la „transsubstanțiațiune“, adică la prefacerea anaforei și vinului din împărtășanie. Și socotind că-i bine să fie prieten cu acest diplomat franțuz, să-l cunoască și cei din Franța, că, cine știe de unde sare iepurele, Neculai Miliescu a scris în grecește și apoi a tălmăcit în latinește: „Enchiridion sive Steela Orientalis Occidentali splendens, id est sensus ecclesial orientalis, scilicet graecae, de trans substantione Domini aliisque controversiis a Ni-

¹ Impărtășanie la catolici.

² Și dela fiul

colao Spatharius Moldovalaccone, barone ac olim generalis Walachiae, conscriptum Holmiae (Stockholm), mense Februarii“. În întâile rânduri, Milescu cerea iertare cititorului, învinuindu-se că scrie mai degrabă ca un oștean care abia știe să împreune degetele pentru a ține pana, decât ca un învățat teolog. Și acolo, în nopțile scandinave, scriind, Milescu și-a amintit și a depănat în gând multe din cele învățate la Iași ori la Țarigrad, de poveștile grecești, despre puterile cele negre ale Stixului¹ și despre „hidra cea cu multe capete“, despre „calul troian² ce-l vâra violenți în inima celor pe care vor să-i surpe“ și despre lucrurile cele noi care înfloresc „mai gingașe decât trandafirul printre spini“. Scria vioi, pățimaș, așa cum îi era firea. Și parcă tot mai aproape era Iașul cu grădini de liliac și cu dulce glas de clonot în înserările de primăvară.

10

Citind „Enchiridion“, de Pomponne prinse adevărată dragoste pentru pribeagul moldovean. Trimise lucrarea lui Milescu la Paris, la părintele său dela Port-Royal, ca o mărturie de felul cum gândesc ortodocșii și ca un argument împotriva protestanților. Apoi destăinu-i lui Milescu că regele Ludovic sprijinea pe o rudă a sa la tronul Poloniei. Ocupând tronul Poloniei, acest rege de neam franțuz ar putea porni războiul cel mare împotriva turcilor. Iar în asemenea planuri tainice, Moldova ar putea avea o parte însemnată.

— Deci acolo ne trebuie un om credincios. Pe calea asta puteți ajunge în țara voastră fără turci și împotriva lor, așa cum vi-i dorința. Faceți, domnule baron, o călătorie în Franța. Veți fi foarte bine primit.

În scrisorile pe care Spătarul le alcătui, cu ajutorul lui de Pomponne, către regele Ludovic al XIV-lea arăta că Gheorghe Ștefan totdeauna a fost dușman ai turcilor, că în Moldova și în Polonia are foarte nume-

---

¹ Râul care, după credința grecilor vecini, curge prin infern.

² Un cal de lemn, cu care, cum povestește Homer, grecii au păcălit pe troieni și au pătruns în celătoarea lor.

röși prieteni și sprijinitori, gata să-și dea chiar viața pentru dânsul. Dacă ajunge iar stăpânul Moldovei, Gheorghe Ștefan se leagă a fi neclintit luptător împotriva puterii otomane. Lyonne, secretarul treburilor străine din Franța, îi răspunse prin de Pomponne, mulțumind lui Gheorghe Ștefan, în numele regelui francez, pentru slujbele cu care-l îmbia și-i făgăduia că, dacă va trimite oști în Polonia, se va gândi neapărat și la dânsul.

Dar zarea asta de bucurie, ivită în primăvara aceea cețoasă dela miazănoapte, puțină vreme a durat. Regele Ludovic al XIV-lea a părăsit repede gândul privitor la Polonia și a început războiul cu Spania. Lui Gheorghe Ștefan nu-i mai rămânea decât să se întoarcă iar cu gândul spre sultan, să cerce și oalea ploconirii și a peșcheșurilor. Dar pentru asemenea încercare trebuiau bani, mulți bani. Și Gheorghe Ștefan ajunsese de mult la fundul sacului. Cei din jur îl părăseau. Chiar fratele lui Gheorghe Ștefan, hatmanul Vasile Ceaur, cu slujitorii lui, se pregăteau să plece :

— La turci, frate-meu, e spurcat și'n deșert mai suspină după Moldova. Petreacă-și mai departe zilele'n amar surghiun. Că nici nu mai are multe...

Numai Spătarul Miclescu nu se lăsă răpus de des-nădejdea celor din Stettin. Urmă sfatul lui de Pomponne și, strângând ban de ban, cumpărându-și straie bune, se pregăti de călătorie în Franța. Avea și dela regele Carol Gustav o scrisoare de recomandare către Ludovic al XIV-lea. Iar de Pomponne, printr'o scrisoare foarte binevoitoare, îl înfățișa lui Lyonne ca pe un om foarte învățat, care-i dăduse prețioase știri despre Imperiul otoman și despre biserica răsăriteană „dont il a une extrême connaissance”¹, rugându-l să-l ajute în treburile politicești, să ajungă iar în Moldova.

11

Călătoreau călări pe drumuri prăfuite. Poposeau la mănăstiri ori la hanuri. Dela Stettin la Berlin, apoi

---

¹ Despre care el are bogate cunoștințe.

la Leipzig, unde se întâlnește cu neguțătorii din Moldova și din Brașov, aflând vești despre domnia Ducăi Vodă și despre războiul pe care-l pregătesc turcii împotriva Poloniei.

Prin Erfurt au ajuns la Frankfurt. Aici Spătarul Milescu s'a oprit câteva zile să se odihnească și să vadă orașul. În Frankfurt erau paisprezece bresle de meșteri și negustori vestiți, foarte bogați, fiecare având în taină și în simbrie sute de lucrători. Milescu se învârti printre negustorii acestui târg, negustori veniți din Italia, Elveția, Olanda, Viena și Spania. Spre deosebire de Stockholm, ale cărui uliți erau curate ca'n casă, Frankfurtul era un oraș murdar și zgomotos. În librăriile de aici găsi multe cărți reîntâlnite în alte orașe. Rău îi părea că n'are bani destui. Cumpără doar cartea lui Nicolaus Reussner „Symbolorum imperatorum classis prima”, unde erau înșirați toți împărații și regii de samă care au fost dela începutul lumii și povestea lor.

Din Frankfurt au trecut peste Rhin. Din depărtare văzură palatul mare, din piatră roșie, al electorului din Mainz. Cotrobăiră în lung și'n lat acest oraș cu străzi strâmte, cu pavajul adesea stricat, dar cu prăvălii bogate. Găsind oameni care grăiau italienește ori călugări care vorbeau latinește, Milescu îi întreba cum trăesc și cu ce se îmbogățesc negustorii orașului de pe Rhin. Țineau prăvălii mari, pline de mărfuri ca ștubelele toamna. Aveau dever mare de mușterii veniți din multe părți de lume. Aici, la Mainz, întâlnește cavaleri guralivi și lăudăroși cum nu se mai află. Se mândreau că au deprins meșteșugul luptei și știu să bată războiul dela craiul Gustav Adolf al Suediei. Că au luptat și au făcut mari vitejii alături de cei mai viteji cavaleri ai lumii. Și cu Wallenstein au luptat. Iar pentru încredințare arătau multele creștături de spadă pe față, pe brațe. Beau în cârciumi, pe datorie, vin prost și se făleau cu închipuite isprăvi războinice. Milescu, ca și alți oameni din jur, se minuna ori râdea. Și Radu Marcu mult vroia să audă pe acești mincinoși hazlii, tocmai pentru că numai cei care le înșirau le credeau adevărate. Și era plină lumea asta apuseană.

de asemenea oameni viteji doar în închipuire. Stăpânul îi spunea că un spaniol ar fi scris chiar o carte despre un asemenea cavaler numit Don Quijotte, care cică s'ar fi bătut cu morile de vânt și cu turmele de oi, închipuindu-și că-s cetăți și oștiri dușmane.

12

Vinul din Champagne e oleacă aspru, dar osebit de ager și viclean, că doboară omul când nici gândește. N'a băut decât un sfert de ploscă, și Radu Marcu parcă zbura, așa de ușurel era. Nici măcar nu se mira cum poate zbura fără aripi. Și cerca o nestăpânită poftă să se ia la hartă cu hangiuul. Trânteau cu pumnul în masă și răcnea că nu-i plac nici bucatele, nici patul.

— Aici la mine — răspunse nepăsător hangiuul — au mas și au ospătat prinți și baroni, conți și marchizi, dar nu s'au plâns, ca voi, niște sălbatici bărboși...

— Și stăpânul meu e baron!... răcni Radu, scoțând sabia și răcăduindu-se la hangiu. Să nu cutezi a ne zice sălbatici, că acum te trimit să-ți vezi strămoșii...

— Dacă nu vă place, poftim ușa! nu se sinchisi hangiuul de rocoșirile cu sabia. Cătați aiurea, că mai bine tot n'o să aflați.

Găsindu-l cu sabia în mână, aprins de mânie, Spătarul Milescu râse:

— Ce, Radule, te-ai îmbolnăvit și tu de boala războirii cu muștele? Pune sabia în teacă! Sântem doar soli de pace, nu cavaleri rătăcitori, hrăniți cu închipuite isprăvi și cu minciuni.

13

Intr'o seară de Iulie 1667, Spătarul Milescu a ajuns la Paris. Mare, frumos și bogat, urât, sărac și întunecos oraș Parisul. Rar se puteau vedea într'un singur loc adunate lucruri atât de nepotrivite, care se ciocneau neîmpăcat între ele.

Nobilii îi povesteau lui Milescu, lăudându-se, despre marele „carrousel“, din anul 1662. Și arătau lui

Milăscu ce este „carrousel“-ul : o serbare, o paradă foarte strălucitoare, cu felurite întreceri între cavaleri. S'au cheltuit pentru acele serbări 1.200.000 livre. Au fost atunci mai ales mari întreceri de care și de călăreți. A luat parte toată nobilimea Franței, risipind bogății și lux nemaiauzit. Regele Ludovic al XIV-lea era îmbrăcat ca un împărat roman : fratele regelui conducea cuadrila ¹ care-i închipuia pe perși, unul dintre duci conducea cuadrila care-i reprezenta pe sălbatici și călărea pe un cal împodobit cu zeci de șerpi, iar pe cap purta un coif cu penaj uriaș. Și câte alte multe lucruri nemaiauzite ! Nu degeaba s'a cheltuit atâta amar de bănet. Milăscu lauda către slujitorul său strălucirea și luxul vieții franțuzilor.

— Are dreptate marchizul de Pomponne. Se poartă bine și-s bogați franțuzii. Iată cum ne-au găzduit aici, la Port-Royal.

Dar Radu nu-l lăsa să-i tilnească lauda :

— Se poate. Numai că eu, pe când domnia-ți te hodieai, am trecut și pe ulițele lăturalnice. Iar acolo oamenii trăesc într'o sărăcie și foamete soră cu cea dela Iași ori dela Țarigrad și chiar mai rea. Au multe obraze subțiri franțuzii ; dar obrazul subțire cu multă cheltuială se ține...

Curtea regelui nu mai era în Paris, ci în orașul-palat Versailles, care atunci se clădea, la vreo două poște, spre asfințit. Au grăbit moldovenii și spre Versailles. Spătarul Milăscu fu găzduit prin grija lui Lyonne, care-l primi foarte bine și duse cu dânsul lungă discuție în limba latină. Regele Ludovic nu era însă nici în Versailles, ci era plecat spre hotarul dela răsărit, la oastea care începuse războiul cu Spania, pentru stăpânirea Flandrei.

— Știți, baron Spatharius, am scris la Constantinopol lui La Haye despre cazul domniei-voastre. Și veștile nu-s prea bune. Sultantul îl învinue pe Gheorghe Ștefan de răzmeriță împotriva stăpânirii otomane. Asta înseamnă că nu va îngădui, în niciun chip, să se întoarcă domn în Moldova.

---

¹ Trupe de cavalerie într'un „carrousel“.

— Asta o știm de mult, ilustrissime, spuse Mălescu. Dar noi am venit să ne închinăm măritului Ludovic cerându-i să ne ajute a lua Moldova, împotriva turcilor.

— Ei, deocamdată noi avem treburi mult mai grele. Aceste vorbe îl amărîră negrăit pe Mălescu.

Necunoscând însă întru totul năcazurile stăpânului său, Radu Mareu își plimba făptura-i voinică pe străzile cu lespezi de piatră netedă și mult se minuna de copacii grădinilor din Versailles, cum creșteau în forme atât de ciudate, de frumoase. Privea palatele noi, strălucitoare, statuile, fântânile și toată bogăția acestui colț fără asemănare în lume. Și parcă, uitând multe, înclina să creadă că aici se zămislește țara fericirii. Fântânile, sclipind în lumina soarelui, susurau dulce. Trandafirii împrăștiu miros îmbătător. Iar pe înnisipate cărării treceau fete și bărbați tineri, frumoși, cum nici poveștile nu cutează a plăzmu mai frumoși. Mergea sprinten Radu, cu pași înaripați de bucurie. Ar fi vrut să-i răsară acum în față Spătarul, să vadă și el cum lucește în lumina asfințitului statuia asta desăvârșită din mijlocul fântânelor țâșnitoare, de o mie de ori mai frumoase decât havuzurile Tarigradului. I-ar spune : „Stăpâne, am găsit un colț din pământul fericirii !...“

Și privi îndelungă vreme ; privi fără saț. Trecu apoi în latura unui palat cu trepte de marmoră. Aici era și mai încântător. Dintr'un rădvan aurit cobora un nobil numai mătase albastră și horboțele albe, ca spuma ; la pălărie avea pene uriașe de struț. Lui Radu îi plăcu mai ales cum nobilul întinse cu dragălăsenie mâna spre femeia care se afla în rădvan și cu vârful degetelor înmănușate în alb sprijini ușurel brațul femeii, să coboare. Ea purta rochie roz palid, de o gingășie peste închipuirea omenească ; în păr îi scliepa o coroniță de pietre prețioase și briliante. Nobilul o purta, cu multă bunăvoință, surâzându-i, spre treptele de marmoră... „Acestia-s îngeri, nu oameni“, gândi slujitorul moldovean, oarecum mânios că la Iași boierii nu se poartă într'acest chip cu femeile, ci aspru, la fel cu țărani :

Dar pe când nobila doamnă intra în palat, prin caturile într'aurite, străjuite de slujitori gătiți în fire-turi și mătasă, nobilul făcu un semn cu sprânceana și, îndată, un soldat se repezi spre calul său, încălecă în fugă și galopă spre poartă. Radu Marcu se răsuci într'acolo. Nu vedea decât câțiva oameni din popor. Așteptau, holbând și ei ochii la măreția palatului. Slujitorul frână calul drept în fața acestor oameni, cabrându-l. Și, prinzându-i fără veste pe acei privitori din norod, îi plesni cu biciușca peste față, peste capete, ca și cum ar fi avut poruncă să ferească palatul de pângărirea privirilor unor oameni din gloată. Gura lui Radu Marcu se uscă de furie... Cum adică? „Ehei, nătângule, nu te pripi cu țara fericirii...“, își întoarse moldoveanul cuvântul.

Iar seara, când Milescu îl întreabă dacă-i place aici, el răspunse:

— Dacă aș fi boier, mi-ar plăcea. Dar ca slugă văd că la franțuji stăpânește luxul cel mai neuzit, subțirimea obiceiurilor cea mai subțire de pe pământ și vrăjmășia cea mai vrăjmașă împotriva oamenilor de rând.

Spătarul Milescu nu împărtășea întru totul părerile slugii sale. Dar nu-i plăceau nici lui nobilii aceștia cu peruci pudruite și franțuzoaicele înzorzonate în scumpătățile lumii, care-l priveau prin lornioane ca pe un sălbatic. Toți erau îmbrăcați parcă anume ca să nu facă nimic alta decât să dănțuiască, să se plimbe, să vorbească subțire, oleacă șăgalnic, oleacă viclean ori nerușinat cu femeile, și ele păpuși nu femei, cu un cuvânt, să trândăvească. Și aici, între sclivisiții marchizi și conți, cu coadă, panglici și horboțele, Milescu a văzut și mai limpede câtă-i de bărbos, de cârn, de slut. Barba lui creată, neagră, care iar îi creștea și pe care o purta cu fală ca pe o podoabă a chipului, nu i s'a părut nici când așa de mare, de stufoasă, de barbară ca între acești nobili cu obraze rase, netede, pudrate și sulemenite mai dihai ca de muiere. Asemenea năduf nu-l lăsa să se bucure deplin nici de strălucirea palatelor din Versailles, nici de frumusețea teatrului franțuzesc. I-a plăcut totuși mai ales comedia „Le ma-

riage forcé“¹, scrisă de un actor Molière, la care a asistat împreună cu Lyonne. Și i-a părut tare rău că, neștiind graiul, n'a putut prinde întregul înțeles al acestei comedii de care franțujii se veseleau. Balletul l-a încântat nespus ; fulgi-flori, îngeri și nu fete, așa erau dănuitoare. Și i se părea cu atât mai frumos cu cât la Țarigrad nu văzuse altfel de petrecere decât luptele din Atmeidan și jocul caraghioșilor. Iar teatrul italian dela Berlin era mult mai slab.

14

Stăruind mult pe lângă Lyonne și pe lângă Arnauld d'Andilly dela Port-Royal, care tocmai acum îi tipărea lucrarea „Enchiridion“, scrisă la Stockholm și trimisă de de Pomponne, Milescou primi o călăuză până la tabăra dela Tournay, unde se afla regele Ludovic. Vroia să înmâneze el însuși scrisorile regelui Carol Gustav. Nădăjduia să-l înduplece pe Ludovic a fi mai hotărît întru ajutorarea lui Gheorghe Ștefan, pribeagul dela Moldova.

Mergeau spre Tournay, în Flandra. În drum întâlneau când nobili și trăsură scumpe, când soldați și tunuri grele, când țărani nevoiași, desculți și rufoși, nemâncați, când cerșetori și hoți. Călăuza povestea despre foametea care a bântuit prin aceste locuri, cu cinci ani în urmă. Ca'n Moldova lui Ștefăniță Vodă : sate întregi au pierit de foame. Unii oameni s'au hrănit chiar cu stârvuri, dacă hrană se poate numi. Acum foametea s'a mutat în partea de miazăzi a țării franțuzești. Și acolo sânt acum chiar răscoale țărănești.

Un hangiu grec, dela marginea orașului Reims, găzduind bucuros oameni care cunosc Țarigradul și vorbesc bine grecește, le povestea multe despre viața norodului din Franța :

— Intrebați de ce regele și boierii se leapădă de Paris și se așează la Versailles ? Credeți că numai ca să aibă oraș nou, cu palate, grădini și havuzuri fără

---

¹ Căsătoria forțată.

pereche? Nu? Să vă spună hangiu! Mano Malalas de ce: li-i teamă de răscoala norodului din Paris. Imbuibații nu-și pot face de cap chiar în fața flămânzilor. Că odată zic parizienii: „Frona!” Și, ca la un semn, se strânge săracimea și face răscoală. Daaa! Că toate au o margine. Hangiu! Mano Malalas crede totuși că regele Ludovic al XIV-lea va ajunge puternic. De ce? Pentru că și-a tocmit o slugă plecată și foarte credincioasă, domnul Colbert, care-i adună mereu bani. Trudește zi și noapte domnul Colbert. Nu râde niciodată. Se îmbracă numai în strai cenușiu. Se strecoară pe furiș, tăcut, nevăzut, pe lângă zgomoșii marchizi și prinți care petrec întruna. Dar le adună grijuliu bani, parcă anume ca să aibă ce risipi și să nu-și curme petrecerile. Cap de neguțator la domnul Colbert, mai ceva ca la un grec. El zice așa: „Banii sânt ori nu puterea statului? Sânt. Statul care are bani, ca și omul, acela-i tare. Dar ca să aduc cât mai mulți bani în țară, ce să fac? Să vând cât mai multe mărfuri în afară. Pentru asta face „manufacturi regale“, ca să fabrice marfă. Și ce marfă vinde? Horbotele și oglinzi mai gingașe ca la Veneția, mătasuri de Lyon mai frumoase ca acelea din Milano, covoare, porțelanuri, mobile și câte și mai câte. A, vinde și rochii și straie neîntrecut de frumoase. Întâi le probează nobilii din Versailles. Daaa! Ei le fac cunoscute lumii întregi. Uite ce bine-ți vine, uite, ce „aranjează“ panglicuța asta albastră... Și iacă moda franțuzească. Cine are bani cumpără dela Paris. Și vinuri vinde domnul Colbert. Toți nobilii strâmbă din nas a scârbă când aud de o meserie așa de înjositoare: negoțul! Dar după bani le sticlesc ochii ca la șerpi.

— Aici poporul plătește dări grele? Întrebă Radu Marcu, bucuros că n’telege tot ce spune vorbărețul hangiu! Mano Malalas din marginea orașului Reims.

— Știe domnul Colbert să stoarcă destule dări și dela norod. Cum să nu știe? Numai pe mine cât mă jăcmănește... Face negoț cu Indiile și cu toate țările. Cu ce? Cu corăbii, galere. Din ce le face? Din ce jupeaie dela noi. Li trebuie vâslași? Cere să fie

osândiți la galere toți cei care fac răskoale, toți cerșetorii, vagabonzii ori hughenoții¹. Nu le dă drumul nici după ce-și împlinesc osânda. Hangiul Mano Malalas a văzut asemenea osândiți la galere, când a adus marfă dela Egipt la Marsilia. Sânt legați cu lanțurile de bărci. Trag câte cinci la o vâslă de zece stânjeni. Paznicii, „les gardes-chiourme“, așa se cheamă, îi plesnesc întruna cu bieiul în spinare, să împingă mai repede galerele peste valurile uriașe, că-s zoriți nobilii din Versailles să cheltuiască aurul cel mult. Și pe ce cheltuesc aurul? Petreceri, lux, războaie, cum vedeți. Cu bani, regele Ludovic și-a cumpărat oaste. Acum vrea să supună țări noi. De ce? Ca să-și sporească aliș-verișul și puterea.

— Uite, asta nu m'aș face : lefegiu, ostaș cu plată. Asemăn lefegiii cu vitele : le cumpără cine are bani. Pentru jug sau pentru măcelărie. Dar, după mintea mea de slugă care-și însoțește stăpânul în solii, zic că dacă măria-sa Gheorghe Ștefan ar avea bani, ar avea și oști și scaunul Moldovei.

— Are oare dreptate slujitorul ? Are ! O spune asta un neguțător umblat. Oricât de iscusit ticluite ar fi scrisorile regilor, banii tot mai bună negustorie ar face, încredință grecul Malalas, adăugând către Miclescu : mă bucur că slujitorul domniei-tale e slobod a grăi în fața stăpânului. Nobilii franțuji se poartă cu valetii tocmai cum zice la scriptură : sclavilor să le dai pâine, muncă și bătaie. Apoi arată pe drum niște soldați care duceau, între sulii, trei țărani. Ii vedeți ? Au ucis niște hulubi ai domnului conte. Stricau grâul, hulubii. Dar parcă se poate cineva atinge de vietățile nobilului ? Acum o săptămână slujitorii dela castel au bătut cinci țărani că n'au păzit bine broaștele din iaz, să nu orăcăe când doarme măria-sa...

— Dacă-i așa — se întristă Radu — pot să mai spun odată că luxul, bogăția și strălucirea dela Versailles, ca și cea dela Tarigrad, sânt o batjocoră.

---

¹ Protestanții, cei care s'au ridicat împotriva religiei catolice, în Franța.

În tabăra dela Tournay, Spătarul Milescu a privit mai ales armele : tunurile mari, cu roți grele, cu țevi lungi ; băteau până la trei, patru mii de pași. Pedestrii purtau și puști întărite cu cuțite lungi, împlântate la capătul țevii ; le ziceau baionete. Călăreții aveau cai mari, frumoși, cu coame împletite în câte două și trei cozi, cu șei din piele și valtrapi¹ din catifea scumpă. Căpeteniile oastei purtau haine strălucitoare : roșii, albastre, verzi, galbene, pălării mari împodobite cu stufoase pené de struț, albe ca omătul, roșii ca focul ori albastre asemenea cerului... „Armata asta așa de strălucitoare — gândi Milescu — nu va lupta nicicând împotriva turcilor, ca să mă ducă pe mine și pe Gheorghe Ștefan în țară...”

Regele Ludovic al XIV-lea era om tânăr, de douăzeci și opt de ani, vioi, sprinten, îmbrăcat în mătasă și dantelă, cu perucă mare și creață că-i făcea capul cât o baniță moldovenească. După ce s'a închinat după obiceiul moldovenesc, Milescu fu poftit să se așeze pe scaun acoperit cu mătasă. Cu ochii țintă la chipul ciupit de vărsat al regelui, Spătarul grăi folosind tot meșteșugul vorbirii cu care era înzestrat. Regele îl asculta liniștit și, din când în când, puneă câte o întrebare, tot în latinește. Cereă Spătarul ajutor pentru Gheorghe Ștefan, cătând să-l înduplece pe Ludovic a-l sprijini, dacă nu cu armeie, măcar cu o vorbă bună pe lângă sultan. După ce i-a pus un șir de întrebări despre Moldova, despre locuitorii și bogățiile ei, despre oștile ce s'ar putea ridica de acolo, despre vârsta și firea lui Gheorghe Ștefan, regele franțuz a poruncit să se scrie răspuns la scrisoarea pribeagului moldovean.

— Scriu tot acum și lui La Haye, la Constantinopol, să stărue pe lângă sultan pentru voi. E mai bine să fiți acolo, în Moldova, prietenii mei, pentru orice treabă politică viitoare... Aripa Franței se va întinde, ocrotitoare, peste întreaga lume.

---

¹ Pături frumos țesute ce se pun pe cai, sub șea.

Ca pe un strugur copt îl așteptau surghiuniții din Stettin pe Spătarul Milescu. Auziseră că între Polonia și Rusia s'a făcut pacea dela Andrussovo. Aceasta era bine. Insamnă că țarul Alexei Mihailovici are mână slobodă și poate porni spre turci.

Spătarul Milescu povesti despre primirea bună făcută de dregătorii și de regele Franței. Tălmăci scrisoarea pe care o aducea dela Ludovic, în care pribeagul Gheorghe Ștefan, deznădăjduit și podagros, fără bani și fără tron, era numit de către trufașul rege al Franței „vărul meu” — „mon cousin” și era încredințat că-i poartă „multă cinste și dragoste” — „beaucoup d'estime et d'affection”.

Dar această căldură a cuvintelor din scrisoare nu se ținea pe nimic, afară de făgădueli vagi. Încă de pe drum, Milescu a înțeles că, la urma urmelor, regele Ludovic e un amăgeu șiret și că nu poate nici îndupleca, nici sili pe cei din Țarigrad, să-l pună iarăși domn pe Gheorghe Ștefan. La Țarigrad, vizirii și sultanul, când nu se tem de tăria armelor, ascultă doar de glasul cel fără greș al aurului. Iar franțujii vindeau doar arama sunătoare a vorbelor meșteșugite. Și cum banii lucrau pentru alții, pribeagul Gheorghe Ștefan pierdu orice nădejde de a mai vedea Moldova. Cu ajutorul lui Milescu scrise iară țarului Alexei Mihailovici, amintindu-i de tratatul cel vechi și cerându-i ospitalitate.

Dar, odată cu căderea iernii, boala pribeagului se înrăutăți foarte. Puținii oameni din jur se răzlețiră. Iacob Nagy de Harsányi se sfădea mereu cu Milescu, învinuindu-l că n'a știut cum să se poarte la Stockholm și la Paris, numindu-l chiar trădător. Gheorghe Ștefan se vedea tot mai singur și mai pustiu. Își aminti, când se ivi iar cămătarul Fränkel :

— Am spus odată că mai bine să mă mănânce câinii pe pământul Moldovei, decât să ajung amăritele ceasuri ale pribegiei. Of, că nu mi-am ținut cuvântul... Să fi pierit ca Mihai Vodă, de sabia vrăjmașului, dar să fi pierit pe pământul țării mele...

Din Moldova veneau vești că însăși doamna Safta îl făcea acum de toată ocara, din pricina fiitoarei Ștefana Mihailovna. Și, de fapt, numai această Ștefana îi era credincioasă. Spătarul Milescu îl privea pe Gheorghe Ștefan cum citea sara, la câte un muc de lumânare, psalmi și lăcrăma de dorul țării și al graiului românesc:... „laudele mele nu le tăcea, că gura păcătosului și gura vicleanului spre mine se deschide, grăindu-mi cu limbi înșelătoare și otrăvite“... Apoi îl ruga pe Milescu să-i mai tălmăcească și alte rugăciuni, din grecește ori din slavonește. Le citea cu deznădăjduită osârdie, în glas cu „rugătoriu“ lui, arhimandritul Antonie dela Moldovița, și-l blăstămau pe electorul de Brandenburg și mai ales pe cămătarul lui, Fränkel, că-i mai rău și mai chinuitor decât dracul. Il iubea pe Milescu că, spre deosebire de ceilalți, nu-l amenința cu plecarea, ci îi citea și-i tălmăcea din cărți.

Dar Milescu citea cu atâta drag mai ales pentru că îl asculta și Ștefana. Ea se deprindea cu chipul Milescului și se apropia iară de inima lui.

Vodă făcu semn să întrerupă citirea. Privi lung la Ștefana, apoi la Milescu. Suferea. Mult îi părea rău. Cuvântă cu glas coborât:

— Dacă'm să mor, să mă duceți la Cașin. Chiar de-ți cheltui tot ce mi-a mai rămas. Iar tu, Ștefana, să te adăpostești la Moscova. Am scris țarului Alexei Mihailovici să te adăpostească acolo...

Stând la căpătâiul pribeagului, Milescu se mira el însuși de bucurăția ce i se zămislise în inimă. Ar fi fost de răs să mai vadă acum în Gheorghe Ștefan un potrivnic. Nu putea să-i mai fie nici sprijinitor. Vedea mai degrabă în el un părinte bolnav și îndărătnic care nu vrea să-i lase nici măcar ca moștenire o comoară aceluia care însuși, cândva, o smulsese din ghiarele furilor...

În capul filei pe care o primi în sara când nu se mai putu scula din pat, Gheorghe Ștefan scrisese cu însăși mâna lui, tremurând de slăbiciune: „Acea este slova lui Neculai Spătarul“...

Dar să mormăi rugăciuni lângă un om bolnav nu era o treabă tocmai-tocmai. Dela Moscova a venit scri-soare : țarul binevoeste a-l adăposti pe Gheorghe Ște-fan și pe slujitorii lui în Rusia. Să vină când poștește.

— Tot țarul Alexei, om bun și înțelegător... Spă-tăre, scrie o mulțămire dela inima noastră și adă-mi-o s'o iscălesc.

Și măcar că era iarna grea, a poruncit tuturor să se gătească de drum. Dar curând boala îl răpuse pe Gheorghe Ștefan. Arhimandritul Antonie însemna în fiecare sară, la pâlpâirea sâmburelui de lumină a can-delei, despre „jitiile“¹ și „multele petreceri“ ale pri-beagului. Insemna cum își pierdea cugetul și cât su-ferea Gheorghe Ștefan, stingându-se încetul cu încet-ul : ....„Și am zis către măriia-sa : — Doamne, acum ne cunoști ceva ? Și răspunse : — Cunoscu-vă... Eu i-am zis : — Ci închină-te hatmanului, frăține-tău, că pleacă... Numai ce m'a luat de mână, a lăsat capul în jos și iar n'a mai grăit nimica“...

La 27 Ianuarie 1668 a scris arhimandritul Antonie „jitia“ cea de pe urmă : ....„Iar duminică sara spre luni și mai tare a slăbit și la douăsprezece ceasuri de noapte s'a trecut, Dumnezeu să-l ierte, pe brațele mele ținându-l“...

17

Neavând încotro să mai plece și chemându-l rudele, Milescu se'ntoarse în Moldova, împreună cu Ștefana.

La Iași, boierii îl întrebau mai mult dacă are de gând să rămână în țară, decât pe unde a umb'at, curs a murit Gheorghe Ștefan, cum l-a adus și îngropat la Cașin. Repede a înțeles că nici boierii, nici Iliș Vodă Alexandru nu erau bucuroși că s'a întors în Moldova.

Dela început Milescu s'a mirat că domnul i-a vor-bit în grecește. Și în divan grăia cu tălmaci.

— Invață, măriia-ta, românește, că, iaca, tălmaciui-te înșală, iar boierii trag foloase din judecățile strâmbe pe care le faci.

¹ Intâmplări, păcănit.

Asemenea sfat nu-i priia lui Iliaş Alexandru, domn trimis de turci în locul Ducăi Vodă. El nici nu se sinchisea de sfaturile moldovenilor.

Pe Milescu îl cercau amare părerii de rău că nu găseşte primire bună în Moldova. Dar mai cu samă îi dureau că toţi se purtau duşmănos cu Ştefana Mihailovna. Parc'ar fi nimerit nu în Iaşi, ci într'un viespar. În Brandenburg, Ştefana se descurcase. Izbutise să obţină învoirea lui Frederic Wilhelm să treacă la Caşin rămăşiţele pământeşti ale lui Gheorghe Ştefan. Obţinuse făgăduiala că va primi înapoi juvaerele zălogite. În Moldova însă boierii, aţâţaţi de doamna Safta, tăbăriră asupra Ştefanei. Şi începură nesfârşite uneltiri şi batjocori. Toţi îi cercau averea lui Gheorghe Ştefan. O făceau răspunzătoare de risipa lui şi-i smulgeau şi inelele din degete. Chiar fostul domn Grigore Ghica îi răpi tot ce avea amanetat la Fränkel. Sustinea că i se cuvin lui ca moştenire pentru că ţine în căsătorie pe Maria, nepoata lui Gheorghe Ştefan. Şi scria electorului de Brandenburg : „Ştefana Mihailovna uzurpă titlul de soţie a fostului domn pribeag Gheorghe Ştefan, dar ea nu poate fi soţie nici într'un chip, întrucât cea dintâi soţie este încă în viaţă şi în casa ei Ştefana s'a aflat ca roabă, iar mai târziu a fost răscumpărată“...

Săracă, hărţuită, ponegrită din răutate şi lăcomie omenească, Ştefana Mihailovna îl rugă pe Milescu :

— Să mergem la Moscova. Nu vom putea sta aici, în tihnă, mântuitorul meu... Hai cu mine.

Milescu a însoţit-o până la hotar. Nu era hotărît să plece. Vroia să mai încerce a rămâne în Moldova. Şi, în afară de asta, era încredinţat că nu dragostea o apropia iar de dânsul, ci mila ; mila că-i singur, urgisit şi slut...

Văzând vrăjmăşia cu care-i primit Milescu în Iaşi chiar Dosoftei, acum mitropolitul Moldovei, îl sfătuipe să caute adăpost în Moscova.

— De acolo, dela Moscova, ne va veni nouă ajutor şi lumină, Spătare. Dumneata numai acolo îţi vei găsi rostul. Aici te privesc parc'ai avea păr de lup. Te poreclesc „Cârnul“ şi-ţi sânt potrivnici în toate.

— Rămân, prea-sfinte. Sânt moldovean. Vreau să fiu de folos acestei țări. Am adunat în mintea-mi atâta învățătură...

Același lucru îi spuse și lui Miron Costin.

Gavrilă Miclescu și fratele Apostol îl muștrău că a cheltuit peste măsură și acum nu mai au bani, să-i trimită ca să vânture străinătățile. Li cereau să lepede gândurile filosoficești, să-și tragă deoparte moștenirea și să se îngrijească de ea, s'o sporească așa cum fac toți boierii. Atât părintele cât și Apostol Miclescu nu se mai puteau îngriji de averea lui. Rămânând în Moldova, Neculai Miclescu porni de sârg alături de Dosoftei și Costin să ajute la tălmăcirea și tipărirea cărților.

Dar, după câteva luni, folosind multe pungi de aur, Duca Vodă se întoarce iar cu domnia la Iași. Cum ajunsese, puse dări grele în țară, să-și scoată neîntârziat cheltuelile făcute pentru dobândirea tronului. Nesătuii creditori îl însoțiră și se năpustiră și ei asupra Moldovei, aidoma lăcustelor. Intr'ajutor le sta, cu poava și cu fapta, însăși Nastasia doamna. Că nu'n zadar era din neamul Buhușenilor, cei lacomi de averi și mărire. Cine cuteza împotrivire, de buzdugan și de ștreang avea parte. Radu Marcu aducea stăpânului său știrea că de răul birurilor, țara se golea iară de locuitori: fugeau spre Ucraina, spre Transilvania ori spre Țara Românească. Miclescu cerea stăruitor domnului să domolească asuprelile.

— Eu am văzut multe, și știu că tăria domniei și a țării stă în bogăția norodului. Sărăcia-i aducătoare de mari primejdii și de răzvrățiri. Dar întru această cale și povățuire nu-l sprijinea nici chiar vornicul Miron Costin.

— Nu-i nimic de făcut cu un om ca Duca Vodă. Trebuie să ne supunem. Că nu sânt vremurile sub cârma omului, ci bietul om sub vremi. Iară acum poftele domnilor și ale împăraților n'au hotăr.

Ci Radu Marcu, auzind, se întreba întru sine: „Dar oare poftele boierilor unde au hotăr?” Se gândea la Buhușeni, la Gheorghe Ursache și la Iordache Ruset, care făceau mănos negoț cu potașă, negoț cu vite și

cu miere, în Po'lonia și în Ardeal și, în același timp cumpărau zeci de moșii și-i istoveau câinește pe țărani.

În lipsa lui Miclescu din Mo'ldova, Miron Costin lucraseră mult pentru poloni. El, Velicico Costin, Grigore Hălășescu, Iancu Hașdeu, Ștefan Petriceicu, toți țineau ca Moldova să se alăture Po'loniei în lupta împotriva turcilor. Spătarul Miclescu se bucura, deși nu avea încredere în poloni. Prea se sfădeau între dânsii, iar în războiul cu suedezii s'au dovedit a fi de nimica. Ștefan Petriceicu și Miron Costin însă îl încredințau că ei îi cunosc pe șleahicii po'loni. Sfada între dânsii se curmă îndată ce se ivește vreo primejdie din afară.

Tocmai pentru că văzuse multe în călătoria lui din apus, Spătarul Miclescu vroia să înceapă și în Moldova mai de sârg împrăștierea culturii. Prea-l înțepaseră adânc ghimpii din vorbirile cu apusenii care grăiau despre Moldova ca despre o „țară sălbatică de lângă Tartaria“. Scotea din desaga lui tălmăciri de cărți, dar mai ales tălmăcirea bibliei, ostenitoare muncă, întru întărirea și șlefuirea limbii române.

— Tălmăcind, întrebând pe slujitorul meu câte un cuvânt, m'am încredințat că mai jumătate din limba românească e luată dela latini, iară cealaltă dela slavoni.

Povestea ce grijă au oamenii din apus pentru lumina cărții. Lucrau pentru știință, pentru carte nu numai nobili din Paris ori din Stockholm și din Berlin, ci și negutătorii cei bogați din Frankfurt ori din Amsterdam. Ba încă mai cu spor. Că multe cărți, pe care regii nu le îngăduiau în țara lor, se tipăreau în Olanda.

Miron Costin și Dosoftei se aprindeau repede și se bucurau aflând că în alte țări ogorul cărții este de mult desțelenit. Intru aceasta, românii erau abia la începutul începutului.

Se strângeau seara la Miclescu, la Miron Costin ori la mitropolit acasă și petreceau întru aleasa desfătare a minților și cugetelor.

Zicea Dosoftei mitropolitul :

- E datorința noastră să sporim mintea și graiul

nostru, să înălțăm gândul și inima moldovenilor. Uitați, început-am să tălmăcesc psalmii, să-i fac în stiluri românești. Uneori măsoar și înșir silabe după meșteșugul lui Ian Kochanowski. Dar mai adesea mă iau după doanele și cântecele bătrânești. Ele au tact mai vioi, mai sprinten, mai ușor de înțeles. Ascultați: „Iată vin în cale, se cobor la vale, trei turme de miei, cu trei ciobănei“... Și-acu eu izvodit-am așa psalmul 46: „Limbile să salte cu cântece nalte, să strige'n tărie glas de bucurie...“

Citea și Miron Costin poemul lui „Viața lumii“, lămurind:

— Nu poftesc vreo laudă într'această puțină osteneală, ci mai mult să se vadă că poate și în limba română a fi acest fel de scrisoare ce se cheamă stiluri. Că limba noastră poate cuprinde înțelesul oricăror cărți și poate tălmăci orice gândire oricât de naltă. Că și gaiul nostru poate sluji tuturor dascăliilor și învățăturilor.

Povățuit de prieteni, Milescu împrumută manuscrisul bibliei starețului dela mănăstirea Neamțului, care puse trei călugări să-l copieze în grabă.

Dar boierii, cei mai mulți, se temeau de Milescu și de socotelile lui innoitoare. Ca și acum douăzeci de ani, boierii, afară de câțiva, trăiau în prea puțină lumină de cultură. Ascultau poveștile „Alexandriei“ ori isprăvile din Sindipa filosoful, iscăleau cu pecete de lemn ori de aramă, nascocceau urzeli la curte, împresurau răzășii și le luau pământurile. Repede căutară acești boieri, în cap cu însuși Sandu Butuș, să-i afle ponos lui Milescu și să-l pârască în divan ca pe un râvnitor de domnie.

— Urzește prieteșug cu polonii, cu moscoviții! Va să ne împricineze cu Poarta. Va să facem și să pățim ca Mihai Vodă... Are legături cu apusenii, cu papistașii... Și ce-avem noi nevoie de cărți? Am făcut destul! Norodului i se citește acum cazania în graiul lui. Cazania vlădicăi Varlaam! Ce mai vrea? Și crezi că pentru cărți se zbuciumă și se zdrobește Cârnel? Nu! Pentru faimă. Vrea să fie domn...

Știind că a doua oară n'ar mai sta să-i creșteze nasul,

ci i-ar scurta capul, și gândind că primejduiește și viețile unor oameni ca Dosoftei ori ca Miron Costin, Spătarul Milescu se văzu nevoit s'apuce iară calea neistovitei pribegii. Ar fi vrut să plece de-a-dreptul la Moscova, dar dintr'acolo veneau vești că s'a ridicat norodul cu răzmeriță mare, dela Don, peste Volga, până la Ural. Iobagii ardeau casele boierilor și jefuiau.

Iși vându averea, hotărit să plece întâi la Țarigrad.

Era toamnă. Copacii din livezile și grădinile Iașului păreau feștile de aur și de purpură. Trei Ierarhi, Cetățuia, Golia, curțile domnești erau și mai frumoase, acum când știa că iar n'o să le mai vadă... De ce mă gonesc? Pentrucă-i stârnesc din amorțire, din trândăvie?

Plecând spre Țarigrad, în toamna anului 1670, Spătarul Milescu stătu câteva zile la Galați. Nu-i venea să treacă Dunărea. Radu Marcu tot mai nădăjduia că stăpânul lui se va răzgândi. Va înceta să mai fie necruțător cu boierii și cu domnul, ca să poată sălășlui în tihnă pe pământul Moldovei.

Milescu sta la malul Dunării și privea. Lin șopoteau undele. Lin cădeau frunzele, galbene, legănându-se'n văzduh. O lumire plutea departe, lucindu-și pânzele în lumina soarelui toamnic. O fumegare subțire se ridică peste întinderi de apă, răsfirându-se mută, peste salcii cu crengi plecate. Era nesfârșită liniștea și frumusețea. Și nesfârșit era zbuciumul din inima Milescului.

Sluga de alături întrebă sub puterea acelorasi frământări :

— Mai vedea-vom, vreodată, aceste locuri, stăpâne?

Milescu nu răspunse. Nu-l lăsau lacrimile. Doar în gând măsura stihuri ca Dosoftei : „Până la care țări și împărății voi rătăci și unde odihni ai-ai voi?... Mi-i sufletu'n groază și'n grea turbureală...”

A mers tăcut, până la Țarigrad. N'a schimbat alte cuvinte decât cele turcești, la popasuri, când cerea

adăpost și hrană. Dormind în hanuri proaste, pe fânul cailor, printre neguțatori, gândea la hanurile Moldovei zise ratoșuri, cu adăposturi pentru căruțele cu mărfuri ale neguțătorilor, păzite de ziduri groase, cu ferestre zăbrelite, cu ferecate porți de cetate. Închiși acolo noaptea, neguțătorii n'aveau nicio teamă, chiar de-ar fi avut în căruțe, în sipetele de sub coviltire, numai aur și atlasuri. Acele hanuri au, peste gang de cârciumă, cămăruțe pentru oaspeți mai de samă și pentru desăgile lor cu scumpătăți. Au și pivniți boltite cu strașnice vinațuri. Pe când aici, doar niște șandramele pentru ploaie. Un neguțător armean, care venea din București, povestea despre hanul pe care-l zidește Spătarul Șerban Cantacuzino lângă biserica Sfântul Gheorghe-Nou. Imprejur zidire groasă, ca de cetate. Înăuntru chilii pentru odihna neguțătorilor și loc de adăpost pentru căruțe, mărfuri și cai... Poate ar trebui să mă așez în Țara Românească. Așa ~~as~~ face dacă n'ar fi Grigore Ghica și rudele lui.

Milescu asculta mai ales pe cei care povesteau despre patima pentru vânătoare a sultanului Mahomed al IV-lea, poreclit „vânătorul cel sângeros“, pentru că pornea la vânat cu câte treizeci de mii de hăițași, pe care-i gonea ca un sălbatic, până piereau.

— Fiarele din Rhodope ori din Balcani mai scapă de săgețile lui, dar bieții hăițași se istovesc prin prăpăstii, toți.

19

La Țarigrad s'a dus să ceară sfat și sprijin ~~de-a~~ dreptul la Dositheî, care acum era patriarh de Ierusalim.

— Am plecat din Iași, ca să nu plec din viață, surâse Milescu.

A zâmbit și patriarhul Dositheî, ispitindu-l cu o întrebare :

— De ce nu pleci la Moscova ? Ori îți mai amintești de Aristotel că prânzește când poștește Filip, și vrei să ajungi ca Diogene, care prânzește când poștește el însuși... să iasă din butoi ?...

— Sânt aproape tot atât de sărac ca și Diogene. Aș ține să trăesc ca el, dacă ar fi mai bine în butoi. Și dacă treburile de cultură, de știință, pentru care m'am hotărît, n'ar ține încă tot de regi, de împărați și de curțile lor.

Dosithei Moraitul, patriarh al Ierusalimului, zicându-și „urmaș al prea înțeleptului Nectarie Criteanul, ucenic întru literatură al lui Meletie Macri ieromonahul, iar întru filosofie al lui Theofil Carydalcus din Athena“, era cel mai priceput și mai zelos dintre toți prelații bisericii răsăritene și un neîmpăcat dușman al turcilor. El dovedî lui Miclescu că nu poate găsi un adăpost mai bun decât Moscova.

— Acolo ne poți fi și nouă de mult folos.

Miclescu se întâlnește apoi cu cunoscuți greci și venețieni. Vorbi cu La Haye, ambasadorul Franței. Il întâlnește într'un bazar. Ambasadorul francez, căutând să înmărmurească lumea din Țarigrad, umblă totdeauna înconjurat de o suită numeroasă, cu slujitori strălucitor îmbrăcați, la șold cu spade încrustate în sîdef, pe cap cu peruci pudrate și pălării cu stufoase și moi pene de struț.

— Domnul Lyonne — surâse subțirel francezul — are o foarte bună părere despre domnia-voastră. De ce nu vă duceți în Franța? Ați fi foarte bine primit...

Și La Haye știa că turcii pregătesc iarăși război mare împotriva Europei. Dar, deocamdată, lovind în austrieci, acest război aducea folos Franței. Văzând că Miclescu se încrunță, ambasadorul francez urmă, liniștindu-l :

— Aceasta deocamdată... Franța va porni războiul împotriva turcilor, la vremea potrivită. Mântuitor al lumii primejduită de turci va fi regele Ludovic și nimeni altul...

Dar toți ceilalți oameni de samă din Țarigrad cu care a grăit Miclescu arătau că singura putere în stare să-i răpună pe otomani este Rusia.

Tocmai atunci, în zilele Crăciunului, patriarhul Dosithei a primit scrisoare dela țarul Alexei Mihailovici. Il ruga țarul să-i trimită un bun tălmăci de limba greacă și latină.

— Încă odată, sfatul meu, Spătare, este să pleci la Moscova. Scrisoarea țarului parcă-i anume pentru tine, Nicos.

Întru același sfat stăruia și Sava Vladislavovici, bogat neguțător din Raguză.

— Și eu mă voi statornici acolo. Un trimis al meu mi-a și cumpărat o prăvălie în Kitaigorod și o casă în mahalaua grecească. Aici, în Imperiul otoman, nu mai este de trăit. Dela Moscova vom ajuta neamurile noastre să fie slobode de sub călcâiul otoman și vom face negoț dela Carpați până la Athena.

Chiar Șerban Cantacuzino, venind cu mărfuri la Țarigrad, îl sfătui pe Milescu tot cu asemenea sfat :

— Dacă ajung domn în Țara Românească... și am s'ajung, atunci îți urmez eu ție sfatul. Ai să-mi mijlocești soliile la Moscova.

Înfiorat de un simțământ puternic, ca'ntr'un ceas mare, hotărîtor, Spătarul Milescu îl îmbrățișă pe Spătarul Cantacuzino. Și începu cu glas tremurat :

— Rogu-te, Șerbane, eu cel dintâi am tălmăcit biblia în românește ; fii tu cel dintâi care s'o tipărești, pentru tot norodul românesc, pentru întărirea graiului nostru.

Nu avea prea multe de pregătit pentru calea spre Moscova. Aștepta doar să se mai astâmpere frigul. Bucuros că l-a înduplecat pe Milescu să plece, Dosithej patriarhul scrisese către țarul Alexei Mihailovici : „Aflat-am, mărite țar, că ai nevoie de un bărbat ortodox, cunoscător a multe graiuri. Îți trimit pe aducătorul acestei scrisori, pe Neculai, fiul lui Gavrilă, om foarte învățat, știind latinește, slavonește și mai ales grecește ; va putea învăța repede și rusește și va face felurite tălmăciri. Are o scriere frumoasă și e creștin evlavios, supus poruncilor celor mai mari și om de încredere ; a străbătut multe țări și împărății ca să învețe și este ca un cronograf, în care sânt adunate toate lucrurile și științele mai însemnate din lume ; s'ar căuta zadarnic om pe măsura lui ; Dumnezeu ți-l trimite. E născut în Moldova, după tată e grec din Pelopones, și va fi de mare folos la curtea măriei-tale. Rugămu-te, deci, măria-ta, să-l primești cu cinstea cu-

venită oamenilor de sama lui. Degetele mâinii nu sânt de aceeași lungime și Dumnezeu a făcut stelele cerului de mărimi felurite ; dar fiecare merită o cinstire pe măsura harurilor ce-i sânt hărăzite. Rogu-te, cinstește-l, măria-ta, ca pe un om harnic, învățat și înțelept ; îl poți socoti ca pe prea supusul măriei-tale slujitor și poruncește-i să tălmăcească și să scrie cărți de istorie, din orice limbă dorești“...

După ce-i dădu și alte scrisori politice de mare taină, pe care să le pună însuși în mâna țarului, îl povățui :

— Prietene al meu, Neculai, la Moscova vei putea munci pentru cultură, după cum ți-i vrerea. Vei găsi acolo oameni care să te ajute și minți care să te înțeleagă. Dar cât vei sta la Moscova să nu uiți că ești trimisul nostru, al celor robiți de turci. Să ceri mereu, cu stăruință, ajutorul rușilor pentru mântuirea noastră de sub tirania otomană. Că toate noroadele dela Kiev la Bosfor privesc spre Moscova ca la soarele ce răsare. Și să-i spui țarului Alexei și prin viu grai, din partea mea așa : să-i lase pe poloni în pace ; să lovească mai întâi pe turci.

Porni Spătarul Milescu, prin poarta Adrianopolului, la drum lung și ocolit. Trei slujitori îi duceau pe cai puțină avere ce-i mai rămăsese. În Adrianopol se întâlni, după cum avea cuvânt dela Dositheii, cu Panaioti Nikussios, marele dragoman al Porții. În acest oraș se simțea și mai bine că turcii pregătesc oști multe pentru războiul din primăvară. În legătură cu aceasta, Nikussios încredință lui Milescu solie tainică pentru regele Poloniei și pentru țarul Moscovei : să știe că turcii pornesc război împotriva lor și că vor, până în toamnă, să ajungă la Marea Baltică. Totodată, Panaioti Nikussios scrisese prietenului său Manuel, negustor bogat așezat la Moscova : „...Te rog să ajuți pe acest boier — pe Milescu — și să-i arăți o dragoste frățească, pentrucă-i un bărbat foarte îndemânatic și va fi de mare folos țarului, că nici n'ar găsi altul asemenea lui.“

În toiu iernii, Spătarul Milescu își urmă drumul mai departe, prin Belgrad. Era bucuros că va sosi în

Rusia. Inima i se scâldea în duiosia propriilor lui gânduri : Voi începe acolo o viață nouă. Voi întâlni-o pe Ștefana. Ne vom cununa. Vom trăi zile fericite...

În Ungaria de miazănoapte se întâlnește cu surghiunitul Francisc Rákóczi, sfătuind împreună tot despre primejdia turcească.

Prin zădărniciile lui April, pe cărări stâncoase, trecu munții și se lăsă spre șesurile Vistulei, la Varșovia. Așa cum avea povață dela Nikussios, Milescu arată polonilor marea primejdie : Mahomed al IV-lea și marele vizir Ahmet Kiupriuliul pornesc împotriva lor cu oști puternice. Sânt hotărâți într'un an să zdrobească Polonia. În anii viitori plănuiesc să se repeadă asupra Austriei și asupra Rusiei. Până în cinci ani turcii vor să aibă toată Europa sub călcâi.

Trei săptămâni cât a stat în Varșovia, Spătarul Milescu s'a străduit să-l înduplece pe regele Mihail Wisznowiecki să facă alianță cu rușii, întărindu-se în lupta împotriva turcilor.

Regele Wisznowiecki se tânguia că panii nu-l ascultă. Nobilii polonezi erau între dânsii ca lupii când simt turma pe aproape : numai coame zbârlite și colți ascuțiți. Vestea adusă de pribeagul moldovean îi puneă însă pe gânduri. Chitiră să-și mai ascundă colții și să se unească pentru a se apăra. Și măcar că nu-i credea nimeni, panii tot se lăudau, în necugetata lor trufie, că pulbere-i fac pe osmanlâi. N'au nevoie de alianță cu moscoviții.

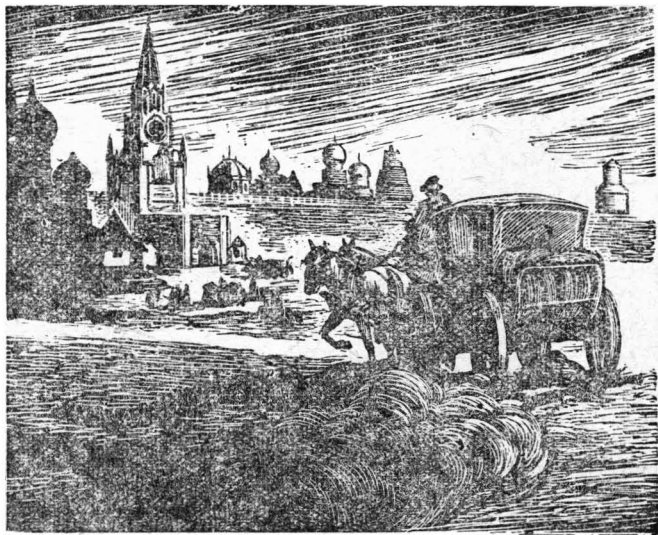
— Voitorii de bine din Țarigrad, cum este patriarhul Dosithe și însuși marele dragoman Panaioti Nikussios, primejduindu-și zilele, v'au dat totuși povața să vă aliați cu țarul Alexei Mihailovici. Sfătuitorii din Țarigrad cunosc bine puterea și gândurile turcilor. Ei se tem pentru zodia Poloniei, dacă nu faceți alianță cu rușii.

Panii se trufeau :

— Fii încredințat că, până în ziua Sfântul Petru, moldovenii tăi din Galați vor pescui șalvarii lui Mahomed al IV-lea de pe Dunăre...

La 15 Mai 1671, Milescu și-a urmat calea spre Moscova.

IN PATRIA CEA NOUA ȘI MARE

La 23 Mai 1671, Neculai Milesou Spătarul intra, pe drumul Smolenskului, în țaratul Moscovei. După ce-i citi hârtiile, voievodul din cetatea Smolensk îl primi cu cinste și-l ajută să-și urmeze calea până la Moscova. Milesco urmă drum de șes printre semănături fragede, primăvăratice. Din când în când, întâlnea sate cu izbe sărace și cu conace boierești mari, strălucitoare. În popasuri, sta de vorbă cu oamenii, cu țărani ruși, să le învețe graiul, să le cunoască viața, obiceiurile și firea. Țăranii povesteau mai ales despre unul Stenka Razin care s'a răsculat, încă de acum trei ani, împotriva boierilor pentru binele norodului. Li ziceau Batiuşka, voinicul cel vestit, și mult îl laudau.

— E viteaz, tii ! Ce viteaz ! spunea un surugiu bărbos, cu ișlic de miel cafeniu. În război neîmblânzit. Prostimea a plâzmuit chiar cântece despre isprăvile lui. Le zice cu gusla ori cu bandura, dar așa mai pe-ascuns, să n'audă mai marii, că se supără, iertat să fiu, cinstite călător, că si domnia-ta îi fi ceva boier de neam...

Lui Radu îi șoptea un țăran, lângă o fântână :

— Viteazul Stenka vrea să cuprindă Moscova și să ucidă toți boierii. Să-i ucidă, că-s lacomi și răi ! Ei, numai ei, nu-l lasă pe țar să aibă grijă de norod.

Unii știau că boierii l-au trimis pe cneazul Iurii Dolgoruki, cu strelți și cu tunuri multe împotriva lui Stenka Razin, acolo la Don și Volga.

— Dar n'au ce-i face. Stenka-i vrăjit. Nu-l atinge nici ascuțișul săbiei, nici glonțul. El, cu voinicii lui, va mântui norodul. Pentru asta l-a trimis Dumnezeu.

Dela Borodino, Milesco și omul său zăriră strălucind în razele asfințitului turnurile Kremlinului.

Și tocmai în acea seară de Iunie, când cei doi moldoveni intrau în Moscova, Stenka Razin și fratele lui, legați de mâini, de picioare și de gât, erau duși într'o căruță cu pod înalt trasă de trei cai, spre locul de

osândă. În Piața Roșie¹, poporul adus cu de-a-sila a privit îndurerat cum i-au tăiat călăii mâinile, picioarele și capul lui Stenka Razin. Și se uimea poporul văzând că voinicul Stenka nu scotea nici măcar un geamăt.

Milescu Spătarul și slujitorul lui traseră la grecul Manole, în sloboda grecească. Acolo fură găzduiți bine, dar gazdele tot despre Stenka Razin vorbiră mai mult. Boierii din Moscova erau foarte mulțumiți c'au scăpat de-un răzvrătitor al poporului. Milescu, care în pribegiile lui văzuse destule pedepsiri de răzvrătiți, îi era de-a mirare că așa de mult s'au temut boierii de Stenka Razin.

— Ne-am temut, că n'a fost o răzmeriță oarecare, ci un război crunt care-a durat patru ani și-a cuprins întinse ținuturi dela Don, Volga și Ural. Acel Stenka Razin zicea că s'a ridicat să-i bată numai pe boieri și pe cei bogați. Pe săraci, pe golani și-i socotea frați, îi făcea slobozi și tot ce avea împărțea cu dâșii. Ei, iacă de asta ne-am temut.

A doua zi, trecând prin mahalaua nemțească, Spătarul Milescu îl întâlnește pe cine nu se aștepta: Laurentius Rinhuber, prieten vechi, din Germania.

— Mein Freund²! strigă neamțul, îmbrățișându-l pe Milescu și sărutându-l după obiceiul rușilor. Și urmă în latinește: Ai venit și tu aici, învățatule? Bine ai făcut!

Pe cale până la Artamon Sergheevici Matveev, „păstrătorul sigiliului celui mare al țarului“, adică peceatnic și cancelar al țaratului Rusiei, spre care mergea Milescu, Rinhuber îi povestește cum a ajuns la Moscova și cât se simte de bine aici. Il cunosc toți dregătorii de samă. Are mulți prieteni. Rușii sânt deosebit de primitivi. Împreună cu pastorul³ Gregor pregătește, cu câțiva tineri ruși și străini, o reprezentație de teatru, după chipul celor din apus.

¹ Piața Roșie începe să fie numită așa dela mijlocul secolului al XVII-lea, probabil pentru că pe atunci era cea mai mare și mai frumoasă piață din Moscova. Cuvântul „crasnâi“ are două înțelesuri: de „roșu“ și „frumos“.

² Prietenul meu.

³ Preot protestant.

— Aici o să ne împlinim visul nostru de călătorie în China, îl încredință Laurentius Rinhuber pe Milescu. Rusia e megieșă cu China, iar negoțul între aceste două împărății ar aduce mare folos amândurora. Eu totdeauna am spus că negoțul e bogăția unei țări. Și acela-i bogat care vinde mai mult decât cumpără.

2

Scrisorile patriarhului Dosithei și ale lui Panaioti Nikussios au deschis ușor ușile mai marilor din Moscova pentru Neculai Milescu Spătarul. Rinhuber îl înfățișă pe Milescu lui Artamon Sergheevici cu vorbe de laudă :

— Vă aduc un mare învățat. Il laud, deși nu e decât un boier moldovean. Cu el aș putea să plec în China, Artamon Sergheevici.

— Ei, vraciule — sugui Matveev, clătinând din cap și răsucindu-și fire din barba rotundă și sură — eu trag spre asfințit și dumneata mă întorci spre cel mai străfund răsărit ?

— Cu toate că-s neamț, din apus, totuși eu nu cred, her peceatnic, că numai apusul merită a fi cunoscut. Despre chinezi știm doar că au mătăasă și aur. Dar ce cunoaștem noi din știința și filosofia chinezilor ? Și dacă au mătăasă mai bună, de ce n'ar avea și o filosofie mai înaltă decât a noastră ? Și leacuri mai bune pentru alinarea durerilor ?

Impreună cu Matveev, Milescu se înfățișă țarulul Alexei Mihailovici. Il primi într'o cameră mare, luminoasă, cu zugrăveală și încrustături bogate în stil răsăritean. Țarul purta straie lungi de mătăasă vișinie, cu margini din blană de samur. Pe cap avea o căciuliță de veveriță : în picioare, cizme roșii din piele moale. Avea păr lung, barbă neagră, rotundă, mustăți tușinate. Se cunoștea că-i în floarea vârstei. Sta într'un jilț, lângă o masă lungă, fără podoabe, acoperită doar cu un cașmir înflorat. Mai departe, în mijlocul camerei, se afla pe un scăunăș fără spetează un tânăr pictor, îmbrăcat italienește, în catifea al-

bastră ca marea, cu ciorapi negri, cu guleraș și manșete de horboțică albă. Ținând pânza înrămată pe genunchi, tânărul picta trei șoimari așezați pe un podium, în fundul sălii. În straie lungi de mătăasă albă sau roșie, cu franjuri, cu cordoane aurite, purtând pe piept cusut din fir herbul Romanovilor, șoimarii țineau sus, în gest sprinten, șoimii, parc'ar fi fost gata să-i arunce în zbor după pradă. Văzând tabloul, moldoveanul înțelese că țarul este mare iubitor de vânătoare cu șoimii.

Aflând că Milescu are a-i încredința scrisori de taină, țarul Alexei Mihailovici trecu într'altă cămară, mai mică. Se așează și-l pofti și pe Spătar să stea în jilț. Primi scrisorile dela Panaioti Nikussios și dela patriarhul Dosithei și ascultă tot ce avu Milescu să-i spună, prin viu grai. Apoi îi puse multe întrebări, dorind să afle anume ce învățătură are, din ce neam se trage, pe unde a călătorit, de ce este însemnat la nas. Se bucură văzând că moldoveanul era împodobit cu mințe, ageră și cu multă învățătură.

— Să lucrezi la Posolski Prikaz¹, sub porunca lui Artamon Sergheevici, hotărî țarul.

3

Dela noii lui cunoscuți și prieteni, Spătarul Milescu află că sosise în Moscova în toiul unor însemnate prefaceri. Treizeci de ani țarul Alexei Mihailovici s'a călăuzit în treburile domniei mai cu samă după sfaturile lui Morozov, dascălul lui din tinerețe și ale boierilor din neamul Miloslavski, rudele de curând răposatei țarine Maria Ilinișcina. După moartea țarinei, Alexei Mihailovici a înclinat, scurtă vreme, spre frumoasa Ștefana Mihailovna, văduva cea fără cununie „non sit per leges legitima uxor”², a lui Gheorghe Ștefan dela Moldova. Abia sosită în Moscova, chitea țarul să și-o ia soție, îndulcind două văduvii. Dar l-au zăpit boierii :

¹ Departamentul afacerilor externe din Rusia, în acea vreme, sau despărțământul soliilor.

² N'a fost soție legitimă.

— Cum, țarină o fostă roabă ?

Și au pornit să-l însoare, iute și degrabă, cu o boieroaică de rang mare. Câteva luni, între zidurile Kremlinului și în multe case boierești s'a dat aprigă luptă între boierii din neamul Miloslavskilor, care ținuseră puterea până atunci, și între boierii care vroiau să dea țarului o soție din neamul lor.

Lui Alexei Mihailovici îi plăceau bucatele gustoase, băutura de soi și voroava înțeleaptă între oameni luminați. Se simțea bine mai ales în casa lui Artamon Sergheevici Matveev, pe care l-a făcut peceatnic și conducător la Posolski Prikaz. La mesele și desfătările rânduite în casa acestui boier, țarul a văzut-o pe nepoata lui Matveev, tână Natalia Kirilovna. I-a plăcut și și-a ales-o țarină. Acum boierii Miloslavski nu mai au nicio trecere la curte ; Matveev este cel dintâi sfetnic al țarului și omul lui de credință.

Așa a aflat Neculai Milescu că Ștefana Mihailovna era acum închisă în mănăstirea Sf. Andrei, într-o călugărie, să ispășească... păcatele cele lumești.

Povestind acestea, nici nu-și închipuiau noii prieteni ai Spătarului ce cumplită rană ating în inima lui.

O găsi în cerdacul chiliei, îmbrăcată în strai cernit.

— Bine-ai venit, mântuitorul și prietenul meu... — îl întâmpină Ștefana grăindu-i românește și surâzându-i trist. Era tot așa de frumoasă.

— Am venit... De ce te afli aici, Ștefana ?

— Fără voia-mi mă aflu închisă într'aceste ziduri. Țarul a râvnit spre mine. Și acum, numai straiul călugăriei mă poate mântui de mânia boierilor, de teama lor să nu le uzurp un loc la care nici când n'am râvnit.

Și povesti drumul dela Iași la Kiev, apoi la Moscova, cum a primit-o țarul, cum a găzduit-o în Kremlin, cum, văduv fiind, se gândea s'o facă țarină și cum s'au împotrivit boierii.

— Dacă veneai odată cu mine... Dacă știam măcar că vii... Cu hohote a plâns Milescu, izbindu-și

tâmpla de stâlpii cerdacului. La fel s'a sbuciumat și Ștefana Mihailovna. Dar apoi, după ostoirea inimii, ea, cea dintâi, a grăit înțelepțește :

— Ursita nu m'a hărăzit ție, iubite. Nevoite-s inimile noastre să-și înece dorințele în lacrimi și suspine. Orice aş face, de-aici nu mai am scăpare, fără numai moartea. Dar prietenă vreau să-ți fiu în veci, mântuitorul meu, în veci !

Frântă era inima Milescului, zdrobită. Încă odată trebuia să-și înăbușe pornirile, să-și ucidă dragostea, nefericita lui dragoste...

Dela prietenul cel nou cu care lucrează la Posolski Prikaz, Constantin Evstatievici, și dela Manuel, Spătarul Milăscu a aflat multe despre viața boierilor și a țarului. Țarina Natalia Kirilovna, crescută în casa lui Matveev, după moda apuseană, a fost cea dintâi țarină care, mergând la cununie, a ridicat perdelele rădvanului, îngăduind norodului să-i vadă chipul. Acum țarul folosește tot mai mult, pentru treburile politice, pe boierii dornici de înnoiri. Asemenea fapt scotea din sărite pe boierii ruginiți, și mai cu samă pe Miloslavskii, a căror putere se bizuise pe păstrarea neștirbită a vechii stări și a străvechilor datini, zise pravoslavnice. Acum, după povăța lui Matveev, țarul a adus din Olanda meșteri, cum sânt Brandt și Kort, ca să-i ajute pe ruși la construirea corăbiilor. A primit pe negustorii englezi și olandezi la Arhanghelsk, ușurându-le negoțul în Moscova și Novgorod. A trimis pe Likașov la Florența să vadă, între altele, cum este orânduit teatrul de acolo, ca să-i povățuiască și pe cei din Moscova întru astfel de înaltă și aleasă desfătare.

— Auzi, ticăloșii ! spumegau Miloslavskii. Noi, rușii dreptcredincioși, să împrumutăm obicei deșănțate de la niște papistași spurcați ?

Ieșind dela Posolski Prikaz, Milescu, secretarul Nikifor Veniukov și Constantin Evstatievici se opriră în mijlocul pieții Ivanovskaia. Priveau palatul țarilor, spre stânga și turnul Spaski, spre dreapta, și descriau cetatea Kremlinului, ca s'o cunoască și Spătarul. Țarul

Alexei Mihailovici vrea să mărească planul Prikazurilor. A ajuns cu totul neîncăpător. A și început să adune cele trebuitoare pentru construirea unei clădiri cei puțin de trei ori mai mare decât cea de acum. Se îndreptară spre poarta Spaski, să iasă în Kitaigorod. Se întâlniră cu doctorii Ivan Iuriev, Davidenko Berlov și Laurentius Rinhuber. Glumiră câțeva vreme, ca oamenii care se întâlnesc mai des și se împrietenesc. Din urmă îi ajunse Artamon Matveev în trăsură lui bogată. Opri și-l pofti pe Milescu :

— Intovărășește-mă până acasă, Neculai Gavrilovici, spuse peceatnicul. Iar după ce Milescu se așeză în trăsură, alături, și vizitiul îndemnă caii să pornească : Am hotărît să fii dascălul feciorului meu, Andrei. Primești ?

Din urmă, doctorul Berlov mârâi printre dinți, zgârcind musteața rară, spânatecă, vădind invidie :

— A intrat moldoveanul sub pielea celui mai puternic boier din împărăția Moscovei...

Artamon Sergheevici Matveev era un boier voinic, zdravăn, înalt, cu barba deasă, cu fruntea înaltă, cu ochii albaștri, cu nasul mare și cărn. Vorbea gros și rar, gândit.

— Neculai Gavrilovici, trebuie să știi că aici la noi, ca și la Moldova, de bunăsimă, veliții boieri se împart în două : unii care trag înainte și alții înapoi. Eu sânt din cei care merg înainte, orice-o fi. La Moscova avem mulți dușmani ai înnoirilor. În fruntea lor sânt Miloslavskii. Acu, de pildă, iurbă că fiica țarului, țarevna Sofia, învață carte, luându-și-l dascăl pe Simion Polotki. Invață cu el limba poloneză, citește cărți și vine în casa mea, părăsind „teremul“¹. „Ruginiții“, cum le spunem noi celor care se împotrivesc înnoirilor, strigă acum împotriva țarului, pentru că i-a îngăduit țarevnei Sofia să se plimbe pe uliți, să târgue în Kitaigorod și, însoțită de cneazul Vasilii Vasilievici Golițin, să se plimbe chiar și prin sloboda nemțească. Dar să nu-i crezi. Cărtesc din ură, furioși că au pierdut puterea.

¹ Odăile de sus ale palatului țarilor unde stăteau, de obicei, femeile.

În timp ce Neculai Milescu Spătarul învăța să cunoască boierimea Moscovei și treburile ce avea de îndeplinit la Posolski Prikaz, slujitorul lui, Radu Marcu, umbla pe ulițele Moscovei, înconjura Kremlinul, și cerceta când turnul Spaski, când Sobakinabașnea, când biserica Vasilii Blajenoi. Se plimba pe Nikolskaia ori pe ulița Varvarskaia din Kitaigorod și prin sloboda nemțească sau cea grecească, cătând să cunoască norodul și locurile aceste noi în care avea să stea până la capătul vieții. Și cum începea s'o rupă rusește înțelegea de ce s-au temut așa de mult boierii de răscoala lui Stenka Razin. Oamenii care au fost față la schingiuirea aceluia răzvrătit nu mai conteneau povestirile despre isprăvile lui, despre tăria lui de cuget. Unii ziceau chiar că-i un mucenic, c'o să învie, cu ajutorul lui Dumnezeu, și atunci o să le-arate el boierilor. Sta slujitorul Milescului și se gândea: ce depărtate-s una de alta orașele prin care au umblat și viețuit: Iașul, Țarigradul, Berlinul, Stockholmul, Parisul și Moscova. Și totuși, cât de mult se asemănă.

La 14 Decembrie 1671, după o practică de câteva luni, Neculai Milescu Spătarul, Neculai Gavrilovici Spafarii, cum îi spuneau rușii, a fost numit tălmăci veșnic de limbă greacă veche și modernă, de limbă latină și română la Posolski Prikaz, adică despărțământul soliilor sau al treburilor din afară. Primea, pentru această slujbă, o leafă de o sută de ruble pe an. Sub oblăduirea lui Milescu lucrau douăzeci și trei de slujbași, secretari, ajutoi de logofeți, dieci și caligrafi. Posolski Prikaz avea în sarcina lui treburile din afară ale statului rus, se îngrijea de afacerile negoțului și, în deobște, de toți străinii care se aflau în țară. Porunca și serviciilor mai mici din Novgorod, Galici, Vladimir și Ustiug care se ocupau cu treburi

de negoț. Tot Posolski Prikaz administra și ținuturile de curând alipite: Siberia, ținutul Smolensk și Uoraina. În sama lui se găseau, deasemeni, și banii trebuitori pentru purtarea solilor ori pentru răscumpărarea prizonierilor. Însemnătatea acestui Prikaz, între celelalte unsprezece câte erau în Moscova, se vădea și prin aceea că, dela 1667, în fruntea lui nu se mai găseau logofeți, ci boieri mari, în care țarul avea cea mai deplină încredere. Ajutoarele de samă erau secretarii și tălmăcii de limba greacă, latină, polonă, germană, ungară, suedeză, engleză, italiană, franceză, armeană, tătară, turcă, persană, calmucă. Posolski Prikaz era așezat în aripa dinspre apus a clădirii Prikazurilor. De pe ferestrele lui, peste Sobornaia Ploscead, se vedea palatul țarilor. Trepte de piatră, grele, coborau în piața Ivanoskaia, în ulița Spaskaia, care prin poarta Spaski ieșea în afară de Kremlin, în Kitagorod.

Artamon Sergheevici Matveev, conducătorul lui Posolski Prikaz, era socotit de toți ca un om priceput, iubitor de știință, diplomat îndemânatic și dornic să reînnoiască fața Rusiei. Ii spunea lui Milescu:

— Mă bucur că ai călătorit prin apus. Ai să ne ajuți să învățăm de acolo tot ce-i bun pentru noi. Să nu mai zică trufașii apuseni că sântem sălbatici ori prosti.

Fiind unchiul și tutorele tinerei țarine Natalia Kirilovna, Matveev căpăta tot mai mare trecere la curtea țarului. Ii plăcea să se poarte ca un proteguitor al învățaților și al culturii apusene. Soția lui era o scoțiană din neamul Hamilton, fugită din Anglia din pricina revoluției și adăpostită în Niemțkaia Sloboda din Moscova. Crescută în obiceiurile apusului, ea înfrunta unele învechite obiceiuri ale boierimii ruse, ieșea în lume fără vâl, primea în casa ei oaspeți după datinele și politeța engleză, se amesteca printre oaspeți și discuta cu dâșii cum discutau franțuzoaicele în saloanele lor, dădea mici reprezentații teatrale. Deasemeni copiii și-i creștea după moravurile apusene.

După a doua căsătorie, țarul Alexei Mihailovici venea și mai des în casa lui Matveev, să petreacă, să dis-

cute, să vadă scurte reprezentații teatrale, orânduile cu tineri din sloboda nemțească. Asta stârnea și mai nemăsurată furia boierilor Miloslavski.

Ca și cneazul Vasilii Vasilievici Golițin, Matveev își orânduise odăi anume unde boierii se desfătau ascultând cântece și privind dansuri.

Cu câțiva ani în urmă, când puternici erau Miloslavskii, aflând că boierii înnoitori își petrec vremea privind acrobați persani, dansatori circazieni ori cazaci, ascultând cântăreți din guslă ori din bandură, țarul ridicase glas împotriva :

— Incetați cu desmățul ! Ascultați mai bine cântecele izbăvitoare pe care le'ngână sub ferestre pelerinii cerșetori, sau cântecele „calicilor“ ; ele arată tânguire și evlavie și-s plăcute lui Dumnezeu.

În adevăr pelerinii și „calicii“, mai cu samă orbii și ologii, cântau bâline¹, care grăiau despre mari suferințe și nenorociri omenesti. Boierii moscoviți ascultau adesea basme și snoave spuse de baiani meșteri ; ascultau bâline zise de guslari și adesea „Cântecul cel vechi despre oastea lui Igor“... „Mai bine să fim uciși — striga Igor — decât să cădem în mâinile dușmanului ; să încălecăm, fraților, pe caii noștri iuți și să pornim spre Donul cel albastru“... Altor le plăcea când povestitorul grăia despre Iaroslavna, soția lui Igor, cum își aștepta soțul și plângea, muștrând soarele : „De ce, stăpâne, ai lovit cu razele tale fierbinți pe luptătorii soțului meu ? În câmpia fără apă arcurile li s'au strâns de uscăciune. Le-ai umplut tolbele cu tristețe“...

Norodul de rând se veselea privind pe ulițele Kitai-gorodului luptele cu urșii ori râzând cu mare poftă de schimonoselile și șotiile boscarilor și irozilor care luau în râs pe călugării bețivi, dar mai ales pe boierii nesătui de averi. Pe sub ascuns, poporul cânta și isprăvile lui Stenka Razin.

Dar erau destui boieri care nu se mai puteau mulțumi cu astfel de desfătări. În fruntea lor erau Matveev și Golițin.

---

¹ Poeme, cântece populare ruse, vechi.

Ca profesor de greacă și latină în casa lui Matveev, Spătarul Milescu se întâlnește cu învățatul călugăr Simion Polotki, cu tânărul și cultul cneaz Vasili Vasiliievici Golițin și chiar cu vechea cunoștință doctorul Blumentrost, aflat și el la Moscova. În întâlnirile lor grăiau mult despre filosofie, religie, istorie, știință. Intinsele și numeroasele cunoștințe ale lui Milescu căpătară deosebită trecere la vizitele din casa lui Matveev. Văzând cât de bine și repede învăța băiatul lui Artamon Sergheevici limba greacă și latină, Goliținii și chiar un cneaz Cerkaski, ca să nu fie mai prejos, îl luară și ei pe Milescu dascăl la copiii lor.

Un singur lucru îl supăra pe Milescu în casa lui Matveev : stăpânul casei avea adesea pe lângă sine un pitic, o pocitanie nenorocită. Se numea Zaharia și căta să-i desfete pe boieri după obiceiul măscăricilor apuseni. Milescu însă simțea milă amestecată cu scârbă față de asemenea făptură schiloadă. Il supăra, mai ales, că era nemernic și la suflet ; își vâra nasul în toate, purta vorbele dintr'o parte într'alta, născocea felurite minciuni, ceea ce pe unii boieri ruși îi desfăta. Pe Milescu însă îl înspăimânta.

Boierii din Moscova îl cântăreau pe Milescu fiecare după mintea și inima lui. Cei care împărtășeau vederile lui Matveev se bucurau că a mai venit în Rusia încă un om luminat : era mare nevoie de oameni culti. Ii spuneau Neculai Gavrilovici Spafarii, sau „moldoveanul cel filosof“. Ceilalți, potrivnicii, în cap cu Miloslavskii, îl urau ca pe un sprijinitor al răvășitorilor pravoslavnicii Rusii. Ziceau :

— E unul din cei care vor s'aducă și să vâre în țara noastră curată obiceiurile spurcaților apuseni.

— Vine curând, Doamne mântue-ne ! Vine curând antihrist. Uite, și-a trimis înainte iscoadele însemnate la nas...

Mai ales dela Radu afla Milescu ce cred Miloslavskii despre dânsul.

— Se miră, stăpâne, cum noi, care facem cruce cu trei degete, venim totuși cu învoiri diavolești și papistașe, care cică turbură lumea și-l supără pe Dumnezeu. Că sânt și aici destui care duc trai adormit și

muced. Orice înnoire-i sperie. Cneazul Cerkaski cel bătrân m'a ispitit îndelung să afle prin câte țări am umblat noi. Auzind, a stupit și a spus că sântem oameni dracului. Că, de bunăsamă, ne-am îmbolnăvit de boala răzmeriței englezești și că am venit aici să răzvrătim norodul împotriva boierilor și să surpăm pe dinăuntru împărăția Moscovei.

Dar, în ciuda acestor oameni care mergeau de-a-n-dăratelea, Milescu a căpătat la Moscova doi proteguitori de nădejde: Artamon Matveev și Vasilii Golițin. Aceștia însă nu se prea iubeau între ei. Matveev spunea despre cneazul Golițin că-i prea ambițios și că iubește așa de mult gloria, încât, tot alergând s'o ajungă, va cădea istovit la picioarele ei și n'o va mai putea cuprinde în brațe. Frumosul și tânărul cneaz Golițin spunea că Matveev nu-i decât un „snob“, cum zice o vorbă englezească despre cei care cată să îmbrățișeze tot ce-i nou, fără alegere, ci doar așa ca să se grozăvească.

La Posolski Prikaz, Milescu Spătarul se împrietenește cu secretarii Nikifor Veniukov și Ivan Favorov. Mai mult ca de oriunde, de-acolo dela despărțământul soliilor, Spătarul Milescu putea să vadă limpede că Rusia era o țară a cărui înfîndere și putere sporea cu pași uriași. În vorbirile lui cu secretarul Nikifor Veniukov, Milescu află despre strădania rușilor de a străbate și a cunoaște Siberia. Mulți plecau, mai ales țărani, ca să scape de jugul boierilor. Alții căutau aur în nesfârșitele și sălbaticile ținuturi de dincolo de Ural. Și pentru că nu găseau aur, se mulțumeau cu blănurile scumpe luate ca tribut — iașak — dela triburile sălășluitoare între Ural și Ohoțk. Nikifor Veniukov, om umblat și a multe știutor, îi arăta lui Milescu ce mare însemnătate are pentru Rusia negoțul cu blănuri. Își răsucea musteața și grăia repede, cum îi era felul :

— Neguțătorii ruși vând în China și în Turcia blănuri de hermină albe ca omătul, blănuri de zibelină

cu părul foarte subțire și mătăsos, blănuri călduroase de râs, de vidră, de castor ori neîntrecute blănuri de vulpe argintie. Dela Kitaia, neguțătorii noștri aduc damască și satin de mătăasă, țesături minunate de frumoase. Mai trainice și mai frumoase decât cele buhariote. Aduc pânză de bumbac numită kitaica, pânză albă, subțire și moale cum nu se află la noi. Și-apoi, ceai, anason, tutun, revent, scorțișoară, tot mărfuri cu bun câștig. Mărfurile chineze sânt mult trebuitoare popoarelor din Siberia. Dar, după cum vezi, negoțul cu China se face numai întâmplător și cu mari greutate. Când se găsește câte un îndrăzneț care se bizue să pornească și să răzbată până la Pekin. Și nici drumuri bune spre China nu avem. Nu cunoaștem încă pe unde și cum se poate ajunge mai ușor la Pekin.

— Uite, chiar acum tălmăcesc scrisoarea ducelui de Saxonia, pentru măritul țar, și grăește tocmai despre aceasta: „Dacă s'ar găsi un drum care să treacă prin împărăția Sibirului, delă Oceanul de miazănoapte spre răsărit, mărfurile din Asia ar fi mai ieftine“. Și mai departe: „In acest fel Rusia s'ar îmbogăți cu aur și argint, cu pietre scumpe și cu mirodenii, cu buruieni de leac și orice lucru de preț, aducând și țarului inițiator glorie și cinste nepieritoare“...

— Ei, Neculai Gavrilovici, scrisoarea asta s'o arătam neapărat și lui Artamon Sergheevici. Poate îl înduplecăm să trimită o nouă solie în China.

Indată după asta, cercetând dulapurile delă Posolski Prikaz, Spătarul Milescu dădu peste niște scrisori pe hârtie osebit de gingașă, dar scrise cu niște semne ciudate, neînțelese. Erau scrisorile chinezești aduse de soli sau curieri ca Teodor Isakovici Baikov, Ivan Parfeliev sau Seitkul Ablin din Buhara. Nimeni din Moscova n'a putut să dezlege, până acum, aceste scrisori. Privindu-le, Milescu se gîndea: ....„Cunosc o bună parte din lume, cea dinspre asfințit. Dar ce știu eu despre îndepărtatul răsărit? Nimic. Oamenii zic că-s învățat. Dar oare nu samăn cu cineva care ar avea capul întors numai spre umărul drept și înțepenit așa? Ca să ajut și eu cu ceva la sporirea puterii și strălu-

cirii Rusiei, aş vrea să cercetez drumurile care leagă Moscova cu Pekinul”.

Deasemeni, grăind cu boierii şi chiar cu neguţătorii bogaţi din Moscova, Spătarul Mîlescu înţelese că mulţi sînt tare dornici să afle tot ce s'a petrecut şi se petrece, mai de samă, în lume, sînt foarte dornici să citească, dar nu au ce. Cărţile în limba rusă lipsesc.

Unii ar fi vrut să asculte profeţii despre soarta ţărilor şi a împăraţilor, să afle faptele lor măreţe ori netrebnice. Alţii vroiau cărţi din care să înveţe purtările frumoase, să afle ce-i bine şi ce-i rău în lume, iar alţii căutau cărţi despre filosofie, despre religie, ori despre matematică şi astronomie, aşa cum se scriau în apus, dela Copernic şi Galileo Galilei încoace.

De aceea Spătarul Mîlescu s'a sfătuit cu Artamon Sergheevici şi au hotărît să facă unele înnoiri la Posolski Prikaz. Nu totdeauna slujbaşii acestui despărţământ, cunoscători ai multor limbi, aveau de lucru. Au fost îndemnaţi şi au avut vreme să tălmăcească şi să copieze, nu numai acte şi scrisori diplomatice, ci şi cărţi de istorie, de teologie, de ştiinţă. Din copiile acestor cărţi, Matveev hotărî să facă o bibliotecă într'una din odăile dela Posolski Prikaz, să fie la îndemîna tuturor doritorilor de citit. Şi cel dintîi, Mîlescu se apucă de muncă înversunată, tălmăcind, scriind.

În seara aceea, oaspeţii din casa lui Matveev se cam întrecuseră din pocale şi vorbeau cam tare. Cîteva, în frunte cu cneazul Cerkaski, sorbeau ceaiuri calde şi-l ascultau pe alchimistul Yagan, de curînd sosit la Moscova, dar ajuns foarte vestit în rîndul unora dintre boieri. Aducînd pîlda lui Rudolf al II-lea, împăratul dela Praga, Yagan cerea bani ca să facă, în beciurile unui palat din Kremlin, un cuptor anume şi nişte vase de un anume chip, cu care să fabrice aur.

— Nobilissime principe, dacă mă ajutaţi să-mi fac aceste unelte, în două luni vă aşez ici pe masă un bulgăre de aur de două puduri.

Cei din jur priveau spre chipul spân al lui Yagan, sorbindu-i vorbele, amuțiți de mirare : Aur !

Alchimistul începu o șoaptă șuierată, lângă bărbile boierilor, rotind drăcește priviri fulgerătoare, îngrozind pe cei din jur, silindu-i să uite a mai înghiți cafeaua :

— Nu vă potriviți celor care vă sfătuiesc să cheltuiți banii pe tălmăcirii de cărți. Niciun folos n'aduc. Dimpotrivă : strică sufletul. Numai alchimia, numai eu prin mijlocirea pietrei filosofale voi schimba fierul în aur. Aur ! Auziți ?... Puteți ajunge cei mai bogați nobili din lume... Mai bogați decât au fost Medicișii, ori Fuggerii, ori neguțătorii din Amsterdam. Mai bogați decât Cressus...

Pe Milescu îl supăra glasul prefăcut, viclean al alchimistului, iar privirile lui de lup gata să sfâșie îl scoteau din sărite. Și mintea Milescului obișnuia să lunece spre lucruri ciudate, misterioase ; tocmai citea și tălmăcea cărți despre Sibile. Dar pe Yagan îl vedea ca pe un șarlatan care coase minciunile cu ață albă. Vorbea italienește, latinește, grecește și rusește, tot una de stricat. Nici nu puteai afla care-i este graiul dela naștere. Amesteca limbile anume ca să nu poată fi înțeles, ca să-i sperie pe ascultători. Unii boieri știau că țarul însuși l-ar fi poftit pe Yagan la Preobrajenskoe să-i dea acolo încăperi anume și bani să-și cumpere tot ce-i trebuie ca să fabrice aur... „De ce să facă țarul și nu eu ? gândeau mulți dintre ascultătorii lui Yagan. De ce să fac negoț și nu aur, de-a dreptul ?“

Alchimistul turuia înainte. Simțind că unii nu-l cred, ținti spre dâșii priviri fioroase, anume ca să-i înspăimânte. Dar Milescu nu se sperie. Ci surâse batjocoritor și grăi :

— Nu cunosc meșteșugul jupânului Yagan. Pentru că, dumnealui nu are niciun fel de meșteșug, decât negustoria de minciuni. Jupân Yagan nu știe singur de unde vine ; aici la noi el s'a ivit, s'a pripășit, ca un „prolem sine matre creatâm“¹, cum cântă stihuito-

---

¹ Copil născut fără mamă.

rul Ovidiu. Noi să credem că jupân Yagan știe și toaca în cer, cum se spune în țara mea, Moldova. Auzit-am însă că la curtea lui Rudolf împărat, dela Praga, la începutul acestui veac al nostru, s'au adunat sumedenie de alchimiști. Le-a făcut împăratul toate voile. Le-a clădit case și cuptoare pe-o uliță întreagă. Se pot vedea și acum acele case și acele cuptoare. Și ani de zile au supt alchimiștii averile împărăției, în darn. Căci piatra filosofală tot n'au găsit-o. Iar aur — nicio fărâmbă. Pentrucă așa cum spune și poetul Lucrețius : „ex nihilo, nihil“, din nimic, nimic nu se poate face.

— Eu voi descoperi piatra filosofală ! strigă Yagan, strângând pumnii și pufnind mânios pe nările largi ale nasului întors ca un plisc de pasăre răpitoare.

— Sapiens nihil affirmat, quod non probet. ¹

— Voi proba ! Am aici o carte care...

— Un alchimist numit Angurel a înfățișat papei Leon al X-lea o carte fermecată și suflată cu aur. Se numea „Hrisopee“, sau „Meșteșugul de a face aur“. Și acel Angurel se lăuda că în cartea lui scria cum se poate face aur din orice. Iar dacă papa îl ajută cu bani, poate fabrica atâta aur cât să poleiască întreaga Romă și să sature toți cardinalii. Ci papa, după ce l-a ascultat, i-a dăruit, ca răsplată pentru osteneală de a-i fi bătut pragul, o pungă mare de satin, grăindu-i : „Dacă știi așa de bine să faci aur, înseamnă că nu-ți trebuie decât sacul în care să-l pui...“ Musafirii râseră zgomotos. Milescu urmă : Și jupân Yagan poate încă n'a aflat că, acum mai bine de un veac, a trăit Paracelsus, doctor din Svițera. El a dovedit că alchimia este o înșelătorie. Piatra filosofală e o închipuire, o minciună. Alchimiștii care cunosc unele lucruri, dacă nu vor să fie bătuți cu biciul în Piața Roșie pentru înșelătorie, trebuie să se lase de căutat aur și să facă leacuri pentru bolnavi.

— Josnicie ! Alchimia-i o știință divină, care...

— Decât să 'ncerci a amăgi pe dvorenii Moscovei, mai bine ai face, jupân Yagan, dacă te-ai sfătui cu doctorul Berlov ori Iuriev și, împreună, ați alege și

---

¹ Înțeleptul nu afirmă nimic din ceea ce nu poate dovedi.

ați fierbe buruieni pentru vătămătură și podagră, ori leacuri din pojarniță și revent.

Unii boieri râdeau, alții clătinau din cap mirați de istețimea și îndrăzneala moldoveanului. Yagan pufnea și mai furios pe nări tremurătoare.

Grăi, totuși mîeros, zâmbind într'un dinte :

— Nu-l credeți, boieri, înălțimile voastre. E un grec glumeț. Feriți-vă de el. E primejdios tocmai pentru că-i prea deștept. Vă vinde pe toți pe-un drob de sare. Cum spune Virgilius : „Timeo Danaos et dona ferentes“ — mă tem de greci chiar când aduc daruri...

Solii și negustorii cei bogați, întorși din străinătate, dela Varșovia, dela Veneția, dela Paris ori dela Londra, povesteau multe despre viața oamenilor de acolo, dar mai ales despre teatrul italian ori franțuzesc. Unii istoriseau cu amănunte întâmplările hazlii pe care le înfățișau comediile. Alții vorbeau despre comediile lui Molière sau despre dramele lui Shakespeare. Dela Florența, Likașov scria țarului, foarte înflăcărat, despre minunățiile văzute la teatrul de acolo : palate care apăreau și dispăreau într'o clipită, oameni care călăreau pe monștri marini ori pe nori. Și pe când mulți se sfătuiau cum să facă și la Moscova un astfel de teatru, boierii cei ruginiți se împotriveau cu îndârjire și ură :

— N'avem nevoie de asemenea spurcat, blăstămat lăcaș de pierzanie ! Cine vede asemenea grozăvii, își poate sări din minți.

Văzând că boierii tânjesc după altfel de viață, dar că nu se pot înțelege, și vrînd împăcare între dînșii, țarul rînduia vânători cu hăitași mulți, cu șoimi și șoimari și-i poștea pe toți boierii :

— Vânătoarea-i desfătare neprihănită.

Da nici asemenea petreceri nu-i îndestulau pe boierii iubitori de înnoiri. Ei gîndeau ca și Simion Polotki, dascălul țarevicilor, care spunea :

— Multe din neajunsurile Rusiei sînt pricinuite de întunericul în care mucesc boierii și norodul. Mun-

cea mult Poloțki, ca să ajute la luminarea norodului în Rusia ; scria poezii, piese de teatru, povestiri. În stihuri sprintene își bătea joc de neguțălorii necinstiți ori de călugării fățarnici și desfrânați. Citindu-le, mulți râvneau să scrie și ei stihuri în limba rusă, orânduind-o, ciopliind-o, șlefuiind-o după chipul gândurilor, făcând-o încă mai mlădioasă, mai frumoasă.

Milescu s'a împrietenit cu Poloțki, pentru că-i aminătea de cărturarul Dosoftei dela Moldova. Tălmăceau amândoi cărți și-l ajutau pe țar să deschidă școli. Moscova trebuie să devină adevărata făclie de lumină. Matveev și cneazul Golițin îl sprijineau pe pastorul Johann Gottfried Gregor să infiripe cea dintâi trupă de teatru, cu tineri germani și ruși. Sub povața lor, aceștia învățau să spună stihuri și să cânte bâline, întovărășindu-se cu gusla, ca Sadko cel din poveste. Dar mai ales învățau să joace o dramă scrisă de Gregor „Comedia despre Esthera“. Matveev l-a înduplecat pe țar să clădească la Preobrajenskoe o sală mare din lemn, anume pentru teatru, unde să joace tinerii pregătiți de Johann Gregor.

Insoțit de Radu, Milescu se îndrepta, călare, spre Preobrajenskoe. Matveev îl rugase să vadă cum merge lucrul la clădirea pentru teatru.

Privind în jur casele, ulițele, oamenii, chipul lui Milescu se lumina.

— Cred, stăpâne, că de-acuma, aici la Moscova ne facem veacul, chibzui Radu. Pe mine rușii au și început să mă numească după firea graiului lor. Imi zic Radion Marcov...

— Aici, punem capăt pribegiei noastre, Radule, surâse Milescu.

— Atunci, stăpâne... — și îmboldi calul mai aproape de al Milescului — rogu-te... vreau să mă însor. Am găsit o fată, Natașa. Țărancă. Trăită ca și mine în lipsă și ocară.

— Tu, în ocară ?

— Adică... eu, nu, dar... Ingăduie-mi să mă'nsor. Fată de nădejde...

Milescu suspină, surâse trist pentru singurătatea din inima lui și încuviință.

Apoi, ca să uite mâhnirea, gândi la cele sfătuite aseară cu călugărul Simion Poloțki. Ca de obicei, călugărul și-a arătat întâi mânia împotriva rascolnicilor¹, învinuindu-se singur că nu stăruie mai mult întru luminarea norodului. Că dacă oamenii ar ști să citească, n'ar mai fi așa de ușor înșelați de unii șarlatani. Iși aminti apoi călugărul că i-a scris Iurii Krijanici, un popă catolic, sârb de neamul lui, surghiunit de acum doisprezece ani la Tobolsk. E un om foarte învățat acest Krijanici; păcat că-i papistaș. Ii scria că lucrează la o gramatică și un dicționar al limbii ruse. Arăta în acele lucrări de ce limba rusa este o limbă nespus de bogată, în stare a tălmăci orice gând, orice idee oricât de înaltă. Și Milescu se bucură că asemenea părerilor lui erau și ale lui Miron Costin despre limba română. Poloțki citi musafirului stihuri rusești, în care râdea despre unele apucături urite ale neguțătorilor și ale călugărilor.

După asta Poloțki l-a rugat pe Milescu să povestească despre cele văzute în apus. Iar Spătarul i-a povestit între altele despre un rege franțuz, pe nume Francisc I, care iubea mult știința și artele frumoase. Pe atunci oamenii din Franța trăiau în întuneric. Dar, ca să placă regelui, nobilii și feciorii lor au căutat să învețe limbile și științele, să cunoască artele. Asta a ajutat ca știința să se răspândească în Franța. Căci obiceiul supușilor este să-și imite stăpânul.

— Pilda asta trebuie s'o dau și țarului Alexei Mihailovici.

Era târziu. Dar Simion Poloțki nu se simțea ostentit, iar Milescu era dormic să afle cât mai multe. Vorbind despre teatru, călugărul îi citi „Comedia despre Nabucodonosor împărat“, pe care o scrisese cu gândul s'o joace cu trupa lui Gregor din sloboda nemțească.

— N'au să joace cei douăzeci și cinci de tineri, așa de frumos cum ai văzut domnia-ta la Paris. Dar bine va fi dacă vom începe. Teatrul este foarte aproape de viață; este viu. Prin el, cuvântul pătrunde mai adânc

---

¹ Schismaticii care se țineau de cărțile vechi, înainte de reforma lui Nicôn.

În inimă și se'ntipărește mai bine în minte, pentrucă-i însoțit de lapte, de chipuri. Ai să vezi ce reușită o să aibă „Comedia despre Esthera“, ticluită de pastorul Gregor.

La urmă, călugărul îi citi și câțiva psalmi tălmăciți în stihuri rusești. Ascultându-l, Milescu simți că-i fuge gândul spre chilia unde Doșoftei trudea la stihuirea psalmilor în grai românesc :

...„Cântați Domnului în strune în cobuz de viersuri bune și din ferecate surle, viersul în psalomi să urle, cu bucium de corn de bour, să răsunе până'n nour“...

9

În iarna și în vara anului 1672, Spătarul Milescu a lucrat mult la tălmăcirea scrisorilor venite la Posolski Prikaz, mai cu samă în legătură cu războiul între poloni și turci. Trufașii pani polonezi au fost înfrânți la Camenița de către oștile lui Cara Mustafa, în ziua de 23 August 1672. Turcii, fără milă, au pustiit Podolia, iar Camenița, cheia Podoliei și a Ucrainei apusene, a fost făcută raia. Polonii au fost siliți să încheie pacea rușinoasă dela Buczacz, plătind turcilor grele despăgubiri și mult tribut. Cu un an în urmă panii polonezi se lăudau că vor da vad moldovenilor să pescuiască din Dunăre șalvarii lui Mahomed al IV-lea. Iar acum, după risipa jalnică a armatei polone, Cara Mustafa se pregătea să prefacă și Moldova în pașalâc. Inima lui Neculai Milescu sângera de durere și de teamă. Il trimise pe Radu Marcu, olăcar tainic până la Kiev și chiar mai departe, să afle știri din Moldova. Radu a gonit până la Iași. I-a adus vești despre părinți și despre jaful turcilor asupra Moldovei.

— Spun unii — grăi Radu — că l-a întrebat Cara Mustafa vizirul pe vornicul Miron Costin dacă le pare bine moldovenilor că au luat turcii Camenița. Iară ju-pân Miron a răspuns că se teme a spune drept. Vizi-rul a zâmbit a râde și i-a zis : „Grăește, nu-ți fie tea-mă“. Atunci Miron și-a luat inima în dinți și a zis : „Sântem noi, moldovenii, bucuroși să se lățească îm-

părăția în toate părțile cât de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățească“. Auzind asemenea răspuns, vizirul iar a răs și i-a zis : „Drept ai grăit“... Dar toți ai noștri simt Camenița ca un iata-gan în creștetul Moldovei.

Chiar în acea clipă Milescu scrisese lui Miron Costin scrisoare de îmbărbătare și i-o trimisese împreună cu o carte rusească. Apoi, ca în multe asemenea zile de încercare și frământ lăuntric, se îndreptă spre chilia Ștefanei Mihailovna. Era înțeleaptă și bună, Ștefana. Citea cărți multe și gândea adânc. Il povățuia să lucreze, cu toată tragerea de inimă și cu toată pricepera pentru Rusia.

— Mi-i dragă Moldova, pentrucă tu ești de pe plaiurile ei, mântuitor al robiei mele. Mi-e dor de ea. Și rău îmi pare că n'am putut rămâne ocolo... Și de Miron Costin mi-i dor. Cu câtă înțelegere m'a privit, și atunci întâi, și acum pe urmă, când ne-am despărțit. Zici că scrie un letopiseț ? Să mi-l aduci și mie. Nu vreau să uit moldovenește. Sântem, amândoi, din două țări mici și nefericite. Zic așa : dacă țările noastre ar fi fost slobode, și noi am fi putut fi fericiți, Neculai. Am fi avut altă soartă. Dar așa... Și de serile dela Cașin mi-i dor ; mă gândeam la tine și așteptam să vii, să zbori peste ziduri și a doua oară să mă slobozi din robie...

10

În iarna și în vara anului 1672, Spătarul Milescu a alcătuit un dicționar greco-latino-rus, foarte trebuitor pentru boieri, pentru dregători și pentru slujbașii dela Posolski Prikaz. Dar mai ales scrisese, socoti, orându-i și tălmăci „Aritmologion“ sau cartea științei numerelor în care erau însemnate felurite cifre și lucruri minunate și foarte folositoare în viață. Cartea era împărțită în trei părți : I-a despre știința bisericească, a II-a despre filosofie, iar în a III-a era cuprinsă știința eticei și tălmăcirea cărții lui Nicolaus Reussner : „Symbolorum imperatorum classis prima“, despre șirul celor mai vestiți împărați. Cartea a fost gata la

26 Septembrie 1672 și era un fel de enciclopedie religioasă, istorică și filosofică, trebuitoare mai ales celor care învățau în școlile deschise la Moscova de țarul Alexei Mihailovici. Socotind că multe se învață mai ușor dacă sânt rânduite în jurul unor cifre, Milescu scrisese, de pildă : sânt șapte planete și șapte arte liberale, nouă muze și nouă trepte ale nobilimii în Anglia, și așa mai departe. Deasemeni a ticluit numeroase stihuri mnemotehnice, adică stihuri care înlesnesc ținerea de minte. A arătat care lucruri sânt în primejdie a fi înțelese greșit și a lămurit apoi cele trei trepte ale iubirii după filosoful grec Hippodamos.

O copie din „Aritmologion“, scrisă frumos, cu slove de început măestrit înflorate cu chinovar și aur, a fost înfățișată țarului. Alexei Mihailovici l-a lăudat mult pe Spătarul Milescu pentru știința lui și, primind sfatul lui Artamon Sergheevici, l-a ales pe Neculai Milescu Spătarul tălmăci al scrisorilor și hrisoavelor de taină. Intrând în slujbă atât de însemnată, Milescu a făcut jurământ în biserica Sfântul Neculai, din colțul dinspre miazănoapte al Kremlinului, că va tălmăci aïdoma toate actele către țar, că nu va destăinui nimănui nimic din aceste scrisori și că va sluji pe țar cu toată credința, până la capătul vieții.

Boierii ruși, dar mai ales cneazul Vasilii Vasilevici Golițin și Artamon Sergheevici Matveev au citit și au discutat cu aprindere despre cele scrise în „Aritmologion“. Mulți boieri s'au grăbit chiar să poruncească diecilor câte o copie pentru dânșii. La Matveev acasă, Milescu era poftit să lămurească unele gânduri și lucruri din această carte. De câte trei-patru ori slujitorii curățau mucerile lumânărilor în sfeșnice și musafirii, între care nu lipsea cneazul Golițin, doctorii Davidenko Berlov și Ivan Iuriev, tot mai sfătuiau ori mai citeau. Cartea „Aritmologion“ avea destule încălcături, ca un codru sălbatic. Dar oaspeții nu se lăsau până nu lămureau totul, chiar dacă nu împărtășeau întru totul părerile Spătarului. Chiar și piticul Zaharia tăcea și asculta, silindu-se să înțeleagă ceva din cuprinsul acestei cărți.

Ii râdeau ochii lui Milescu privind-și finii : Radu și Natașa. El voinic, vârtos și neclintit bărbat. Ea tânără, bălaie, cu îmbujorări calde în obraji, cu ochi mari, cuceritor de frumoși, iar nasul, zvârlit oleacă în vîrf în sus, da chipului ceva șăgalnic. Intemeiau o familie și o casă. Vor fi fericiți, aici la Moscova. Numai el, stăpânul și nașul, rămâne mereu stingher, fără tovarăș. De aceea însăși această bucurie îi picura în inimă zamă de mătrăgună.

— Dar, stăpâne, Natașa nu vrea să mai plec din Rusia. Știi ?

— Oriunde am mai pleca, Radule, tot aici ne'ntorcem...

Cea dintâi reprezentanție de teatru la Moscova a fost rînduită la 17 Octombrie 1672. Vestea că țarul și țarina vor fi față la asemenea petrecere nouă îi umplea de mândrie, dar și de grijă pe orînduitorii acestei reprezentații : pastorul Johann Gottfried Gregor, Simion Poloțki, Rinhuber și pe toți „comedianții“ care jucau „Comedia despre Esthera“. Și Milescu se mîndrea că ajutase la pregătirea acestei reprezentații.

Afară, ziua era cețoasă și rece. Dar sala, din pricina înghesuiei, s'a încălzit repede, cu toate că nu era decât din bărne și scînduri și n'avea sobe. Boierii și neguțătorii bogați veniți la spectacol așteptau cu mare nărbdare să se ridice perdeaua celui dintâi teatru în Moscova. Țarul singur sta jos pe o bancă, în fața scenei. Boierii, în picioare, grăiau în șoaptă, prefirându-și fire din bărbi, netezindu-și blănurile ori strălucindu-și inelele cu nestemate, făcându-le să răspândească flăcări în amurgirea din sală. Mulți veniseră îmbrăcați în chip obișnuit. Dar erau destui care, socotind că se află într'o împrejurare solemnă, în fața țarului, își îmbrăcaseră straie de zile mari, din postav scump ori din mătase kitaicească, împodobindu-se cu blănuri și cu pietre prețioase, ca nasturi

mari de aur ori de argint. Câțiva aveau pe cap chiar toate cele trei cușme: tafia, tichia și gorlatnașa; acestea le umflau capetele și împiedecau vederea spre scenă.

— Iată, și pentru teatru îmbrăcămintea asta a noastră se dovedește a fi grea, spunea tânărul cneaz Vasilii Vasilievici Golițin, iubitor al portului apusean. Dar ceea ce și mai de-a minare era că la spectacole venea și țarina Natalia Kirilovna; nu sta în rând cu țarul și cu boierii, ci într'un fel de cămăruță zăbre-lită, mai sus, în peretele din stânga al sălii. Cneazul Golițin o numea cu o vorbă italienească „loggia”. Alături de țarină se afla țarevna Sofia și soția lui Matveev. În fund, pe lângă uși, câțiva slujbași și slujitori se zgâiau și ei, negrait de curioși.

Când s'a dat perdeauna la o parte și pe podul înalt de scânduri al scenei au apărut actorii în lumina făcliilor care ardeau în fund și în colțuri, murmurul oaspeților a încetat; toți au lungit gâturile și au ciulit urechile, să vadă și să audă tot.

Din când în când, ca să împrăștie mirosul de sudoare, unii cu nasul mai subțire își picurau pe degete, pe bărbi, pe straie apă de trandafiri din șipușoare scumpe. Dar uitau adesea și de nădușeala sălii și de durerea de picioare, atât de mult îi subjugă înfățișarea întâmplărilor vii, din viața Estherei, că parc'ar fi fost aidoma și-ar fi trăit cu toții acele întâmplări.

Incepută cu mult înainte de amiază, reprezentația „Comediei despre Esthera” a durat zece ceasuri. Dar nimeni n'a simțit osteneala. Și țarul și țarina au fost încântați de frumusețea spectacolului. În sala teatrului, apoi pe drum, în trăsură și acasă, în fața bucatelor și-a stacanelor cu băătură, boierii și slujitorii povestiră și-și dădură cu părerea despre cele văzute la teatru. Unii făceau apropiere între Esthera și țarina Natalia Kirilovna. Alții ziceau că Matveev samănă cu Mardocheu, proteguitorul tineretului. Acasă la marele peceanic au fost poștiți pastorul Gregor, Simion Polotki și câțiva dintre comedianții care jucaseră în „Esthera”. Au mâncat, au băut și s'au veselit. Milescu a povestit despre teatrul la grecii cei vechi, despre So-

focle și Euripide. Se cutremurară cei de față mai ales când auziră despre soarta și suferințele lui Edip. Și cerură să vadă și ei o astfel de tragedie.

Furați de povestiri și încălziți de izbânda acelei zile, s'au cam îmbătat și pastorul neamț Gregor, și călugărul ucrainean Poloțki, și moldoveanul Milescu, și peceatnicul cel mare al împărăției, Artamon Sergheevici. Dar când, după miezul nopții, ieșiră să plece, fiecare la casa lui, în uliță îi încolți o ceată mare de oameni înarmați. S'au luat în săbii. Noroc că s'au tras repede în ogradă, iar Matveev a strigat la strelți și la mușchetari. Și războiul s'a schimbat în paguba agresorilor, siliți să se topească în bezna ulițelor. Au avut totuși răgaz să prindă doi dintre dâșii. La lumina făcliilor văzură că-i unul dintre credincioșii lui Ivan Miloslavski. Celălalt era cneazul Grigorie Cerkaski, „cel cu barba lungă“, cum îi ziceau moscoviții. De spaimă, fața prelungă i se mai lungise încă. Barba, ca un șfichi de în, atunci scos din meliță, tremura de mama focului. Holba ochi așa de speriați și chipul îi era așa de caraghios alungit, că Radu, punându-l sub făclie, strigă în românește :

— Dela frunte pân'la nas, șapte poște și-un popas!...

A doua zi s'a aflat că dușmanii înnoirilor l-au bătut pe unul dintre actori și l-au aruncat în râul Moscova.

13

Într'o zi, privindu-l cum lucrează, Matveev l-a asemuit pe Milescu cu Andrei Scelkalov care a condus „posolskoe delo“ — serviciul diplomatic — timp de un sfert de veac, acum aproape o sută de ani.

— N'avea pace nici ziua, nici noaptea, cum n'ai nici dumneata. Muncea nespus, ca un catâr mut. Și nu se tânguia decât că are prea puțin de lucru și cerea mereu mai mult. Era dibaci, deștept, înțelegea fulgerător de repede orice lucru, dar era și rău.

Ca să fie cât mai de folos în slujba dela Posolski Prikaz, Spătarul Milescu cerceta cu grijă munca și obiceiurile diplomaților ruși. De Pomponne îi pone-

grise pe nedrept. Franțuzul era un îngâmfat care nu știa nimic despre ruși și căta să-și vădească subțirimea „civilizației“, ocărînd pe alții că-s barbari.

Înainte de el Matveev, la Posolski Prikaz condusesese Atanasie Lavrentievici Ordîn-Nasciokin. El a câștigat armistițiul dela Andrussovo, din 1667, cu polonii. De atunci, Moscova e stăpână și pe Ucraina de dincoace de Nipru, pe Kiev și pe Smolensk. Slujbașii dela Posolski Prikaz grăiau mai mult în șoaptă despre acest peceatnic și despre neprețuitele lui însușiri. Era un om de o rară istețime. Știa matematica, limba latină și germană și scria cu meșteșug. Spunea adesea: „Nu-i rușine să iei ce-i bun dela străini și chiar dela dușmani“. Posolski Prikaz trebuie să fie „Ochiul Rusiei mari“, iar conducătorul lui să semene cu „geana care apără ochiul“. Nasciokin socotea că negustorii sînt ca sângele în trup; ei aduc aurul în țară. De aceea îi apăra de asuprelile voievozilor. Povățuia: „Dacă vrem ca Rusia să se ridice cât mai repede, să facem negoț, cât mai mult negoț, cu apusul și cu răsăritul. Moscova trebuie să fie inima acestui negoț. Dar pentru asta ne trebuie drumuri bune, până în China, și corăbii, pe râurile și pe mările noastre“. A încurajat negoțul cu mătase din Persia și cu blănuri spre apus. A pus să se facă întâia corabie mare pe râul Oka. În timpul cât a cărmuit el la Posolski Prikaz, au venit numeroși neguțători și au lăsat mulți bani în Moscova. Dar gândul lui cel mai de samă era să deschidă Rusiei o poartă la marea Baltică, pe unde să poată pleca și intra corăbiile cu mărfuri. De aceea urmărea să scoată Livonia de sub stăpânirea suedezilor. Și cum Suedia dela Gustav Adolf încoace avea faima unei țări de neînfrînt, iar în spatele ei se afla Franța, cea mai puternică țară din acea vreme, Nasciokin a făcut o alianță cu Polonia. Era încredințat că popoarele slave s'ar acoperi de multă glorie dacă s'ar uni sub ocârmuirea Rusiei și a Poloniei. Străinii spuneau despre Nasciokin că era „cea mai șireată vulpe“. Ager la mințe și iscoditor cum nu se mai află, el prindea și folosea cu dibăcie și fără milă

orice slăbiciune a potrivnicului. Folosea chiar şiretenia, dar numai până când smulgea iscălitura pe tratat. Odată cuvântul dat şi iscălitura pusă, păstra totul cu sfinţenie şi ţinea morţiş ca hotărîrea luată să nu fie cu nimic vătămată. Lăuda ţările din apus dela care avea ceva de învăţat, dar în toate rămânea un rus adevărat. Ţarul nu era totdeauna de părerea lui. Mai ales că'ntru aceasta îl aţâţau şi Miloslavskii. De aceea se sfădeau adesea. Când ţarul n'a mai avut încredere în el, Nasciokin s'a surghiunit singur la mănăstire.

Spătarul Milescu simţea cum i se lipeşte inima de asemenea oameni şi învăţa dela dânsii mai mult decât dela de Pomponne ori dela La Haye, franţujii cei sclivişiţi, împodobiţi cu mătasă, cu horbotele şi peruci, unşi cu pomadă şi prea adesea plini de ţâfnă. Şi ca să fie cât mai la fel cu ruşii, Milescu se îmbrăca la fel ca dânsii, le învăţa cât mai bine graiul, îşi lăsa barba mare şi stufoasă. Mai mult ca'n Moldova, în Rusia portul bărbii se bucura de mare cinste. Spânii erau socotiţi ca un fel de pieze rele. Nu era îngăduit, doamne fereşte, ca vreun bărbat să-şi radă barba : păcat mare !

Milescu vedea că în acea vreme curtea ţarului ţinea legăturile cu ţările străine prin solii de ranguri felurite. Erau marii ambasadori, ambasadorii mici sau solii şi curierii sau goneţii. Fiindu-i de mare trebuinţă în munca zilnică, Milescu învăţase bine ceremonialul diplomatic, rânduiala primirii solilor, adică tot ceea ce pe ruseşte se numeşte posolski obread. Vedea ce mare însemnătate dădeau ruşii rangului, vazei statului lor în afară şi onoarei ţarului. Prietenii din Posolski Prikaz îi arătau că soliile sau ambasaderele trebuie să ceară ca onoarea suveranului să înceapă a fi vădită, prin titlu, prin denumire : Alexei Mihailovici, stăpânul întregii Rusii Mari, Mici şi Albe...

Apănarea onoarei ţarului este cel mai de samă lucru pentru orice solie ce pleacă din Moscova. Pentru păstrarea onoarei, solul dator este să-şi dea şi viaţa. Solii trebuie să ceară ca scrisorile pentru ţar să poarte pe-

ceea cea mare. Erau sfătuiți să pretindă totdeauna, în țara în care erau trimiși, locul întâi între soli, după cum și împărăția Rusiei este dintre cele mai mari.

— Apusenii ne socot barbari, spunea Artamon Serghievici. Datori sântem să le dovedim că se înșală. Solii să țină cu sfințenie la slava țării și la cinstea țarului. Este o lege dreaptă ca ei să ceară a fi primiți în țana unde sânt trimiși, așa cum solii acelei țări au fost primiți la Moscova.

Milescu se îngrijea de găzduirea solilor, de primirea și înfățișarea darurilor. Scria cărțile de pace, de prietenie ori pentru treburi negustorești. Cea dintâi solie la a cărei primire a luat parte, a fost solia olandeză din toamna lui 1672. În orașele mai însemnate ca Vologda, Iaroslavl, această misiune a fost primită cu trompete și fanfare. În Moscova, pe tot drumul până la Kremlin, pe uliți erau înșirăți oșteni călări, în straie strălucitoare și cu arme scumpe, pe cai frumos împodobiți, cu tunuri și cu steaguri. Toate arătau strălucirea și puterea țarului. Trimișii bogaților negustori olandezi au fost primiți de multă lume, veselă, strălucitoare și au fost găzduiți în palatul solilor, din Kitaigorod. Acolo ei aveau voie să primească oaspeți, așa după cum puteau să viziteze pe oricine doreau din Moscova.

14

În cartea „Povestire despre Sibila”, scrisă din porunca țarului însuși, Spătarul Milescu adunase cu osteneală, pentru nevoile cititorilor din Moscova, multe lucruri despre religie, istorie, frânturi din epopeile lui Homer, din cărțile lui Aristotel, ori ale lui Clement din Alexandria. Urmărea să arate că între proorociile Sibilelor și scriptură este o strânsă legătură. În predoslovie acestei lucrări Spătarul a izvodit stihuri în cinstea țarului. În fața boierilor adunați la Matveev, tânărul ucenic al lui Milescu, Andrei Matveev, citea frumos aceste stihuri, vădindu-și știința dobândită de la dascălul moldovean: „A spus Sibila Eritreea :

Nenorocire ție, Gog, adică nenorocire vouă, tătari sălbatici; nenorocire ție, Magog¹, adică vai și-amar de voi, turci barbari; nefericire vouă, Marson și Argon, vouă sarasini și vouă seminții arabe, căci iată vulturul cel cu două capete dela miazănoapte, vulturul dreptcredincios vă va spulbera pe voi musulmanilor: cu armele crucii împărăția voastră biruită fi-va...”

Auzindu-le, Artamon Sergheevici, Vasilii Vasilievici, doctorul Ivan Iuriev și alții simțeau că le crește inima. În haina stihurilor frumusețea limbii ruse strălucea și mai mult.

Apoi Milescu le citi frânturi din tălmăcirea cea nouă la care lucra: „Cresmologion”. Ca să-i atragă pe cititori, pornise dela proorociile lui Daniil în fața lui Nabucodonosor, împărat dela Babilon. Vrând să spună aici cât mai multe din lucrurile pe care le știa și le discuta cu boierii, Milescu scrisese în „Cresmologion” despre istoria împăraților din Caldeea, din Persia, din Roma, din Bizanț și despre împărații romano-germani, făcea prevestiri asupra prăbușirii împărăției turcești, pe care o cunoștea în toată cuprinderea putreziciunii ei. Deasemeni, după povața lui Matveev, trecu în această carte și frânturi din istoria Moscovei, scoase din vechi hrisoave și cronici.

— Scriu cartea asta — spunea Spătarul — ca să slujească pentru învățătura și educația tuturor. Să fie de folos la acest început de pătrundere a științei în Moscova. În Moldova asemenea carte n’ar găsi decât doi-trei cititori. Poate vornicul Miron Costin, poate Dosoftei...

Alcătuirea „Cresmologionului” costase istovitor de multă osteneală și stăruință. Fiecare capitol era însoțit de multe lămuriri, ca înțelegerea celor scrise să fie cât mai deplină. În predoslovie, Milescu amintea de mărinimia și dărnicia lui Alexandru Machedon față de oamenii învățați: „...Lui Piron filosoful i-a dat 10.000 de galbeni, lui Xenocrat 30.000, iar lui Aristotel nu numai că i-a înlesnit cele de trebuință ca să

---

¹ Ținuturile dela nord-estul Asiei Mici; Gog, după biblie, regele acestor ținuturi.

scrie istoria fiarelor și a dobitoacelor, dar încă i-a mai dat pentru această muncă 480.000 de galbeni“...

Stăteau rușii, în cap cu Artamon Sergheevici, și se mirau citind cele scrise în „Cresmologion“ : cum poate încăpea într'un cap de om atâta știință ?

Predeslovia, cu asemuirile-i din timpuri vechi, nu rămase fără răsunet. Plăcându-i cartea, țarul Alexei Mihailovici dăruie lui Milescu, în semn de prietenie și prețuire, un pocal de argint aurit, foarte scump. Apoi îi spori leafa la o sută treizeci și două de ruble pe an. Dar aceasta era încă puțin pentru cel care zdrobise, cândva, pe moldoveni cu luxul lui deșănțat. Acum era nevoit să scrie, să muncească zi și noapte ca să poată trăi în rândul dvorenilor moscoviți. De aceea, țarul porunci ca Neculai Gavrilovici Spafarii să fie așezat în casa Simionovski, unde până de curând stătuse episcopul grec Paisie Ligarides, acum surghiunit la Kiev. Această locuință, și mai ales biblioteca mare de cărți și manuscrise rămase dela Ligarides era cel mai prețios ajutor ce-l putea primi Neculai Milescu Spătarul.

Incurajat de prietenia dregătorilor și a țarului, Spafarii porni în grabă să lucreze la cartea împăraților sau „Vasilologion“ și să ajute la întocmirea „Cărților despre starea suveranilor Rusiei și a altor țări vechi și moderne“. Aceste cărți erau trebuitoare pentru instrucția țareviciului Feodor. Astfel, aici, în mijlocul societății rusești, Milescu Spătarul se transforma dintr'un om priceput mai mult în probleme de teologie, într'un cercetător științific. El arăta principilor că istoria, fără nicio primejdie, ci numai înfățișând faptele din trecut, făurește și întărește judecata oamenilor, a conducătorilor. Istoria îi poate lecui pe principi de năravuri urâte, de cusururi ca mândria, despotismul, înclinarea spre lingușire. Și tot ea învață calea cea bună spre glorie. Țarul și boierii dornici de înnoiri primeau cărțile Milescului cu bucurie și se apucau, cu sete, să le citească.

Doar guralivul boier Ivan Maximovici Iazîkov, din tagma Miloslavskilor, cârtea, blăstăma, tuna, în numele pravoslavniciei, și din amvon și din uliță, îm-

potriva „antihriștilor“ de înnoitori. El, și alții dintre Miloslavskii ațâtau pe unii preoți ori călugări, care numai cât auzeau titlurile acestor cărți tălmăcite ori alcătuite de Milescu, că și începeau să răcnească :

— Arse ! Cărți de vrăjitorie, păgâne ! Arse, iar nu citite seara, cheltuind stânjeni de lumânări... Lumânările-s pentru a lumina ruga, iar nu cititul cărților păgânești !

Răcneau mânie neputincioasă, că altminteri nu știau a se împotrivi.

În casă la Matveev urmau să fie citite cu multă râvnă asemenea cărți. E drept că uneori mai se fereau de boierii ruginiți ori habotnici. De aceea piticul Zaharia își îngăduia să cârtească, râzând prostește, cum îi era feleșagul :

— Dacă citiți cărți curate, nevătămătoare, atunci de ce să vă feriți de cei dreptcredincioși ? Dacă sânteți așa de luminați, de ce mai cereți să vă aprindă lumânări în sfeșnice ?

Artamon Sergheevici îl lua de urechi și-l da afară, râzând :

— E isteț schilodul, dar are o limbă de năpârcă.

15

Lucrând la asemenea cărți, Spătarul Milescu nu uita ambasadele, soliile, scrisorile și veștile ce veneau din țările străine. Nu uita să-i îndemne pe înalții dregători să pregătească războiul împotriva turcilor asupritori ai atâtor popoare și ținuturi. Dar mai ales se preocupa, în această vreme, de călătorii, de scrierile geografilor și de drumurile spre China. Îl povățuiau întru aceasta și unii neguțatori din Niemtkaia Sloboda și unii boieri care cunoșteau însemnătatea ținuturilor siberiene. Matveev a chemat într'o zi la Posolski Prikaz pe neguțatorul Ignatie Milovanov, pe Anton Filev și Grigore Kobjanov, care, întovărașiți de voievodul Danilo Arșinski, din Wercinsk, fuseseră în China, în anul 1670. Și multe a aflat Milescu dela dâșii despre drumurile negrăit de grele, despre pădurile ori stepele, despre zăpezile, despre pustiurile

și despre oamenii hălăudind prin sălbatecele locuri ale Siberiei. Dar, în același timp, Milovanov arăta că dacă kitaiții deschid hotarele, negoțul poate aduce câștiguri osebit de mari. Chiar din Siberia neguțătorii scoteau bun aliș-veriș. Cumpărau dela Novgorod ori dela Kazan lucruri ieftine și de nimica : clopoței de aramă, cercei lucitori, brățări, ace, cuie, stofe ori pânzeturi ieftine, le încărcau în sănii ori pe samari și porneau la Siberia. Umblau cu acel negoț câte un an-doi. Se întorceau de acolo cu blănuri scumpe de samur, de castor, de jder, de răs ori de veveriță, pe care le vindeau neguțătorilor olandezi, englezi ori nemți din Arhanghelsk. Adevărat : își puneau adesea viața în primejdie, pe drumuri neumblate, prin furtuni și viscole. Dar înfruntau totul, ispitiți de aurul pe care-l câștigau.

— Pentru a găsi un drum bun prin Siberia și pentru a ajuta strângerea legăturilor cu China, întru încheierea păcii și sporirea negoțului, dar și pentru cunoașterea lumii, pentru îmbogățirea științei, mult aș vrea să străbat Siberia, spunea Milescu. Să străbat până la Pekin, Artamon Sergheevici. Impăratul Chinei, după câte aflu, e om tânăr și dornic de fapte mari. El vrea să-și întindă stăpânirea spre miazănoapte. Vrea să ne ia ținutul Amurului. Așa vădesc povestirile călătorilor, ale neguțătorilor și ale voievozilor din acea parte a Siberiei. Uite ici — arăta el lui Matveev — scrisorile cazacilor din Albazin și din Nercinsk.

— Și ce-i de făcut ?

— Să trimitem solie în China ; să stăm de vorbă cu oamenii ; să deschidem porțile zidului chinezesc. Dar mai întâi să descoperim cele mai bune drumuri peste Siberia, să ne apropiem, să cunoaștem și să ne înțelegem cu kitaiții. Că până acum, ce știm noi despre China ? Mai nimic. Câteva povești dela Marco Polo ori dela neguțătorii care-s cu ochii mai mult la mărfușoara lor, decât la ținuturile pe care le străbat. Nu cunoaștem nici Siberia. Nu-i știm nici întinderea, nici granițele. Nu avem nicio hartă mai bună a ei. Multe ținuturi se pierd în nemărginiri de gheață :

terra incognita¹. Pe altele aleargă, fără popreliște, despotcoviții cai ai stepelor. Și cât o să mai amânăm solia în China? Două împărății mari, vecine, uriașe, care nu numai că nu se cunosc, dar nici nu fac nimic pentru a se cunoaște. Uite, n'avem niciun tălmaci bun pentru limba chineză. Nu înțelegem scrisorile chinezilor. Nici nu știm cum îl cheamă pe împărat. Ii spunem „bogdihan“, pentru că am auzit că se crede fiul cerului. Știm doar că-i dintr'un neam nou, cum spune Milovanov, că-i din țara care se cheamă Manciu-ria și că vrea să cucerească toată Asia. Nu știm nici măcar în ce grai va să ne înțelegem cu kitaiții. Zac la Posolski Prikaz de o jumătate de veac scrisori chinezești necitite. Cât or să mai zacă?

— Adevărată ți-i dojana, Neculai Gavrilovici. Asemenea nepăsare nu mai poate fi îngăduită, glăsui întristat Matveev. Deci mai întâi să găsim calea cea mai bună să domolim primejdiile călătoriei prin Siberia. Pentru olandezi, portughezi ori englezi, într'un fel drumul spre China-i ușor. Au oceanele la îndemână. Nouă, rușilor, oceanul dela miazănoapte ni-l potrivnic și înghețat. Au pornit pe el câteva corăbii, dar s'au pierdut, cu oameni cu tot, în noianul de gheață de dincolo de gura fluviului Obi.

— Legătura cu China ar spori mult puterea și faima Rusiei. Ar aduce foloase și pentru ruși și pentru chinezi.

Ambițiosul neguțător Ignatie Milovanov ca și Gavril Romanov, Evstatie Filatiev și alți cunoscători ai Asiei socoteau că legăturile cu China înseamnă, întâi și întâi, negoț slobod. Și nu osteneau să arate celor dela Posolski Prikaz că la Pekin s'ar putea vinde, pe preț bun, blănurile cele multe din Siberia. Că rușii pot aduce din China mătasă și mirodenii, izvor de mari câștiguri dacă le vând în apus.

Dar pentru aceasta — socoteau și neguțătorii — trebuie găsit un drum mai bun, mai ușor și mai sigur. „Drumul Calmucilor“, folosit de obicei, era acum tare greu și primejdios. Multi negustori și curieri au pierit

---

¹ Pământ necunoscut.

pe acolo de răul triburilor rătăcitoare sau ale furtunilor din deșertul Gobi. Au pierit și ei, și mărfurile, și îndrăzneala de a călători pe aici.

— Ca să facem din Moscova inima lumii, trebuie s'o legăm cu Baltica și cu Pekinul, cu Marea Albă și cu Țarigradul, arăta Matveev, fără să spună că urmează sfatul și pârția deschisă de Ordin Nasciokin.

— Mult mă ispitește să pornesc într-o căutare a celui mai bun drum spre Pekin, stăruia Spătarul Milescu. Dar să găsim acum măcar un tălmăci pentru scrisorile chineze. De doi ani jumătate chinezii au trimis o nouă scrisoare prin voievodul Danilo Arșinski din Nercinsk, iar noi am lăsat-o și pe asta fără răspuns. Cum vreți să avem bune legături și prietenie cu o împărăție așa de mare, când într'atât o nesocotim, încât nici la scrisori nu-i răspundem?

— Încă odată, ai dreptate! Vei pleca sol în China, Neculai Gavrilovici, hotărî Matveev. Să-l înduplec pe țar într-o asemenea.

Dar după câteva zile, în Martie 1673, sosi la Posolski Prikaz raportul lui Paulus Minius, trimis al Rusiei la Viena. Și soria Minius, între altele, tainic, către țar: ..., trecând prin Berlin, am auzit unele lucruri despre Spătarul Milescu, dela Nagy de Harsányi“. Ii trimitea țarului și însemnarea scrisă de „cancelarul cel unguresc, de Harsányi, din care se vedea cum că zisul Neculai Spătarul este un trădător, fiind un spion, o iscoadă a împăratului turcesc. Și mai arată acea însemnare, din care Minius alături o copie, de ce a fost Milescu alungat din țara lui și pentru ce are nasul tăiat.

Citind acestea, țarul nu încuviință, deocamdată, lui Milescu să se pregătească pentru solia din China? Dacă Minius, trimisul dela Viena, are dreptate?

16

Grăind cu secretarii Veniukov și Favorov, Milescu lăuda priceperea și cumpătarea unor oameni ca suedezii, lăuda vitejia polonilor și a ungurilor, subțiri-

mea și gustul pentru gingășii al franțuzilor ori italienilor. Cunoștea patima pentru glorie și mărire a turcilor.

— Dar rușii sânt altfel de oameni. Uite, ascult cântecul despre oastea lui Igor, ascult povestirile despre descoperirea Siberiei. Și mă încredințez tot mai mult că poporul rus este dintr'o altă plămadă. Am citit despre călătoriile cele mari din apus. Acolo regii și împărații au pus banii și corăbiile, armele și mijloacele științei la îndemâna unui cutezător, iar acesta astfel înzestrat s'a avântat peste oceane. Aici aflu că niște oameni încălțați doar cu opinci, înarmați doar cu arcuri ori cu câte un hleab de sâneată, au străbătut mii și mii de verste, până la oceanul cel pașnic. Au mers călare, dar mai ales pe jos. Nu s'au speriat nici de râurile late, nici de pădurile nesfârșite, nici de furtunile ori nisipurile rătăcitoare prin pustie, nici de zăpezile cât munții, nici de ghețurile veșnice.

— Nici Ermac, nici Pojarkov, nici Dejnev, nici Hararov, cei care, cum am aflat din arhiva de aici, au străbătut Siberia întâi, începând cu anul 1581, adevărea Veniukov, n'au avut nici cine știe ce pregătire, nici cunoștințe de geografie. Cercetătorii fost-au mai cu samă țărani și robi, iubitori de trai slobod.

Mă cutremur aflând câte greutate și primejdii a înfruntat, de pildă, cazacul Semion Dejnev, mergând până la marea Ohoțk. Ce ne rămâne nouă acum? Să cercetăm, cu stăruință și grijă, toate ținuturile, toate popoarele Siberiei. Să măsurăm râurile, să statornicim drumurile, să facem orașe, cetăți și târguri. Să aflăm și să scoatem bogățiile acestei uriașe împărății: Siberia.

Prietenii dela Posolski Prikaz priveau cu drag spre acest moldovean în floarea vârstei. Era un cărturar, un învățat, dar n'avea nimic din ceea ce oamenii își închipuie îndeobște a fi un cărturar. Nu era nici gârbov, nici palid, nici firav și nici ochelarii nu-i atârnavă în unsuroasă sforcică de bumbac, dată pe după o ureche bleagă. Neculai Gavrilovici Spafarii pășea voinește și drept, se îmbrăca foarte grijit, purta o barbă impunătoare și părul lung, ca al boierilor moldoveni. Între ruși, ceea ce nu-i de fel ușor, era fruntaș la că-

lărie. La vânătoare trăgea cu arcul și izbea strașnic cu halebarda ori slobozea trăsnet de sâneață, după mistreți, după cerbi, după urși. Nu se ferea nici de luptele cu spada, pe uliți, cu cârcotașii, cu dușmanii străinilor, asmuțiți de Miloslavskii și de alți ruginiți și prizmătareți. Nici latina, nici elina, nici proorocirile cele ciudate ale Sibilelor, nici calculele matematicești, nici șirurile de împărați răposați și înșiruiți în file de letopiseț nu-i împovărau sprinteneala pasului, nu-i se cau vârtoșenia brațului, nu-i scădeau înfățișarea bărbătească. Intrecea pe mulți prin neastâmpăr, prin râvna de a cunoaște, de a scotoci, de a lămuri tot ce-i necunoscut, ciudat, misterios.

În vremea din urmă îi plăcea să stea ceasuri întregi aplecat asupra hărții Siberiei făcută de Godunov, în 1667 și adăugită în 1672, urmărea cu degetul râurile, munții, întristându-se când vedea că se pierd în nestrăbătute ținuturi. Clătina din cap. Apoi hotărât :

— Vreau să întregesc harta asta. Să-i îndrept greselile, că are multe. Vreau să îngustez pata albă — terra incognita — de pe harta Siberiei.

17

Infruntând primejdiile și greutățile drumului de iarnă, în Decembrie 1673, egumenul Theodor dela Athos ajunse la Moscova și înfățișă lui Milescu deznădăjduită scrisoare dela Moldova. Domnul țării, Ștefan Petriceicu, scria Spătarului „bun și credincios prieten“, rugându-l să-l ajute pe egumen să pună scrisorile moldovenilor în mâinile țarului.

Pe scurt, ce se întâmplase atunci la Iași ? Moldovenii trecuseră de partea polonilor, ajutându-i să câștige biruința dela Hotin, la 11 Noiembrie 1673. Acolo Ian Sobieski l-a zdrobit pe Hussein-pașa, ucigându-i peste 20.000 de oameni, capturându-i 120 de tunuri și 66 de steaguri. Moldovenii se bucurau: își vedeau chiar țara slobodă, așa cum visau. Dar tocmai atunci muri Mihail Wysznowiecki, regele Poloniei. Hatmanul Sobieski lăsă războiul ; se grăbi s'ajungă la Cracovia, să se aleagă

rege. Moldova rămase singură, de izbeliște, în calea răzbnării turcești. Scrisa mitropolitul Dosoftei către Miclescu : „Îți dăm știre că țara noastră, Moldova, este acum la marginea pieirii trupești și sufletești. Te rog, deci, stărue ca țarul dreptcredincios să întindă sabia sa împotriva musulmanilor, căci astfel sfârșitul acestui an fi-va și sfârșitul zilelor noastre.“

Intr'o altă scrisoarea, Apostol Miclescu își vestea frațele că se află zălog în tabăra turcească și cerea ajutor ca să capete slobozenie.

A treia scrisoare era iscălită de tot divanul Moldovei. Boierii îl înștiințau pe „fratele lor“, Neculai Spătarul, despre lupta dela Hotin, despre bucuria lor și despre pricina retragerii lui Ian Sobieski, tocmai când în fața moldovenilor lucise o steluță de nădejde. Toată țara Moldovei cerea ajutorul țarului. Ar fi vrut să scrie și sfetnicului celui mare al țarului, dar nu-i cunoșteau titlurile. Își puneau toată nădejdea în hărnicia cu care va lucra Miclescu întru izbăvirea Moldovei de primejdia pieirii.

Dacă rușii vin în ajutor împotriva turcilor — arăta scrisoarea — moldovenii ridică cincisprezece mii de ostași, iar muntenii și mai mult. Il rugau pe țar să trimită soli la Iași, ca moldovenii să jure credință înaintea lor.

Tot atât de deznădăjduit scrisa și se ruga Dosoftei și către patriarhul Moscovei, strigând în numele moldovenilor, după ajutor :... „Sloboziți-ne ! Sântem ca pasările prinse într'un laț nemilos; pradă nesățioșilor turci ! Țara-i copleșită de mulțimea mare a turcilor lui Cara Mustafa, călău crud și trufaș“.

Cu glas înecat de lacrimi a tălmăcit Miclescu, în rușește, deznădăjduitul strigăt al moldovenilor, adăugând pe cel din scrisoarea lui Ștefan Petriceicu Vodă : „Nesățioșii păgâni, având ei a lor spurcată lăcomie, scosu-ne-au din toate obiceiurile vechi“... Nădejdea moldovenilor era numai la țarul Alexei Mihailovici și-l rugau să trimită oștile împotriva tătarilor și a turcilor ; Să pui împărăția ta piedică la Crâm, să n'aibă a volnicire și a se tinde nici într'o parte și să fie'n sângu-

înă“... Păgânii turci vor să nimicească țările române... „Cădem deci la picioarele măritului țar, rugându-l să ne mântue din ghiarele necredincioșilor“...

Milescu se înfățișă el însuși țarului cu tălmăcirea scrisorilor. Ii arată toată durerea moldovenilor și priemejdia în care se aflau. Umblând după coroana crăiască, Ian Sobieski se lepădase de oamenii cu care pornise alături în luptă împotriva turcilor și nici nu se mai gândea la dânșii. Milescu arăta țarului că acel ceas era prielnic războiului cu otomanii; oștile rusești din Ucraina pot porni asupra oștilor sultanului care se retrag din fața polonilor. Buceagul e plin de zaherea și slab păzit de tătari.

În urma acestor stăruințe, țarul făgădui ajutor românilor : armatele lui vor lovi pe turci prin Ucraina și Crimeia..

18

Dar în Martie 1674, când egumenul Theodor ajunsese la Iași, lucrurile erau cu totul răsturnate, răvășite. Turcii aduseseră oști noi în Moldova, prădând-o și punând-o sub sabie. Ștefan Petriceicu Vodă, cu mulți boieri, fugise în Polonia. Polonii căutau pacea cu turcii ca să-și rânduiască treburile dinăuntrul țării. Singure, oștile țarului nu mai puteau duce război cu izbândă. Planul în care nădăjduia Milescu se prăbuși. Dar gândul de a mântui Moldova de turci cu ajutorul rușilor se întări în mintea lui. Dacă ar izbândi într'asta, s'ar întoarce iar în Moldova.

La Iași, Miron Costin, citind scrisoarea Milescului, înclină fruntea : „Mi se pare că Spătarul Cârnu are ureptate ! Polonii...“ Murmură sfârșitul epistolei scrisă cu slovă frumoasă : ... „Pentru că nu puteam opri revărsarea vremurilor, zic, prietene al meu Miron : fii sănătos și bucură-te de viața ce-o ai, nădăjduind în ceasuri mai bune. Ci eu aici mă străduiesc a pregăti acele ceasuri“...

PREGATIRI DE CALE LUNGA

Era în Iunie 1674. Soarele'n solstițiul de vară scurtase mult umbra palatului Pricazurilor pe Ivanovskaia Ploșcead. În Kremlin era cald și liniște. Doar din când în când mai trecea o trăsură, câte un grup de streliți spre palatul țanului ori spre poarta Spaski.

În cămara lui dela Posolski Prikaz, Milescu tălmăcea din latinește cuvântarea umflată a unui și mai umflat sol polonez. Călcând apăsător pe dușumeaua roasă, trezind în scânduri un scârțâit înăbușit, se apropie de dânsul Artamon Matveev, grăindu-i tare, bucuros :

— Pregătește-te, dragă Neculai Gavrilovici, să pleci în China. Bogdihan a cerut să-i trimitem în grabă solii de pace. Uite scrisorile lui Danilo Arșinski din cetățuia Nercinsk. Călătorind cu treburi de negoț din Nercinsk la Pekin, cazacii fost-au primiți la curtea împăratului chinez și dăruți cu daruri. Iată și scrisoarea lui bogdihan. Păcat că aici nimeni nu pricepe semnele kitaicești, să știm ce scrie.

— Ce frumoase sânt ! exclamă Spătarul. Unii spun că fiecare cuvânt își are chipul, semnul lui. Vorbea ca să-și stăpânească bucuria.

— Măritul țar s'a supărat amarnic pe Danilo că a trimis scrisoarea unui împărat așa de mare fără un tălmăci. Prin grai, cazacii au spus că bogdihan cere țarului să-i trimită, în grabă, o solie cu împuternicirea de a statornici prietenia și pacea. Iar slăvitul țar crede că dumneata, Neculai Gavrilovici, ești cel mai potrivit a i se încredința o astfel de misiune. În vederea acestei însărcinări a și poruncit să fii înscris în rândurile dvorenilor, al curtenilor Moscovei.

Inima Milescului a săltat de bucurie, gata să spargă coșul pieptului :

— Nu vreau să fiu numai sol la Pekin, ci și cercetător al drumului ce-l voi străbate.

— Bine. Așa să fie ! Pregătește-te.

Întâi Milescu a stat de vorbă cu cazacii din Ner-cinsk, culegând știri noi despre drumuri și despre sta-rea Siberiei. Apoi a început să-și aleagă tovarășii de drum: Teodor Livanov, Nikifor Veniukov, care știa limba tătarilor de apus, Ivan Favorov, Constantin Eus-tatievici Grecianin, doctorul Ivan Iuriev, Spiridon Gre-cul, meșter în cunoașterea pietrelor prețioase. Socotind, cu tovarășii lui, Milescu s'a încredințat că pen-tru un drum așa de lung avea nevoie de foarte mulți bani. Cheltuiala mare cerea și solia: trebuia să în-fățișeze la Pekin puterea și măreția Rusiei. Deci se impunea să fie cât mai strălucitoare. După sfatul lui Matveev, a început să alcătuiască o visterie a soliei. Se pregăteau să ia din Moscova și din Siberia cât mai multe mărfuri, mai ales blănuri scumpe și dinți de morsă. Vanzându-le la Pekin, pot realiza câștig bun. Iar dacă la întoarcere vor cumpăra mărfuri chinezești spre a le vinde la Moscova, atunci vor scoate toate cheltuielile ambasadei și ale expediției.

Dădu cea mai mare atenție pregătirii științifice și politicești a soliei. Cercetă cu băgare de samă toate însemnările trimise de cazaci la Poso'ski Prikaz și toate pricinile dintre China și Rusia. Căută să înțe-leagă de ce împăratul Chinei era furios îndeosebi îm-potriva cazacilor de pe Amur, împotriva celor din ce-tatea Albazin. Multe avu de învățat Milescu din în-semnările și actele rămase dela solia condusă de Teo-dor Isakovici Baikov. În Februarie, cu douăzeci de ani în urmă, în 1654-1656, țarul trimitea prin Baikov o scrisoare, o gramota, către împăratul Chinei. Acolo țarul arăta că dorește legături de prietenie cu China și porunea solului să înmâneze gramota lui bogdihan însuși, fără a se supune însă vreunui ceremonial umi-litor. Teodor Baikov a fost un om îndrăzneț și ager la minte. Dar fiind neștiutor de carte, n'a lăsat nimica scris despre cele văzute de el însuși pe drumul spre Kambalic¹. Apoi, neștiind decât rusește, Baikov cu greu a putut grăi cu kitaiții. Orânduindu-și drumul, el a trimis înainte, dela Tobolsk la Pekin, pe buha-

¹ Nume pe care popoarele din Siberia de miazăzi îl dădeau Pekinului.

riotul Seitkul Albin, să-i vestească sosirea. Milescu a cercetat în amănunțime drumul străbătut de Baikov : dela Tobolsk, pe valea Irțișului, pe pustia Gobi până la Pekin.

Teodor Baikov a stat la Pekin o sută optzeci și șase de zile : dela 3 Martie la 4 Septembrie 1656, dar n'a avut nicio izbândă, penitrucă . n'a primit să facă plecăciunile înjositoare cerute de obiceiurile kitaiților privitoare la solii.

Prețioase știri a cules Milescu din povestirile buhariotului Seitkul Albin, care a călătorit și a stat în China în două răstimpuri, între 1658 și 1662, apoi între 1666 și 1672, călăuzind neguțătorii și cazacii care se îndreptau cu mărfuri spre Pekin.

Dela solia lui Baikov până acum nu plecară spre China decât neguțători și „goneți” sau curieri. Chiar în primăvara acestui an 1674, țarul poruncise boierului Ivan Porsenikov și neguțătorilor Evstatie Filatov și Gravril Romanov să se ducă spre China cu mărfuri și mai ales cu blănuri siberiene.

De câțiva ani însă, așa cum știau toți cei dela Poleski Prikaz, erau tot mai numeroase ciocnirile dintre chinezi, ori triburile supuse Chinei, și cazacii de pe Amur. Mulți cazaci și neguțători au fost luați ostateci de către chinezi. De aceea legăturile se înăspreau mereu.

Voievodul din Nercinsk, Danilo Arșinski, veni și el la Moscova, arată lui Milescu că bogdihan era furios că multe triburi supuse lui cată acum spre ruși, ca spre niște eliberatori.

De pildă, în 1669, povestea Arșinski, un însemnat șef de trib tungus, anume Gantimur, de pe fluviul Naun¹, a venit de bunăvoie, la Nercinsk, cu tot tribul său. Rușii, cum era și firesc, l-au primit bine. Dar stăpânii din Pekin clocotesc de mânie. Li cer întruna pe Gantimur și amenință cu război. Mai ales că multe triburi răcătitoare prin stepele și pustiurile Mongoliei și ale Țungariei privesc cu nădejde spre ruși, dorind să scape de stăpânirea jăcmănitoare a lui bogdihan.

---

¹ Astăzi Naunul se numește Nonni.

Mulți boieri, între care și Vasili Vasilievici Golitin, credeau că dacă în China este trimis Spafari, expediția și solia va culege roade deosebite. Mai întâi va povesti, cu grijă, ca un călător cărturar, tot ce a văzut. Dar Ivan Maximovici Iazikov sta împotriva :

— Poftim ! Asta ne lipsea acum... În loc să ne vedem de necazurile cu polonii și cu turcii, noi umblăm după potcoave de cai morți prin Kitaia. Nevoia ici, lângă noi, și noi la dracu'n praznic !

Dar pentrucă erau destui cei care socoteau că din această călătorie va ieși câștig bun în negoțul cu blănuri și mătasă, Iazikov nu prea găsea ucenici întru cârtire și împotrivire.

3

Privea hărțile ciuntite : fluvii pe care nimeni nu le știe în ce mări se varsă. Și izvorăsc, de unde ? Munți fără nume. Câmpii, păduri, lacuri. Și cine știe câte, toate necunoscute. Siberia... Ostiaci, iacuți, buruiați, dauri, nanaezi... Dar știm noi cum arată acele popoare ? Cum trăesc ? Cu ce zestre de cultură vin în hora celorlalte popoare ? Nu știm nimic !

Și China ? Scrie vestitul Marco Polo, în „Cartea minunilor“ : „Asia cuprinde țări multe și mari ; dar niciuna nu se poate asemana, în niciun chip, cu împărăția Kitaia“... Chinezii și-au construit orașe și și-au întemeiat împărăția acum patru mii cinci sute de ani. De pe atunci cunoșteau știința și astrologia. Și legi, și cărți au plăzmuț încă de pe acea vreme. Ei au învățat cu două mii de ani înaintea vremii noastre să scoată și să țese mătasă. Dela dâșii au furat acest meșteșug și alte neamuri ale lumii.

Veniukov chiar întrebare :

— Va să zică romanii n'au cunoscut decât pânza de in și țesătură de lână ? Mă gândesc că osebirea între împărăția romană și cea kitaită, la toată urma-i ca deosebirea dintre pânza de in și cea de mătasă...

Chinezii au învățat cei întâi meșteșugul de a merge pe mare. Ei sânt cei dintâi care au turnat tunurile și au născocit tipăritul cărților.

Spătarul Milescu afla că în ceea ce privește caracterul împăraților kitaiți aceștia sânt niște despoți foarte trufași. După cum reieșea din spusele neguțătorilor, bogdihan se închipue a fi deasupra tuturor împăraților lumii.

4

Negustorii începeau să roiască împrejurul dregătorilor care se pregăteau pentru drumul spre China. Fiecare cerca să afle ce câștig ar avea dacă ar merge și el la Pekin. Cum apărea Milescu sau vreunul dintre secretari în Kitaigorod, îi năpădeau cu întrebările :

— Veți lua și catifele ?

— Și clopoței ?

— Și băuturi ? Mai ales vodcă ! Chinezii nici nu știu ce bună-i...

— Cu vodcă înlesnești și tocmeala negoțului... întărești prietășugul, deschizi inimile...

— Spune Ignașka Milovanov că kitaiții cei bogați par ei oameni tăcuți și mârniți, dar sânt foarte pătimiși și lacomi de averi.

Chiar străinii din sloboda nemțească îi ispiteau :

— Dacă plecați și cu treburi de negoț, n'o să vă ciocniți la Pekin cu olandezii ? Sânt foarte puternici acolo neguțătorii olandezi și nu îngăduie altora s'aducă mărfuri în China.

Dar cel dintâi care se îngrijea să trimită cât mai multe mărfuri la Pekin odată cu solia Spătarului, fu însuși țarul. Mai cu samă blănuri vroia să vândă și să aducă de acolo mătasă chinezească.

Văzând pregătirile pentru călătorie, Radu Marcu suspina :

— Mi se pare, stăpâne, că s'a sfârșit tihna noastră. Luăm iar toiagul pribegiei ? Nu știu ce fel de om ești, stăpâne, că multu-ți place să vânturi lumea ! Alții sânt altfel. Mă uitam asară, ce te munceai să-l îndupleci pe boierul Razumikin să ne întovărășească în China.

Te aprinsesei tot, vorbind. Dar când ai crezut că l-ai înduplecat și-i gata să meargă cu noi, el s'a oțărît : „Ce-s nebun ? Să-mi las culcușul cald, patul moale, ceaiul dulce, mâncarea grasă, hainele moi și să pornesc, așa, vântură țară, să mă sfâșie leii ori urșii albi ?“

5

Curierul care venea dinspre Kiev, un om mărunț, cu pâslari groși, cu cojoc alb, cu cușmă stufoasă și mare, îl căută anume pe Spătarul Miclescu la Posolski Prikaz. Scoase din sac un pachet și-l întinse :

— Un neguțător dela Moldova m'a rugat să ți-l aduc, Neculai Gavrilovici.

După ce l-a răsplătit pe olăcar pentru osteneală, Miclescu a desfăcut repede pachetul îmbrăcat în pânză de in. O carte nouă, groasă. Titlul, în limba română, îl făcu să tresalte. Citi în șoaptă : „Psaltire a sfântului prooroc David, pe limba românească cu zâsa și cu toată cheltuiala... cu lungă osteneală în mulți ani, drept socotită și cercată și prin Sfintele cărți și de aceea pe verșuri tocmită în cinci ani foarte cu osârdie mare, de smeritul Dosoftei, mitropolitul de țara Moldovei. În mănăstirea Uniev s'a tipărit 7181 (1673)“...

La început o ciudată bucurie îi împăienjeni vederea. Apoi, dintr'odată, îi înfloriră în față frânturi din țara Moldovei : Mileștii, apa Tazlăului, turnul Goliei, ulița Herbinte, un pâlc de trandafiri într'o grădină... Nu, n'a pierit Moldova. Iar prietenii nu l-au uitat. Nici nu știe Dosoftei ce dar minunat i-a trimis acum, tocmai acum când pornește spre cea mai grea încercare a vieții. Și mai cu samă acum când trăia clipe de încordare, Miclescu avea nevoie să știe că are rădăcini trainice, că umblând prin lumea mare nu l-or bate vânturile întâmplărilor, că nu l-or frânge primejdiile și temerile, nu l-or poticni piedicele pe calea cea nestrăbătută, pe care fără zăbavă trebuie s'o străbată. Numai săgeata care pornește din coarda unui arc bine sprijinit ajunge departe, nimerind ținta. Invăluit de istovitorul dor de Moldova, deschise cartea la psalmul 83 :

... „Ca o vrăbiuță ce se'ncuibază
'n streșină de casă, dacă se'nserează,
Și ca turturcaua de cuib ce-și gătează
De-abia așteaptă cu puși să se vadă,
Așa mi-i de grijă să te văz mai tare“...

Și puse această carte printre lucrurile de preț din bagajul lui de călătorie. La drum greu avea încă un prieten bun.

6

Pregătirile pentru expediție erau osebit de migăloase. Matveev se îngrijea îndeaproape, ajutându-l pe Milescu întru toate. Dar curând află că unele iscoade plătite cu bani olandezi ori englezi cătau să oprească asemenea ambasadă în China. Prietenia dintre cele două țări uriașe și vecine, le-ar fi lovit de moarte negoțul cu răsăritul îndepărtat și ar fi împiedicat pornirea lor de înrobire a Chinei. Și uneltitorii încercară să lucreze prin boierii ruginiți și potrivnici, prin Miloslavskii. Mulți își ascuțiră limbile clevetitoare, strigând împotriva cheltuielilor ce se făceau pentru călătoria la Pekin. Alții cătau să arate că-i mai însemnat să trimită solii la Constantinopol, decât să se gândească la prietenia cu o țară așa de îndepărtată cum este Kitaia. Ivan Maximovici Iazikov venea la Milescu acasă chip să-i vadă cărțile și manuscriptele. Își prețuia, cu două degete, fire din barba cât un măturoi și-și amintea multe nenorociri întâmplare pe drumurile Siberiei.

— Asta nu-i țară, Neculai Gavrilovici, ci năpastă. Auzi dumneata? Năpastă! Acum câțiva ani trei neguțători s'au înecat în Obi. Pe alți cinci i-au mâncat liarele. Ehe! dar sute, da, sute de oameni cu sufletul curat ca lacrima au înghețat în pădurile Siberiei.

— Eu voi călători vara, Ivan Maximovici.

— Ei, sânt și vara destule primejdii. Că nici Dumnezeu nu vrea, tătucule, nu vrea să răzbatem ținuturi ce nu-s de răzbătut. O fi având și Dumnezeu тайнеle lui. Ce? Crezi că ni-i îngăduit nouă, niște lur-

nici, să iscodim tot pământul? Crezi că slăvitul degeaba a pus în calea noastră păduri nesfârșite, fluvii late de zeci de verste, pustiiuri, ghețuri cât munții? El a știut nesăbuita lăcomie a oamenilor și de aceea le-a pus piedici în cale. Și-apoi dumneata nu știi că ești nou aici, la Moscova, dar acum câțiva ani toți am plâns aflând cum oamenii sălbateci și cruzi din fundul Siberiei l-au ucis cu nemaipomenite chinuri pe dvoreanul Tupielin Hribov. Plecase să caute aur și argint, dincolo de Ienisei, aproape de marea ce-i zice, mi se pare, Baikal. Și era înarmat până în dinți, Neculai Gavrilovici, până în dinți... Și cu toate astea...

Spătarul Milescu se sfătui cu Matveev. Hotărîră să urmeze pregătirile în taină, iar lumii să spună că nu mai pleacă nimeni în ambasadă spre Pekin.

— I-a fost frică moldoveanului cărn și neastâmpărat să n'o pătească, se bucură Iazîkov. Tot îi bună la ceva și spaima.

Adevărat: inima lui Milescu era cuprinsă de o legitimă îngrijorare. Tocmai atacurile potrivnicilor arătau mai bine ce grea sarcină își pune pe umeri și cât de departe vrea s'o ducă. Pleca la celălalt capăt al lumii să înfățișeze o mare împărăție și un mare popor unei alte mari împărății și unui alt mare popor. Asta nu-i treabă de șagă. Ci însemnată, primejdioasă, grea, încălțită și gingașă treabă. Dar n'avea de gând să se lase copleșit de greutate. Scotoci toate pricinile ivite între aceste două împărății. Cercetă încă odată obiceiurile solilor ruși și străini. Se gândi stăruiitor cum să vorbească mai destoinic, mai convingător. Și mult îi părea rău că nici Teodor Isakovici Baikov, nici alții n'au lăsat nimica scris despre obiceiurile chinezilor la primirea solilor. Ar fi știut măcar de unde să pornească. Ii părea rău, deasemeni, că Laurentius Rinhuber nu s'a întors dela Viena, unde era trimis cu o altă misiune, că l-ar fi luat și pe dânsul. Rându-i cât mai bine însărcinările oamenilor. De pildă, Spiridon Grecul va cerceta munții întâlniți în cale și va afla felul pietrelor. Doctorul Ivan Iuriev, cunoscător al botanicei, va cerceta ierburile, buruienile și copacii. A pus diecii să scoată cele mai de samă știri din rela-

tările curierilor și cazacilor care au străbătut drumurile Siberiei și ale Chinei. Printr'un neguțător ceru dela prietenii din Stockholm cărți despre China. Primi „Christiana Expeditione“, carte scrisă de Benedict Goes și tipărită la Amsterdam, în 1615, precum și descrierea Chinei făcută de călătorii olandezi Petr van Horn și Iakob Kaiser, în anii 1655-1657 și în 1666. Le pregăti să le ia cu sine, la drum, să-l ajute a vedea și înțelege cât mai bine tot ce va întâlni în China. A fost foarte bucuros când în slobodna nemțească a găsit un cartograf olandez, Kurt Huber, fost marinar și călător, om de cincizeci și trei de ani, dar destul de voinic, în stare să înfrunte greutățile unui drum de peste cincisprezece mii de verste. L-a cercetat să-i vadă priceperea întru întocmirea hărților, luându-l la o vânătoare spre Novgorod și punându-l să facă harta celor văzute.

Artamon Sergheevici povățuia să nu-i spună nume pentru ce-l cercetează.

— Știu că un cartograf ți-i de mare trebuință. Dar acesta-i olandez. Și olandezii sânt potrivnici tuturor celor care oată legături cu răsăritul îndepărtat. În China, numai lor și iezuiților li s'au deschis ușile.

7

Iarna începuse aspră. În taină, și de zor la Posolski Prikaz și în casa Milescului se făceau pregătiri. Artamon Matveev îl dădu lui Milescu și pe neguțătorul Ignatie Milovanov, ca însoțitor și călăuz, ori chiar înainte mergător, să vestească solia la Pekin. Era bun pentru că se întorsesese de curând din China și cunoștea drumul și oamenii, și era foarte vrednic și îndrăzneț, măcar că era cam iute la beție.

Cneazul Cerkaski care se scălda între Miloslavskii și Matveev stăruia mult ca din această expediție să facă parte și alchimistul Yagan; la kitaiți acest alchimist va găsi noi mijloace de făcut aur. Yagan îi făgăduise chiar cneazului jumătate din aurul ce-l va fabrica, dacă-l trimite în China. Milescu nu-l putea suferi

pe Yagan ; dar în fața cneazului și a lui Artamon Serghievici n'auv încotro : îl primi.

— Bine-i să-l luăm cu noi, Neculai Gavrilovici, șoptea și Ignatie Milovanov. Chinezii sânt mari iūbitori de aur. Și un om care cunoaște meșteșugul de a face aurul din nimic, ehe ! Iti spun eu, ca neguțător și om umblat, un învățat care știe să facă aur, neprețuit este în fața kitaiților celor mari. Ne sporește mult faima. Ar fi bune să luăm cu noi și un cititor în stele. Chinezii cei mari toată noaptea citesc în stele.

— Dar dacă-l prind kitaiții că umblă cu amăgeli și șarlatanii, după feleșugul alchimiștilor ? Și fiind în tovrășia noastră, cum or să ne socoată chinezii pe noi toți cei din ambasadă, dacă ducem în rândurile noastre un amăgeu ?

— Lasă, batiușca ! La Pekin sânt șarlatani și mai și...

— Uite, Ignășka, eu am mai multă încredere în uneltele astea, decât în alchimiști, surăse Milescu așezând în cutii o lunetă olandeză, un astrolab¹, o busolă, apoi niște lanțuri ușoare cu greutate de plumb pentru măsurat adâncimea apei. Lua cu el și o carte de optică, un dicționar chinez din care vroia să învețe măcar câteva cuvinte și o carte despre farmacie și despre leacuri, în afară de cele pe care le lua doctorul Iuriev. Se îngrijea să se împacheteze bine corturile, îmbrăcăminte scumpă de mare ceremonie, straiete groase pentru iarnă și cele subțiri pentru vară, încălțăminte sprintenă, trainică și călduroasă.

— De ce-ți trebuie haine așa de scumpe — întreabă Radu — dacă mergem mai mult prin pustietăți ?

— Da, dar după ce străbatem acele pustietăți, ajungem la Pekin, oraș vechi și capitala unei mari împărății. Și acolo trebuie să-l reprezentăm cu toată cinstea și strălucirea pe țarul Rusiei Mari, Mici și Albe. Este acest obicei ca puterea unei țări să se citească și în bogăția cu care-s îmbrăcate soliile.

Apoi se îngriji de arme: sănețe, săbii, pumnale ori junghere cu ager tăiș. Puse amnare, cremene tare și

---

¹ Un instrument vechi de măsurat poziția, înălțimea și mișcarea astrelor.

iască bine uscată în săculeți îmbibați cu ceară, ca să nu primească umezeală. Tot în săculeți ceruiți a pus și cele șapte puduri de pulbere dată pentru sânete.

Simțind împotrivirea Milescului, Yagan îl vizita acasă și-i vorbea cu mare însuflețire despre alchimiștii chinezi. La ei piatra filosofală se cheamă „șan“. O caută de mult, de cinci mii de ani. Ii ajută „duhul balaurului verde“, adică mercurul, și apa „balaurului alb“, adică plumbul.

— Mi-a destăinuit asta un vraci indian. Dar păcat ! Am aflat că alchimiștii chinezi își pierd vremea „in res vulgaris“¹ : cercetează mijloace noi de cositorire a vaselor, de tăbăcire a pielii, de făcut oale ori de colorat stofele și mătasa. Josnic ! Să pleci după aur și...

Milescu îi grăi de frumusețea culorilor de pe țesăturile chineze : neobișnuit de frumoase, de gingașe.

— Asta așa-i. Și stărui să mă iei în China și pentru că astă noapte am avut un vis. Se făcea că un mandarin², îmbrăcat în strai de mătăasă albastră, cu un păun mare cusut în față, îmi vorbea despre „șan“. Și tocmai când să-mi destăinue meșteșugul de a face aur, m'a trezit un blăstămat de cocoș, așa, ex abrupto³... Dacă ajung în China, le fur taina pietrrei filosofale. Adică îmbin meșteșugul meu cu al lor și atunci... Aur !... Aur !... Ploaie de aur !... Niciun alchimist nu s'a gândit la asta. Da, da, dumitale pot să ți-o spun : Marco Polo scrie că în China acoperișurile palatelor sânt din aur gros de-o palmă. De unde atâta aur, dacă nu cunosc meșteșugul de a-l fabrica prin „șan“?

8

Multă bătaie de cap a avut Milescu la alegerea și pregătirea darurilor pentru bogdihan și pentru dregătorii chinezi : blănuri, vase frumos lucrate, giuvaeruri. Scrise voievodului Petr Mihailovici Saltîkov din

---

¹ În treburi vulgare.

² Nobil chinez ; așa erau numiți de europeni, în special de portughezi.

³ Dintr'odată.

Tobolsk să-i găsească acolo buni însoțitori pentru expediție, să-i pregătească blănuri scumpe și câțiva șoimari, cu șoimi iruinoși și bine dresați, pentru împăratul Chinei. După socotelile Milescului, Tobolskul avea să fie locul propriu zis de pornire a expediției. De aceea voievodul Saltîkov primea însărcinarea să pregătească și mijloacele de transport și să-i caute tălmaci pentru limbile noroadelor întâlnite în cale și mai ales pentru limba calmucă și tătară. Dela Posolski Prikaz porniră totodată porunci scrise voievozilor din Ieniseisk, din Irkuțk, din Selenginsk și Nercinsk, să pregătească provizii și hrană pentru caravana care va sosi la vară, precum și oameni care s'o ajute la drum.

Ca să aibă un temei al discuțiilor cu kitaiții, Milescu luă cu dânsul patru din scrisorile chinezești ce zăceau la Posolski Prikaz, necitite, de atâta amar de vreme. Și aflând că kitaiții privesc scrisorile împăratului ca pe niște lucruri sfinte, le așează într'o cutie scumpă, de argint, frumos lucrată, le acoperi cu mătasă galbenă și le împachetă printre cele de preț din caravană.

Țarul Alexei Mihailovici a hotărît ca Neculai Gavrilovici Spafarii să fie „poslannik“ în China, adică sol cu misiuni însemnate în acea țară. Sub însăși oblăduirea țarului a fost alcătuit „nacazul“, sau instrucțiunile pentru călătorie și solie. În cele paisprezece puncte ale lui, „nacazul“ hotăra: solul să-l încredințeze pe bogdihan că țarul Alexei Mihailovici l-a trimis cu gânduri curate de pace și prietenie. Înaltul sol care sosește la Pekin este îndreptățit: să hotărască, împreună cu kitaiții cei mari, în ce limbă să se scrie scrisorile între cele două împărății: ar fi bine ca chinezii să scrie în limba latină și chineză, iar rușii în limba rusă și latină; să statornicească și să arate kitaiților care sânt titlurile țarului și să le afle întocmai pe ale lui bogdihan; să poștească un sol mare chinez la Moscova — acest sol va fi primit, din porunca țarului și după obiceiul rusesc, încă dela hotar, cu toată cinstea, și adus până în cetatea de scaun, Moscova; dacă bogdihan are vreo bănuială, atunci țarul e gata să lase zălogi la Pekin; să statornicească

negot slobod cu mătăsuri, pietre prețioase și mirodenii din China, rușii aducând în schimb blănuri și alte mărfuri de care chinezii ar avea nevoie ori bogdihan ar dori să primească; să ceară înapoi toți ostatecii opriți de chinezi; să ceară doi meșteri zidari, iscusiți în clădirea podurilor peste râuri, care se vor întoarce înapoi, îndată ce-și vor fi împlinit treaba în Rușia; să îngăduie împăratul Chinei ca solul și neguțătorii veniți cu el să-și vândă mărfurile în Pekin, plătind vama cerută de legile chineze; să găsească și să hotărască împreună cu chinezii drumul cel mai bun și mai lesnicios care să lege Pekinul de Moscova. Și încă odată să-l încredințeze pe bogdihan că pacea și prietenia veșnică între China și Rusia este dorința fierbinte a tuturor celor din Moscova, în frunte cu țarul însuși.

În afară de cele trecute în „nacaz“, Milescu mai era însărcinat să cerceteze și să culeagă știri în tot lungul drumului. Să descrie cu amănunțime toate căile de negot spre China: pe uscat, pe fluvii, peste munți, pe mare. Să cerceteze cursul fluviilor Obi, Irțiș, Ienisei, Lena, Amur. Să însemne cu grijă tot ce va întâlni în cale demn de a fi știut: așezări, oameni, bogății, păduri, câmpii, munți, râuri. Să facă o hartă cuprinzătoare a ținuturilor străbătute. Să descrie împărăția Chinei; să vadă ce negot s'ar putea mai cu samă face în această țară și, în taină, să afle ce fel de armate are împăratul Chinei, câtu-s de mulți ostași și cum sânt înarmați.

Din aceste însărcinări Neculai Milescu înțelegea că-i trimis a săvârși o ispravă osebit de însemnată, de folos pentru mulți oameni și de faimă pentru multe veacuri. Era foarte bucuros; și bucuria îi înzecea puterile. Ii era ciudă doar că n'a știut, cu cincisprezece ani mai înainte, că în viață se află lucruri mai de preț decât desfătările desfrânate și decât râvna de a sta pe un tron domnesc.

9

Când au aflat ce cuprind darurile trimise lui bogdihan, clevețitorii iar au pornit morișca. Ivan Miloslavski îl ocăra pe Iazîkov.

— Te lăudai că l-ai înfricoșat pe moldoveanul cel neastâmpărat. Și, iăca, tot pleacă. Auzi? Tot pleacă în Kitaia.

— Ce să-i fac? Porunca țarului... Că s'a smintit și țarul nostru, batiușca! L-a îmbrobodit, l-a legat la ochi țarina, neam de străin, sânge de cătea! Auzi, atâta bănet și atâtea bogății să le încredințeze cui? Unui străin! Unui vântură lume! Dar cine stă chezaș că acest moldovean venetic se duce în China și n'o ia, cu toată visteria soliei, spre țara lui ori spre Arhanghelsk, unde-l așteaptă anume vreun pirat englez, vreo rudă de-a țarinei? Cine? Întreba și mai răstit, ca să scape de ocara lui Iurii Miloslavski.

— Vinovatul cel mare — Matveev! Vândut străinilor. Ai auzit ce-a făcut în postul Crăciunului: trei zile de petreceri, la Preobrajenskoe, numai cu teatru. Într'o zi au văzut o comedie despre Iudita și Holofern, în alta — comedia despre Esthera, iar în a treia — muzică și balet.

— Da, de bună samă, Ivan Ivanîci... După ce s'a spurcat cu năravurile apusului, după ce a adus de acolo teatru și balet, acu trimite soli și spre răsărit, la Kambalic, să mai scociorască și de acolo cine știe ce blăstămății păgânești, stricătoare de suflete. Și să le-aducă și pe acelea în Rusia.

— Au uitat, ticăloșii, ce-a pățit Teodor Baikov? S'a întors opărit. Și doar acela era un rus de-al nostru, adevărat. Nu un... un Spafarii, un Milescu, grec, moldovean ori naiba știe ce liftă!

— O să ne vânză lui bogdihan! Vedea-veți, cinstite fețe, dacă n'o s'ajungem să plătim bir împăratului din Kitaia... Asta mi-i sfânta cruce a milostivului Iisus și a preacuratei maicei sale...

— Pleacă el — mormăi în barbă Ivan Miloslavski, om crunt și năprasnic — dar calea'ntoarsă n'o mai face. În Siberia i-or putrezi ciolanele!

— Of, of, of! Doamne, doamne, cum înnebunește și se turbură maica Rusia. Creștinătatea noastră, ca boaba de rouă curată, cum o pângăresc niște netreb-nici!... O, slăvită Rusie, tu ai fost singura țară care nu s'a umplut de duhul cel nelegiuit al străinilor. Dar

acum, ah, acum nu mai ești ! Auzi, puternice doamne, legături cu kitaiții... Cum am trăit atâtea veacuri fără China, n'am putea trăi și de acum încolo ? Cine știe ce cuib al pierzaniei mai află și acolo. Și, hop ! cu el la Moscova...

— Lasă c'am luat noi măsuri să nu poată porni. O să vedeți că nu pleacă !... Zic c'așteaptă primăvara ? Or s'aștepte mult și bine...

Pentru că vorba lui Ivan Miloslavski le mai aduse inimile la loc, boierii își neteziră cu palmile pletele unse cu oloi de candelă, își închipuiră semnul crucii, smerit și apăsător, șoptind „Doamne miluește“, stupită de trei ori împrejur să se sperie antihristul care s'apropia călare pe Scaraoschi ori de câte ori vorbesc despre străini, și ieșiră. Grăbeau unii spre casă să se răfuiască aspru cu trimișii satelor, că nu aduc toate dijmele, ticăloșii ! Alții se abăteau, pe uliți furise, spre sloboda nemțească. Aveau de cumpărat vreo giuvaerica ori vreo stofă pentru cele ibovnici. Și ibovnicele, parcă-s vorbite între ele, nu primesc decât daruri gingașe dela străinii spurcați din Niemțkaia Sloboda. Ucigă-i toaca ! Strică inimile ibovnicilor !

10

La 28 Februarie 1675, țarul Alexei Mihailovici a dat lui Neculai Gavrilovici Spafarii, ambasador în China, o „gramota“¹ pentru bogdihan, scrisă în rusă, tătară și latină. Milescu și-a luat rămas bun, plecându-se în fața țarului, împreună cu toți prietenii și slujitorii cu care pleca. Țarul i-a urat drum bun, și i-a cerut, încă odată, să-l reprezinte cu cinste și demnitate în fața împăratului chinez. Să se poarte înțelepțește. Să cate a frânge împotrivirile, piedicile, încheind legături de prietenie și pace, sporind faima Rusiei. O solie bine ocârmuită prețuește cât trei bățalii câștigate.

---

¹ Scrisoare.

Când Milescu și-a arătat îngrijorarea despre vorbele și zavistia ce se stărnise în jurul soliei, Artamon Sergheevici îl povățui :

— Vezi-ți de treabă. Mergi liniștit și fii sănătos ! Cred că și în limba română este o zicală înțeleaptă : „Câinii latră, caravana trece.“ Uite ce mai caravană ai ! Nu-ți pese, că pe lângă multe javre avea-vei de trecut...

11

În dimineața plecării, Radu Marcu se apropie de Natașa, grăindu-i cu glas tremurat :

— Stăpânul meu a socotit că nu vom sta mai mult de un an și jumătate.

— Și nu-i mult ? Întrebă Natașa. Culese cu vârful degetelor lacrimile, lepădându-le, în taină, pe fustele crețe. Pe obraz avea câteva pete mici, roșcate. O cerca un zvâcnet ciudat în pânțele. Surâse : Când vei fi iar aici, copilul nostru va împlini un an... Înțoarce-te sănătos, Radion.

În casa lui de om singur, Neculai Milescu n'avea dela cine-și lua rămas bun. Scrise doar o epistolă părinților, la țara Moldovei și alta lui Miron Costin și Dosoftei, rugându-l pe Artamon Sergheevici să le încredințeze vreunui olăcar ori neguțător ce va pleca într'acolo.

Se duse, totuși, să-și ia rămas bun dela Ștefana Mihailovna, în chilia ei dela mănăstirea Sf. Andrei. Ca de obicei, grăiră câțeva vreme moldovenește, despre oamenii pe care i-au cunoscut împreună. Bând din ulciorul aducerilor aminte și primind sfat bun, Milescu pleca totdeauna mai întărit dela această veche prietenă. Acum sfătuiră îndelung asupra drumului, asupra pregătirilor.

— Imbrăcăminte ți-ai luat, Neculai ? Și arme ?

— Am pregătit totul, cu grijă și amănunțime.

— Ce fericit ești că pleci... Mă bucur pentru fericirea ta, Neculai ! Și de câte ori am să'ngenunchi, am să mă rog să te'ntorci sănătos, cu izbândă...

Totul era gata. Niciun amănunt nu-i scăpase lui Milescu în orânduirea soliei. Dar în dimineața zilei de 1 Martie, când caravana era înșirată, gata să plece, Livanov băgă de samă că lipsește cartograful Kurt Huber. Radu Marcu îl văzuse cu o seară mai înainte, în sloboda nemțească. Milescu puse să-l caute. Amână o zi și încă o zi plecarea. Dar pe cartograf nu-l mai găsiră. Aflară însă că Iazikov a încercat să-l cumpere cu bani pe Livanov, sfătuindu-l să se ascundă, să nu-și primejduiască zilele pe-un drum așa de greu. Hotărîră să plece fără cartograf. Matveev făgădui că-l va trimite, în goană, la Tobolsk, îndată ce-l va descoperi.

La 3 Martie 1675 expediția Spătarului Milescu ieși din Kremlin, luând drumul Tobolskului. Norodul din Kitaigorod privea, oprindu-se în uliți:

— Unde-or fi plecând?

Milescu simțea că-l apasă grea răspunderea acelei îndrăznețe expediții și grele solii. Implinea patruzeci de ani. La tâmplă și în barbă se înspicau câteva fire albe. Era un bărbat falnic, în puterea vârstei. Se ținea mândru în șea. Privea în jur gândind: ... „Nu va fi ușor. Dar un om ca mine nu se întâlnește de două ori în viață cu o cinste atât de mare. Să m'arăt vrednic.“

Vânt primăvăratîc aburea peste câmpii. Soarele desmierda colț de iarbă fragedă. Prin gropi mai zăceau încă pâlcuri de omăt. Drumul spre Iaroslavl și Vologda era greu și noroios, acum în mîzga primăverii. Dar caii erau buni și mergeau strașnic. La fiecare popas caravana era așteptată de cai de schimb și slujitori s'o ducă fără zăbavă spre împlinirea soliei.

Apoi intrară în mestecănișuri albe, cu crenguțe ușoare, legănate în vînt, ca niște sfori cu noduri dese — mugurii. Dincolo de Vologda sunetul vîntului se schimbă: glăsuia mai ascuțit, sufla mai rece, improșcînd din nourii cenușii burniță înspicată cu fulgi de omăt. Yagan și Spiridon trecură sub covil-

țirile căruțelor, ferindu-se de umezeală și de vânt. Giuvaergiul șugua mereu pe sama alchimistului :

— Nu-ți place vântul, jupân Yagan ? De, trage cam subțirel.

De fapt alchimistului nu-i plăcea nimic din călătoria asta : căruța îl zdruncina, ploaia era rece, în popasuri nu găsesc decât friptură de vacă și pat tare. Prost mai rânduise Spafarii expediția spre China...

— Nu fii mânios, doctore alchimist, îl privea Spiridon pe sub sprâncene. Descântă unde nu-ți place și prefă totul în aur curat. Până la Pekin ți-ai putea meșteri, ici sub coviltir, un sac de giuvaericele, să cumperi cu ele toate chinezoaicele și chiar pe împărăteasă, dacă bogdihan va fi având muiere.

Secretarii Livanov, Favorov făceau haz de șuguirile giuvaergiului. Yagan devenea tot mai țepos și mai acru. Pufnea împotriva Spătarului, învinuindu-l :

— Nu știe să prețuiască marea mea știință. Dela dânsul, grec șiret și răutăcios, au împrumutat ceilalți din solie măravul batjocorii și al luării în răs.

Spătarul, auzind, îl poțtea să nu se supere, că așa suguesc oamenii când pornesc la drum lung și vor să cerce inima prietenilor cu care au de'nfruntat greutăți multe și neprevăzute.

— Și-apoi domnia-ta știi dela bătrânul Horațiu : „castigat ridendo mores“ — îndreaptă moravurile râzând. Doctore alchimist, dacă ai în adevăr inima curată și ne întovărășești cu gând neprihănit, fii vesel ! Drumul nostru-i lung și greu. Supărarea îl poate face și mai lung și mai greu.

— Nu îngădui unor „incultum“ să râdă de un geniu ca mine. Eu sânt pentru ei „margaritas ante porcos“¹...

Văzând că-i supărăcios, Milescu rugă pe ceilalți să-l lase în pace să cruțe trufia alchimistului.

— Ne așteaptă încercări grele. Numai strâns uniți și deplin încrezători unul în altul le putem trece cu bine.

---

¹ Ca mărgăritarele înaintea porcilor.

Urmau calea, înainte, prin păduri și câmpii date'n mazăga primăverii, prin Vologda, Ustiug Veliki, spre Solikamsk, peste Ural, la Tobolsk. În popasuri, la focuri ori în timpul mersului, Milescu se apropia de oamenii lui din caravană. Dorind să-i cunoască mai bine, îi întreba, grația cu dâșii, îi cinstea cu băutură.

La un popas, în apropiere de Ural, privea cu câtă îndemânare un slujitor cazac, mărunț și iute în mișcări, bătea potcoava calului. Il chema Grișa Hlib. Era prieten cu Radu Marcu. El îl adusese în chervan, să slujească în timpul călătoriei. Atât știa Milescu despre Grișa. Acum cazacul întărea focul suflând cu niște foale din piele moale de mânz. Meșterise anume aceste foale pentru drum, să le poată strânge, cu tot cu pârghii, într'o cutie de două palme de lungă. Milescu îi lăudă meșteșugul și darul de născocitor. Apoi îl întrebă dacă are destul fier pentru potcoave.

— Mai găsim în Tobolsk. Și apoi o să fierb și o parte din cele rupte. Dar eu zic așa : dacă noi găsim un drum potrivit spre țara kitaiților și ne putem împăca căzând la învoiala pentru negoț cu dâșii, atunci trebuie să rânduim bine acest drum. Că negustorii de aceea ne ocolesc. Drumuri grele. Nu'ntâlnesc niciun han. De pildă : pierde calul o potcoavă. Cine și unde-o bate la loc ? Că satele și orașele, hă, hă ! ți se urăște până le'ntâlnești. Calul crapă ; marfa se duce dracului. Ci eu zic așa : scrie domnia-ta pe-o hârtie și spune țarului : „Măria-ta, vrei negoț cu Kitaia ? Poftim negoț ! Dar fă trăsură, multe trăsură. Cunosce eu niște cazaci care știu să facă trăsură grozavă, traînice. Pe urmă, câtu-i drumul dintre Moscova și Tobolsk, din zece în zece verste, fă, măria-ta, câte o casă de lemn. Bună casă, gospodărească. Să'ncapă'n ea și patruzeci de oameni. Pune acolo paznici. Nu cine știe ce. Țărani, cu familia lor. Dă-le pământ și fă-le grajduri pentru cai. Nu mult : câte cinci cai. Și dreptul de a încasa pentru împărăție câte trei zloți de cal la zece verste de drum. N'ar fi bine ? Zic să mai pui, măria-ta, și stâlpi care să însenine verstele, în tot lungul

drumului, să știe călătorul pe ce dă banul. Aflând că-l așteaptă loc tihnit de hodină și hrană caldă, dă bucuros copeica. Vezi ce greu e pentru noi? Dormim și mâncăm unde-apucăm. Eu zic, mărite țar, să întinzi drumul mai departe până la Kitaia. Și dacă trece prin locuri cu zăpezi mari prin care se'nfundă caii, să tragem săniile cu câini. De ce să ne împiedice pe noi niște troiene de zăpadă?"

Întâi, Milescu a crezut că Hlib e un flecar. Indată însă a înțeles că vorbește cu temei. Și a început să-i fie tot mai drag acest slujitor cazac.

Iși însemnă în caiet propunerea lui Grișa Hlib. Da, așa trebuie să-l povățuiască pe țar. Că nu-i de-ajuns să găsești drumul, să-l descrii cu amănunțime și să-l descâlcești însemnându-l pe hartă. Trebuie să-l însemni și pe pământ, să-l poată lesne găsi și urma călătorii. Mai ales călătorii care aduc sau duc marfă.

Prin satele cu izbe mărunte, înghesuite, treceau înaintea convoi lung împărătesc. Printre ele, iobagii priveau, oprindu-se din robotă, lepădând uneltele cu care dregeau plugurile și plecând frunțile la pământ. Copiii, desculți, ieșeau la porți să vadă caii cei mândri și boierii cei mari trecând pe drumul Siberiei. Se lăsa soarele în asfințit, roșind nesfârșita zare a Rusiei. Dinspre miazănoapte începea să sufle un vânt mai aspru. Sub potcoavele cailor glodul prindea pojghiță de gheață. Din plopî fulguia, ușure, pulbere de scamă ori hoaspă de muguri plesniți sub desmierdarea soarelui din timpul zilei. Era răcoare, dar primăvara se simțea tot mai puternică în fiecare ram, în fiecare colț de poiană, în fiecare ciripit de pasăre. La vale, către marginea pădurii, s'auzea glas de bărbat, cântând prelung, târăgănat. Neculai Milescu aținti auzul cătând să deslușească vorbele :

....,Ridică-te, mândru soare,
Peste culmea dealului, ridică-te !
Ridică-te peste dumbrava verde,
Încălzește-ne pe noi, sărmanii,
Pe noi, fugarii, pe noi, flăcăii de treabă,
Că nici hoți, nici tâlhari nu sântem,
Ci sântem voinicii lui Stenka Razin"....

...Iar Stenka Razin, gândi Spătarul Milescu și se îndreptă în șea, parcă atunci și-ar fi amintit că, la urma urmei, e boier, dvorean, din Moscova. Că deci se cuvine să fie mândru cu oamenii din norod. Dar, fără să vrea, i-au răsărit în minte oameni și întâmplări din Moldova. Țiganul rob și dibăcia lui întru călărie... Cum îl chema? Pătru... iar pe logodnica lui — Mărgărita... Iși aminti de cântecul lui îndreptat împotriva călugărilor. Acela era în Carpați. Cel care cântă acum e la Ural. Cântă tot a răzvrătire... Oare ce'nseamnă asta?

— Frumos cântă rușii, stăpâne, grăi Radu Marcu, pe românește. Lui Milescu nu-i plăcură vorbele slujitorului. Prea cutezătoare. Dar n'avu când începe o dojană, că Grișa Hlib răspunse, cântând cu glas înalt, de pe calul lui, din mijlocul caravanei :

...,Că nici hoți, nici tâlhari nu sântem,
Ci sântem voinici lui Stenka Razin“...

Intorcând privirea și văzând chipurile însuflețite ale tuturor slujitorilor, Spătarul Milescu își aminti, repede, că alături și numai cu ajutorul acestor oameni care-l proslăvesc într'ascuns pe Stenka Razin va străbate mii de verste prin pustietăți și locuri primejdioase. Iși înghiți stropșirea care-i venise pe buze gata s'o azvârle împotriva-le... Să cânte, dacă le place, și despre Stenka Razin. N'am încotro...

Drumul se desfășura mereu înainte, ca o ispită izvoditoare de fiori de teamă, dar și de bucurie.

DE AICI INCEPE DRUMUL
SPRE ȚARA SOARELUI RASARE

In seara cînd caravana soliei s'apropia, Tobolskul, capitala Siberiei, fumega lin, din hodgeaguri multe. Întru întâmpinarea lui Milescu ieșiră slujitorii voievodului Petr Mihailovici Saltîkov. După ce se închinară și-i urară bun sosit, slujitorii călăuziră solia spre oraș, trecând Irtișul pe un pod de vase. Apele, umflate, târau sloiuri mari, greoaie, la vale. Călătorii trecură prin colonia de ruși și de tătari de pe malul apei și urcară pe podișul unde era așezat orașul.

Au fost găzduiți în cetățuia care domina Tobolskul. De acolo vedeau orașul întreg : case mari, uliți lungi, biserici numeroase și multă, multă lume din felurite neamuri. Se cunoștea că Tobolskul era o adevărată răscruce de drumuri : spre China, spre Caspica, spre Kazan, spre Moscova, spre India prin Buharia.

Toți cei din solie erau bucuroși c'au ajuns cu bine în orașul în care aveau să-și întregească expediția, pornind apoi spre ținuturi tot mai neumblate. Numai Yagan se strîngea zgribulit și țepos, mormăind mereu că Spafarii n'avea grijă de el, cel mai de samă om din tot chervanul.

— Sînt bolnav și mă lasă să mă chinui. Pe doctorul Iuriev îl ține numai iângă dînsul... Apoi ațâța pe unii, în șoaptă : Cereți bani să vă cumpărați blănuri siberiene. Porunca țarului e să ne înfățișăm la Pekin îmbrăcați ca niște cneji. Și-apoi să facem și noi negoț. Să vindem blănuri și să cumpărăm mătasă... Că alta ce-o să facem ? Ce-o să găsim prin Siberia ? Pămînt netrebnic !... Ghețuri și urși. Iaca, dîrdâim de frig, în April. Ehei, dac'am fi pornit spre Mexic, acolo găscam aur. Dar așa... Afurisită călătorie...

— Lasă că aur faci dumneata din plumb, rîse Spiridon Grecul. Cred că după ce afli piatra filosofală, ai să prefaci în aur tot fierul lui Grișa Hlib, pentru potcoave. Mare lucru ca la întoarcere să nu avem caii potcoviți cu aur. Să-i spunem lui Grișa să prindă pot-

coavele numai în câte două caiele, să cadă pe ulițele Moscovei, să le găsească mulțimea și să se minuneze.

— Marele țar n'are nevoie de ținuturi pustii, se făcea alchimistul că nu bagă sama. Dar Spafarii umb'ă să-și facă faimă de mare descoperitor geografic și de iscusit diplomat. Și-o să ne prăbușească, pe toți, în genuni de gheață veșnică, să degere și sufletele din noi. Numai că eu, cu meșteșugul meu de alchimist, i-am aflat toate gândurile nesăbuite...

Și grăia așa mai ales de față cu slujitorii. Căci la Yagan alchimia nu era un meșteșug de a limpezi toate în aur, ci de a încâlci ițele și a înnegri gândurile oamenilor.

2

La Tobolsk, Milescu întregi repede caravana și solia. Mai luă cu sine șase fii de boier și un pâlc de douăzeci de călăreți siberieni, șaisprezece cazaci și patru băștinași. Voievodul Saltîkov îi aduse și cei șase șoimari, cu șase șoimi de o rară frumusețe, anume aleși pentru bogdihan. Deasemeni, solia mai spori cu un tălmaci de calmucă — Sorik și unul de limba tătară — Omadari, precum și un preot — Petru.

Din cei șase tineri și falnici fii de boieri din Tobolsk care aveau să împodobească solia Milescului, erau cunoscuți mai ales îndrăznețul Nepripasov, Sava cel meșter în cântece, cărturarul Makarie, Ivan cel mare meșter în socoteli devenind îndată ajutorul de nădejde al lui Constantin Grecianin, Leonte — un bun înotător și mare meșter călăreț. Dintre aceștia numai Boris Zotov mai călătorise, acum trei ani, până la Ieniseisk. Iernase pe malul râului Ket, într'o feroasă singurătate de pădure. Vorbea de greutatea nespuse ale drumului, dar părea foarte bucuros că va putea călăuzi caravana soliei prin locuri cunoscute de dânsul.

Voievodul Petr Saltîkov înfățișă blănurile de hermină, cele mai prețioase pe care le găsisese, și-l rugă pe Milescu să le împacheteze cât mai bine, să nu se știrbească nimic din frumusețea și scumpetea lor.

— Inimile oamenilor se pot cuceri și cu daruri scumpe, spuse el, apoi îi mai aduse încă șapte puduri de pulbere. S'o ai, Neculai Gavrilovici, împotriva răufăcătorilor și a primejdiilor de fiarele sălbatice.

Călăuză până la Nercinsk avea să slujească deasemeni și un cazac, Ivan, venit la Tobolsk cu scrisori dela Danilo Arșinski.

Înainte de a se hotărî ce cale să apuce, Spătarul culuse toate știrile privitoare la drumurile Siberiei. Se sfătui cu Petr Saltîkov, cu mulți neguțatori umblați pe drumurile spre Buharia, Persia și India, stătu iar de vorbă cu cei cinci cazaci ai lui Danilo Arșinski care fuseseră la Pekin în 1671 și care acum poposeau în Tobolsk. Multe află Milescu despre Siberia și despre drumurile ei dela Iurii Krijanici, preotul croat surghiunit aici de mult și prieten cu Simion Poloțki. El se înfățișă Milescului, îndată ce auzi că a intrat în Tobolsk; și voievodul Saltîkov se mira cum un om învățat ca acesta era ținut aici în surghiun, în loc să fie profesor la o școală înaltă din Moscova.

După ce întrebă despre sănătatea țarului, despre unii boieri din Moscova, Krijanici arătă lui Milescu că, deși-i surghiunit aici la capătul lumii, totuși muncește, studiază, scrie și primește scrisori dela mulți învățați nu numai din Rusia, ci și din Europa. Grăia repede Krijanici, cu accent croat. Cam amesteca vorbele rusești cu cele latinești, dar gândurile-i erau limpezi și înalte. Foarte îndatoritor, îl ajuta pe Milescu și pe oamenii lui să strângă știri dela cazaci, dela neguțatori, dela vânătorii hălăduitori prin nestrăbătutele ținuturi și păduri ale Siberiei. Povesti despre încercările neizbutite ale englezilor și ale olandezilor de a merge din Arhanghelsk în China, prin Oceanul Înghețat, pe la gura lui Obi și Ienisei. Corăbiile lor s'au zdrobit sub ghețuri și oamenii au pierit. Aflând că Krijanici știe limba olandeză, Milescu îl rugă să-i tâlmăcească, în latinește, cartea lui van Horn despre orașele Chinei și despre Siberia.

— Avem puține știri și neînsemnate despre aceste ținuturi, i-a spus Krijanici. De-a-lungul Siberiei vei fi mai ales explorator îndrăzneț. Dincolo de zidul cel

mare va trebui să fii destoinic diplomat. Foarte destoinic, ca să poți birui încăpățânarea dregătorilor kitaiți și străvechile lor obiceiuri. După câte am aflat, chinezii cei mari nu vor să deschidă țara lor nimănui. Se tem să aibă legături de negoț și relații politice cu alte țări, cu alte neamuri.

Cât a stat în Tobolsk, Milescu l-a văzut pe Krijanici aproape în fiecare zi, ori la dejun, ori seara la cină. Il grăbea întru tălmăcirea cărții lui van Horn, care aducea unele știri folositoare călătoriei.

— Nu mai am răbdare. Trebuie să trec Baikalul în toamna asta. Iar până la sfârșitul anului să fiu în China, zorea Milescu Spătarul.

— Harnic și îndrăzneț ești, Neculai Gavrilovici. Dar află că ai de străbătut ținuturi uriașe. Asia are, după socotelile geografilor, 6500 de verste în lungime și 6100 în lățime. Domnia-ta o vei străbate aproape în toată lungimea ei. Multe greutateți te-așteaptă. Dar fi-vei răsplătit. După cum ne învață istoria, în Asia s'au ridicat cele dintâi popoare și s'au rânduiește cele dintâi state. Aici s'au zidit cele mai vechi orașe și s'au construit întâile cetăți. În Asia s'a izvodit scrierea, s'a plămădit știința. Și noi încă nu cunoaștem bine Asia.

Inima lui Milescu se umplu de mândrie. Iși scutură pletele și-și înălță fruntea :

— Nu mă'nspăimântă greutatețile. Pe calea asta chiar dacă pier, pier cu folos pentru oameni, pentru știință.

— Uite ici, în acest manuscris, am cules câteva din obiceiurile străvechi ale kitaiților și felurite povestiri despre Siberia. Ia-l și copiază-l, că poate să-ți trebuiască, spuse Krijanici întinzând Milescului un caiet cu file îngălbenite.

3

La 15 April 1675, Spătarul Milescu scrise țarului despre tot ce făptuise, aflate și hotărîse până atunci privitor la continuarea drumului. Scria că oamenii din Tobolsk, ruși, buharieni, tătari, îl povățuiau să nu ia drumul urmat de Teodor Baikov în 1654 și de Seitkul

Albin în 1669. Acest drum merge în susul Irtişului până la izvor, trece munţii Altai, străbate pustiul Gobi şi ajunge la oraşul Huhu-Hotan, iar de aici la Pekin.

În lungul lui, pe o distanţă foarte mare, lipseşte apa şi hrana. Iar de curând a izbucnit un război între taişii¹ calmucilor ce locuiesc pe Irtiş şi, în asemenea turbureală, mulţi negustori porniţi pe acest drum au fost prădaţi şi ucişi. Al doilea drum era cel bătut de Petlin, cu o jumătate de veac mai înainte (pe la 1618) ; Petlin a mers pe Obi până la Tomsk, de acolo la Abakan pe Ienisei în sus, peste munţii Şangai, pe la izvoarele Argunului şi apoi de-a-dreptul la Pekin. Şi acest drum e lung şi greu ; partea care trece prin pustiul Gobi e istovitoare. După ce sfătui şi chibzui îndelung, după ce cercetă cu grijă cărţile lui Godunov şi le confruntă cu ştirile culese dela locuitori, Milescu socoti că cel mai potrivit era drumul pe apă : din Tobolsk pe Irtiş în jos, apoi pe Obi şi pe Ket în susul apei, după asta pe uscat, pe o distanţă mică până la Ieniseisk, iar de aici din nou pe apa Ieniseiului şi pe râul Angara, peste Baikal şi pe Selenga până la Selenginsk. Din această cetate, după cum spun neguţatorii, n'ar mai fi decât cale de patru săptămâni până la Pekin. Pe acest drum, pustia şi locurile muntoase sânt mult mai scurte decât pe celelalte două drumuri. Incuviinţară toţi acest drum, ştiind că pe apă se pot duce poveri mai mari şi-i mult mai puţin obositor, cu toate primejdiile ce se pot ivi, plutind pe fluvii şi râuri pe care nimeni până acum n'a plutit, într'o întinsoare, în susul lor. Toţi fură de părere să aleagă acest drum afară de Ignatie Milovanov. El cerea să urmeze drumul lui Petlin sau Baikov.

— Peste Altai şi peste Gobi e greu : munţi, pustiu. Trebuie să încercăm şi acest drum al apelor, hotărî Milescu.

Petr Mihailovici Saltîkov construî anume trei doşanicuri, adică trei luntre mari, încăpătoare, acoperite cu lăzi anume pentru darurile de preţ ale lui bogdihan şi cu locuri pentru odihnă. Doşanicurile erau înzestrate cu vâsle puternice, ca să poată fi împinse în susul

¹ Căpetenii.

râurilor, chiar dacă apa ar fi repede, șuvoi. Pentru locurile unde apa va fi lină, iar vântul prielnic și-au pregătit și pânze pe câte un catarg. Pânzele vor ușura mult plutirea la întoarcere, când vor călători mai ales la vale, în lungul fluviilor.

Către țar și către Artamon Sergheevici, Milescu scrisese că nădăjduiește să fie gata și să plece din Tobolsk îndată după Sfântul Gheorghe, când sloiurile de gheață s'ar fi rărit pe fluviul Irțiș. Totodată îi scrisese lui Matveev despre Krijanici, despre ajutorul pe care i-l dă în pregătirea expediției și-l rugă să-l aducă la Moscova, punând capăt unui surghiun atât de îndelungat și de nedrept, la care era osândit om învățat ca acela.

Un vânător spunea că, în multe locuri, râul Angara are cataracte așa de repezi, că vâslele nici nu pot prinde undele.

— Să luăm atunci niște odgoane, povățui Grișa Hlib. Să tragem doșanicurile la edec, de pe mal, de va fi nevoie.

— Pentru asta trebuie să avem oameni îndestulători, gata pregătiți, socoti Livanov și trimise vestitori înainte la voievozii din așezările și cetățile mai de samă aflate în cale, să se gătească oameni și merinde.

— Să luăm și două năvoade, propuse Favorov. Va trebui, de bună samă, să pescuim, ca s'avem hrană proaspătă.

Toți munceau cu sârg; adunau, ca albinele, tot ce credeau că le va fi de trebuință pe drum; fiecare căuta să orânduiască doșanicurile cât mai bine.

— Astea-s casele noastre pentru o jumătate de an, râdea Radu Marcu așezând lucrurile stăpânului său, în locul ales anume, în luntrea care va pluti în față.

4

Dela voievodul Saltikov și dela un neguțător din Tobolsk, Neculai Milescu a aflat multe despre negoțul cu blănuri scumpe. Un călător prin Siberia trebuie să învețe a cunoaște bine blănurile prețioase. Moldoveanul care nu vânase decât urși, cerbi și zâmbri prin pă-

durile Câmpulungului și ale Ceahlăului, ori rațe pe Bahlui, cu Ștefăniță Vodă, nu avea de unde ști, în amănunțime, cum se prețuesc blănurile după mărime, după gingășia firului, după culoare ori după căldura cu care învăluiesc trupul. Cunoșcătorii spun că frumusețea blănurilor stă în culoare și luciu. Și tocmai când e vorba de aceste însușiri, neguțătorii necinstiți săvârșesc unele meșteșugite tâlhării. Unii boiesc blănurile de vulpe roșcată cu cerneală kitaicească ori le afumă. Dar și cumpărătorii, mult se frământă cum să descopere asemenea înșelătorie. Indeoabște, când bănuiesc că o blană este falsificată, ei cercetează părul la lumina zilei, pe vreme senină și fără soare; îl învârt, îl sucesc, îl răsucesc, îl amiroase ars și nears. Dar de multe ori înșelătoria-i atât de meșteșugită că n'o află. Cunoașterea blănurilor s'a vădit trebuitoare chiar acum, când se pregăteau darurile pentru bogdihan. Yagan aduse cincisprezece blănuri de samur și stăruia mult să fie vârite între darurile țarului pentru Pekin, iar pentru dânsul cerea bani, pe dată. Voievodul Saltîkov pipăi blănurile aduse de alchimist. Nu-i plăceau.

— Nu le primi, Nicolai Gavrilovici. Sânt prefăcute, vechi, roase de molii și cârpite.

Pentru că nu i-a primit blănurile, alchimistul și-a înțetit zăcăniile și clevetirile împotriva Milescului; îl învinuia că folosește banii soliei pentru dânsul, cumpărând blănuri ca să facă negoț cu ele la Pekin, să câștige însușit.

5

Pregătirile erau gata. Nu așteptau decât să se rărească sloii pe Irtiș. Lăzile și pachetele erau așa fel legate, încât nu cădeau, chiar dacă doșanicul s'ar fi răsturnat. Dar totodată erau așa fel prinse ca, la caz de primejdie, în câteva clipe pachetele și lăzile să poată fi scoase din luntre.

Asemenea rânduială s'a făcut sub povața lui Livanov. Favorov s'a îngrijit mai cu samă de hrană și îmbrăcăminte. Milescu rândui pe doctorul Iuriev, pe Spiridon, pe Yagan să cerceteze drumul ce-l vor stră-

bate și să însemne, pentru hărți, tot ce-or întâlni mai de samă, să măsoare distanțele, să numere ostroavele, cotiturile râurilor, afluenții lor, să descrie așezările aflate în cale. Să culeagă știri dela cât mai mulți băștinași nu numai despre locurile prin care vor trece, ci și despre altele mai depărtate. Și mai ales să nu fie uitați oamenii și bogățiile fiecărui ținut. Doctorul Ivan Iuriev și cu Makarie aveau poruncă să cerceteze buruienile și ierburile, păsările, peștii și toate viețuitoarele de prin apele și locurile ce vor răzbate cu luntrele ori cu picioarele. Spiridon și Sava aveau poruncă să cerceteze pietrele, munții și să afle ce bogății cuprinde pământul Siberiei, în adâncul lui. Să nu treacă prin locuri, oricât de sălbatice ori de ciudate, fără a le cunoaște și lămuri. Așa oamenii din solia Milescului se vor deprinde să întrebe, să ispitească pe cunoscători și înșiși să-și îmbogățească mintea și cunoștințele, devenind cercetători pe drumurile lungi și neumblate ale Siberiei.

Radu Marcu avea grijă ca Milesco să aibă cerneală și pene de scris, iar expediția să nu ducă lipsă de făclii și de iască pentru amnare. Iși aminti, acolo, în mijlocul Siberiei, de-o vorbă a lui moș Nichifor Bleah și-o spuse Spătarului :

— Când are foc lângă dânsul, omul parcă-i mai viu. Să păstrăm iasca uscată și amnarele la'ndemână. Că nu se știe în ce sălbăticii și singurătăți ne va sili zodia să înnoptăm.

Pulberea pentru pușcă, în săculețele ceruite, era dată în sama lui Nepripasov. Folosirea ei era îngăduită numai în caz de primejdii mari ori pentru vreun vânat ales.

Munceau oamenii Milescului și priveau când cerul, când apele Irtișului. Erau nerăbdători să plece. Dar primăvara întârzia ; parcă se sfia să se apropie de inima Siberiei. Vânturi reci goneau norii, scuturându-i de zloată și silind păsările să se ascundă în scorburi, iar vitele, cu părul zbârlit de frig, să tremure în staule. Vifornița suiera în crengile mestecinilor, în cetina brazilor ori printre spinii măcieșilor și se'nvăluia sub muchea râpei de deasupra Irtișului, râpă pe care

siberienii din Tobolsk o numesc Kriazi și, în neștiința lor, cred că n'are capăt. Veniukov și Milescu cercetară încheietura și tăria doșanicurilor și porunciră câte un rând de vâsle de rezervă. Trimiseră știre la iaurile¹ din lungul fluviilor Irțiș și Obi să pregătească lopătari buni care să aștepte caravana.

Doctorul Iuriev își pregăti o lădiță ușoară, bine închisă, pentru leacuri și prijnițe și alta pentru buruienile și semințele deosebite, necunoscute, ce va găsi prin Siberia.

Cazacul Grișa Hlib își potrivea sculele de potcovărie și tâmplărie, să le aibă la drum.

— Deocamdată n'am pe cine potcovi... Pe apă, drumu-i lin, tihnit. Eu știu, de pe Volga. Dar va veni și rândul potcoavelor. Și eu zic că dacă-i vorba să străbatem păduri nestrăbătute, să ne luăm și topoare ascuțite. Dar Livanov nu-i primi în doșanic fierul pentru potcoave :

— Fugi de aici, cazacule, cu povara asta ! Doar n'o să potcovești morunii din Obi... Degeaba a stăruiț Grișa, Livanov i-a lăsat fierul pe mal.

— Fii bucuros că-ți primesc foalele.

Numai Yagan risipea vremea în deșert, umblând lela, cârtind și zavistuiind. Nu făcea nimic alta fără numai, cât putea, împiedica și pe alții dela lucru. Când îl vedea pe Milescu însemnând în caiet tot ce afla despre Siberia și despre China, întreba :

— Ce ? Cristofor Columb n'a cules știri despre India ? A cules. Capu-i era doldora de geografia Indiei. Și când colo a ajuns în America... Numai când te aștepți mai puțin, descoperi lucruri extraordinare. Ce rost are să știi totul dinainte ? Bizue-te și pe inspirație, pe geniul dumitale de explorator... Io sono il genio dell'Inspiratione. Una divina Inspiratione, fă să-mi dea mie piatra filosofală, Inspiratione !

Vorbea când latinește, când italienește, când într'o pășărească născocită de el însuși. Milescu îl invită, într'o seară, la Krijanici, s'asculte povestiri despre popoarele Asiei. Acolo vorbiră despre clima, fluviile,

---

¹ Popasurile.

despre munții, pustiiurile și noroadele Siberiei. Krijanici își aminti că a auzit și a citit despre un mare învățat și filosof Abu-Ali ibn Sina, trăitor cu șase veacuri în urmă în orașul Buhara. Europeanii îi zic Avicenna. Cercetând natura, Abu-Ali ibn Sina a izvodit învățătura nouă. Dela chinezi, Krijanici a aflat unele lucruri despre alchimie.

— Chinezii cunosc salpetrul. I se mai zice sarea chineză. A scris într'un caiet formula după care chinezii fac praful de pușcă: din 6 părți salpetru, 2 pucioasă și 2 cărbune.

— Da? sări Yagan, lucindu-și drăcește ochii și tremurându-și nările-i largi. Era tare frământat și fără astâmpăr. Parcă-l rodea un gușter pe dinăuntru.

— Un mongol care a stat la Pekin și Canton — urmă Krijanici, răsfoind caietul — mi-a spus că acolo praful de pușcă e numit, am însemnat aici, da... e numit hoiao, adică „doctoria de foc“ și „țian cen lei“, ceea ce înseamnă „bubuitul care cutremură cerul“.

În legătură cu aceasta, Krijanici își aminti deasemeni că a citit într'o veche cronică tătărească despre hoarda lui Tohtamiș, hanul care a lovit Moscova acum trei sute de ani. Locuitorii Moscovei — spune cronica — s'au apărat atunci trăgând nu numai cu arcurile și aruncând cu pietre de pe ziduri, ci au tras și din „tufaci“, adică din tunuri.

— Deci rușii au învățat folosirea tunurilor dela tătari, iar tătarii dela chinezi, înaintea altor europeni... Din China putem învăța multe, dacă ne împrietenim, așa după cum putem să-i învățăm multe, dacă primesc prietenia noastră. Mare rost va avea solia dumatăle la Pekin! Mare!

Când au ieșit din casa lui Krijanici era târziu și întuneric. Vântul gema, aspru și sinistru printre casele de bârne groase, pleoștite sub acoperișuri grele. La o răscruce pustie, Yagan rămase un pas mai în urmă. Deodată smulse pumnalul dela brâu și se repezi spre Milescu. Dar, prin întuneric, lunecă, poticnindu-se. Pumnalul nu atinse decât poala blănii spătarului, sfâșiind-o. Radu Marcu, înțelegând nebunia alchimistului, îi înfipse unghiile în ceafă. Dar pentrucă cerca

să-l spintece cu pumnalul, îi izbi cu călcâiul ciubotei în spate, prăbușindu-l la câțiva pași, în glodul acoperit c'o pojghiță de gheață. Milescu scoase spada. Radu, la fel. Când căutară să-l înțepe, Yagan o zbughi la fugă, pierzându-se în întuneric, după cotiturile ulițelor.

Din acea noapte nimeni nu l-a mai văzut. Cercetându-i gazda, Milescu află că se mutase de două zile.

După ce se sfătui în taină cu Livanov, cu Constantin Evstafievici și cu Favorov, Spătarul hotărî să nu spună nimănui despre acea întâmplare. Expediția avea să continue fără alchimist. Adică fără acel jungher al dușmanului strecurat printre dâșii.

6

Muncind alături de slujitorii ce-i erau tovarași de drum, Milescu îi cunoștea tot mai bine și-i iubea tot mai mult. Purtarea lui Yagan îi dovedise că mai degrabă se poate încrede în oamenii simpli, decât în cei care se pretind învățați. Când punea în cumpănă sufletul lui Yagan cu al lui Grișa Hlib, singur se osândea c'a fost orb și slab în fața lui Cerkaski, primind în solia lui asemenea năpârcă. Încă de pe când treceau Uralul îi spusese pe românește: „Stăpâne, mie nu-mi place ali-alichinul ista. Prea privește pieziș. Pe față te laudă și te lingușește, iar prin spate te clevețește și te batjocorește.“

În schimb, Grișa Hlib era trup și suflet alături de expediție. Vesel și micalit cazacul Grișa; se deosebește de toți slujitorii din caravană. Muncea, cânta, suguia. Glumele lui nu supărau pe nimeni, ci înveseleau întregul chervan. Se pricepea la multe Grișa și vroia să știe și mai multe. Din mâinile lui ieșeau lucruri așa de măiestrite, că se minuna și Spiridon, meșterul șlefuitor de pietre scumpe și giuvaericele. Grișa Hlib dorea să afle cum lucrează chinezii fierul, cum cioplesc piatra, cum fac podurile și morile. Numai un lucru nu-i convine lui Milescu: când era singur, Grișa cânta despre Stenka Razin. A băgat de samă acest

lucru, și-i stătea în inimă ca un ghimpe; dar nu-l destăinuia nimănui. Deasemeni și cei doi tălmaci, Sorik și Omadari, se legau tot mai mult de caravană, de rușii aceștia veseli și buni. Aflând că Sorik cunoștea câteva semne din scrierea chineză, Milescu îi arată scrisorile împăratului din Pekin. Dar tălmaciul nu putu citi decât numele lui bogdihan, Șuen-Ci și leatul: „în al XII-lea an al domniei“.

Stând de vorbă cu băștinașii, Milescu însemna în caietul lui câteva date despre Irtiș. Acest afluent al fluviului Obi n'a fost cunoscut de geografii cei vechi. Nici cu auzul n'au auzit acei geografi despre Irtiș, nici despre mulțimea râurilor care se varsă în el. Ei n'au știut nimic despre uriașa întindere de pământ dela Don până la țara kitailor. Iar dacă au scris câte ceva despre aceste locuri, au spus doar povești auzite dela alții, care și ei, la rândul lor, le auziseră întâmplător. Niciun geograf vechi n'a mers până la Irtiș sau până în China pe această cale. Nici Marco Polo cel vestit nu știe mare lucru despre Irtiș, despre Obi, despre Ienisei și despre celelalte fluvii ale Asiei de miază-noapte. Dela cazaci și dela neguțătorii mongoli, tătari și buharioți, Milescu a aflat că Irtișul izvorăște din munții Mongoliei, nu departe de împărăția Chinei, acolo unde stăpânește taișa sau căpetenia mongolă Zaruhta-Kun. Nu departe de Irtiș se afla lacul Kizilbaş (Nurzaïsan). Apa lui e limpede-verzuie; are mulți pești, păsări și animale sălbatice. Unii spun că în acel lac trăește un animal foarte ciudat, care se hrănește cu lebede, cu găști și cu alte păsări trăitoare pe lângă ape. Poate că-i crocodil; poate că nu. Nimeni din cei care povestesc n'au văzut cu ochii lor asemenea animal, încheie Milescu gândind: „Eu trebuie să scriu numai ceva ce am văzut, numai adevărul...“

Și Saltîkov i-a spus că numele Siberiei vine dela râul Sibirka, afluent al Irtișului, nu departe de Tobolsk. Pe o insulă în acest râu se află orașul Ambalak. Aici, pe vremea când a venit Ermac la Siberia, pe la 1585, deci cu nouăzeci de ani în urmă, stăpânea hanul Cucium. Azi orașul e pustiu; se văd doar ruinele și șanțurile din jurul zidului. Numai tătarii din Tobolsk se mai

duc pâna acolo să se roage și atunci mai dreg unele mecuturi. Calmucii din aceste părți de lume fac negoț cu sare și cu blănuri.

Saltîkov, ca bun gospodar, stăruie pe lângă Milescu: — Arată la Moscova că ar trebui dres acest oraș vechi: prin el s'ar ușura mult negoțul cu mongolii. La Tobolsk se face negoț cu blănuri de samur și de vulpi. Dar nu-i de-ajuns. Trebuesc găsite și alte mijloace de trai. În apropiere de Tobolsk, după câte se spune, s'ar găsi mine de fier. Clima, după cum vezi, e destul de aspră. Dar oamenii se deprind și o înfruntă. În Irțiș este foarte mult pește, mai ales cegă și morun.

Împreună cu doctorul Iuriev, Milescu socoti lungimea Irțișului care se întinde între 44° și 66°. Le-a ieșit cam 1800 de verste.¹

Și privind curgerea Irțișului la vale, printre sălcii înmugurite, printre mestecenii cu ramuri plecate, Milescu Spătarul însemnă, împins de un gând cald zămislit în inimă: „Irțișul e tot așa de mare și de frumos ca și Dunărea cea măreață...”

În ajunul Sfântului Gheorghe, Iurii Krijanici aduse două caiete unde scrisese cu mâna lui tălmăcirea cărții lui Horn și tot ce însuși știa despre drumurile Siberiei și despre orașele Chinei.

— Să-ți fie ajutor și călăuză prin aceste locuri neumblate.

7

La Sfântul Gheorghe vremea se încălzise, dar Irțișul tot mai împingea la vale noian de ghețuri. Sloiurile lunecau greoi la vale, pe spinări de valuri, ca niște plute albe, uriașe. Adesea se poticneau, se încălecau, înălțând zăpoare, strângând noian de ape și rupând cu trosnete adânci zăgazuri și iar pornind să lunece încet la vale. Milescu, Teodor Livanov și Constantin Evstatievici coborau în fiecare zi la malul Irți-

---

¹ De fapt, Irțișul are o lungime de 2969 km; totuși geograful sovietic Lebedev apreciază măsurătoarea lui Milescu „destul de satisfăcătoare.”

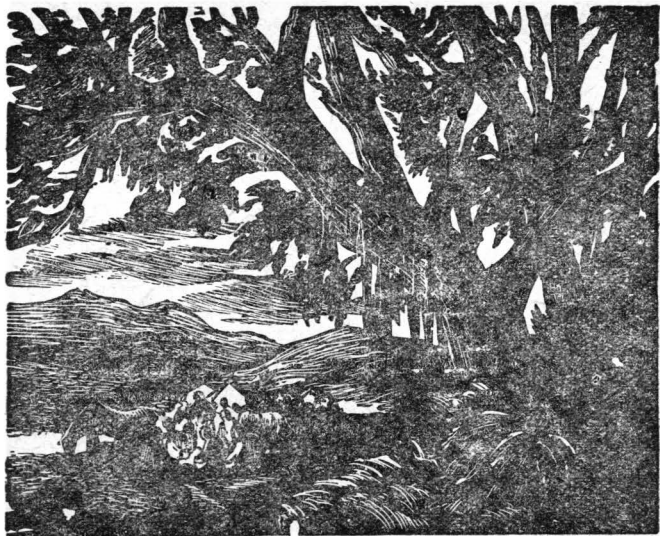
şului, priveau chipul apelor şi se mîhneau văzînd că apele lui nu îngăduiau încă slobodă plutire. Abia la 1 Mai sloiurile se rîrîră şi se micşorară. Cerul se însonina; vremea devenea tot mai caldă. Vîntul dela miazănoapte se potolise. Adia o boare liniştită deasupra apei. Pămîntul se acoperea, văzînd cu ochii, de-o pojghiţă verde. Pe ramuri plesneau mugurii. Taigaua se trezea la viaţă.

Duminică 2 Mai 1675, expediţia condusă de Neculai Milescu Spătarul se încarcă pe cele trei doşanicuri cu vâsle puternice, cu coviltire mari din pînză ceruită şi se desprinsese dela ţărmul Irtişului, de lângă Tobolsk. În frunte era luntrea Spătarului Milescu, cu Ivan Favorov, cu Omadari, cu doctorul Iuriev, cu jumătate dintre cazaci, cu călăuza din Nercinsk, cu Radu Marcu şi darurile lui bogdihan. În luntrea a doua venea Teodor Livanov cu Nikifor Veniukov, cu Spiridon Grecul, cu cei şase fii de boier, dvoreni din Tobolsk şi cu mărfurile ce aveau să fie vîndute la Pekin. Tot aici se afla şi preotul şi cei şase şoimari, cu păsările lor minunate. În a treia luntre plutea Constantin Evstatievici Grecianin, cu jumătate dintre cazaci, slujitori, hrana şi corturile. Pe ţărm, voievodul Saltîkov, cu mulţi slujitori în jur şi cu neguţatori şi norod din Tobolsk, petrecea ambasada măritului ţar plecată spre China.

Soarele asfinţea departe, departe în zarea uşor crescută de-abia gîciţii munţi Urali. Luntrele lunecau spre apus, parcă solia s'ar fi întors spre Moscova şi nu s'ar fi îndreptat spre Pekin. Dar curînd fluviul coti spre miazănoapte. Vâslaşii traseră puternic lopeţile, împingînd luntrele pe calea spre întîlnirea Irtişului cu Obi. Soarele se stinse sub muchia zării, lăsînd în urmă văpaie roşie, apoi portocalie, tot mai spălăcită în umbrele nopţii. Peste luciul apei sfărîmat de câte un sloi de gheaţă, luna plină, rotundă, uriaşă porni să lunece raze de lumină blîndă, aproape nefirească. Păsări cântau mii în sălciile şi'n mestecenii de pe malul Irtişului. Drumul începea nefiresc de frumos, de ispititor.

De aici încolo, aproape un an, mintea, inima și gândurile oamenilor încărcăți în Tobolsk pe trei doșaniciuri aveau să țintească numai spre Pekin, spre împlinirea călătoriei. Neculai Milescu Spătarul avea bine întipărit în minte drumul : dela Tobolsk la Surgut, dela Surgut la Ieniseisk, dela Ieniseisk la Selenginsk, dela Selenginsk la Nercinsk, dela Nercinsk la Argun, dela Argun la Pekin, peste Marele Zid.

PE FLUVII URIAȘE, PESTE STEPE INTINSE,
PRIN NESFĂRȘITE PADURI

In zori însă se lăsă o ceață groasă deasupra apelor Irțișului; un vânt rece, tot mai puternic, porni să sufle dinspre miazănoapte. Lopătarii trăgeau din greu la vâsle, măcar că pluteau după cursul apei. Călătorii îmbrăcară straie groase. Mai cu samă cei care, în frunte cu Milescu, trebuiau să stea afară, să observe împrejurimile și să însemne drumul. Luptând cu vântul și cu frigul, schimbând lopătarii la Remiziask și la Ghiulbazara plutiră în cinci zile cam vreo 500 de verste pe Irțiș la vale, până la iamul sau olacul dela Samarovsk. Aici ajunseră în zorii zilei de 8 Mai. În caietul lui, Milescu a scris, la șir, numele așezărilor omenești, locurile unde a văzut iurte, unde a întâlnit lanuri de arătură, a însemnat afluenții Irțișului, ostroavele, lacurile, bălțile mai mari, cataractele, statornicind totodată și distanțele, în verste și în ore de mers. Lat de 500—600 de stânjeni și adânc de 10—20 de stânjeni, Irțișul curgea alene, greoi, printre maluri împădurite cu sălcii, cu plop, cu mesteceeni, printre crengile cărora când sufla vânt rece, ascuțit, când adia boare caldută, înspicând frunze fragede și fulguind puf din floarea plopilor. Pe aici, și acum în luna Mai, nopțile erau doar de patru-cinci ore. Schimbând vâslașii și rânduindu-se la cârmă, plutiseră și în nopțile luminate de lună plină.

Dela Samarovsk, unde Irțișul se întâlnește cu Obi, Milescu scrisese țarului :

....„Eu, slujitorul tău, lăsând la stânga Europa, mă infund la dreapta, în Asia, urcând pe Obi în sus...”

Odată cu scrisoarea îi trimitea și o schiță a ținuturilor străbătute în aceste dintâi zile de mers. Îl încredința că, deși nu are un cartograf cu dânsul, va face totuși, așa cum se pricepe, o hartă cât mai amănunțită a Siberiei și a drumurilor ei.

Vremea era foarte nestatornică. Acuși bătea dușmănos vântul dela miazănoapte, vuind în păduri, departe, ca un geamăt greu, izvoditor de spaime. Acuși se domolea văzduhul, și-o liniște mare s'așeza stăpână; parcă aștepta, la pândă, primăvara să se ridice și să îmbrățișeze lumea toată. Din ajun călătorii văzuseră cum pescărușii se ridicau de pe maluri, din ostroave, își luceau argintul penelor în văzduh, cercau a vâli spre miazănoapte, se'nvolburau în furtuna de deasupra, se zbăteau în luptă cu nevăzute stihii și, înfrânți, cătau iară adăpost, săgetând cerul către păpurișul uscat de pe maluri și din ostroave. Pe Obi veneau încă sloiuri destul de multe și de mari, înfundând adesea cursul apei. Cele trei doșanicuri fură silite să se adăpostească în gura afluentului Neluva. Așezară corturile la marginea pădurii, pe mal. Se încălziră la focuri uriașe. Stătură acolo în zilele de 13, 14 și 15 Mai. Tălmaciul Sorik aduse vânători și pescari ostiaci, pe care Milescu Spătarul îi întrebă despre numele locurilor, despre însușirile climei prin aceste ținuturi, despre vânătoare și pescuit, despre unele obiceiuri și despre viața lor.

Unul dintre cazaci, Arkadie, desena cu cărbune, pe o foaie de psaltire, chipul ostiacului cu care grăia Milescu. Cel dintâi, doctorul Iuriev îl văzu și se minună de talentul lui. Il înzestră cu pone, tuș și hârtie, să deseneze tot ce va întâlni mai deosebit în cale. Asemenea icoane și chipuri vii vor avea mare trecere la Moscova.

În noaptea de 15 Mai, vântul se potoli. La răsăritul „Găinușei“, liniștea era copleșitoare, în tot uriașul cuprins al pădurilor de dincolo de apele fluviului Obi. Nu se auzea nimic. Nimic decât șopotul lin al apei. Grișa Hlib își trezi vecinul:

— Ascultă, Radion, cum tace taigaua...

Frecându-se la ochi ca să rupă păienjeniișul somnului, moldoveanul ascultă îndelung. Il copleșea tăcerea. Numai departe, spre capăt de lume, se izvodea un hreamăt straniu ca o răsuflare grea a'ntregului

pământ. Dar liniștea era înșelătoare. Ici aproape, în copacii de deasupra, frunzișul fraged se trezea din somnul iernii și parcă șoptea încetișor, dezdoindu-se din înghesuirea mugurilor, desmormindu-se în văzduh slobod și cătând spre lumina abia găcitei dimineți. Din zeci de vizuini, din scorburi, de sub cojocul de frunze uscate, din păpurișuri, deasupra apei și din apă, de sub pământ, mii de vietăți sălbatice zămisleau fosnete ciudate. Se trezeau încet și porneau spre pradă ori spre desăvârșirea culcușurilor moi pentru pui ce aveau să se nască. Apoi s'au deșteptat din somn păsările, pe rând, strigându-se una pe alta din copac în copac și zburând prin ramuri după hrană și după fire moi pentru cuiburi.

Aseară, înainte de a adormi, în jurul focurilor, călătorii au povestit multe despre nesfârșita pădure siberiană, despre oamenii și sălbătăciunile ce hălăduesc prin ea. Unele animale cu blană scumpă trăesc numai pe aici, ca de pildă samurul, zis în limba ostiacă „odineț“. În caietul lui, la lumina feștilor pregătite de Radu, Milescu adaugă: „Această pădure este cea mai mare din lume și înconjoară întreg pământul, de-a-lungul Oceanului Inghețat, din Franța și Germania, până la Oceanul cel liniștit sau Pacific. Dejnev spune că această pădure se întinde și în partea de miazănoapte a Americii, despărțită doar printr'un șir de insule și printr'o strâmtoare de câteva sute de verste. Geografii cei vechi o numeau Hercinus Sylva — codrul hercinic. Dar nicăieri pădurea asta nu-i așa de uriașă și nestrăbătută ca în Siberia.“ În inima lui, Milescu era mândru că-i printre cei dintr-ai care străbat aceste pustietăți, scriind despre ele așa cum sânt, fără a pune nimic din închipuirea lui. Pământul numai atunci va fi ca o casă a tuturor, când în întregime va fi cunoscut și toate darurile lui înțelepțește folosite.

Se crăpa de ziuă. Prin preajmă fâlfâi o lișiță cu aripi moi. Alte păsări se strigară cu ascuțite glasuri, tăndărind liniștea de istov. Caravana se pregăti repede de plecare, măcar că, după zborul și țipetele păsărilor de baltă, localnicii și cazacul călăuză pre-

vesteau vreme rea. Fiecare își ocupă locul în luntre. Pe Obi mai treceau încă multe sloiuri, dar dacă vântul e slab, nu mai sânt așa de primejdioase. Porniră iară împotriva apelor. Dar cum răsări soarele se stârni și vântul. După șapte ore de mers, lopătarii erau istoviți. Sloiurile veneau mereu mai mari, parcă tot pământul ar fi fost din gheață, s'ar fi sfărâmat în lespezi mari și-ar fi luat-o pe Obi la vale.

— Cât munții!... gema Spiridon cutremurat de spaimă, ca și alții de altfel, când luntrele se încurcau printre sloiuri, iar cârmacii și lopătarii nădușeau lup-tând din răspuțeri să le strecoare neatinse. Vântul se întezi. După amiază se schimbă într'o vifornită nă-praznică, amestecată cu zăpadă. În fiecare clipă ghețarii amenințau să încleșteze și să zdrobească lunt-rele între piepturile lor ascuțite, zgrunțuroase. Primejdia sporea. Traseră la mal și legară doșan-icurile cu odgoanele. Ca să le apere de ghețari, trei cazaci, în frunte cu Grișa Hlib, au lucrat în apă, până la brâu, clădind un parapet din butuci groși. Au fost nevoiți să stea aici încă cinci zile. Feciorii de boieri și cazacii au vânat ierunci și găște, pe în-trecute cu șoimarii. Frigul și umezeala îi pătrundea până la os și nu-i lăsa nici măcar să se odihnească. Totuși, ostiacii băștinași spuneau că-i mai bine de călătorit acum, primăvara, pe frig, decât vara când începe pacostea țânțarilor și a muștelor.

Milescu însemna în caiet că ostiacii care locuiau dela râul Bobrovka în tot lungul fluviului Obi erau bărbați voinici și frumoși. Se îmbrăcau cu blănuri și cu piei de pește. I-a întâlnit pe Obi, alergând în luntre ușoare, câte cinci-șase la pescuit. Purtau arcuri pe umeri și în spate tolbe cu săgeți; mulți aveau sulii lungi cu vârf lucitor și păreau oricând gata de război. Femeile se vedeau rar și numai pe lângă iurte, umblând supuse, plecate, ca niște roabe ce erau.

Când se mai liniști vântul, porniră iar la drum. După trei zile de primejdioasă vâslire printre sloiuri, ajunseră la Surgut, o așezare destul de mare pe malul stâng al fluviului Obi, întărită cu o cetățuie de

lemn, destul de puternică. Voievodul din acest oraș a găzduit călătorii în case, la căldură, le-a dat la masă mai ales pește. De altfel peștele este hrana de toate zilele a ostiacilor. Pe aici, din pricina frigului și a mlaștinilor, cerealele nu cresc de fel.

În Surgut trăesc cam două mii de ostiaci. Ca să-i prindă pe cei care făceau contrabandă cu samuri ori cu alte blănuri scumpe, voievodul din Surgut a așezat o caraulă numeroasă pe ostrovul din mijlocul fluviului. În Surgut, Miliescu a avut prilejul să cunoască mai bine neamul ostiacilor. Istoricii vechi scriau că ostiacii sânt sciți de neam, că au o viață simplă, cu obiceiuri păstrate așa cum le-au apucat dela uriașii trăitori la începutul lumii. Se hrănesc din pescuit și vânat. Voievodul din Surgut îi înfățișa pe ostiaci ca pe niște sălbatici, dârzi, hotărâți și dornici de trai slobod. Nu-i mult de când acești ostiaci s'au revoltat împotriva țarului. Și n'au putut fi aduși din nou la ascultare decât după ce mulți dintre dânșii au fost împușcați. Dar cei mai mulți, nevrând să se supună, au fugit în păduri, departe, în locuri sălbatice, de nestrăbătut, înghețate. Cazacii din Surgut se cam tem de ostiaci. Ca să se apere, au făcut cetățuia din mijlocul orașului. Tot aici Miliescu a văzut un templu al ostiacilor. Era ca o căsoaie mare, din lemne groase, necioplite. Înăuntru erau adăpostiți idoli de aramă, de argint, de lut ars sau cioplit din lemn vâpsit apoi în culori sângerii și albastre. În fața acestor idoli, ostiacii jertfeau în fiecare an cele dintâi animale vâdate: samuri, vulpi, jderi, să aibă spor la vânătoare tot anul. Preotul Petru, care întovărășea caravana dela Tobolsk încoace, observa obiceiurile ostiacilor și chipul lor de a se ruga: stăteau câtăva vreme în genunchi, cu frunțile la pământ, ca turcii, apoi se ridicau în picioare și dănțuiau danțuri ciudate în jurul idolilor, pisând pământul cu tăpile, schimonosindu-și fețele, mișcând brațele și trupurile în fel și chip.

— Eu zic, părinte, că după potop ostiacii au imprumutat credința lui Iafet, fiul lui Noe, spuse Spă-

tarul. Idolatria ostiacilor mi se pare că s'a păstrat așa cum au primit-o dela uriașul Nemrod.

...,Graiul ostiacilor — însemna Milescu în caiet — cuprinde multe dialecte, așa că nu se prea înțeleg între dânsii.“

Răsfoindu-și cărțile, Milescu afla că grecii nu-i cunoșteau pe ostiaci decât din auzite. Știau că-s ichtiofagi, pe rusește, răboiați, adică mâncători de pește.

Intr'adevăr, după spusa cazacilor, ostiacii se hrănesc aproape numai cu pește și cu niște rădăcini albe de susak¹. Peștele îl mănâncă crud, fiert și uscat. Nu folosesc sarea. Dacă mănâncă pâine multă se îmbolnăvesc și mor. Cătu-i vara de lungă pescuiesc și adună rădăcini de susak, mari cât nuca, uscându-le pentru iarnă. Doctorul Ivan Iuriev ceru asemenea rădăcini să le cerceteze: erau făinoase și dulci, în adevăr gustoase la mâncare. Omadari spunea că și chinezii, la cele mai alese oște, mănâncă asemenea rădăcini fierte și îndulcite cu miere.

Cei doi iscoditori, Grișa Hlib și Radu Marcu, pătrunseră în iurtele ostiacilor. Duseră daruri felurite: mărgelile de sticlă colorată, ace de fier, brățări de alamă lucitoare, așa cum fac de obicei neguțătorii când vor să cumpere, ieftin, blănuri scumpe. Văzură cum, cu mâini subțirele și agere, femeile ostiace pregăteau blănurile de vulpi ori de samur, jupuiau peștii de piele și curățau aceste piei, după un meșteșug numai de ele știut. Din aceste piei de pește dubite în buruieni și scoarță de arin până se fac mai moi decât catifeaua, ostiacele croiau îmbrăcăminte, măiestrit cusându-le una de alta, fără a pierde niciun petecel. Făceau haine, pantaloni, cămăși, ciorapi, căciulițe frumoase, pentru ele și pentru bărbați. În iurte, pe jos, erau așternute blănuri de urs sau de lup. Pe paturi, blănuri moi, scumpe, călduroase, de vulpe ori jder. Rar se vedeau în iurtele ostiacilor pânzeturi ori covoare, aduse de cazaci și de negustori, în schimbul blănurilor. Hlib pipăi firul subțirel, moale și mlădios ca o strună cu care cosea o fată ostiacă și află că-i

---

¹ O plantă care crește prin acele regiuni, cu ai cărei bulbi se hrăneau ostiacii.

făcut din vine sau mațe de pește. Cusăturile lor erau deosebit de meșteșugite, cu toate că ostiacele cele mai multe nici n'aveau ace de fier, ci se slujeau doar de subțirelele și ascuțitele oase de pește.

Povestiră acestea lui Milescu, adăugând :

— Mai scrie, domnia-ta, acolo, în caiete, Neculai Gavrilovici, că ostiicii au femei berechet. Fiecare ține câte vrea. Și că toate sânt roabe. Au ochii pieziși, dar nu-s urâte. Putem zice, dimpotrivă.

3

Din Surgut plecară la 29 Mai. Vremea se încălzise binișor. Uriăș, fluviul Obi curgea ca un nesecat potop de ape, revărsându-se peste maluri, prin păduri fără capăt. De fapt era tare greu să vezi unde sfârșeau malurile. Ape turburi și iarăși ape turburi, cât încăpea zarea și dincolo de ea. Ici și colo pâlcuri de copaci ori dâlme mari de gheață. Incolo, ape multe și reci. Nu s'auzea decât foșnetul adânc, greoi, al curgerii fără'n-ceput și fără sfârșit. Și acest geamăt de-adâncuri de ape nu turbura liniștea, ci parcă și mai neclintită o făcea. Sloiurile de gheață nu mai erau nici multe, nici primejdioase. Vâslașii vâsleau în susul apei, înfruntând, din când în când, repezișuri sau cataracte. Cu toate că vântul bătea din spate, totuși luntrele înaintau încet. Milescu poruncise cârmacilor să fie cu mare băgare de seamă, să nu se împotmolească în acest noian de ape. Adesea nici nu mai știau dacă merg pe albia fluviului ori dacă nu cumva au rătăcit prin locurile de revărsare. Spre seară însă vântul prinse iar să suiere amenințător prin pădurile de cedri, de pini, de mesteceni și plop, stârnind și improșcând valuri după valuri de zloată.

Cu toate că era lumină aproape douăzeci de ceasuri din douăzeci și patru, frigul nu mai conțenea. Ca să vădească asprimea climei siberiene, Milescu Spătarul scria în caietul său de călătorie : „La 3 Iunie a fost ninsoare, ploaie și vânturi tari ; cu toate acestea am mers înainte.“

Plutea mereu înainte, ajutat de-un mănunchi de oameni de care se simțea tot mai legat. Străbătea locuri arar tulburate de oameni. Aici, de veacuri și veacuri, firea se schimba domol. Pe maluri stuhui putrezea și din putregai creștea altul. În păduri copacii morți se topeau, jos, și alții se hrăneau din însuși putregaiul lor.

În acele zile dela începutul verii siberiene, expediția Milescului se luptă cu vânturile care surpau copacii în taiga și ridicau pe fluviul Obi valuri ca pe mare; se luptă cu ploile, cu revărsarea apelor, cu zăpada și viscoalele Siberiei. Grăbea să ajungă la râul Ket, care curge dinspre răsărit, dinspre Ienisei, vărsându-se în Obi, și trebuiau să grăbească pentrucă, în aceste părți din Siberia, după spusa localnicilor, odată cu căldurile începe și o mare pacoste: țânțarii și muștele. Ostiacii cred că nici nu se poate închipui chin mai nemilos ca acela pricinuit de muștele și țânțarii din lungul Ieniseiului și a afluenților lui, în lunile Iulie și August.

Către seară au tras la mal, aproape de niște iurte ostiace, să se adăpostească de furtună și să se odihnească vâslașii, să se mai încălzească și să-și mai usuce străiele. Hlib cel iscoditor porni spre iurte, să ia foc și, ca de obicei, să afle ceva vrednic de însemnat în caietul lui Neculai Gavrilovici.

Ostiacii din acel cătun prinseseră tocmai atunci un urs cafeniu, mare și fioros, namilă de urs, nu alta. Il băgaseră într'o iurtă. Abia încăpuse pe ușă. Acum ostiacii, trași mai înapoi la vreo zece-cincisprezece pași dela intrarea iurtei, încordau arcurile, ocneau și străpungeau dihania cu săgețile, cu toate că era moartă de mult. După ce împlântară în hoitul ursului vreo zece-douăsprezece săgeți, porniră să-l bată cu ciomegele pe rând, setoși de răzbunare. Femeile se feriseră într'o parte și cu mâinile la gură priveau cu admirație la bărbații lor cum săvârșeau un lucru vitejesc și sfânt.

Grișa Hlib făcu semn lui Livanov să se apropie. Când văzu că sânt doi, unul dintre ostiaci se apropie întrebând pe rusește:

— Pace ?

— Pace ! răspunseră cei doi călători, cerând îngăduință să vadă și ei acest ciudat ceremonial. După ce se încredințară încă odată că musafirii n'au gânduri dușmănoase, le îngăduiră să rămână.

După ce au bătut hoitul ursului, ostiacii, rostind blăsteme și rugi, au sărit și dănțuit în jurul lui, schimonosindu-și obrazele și încolăcindu-și brațele ori picioarele, răsucindu-și trupurile. Ostiacul care rupea rusește le spuse că acest urs bătrân și puternic, cum nu se mai află, a făcut multe stricăciuni satului lor : a ucis oameni, a îngrozit femeile și copiii, a alungat vânatul din pădure și peștii din fluviu. Că, de bună samă are pe Șeitan, adică pe diavolul în el. Ostiacii cred că Șeitan ia adesea chip de urs, dând târcoale satului și primejduind viața oamenilor.

Acum însă au prins dihania necuratului și ucid și pe dracul din el, cu săgețile, cu bâtele, cu blăstemele.

Milescu Spătarul ascultă povestirea despre acest obicei și o însemnă în caiet, măcar că mâinile îi erau țapene de frig. Preotul Petru îi jălui pe bieții ostiaci, că toată religia lor nu-i decât vrăjitorie și credință în necuratul.

Plutind mai departe, la 4 Iunie ajunseră la Narim. Orașul vechi era pustiu. Cel nou se clădea acum pe un ostrov în mijlocul fluviului Obi. Casele erau făcute din bușteni groși, abia îngălbeniți de vreme. În Cetățuia Narimului străjuiau patruzeci de cazaci. În apropiere, pe malul fluviului Obi se resfirau multe iurte de ostiaci. Harnici oameni ostiacii și vrednici — recunoșteau cazacii din Narim — cu toate că au scule foarte sărace și primitive, au tăiat totuși copacii oricât de groși, au scos cioatele și au făcut ogoare pe locul pădurii. Semănăturile abia au început, măcar că-i Iunie ; aici vara e foarte târzie. Cu toată vrednicia oamenilor, grânele : secara, orzul, ovăzul cresc destul de greu prin aceste locuri. Și aici cei mai mulți ostiaci sânt tot vânători și pescari. După spusa voievodului din Narim și a neguțătorilor de blănuri, nicăieri în împărăția Siberiei nu se vânează samuri așa de mari și de frumoși ca la Narim și Berezov.

Și ostiacii din preajma Narimului sânt supuși țarului. Dar adesea ei se răscoală, pradă,ucid și slobozi vor să fie, să vâneze, să pescuiască fără opreliște și de nimic și de nimeni să nu le pese. De curând — povestesc cazacii din Narim — s'au răsculat ostiacii din Neiughina și au prădat caravana care ducea tributul țarului — mii de blănuri scumpe. Cu mare greutate au fost aduși iar sub ascultare. Nu s'au luat măsuri mai aspre împotriva lor de teamă să nu se răscoale și celelalte triburi.

A doua zi, 5 Iunie, plecară din Narim, vâslind în susul apei, pe ninsoare, viscol și ger, înfruntând valurile stârnite iarăși pe Obi. Mulți erau uzi ca șoarecii și le clănțăneau dinții în gură de frig.

La 8 Iunie ajunseră la vărsarea râului Ket. De aci, părăsind fluviul Obi, cele trei luntre ale expediției, călăuzită de Milescu, apucară la stânga, drept spre răsărit.

Intâiul popas l-au făcut la Ketskoi. Din această cetățuie se mai vedea cum fluviul Obi își târîie alene apele tulburi spre miazănoaptea cea rece.

Milescu culese știri dela cazacii din Ketskoi și dela câțiva ostiaci bătrâni. Află că în susul râului Ket vor avea de plutit cam vreo șase săptămâni. Vremea începea să se încălzească. Inșirați ori grămădiți în pâcuri asemeni unor năluci albe, mestecenii răspândeau miros plăcut în liniștea serilor siberiene. În zilele calde, frunzulițele, în chip de inimioare, creșteau văzând cu ochii pe crengi plângătoare. Seara, stând în jurul focului, călătorii simțeau cum pământul dospește ciudat, grăbit, o viață nouă, clocotitoare, puternică. Vidrele, cu zecile, se furișau pe lângă maluri; își rânduiau vizuinele pentru pui ori vâneau pește. Dibaci și harnici, castorii își zideau din lut cuiburi rotunde, negre, ieșite deasupra apei ca niște căciuli uriașe puse pe calupuri în fața atelierelor de cojocărie. Călătorii priveau de-amirare cum își meștereau castorii casele, cu labele și cu dinții, par'că ar fi fost niște copii. Unii zideau, alții cărau lut, înotând greoi, bătând apa cu cozile late ca niște lopățele. Tot cuprinsul acestor ape părea o țară din poveste unde, deplin stăpâni, castorii își constru-

iau satele și orașele lor. Păsările, stoluri nesfârșite, se zbenguiau prin văzduh, țipau tare, prindeau pește în luciul apei, se hârjoneau ori se vânau între ele. Văzduhul era încă tot nestatornic : acuși veneau adieri calde, acuși fiori reci se iscau de neștire. Dar căldura biruia ; biruia tot mai mult, înstăpânindu-se deasupra apelor aburinde, printre copacii pletoși.

În amurg, târziu de tot, taigaua se liniștea două-trei ceasuri.

În zori hreamătul pornea iară, mai puternic, mai nestăvilit.

La lumina făcliei, lângă foc, între ceilalți călători, Milescu își rânduia însemnările despre fluviul Obi, pe care geografii cei vechi, în neștiința lor, îl socoteau drept hotarul dintre Europa și Asia. Ei n'au văzut, niciunul, acest uriaș fluviu. Știau doar din auzite că se numește Obi și că se varsă în Oceanul înghețat. Nu cunoșteau nimica despre popoarele trăitoare pe malurile lui. De fapt, Obi este un nume latinesc ; tătarii îi zic Amar. În lungul lui, cum adevăresc cei care au străbătut ținuturile acelea, nu sânt munți. Taigaua cuprinde o bună parte din cursul mijlociu al lui Obi. Milescu își însemna cu grijă toate numele popoarelor din lungul fluviului Obi și tot ce a aflat despre îndeteticirile și viața lor, ori despre rodnicia și bogăția stepelor din susul fluviului. Vânătorii ostiaci știau că peste stepa și peste munții dela izvoarele fluviului Obi drumul spre Pekin durează o lună de zile, dar e osbit de greu, pentrucă trece tocmai pe unde deșertul Gobi e mai lat.

Milescu însemna, așijderi, numele tuturor afluenților, la rând, așa cum îi spuneau localnicii că se varsă în Obi. Și în harta Siberiei el desena și chipul acestui uriaș arbore cu sute de crengi. Astfel umplea cu nume și date petele albe de „terra incognita“. Unii i-au vorbit despre însemnătatea orașului Tomsk ca nod de drumuri și de negoț, alții despre un lac mare, Telezki, căruia buharienii îi zic Alton. Cică din acel lac ar izvorî chiar Obi. Scria tot ce afla despre popoarele răătăcitoare prin stepele și munții dela izvoarele lui Obi.

— Poate aceste neamuri vor pieri ori s'or amesteca și nimeni n'o mai afla ceva despre ele, spunea Milescu către Livanov. Dacă n'ar fi fost Herodot, câte popoare, pierdute în neființă, noi nu le-am ști nici măcar numele ?

Grișa Hlib i-a adus, în popasul de lângă foc, un ostiac bătrân, dintr'o iurtă de lângă Ketskoi. Și ostiacul povesti cum a coborît cu luntrea pe Obi în jos, până la vărsarea fluviului în Oceanul Inghețat. Acolo a vânat urși albi.

Vara, marele Obi cară atât de multă apă dulce în ocean, încât birue apa sărată până hăt departe spre ghețurile cele veșnice. Gura lui samănă cu un golf uriaș de apă dulce. „Acolo — istorisi ostiacul mai departe — zilele sânt foarte scurte în timpul iernii, două-trei ceasuri, iar gerurile osebit de aspre. Anevoios este de trăit și de vânat în acele locuri dela miazănoapte ; chiar pentru niște oameni puternici și răbdurii cum sânt ostiacii“.

Apa fluviului Obi curge lin și, de obicei, tulbure, măloasă. Fiind adânc și foarte lat, furtunile înalță pe el valuri mari și viforoase, ca pe mare. Malurile i-s joase ; de aceea apa ușor se revarsă înecând stepa și pădurile, formând lacuri întinse în tot lungul cursului lui. În niciun alt fluviu nu trăește atât de mult pește ca în Obi. Mai cu samă nisetri și moruni, osebit de grași, de mari, de gustoși — hrana zilnică a ostiacilor.

4

Râul Ket se varsă în Obi prin trei guri, fiecare mai mare decât râul Moscova. Acest lucru călătorii îl văzură mai bine în zorii zilei de 9 Iunie când, urcând pe Ket în sus, s'au depărtat de noianul de ape ale fluviului Obi. La început plutirea semăna cu cea de pe Obi și Irțiș.

Trecură pe lângă satul unde, cu câțiva ani în urmă, s'au răsculat ostiacii conduși de căpetenia lor Kirgheul. Atunci ostiacii au prins pe ostașii țarului și i-au dus departe, în străfunduri de pădure. Au răpit și ba-

gajele în care se găsea tributul pentru țar, luând toate blănurile strânse ca iasak dela popoarele de pe Ieni-sei. Au strigat că nu vor să fie supuși nimănui.

— Iată, și pe aici se mai află câte un frate al lui Stenka Razin, a spus Grișa Hlib către Radu. Ostia-cul cu care am vorbit mi-a destăinuit cât de greu le-a fost soldaților să-l aducă pe Kirgheul iar sub ascultare și să-l silească a plăti iarăși iasak, împreună cu tribul său.

Țeciorul de boier din Tobolsk, Boris Zotov, auzind această vorbă, a întrebat :

— Cazacule, nu ți se pare că cercetezi și întrebi prea multe despre răzvrătirile acestor sălbatici ?

— Nu, boierule, răspunse Grișa, surâzând. Aflu, ici-colo, câte o știre pentru stăpânul nostru, pentru Neculai Gavrilovici, cum faci și domnia-ta, de altfel. Din Moscova am pornit ca oameni cu ochi deschiși, să vedem tot, iar nu să orbecăim ca orbeții. Despre Kirgheul a scris în caietul lui și jupân Spafarii.

— A scris și că-i „frate“ cu ticălosul de Stenka Razin ?

— Dacă n'a scris-o, a făcut foarte rău. Pentrucă isprăvile lor se aseamănă.

— Ești isteț, cazacule... prea isteț chiar.

— Ce să-i fac, Boris Andreevici ? Așa m'a zămislit muma...

5

Vremea s'a încălzit de-a-binelea. Două zile călătoria a fost plăcută și lină ca o plimbare cu luntrea pe liniștite ape. Călătorii au îmbrăcat straie subțiri și sprintene. Cazacii stăteau la soare pe doșanicuri și cântau de răsunau nesfârșiții codri ai Siberiei. În popasuri, jucau și se veseleau nevoie mare. Simțeau în jur văzduh îmbietor de primăvară. Și cântau și se veseleau, așa cum cântă și zburdă, la vremea asta, toate vietățile sălbaticiei taigale.

Și mai mult ca înainte, în zilele următoare, toată înconjurimea plină de lacuri, de mlaștini și de smârcuri, începu să mișune, să chiftească, să zumzăe și

să viermuie. Totul se schimba, se prefăcea ca într'un vis fantastic. Păsările spintecau grăbite văzduhul, parcă într'o tot mai nesfârșită joacă și alergare. Țipetele și cântecele lor tot mai tari, mai nenumărate lunecau deasupra apelor și se întorceau răsunete din codrii nepătrunși. Se iviră, mai ales spre seară, țânțarii. Pișcau de mâini, de obraz și zbârnâiau ascuțit pe la ureche. Nimeni nu mai putea sta liniștit, lopătarii dădeau din cap cum dau caii vara. Ceilalți trebuiau să se apere cu frunzare.

Dela gârla Iavaskina luară lopătari ostiaci care cunoșteau mai bine firul apei. Ei povestiră că în aceste locuri vin vânătorii și căpcănarii ca la o strungă, să prindă vidre, vulpi, castori, samuri, sângeapuri, un fel de jderi cu blană cenușie și caldă. În fiecare an se aleg cu bună dobândă de blănuri scumpe. Și'n adevăr, cuiburile castorilor ieșeau deasupra apei, în pâcuri, mii și mii, ca mii și mii de mușuroaie înalte, netede, rotunde, pe o pajiște lină, printre mărăceni și arini.

Vâsliră cincisprezece zile în susul Ketului. Vara se descătușase neașteptat de repede. Vietățile forfoteau nestăvilite în toată pădurea și în tot noianul de apă și de păpuriș. Stoluri și iară stoluri de păsări gălăgioase, cârduri de pești, cete de castori, roiuri de țânțari și de muște. Toate aceste vietăți, hrănindu-se unele din tagma altora, înotau, se târau, zburau, cântau, țipau, răcneau, vânau, pescuiau și mai ales creșteau pui, nesfârșit de mulți pui, în nesfârșit de multe cuibare: unele în vizuini și scorburi, altele în stufăriș des și înalt... Adesea, la anume ceasuri ale zilei, strigătele păsărilor erau întrecute de orăcăitul broaștelor. Atunci parcă toată imensa întindere de apă ar fi fost sălaș de trompete sparte, în care suflă trompetiști smintiți.

Intr'o seară ostiacul cu nume rusesc, Maximka, slăpânul ținuturilor de pe râul Pigma, după ce dădu călătorilor multe lămuriri despre vânătoarea de samuri și de castori, le povesti despre o ciudățenie:

— Aci este lacul Kaludina. În el se varsă râul Kasu. Pe acest râu este un loc unde dacă în apă cade un copac și stă acolo trei ani, se împietrește, ori cât de

gros ar fi. Mulți oameni de pe aici au asemenea lemne împietrite. Le pun temelie la case.

Pe malul râului Ket sânt puține câmpii. Mai mult poiene, în care vara asta zorită a înflorit pajiști uimitor de frumoase, cu mii și mii de flori albe, roz, liliachii. Toți se miră când au crescut și au înflorit așa de repede. Nici n'au băgat samă. Plutește în văzduh, adesea, mireasmă îmbătătoare de crin sălbatic.

— Păcat că țânțarii nu ne lasă s'o sorbim cu sete, regreta Favorov. Când trag mai mult aer în piept, înghit câte un roi de țânțari și de musculițe.

Dincolo de maluri, de înguste poiene, codri adânci, nestrăbătute păduri, gârle măloase, lanț de mocirle, de bălți, de lacuri putrede, ca și în lungul fluviului Obi. Și toate colcăe de broaște, de lipitori, de pește, de țânțari și de muște. Peste toate, nesfârșite stoluri de păsări.

— Pământul e rodnic pe-aici — spuneau vâslașii ostiaci — și s'ar putea face sate frumoase, dacă n'ar fi urgia țânțarilor.

În adevăr, de răul muștelor și al țânțarilor, călătorii nici nu puteau privi în liniște frumusețea firii, năprasnic trezită la viață. Izvorînd parcă din apa clocită, țânțarii roiau tot mai neînchipuit de mulți, bâzâind ascutit, ciudat, supărător, îmbâcsind văzduhul ca o ceață, pișcând usturător, dând buzna în ochi, năpustindu-se în gură, strecurându-se pe mâneci, pe sub gulere. Pretutindeni căutau sânge. Din pricina lor, ținuturile în lungul Ketului sânt aproape pustii. Ici-colo, rar, câte un pâlc de iurte ostiace părăsite privesc de pe mal la apa Ketului, cum trece tulbure și neagră. Cazacii povesteau că ostiacii din aceste ținuturi au pierit, de mult, fie războindu-se trib cu trib, fie din pricina bolilor necruțătoare, a frigurilor iscate de țânțari și de muștele ce bântue pe-aici, fie din pricina foamei. Mai anii trecuți au fost, prin aceste locuri și prin împrejurimi, lipsuri așa de mari, viscole și furtuni atât de îngrozitoare, o iarnă atât de lungă, încât mulți ostiaci și-au mâncat chiar și copiii.

Poienile îmbălsămate rămaseră mult în urmă; străbăteau ținuturi triste, deznădăjduitor de triste. Nes-

fârșite întinderi de ape putrede, bălării crescute buiac și răgălii încâlcite, din care soarele izește miasme zăcute, înăbușitoare. Doar noaptea, pe ntinsul zărilor întunecate scăpărau și săgetau uriașe iulgere, uimitor de mari, de luminoase, de dese, albind o clipă sinoala cerului, apoi și mai neagră lăsând-o. Văzuse Milescu furtunile din Carpați ori de pe Bosfor; dar întâia oară străbătea ținuturi sălbatice cu toate stihilele dezlănțuite. Nebănuite spaime îl cutremurau în fața firii cu neputință de domolit. Și pe deasupra, țânțarii și muștele deveneau ucigaș de îndrăznețe.

— Mai rele decât plăgile Egnipetului, se tânguia preotul Petru...

De potopul înțepăturilor, fețele și mâinile călătorilor se umilau ca niște pâini. Favorov, Constantin Evstatievici, Makarie când nădușeau de fierbințeală, când clănțăneau din dinți parc'ar fi prinși între sloiuri de gheață. Nimeni nu mai are odihnă nici zi, nici noapte. Voievodul din Narim spusese ceva, în fugă, despre țânțari: zicea c'ar fi fost bine să aibă niște glugi și niște obrăzare anume croite, din pânză rară. Dar nimeni nu l-a luat în samă, iar el n'a stăruit. Focul și fumul nu mai sperie norii de muște și țânțari. Roiurile lor sânt tot mai dese, mai îndrăznețe. Călătorii nu puteau mânca decât întovărășindu-se câte doi: unul să facă îniruna vânt cu frunzare, iar altul să-și ducă, pe fugă, îmbucătura la gură. Și nici așa. În câteva ceasuri peștele ori carnea făcea viermi și mirosea uci-gător. Mulți oameni din caravană căpătară fierbințeală și amețeli, iar când dormeau aiureau. Doctorul Iuriev avea de luptat și împotriva viermilor care năpădeau rănila și nu le lăsau să se tămăduiască.

Dar mai ales aceste găze mici nu-i lăsau pe drumeti să lucreze și să se odihnească. Favorov, Milescu, Livanov, doctorul își făcură obrăzare din pânză, din cămăși. Se îngrijiră să aibă asemenea obrăzare și vâslașii, și cărmacii doșanicurilor.

La asemenea năpastă nimeni nu se așteptase. Spiridon se învălise într'o pânză de in și nu se descoperea nici să mănânce. Ignatie Milovanov începu să se arate

furios pe ocârmuitorul caravanei. Striga la vâslași, în timp ce pe față îi șiroia nădușeala râuri :

— Mânați !... Impingeți mai repede, lua-v'ar dracu' !... Să ieșim odată din iadul ăsta... Nu pot nici să mănânc. Cum deschid gura, o mie de muște se năpustesc... Ptiu ! Iac'am și'nghițit una... Și mormăind printre dinți : Dacă am fi călăuziți de un om vrednic, nu ne-ar mânca muștele... Spafarii a greșit că nu m'a ascultat, n'a luat alt drum. Auzi, vitejie ! Vrei să străbați Asia, să cucerești lumea și să mori mâncat de țânțari...

Unii erau triști, muți, istoviți de oboseală, de nesomn, lihniți chiar de foame. Noroc că, din când în când, mai treceau pe lângă copacii uriași cu frunțile în cer, bătrâni de sute și sute de ani, ori pe lângă poiene cu flori luminoase, cum numai în țara fericirii pot înflori și atunci li se luminau privirile. Noroc că, din când în când, mai venea câte o ploaie și mai astâmpăra țânțărimea. Se mai puteau odihni oamenii. Dar înainte și după ploaie asaltul țânțarilor era și mai grozav.

— Neculai Gavrilovici, să nu scrii despre țânțari și despre muște în caietul domniei-tale, că sperii toți negustorii, spuse Favorov, apărându-se cu un smoc de cetină.

Numai Grișa Hlib, Radu Marcu și Nepripasov nu-și pierduseră voia bună. Râdeau că multora li se strâmbau chipurile, că mulți moțăiau, iar alții se jeluiau întruna. Ei beau vodcă și ajutau vâslașilor ori cârmacilor.

— Jupâne doctor, să știi ! Vodca nu le place nici muștelor, nici țânțarilor. Uite, pffuit ! Cum simt abur de vodcă se involburează ametește, mai rău ca de fum. Se îmbată...

Radu Marcu glumea către Milescu, pe românește :

— Abia acum înțeleg. La „Alexandrie“ scrie că Alexandru Machedon a dus război greu cu țânțarii și cu furnicile ! Abia acum înțeleg că dacă a biruit în lupta cu aceste lighioane, apoi în adevăr mare vitejie a săvârșit. Merita să-l scrie în carte.

Plutiră totuși înainte, mereu înainte pe apele negre ale Ketului. În unele locuri, mai ales spre seară, venea duhoare zăcută de mlaștini dospite, înfierbântate în soare. Uneori îi întovărășa, de pe maluri, nestoit țărâit de greieri și cosași. Seara, în popasuri, făceau focuri mari pe țărm, ca să se apere de țăntari. La lumina acelor focuri și în dosul perdelelor de fum ascultau povestiri despre suferințele și vitejiile cazacilor și ale țăranilor ruși care întâia oară au străbătut aceste locuri grele, pline de năpăști și primejdii.

Până la miezul nopții broaștele se sfădeau răgușit. Apoi se lăsa o liniște grea, plină de taine, străbătută de un farmec sălbatic.

Cu cât drumul devenea mai greu, cu atât caravana se simțea mai unită, mai îndârjită în înfruntarea piedicilor. Singur Ignașka Milovanov cârtea. Se supăra pe vâslași că vâsleau prea încet, pe cârmaci că nu luau drumul cel mai bun, să scoată mai repede caravana din apele blăstămate ale Ketului. Se arăta atoateștiutor.

— Peste trei zile — stârvuri ! Asta vom fi. Nimeni n'o să mai știe, nici după ciolane, care-i Milovanov, Nepripasov ori Spafarii... Ne istovesc țăntarii ! făcea zarvă în luntrea lui. Il defăima pe Milescu : Nu se pricepe. I-am spus doar că ăsta-i drum ticălos. Nu m'a crezut. În loc s'asculte sfatul unui om umblat prin cotloanele Siberiei, poftim, stă de vorbă cu slujitorii... Cică-i de neam mare... Mi-i teamă că se trage din rân-dașii vreunui boier moldovean... Și ce facem noi ? Ce sântem ? Solie măreață pentru strălucitul bogdihan, ori pentru mofturile doctorului Iuriev care strânge bu-ruieni ? Batjocură, nu solie !... Și-apoi de ce tot spune Spafarii că vrea să ia neguțători din Ieniseisk, din Nercinsk ? Ce, noi nu sântem de-ajuns ? De ce ne tre-bue atâția neguțători ? Noi n'avem mărfuri ? Ori vrea să ne clănțanăm în Pekin tot cu-ai noștri pentru mărfușoara noastră ?

La 26 Iunie trecură pe lângă ruinele cetății Iur-lukova, unde a stăpânit cneazul ostiac Iurluk. Priviră dealul frumos pe care a stat această cetate, acum pustie și copleșită de copaci, de pe frunzele cărora se

zvânta roua dimineții. Și ostiacii de aici au luptat mult pentru trai slobod; când au fost răzbiți, s'au ascuns în uriașele lor păduri și nimeni nu le-a mai dat de urmă.

A doua zi caravana soliei ajunse la Melkolokolnaia, loc numit așa dela clopotul mare atârnat pe malul drept, ca să vestească pe cei care vin cu bărcile pe Ket, că se apropie de locuri primejdioase: apă repede, maluri strâmte și stâncoase, frunziș des. Aici se află și un adăpost de iarnă pentru neguțătorii și cazacii care duc pe râul Ket în sus, felurite mărfuri, dar mai ales grâne până la Ieniseisk.

După Melkolokolnaia, trecând prin ținuturi mai puțin mlăștinoase, tântării și muștele se răriră. Vâslind în susul apei, caravana întâlnește pe țărm și alte adăposturi de iarnă. Aici, cu trei ani în urmă, iernase Boris Zotov. Acum el povestea tovarășilor de drum despre zăpezile și gerurile îndurate atunci. Singuri și-au făcut adăpostul, din butuci și mușchi. Au dormit pe blănuri de urs și de jder. Au căutat hrană, dar mai cu samă au dormit, pe săturatele, în lungile nopți siberiene, în adăpostul acoperit de troiene, așteptând să se dezghețe râul și să-și urmeze calea mai departe, cu iasakul împărătesc strâns dela ostiacii din preajma Ieniseiskului.

6

După zece zile, la 7 Iulie, când soarele cumpănea spre asfințit, doșanicurile expediției s'au oprit în mulțimea de bărci și de luntre din portul Makovsk. Dela acest port nu se mai poate pluti pe apa Ketului în sus. Călătorii trebuie să urmeze drumul Ieniseiskului spre răsărit, pe uscat, peste volocul sau istmul dintre râul Ket și fluviul Ienisei.

Pe râul Ket, solia cârmuită de Milescu plutise treizeci de zile. O adevărată izbândă; căci, după cum spuneau oamenii din Makovsk, de obicei acest drum poate fi străbătut doar în șase-șapte săptămâni.

Cetatea Makovsk era așezată chiar pe malul râului Ket, într'un loc frumos, larg, ca o câmpie. Avea două-

zeci de case și o biserică mare din lemn. În jurul cetății se strâng mulți negustori. Ei depozitează aici mărfurile, apoi le transportă cu încetul, pe uscat, prin păduri și stepe, până la Ieniseisk. Lacomii oameni, dar cutezători și harnici.

— Dacă până acum v'ați luptat cu frigul, cu apa și cu țăntarii, de acum, peste istmul dintre Ket și Ienisei, vă veți lupta mai cu samă cu noroiul, a spus voievodul din cetatea Makovsk, ajutând pe călători să pună cele trei luntre pe căruțe și să le târască dincolo de istm, la apa Ieniseiului. O parte din bagaj a fost încărcat pe samare. Locuitorii din preajma Makovskului aveau cai mari și puternici, corcitură de cai rusești și calmuci. Pentru drumul până la Ieniseisk, Milescu le-a plătit câte o rublă de fiecare cal.

Până la Ieniseisk au mers două zile. Greu drum. Multe bălți, gloduri mari, clisoase, băltoace rămase de pe urma revărsărilor, smâncuri. Adesea caii se'nfundau până peste genunchi. De multe ori călătorii au fost nevoiți să descalece și să împingă la carele care duceau luntrele, ori să taie copaci și să facă podețe, trântind butucii în noroaie. Apoi așa, plini de glod până la gât, încălecau și... înainte. Noroc că, măcar din loc în loc, rușii care mai trecuseră pe aici făcuseră poduri peste mocirlele mai adânci.

Au trecut prin păduri pustii, neîntâlnind ȕipenie de om. Au găsit o singură casă, într'un loc, aproape de o apă: loc de popas, tupilat sub bolți de pini uriași, bătrâni de veacuri. În codrii aceștia adânci, nestrăbătuți, mișunau castorii, veverițele, samurii, râșii. Noaptea ȕipau huhurezii, strecurând sulițe de spaimă în suflete. Adesea râșii, cu ochi holbați, arătându-și colȕii, urmăreau și pândeau, din copaci, caravana, cătând să se răpeadă mai ales asupra cailor. Noaptea, oamenii au făcut focuri uriașe, să se sperie fiarele. Dincolo de focuri beznă și liniște. Dar pe la miezul nopții, când oamenii dormeau, un cal necheză asurzitor de tare, săgetând pădurea și noaptea. Toți ceilalți cai tresăriră și'n galop se strânsesă ciopor, azvârlind din copite.

Hlib și încă doi cazaci săriră de lângă foc, înșfăcară sulițele și se răpeziră, prin smoala nopții, printre co-

pași, spre calul care se lupta cumplit cu o nevăzută primejdie. După câteva clipe Grișa se întoarse cu un râs în vârful suliței. Fiara care sfâșiasse sălbatic grumazul calului și-i sugea sângele își pierduse zilele.

— Am pierdut un cal, dar o s'avem o blană de râs, șugui cazacul, lămurind celorlalți ce se întâmplase.

A doua zi, ieșind la locuri mai deschise, în luminișuri de poiene, călătorii întâlneau multe sate, cu case din bârne groase. Aici pământul era bun și roditor pentru holde. După spusele cunoscătorilor, în ținutul Ieniseisk s'ar afla peste cinci sute de sate. Oamenii de aici se gospodăresc tot mai bine. Ei vând la Ieniseisk și la Krasnoiarsk cai și bucate ieftine.

Din întâmplare, pe ulițele acestui sat, Grișa Hlib se întâlnește cu un cunoscut mai vechi. Fugise din Rusia acum cinci ani, după moartea lui Stenka Razin. În adevăr, neașteptată întâlnire. Aducându-și multe aminte, grăiră aproape un ceas, în șoaptă, răzimați de-un copac.

— Batiușca Stenka și-a pierdut capul pentru noi, Grișa... Dar nu l-om uita! spuse, la despărțire, țărânul din satul dinspre Ieniseisk.

Niciunul din ei nu-și închipuia că, foarte aproape, din dosul unei căpițe de fân, îi auzea cineva. Când se porunci plecarea, iar Grișa Hlib aducea în spate un sac cu pâine să-l pună în căruță, Boris Zotov se apropie de dânsul. Rupse o coajă de pâine, rânjind:

— Cazacule, ce mai face batiușca Razin?

— De ce mă'ntrebi pe mine, Boris Andreevici? Intreabă pe cei care erau în Moscova când...

— N'o mai fă pe istețul! Am aflat tot. Ești dintre tâlharii lui Stenka Razin. Te-ai întâlnit cu unul de-ai tăi, adineauri. Am să cer lui Spafarii să te spânzure, pe loc, aici, „voinicule“!...

Grișa Hlib așază pâinile în lada ei din doșanic. Cu coada ochiului privea cum se depărtează Boris Zotov. Gândi: „Mă fac nevăzut, îndată ce intrăm în vreo pădure“...

Când caravana porni iară la drum, Radu Marcu se apropie de Grișa Hlib, șoptindu-i:

— Grișa, să nu faci vreo prostie... M'a trimis stăpânul să-ți spun așa : „Nu-l cred pe Zotov. Grișa este un cazac harnic, cinstit și credincios. Cine-i caută pricină, își face în cârd cu mine și-și pierde capul în mijlocul Siberiei. Eu am nevoie de oameni de nădejde aici, iar nu de zavistuitori“...

7

În ziua de 9 Iulie, caravana sosi cu bine la Ieniseisk. Întru întâmpinarea soliei a ieșit însuși voievodul Mihail Vasiliev, cu mulți slujitori cazaci. Il primi pe Milescu osebit de bine și se arătă nespus de fericit că i s'a hărăzit norocul de a ospăta în cetatea lui o solie atât de mare, cârmuită de un divorean așa de învățat.

După ce coborî luntrele în apă, Milescu dădu drumul oamenilor ce-l ajutaseră la trecerea caravanei peste volocul dintre Ket și Ienisei.

Douăzeci de slujitori și mulți neguțatori din Ienisei erau pregătiți să întovărășească solia până la Pekin. Livanov îi împărți, în fiecare luntre, cu tot tarhatul și cu marfa lor.

Milescu ar fi vrut să plece chiar a doua zi. Dar oamenii, și mai ales doctorul, cerură să se mai odihnească aici câteva zile. Să se spele că-s plini de noroi până peste cap. Ieniseiskul, cu cetatea lui de lemn, este ca o oază în mijlocul pădurilor sălbatice. În spațele cetății se ridică mănăstirea Sfântul Pantelimon, zidită pe un ostrov frumos, în mijlocul unui lac. Pe sub cetate curge un râuleț; pe malul lui, domol și întruna la fel, hurue o moară, măcinând făina trebuitoare pentru pita cetății.

Culegând știri despre trecut dela oameni și din actele din cancelaria voievodului Vasiliev, Favorov află că Ieniseiskul s'a întemeiat în 1619. Dar cetatea cea veche a fost arsă pe vremea războiului cu Kirgizii. Cea care se vede acum e nouă. Orașul Ieniseisk are peste cinci sute de case, locuite de cazaci și neguțatori. Împrejurul orașului și dincolo de Ienisei s'au așezat, în vremea din urmă, mulți țărani rusi fugiți

din Europa. Acești țărani se adăpostesc aici și fac plugărie. Grișa Hlib era tare ispitit să rămână printre dâșii ; să taie copacii, să scoată cioatele și să-și facă ogor și casă. Poate că în fund de Siberie nu l-or mai găsi boierii să-i spună că-i din „voinicii“ lui Stenka. În aceste locuri se pot găsi bogății destule. Chiar Milescu însemna în caietul lui că în satul Verhnaia, nu departe de Ienisei, oamenii sapă un fel de piatră pe care o ard și scot fier. Chibzuia Spătarul, în sinea lui : bine-i ca ocârmuitorii Rusiei să cunoască bogățiile ce zac în pământul Siberiei. Poate, cândva, le-or putea prețui și folosi.

Ieșind pe malul fluviului, spre seară, Milescu Spătarul cercetă încărcarea luntrelor. Când sfârși munca asta se așază jos, sub o salcie. Privi întinderea de apă și roti ochii cuprinzând înconjurimea toată : sus pe mal orașul Ieniseisk ; împrejur păduri, sălcii, lacuri. Mii de păsări, până hăt departe, brăzdau cerul de vară în zboruri line, în zboruri săgetate ori în plutiri amețitor de înalte. Ici, aproape, câțiva lăstuni țipau rotindu-se jucăuși. Mai încolo un stol de nagâți moțați cobora lin spre stuhul unde își aveau cuiburile. Pe malul potrivnic, lopătari cu ciocuri late și pelicani greoi ca niște moșnegi gușați se strângeau stoluri amistuindu-se în tainicele culcușuri din stufărișul des, înalt, verde.

Câtăva vreme Milescu Spătarul își odihni ochii pe smaraldul coroanelor de sălcii pletoase, plecate spre apa lină, ca niște făpturi care sorb din unda purpurie, sclipitoare în raza amurgului. Asculta molcomul șopt al apei, asculta tăcerea uriașă a taigalei îndepărtate, în care Ieniseiul intra ca o uriașă spadă de argint, de aur și de foc. Surâdea spre soarele care apunea în roșie margine de zare. Surâdea amintirilor ce se zămisleau în el. Il învălui un simțământ cald, duios, istovitor de duios. A mai văzut cândva asemenea locuri minunate ; undeva, departe, la mii de verste de aici. Și-i era dor de acele locuri scumpe și depărtate. Nesfârșit de dor.

— Radule, vino mai aproape ! strigă el pe românește spre slujitorul său care mai trebuia la luntre.

Și când Radu fu aproape, grăi : Privește ! Parcă-i Dunărea, Dunărea noastră, Radule. E așa de frumos, încât îmi pare că sântem în Moldova !...

Tăcu. Unda Ieniseiului, jos, la câțiva pași, șopotea încetșor, potolit, ca și vălurelele Dunării, cu ani în urmă, când un tânăr furtunatic și zurbagiu se'ntorcea dela țarmul însoritului Bosfor, tânjind acel tânăr după țara lui, după cerul blândeii Moldove. Radu Marcu nu spusese nimic, fără numai că slobozi suspin lung, din adânc. Dar când păinjeniiș de lacrimi se lăsă pe ochi, rupse tăcerea :

— Ce departe sântem, stăpâne...

— Poate acuma, la Iași, soarele-i abia la prânzul cel mic.

— Cum adică ? se miră slujitorul. Aici văd că asfințește.

— Așa-i calea soarelui în jurul pământului rotund. Și gândul urmă : Acum la Iași meșteșugarii de pe ulița Rotarilor bat de zor din ciocane și zăngănesc nicovalele. La Trei Ierarhi ceasul sună miezul zilei. Teii din fața curții domnești se scutură lin, răspândind mirează dulce.

— Dorul de țară te face mai om, stăpâne. Pribejit-am îndelung, spre multe zări, mai suspină încă odată Radu. Iar dacă acuma ne aflăm aici, pe Ienisei și ni-i inima acolo, la Moldova, gândesc că fi-vom cândva tocmai cu călătoria asta a noastră, de folos Moldovei. Că nu în darn am îndurat și frigul, și vântul, și primejdia valurilor, și glodurile, și singurătatea înfricoșătoare a pădurilor siberiene, și usturimea tânțarilor. Nu în darn. Poate în veac, cândva, oricât de departe, va răsună știrea despre fapta noastră. S'or gândi atunci oamenii că am despica cale nouă, cum zici domnia-ta, cale nouă prin țări și sălbatice locuri, biruind grele piedici și nevoi...

— Ai dreptate, Radule... zâmbi Milescu, fericit că puiul de iobag de acum treizeci de ani gândește azi parcă însuși ar gândi și-și tălmăcește gândurile parcă însuși inima lui le-ar tălmăci. Și copleșit de puterea acelei clipe, Spătarul scoase din tașcă dela șold car-

tea trimisă de Dosoftei dela țara Moldovei. Deschise și citi cu glas tremurat, să se'nfioare și unda Ieniseiului de dulce graiul Moldovei :

„La apa Vavilonului,
Jelind de țara Domnului,
Acolo șezum și plânsem
La voroavă ce ne strânsem
Și cu inimă amară
De Sion și pentru țară
Aducându-ne aminte
Plângeam cu lacrimi herbinte,
Și bucline ferecate
Lăsăm prin sălcii aninate.
Că acolo se'ntrebară
Acelea ce ne prădară
Să le zăceam vers de carte
Intr'acea străinătate...
Ce nu mi să da'ndemână
A cânta'n țară străină
De te-aș uita țară sfântă
Atuncea să-mi vie smântă¹
Și dreapta mea să uite
A schimba viers în lăute.
Să mi se prinză limba
De gingini, jelindu-mi scârba,
De te-aș mai putea uita-te,
Ierusalime cetate...”

De lângă doșanicuri, Grișa Hlib privi la cei doi moldoveni. Cu toate că rosteau cuvinte neînțelese, el tot pricepu că vorbesc despre lucruri dragi inimii lor. După scurtă vreme, oleacă mai la vale, sub pletele altei sălcii uriașe, doisprezece cazaci, în frunte cu Grișa Hlib, începură să cânte, lin, întovărășiți de glas de guslă și strună de baiian : „O Dunai, Dunai“... „Dunăre, Dunăre, drum fără pulbere“...

Și așa de frumos era, așa de lin asfințea soarele, așa de dulce răsună cântarea sub cerul înalt, că oamenii, grăind rusește, moldovenește ori limba ostiacă, se simțeau nespus de aproape unul de altul. Și parcă aceste scurte clipe de adâncă bucurie răscumpărau

---

¹ Sminteală, nebunie.

ostenelile și suferințele de până acum și pe multe din cele ce-or mai întâlni încă pe lungă și nestrăbătută lor cale spre răsărit.

8

Bogate știri culese Spătarul Mîlescu dela jamenii aflați în acele zile la Ieniseisk. Mai întâi grăi cu neguțătorul Eustație Filateev care venea din China pe drumul Selenginskului. Tare bucuros că stă la sfat cu un om atât de însemnat — solul măritului țar — Filateev povestea răsucindu-și musteața și netezindu-și întruna barba :

— Ci să vezi, Neculai Gavrilovici, că sòsind noi în orașul Kalgan dela hotarul Chinei, dregătorii kitaiți ne-au întrebat, drept să-ți spun, cu multă stăruință ne-au întrebat : de unde venim ? Ce poftim și unde ne ducem ? Ce-avem în lăzi ? Ne-au ispitit dregătorii kitaiți, drept să spun, Neculai Gavrilovici tătucale, să afle dacă nu cumva aducem scrisori dela măritul țar. Când le-am spus că vrem să facem negoț, kitaiții și mai bănuitori s'au arătat. 'Ceau că'n urma noastră ar veni oști cu gând dușman. Auzi, mărite sol al slăvitului și iubitului nostru țar Alexei Mihailovici, noi și oști ! Dar parc'au vrut să creadă ? Pace ! Ne-au ținut la Kalgan trei săptămâni, drept să-ți spun, iar noi zâmbre făceam că nu ne puteam vinde marfa. Abia când s'au încredințat ei că nu vin oști în urma noastră ne-au îngăduit să pătrundem în China și s'ajungem la Kambalic.

După ce Mîlescu îl mai întreabă despre drum și despre obiceiurile dregătorilor chinezi, Filateev istorisi că la Pekin slujitorii împărătești i-au dat o casă pentru găzduire și l-au învoit de a vinde și cumpăra orice marfă.

— Ci, drept să-ți spun, afacerile n'au fost prea-prea. Slăbuț negoț, mărite sol, zău ! Pricina ? Mă'n-trebi de pricină ? Zic că-i războiul dintre manciurieni și chinezi. Mare război ! Durează de mulți ani. Impărăția cea veche, pfuuit ! Spulberatu-s'a ! Acum bogdihan e unul de neam manciurian. Iar kitaiții cei mari

dela miazăzi nu vor s'asculte de el. Dar nici manciurienii nu se lasă. Intre noi, neguțătorii, mărite sol al slăvitului nostru țar, umblă un zvon. Zvon neprielnic, drept să-ți spun... Să-l destăinui ori să-l tac?... Zici să-l... mda... zău că-mi tremură barba. Dar cred că tot mai bine-i să știi, ca nu cumva să cazi în vreo capcană dușmănoasă. Da, dușmănoasă! Dacă bogdihan adună oști mari să le trimită împotriva răzvrătiților din miazăziua împărăției, apoi cică în Dauria, adică în partea de miazănoapte, s'ar găsi două mii de soldați de-ai noștri, cazaci, care cică ar putea supune nu numai Dauria, ci chiar tot ținutul până la zidul cel mare. De ce? Pentru că rușii au arme, cai și meșteșug de război cum n'au văzut kitaiții cei mari de când i-a zămislit mama lor. Și cică-i foarte strâmtorat bogdihan și speriat. Mai ales se teme de cazacii din Nercinsk și din Albazin. Și eu, pe neguătoria și pe câștigul meu, n'am spus asta ca să te sperii; ci numai să te gândești domnia-ta dacă solia, în asemenea împrejurări înăsprite...

Milescu îl lasă pe neguțător să-și destăinue gândurile până la capăt, cătând s'aleagă adevărul de minciuna cu tâlc ticluită.

Voievodul Mihail Vasiliev din Ieniseisk aduse în fața lui Milescu solii mongoli, care tocmai atunci treceau spre Moscova. Doi erau trimiși chiar de Kutuhta-Lama, cel mai mare preot al mongolilor care locuiește departe, în Tibet, lângă munții Himalaia, megieși cu țara Indiei. Alții veneau dela căpetenia mongolă Oșeroi Sain han. S'au închinat în fața solului țarului și i-au arătat multă prietenie. I-au dat și o scrisoare către Kutuhta-Lama și una către Oșeroi Sain han, să le aibă la'ndemână, dacă, trecând prin Mongolia, ar avea niscaiva neplăceri.

Milescu află deasemeni că niște negustori de blănuri și de pește afumat zvoneau că trei sute de cazaci din cetatea Albazin ar fi stârnit război împotriva țărănilor care-și arau liniștiți ogoarele pe malul fluviului Argun. De fapt — spun alții — cazacii nu fac război împotriva acelor țărani, ci doar răspund la rugămintea lor de a-i mântui din robia manciurienilor.

• Și mongolii se tem de cazaci. Nu de mult, patruzece de cazaci au bătut un regiment de o mie cinci sute de calmuci.

— Dacă oștile țarului s'ar arunca asupra mongolilor, toți ar fugi înfricoșați, deși sânt foarte numeroși și războinici, spuneau alții. Dar au arme proaste, n'au nici puști, nici tunuri.

Din aceste zvonuri și știri, Milescu culegea amănunte despre meșteșugul în luptă și despre armele triburilor aflate între Siberia și China. Și toți cei din solie îl ajutau întru aceasta. Singur Ignatie Milovanov se arăta amar de nemulțumit, de răzvrătit.

— Câtă vreme pierdem în zadar! Se ia după doctor. Odihnă! Nu mă ascultă pe mine care știu, care străbat a treia oară drumul spre Kitaia...

9

Ca să poată înfrunta apa repede și cataractele de pe Angara, ca să poată trece Baikalul, doșanicurile fură închingate cu tarângi de fier. Voievodul din Ieniseisk puse la îndemâna călătorilor odgoane groase și meșteri să pregătească luntrele, să le întărească bine. Deasemeni, le dădu cincizeci de ostași să însoțească solia până la Selenginsk și să ajute la cataractele de pe Argun și la trecerea peste Baikal.

— E bine că poți pleca acum, în Iulie, din Ieniseisk, povățuia foarte binevoitor voievodul Vasiliev pe Milescu. Mai anii trecuți, Andrei Atanasiev a plecat după Înălțare, pe la jumătatea lui August, și l-a prins înghețul între cataractele Angarei. A trebuit să ierneze acolo. După socoteala mea, domnia-ta, Neculai Gavrilovici, poți trece lesne, în toamna asta peste Baikal.

10

Se odihneau și se pregăteau în Ieniseisk de șapte zile. Mâncau împreună pe malul Ieniseiului, mai ales seara, bucurându-se de frumusețea firii și a vremii.

Livanov desfundă unele ploști cu vodcă, să bea oamenii. Voievodul Vasiliev se îngrija cât putea ca soții să nu ducă lipsă de nimic.

Dar în seara aceea, la masa de sub salcia bătrână, Ignatie Milovanov se îmbătă peste măsură. Boris Zotov îi turnase să bea, îndemnându-l cu glume și vorbe de duh. Ii plăcea că vorbea tot mai tare, mai răstit, mai plin de trufie și mai dornic de harțag. Beat fiind, Milovanov învinuia pe Milescu: nu cârmuește bine caravana, pierde prea multe zile în nelucrare; se ia după povața celor care nu cunosc drumul și nu după cei care au mai călătorit spre China. Și știu prin ce locuri grele au de trecut.

— Eu, Ignașa Milovanov, vreau să plec chiar mâine! Da, chiar mâine! Cine vrea să meargă cu mine? Că doar n'am venit să mă'mbăt în inima Siberiei... Asta o pot face mai bine la Moscova. Eu scriu măritului țar că... iaca, rup caravana și plec, cu oamenii mei înainte. Sânt neguțător nu... „învățat“, „filosof“... să mă holbez la toate prostiile întâlnite pe drum și care nu prețuesc nicio copeică... Ce rost are să știu cât e de lat Obi sau Ieniseiul? Câte ostroave are și în ce credință se botează ostiacii?... Hai?

La început părea că glumește. Pe urmă, văzându-l cum spumegă, Milescu îi socoti, pe degete, că drumul dela Moscova până aici i-au străbătut în patru luni, în vreme ce alții nu l-au făcut nici într'un an și jumătate.

— Nu te răzvrăți prosteste, Ignașka! Cugetă, chiar dacă ești beat.

O clipă, Milovanov rămase descumpănit. Apoi iar se'nversună:

— De ce iei, Spafarii, atâția tâlhari în caravană? Noi cum o să ne mai vindem mărfurile dacă... hâc! dacă iei atâția neguțători cu atâta marfă? Hai?! Și azvârlindu-se de jos se răpezi cu pumnii ridicați spre Milescu. În cale îi sări însă Favorov. Pumnii grei ai neguțătorului se proptiră în pieptul secretarului. Toți dela masă încrămeniră. Numai Boris Zotov râse, bucuros. Nepripasov și încă vreo câțiva îl înșfăcăară pe Milovanov, dar nu-l putură ține; neguțătorul era voi-

nic ca un urs, iar beția și furia îi înzeceau puterile. Milescu se feri, sparse o ploscă. Milovanov scoase cuțitul din brâu să i-l împlănte în spate. Răsucindu-se brusc, Milescu îl pocni pe neguțător cu pumnul în tâmplă și îl dădu peste cap.

Hlib, Radu, fiul de boier Nepripasov săriră și smulseră cuțitul din mâinile lui Ignașka. Și pentru că nu-l puteau potoli, îl legară fedeleș c'o funie. Milescu porunci să fie dus la luntre și ținut acolo sub pază. În legătoare, Milovanov a urlat până și-a pierdut glasul și a mușcat din doaga doșanicului până i-au sângerat gingiile. A zăcut toată noaptea în luntre. Abia după ce a dormit până la prânzul cel mic i s'au limpezit fumurile beției.

Milescu și toți cei din ocârmuirea soliei erau tare mâhniți pentru asemenea duh al răzvrătirii, izbucnit, dintr'odată, în mijlocul oamenilor din caravană. Le părea rău că nu s'au îngrijit din vreme să-l cunoască mai bine pe acest neguțător, care știa multe lucruri despre Siberia și despre China și care dela Moscova era rânduit să fie vestitorul soliei la Pekin.

— Plănuisem să-l trimit înainte dela Selenginsk, spuse Milescu în sfat cu Livanov, Veniukov, Favorov și Evstatievici Grecianin — dar acum vreau să-l trimit de aici, ca înainte vestitor, la Pekin. Se teme că n'o să-și poată vinde marfa cu câștig bun. S'o vândă, pân'om sosi noi! Numai să ajute și solia.

Livanov nu fu de aceeași părere. Un om care s'a răzvrătit pe drum, acolo poate face un rău mai mare. Stătură de vorbă și cu Milovanov. Toți se încredințară că se căiește amarnic pentru zarva stârnită aseară între oamenii soliei. Primi bucuroși să plece înainte, jurând că va fi credincios. Iși luă toate bagajele, iar Milescu îi dădu și o strajă de zece cazaci bine înarmați, îi dădu bani să-și cumpere cai buni și-l sfătui să ia drumul prin Nercinsk spre Naun.

— Vezi, în Nercinsk alegeți și alți cazaci, care au mai fost la Pekin. Pe drum până la Selenginsk, poruncește să ne pregătească merinde și luntrași de schimb. Din China trimite-ne întru întâmpinare oameni și vești despre tot ce-ai făcut acolo. Iată, îți dau

și o copie după „nacaz“. O tălmăcești în chinezește și o arăți dregătorilor kitaiți, ca să-ți deschidă căile. Și grăbește, că în Ianuarie, cel târziu, vom fi la Pekin.

— Nu se poate ! cârti Milovanov. N'ajungeți la hotarul Chinei decât în luna Mai-Iunie, anul viitor.

— Vesteste, Milovanov, la Pekin, că sosim la hotarele Chinei la sfârșitul lunii Decembrie din acest an. Și să ne întâmpine la vreme. Așa să faci, cum îți poruncesc, și nu într'alt chip.

11

După ce alcătui raportul către țar, Milescu scrise lungă epistolă lui Artamon Sergheevici : „Eu, slujitorul tău, am sosit la Ieniseisk cu toți oamenii sănătoși, dar cu mari greutate. Am îndurat chiar și urgiile faraonice ; mai cu samă ne-au chinuit cumplit țânțarii și muștele. Multe zile nu ne-au lăsat nici să dormim, nici să mâncăm. Dar cei avântați într'o luptă îndârjită uită toate greutățile ; se gândesc doar să-și îndeplinească datoria și să-și urmeze conducătorul. Astfel și noi îndurăm totul ca să-l slujim și să ne împlinim datoria față de mânia sa“...

Pana luneca ușurel pe hârtie. Sub clonțul ei răsar slovele ce'nveșmântau gândurile Milescului. Mucul feștilor cobora mereu. Din odăile de alături se auzea răsuflarea grea a tovarășilor : dormeau adânc ... „Înainteșii mei au străbătut drumul până la Ienisei într'un an și jumătate, iar eu numai în patru luni“... Înșiră unele din știrile culese dela neguțătorii ruși, buharieni, tătari. Între altele, ei spun că manciurienii ar împiedica negoțul rus cu împărăția chineză. Dar adăugă, plin de încredere : ... „cu ajutorul lui Dumnezeu, ambasada mea va statornici drumul de negoț cu China (prin Selenginsk și Dauria) ; tot comerțul va cădea în mâinile rușilor, iar până la urmă toate împotrivirile dregătorilor kitaiți vor fi zdrobite“...

Pe toți cei din Moscova îi avea așa de aproape, în gând, că parcă nu se îndura să se despartă de ei, înainte de a fi mărturisit tot ce are pe inimă. Nu uită să

scrie cuvinte calde și povește și pentru Andrei Artamonovici Matveev, tânărul lui ucenic, poftindu-l să învețe stăruitor, că „această vârstă a tinereții este cea mai potrivită pentru studii, înainte de-a începe să te atragă caii și câinii de vânătoare... Învață, că numai învățătura te desăvârșește“... Scrise, mai departe lui Artamon Sergheevici, în numele tuturor celor care-l înțovărășeau : ..., „Dar mult ne apasă gândul că sântem departe de tine, stăpânul nostru binefăcător și de ceilalți din cinstita-ți casă, că noi aici adesea parcă ne-am afla într'o altă lume, aș zice în niște ținuturi ca de iad, mai ales că dela plecarea din Moscova n'am primit nicio scrisoare, nici cea mai mică știre...“ Se închipui gonind vijelios spre răsărit, iar din urmă nu-l mai putea ajunge niciun crainic cu vești dela cei dragi ..., „Tu, stăpânul meu, nu uita pe slujitorul tău, căci un proverb grecesc spune : «Ochii care nu se văd, se uită». Am totuși deplină încredere în binevoitoarea-ți protejare care mă ocrotește ca o aripă și de aproape, și din depărtare“... Iși dădea seama că dacă în noaptea asta scria așa, era pentrucă aici, la Ieniseisk, era totuși osebit de frumos și frumusețea asta răscolise în inima lui vechi aduceri aminte. Nu se putu opri încă dela o mărturisire : ..., „Ținutul Ieniseiului este, totuși, tare frumos. Parc'ar fi țara Moldovei; iar fluviul Ienisei îmi amintește Dunărea : e o apă tot așa de mare și de plăcută la înfățișare“... Cu toate acestea ..., „noi aici sântem ca pe altă lume : toate ne par foarte ciudate...

Și, iată, scris-am în rusește, pentrucă vreau să'nvăț cât mai bine și graiul, și scrisul“.

12

Plecând la 18 Iulie, spre seară, din Ieniseisk, plutiră două zile. Vremea era prielnică, luna era plină și apa Ieniseiului osebit de liniștită. Prin văzduh se legănau stoluri de pescăruși albi, de rațe ori găște cafenii, de bătlani vineți, de nagâți sgomotoși. Privind împrejurimile, rușii de pe luntre cântau lin din

gură, din guslă și baian. Vânătorii, fiii de boieri, cazacii trăgeau adesea în stolurile de păsări să-și facă hrană pentru drum. Iar șoimarii, slobozind șoimii, uimeau pe toți cu marea lor dibăcie.

Milescu stătea de vorbă cu însoțitorii, cu vâslașii, cu negustorii din Ieniseisk despre ținuturile prin care treceau și despre popoarele sălășluitoare. Nici în oraș, nici dintre însoțitori, nimeni nu știa unde erau izvoarele Ieniseiului. Numai povești. De pildă, unii ziceau că izvoarele Ieniseiului ar fi așa de aproape de ale fluviului Obi, încât dela un izvor la altul s'ar auzi strigătele lebedelor. Dar nimeni n'a fost până acolo. În susul fluviului, călătorind cu lumtrea, iar pe uscat în zece zile, ajungi la Krasnoiarsk. Dar drumul este primejdios : Kirkizii, cu toate că nu-s decât vreo mie, sânt foarte războinici și nu cruță pe călători, oricine ar fi. Limba și religia kirkizilor samănă cu a tătarilor. Ei fac negoț cu hamei, pe care-l culeg din oțtroavele Ieniseiului. Kirkizele — după cum spune tălmăciul Omadari — cunosc meșteșugul de a scoate otravă din boabe de mătrăgună, din zamă de cucută și din rădăcină de guzam.¹ Multe își curmă zilele când nu mai pot îndura suferințele și robia bărbaților. Altele ucid, cu otravă, pe cele care le momesc bărbații, nemiloase în gelozia lor ca și acest ocean de ierbărie, de ape putrezi, de păduri ori de munți seci, stâncoși, prin care rătăcesc kirkizii cu deznădejdi și spaime în inimi, prea adesea în luptă între ei.

Ieniseiul are multe cataracte. Nu departe de cetatea Ieniseisk întâlnești o stâncă înaltă, roșcată, înfiptă parcă anume în malul drept; pe ea se află săpată o inscripție cu slove necunoscute. Milescu descifără acolo și alte săpături : niște cruci și niște oameni cu măciuci mari. Nimeni nu știa însă nici ce-i scris acolo, nici cine a scris.

Din loc în loc, până hăt departe în stepă, lucesc în raza soarelui lacuri multe, ca niște oglinzi uriașe. Când sânt sărate le înrămează câte o margine lată de nămol negru, urit mirositor. Când au apă dulce,

---

¹ Plantă otrăvitoare din stepele kirkize.

de jur împrejur le'ncing șiruri de trestie și de papură verde. Ostiacii spun că unii ar fi încercat să meargă pe ocean dela gura Ieniseiului până la gura fluviului Lena, dar n'au izbutit, din pricina munților de gheață care umplu oceanul.

Nici pe uscat n'a străbătut încă nimeni locurile ce despart gura Ieniseiului de a Lenei. Frigul e așa de strașnic iarna, că-ți îngheață și răsuflarea. În tot cuprinsul dintre Ienisei și Lena sânt mulți samuri și de aceea, an de an, se duc pe acolo tot mai mulți vânători. Dela niște ostiaci află că lângă râul Taimur s'ar găsi un loc neted, unde cu tot frigul acelor ținuturi, pământul arde ca jăratecul. Cică dacă cineva pune acolo o bucată de lemn se face cărbune, fără să scoată însă flacăra.

În popasuri, doctorul Iuriev strânge buruieni ciudate și-și însamnă pe cele folosite de localnici ca ierburi de leac ori ca otrăvuri.

13

Cele trei doșanicuri părăsiră fluviul Ienisei la 21 Iulie, îndreptându-se spre răsărit, urcând pe râul Angara sau Tunguska de Sus. De a doua zi, priveliștea începu să se schimbe. Malurile deveniră mai strâmte, mai stâncoase. Întâlniră în cale cataracte unde apa curgea repede, printre stânci mari prin care vâslele nu se mai puteau prinde. Incepură să tragă luntrele la edec, de pe mal, cu odgoanele. De mare ajutor erau acum oamenii dați de voievodul din Ieniseisk. Întâia cataractă a fost lungă de o verstă jumătate.

Pe malul Angarei locuiesc tungușii, vânători și căpcânari de vulpi, de râși, de castori ori de samuri.

Tot urcând în susul râului, caravana intră în ținuturi deluroase, apoi în munți silhii și sălbatici, unde stăpâneau dihăniile și vulturii. Apa Angarei, oglinzind piscuri înalte, era adâncă și tot mai repede.

Trecură pe lângă stânca Krivoi; acolo se afla cimitirul tungușilor uciși în revolta de acum câțiva ani. După ce au fost frânți și prinși, au fost aruncați în apă, de pe stânca asta.

La 23 Iulie străbătură cataracta Bik-Vidimskoi, numită așa pentru că aici s'a zdrobit luntrea dvoreanului Pelin Vidim. Plecat din Moscova din porunca țarului, acest dvorean se ducea la cetatea Ilinskoi. El s'a înecat aici. Pornind din steiuri de stâncă, zeci de vulturi sfâșiau seninul, ca niște cruci mari, negre.

În ziua următoare au urcat cataracte și mai repezi. Ca să ajute cârmuirea luntrelor, Grișa Hlib, Leonte și Nepripasov înotau pe de lături, uimind pe dvoreni ca și pe luntrași cu meșteșugul lor. Tungușii povesteau că în această cataractă s'a scufundat luntrea dvoreanului moscovit Aldana. El a scăpat cu zile, dar a fost silit să ierneze chiar aici, în mare lipsă, singurătate și pustiu, așteptând primăvara siberiană care vine așa de târziu.

Plutiră înainte, în susul apei, măcar că pe mulți îi cuprindea spaima văzând ce înalți sânt munții și îngust e râul. Adesea unda Angarei se vălurea furioasă și gema trudnic ca o fiară pusă în lanțuri. Cârmacii erau cu ochii în patru. Orice greșeală putea izbi luntrea de stânci.

— Uite cum nu poate omul sta acasă, în cuibarul lui tihnit și-și cată moartea, bătându-se cu valuri spumegânde... se jăluia Boris Zotov, privind cu groază pereții înalți ai munților și cursul fioros al apei.

Pe deasupra se roteau încă și mai mari cârduri de vulturi, țipând ca niște surle rău vestitoare.

— Uite-i, parc'abia așteaptă să ne arunce valurile la mal, fără viață, și-a mărturisit spaima Spiridon Grecul. Dacă acest drum mai ține mult așa, nu mai avea cine vă alege pietrele prețioase și mărgăritarele dela kitaiți. Mă prăpădesc de frică.

În acele zile frumoase, dela sfârșitul lui Iulie 1675, caravana lui Milescu a ajuns la cotul Angarei, și-a schimbat direcția drumului, mergând drept spre miazăzi, spre Baikal. Acuși vâsleau liniștiți pe apă lină, acuși, cu grele nădușeli, trăgeau doșanicurile la edec, înhămându-se toți la odgoane. Era cald și frumos. Iar munca asta îi înfrătea pe toți; parcă nici nu mai erau stăpâni și slujitori, boieri și cazaci. Ci erau

toți oameni înfrățiți, luptând cu natura, dornici s'o supună.

La 27 Iulie au trecut o cataractă lungă de două verste. Tot în acea zi au întâlnit și gura râului Mur; el trece prin niște chei sălbatice de care și localnicii se îngrozesc. Pe alt afluent al Angariei, pârâul Tudamet, locuiesc mulți tunguși care plătesc iasak bogat în blănuri scumpe.

La 30 Iulie urcară o cataractă foarte primejdioasă, printre stânci mari, prin vuiet și clocotire de șuvoale încătușate și iar descătușate. Pe malul stâng se vedeau adăposturi de iarnă făcute de cazacii din Ieniseisk, care de multe ori au fost siliți să ierneze aici. Tungușii spuneau că această cataractă nu poate fi trecută decât atunci când apele sânt mari. De multe ori călătorii au fost nevoiți să aștepte aici și câte opt săptămâni umflarea apelor. Trăgând la odgoane, cazacii povesteau că multora li s'a întâmplat să li se rupă funiile și să li se înece luntrele în aceste valuri. Preotul Petru a numărat, pe malul din dreapta, peste patruzeci de cruci puse întru pomenirea celor înghițiți de cataracta asta.

14

31 Iulie. Miez de vară. Căldură, apoi furtună printre stânci înalte. Ape vâlurite, furioase la o nouă cataractă. Livanov porunci să coboare toți din luntre și să tragă la odgoane. Rămaseră numai cârmacii și câte un ajutor. Munceau cu însuflețire. Și dacă erau uniți, parcă și greul era mai mic și primejdia mai ușor de trecut. Pe mal, între stânci, întâlniră adăpostul unde a iernat Andrei Atanasiev. Milescu cercetă să vadă în ce condiții a iernat acest călător.

— Mai avem șase zile până la Înălțare. Pe vremea asta Atanasiev nici nu plecase din Ieniseisk. Deci vom trece cu bine și Baikalul, își încuraja Milescu tovarășii de călătorie.

— De bună seamă că dacă n'ai să ții socoteală și-ai să silești să tragă la edec și pe cei de rang boieresc,

trecem și oceanul cel mare, tot în ist'an... șfichiui Boris Zotov.

— Ei, iaca, a mai răsărit un cârtitor... surâse Milescu. Vrei poate să te trimit înapoi acasă, să stai pe cuptor?... Boris Andreevici, nu te fă de ocară. Dacă nu vrei, nu trage la odgoane. Numai să te țină obrazul ca să stai deoparte, când noi toți muncim de ne trec nădușelile.

Poposiră pentru masă după ce trecură cataracta. Câțiva cazaci pescuiră. Șoimarii prinseră cu șoimii vreo douăzeci de păsări. La focuri își pregătiră hrană proaspătă. Numai pâinea luată din Ieniseisk era veche și tare. Dar cei mai mulți o încălzeau la foc, îmborspătând-o. Pesmeții îi păstrau pentru ceasuri mai grele. Milescu Spătarul anume hotărîse popas mai devreme și îngăduise și băutură la masă. Nu-i plăcuse vorba lui Zotov spusă pe când treceau cataracta. Il ispiți să-i afle gândul întreg.

— Uite ce-i, Neculai Gavrilovici — se'nfurie Boris Zotov — noi de aceea sântem boieri : să poruncim ! Iar alții de aceea sânt slugi : să asculte porunca și să tragă la edec.

— Și ce mare boier ești ? întrebă Milescu.

— Să știi dumneata că sânt boier ! Rudă cu cneazul Cerkaski, nu un venetic dela Moldova... N'am să-mi fac neamul de răs muncind ca un rob !

— Dacă te legi de obârșia mea și cârtești, cazi în greșală. Alții mai mari s'au rostit înaintea domniei-tale. Și după multă chibzuială, m'au pus cârmuitor acestei solii. Ești un tânăr de nădejde : dar te apucă uneori țâfnele și ifosele. Au nu înțelegi că și țarul, dacă ar trece pe aici, ar trage la odgon ? Ce alta ar putea face ? Leapădă ifosele boierești pe apa Angarei, ca să fie și luntrele mai ușoare, Boris Andreevici...

Toți râseră. Mai ales slugile. Boris Zotov tăcu mâlc. Nepripasov îl muștră :

— Dacă nu vrei să tragi la edec, barem ai obraz și nu ne împiedica pe noi să muncim.

Drumul urmă mai departe. Munții se înălțau ca niște pereți drepți. Stâncile păreau turnuri de cetate. Pe sub doșanicuri apa se vâlvoarea tot mai vijelioasă. Înaintau tot mai greu, luptând cu potrivnicia curențului. Uneori valurile se ridicau înalte, „ca munții“, după vorba lui Veniukov, care mânua atent cârma. Luntrele erau mai mult trase cu odgoanele, decât împinse cu vâslele.

La 5 August ajunseră sub stânca Nevana, unde tungușii spun că se găsește foarte mult pește, osebitt de gustos. La 7 August caravana întâlnește râul Ilim. Luntreșii soliei îi pizmuiau cursul liniștit. De aici până la cetatea Ilinskoi călătoria durează totuși două-trei săptămâni. Pe malul râului Ilim sânt multe sate de ruși fugiți din împărăție și multe iurte de tunguși.

A doua zi, după ce trecură pe lângă numeroase ostroave și pe lângă pereți înalți de piatră sură, ajunseră la cataracta Samskoi. Traseră la mal și făcură un popas de o zi. Milescu merse în lungul apei și socoti că această cataractă e lungă de cinci verste jumătate. Ceilalți pescuiră, vânară și pregătiră hrana. În dimineața zilei de 10 August, când pe frunzele fagului sub care se odihniseră roua lucea ca mii și mii de nestemate de grab trecătoare, porniră mai departe trăgând la odgoane. Luară și vreo douăzeci de tunguși din iurtele de pe mal, să le-ajute. Trasul la edec, foarte tridnic, dură până la amiază. Trecură cu bine această cataractă. Și meraseră înainte, când pe apă lină, când peste spumegarea altor cataracte mai mici.

La 14 August pătrunseră într'un loc numit Koțevoi. După cum povesteau cazacii, aici și-a așezat tabăra dvoreanul Tupicliu Hribonov, căutător de aur în munții Siberiei. Dar într'o noapte tungușii au călcat tabăra, au ucis oamenii, au ars și au nimicit totul.

— Deci n'avem de înfruntat numai cataractele? întrebă Spiridon.

Milescu surâse, amintindu-și, în același timp, de Ivan Maximovici Iazikov și cum încerca el să-l spe-rie încă la Moscova.

Tungușii din acești munți erau buni vânători și foarte dornici a trăi slobod. Vindeau blănuri osebit de frumoase, de scumpe.

La 16 August fură siliți să se oprească între munți împăduriți. Se trudiră toată ziua să treacă, pe o furtună cumplită, o cataractă grea, dar fără izbândă. Seara, istoviți, legară luntrele la mal, cu odgoanele, și așteptară. Dimineața mai chemară tunguși într'ajutor. Dar aceștia nu primiră să-i ajute decât după ce le dădură pânzeturi frumos colorate.

În caietul Spătarului Milescu sporeau mereu numele de locuri, de râuri, de ostroave, de cataracte, de așezări omenesti. Amănunțimea acestor însemnări cerea multă răbdare și îndărătnică stăruință. Nu era de fel ușor să mergi în cea mai mare grabă, tot înainte, să cârmuești trecerea printre cataracte, să te îngrijești de hrana și de sănătatea oamenilor și să aduni știri, să afli totul, cât mai precis: nume, distanțe, date, neamuri cu însușirile lor, bogățiile ținuturilor și altele multe. În timp ce unii din expediție se gândeau îndeosebi la mărfurile lor ori cum să-și mântue zilele, Milescu aduna comori neprețuite: știri despre înfățișarea și bogățiile acestor locuri, despre oamenii și viața lor de aici. Măsura distanțele cu astrolabul ori proba adâncimea apei cu lanțul cu plumb. Întreba numele unui ostrov ori însemna pe hârtie coturile râurilor și gurile afluenților, ca să poată desena pe hartă încrengăturile râurilor și spinările munților.

— Și mai departe ce-i? Și cum se cheamă? Cum se poate ajunge până acolo? Ce fel de oameni trăesc? Locuiesc în iurte ori în case? Vânează, păstoresc ori fac agricultură? Sânt supuși țarului ori trăesc slobози? Ce obiceiuri au? Pământul e bogat? Și altele și altele ca acestea se'nșirau întrebările în tot lungul drumului.

Nu uita totuși că trebuia s'ajungă cât mai repede la Irkuțk, să treacă Baikalul înainte de a începe tim-

purta iarnă siberiană. Altminteri ar fi fost nevoiți să piardă patru sau cinci luni până în Decembrie sau Ianuarie, când îngheață bine Baikalul.

16

La cataracta dela Padun, despre care cazacii spuneau că-i cea mai greu de trecut, ajunseră în 19 August. Hotărîră să treacă luntrele pe rînd. Pentrucă era aproape de amiază, porniră, trăgând toți doșanicul din față. Mergea bine. Dar tocmai în mijlocul cataractei, izbită de-un răpeziș învolburat, luntrea se împotmoli. Opintindu-se puternic, trăgătorii, odgonul se rupse. Luntrea o luă repede la vale, după șuvoi. Oamenii începură să strige, deznădăjduiți, care în rusește, care în grecește, care în moldovenește ori în tungusă :

— Se scufundă !... Se scufundă !... Se scufundă !...

Și teama era cu atît mai mare, cu cît în acea luntre erau darurile și scrisorile către împăratul Chinei. Mulți își pierdură cumpătul. Milescu, Nepripasov și Grișa Hlib s'aruncară în apă. Nepripasov se lovi la un picior de o stîncă și se trase înapoi spre mal. Pe Milescu îl prinse un vârtej. Singur Grișa ajunse luntrea, sări în ea și, cu sînge rece, ajută cărmaciului, pe Veniukov, s'o întoarcă și s'o poarte la vale, printre stînci, ferind-o să nu se izbească de colțuri și ascuțisuri. Abia spre seară, mult departe în urmă, și cu mare greutate putură prinde luntrea la mal. Veniukov mărturisi în fața tuturor, că fără cazacul Grișa Hlib luntrea s'ar fi scufundat. Milescu Spătarul, auzind, îl ținti cu privirea pe Boris Zotov, silindu-l să-și plece ochii în jos, ca un pocăit. Pe Grișa Hlib îl răsplăti cu bani :

— Să-ți cumperi ce ți-o plăcea din Pekin.

A doua zi, la 20 August, de cum s'a luminat de ziuă, pe o vreme ploioasă, porniră să treacă întîi tot luntrea Milescului. O legară cu trei odgoane și-o târîră încet, încet, împotriva șuvoiului. Dar tot la locul unde se rupsesse odgonul ieri, luntrea se'nțepeni iar într'o

stâncă. Milescu luă zece oameni mai curajoși și intra cu ei în apă. Cu mare greu și numai când toți ascuită de o singură poruncă, putură desțepeni luntrea, iar cei care trăgeau la odgon o traseră încet, câte un pas înainte. Pe mal și în apă, toți se încordau ca niște arcuri să frângă tăria și furia puhoiului. Chiar și Boris Zotov trăgea la edec. Doar preotul Petru se așezase în genunchi pe un vârf de stâncă și se ruga cu aprindere mare lui Dumnezeu să-și plece îndurarea asupra slujitorilor țarului și să-i scape teferi din această primejdioasă încercare. Abia după amiază, când se părea că oamenii au ajuns la capătul puterilor izbutiră în sfârșit să scoată o luntre din cataractă. Ca să le treacă mai ușor pe celelalte, le goliră înainte de a intra în cataractă, cărând cu spinarea bagajele și toată încărcătura. Dar când ajunseră la răpezișul buclucaș se înțepeni și a doua luntre. Parcă niște gheare ale unor nevăzuți demoni ai apelor și ai stâncilor ar fi înhățat-o cu puteri peste măsura oamenilor. Până noaptea se căzniră toți, din răspuțeri. Trase la odgon și popa Pătru. Erau cât pe ce să rupă luntrea, dar de scos n'au putut-o scoate.

— Până aici ne-a fost, cârtea Boris Zotov. Să ne întoarcem! La vale-i mai lesne de mers.

Munciră mult și după răsăritul stelelor, dar zadarnic. Legară odgoanele de stânci. Istoviți, oamenii adormiră cu capetele pe piatră. Nimeni n'a mâncat în seara aceea. Apa trecea nepăsătoare pe lângă dânșii, dând ghionți stâncilor și spumegând. Pe mal, sus, pe cleanțuri, străjuiau în noapte sinistre cruci, amintind de cei al căror șirag de zile s'a rupt aici. Mulți vor fi fost tineri. Mulți vor fi năzuit spre o viață mai bună... Cine mai știe în ce sat s'a născut cazacul care a pierit aici, gândea Grișa Hlib, ascultând zbulciul apei și al inimei lui, neputând să doarmă. Poate și acum îl mai așteaptă cineva acasă : copii, soție, mamă, să le-aducă pâine...

Nici Milescu nu dormea. În întunericul picurat de stele, asculta cum mișună vietățile pădurii și ale munților, lumea nopții, trezind fiori de spaimă. Parcă s'ar fi aflat la locul unde se bat munții în capete, acolo

de unde nu scapă decât cei care au puteri de uriași ori poartă cu dâșii o vrăjită smicea de măr dulce, cum spune povestea... Vor înțelege, vreodată, prietenii mei din Moscova, prin câte primejdii trec, ca să scot la lumină căile Siberiei?

Odată cu zorii, munca începu iar, mai înverșunată. Impotriva lui Zotov și a celor care șovăiau, cerând să se întoarcă la Ieniseisk și să apuce alt drum, Milescu stăruia.

— Dacă ne arătăm acum slabi și nehotărâți, nu ajungem în China decât la vara viitoare.

Grișa Hlib intră în sfat, măcar că era slugă :

— Să tăiem copaci și să ne facem pârgii și un parapet pe lângă stânci, acolo unde apa-i repede, gârliciul îngust, iar stâncile foarte colțuroase. Pe lângă butucii legați de stânci, luntrea va luneca mai ușor.

Milescu socoti foarte bună ideea cazacului. Jumătate din oameni trecură la tăiat și la cărat copaci, jumătate îi așezară în apă.

Până la amiază parapetul fu gata și luntrea dvo-renilor lunecă ușor dincolo de cataractă. Doșanicul cazacilor trecu fără nicio sminteală.

Spre seară plecară dela cataracta Padun, bucuroși că au scăpat teferi și fără pagubă din acea grea încercare.

17

Dar a doua zi întâlniră o nouă cataractă. Se numea Pianoi, ceea ce se tâlmăcește „Imbătătoarea“.

Tungușii lămureau Spătarului că pe munții din jur crește o buruiană ciudată. Cel care gustă din frunza ei se îmbată, într-o clipită, și rămâne așa o zi și o noapte, flecărind mai dihai decât dacă ar fi băut vin.

— În luna Iunie — tâlmăcește Omadari — cică nici nu-i bine să dormi noaptea aici. Florile acestei buruieni te'mbată și aici rămâi, în veci, pradă vulturilor care chiue pe sus.

Având acum deprinderea de a folosi parapetul de butuci, trecură destul de repede prin acest răpeziș de ape.

Dela Pianoi, valea se deschise largă. Munții se depărtară. Apa devenea tot mai lină. Vâslașii intrară iar, deplin, în slujba lor.

Se opriră la cetatea Brațkoi, în preajma căreia se aflau douăzeci de case căzăcești. Vizitară mănăstirea Spaski. Luară pâine și carne pentru drum și porniră iar.

Milescu scrisese în caietul lui că ostrovul Radianov și un sat de pe malul stâng al Angarei erau moșia boierului Terente Raspotin din Ieniseisk.

— Poftim! Și aici tot boieri și iobagi... murmură Grișa Hlib.

— Să mai zică boierii din Moscova că ne primejduim zilele de pomană prin ținuturi silhiei, spuse Milescu, muind până în călimara dela brâu unde sta, alături de spadă.

Mai departe, tot pe stânga, era satul Smarîdiova. În dreptul lui cică s'ar fi găsit mărgăritare mici, cât un bob de mazăre.

Angara devenea un râu tot mai cuminte, deschizând cale largă prin locuri roditoare, cu sate multe de țărani ruși de curând așezați aici. Plugăresc, așa cum au făcut și în satele lor din Rusia. Și parcă spre a-l încredința pe Milescu ce fel de oameni sânt, s'auzi cântec :

„Ridică-te, mândru soare, peste culmea dealului...

Încălzește-ne pe noi sărmanii, pe noi fugarii...

Că nici hoți, nici tâlhari nu sântem,

Ci sântem voinicii lui Stenka Razin“...

— Auzi, Radion — tresări parcă fericit Grișa Hlib — cântecul a ajuns aici înaintea noastră...

Boris Zotov se alătură de urechea Milescului :

— Dacă Hlib, cazacul, ne dă pe mâna acestor tâlhari ?

— Fii liniștit. Eu răspund.

— Sigur ! Îți convine ! Dumneata n'ai pățimit câte-am pățimit noi dela acel ticălos...

— Privește, Boris Andreevici, colo, iurtele băștinășilor. Unii le zic brațci, alții burițați. Uite, își fac iurtele din piele de vită și se îmbracă la fel cu calmucii. Ca și ei — după cum tâlmăcește Omadari — cresc

mulți cai, multe vaci și oi... Vezi aceste lucruri, cercetează, află lucruri noi și leapădă gândurile și spaimele prostești.

La cetatea Balagan sosiră la 30 August. În jurul cetății, câmpia roditoare și livada mare, minunată, făcură pe călătorii spre Pekin să uite că au trecut peste cataracta Padun. În cetatea Balagan, păzită de douăzeci de cazaci, se aflau zălogite multe din căpeteniile triburilor tunguse și buriate, ca neamurile lor să nu se mai răscoale împotriva țarului.

Trecând mai departe, Milescu însemna toate numele satelor, cetățillor, mănăstirilor, râurilor întâlnite în cale. Și avea destule. Abia la 2 Septembrie scrise că muștele și țânțarii care i-au chinuit și le-au fript pielea de pe obraz și de pe mâini, aproape două luni de zile, au dispărut de istov.

18

5 Septembrie, la două ceasuri de noapte, doșanicurile soliei acostară pe malul stâng, la Irkuțk. Rămaseră în cetate, pentru odihnă și pentru aprovizionare, în zilele de 6 și de 7, până la amiază. Ca de obicei, Favorov a numărat casele, înștiințându-l pe Milescu : patruzeci, locuite de cazaci și de neguțători. Pământul din jurul cetății dă roade bune. Dinspre stepa mongolilor vine râul Irkuțk. Cetatea e frumoasă și destul de puternică. Buriatii dau tribut către împărăție câte una sau câte două blănuri de samur pentru fiecare bărbat din trib. Femeile sânt scutite.

Sub îndrumarea lui Veniukov, doșanicurile fură întărite, iar pânzele fură așezate, să poată trece Baikalul pe vreme schimbătoare de toamnă.

La plecare, cerul era înnorat. Când ajunseră în dreptul satului Viatkina văzură bine munții care înconjoară Baikalul. Sânt așa de înalți, că omătul de pe vârful lor nu se topește nici vara.

La 11 Septembrie 1675 sosiră la locul unde Angara își soarbe apele din Marea Baikal. Gura ei e largă, de o verstă. Din Baikal, apa curge cu mare repeziciune.

Călătorii nu-și pot lua ochii dela întinderea mare de apă ce le stă în față și nici dela crestele albe ale munților de dincolo de apă.

Țărmurile Baikalului sânt foarte stâncoase. Pretutindeni cleanțuri, prăpăstii. N'ai unde lega o barcă. Priveliștea-i neobișnuit de ciudată, de sălbatică. Călătorii sânt cuprinși de fiorii unei nelămurite spaimă. O spaimă mută, încremenită... „Trebuie să trecem acest noian de apă?” se întreabă fiecare, în gândul lui. Totul li se pare tulburător. Și apa vălurită care izbește în stânci, și pădurile de pe povârnișuri care hreamătă a furtună, și piscurile goale și albe care tac înfipte în cer. Nu mărturisesc, dar tuturor li se pare că munții se strâng, se apropie, amenințători, ferecând la mijloc ghiocul uriaș al Baikalului, cu apa lui nefiresc de limpede, de străvezie.

Parcă-s pe altă planetă, azvârliți pe neașteptate. De aceea stau și se uită, așteptând să se deprindă cu priveliștea locurilor, înainte de a porni iar să le'nfrunte, să le birue.

Vara s'a dus. Soarele se pierde des printre nourii ce lunecă, în grabă, spre asfințit, târînd pete de umbră pe fața vălurită a Baikalului. Câte unul leapădă picuri de ploaie rece. Vântul se întetește. Fața Baikalului ascultă de porunca vântului: se zburlește, se'ncrețește'n valuri tot mai mari. Buriatii care-l întovărășesc pe Milescou privesc îngrijonați spre țărmul celălalt. Spun că, de obicei, lacul se poate trece în două zile. Dar acum se tem să nu se iște furtună pe Baikal. Hotărăsc, cu toții, să rămână aici, la gura Angarei, până a doua zi. Să prindă un răstimp prielnic și, peste locul numit Kultuk, să se răpeadă spre țărmul celălalt, la gura râului Selenga. Au legat bine doșanicurile de stânci. S'au îmbrăcat toți în straie groase, în cojoace și s'au arnistuit pe țărm, făcând focuri mari, la adăpost de stânci.

Cazacii și tungușii, îndemnați de Spătar, au povestit în seara aceea multe despre Baikal. Toți băștinașii: mongoli, tunguși, buriatii îi zic în limba lor Dalai, adică mare, cu toate că apa Baikalului e dulce și bună de băut. Omadari scociora cu un gâtej în jar,

își zgârcea după obicei musteața neagră, subțire și povestea că mongolii numesc Dalai încă un lac din care curge râul Argun, anume Dalai Nor.

Buriații socoteau pe degele câte porturi are Baikalul. La lumina focului, Milescu însemna cele auzite.

— Neculai Gavrilovici — grăi neastâmpăratul Grișa Hlib — avem aici un ostaș care a trecut iarna peste Baikal. Pune-l să povestească.

Ostașul s'a tras mai aproape de Spătar, și-a ferit dulama de blană de lup și a început o povestire domoală, cu multe cuvinte ucrainiene. Cei din jur dormitau, în aromeala plăcută a focului. Grișa Hlib și Radu Marcu aruncau vreascuri uscate, ațâțând mereu flacăra, ca să aibă Milescu lumină. Oșteanul povestea că, în iarna de acum cinci ani, Baikalul a înghețat de pe la Sfântul Neculai. Gheața, mai bine de un stânjen de groasă, se putea trece ușor cu săniile. Dar pe cât e de ușor, pe atât e și de primejdios. Iarna, adâncul lacului răsuflă și sparge gheața, unde și când nimeni nu s'așteaptă. Deodată se stârnesc pocnete și bubuituri asurzitoare. Podul de gheață se despică în produruri¹ mari, adevărate gârle ori râuri, late de câte trei-patru stânjeni.

Dar, sub asprimea gerului, aceste crăpături se unesc iarăși, cu vuiete încă și mai asurzitoare. Întruna, toată iarna sub gheața Baikalului s'aud gemete, vuiete, tunete înfundate, înfiorătoare. Și mai tare s'aud asemenea detunături în preajma ostrovului Olchon, din mijlocul Baikalului și pe lângă malul dela miazăzi. Tungușii și buriații se sperie grozav de aceste zgomote. Ei cred că în fundul Baikalului trăește un balaur uriaș care se mânie că gerul îi pune în spinare gros cojoc de gheață și-i fură soarele. Se scutură, și atunci gheața crapă. Și iarna și vara, balaurul din Baikal cere om, să se hrănească din carnea și sângele lui. De aceea-i greu și primejdios de trecut Baikalul.

Povestirea oșteanului spulberă somnul unora dintre călători. Priveau cum ard butucii, răsucind limbi de flăcări și învăluind valuri de fum, sub mânia vântului

---

¹ Găuri, copci în gheață.

ce pogora tot mai năvalnic și mai rece din piscurile veșnic înghețate. Lui Milescu îi plăcu povestirea oșteanului și o însemnă, pe scurt, în caiet. Mintea lui iscoditoare se găsea acum nemijlocit în fața firii uriașe, nedomesticite și fioroase... Voi putea s'o birui? Cum voi trece la Selenga? Cu tot fantasticul ei, povestea oșteanului nu-i prea încurajatoare.

Dar nu vroia, nicidecum, să-și lase oamenii cu ghimpi în inimă. Întrebă despre alte lucruri mai firești, despre fluviul Lena, ce-și are obârșia în munții Baikalului, despre cursul acestui fluviu, despre locuitorii de pe țărmurile lui. Cazacii știau unele lucruri despre Rosolnaia, un afluent al Lenei, ale cărui ape cică clocotesc la izvorîrea din pământ, făcând o spumă albă ca zăpada. Acea spumă-i nespus de sărată. Dacă picură pe ceva, sfârâie ca focul.

Cu un sfert de veac în urmă, pe valea fluviului Lena era mare sălbăticie, singurătate înghețată și lipsă de hrană. Acum se așează și pe acolo mulți ruși: fac sate și ogoare și trimit bucate până la Iakuțk și chiar mai departe. După cât cunosc cazacii, depărtarea dintre Lena și Amur e foarte mare și-i străbătută de un șir de munți care se întind dela Baikal până la ocean. Pe acolo locuiesc mulțime de popoare, vorbind gnaiuri felurite. Unele nu cunosc altă armă decât praștia, ceea ce nu se întâmplă cu alte triburi din Siberia.

Nicăieri ca acolo samurii nu sânt așa de prodigioși: o samurcă fată pe an câte cinci-șase pui, osebit de drăgălași. Blana lor e frumoasă mai ales iarna, de cum dă zăpada. Vara, culoarea samurilor se schimbă: din albă devine cafenie.

— Samurii de pe Lena zămislesc aur, nu blănuri, spun băștinașii.

Dar mulți cazaci și neguțători au pierit umblând după samuri în nestrăbătutele păduri de pe valea fluviului Lena.

Milescu își aminti că istoricii vechi scriau despre argonauții greci care au căutat lâna de aur pe Marea Neagră și în susul râurilor ce se varsă în ea.

— Și noi, deschizând căi de negoț cu China, tot un fel de argonauți sântem. Nădăjduiesc însă c'om avea

izbândă și soartă mai bună ca argonauții cei din poveste, și-om găsi lâna de aur... Dar până atunci, prieteni ai mei, să-i zicem un cântec de alean și dor de țară...

19

În zori, vântul și valurile păreau mai potolite. După scurt sfat și chibzuire asupra vremii, urcară toți în luntre și porniră, vâslind cu toată puterea, drept spre țărmul celălalt. S'ajungă înainte de a se stârni vreun vânt mai tare. Plutiră bine, cu spor, vreo șapte ceasuri. Se apropiau de mijlocul Baikalului. De zeci de ori doctorul Iuriev a lăsat spre fund lanțul cu plumb și-a găsit că în multe locuri apa-i mai adâncă de o sută de stânjeni.

Arkadie desena stâncile, malul, munții dela miazăzi.

Ostrovul Olchon are păduri și poiene frumoase. Ocolul ostrovului este cam de-o sută de verste. Odinioară în Olchon au locuit mulți buriati. Dar după ce au fost înfrânți de cazaci, s'au risipit prin păduri și munți. Pe ostrov se mai găsesc doar numeroase și felurite animale.

Pâlcurile de senin întâreau nădejdea tuturor că vor ajunge, fără primejdii, la malul celălalt, la poala munților cu frunțile albe de zăpadă.

Dar, pe neașteptate, din față se stârni vânt potrivnic. După îndemnul localnicilor, cârmacii și vâslașii traseră cu mare grabă spre mijlocul Mării Baikal, să nu fie izbiți de stâncile din preajma țărmului. Au luptat înverșunat cu vântul și cu valurile, până seara. Dar tot au fost târâți în gura râului Periomnaia. Luntrea cazacilor se ținea aproape de a Milescului, înfruntând valurile. Deodată însă luntrea dvorenilor a fost smulsă de-o năpustire de vânt și de valuri și împinsă în altă parte, spre gura râului Vidrianaia. În zădar le-au făcut semne și i-au strigat. Nu se mai auzea nimic, afară de cumplitul muget al valurilor, care se brânceau înspumate să se spargă de stâncile malurilor.

Furtuna amenința să zdrobească doșanicurile de stânci, ca pe niște coji de nucă. Oamenii fură cuprinși

de groază. Popa Petru, galben ca de ceară, șoptea molifte. Hlib îl îndemna să se roage, trăgând la vâsle. Altfel ruga rămâne fulg în furtună. Radu Marcu se străduia să ferească de apă darurile lui bogdihan, praful de pușcă și cărțile Milescului. Fiul de dvorean Nepripasov, Hlib și încă doi cazaci se aruncară în apă, înotând pe lângă luntre, ajutând-o să se apropie de țărm, fără a se izbi, s'o tragă pe mal și s'o lege cu odgoanele, repede și strâns, între stânci, la loc adăpostit. Tot ei au ajutat și luntrea cazacilor să tragă la mal. După ce-au legat bine doșanicurile, toți au cărat lemne și au tocmnit un adăpost, sub o stâncă. Au făcut foc și ceai cu apă din Baikal, și-au uscat hainele și s'au încălzit. Dar gândul era tot la tovarășii smulși de furtună. Buriatii îi linișteau: au fost împinși tot spre acest țărm, la gura râului Vidrianaia. Și de bună seamă s'au adăpostit acolo. Acum cataractele Angarei li se păreau călătorilor ruși nimica toată. Trecerea Baikalului se vedea mai anevoioasă și mai cu primejdie decât își închipuiseră. Așa cum tălmăcea Sorik din graiul buriatilor, pe Baikal se stârnesc furtuni mari, neașteptate, mai ales toamna. Atunci vântoase multe se vârtejesc peste fața lacului, stârnind valuri mari care plesnesc nebunește stâncile.

Nenorocirea cea mai mare era însă că doșanicul dvorenilor se afla răzlețit, dincolo de un potop de valuri furioase, după socotelile buriatilor, la o zi depărtare, vâslind pe timp bun. Merindele erau pe sponci. Milescu porunci să se facă economie la mâncare.

Nepripasov și Hlib, neobosiți, după ce-și uscară straiele, se cățărară printre stânci să găsească vreo potecă de legătură spre locul unde bănuiau că a fost împinsă luntrea dvorenilor. Se osteniră zădarnic. Cu inimile reci de îngrijorare au așteptat, în ziua de 13 Septembrie, să se potolească furtuna. Au mai încercat odată trei ostași și Radu Marcu să găsească o cale, pe țărm, spre dvoreni, dar s'au înfundat în prăpăstii.

Milescu și Nepripasov nu ațipiră toată noptea. Pușcă oamenii să strige, făcând semne cu făclii aprinse, traseră focuri de armă. Se bucurară mult când dinspre Vidrianaia le răspunseră trei împușcături.

În zori, vântul era mult mai potolit. Milescu îi în-sufleți pe toți și porniră în căutarea celor răătăciți. Vâsliră repede spre gura râului Vidrianaia. După câteva ceasuri de luptă cu valurile, unul dintre șoi-mari zări, la vreo cinci verste înainte, luntrea dvorenilor. Era legată de-o stâncă în gura râului Sneskoi — Vâsliți ! Toți la vâsle !...

Și doșanicurile prinseră valurile, gonind. Mai făcură o verastă când, deodată, de pe munți, se prăpăstui iarăși un șuvoi de vânt stârnind valuri potrivnice. Apa rupea vâslele. Osteneala frângea brațele vâslașilor. Nădușeala fierbinte se amesteca din belșug cu plesnitura rece a valurilor. Incepură vâslașii să strige:

— Nu mai putem !... Mai bine ne aruncăm în Bai-kal, hrană la pești !...

Și fără poruncă întoarseră luntrele înapoi spre râul Periomnaia.

Nikifor Veniukov, zărind cele două doșanicuri, porunci să dezlege luntrea dvorenilor și porni în grabă după celelalte. Câtăva vreme se văzură și-și făcură semne încurajatoare. Dar vântul și valurile, vânzolindu-se tot mai drăcește, le depărtară mult unele de altele. Când luntrea Milescului și a cazacilor intra în golful Periomnaia, luntrea dvorenilor abia se mai zărea vânturată de valuri, la mai mult de zece verste în urmă. Apoi se pierdu într'un val de ceață și de ploaie. Așteptară îndelung, la țarm. Fluierară. Fluturară făclii aprinse. Sloboziră din puști. Nimic. Doar geamătul stârnit de zdrobirea valurilor în pieptul stâncilor.

Coborî încă o noapte neagră, plină de îngrijorări.

În zori, Nepripasov, Ivan Favorov și Grișa Hlib, cu câțiva cazaci îndrăzneți, ajutați de doi vânători buriați, se strecurară printre stânci și, spre seară, ajunseră la locul unde se adăpostiseră dvorenii. Valurile izbiseră luntrea de stânci și-i rupseseră cârma.

Grișa Hlib a adus știrea la luntrea Spătarului și s'a întors cu douăzeci de oameni să-l ajute pe Veniukov a scoate luntrea pe mal, să-i dreagă cârma. Neștiind că Nepripasov a găsit calea pe uscat, cinci cazaci, în

frunte cu dvoreanul Leonte, au încercat s'ajungă la luntrea dvorenilor pe apă, înotând, dar n'au putut birui valurile.

În asemenea trudnică muncă și grijă petrecut-au oamenii soliei zilele de 15, 16 și 17 Septembrie. Ca să aibă hrană, cazacii și tungușii au pescuit. Chiar și Boris Zotov a tras la năvod; foamea îl silea să uite că-i boier. Au izbutit să aducă luntrea dvorenilor alături de celălalte. Asta era cea mai de samă biruință din acele zile.

În noaptea de 17, a căzut zăpadă mare. Peste straietele jilave ale călătorilor se prinse pojghiță de gheață. Măinile și chipurile li se învinetiseră de frig.

— Mi se pare că iernăm aici, printre vânători și căpcânari, spuneau unii. Și făceau chiar socoteala că până în Mai, doar șapte luni și jumătate au mai rămas. Ori ne'ntoarcem la Irkutk, ori pierim de foame.

— Ba mergem înainte, stăruie Spătarul. Pentru nimic în lume nu îndărăptăm.

20

În dimineața zilei de 18 Septembrie, vântul se schimbase spre țărmul celălalt. Milescu porunci să se desfășure pânzele doșanicurilor. Ceasul era hotărîtor. Nepripasov, Leonte și Veniukov știau să mânuiască pânzele. Buriatșii întăreau inimile :

— Cu pânze și cu asemenea vânt lunecăm într-o zi până la țărmul celălalt.

În adevăr, au plutit destul de ușor, mânați de vânt, până la gura râului Manturik, unde au mas peste noapte, adăpostiți într'un golf. Aici au stat până la 21 Septembrie. Au pescuit și au vânat păsări. Șoimarii și-au dezlegat șoimii și au potopit câteva stoluri de cocoare care, prinse de frig, grăbeau spre miazăzi, peste șiruri de munți înalți, peste întinderile înalte și reci ale Tibetului, până în țara cea caldă a Indiei.

Au aflat că dacă lățimea Baikalului este socotită cam două zile de vâslit, în schimb lungimea nu poate fi străbătută de cât în zece-douăsprezece zile, cu corăbii

mari, și chiar mai mult, dacă timpul e neprielnic. Cu luntrele, lacul nu poate fi străbătut în lungime. Nimeni nu a numărat și nu cunoaște până acum numele tuturor râurilor și al pâraielor care se varsă în Baikal. Pește este destul și de tot felul, mai ales nisetru și cegă. Imprejurul Baikalului sânt foarte puține locuințe: ici-colo câte un mic grup de tunguși ori de buriati își fac iurte din piele, pescuesc ori pun capcane pentru vânat. Pe malul multora dintre râurile ce se varsă în Baikal s'au așezat, în bordeie sau colibe, vânătorii; ei petrec aici mai ales iarna, când animalele au blănuri osebit de frumoase. Unii dintre dânșii au venit la caravană și-au adus blănuri pentru vânzare, foarte bune și ieftine. În pădurile dela poalele Baikalului, păduri dese, bătrâne, de cedri, plop, pini, mesteceni, mișună o mare mulțime de samuri, râși, veverițe și vulpi de tot felul. Buriatii își amintesc că unii oameni îndrăzneți au cercat să coboare pe Lena în jos, dar n'au putut: gerurile și furtunile le-au sfărâmat luntrele.

Odihnindu-se după lupta cu stihiiile Baikalului, oamenii din cele trei doșanicuri plutiră mai departe și în seara zilei de 22 Septembrie 1675, Milescu Spătarul putu să însemne în caietul lui: ..., „Am ajuns, peste Baikal, la gura râului Selenga“.

21

După aceste zile zbuciumate, călătoria urmă, liniștită, pe Selenga în sus. Priveliștea se schimbă iară. Acum se strecurau printre munți, acoperiți cu păduri, treceau pe lângă sate de cazaci care cultivau orz și grâu de Kitaia. Intr'un loc numit Iliinska, niște ostași zideau o cetate și o biserică. Ei spuneau, bucuroși, că pe acolo pământul este foarte bun pentru agricultură, dar le părea rău că oamenii sânt încă foarte rari.

În noaptea de 25 Septembrie a nins și a viscolit. Călătorii au rămas o zi în slobozia Iliinska, să-și rânduiască bagajele și îmbrăcămintea de iarnă.

La 26 Septembrie viscolul se înăspri. Văzând că

s'așterne de iarnă, ostașii din Irkuțk veniră la Mîlescu și se rugară să-i lase a se întoarce acasă.

— Polcul nostru a isprăvit merindea. Vremuește a iarnă timpurie. Și dacă mergem până la Selenginsk, nu mai putem trece Baikalul spre vetrele noastre. Sântem nevoiți să iernăm dincoace de mare și murim de foame.

— Aveți poruncă dela voievod să mă întovărășiți până la Selenginsk, spuse Mîlescu Spătarul.

Dar a doua zi văzând că viscolul se întetește și că Selenga prinde pojghiță de gheață, le îngădui să se întoarcă. Scrise epistole, țarului și prietenilor, și le trimise prin acești ostași până la Irkuțk, rugându-l pe voievod să se îngrijească s'ajungă în Rusia.

După plecarea ostașilor, oamenii caravanei au ridicat luntrele pe mal, le-au golit de bagaje și le-au adăpostit, sub pază, într'un loc ales anume, acoperite, să le găsească la întoarcere tot în stare bună. Și în timp ce ceilalți pregăteau bagajele pentru călătoria pe uscat, Nikifor Veniukov, Ivan Favorov, Nepripasov și cu zece cazaci au mers la cetate și la oamenii din jur să adune căruțe pentru podvoadă¹, cai și cămile. N'au găsit decât prea puține vite. De aceea Mîlescu a trimis grupe de câte doi-trei oameni, însoțiți de cazacii din cetate, să cumpere cai și cămile dela tungușii din ținutul vecin.

La 28 Septembrie pregătirile de drum erau gata. In ziua următoare, solia părăsi slobozia Iliinska, îndreptându-se, pe uscat, către cetatea Selenginsk.

Pe drum, cazacii au tras multe focuri de pușcă, vâ-nând ori desfătându-se. Mai cu samă când vedeau, de departe, cum se sperie și fug turmele de vite, hergheliile și cămilele tungușilor, și mai tare pușcau.

Mîlescu însemna în caiet despre întâmplările călătoriei, ca și despre drumul până la Selenginsk, despre râul Uda care curge din țara Daurilor, despre iurtele mongolilor tunguși întâlnite în cale, despre bălțile din care băștinașii prind mult pește.

---

¹ Transport gratuit cu carul, prestație.

În seara zilei de 2 Octombrie ajunseră la Selenginsk. Orașul și cetatea erau așezate pe un loc adăpostit de vânturi și de viscole între râul Selenga și un munte destul de înalt și de stâncos. În jurul cetății erau vreo treizeci de case ale cazacilor și o biserică netârnosită, după cum a aflat preotul Petru, dorind chiar să rămână aici până la Sfântul Dumitru, să fie fată la praznic.

În jurul cetății se aflau fânețe bogate în iarbă și livezi bine îngrijite. Din Selenga se poate prinde pește din belșug. Imprejurimile erau foarte bine împădurite.

Livanov avea dreptate: zidindu-se aici o cetate mare, s'ar putea construi corăbii și s'ar lega prin Selenga, peste Baikal, pe Angara până la Ieniseisk. Oamenii din cetate se lăudau cu legumele cultivate de ei pe țăgoarele din jurul cetății. Le-au și adus la masă castraveți murați, varză bună, ceapă și usturoi pentru fripturile de vacă și pentru peștele prăjit.

Voievodul cetății l-a rugat pe Milescu, în numele negustorilor, să-i ia și pe dâșii până la Pekin, să neguțască blănuri și mătăsuri. Cu acești neguțători din Selenginsk, solia sporea la aproape o sută de oameni. Mai marele neguțătorilor, foarte guraliv, lăuda mult însemnătatea Selenginskului, tocmai pentru că-i în apropiere de granița cu mongolii. Ușor poate deveni un mare iarmaroc; bine înțeles dacă-i pace între ruși și mongoli. Mongolii fac negoț cu cai și cămile și chiar cu mărfuri kitaite. Cazacii le cumpără și le duc mai departe spre Amur ori spre mijlocul Siberiei. Dela ruși, mongolii cumpără îndeosebi blănuri de samur și grâne.

...,Neamul mongolilor — însemna Milescu — este foarte numeros. Dar ei n'au nici orașe, nici cetăți; locuiesc în iurte din piele, pe care le mută din loc în loc, căutând hrană pentru turme, hălăduind după a lor slobodă voie, din câmpia Amurului, peste toată întinderea dintre China și Siberia, până în Buharia și India. Căpeteniile triburilor lor se numesc taișa. Cei din

preajma hotarelor Chinei ascultă de împăratul din Pekin. Cei mai de dincoace ascultă de Oșeroi Sain han, mai marele peste taișale. Căpetenia bisericii mongolilor este, cum s'a mai scris la Irkuțk, Kutuhta-Lama“.

— Cum ar fi mitropolitul ori patriarhul la noi, lă-murește voievodul din Selenginsk. Și chiar cu mai multă putere. Dar sânt destui dintre mongoli care, asupriți și oropsiți de chinezii cei mari, de dregătorii lui bogdihan, fug și se adăpostesc la noi. Unii știu chiar limba chineză.

Milescu ceru un astfel de om ; avea mare nevoie de tălmaci. Voievodul i-l aduse pe Alexe, om ca de cincizeci de ani, devenit supus al țarului cu treizeci de ani în urmă, în timpul războiului cu China, pe Amur. Era botezat. Slujise țarului la Moscova, la Tobolsk și în alte orașe siberiene. Toți îl cunoșteau ca pe un om de încredere, cinstit. Zâmbea fericit că poate merge până la Pekin cu o ambasadă atât de strălucită. Povesti, pe larg, lui Milescu drumul pe care l-a străbătut cu caravana de patruzeci și trei de oameni a neguțătorului Gavril Romanov. Au trecut atunci și pe lângă un oraș unde se afla un templu al lui Kutuhta-Lama. Acest mare preot mongol le-a dat merinde și călăuzi peste deșertul Gobi, drum osebit de greu, lipsit de apă, de lemne pentru foc și de nutreț pentru vite. Au ales acest drum fiind cel mai scurt ; dela Selenginsk până la hotarul Chinei au făcut numai douăsprezece săptămâni, iar îndărăt au venit în șapte săptămâni.

23

Râul Selenga nu curge dinspre China, ci din asfințit, de către izvoarele Ieniseiului. Tuturor le părea rău că părăsesc o cale ușoară, calea apelor, și urmează spre răsărit ostenitorul drum pe uscat, peste munții Iablonoi. Hotărât era să meargă la Nercinsk, iar de acolo, peste Dauria, pe un drum nou, neumblat de nimeni, înainte spre Naun. După spusa mongo-

lilor, pustiul Gobi pe acolo ar fi mult mai îngust și s'ar putea ajunge repede la Argun și apoi la Naun.

Dar se ivi un mare neajuns : nu găseau vite pentru poveri și nici cai pentru călărie, pe acest drum. Milovanov trecuse pe aici în grabă și nu stăruise pe lângă voievod să pregătească mijloace de transport pentru o caravană atât de numeroasă.

Ca să nu întârzie plecarea, Milescu a mers el însuși, întovărașit de o ceată de ostași călări și înzăoați, spre miazăzi, la iurtele mongolilor, să caute cai și cămile. S'au întâlnit cu cete de câte cinci-zece bărbați mongoli înarmați. Arătau mare neîncredere și teamă față de străini. Prin tălmaciul Omadari, Spătarul le-a arătat că vine ca prieten și roagă pe toți mongolii din împrejurimi care au cai sau cămile de vânzare să le-aducă la cetatea Seleginsk.

— Nu te credem ! răspunseră ei. Nici când n'am văzut pe aici oameni așa de înzăoați și de înarmați până'n dinți.

După multă străduință, Milescu a înduplecat pe câțiva să-l însoțească până la cetate, să se încredințeze că în adevăr sânt dintr'o solie mare care merge, pentru pace, dela Moscova la Pekin. Până spre seară veniră mulți mongoli, dar nu ca să vândă vite, ci să se tângue că împușcăturile cazacilor le-au speriat turmele, mierile și copiii.

— Cei care se apropie împușcând de un hotar așa de nestatornic ca acesta dinspre Mongolia, au gânduri nășălnice, învinuiau ei.

A venit chiar un tabun-lama ¹ și a strigat împotriva cazacilor care anul trecut au chinuit pe mulți mongoli, cu toate că n'au greșit cu nimica față de țar. Cercetând pricina certei, Spătarul a aflat că ea a pornit dela turme și dela pășuni și a cășunat prădăciuni și omoruri între cazaci și mongoli. Milescu i-a întrebat cine a pornit hărțuiala și mongolii au recunoscut că ei au trecut cu turmele pe pășunile cazacilor și au omorât un cazac.

---

¹ Preot mongol.

— Cum se poate — a întrebat Milescu — ca tocmai când hanul Mongoliei, Oșeroi Sain, trimite soli țarului pentru pace, soli pe care i-am întâlnit la Ieniseisk, voi să prădați și să ucideți oamenii noștri ?

Le-a spus ce însemnătate deosebită are ambasada lui în China și i-a poftit să fie iubitori de pace și prietenie. I-a privit cum pleacă, încet, clipind din ochii lor pieziși, greu de găcit ce gânduri le frământă mintea. Nu s'au mai plâns ; dar nici vite pentru vânzare n'au adus. Bănuiau război. Trimiteau vorbă că n'au poftă să fie răpuși chiar cu ajutorul cailor crescuți de dânșii.

Voievodul din Selenginsk le cunoștea năravul. Și pentru că nu nădăjduia să ajungă la vreun capăt cu acești megieși bănuitori și cârcotași, a trimis ostași împărătești în ținuturi mai depărtate, să cumpere de acolo vite pentru povară. Milescu nu se aștepta la asemenea neajuns. Pentru că lucrurile nu erau rânduite, se pierdea o mulțime de vreme.

După sfatul lui Livanov, Veniukov și Favorov, Milescu a trimis înainte la Nercinsk pe Leonte, cu cinci cazaci și cu porunca de a pregăti din vreme vitele pentru caravană.

Ostașii trimiși de voievod au întârziat douăzeci și cinci de zile. În acest timp, Milescu și oamenii lui și-au săpat bordeie ca pentru iernat, peste Selenga, în satul Salasa. Intovărașit de tălmaciul Alexe, de Hlib, de Radu și de Nepripasov, Spătarul a făcut câteva plimbări prin împrejurimi, ca să afle știri și să cunoască locurile. S'au dus și spre lacul Kosogor, unde trăesc triburi de arcași meșteri, care se apără acolo în munții lor și nu pot fi aduși sub ascultarea țarului. În caietul lui, Milescu scria, la 3 Noiembrie : „Stăm în bordeie, lângă Selenginsk, dela 7 Octombrie. Abia azi cazacii ne-au putut aduce cai și cămile. Au zăbovit așa de mult pentru că au fost nevoiți să se ducă foarte departe, până la taișa Tibet, unde cu greu au găsit vitele pe care le-au adus. Și le-au plătit foarte scump : câte 20-25 de ruble o cămilă, câte 7-10 ruble un cal.“

În cea mai mare grabă au pregătit samarele și iar la drum, să câștige măcar cât de cât timpul potrivit.

În ziua întâia abia au putut străbate opt verste. Drum greu. Dealuri. Stânci. Frig. Oamenii încotoșmăniți în blăni și torhace se mișcau cam anevoie. Petrecură noaptea pe o pajiște, pe malul râului Selenga. Pe iarbă moale, uscată, au fierț ceai în cazane mari, negre și au mâncat pesmeți.

În ziua de 6 Noiembrie au mers abia șapte verste. N'au putut trece o gărlă din pricina apelor furioase și a sloiurilor mari de gheață. Au căutat un vad și n'au găsit. Ivan Favorov, care băuse o bardacă de vodcă să-i treacă frigul și amorteala, stăruia să se avânte în puhoi toată caravana, oricât de năprasnic ar fi puhoiul.

— Când venim dela șase mii de verste și am trecut Baikalul, să ne'mpiedecăm de-o gărlă ?

După povața lui Grișa Hlib, au cercat puterea puhoiului gonind înainte zece tauri, ce-i aveau ca hrană pentru drum. Când au ajuns pe la mijlocul râului, taurii au fost luați de șuvoi. Trei s'au înecat ; alții au fost aruncați spre maluri.

Așa au pierdut aici o zi întreagă. În calea spre Pekin se iveau piedici cu totul neașteptate.

Spre seară au sosit trei cazaci din Nercinsk, cu scrisoare dela voievodul Pavel Șulghin. Vestea că Leonte sosise în acea cetate și, totodată, îl sfătua pe Milescu să urmeze drumul spre China prin Dauria. Stăruia cu acest sfat pentrucă pe acolo putea pregăti mai ușor vite pentru caravană și apoi pentrucă, în vremea din urmă, multe triburi de buruiați s'au răsculat împotriva țarului, au prădat pe tungușii din preajma Nercinskului, au luat ostateci și robi și-au făcut mare turburare în tot ținutul dintre Siberia și China.

Spătarul fu cuprins de griji. Se sfătui cu Veniukov și cu Livanov și hotărîră să urmeze drumul statornicit. Oamenilor din caravană nu le spuse nimic despre răscoala buriatilor. Îi înștiință doar că Leonte a ajuns cu bine la Nercinsk și că-i așteaptă. Înconjurară puhoiul și merseră, într'o zi, douăzeci de verste, până la gura râului Uda. Aici părăsiră Selenga, apucând pe râul Uda în sus, prin păduri și poiene, printre smârcuri și

mlaştini sărate. Cazacii au vânat pe aici mulţi samuri cu blană frumoasă.

Dela un popas, Milescu a mai trimis încă trei cazaci înainte, la Nercinsk, să vestească pe voievod pe ce cale vin, poftindu-l să strângă, din vreme, cai, cămile şi căruţe pentru caravana soliei care nu-şi schimbă drumul, ci ţinteşte drept spre Naun.

În timpul popasului au venit patru mongoli să întrebe de ce se aud împuşcături. Ruşii le-au arătat că au vânat samuri şi nimic alta. Să nu se teamă. Dar ei n'au crezut până n'au văzut vânatul proaspăt. Ca să-i îmblânzească, Milescu Spătarul a poruncit să fie ospătaţi şi cinstiţi cu băutură.

Urcând pe râul Uda, trecură peste pârâul Progromnaia unde, acum zece ani, în 1665, s'au dat lupte între cazaci şi tribul mongol al tumbunuţilor. Mongolii erau vreo trei mii. Au fost înfrânţi şi alungaţi departe, în stepă, spre China. Şi de atunci n'au mai venit pe aici.

Când au ajuns la vreo zece verste de cetatea Eravinskoi, i-au întâmpinat comandantul cetăţii cu o ceată de ostaşi, cu cincisprezece flamuri, însoţit de zece tunguşi. L-a poftit pe ambasador în cetate, rugându-l să le viziteze locuinţele. Aici, la 21 Noiembrie, s'au întâlnit cu cazacii care se reîntorceau dela Nercinsk. Erau însoţiţi de zece oameni pentru pază. Dela Eravinskoi, caravana urcă spre Telembinsk, străbătând păduri seculare. În apropiere de cetate fură întâmpinaţi de un fiu de boier daur, cu flamuri, cu cincisprezece ostaşi şi cu vreo zece tunguşi. Acestea erau dovezi că Leonte orânduise bine drumul şi primirea ambasadei, nu ca Milovanov, care trecuse de parcă n'ar mai fi avut pe nimeni în urmă.

Cetăţuia Telembinsk e mică ; are două turnuri : unul de aramă şi altul de fier. Este aşezată aproape de lacul Telembe. Cei două sute de tunguşi din jur plătesc câte cinci samuri de cap. Ca să-i țină sub ascultare, cazacii au luat ostateci, dintre tunguşi, căpeteniile mai de samă şi-i țin în cetate.

Caravana îşi desfăşură drumul mereu înainte, peste dealuri mari, împădurite, prin poiene, urcând munţi tot mai înalţi din creasta Iablonoî. Seara şi noaptea, în po-

pasuri, Grișa Hlib cu încă nouă slujitori munceau din greu la potcovitul cailor, lucru absolut trebuitor pe aceste drumuri tari, de munte. După ce trecură culmile munților, începură să coboare pe râul Șilka spre Nercinsk.

La 30 Noembrie le ieși întru întâmpinare o ceată numeroasă de cazaci din Nercinsk. Au venit să ajute solia la coboriș și s'o ferească de buriatii răsculați care pradă și ucid prin tot acest ținut. Chiar de lângă cetatea Nercinsk au furat, cu câteva săptămâni în urmă, patru herghelii cu peste o mie de cai.

Toți cei din ambasadă erau pregătiți de luptă și așa, înarmați, au mers înainte. Sorik, Omadari, Alexe, cunoscători ai limbii mongolilor, au primit poruncă să stea de vorbă cu buriatii întâlniți în cale și să le spună că trece o ambasadă mare spre Pekin și să nu se sperie, nici să se împotrivească. Astfel solia a călătorit, cu mare pază, patru zile și patru nopți până la Nercinsk.

25

Când au zărit, departe, sus, pe malul râului Șilka, înălțându-se cetatea Nercinsk, cazacii au chiuit de bucurie: caravana soliei a trecut munții fără de primejdii. O luptă ori chiar numai o ciocnire cu mongolii din aceste locuri, după cum prevedeau unii, ar fi stricat tot rostul ambasadei. Drumul până la Naun ar fi fost cu neputință; mongolii s'ar fi răzbunat, nimicind caravana în drumul peste deșertul Gobi. De aceea bucuria era legitimă.

Intru întâmpinare le-a ieșit mulțime de cazaci înarmați, purtând steaguri. Voievodul și tungusul Gantimur, cu tot tribul lui, au primit solia cu osebită cinste la intrarea în cetate. Mai ales Gantimur era foarte bucuros că țarul a trimis solie așa de strălucită la împăratul Chinei. Din toată inima dorea ca între ruși și chinezi să se așeze legături prietenești. Și rău îi părea că adăpostindu-se cu tot neamul lui, la Nercinsk, iscase o pricină de supărare între kitaiți și ruși. Dar nu mai putea răbda jugul dregătorilor

chinezi. Și Gantimur s'a rugat mult, cu lacrimi în ochi, pentru oamenii lui :

— Să nu ne dai pe mâna boierilor chinezi. Eu știu că împăratul Kan-Si a scris mării sale țarului Alexei Mihailovici despre mine, cerând să mă dați înapoi. Dacă ai cumva poruncă dela măritul țar să mă predai, află, slăvite sol, că nu voi ajunge viu în China. Mai degrabă îmi pun capăt zilelor, decât s'ajung iar rob boierilor chinezi. Eu, ca și strămoșii mei, ca și întregul meu neam, m'am născut în ținutul Nercinsk și aici vreau să trăiesc, cu tot tribul meu. Asta vreau s'o știe și împăratul Chinei.

Milescu rămase îngândurat. Pe deoparte îl înduioșa soarta lui Gantimur și a oamenilor lui. Pe de alta, își dădea seama că adăpostirea lui Gantimur la Nercinsk va fi o pricină grea cu kitaiții cei mari. Totuși îl sfătui pe Gantimur să nu se teamă. Îi făgădui că nu-l va preda lui bogdihan : n'ar fi nici drept și nici nu are dezlegare întru aceasta dela Moscova.

La gazdă, gândind la soarta căpeteniei mongole, Milescu scrisese : „Acest Gantimur este cel mai bun dintre tunguși, om voinic și îndrăzneț ; s'ar zice un adevărat uriaș. Are nouă femei și mai mult de treizeci de feciori, în stare a purta armele, fără a mai număra fiicele. Tribul lui numără trei sute de bărbați, toți înzăoați și înarmați cu arcuri și lănci“.

Vorbind cu Pavel Șulghin, Milescu a aflat că, după Gantimur, mulți mongoli au fugit de răul dregătorilor chinezi și s'au aciuat în Siberia, la Nercinsk ori în alte părți. Astfel, din 1673 înapoi, au venit Toidogon, Baodai și alte căpetenii de trib. S'au ascuns în preajma Nercinskului, să nu-i afle mai marii chinezilor.

— Iată o pricină grea, spuse Milescu. Dacă fuga lui Gantimur a molipsit și pe alții, însemnă că lui bogdihan are de ce să-i fie teamă.

— Bogdihan așteaptă solia domniei-tale de patru ani de zile, întâri Șulghin. Și dacă o așteaptă cu atâta nerăbdare, de bună seamă că nici nu-l va face greutate.

Cincisprezece zile, cât a stat în Nercinsk, pregătiri-

du-se pentru drumul ce urma, Milescu mereu s'a întrebat de ce nu vine nicio știre dela Ignatie Milovanov.

— Ce-i cu acest neguțător trufaș? se mânia el. L-au mâncat fiarele? A uitat oare că nu mă slujește pe mine, ci pe măritul țar? Ori s'a viclenit, ca un tâlhar, că-i sticlesc drăcește ochii după aur?

A trimis pe feciorul unui boier din Dauria, înainte la guvernatorul din Naun, să-l vestească de venirea soliei și să-i pregătească drumul mai departe.

După spusa localnicilor, drumul până la Naun este destul de greu vara, dar mi-te acum, iarna. De aceea, în caravană, Boris Zotov a început iar să cârtească și să îndemne, pe unii și pe alții, să ceară amânarea călătoriei până la primăvară:

— Cine ne zorește? Ne mână cineva cu biciul?

După ce i-a arătat și el cât de greu e drumul, voievodul din Nercinsk, văzând că nu poate clinti hotărîrea Milescului, l-a sfătuit și l-a ajutat să trimiță înainte merinde și să facă tabere, în trei locuri, pe drum. Apoi i-a căutat tălmaci și călăuze bune. I-a dat un om din Cargaginsk, tălmaci pentru limba popoarelor dela graniță și chiar pentru limba chineză. Om foarte voinic, cu mintea ageră, Cargaginskul, cum l-au numit repede cazacii, fusese supus al chinezilor. Fugise dela Cargaginsk și se adăpostise aici pentru că — mărturisea el — ucisese un om, la o nuntă, și se temea de pedeapsa kitaiților. Vorbăreț nevoie mare, Cargaginskul se arăta foarte bun cunoscător al ținuturilor până la Pekin. Slujise, de altfel, ca tălmaci și anul trecut, neguțătorului Gavril Romanov. Iși trecea degetele groase, ca o greblă cu cinci colțuri, prin păr, își îndesa apoi cușma mongolă pe capu-i pleșuv și povestea în ruseasca lui stâlcită despre greutatea și asprimea drumului până la Naun: grohotiș, nisip, pietre ascuțite de vânturile, căldurile și frigul din pustiul Gobi. De aceea vitele ologesc repede și greu poartă poverile.

— Că nu m'ai lăsat să iau mai mult fier pentru potcoave — se necăjea Grișa Hlib către Livanov — cum o s'ajungem la Kambalic fără potcoave?

Deasemeni, voievodul din Nercinsk îl vestea pe Milescu că, între Siberia și împărăția Chinei, triburile tungușilor namiazini făceau tot mai multe stricăciuni călătorilor. Inrudiți cu mongolii, ei trăesc slobozi în preajma Argunului. Nu plătesc tribut nimănui. Fac, în schimb, multe hoții și omoruri. Anul trecut s'au răpezit împotriva lor trei sute de cazaci din Nercinsk. Dar n'au putut trece Argunul — era umflat din pricina ploilor — așa că s'au înapoiat fără izbândă.

Deci în pregătirile pentru continuarea călătoriei trebuiau să țină samă și de dușmănia tungușilor namiazini. Se înțelese cu Livanov și Veniukov să ia mai mulți neguțători, ca solia să fie cât mai numeroasă. Namiazinii n'or îndrăzni să atace dac'or vedea o caravană mare, bine păzită. Constantin Evstatievici Grecianin scria pe toți neguțătorii care vroiau să se alătore caravanei; Favorov și Nepripasov îi cercetau dacă au dreptul să meargă și dacă au marfă potrivită. Iși aleseră astfel cincizeci de cazaci neguțători, în stare a străbate drumul până la Naun și de acolo la Pekin, să vândă blănuri și să cumpere mătăsuri și atlazuri.

Hotărîră să meargă înainte, pe drumul stabilit, fără a se teme, dar și cu multă grijă să nu stârnească mânia popoarelor dintre Siberia și China.

Seara, la focul din vatra mare, siberiană, Pavel Șulghin îi vorbea lui Milescu despre trecutul cetății Nercinsk. Afanasie Paskov a fost cel care a clădit-o întâi. În călătoria lui, Paskov a trecut prin mijlocul Baikalului, apoi a urcat pe râul Selenga vreo patruzeci de săptămâni, până la locul unde se afla azi cetățuia Irgensk. Aici a lăsat luntrele și a mers prin păduri, peste lacuri, până la râul Ingoda, unde și-a construit luntre nouă, cu care a plutit pe râurile Ingoda și Șilka. Întâlnind această regiune bogată în păduri și bine adăpostită, Paskov a întemeiat Nercinskul; acesta a devenit îndată însemnat nod de drumuri. La vale de aici, cale de patru zile și patru nopți, râul Șilka se întâlnește cu râul Argun, formând împreună fluviul Amur. Plutind o zi în jos pe

Amur, dai de cetatea Albazin. Mergând tot la vale, două săptămâni, ajungi la gura râului Singal, alt afluent mare al Amurului. Cazacii povestesc că, acum câțiva ani, la gura Singalului a fost o luptă navală între chinezi, cazaci și dauri. Chinezii aveau cam cincizeci de corăbii și de galere, cu tunuri, afară de numeroase caice mici, pe când cazacii nu aveau decât vreo doisprezece caice. Chinezii le-au scufundat pe toate. A scăpat doar unul și vreo două sute de oameni, în luptă pierind peste cinci sute. Și Milescu își însemna aceste lucruri, să le știe când va vorbi cu dregătorii chinezi. Deasemeni află că acum douăzeci de ani, în timpul luptelor pentru râul Amur, cazacii au găsit un clopot mare și o inscripție chineză. Cică le-ar fi lăsat, ca amintire, un împărat chinez care trecuse cândva pe acolo.

Negustorii din Nercinsk știau, deasemeni, că la izvoarele lui Usur, al treilea afluent mare al Amurului, locuiesc kuiarii, care țes muslinuri, catifele și alte pânzeturi frumoase și scumpe. Vânătorii care au umblat în jurul Amurului spuneau că oamenii din tribul ghiliacilor călăresc pe urși, se îmbracă vara în straie din piei de pește, iar iarna în blăni de câine ori de urs. La colibele lor, ghiliacii cresc câte 300-600 de câini și de urși, pe care iarna îi înhamă la sănii.

De-a-lungul fluviului Amur — istorisesc cazacii — se ridică munți înalți, acoperiți de păduri uriașe și întunecoase. Unii cred că dela gurile Amurului până la Pekin ar fi numai 150 de verste. Asta trebuie cercetat, pentru că, dac'ar fi așa, drumul pe apa Amurului ar fi mult mai scurt și mai ușor.

Gândind la aceste locuri, Milescu se mira acum și mai mult cum au putut rușii să străbată și să destelenească atât amar de pământ, dela Ural la Pacific. Șulghin zicea :

— Vezi, așa-i Siberia : uriaș pământ pustiu, unde abia acum încep să se așeze oameni. Și ce fel de oameni ? Ii vezi ? O mână de cazaci și câteva mii de țărani fugiți de râul iobăgiei. Desculți și goi străbat munți de zăpadă și mări de gheață. Ajung frânți de oboseală. Nu-i așteaptă aici niciun fel de adăpost. Ci

numai natura vitregă, pădurile nesfârșite, mlaștinile putrede, munții silhii, zăpezile încremenite. Dar cum ajung, oamenii noștri însuflețesc totul. Pădurile răsună de cornul vânătorilor, râurile de strigătele pescarilor, câmpiile se acopăr de semănături și de cirezi de vite. Cucerim, pentru oameni, un pământ nou, necunoscut, dela Ural până la oceanul cel mare. Acest pământ să-l descrii domnia-ta, să-l cunoască oamenii și să vină aici. Nu pentru aur, ci pentru viață.

Cazacii au aflat dela dauri că aproape de râul Argun s'ar afla plumb. Asemenea știre trebuie neapărat cercetată. Și Milescu și-o înseamnă.

Așteptând vești dela guvernatorul din Naun și dela Milovanov, toți cei care alcătuiesc solia spre Pekin sânt bucuroși că, în fapt, nu mai au mult drum de străbătut. Dar bucuria li-i adesea umbrită de dorul de țară, de casă. Cum spunea Radu Marcu :

— Ce ciudat ! Cu cât vedem mai multă lume, cu cât cunoaștem mai mulți oameni și mai multe popoare, cu cât străbatem ținuturi mai nestrăbătute, cu atât dorul de vatra noastră ne arde mai tare inima.

Grișa Hlib gândea așijderi; dar nu mai spunea Milescului că dacă unii ruși și cazaci venit-au până aici și s'au așezat, de pildă, în cele vreo șaizeci de case ale Nercinskului, multă suferință și amar i-a alungat de pe drag pământul patriei... Același amar și aceeași obidă care l-au împins și pe Stenka Razin la răscoală. Au străbătut sute și mii de verste, s'au luptat cu foamea, s'au hrănit cu muguri și lăstari și în loc de apă, când le-a crăpat buza de sete, au lins rouă. Dar mai bine să le albească oasele în pustietățile Siberiei, decât să mai fie „suflete“ pe moșiile boierilor... Și parcă iar auzi : ..., „Ridică-te, mândru soare, peste culmea dealului“...

Aplecându-se asupra lui însuși și gândind la pribegia lui prin lume, dar mai cu samă la călătoria siberiană, aflând și văzând atâtea lucruri, trăind în mijlocul naturii sălbatice, întâlnind și mergând alături de atâția oameni deosebiți, Milescu se simțea schimbat. Parcă un fel de ceață se ridica tot mai mult din mintea-i. Parcă se limpezeau zărilor. Credea tot mai în-

verșunat în puterea și judecata omului. Uita parcă și ce însuși a scris despre proorocirile Sibilelor. Acum înțelegea mai bine cuvântul „națiune“, decât îl înțelegea marchizul de Pomponne, la care a auzit, întâia oară, cum se rostește acest cuvânt, în limba filosofului Descartes.

Văzând că întârzie răspunsul dela Naun, iar dela Milovanov nu s'arată niciun crainic, Milescu Spătarul scrise, la 19 Decembrie, măritului țar, povestind pe scurt drumul dela Selenginsk la Nercinsk; apoi porunci plecarea. Toți doreau să ajungă cât mai repede la Pekin. Doar Boris Zotov dădu glas potrivit :

— Nu auzi, Neculai Gavrilovici, că drumul peste pustie e foarte greu iarna ? Că sânt namiazini hoți și leoparzi feroși ? Ce zor ai să ne grăbești a pieri în pustietăți ?

Deasemeni preotul Petru ar fi vrut să mai stea, măcar o săptămână, să facă slujba de Crăciun în biserica din Nercinsk.

— Ei, părinte, tocmai de aceea te-am luat cu noi, i-a spus Veniukov, ca să slujești zilele din calendar acolo unde ne află ele pe noi, iar nu noi să le așteptăm pe ele.

Pentru că se ciorovăiau în fața tuturor, Milescu a căutat să arate oamenilor cu care pleca în această parte a călătoriei că nici greutatea, nici primejdiile nu vor fi mai mari decât au fost până acum. Și că numai un dușman poate cerca să întârzie să zădărnicească o faptă așa de însemnată ajunsă aproape de capăt.

— Iar cât privește pe Boris Zotov, ar trebui să știe că se află aici din porunca măritului țar. Că-i trimis cu solia Rusiei la Pekin, iar nu ca neguțător de blănuri, într-o îmbogățire.

— Bine, jupân Spafarii... Dar domnia-ta răspunzi de nenorocirile ce ni se pot întâmpla. Tocmai pentru că-i solia țarului, nu...

— Răspund de când am ieșit din Kremlin și voi răspunde până voi intra iară la Posolski Prikaz !

Peste dealuri acoperite cu un pospai de zapadă, prin păduri, pe drum bun pentru căruțe, porniră de-a-dreptul spre râul Argun. Și încet, încet, legănați pe spinarea cămilor și bătuți de vijeliile lui Decembrie, peste deșertul Gobi solii Rusiei se apropiau de hotarele Chinei.

La râul Gaitusmuran au sărbătorit Crăciunul, făcând tabăra în jurul focurilor. Au tăiat trei boi cum-părați dela mongoli și au băut vodcă adusă dela Moscova și dela Nercinsk.

— Să fiți sănătoși, prieteni ! Paștele-l vom face la Pekin, făgădui Milescu. Acolo va fi cald și în jur — cum spune talmaciul Alexe — numai floare de iasom'e și lumină de primăvară.

La 26 Decembrie au mers peste pustia Gobi ; ținutul era rece și uscat. Frigul se înăsprea mereu, iar lemnele erau tot mai puține. În popasuri, și mai ales noaptea, nu mai aveau cu ce aprinde focul. Adesea nici nu era chip să se așeze jos, pentru odihnă, atât era de frig. Gerul pișca oamenii și animalele. Hrana pentru cai și cămile se împutina. Și încă o mare nenorocire : în tabăra de dincolo de Gaitusmuran găsiră merindele stricate.

— O să murim de foame ! se crămălui același Zotov.

— Ba o să facem economie, până la tabăra viitoare — îl încredință Livanov — și-o să ajungem cu bine.

Ca să mai cruțe hrana, șoimarii își sloboziră șoimii după iepuri. La o masă fripseră chiar carnea unei cămile ologite pe drum.

Dar lipsa lemnului era cel mai mare neajuns. Adesea nu puteau strânge pentru foc decât tufărișuri și iarbă uscată ori spini de pustie. Trebuiau să grăbească, din răputeri, înainte. Altfel nu se putea.

Treceau peste câmpii uscate, peste dealuri pleșuve, mălurate de vânt. Pretutindeni pietre tari, ascuțite. Mersul devenea tot mai greu. Potcoavele se rodeau și se rupeau așa de tare pe pietrișul și cremenea ascuțită a pustiei, încât Grișa Hlib termină repede fierul

și nu mai avea cu ce potcovi caii. Lucra toată noaptea. Și se chinuia mai cu samă că-i lipseau lemnele pentru fiertul fierului, din potcoave. Cu toată strădania lui, copitele cailor și ale cămilelor începeau chiar să sângereze; animalele șchiopătau. Ascuțișul pietrelor tăia ca mii de cuțite, semănate în lungul deșertului Gobi. Drumului era tot mai mult însemnat cu urme de sânge. Nemaivând fier, nemaiputând birui cu potcovitul și văzând poticnirea tot mai grea a animalelor, lui Grișa Hlib îi trecu prin cap să facă pentru cămile și pentru cai papuci împlețiți din ierburi uscate ce creșteau ici-colo, în pâlcuri pe ntinsul deșertului Gobi. Erau moi papucii și apărau mai ales copitele roase, în care nu mai putea prinde nici cuiele potcoavelor. Animalele încălțate cu asemenea papuci mergeau mai bine.

— Uite, parcă le râd ochii când le ncalț în papuci, se'nduioșă Grișa.

Dar ierburile se rodeau repede. Milescu porunci să strângă asemenea ierburi în snopi acolo unde-o găseau și, în popasuri, fiecare era dator să împletească măcar câte patru papuci și să-și încalțe calul sau cămila pe care călărea.

Dar și ciubotele oamenilor se distrugeau. Radu Marcu își aminti că a învățat cândva meșteșug pe ulița Ciubotarilor din Iași. Cu încă patru dintre slujitori dregea, petecea, potcovea ciubotele călătorilor. Jumătate din timpul hotărît pentru popas, la lumina focurilor cu găteje și cu spini, toți lucrau. Și nimeni nu cârtea. Milescu a rânduit caravana cu strășnicie, să nu se piardă nicio clipită. Unii adunau vreascuri, spini și tufărișuri pentru foc, alții ierburi pentru hrana și pentru papucii vitelor. Cămilele oloage ori caii prea slăbiți erau îngrijiți chiar de doctorul Ivan Iuriev. Și numai animalele care nu mai puteau merge de fel erau tăiate pentru hrană.

— Iaca un Crăciun cu carne de cal și de cămilă, răsă Livanov.

Și mai grea era lipsa apei. Adesea au făcut ceai cu apa topită din pospaiul de omăt spulberat prin câte-o văgăună, ori după vreo dâlmă de nisip. Adesea ținutul era cu totul sterp, ucigător de pustiu, de trist.

Țipenie de om. Doar noaptea s'auzea răcnet ciudat de fiare ; pesemne leoparzii aduimecau urmele canavanei. Multora le era frică, mai ales neguțătorilor ; dar nu mărturiseau. Dimpotrivă, în popasuri, când cazacii se strângeau în jurul focurilor, lucrau papuci din ierburi și cântau „O Dunai, Dunai“... Și cântecul le întărea inima, parc'ar fi gustat dintr'un leac, dintr'un balsam.

Așa, împingând mereu înainte, la 28 Decembrie, seara, au ajuns la râul Argun.

— Aici o s'avem apă, lemne și papură pentru papuci ! se bucura Radu Marcu. Să facem snopi de papură, că-i mai ușor de'mpletit.

Tabăra de pe Argun au găsit-o întreagă și hrana era bună. Au făcut aici un popas de o zi. Și-au înfiripat pătule din lozii și papură, adăpost de vânt, au hrănit, adăpat și îngrijit vitele. S'au încălzit și oamenii, și vitele, la focuri cu lemne de salcie uscată. S'au odihnit la căldură, să-și scoată frigul și truda din oase. Datorită celor trei talmaci, Omadari, Alexe și Cargaginskul, au putut cumpăra câteva vite dela mongolii întâlniți prin apropiere, pe malul Argunului.

Fluviul Argun este foarte mare, adânc, larg și lung. Vara pot pluti pe el vase de tot felul. Pe malurile Argunului, de-a-lungul, se înșiră crânguri de sălcii și tufe de lozii. Ba chiar, pe unele dealuri din apropiere, se află câte o pădurice din copaci mai tari ; s'ar putea face chiar case și corăbii. Argunul izvorește din lacul Dalai Nor, adică din Marea Nor.

Milescu a trimis înainte cercetași, călăuziți de Cargaginskul, să afle unde ar putea găsi vite pentru poveri și pentru călărie.

Dincolo de Argun, ținutul era mai puțin pustiu. După ce trecură un deal și ajunseră la un pârâu, zăriră, departe, pe câmp, turme de vite și herghelii de cai.

Când cercetașul se întoarse la tabără cu vestea că au zărit turme, în depărtare, inimile tuturor au tresăltat de bucurie :

— Vom avea cai pentru drum !

Milescu a rânduit, în grabă, cete de cazaci să meargă și să cumpere vite, cămile și cai.

S'au întors însă după câteva ceasuri cu mâinile

goale. Au dat peste un sat de vreo zece iurte de tunguși namiazini. Dar când au văzut că se apropie cazacii, namiazinii și-au luat femeile și copiii și-au fugit. Pe unul singur l-au putut prinde. Acesta spunea că ai săi sânt puțini și n'au vite; dar nu departe de satul lui se găsesc namiazini care nu plătesc tribut nimănui și au vite multe. Intr'aceeași noapte, după ce l-au cinstit cu băutură și i-au dat daruri, arătându-i prietenie, rușii l-au trimis pe tungus cu doi cazaci și cu Cargaginskul la namiazini. Milescu i-a învățat pe toți să spună mongolilor că, deși ei au cutezat să se răscoale adesea împotriva țarului, să prade și să ucidă, totuși rușii nu vin să-i pedepsească, ci trec doar cu solie de pace dela marele țar către împăratul Chinei. Cer numai atât: să le vândă vite pentru transport și pentru hrană. Au mare trebuință de aceste vite.

Așteptându-i pe cazaci, Milescu însemna în caiet, cu mâna amortită de ger: mongolii sânt... „un neam de oameni foarte frumoși, care locuiesc dela Amur până la Buhara și până în India, adică pe tot ținutul dintre Siberia și China... Sânt nomazi, n'au sate, ci rătăcesc cu turmele prin stepă“... Li erau dragi aflând că iubesc traiul slobod și parcă se'n-ciuda pe el însuși că nu-i poate găsi, nu le poate grăi, să-i înduplece, să-i împrietenească cu rușii.

La 30 Decembrie, Milescu și caravana lui, trecând Argunul pe gheață, continuă drumul mai departe, cu tot frigul și cu toată ologeala vitelor. Au silit tare și-au străbătut într'o zi douăzeci de verste.

Cetele de cazaci s'au întors fără izbândă; nici n'au putut sta de vorbă cu namiazinii; toți au fugit din calea lor.

A doua zi, au poposit într'o pădure pe malul râului Terbula. Au avut lemne pentru foc, încălzindu-se și oamenii, și caii, și cămilele, cărora le intrase iar frigul în oase. Vântul sufla atât de tare, de pătrunzător și izbea din când în când cu valuri de nisip, că greu se puteau ține oamenii pe cai ori pe cămile.

Dar în afară de frig și de drumul greu care ucidea vitele, în Terbula se mai ivi o primejdie. prevestită din Nercinsk: la oarecare depărtare, pe toate dealu-

rile, de sub poala pâlcurilor de pădure și a zăvoaielor schiloade îi pândeau tungușii namiazini, înarmați cu sulite, buzdugane și arcuri. Inconjuraseră pe nesimțite caravana și păreau gata de luptă. Milescu se strădui să insufle tuturor curaj.

— Nu ațâțăm. Mergem înainte. Și mai cu samă nu arătăm că ne temem. Undeva la mijlocul drumului trebuie să ne aștepte kitaiții și Milovanov, cu hrană și cu animale pentru poverile chervanului.

În adevăr, namiazinii nu cutezară să lovească.

Dar nici cu tălmacii caravanei nu primiră să vorbească. După ce se sfătui cu oamenii lui, Milescu porunci să se împartă cazacilor pulbere și plumbi. Inconjură caravana cu oameni înarmați. Toți erau povățuiți să fie gata de luptă, dar nu era îngăduit nimănui să stârnească dușmănia și bănuielile namiazinilor. Nimeni n'avea voie să tragă cu pușca fără poruncă. Așa au petrecut noaptea, încercuți. A doua zi, pornind la drum, încercuirea s'a rupt dela sine.

Cum se apropia caravana de satele lor, namiazinii ridicau iurtele, femeile, copiii și turmele și o luau la fugă, pierzându-se în zări fumurii, cețoase, tainice; bărbații se alăturau cetelor care pândeau și urmăreau caravana, ca un cerc de arcuri, de toroipane, de suliti și buzdugane.

Nimănui, dintre soli, nu-i era îngăduit să rămână în urmă ori să se răzlețească de caravană. Trimise iar pe Cargaginskul înainte, cu trei cazaci, să întâlnească pe namiazini și să le spună că acei pe care-i văd venind sânt soli de pace și nu armată de război.

Vitele mergeau din ce în ce mai greu. Mai mult de trei sferturi dintre cămile și dintre cai șchiopătau. Papuci de papură trebuiau schimbați foarte des. Și pentru că papură nu mai găseau, au început iar să facă papuci de iarbă uscată. Neguțătorilor le clănțăneau dinții în gură de teamă că vor fi prădați și uciși. Cei fricoși se împărțeau în două : unii care se crămăluiau în șoaptă : „Aici ne albesc oasele“... și alții care-l sfătuiau pe Milescu să răpeadă ceata de cazaci, să-i bage în sperieți pe namiazini și să-i împrăștie dracului ; să scape odată de pânda asta înspăimântătoare.

— Cu cinci salve de gloanțe îi gonești până'n Tibet !...

— Ce fel de solie pentru pace este aceea care, trecând pe la popoare slobode, le stropșește cu gloanțe, ucide și stârnește spaimă și război ? întrebă Milescu.

— Dar dacă namiazinii folosesc săgeți otrăvite ?

Opri caravana pe malul râului Gana și așeză tabăra într'un loc ușor de apărat. Rândui totul ca pentru odihnă, și ca pentru luptă.

— Iaca, plecat-am ca soli și ca neguțători — cărtea Boris Zotov — și sfârșim ca tabără ostășească. Halal și ferice de pielea noastră, că bine-o să mai fie tăbăcită. Au să bea namiazinii lapte de iapă din tîdvele noastre. Și din a lui Spafarii mai ales, că-i încăpățânat. N'a vrut să iernăm în Nercinsk, ori măcar să apucăm drumul Albazinului. De bună samă că pe Cargaginskul și pe cazacii plecați cu el o să-i întâlnim undeva, trași în țeapă.

Ca să mai domolească spaima unora și să afle totuși gândul namiazinilor, Milescu a trimis iară spre un pâlă de călăreți pe Omadari, cu trei cazaci, să le grăiască. Dar nici acum namiazinii n'au vrut să stea de vorbă ; au fugit, înălțând sulitele și toroipanele în semn de război. Acest lucru spori îngrijorarea și teama în caravană. Și cei înspăimântați judecau :

— Dacă nici nu vor să stea de vorbă, înșamnă că ne momesc, tot mai adânc în ținutul lor, să ne poată sfâșia mai bine.

— Să ne oprim ! strigă Zotov. Să mergem înapoi !...

Noaptea trecu în liniște. Doar vîntul sufla fioros și ucigaș de rece. De jur împrejurul caravanei până departe pe marginea zării, se vedeau focurile namiazinilor. În zori sosi Cargaginskul cu doi tunguși namiazini. Nu credeau că asta-i o solie spre Pekin. Prea-i mare și înarmată. De departe se vede ca o adevărată oaste. Milescu se purtă cu namiazinii foarte prietenește. Le făcu daruri și-i slobози, poftindu-i să spună și celorlalți ce-au văzut în tabăra soliei. Plecară bucuroși. Dar nici în seara aceea încercuirea din preajma caravanei nu înceta. Namiazinii stăteau tot sub arme, gata de harțag. Ba, dimpotrivă, în timpul nopții se apropiară și

mai mult de caravană. În zori, toți cei din solie văzură că namiazinii îi pândeau cu ochi dușmănoși, aproape de tot, în dosul copacilor, al dealurilor, al pietrelor, al tufișurilor. Țineau și arcurile, și sulitele gata ca pentru luptă. Boris Zotov se tânguia amarnic :

— Ce ne facem ? Acuși ne lovesc... Uite, sânt patru dealuri în jurul nostru și după tuspătru se găsesc mii de tunguși. Au săgeți otrăvite... Și iată ce lungi li-s lăncile. Parcă împung cerul cu ele. Ce toroipane grele au ! Și cum le lucesc zalele, doamne ferește ! Parcă-s niște uriași... Părinte Petre, roagă-te pentru mântuirea sufletelului nostru... Că ori pierim aici, de foame și de ger, ori ne zdrobesc sub copitele cailor acești lupi sălbatici...

Neguțătorii jăluiau mai mult marfa de pe samare, decât soarta oamenilor și a soliei. Se crămăluiau și-și smulgeau bărbile, suspinând :

— Sfinte Vasile de poimăine, sfinte mare mucenic, am nădăjduit, cu inimă curată, să luăm bănișori buni pe mărfușoara noastră scumpă. Ajută-ne, sfinte mare mucenic de poimăine ! Că ți-om da acatiste la cea dintâi biserică întâlnită. Întărește, sfinte, copitele cămilelor noastre, cum ai întărit pe cei ce-au străbătut pustiul Sinaiului...

Spătarul se stropși la dânsii, poftindu-i să-și închidă pliscurile, să-și perie bărbile, să-și înghită orice tânguire, să nu samene spaime, ci să fie gata, ca niște bărbați ce se află, de a sta bărbătește în fața primejdiei, dacă va fi să vină. Uite cazacii și dvorenii cum nu se tem ? Dacă le-a îngăduit să meargă în caravană cu ambasada ca neguțători, să nu împiedice mersul înainte al soliei cu purtările lor de babe iubitoare de molifte, iar nu de îndrăzneți călători peste pustiuri.

— Cine-i fricos stă acasă, nu pleacă să deschidă drumuri noi prin pustietăți !

După un scurt sfat cu Veniukov, Livanov și Nepri-pasov, hotărî să-l trimită pe Cargaginskul ostătec la namiazini, poftindu-i să-și trimiată și ei la caravană soli de pace și bună înțelegere. Dar Cargaginskul s'a întors repede: namiazinii nu-l cred pe dânsul; ci

dacă solul dorește să le grăiască, să trimită zălogi niște cazaci. Milescu le-a împlinit vrerea, trimițând chiar pe dvoreanul Nepripasov cu trei cazaci și cu Sorik, talmaci. Tungușii namiazini i-au oprit acolo peste noapte, fără a trimite în schimb oameni de-ai lor, fără a răspunde cu prietenie la prietenia rușilor. Ba, după ce s'a întunecat bine, namiazinii au venit foarte aproape de tabăra soliei și au furat trei cai, din cei mai buni, care se depărtaseră ceva mai mult de tabără, după smocuri de iarbă uscată. Către miezul nopții un alt cal al chervanului a fost sfâșiat de leoparzi.

Nimeni n'a dormit toată noaptea: au întărit mereu focurile, au vegheat asupra vitelor, au așteptat să afle ce gânduri au namiazinii.

Dis-de-dimineeață când mijeau zorii au venit la tabără trei namiazini călări, îmbrăcați în zale și, talmaci fiind Cargaginskul și Omadari, au grăit așa:

— Nu vă supărați că vă primim cu neîncredere. Dar noi ne știm în greșală față de țarul Rusiei, stăpânul vostru. Mai de mult am fost supușii lui și acum am crezut că voi veniți, cu oaste multă, să ne supuneți și să ne luați iasak. De aceea am fugit cu femeile, copiii și turmele noastre. Acum însă credem că mergeți în solie la Pekin. Iată, aveți tarhat și poveri multe, pe căniile, aveți caravană cu marfă. Dar, deocamdată, îngăduie-ne, sol al țarului alb, să mergem la ai noștri și să le spunem ce-am văzut. Că ne tremură copiii și femeile în pustie de frig și de spaimă. Veni-vom mâine iară, să aducem răspuns despre vânzarea vitelor de care ai trebuință.

Milescu le-a îngăduit să plece, după ce i-a cinstit cu băutură. A doua zi au venit trei căpetenii namiazine, aducând în dar câte un miel mare. Au spus iară că-și recunosc greșeala față de marele țar. Iar dacă țarul le-ar ierta greșeala, ei ar îndeplini orice poruncă a solului.

Bucuros de asemenea propunere, Milescu i-a încredințat că marele țar al Rusiei îi iartă, dar să nu mai greșească de aici înainte.

— Iar acum să ne aduceți podvoadе, adică transport gratuit cu căruțele, iar pentru vânzare cai, vite, piei pentru încălțăminte și fier pentru potcoave.

— Da, venim, cu supunere vă încredințăm că venim, măria-voastră. Dar vă rugăm să nu plecați din acest loc.

Și Omadari, și Cargaginskul, după ce au slujit ca tălmaci, l-au sfătuit pe Milescu să țină tabăra tot în stare de apărare. Nu-i bine să creadă prea ușor cuvântul lor. Namiazinii sânt vicleni. Au un fel de batjocură în glas și o clipeală șireată în ochi, că mare lucru să nu ascundă vreo tâlhărie chiar în prieteșugul pe care-l arată. Cazacii spun că obiceiul lor este să atace, să prade și să dispară, amistuindu-se în locuri sălbatice și pustii.

Așa a trecut și ziua de 31 Decembrie. La 1 Ianuarie 1676, Milescu a mutat tabăra cu opt verste mai înainte. A poposit pentru a găti hrana, a se odihni și a aștepta răspunsul namiazinilor. Pe la prânz, o ceată mare de tunguși namiazini a venit la tabăra soliei aflată în popas, l-a adus și pe Nepripasov și pe Sorik. Namiazinii au schimbat câțiva cai cu cazacii, apoi au plecat iară la iurtele lor. Părea că s'au îmblânzit. Spre seară, veniră câțiva bătrâni namiazini ca ostateci, dăruind iarăși un miel și rugându-se în fața lui Milescu să mai aștepte că, în curând, vor veni podvoadе și cai.

În caravană se liniștiră chiar și fricoșii.

A doua zi se iviră alți namiazini repetând rugămintea să mai aștepte. Aceasta zămisli iar în tabără oarecare neîncredere și teamă.

— Tungușii ne amăgesc — spunea Livanov — ca să câștige timp.

Plecând mai departe, în ziua de 2 Ianuarie, caravana n'a putut merge decât zece verste. Vântul spulbera aspru și tăios. Vitele, nehrănite, se clătinau sub poveri.

La 3 Ianuarie, dis-de-dimineată se înfățișară Milescului douăzeci de fruntași namiazini, îmbrăcați ca de război. Dăruiră un cal frumos Spătarului. El însă nu-l primi:

— Aduceți căruțe, cai și cămile ; schimbați caii cu ai noștri, că-s foarte buni. Dacă șchiopătează, vinovat e drumul lung și greu pe care l-au străbătut. Noi cerem să ne vindeți vitele, iar nu să ni le dăruiți.

Ca să le sporească încrederea și să le câștige inimile, Milescu i-a primit prietenește, i-a cinstit cu vodcă și le-a dăruit tutun. După ce s'au amețit de băutură, namiazinii au schimbat și au vândut rușilor douăzeci de cai. N'au vrut să aducă însă nicio cămilă.

— Măine vă aducem care, câte... câte vom putea aduna.

— Iasak nu îndrăznim a plăti — a spus unul, mai bătrân — pentru că ne temem de taișa Daincu. El cere să-i plătim lui tribut, nu țarului.

— Măritul țar Alexei Mihailovici va trimite oaste să cerceteze și va pune la dări și pe taișa Daincu. Noi știm că taișa Daincu a îndemnat pe buriați să se răscoale. Și deci se poartă dușmănos cu rușii. Noi vrem să legăm prietenie cu împărăția Chinei. Și nu-i îngăduit ca între hotarele marelor noastre împărății să prade și să împiedice drumul niște oameni care-și fac de cap, tâlhărind și ridicându-se împotriva noastră.

Auzind cuvintele hotărâte ale solului, namiazinii au cam dat din colț în colț. Au recunoscut că, de fapt, taișa Daincu le poruncește, dar de apănat nu-i poate apăra. De aceea chibzuesc c'ar fi mai nimerit să se supună pe vecie marelui țar alb. Ar trăi mai liniștiți, ar avea pace.

— Ne ducem la iurtele noastre și, până înserează, sau cel târziu până mâine dimineață, venim cu podvoade, cu cai și cu cămile.

La 4 Ianuarie însă Milescu însemna, mânios, în caietul lui : „Am așteptat până la prânz și namiazinii nu s'au arătat. Asta ne-a încredințat de istov că și-au bătut joc de noi, amăgindu-ne. Nu ne-au adus nici vite, nici podvoade. Sânt niște hoți fără pereche“...

Totuși era bucuros că namiazinii nu mai țineau țebăra încercuită ; doar ici-colo dacă mai apărea câte

un pâlc de călăreți, privea câtăva vreme, apoi se făcea nevăzut, improșcând nisip din copitele cailor.

După toate socotelile, până la hotarul Chinei nu mai aveau decât șase-șapte zile de mers. Păstrând rânduiala caravanei ca pentru apărare, rușii au înaintat, cum au putut, peste pustia pietroasă și nisipoasă, lăsând râul Gana la stânga. Cazacii primiră porunci să puște, din când în când, ca să sperie leoparzii, care deveneau acum tot mai amenințători.

Multe cămile erau așa de slăbite, de stoarse de ger și cu copitele așa de roase, de însângerate, că le doboră vântul jos. Iar dacă se culcau, li se umflau picioarele așa de tare, că nu se mai puteau scula. Au fost nevoiți să lase în drum două cămile și mulți cai. Pe pietrele și nisipul înghețat, animalele se zgârceau gemând dureros, ca niște oameni. Iși lingeau copitele însângerate și priveau lung, sfâșietor de lung caravana care se depărta încet, ostenită, schiopătând.

De după dâmburi și din văgăuni adulmecau leoparzii. Oamenilor mult le era milă de vitele rămase în pustie, pradă fiarelor. Se bucurau când puteau găsi un tungus căruia să i le încredințeze. Ingrijite, se puteau repede însănătoși. Și Milescu însemna în caietul lui: „Am părăsit încă o cămilă schioapă, lângă pârâul Habum, la tungusul Erenkal, fiul lui Kulovo... Am mai părăsit și mulți cai ajunși la neputință de a urma drumul“...

Văzând că drumul continuă tot greu, că dela Milovanov și dela kitaiți nu vine niciun semn, niciun ajutor, Milescu a poruncit lui Neprîpasov să-l ia pe Cargaginskul, pe Omadari și trei oșteni, doi cai buni de schimb și să pornească înainte, cu mare zor până la Naun. Să vestească acolo că solia e aproape, dar vine greu, deoarece i-au căzut cămilele și caii pe drum prin pustiul Gobi.

— Rogi pe dregătorii kitaiți să ne trimită întru întâmpinare carne și cai, hrană îndestulătoare și călăuze bune. Să le trimită cât mai neîntârziat. Să ții legătura cu noi prin acești doi cazaci. Și, mergând înainte, să pui semne, că n'avem altă călăuză în afară de bușolă. Când vorbești cu guvernatorul din Naun, arată-

dorința măritului nostru țar, stăpânul întregii Rusii Mari, Mici și Albe, de a trăi în bună pace cu împăratul Chinei. Spune că l-am trimis pe Ignatie Milovanov înainte vestilor și întreabă dacă nu cumva aflat-au că i s'ar fi întâmplat vreo nenorocire pe drum, de n'a dat, până acum, spre caravană niciun semn de viață. A trecut ori nu pe la Naun ?

28

După plecarea lui Nepripasov caravana și-a urmat calea, cu toate că poverile erau tot mai grele și vitele care să le poarte tot mai slăbite și mai puține. Oamenii au început să descalece, despovărând animalele. Milescu făcu socoteala bagajelor care vor trebui lăsate în urmă, într'un loc adăpostit, sub pază, dacă nu va mai putea să le ducă înainte. Viscolul sec, dușmănos de rece și de pătrunzător, mătura pustia și istovea viața oamenilor și a animalelor. Merșeră înainte, mereu înainte, cătând adăpost. După vreo cincisprezece verste, la poala unui deal, întâlniră un pâlț de pădure neagră de sălcii schiloade în bătaia vântului, a gerului iarna și a arșiței vara. În dosul pădurii găsiră adăpost și lemne pentru foc, din belșug. Acolo, a doua zi, 6 Ianuarie, preotul Petru sluji Boboteaza pe malul unui smârc de lângă pădure, al cărui nume nimeni nu-l știa. Cazacii tăiară o cruce mare din gheață, iar în timpul slujbei sloboziră zece focuri de pușcă, făcând să răsunе văzduhul și să se cutremure aceste întinderi pustii și înghețate.

A doua zi, mergând mai departe, cazacii întâlniră trei burlați supuși țarului. Seara, burlații au adus la tabără câteva vite pentru poveri, schimbându-le cu ale rușilor. Astfel caravana se întări și putu să meargă mai bine. Burlații se oferiră să fie călăuzi. Cunoșteau o cale prin locuri mai ușoare. Povățuiau să meargă și noaptea, la lumina făcliilor, dacă vântul e mai domolit ; ei știau să se călăuzească bine și după lumina dela stele și după calea robilor. Astfel, în zilele de 9 și 10 Ianuarie au mers pe valea râului Zadun, o vale

mai adăpostită, pe unde au găsit lemne destule, apă și papură. Și mare bucurie a fost, pentru toată caravana, când cei din frunte au întâlnit pe pământ urne proaspete de căruțe.

— Sânt urme de căruțe kitaicești, cu două roate, trase de câte un bou, lămuriră călăuzii buriati. Ne apropiem de Naun. Și arătară zarea fumurie în care aveau să întâlnească râul Naun.

În popas îl povățuiră pe Milescu să păzească bine vitele în timpul nopții, că prin acele locuri sânt mulți leopardzi și pe asemenea vreme sânt tare flămânzi și îndrăzneți. Trăind prin aceste locuri, buriatii știau să povestească și despre Dalai Nor, pe care l-au văzut de multe ori și au și pescuit în apele lui.

După părerea lor, acest lac din care iese fluviul Argun este așa de mare, că nu-l poți ocoli cu căruța nici într'un an. În jurul lacului nu sânt păduri, ci numai pășuni cu ierburi aspre, smâncuri sărate și, mai departe, munți înalți, stâncoși și goi. Din Dalai Nor mongolii scot sare. Adâncimea acestui lac este foarte mare; nimeni nu i-a dat încă de fund. Are tot felul de pești și chiar focșe și balene. După spusa buriatilor, aceste balene umblă primăvara ca niște corăbii pe lac, stârnind valuri mari. Din pricina asta, pescarii nici nu cutează să se depărteze prea mult de țărm. Cică la o zi depărtare de Dalai Nor s'ar afla o mare cetate de piatră, cu case bune, întregi, dar cu desăvârșire pustie. Locuitorii au fugit toți, din pricina ciumei. E mult de atunci, dar nici azi nimeni nu cutează nici măcar să se apropie de acea cetate ciumată.

În ziua de 10 Ianuarie, pe un ger tăios, au grăbit și au mers douăzeci și cinci de verste. Au mas, noaptea, într'un ioc fără lemne. Au făcut focul cu ierburi uscate. Oamenii s'au rânduie la vegherea taberei, la strângerea ierburilor pentru foc și la odihnă. În zilele următoare au mai mers încă treizeci și cinci de verste, trecând prin crânguri de sălcii, ca și prin regiuni fără zăpadă și fără apă. Era greu, dar Naunul începea să se deslușească în zăre.

Doi dintre cazacii trimiși cu Nepripasov le ieșiră întru întâmpinare.

— Kitaiții sânt foarte mirați că venim acum. Par-
c'am fi căzut din cer. Ei ne așteptau la primăvară.

Milescu înțelese că Milovanov a spus ce-a vrut el
dregătorilor chinezi, nu ce a avut poruncă să spună.

Dar, la acel ceas, nici nu bănuia câte greutatea vor
decurge din această încăpățănare a neguțătorului Mi-
lovanov.

După ce, la 13 Ianuarie 1676, mai străbătură încă
12 verste, ajunseră la râul Uluci, granița Siberiei cu
împărăția Chinei. Caravana soliei era obosită și stoar-
să de ger. Jumătate din cele patruzeci și opt de că-
mile pieriseră ori rămăseseră pe drum. Se pierduseră
mulți cai. Dar oamenii erau toți sănătoși, iar mărfu-
rile țarului și darurile lui bogdihan — neatinse. De
aceea chiar și cârtitorii erau bucuroși că l-au ascultat
și urmat pe Milescu Spătarul.

Și în acea zi, măcar că-i erau mâinile înghețate,
Milescu tot scrise în caiet, fericit c'a ajuns cu bine
la hotarul Siberiei: ..., „Aici sfârșim călătoria noastră
prin împărăția Siberiei, căci aici este marginea și
sfârșitul ei, la obârșiile pârâului Uluci, sub munții
kitaicești, numiți Turgacinsk, care țin de Siberia...”

Aceste rânduri semănau cu chiotele de bucurie ale
cazacilor.

Dela plecarea din Tobolsk trecuseră 265 de zile.

OAMENI ȘI LOCURI DELA HOTARELE
CHINEI PÂNĂ LA MARELE ZID

In ziua de 13 Ianuarie 1676, pe o colină de lângă râul Naun, solul Rusiei, Neculai Milescu Spătarul, a fost întâmpinat de șase căpitani chinezi și de șaizeci de oșteni, înarmați cu arcuri și sulii. Li urară bun sosît. Aduceau cu dânșii șaizeci de cai pentru poveri. Li însoțea și unul din cazaci trimiși înainte cu Nepripasov.

— Harnic și răzbătător om, Nepripasov, îl lăudară toți.

— Să nu te miri, mărite sol, că venim așa de târziu și-ți ieșim numai noi într-o întâmpinare, lămuri cel mai în vârstă dintre căpitanii kitaiți. Noi nici n'am vrut să credem că vine solia cea mare dela țarul alb. Dimpotrivă, ne-am temut că vin cazacii din Albazin ori din Nercinsk, cu gând de război... Și asta pentrucă, nu de mult, trimisul înainte al domniei-tale ne-a vestit că vei ajunge la Naun abia la primăvară. Că nu vei putea străbate, în timpul iernii, un drum așa de greu și de primejdios, cum este drumul dela Nercinsk peste deșertul Gobi.

— Neîncrezător și încăpățânat negustor! murmură Livanov, gândind la Ignatie Milovanov.

— Anume a făcut-o — zâmbi un negustor din Ieniseisk — ca să-și vândă toată marfa până ajungem noi. Cap șiret Ignășka, negustoraș, nu șagă...

În numele țarului Alexei Mihailovici, Milescu răs-punse căpitanelor, mulțumindu-le pentru urări și încredințându-i că vine numai cu gând de pace, de bună vecinătate și prietenie. Apoi le oferi tuturor mâncare și băutură.

După câteva ceasuri de odihnă, s'au pornit iară la drum și-au mai mers cinci zile, până la râul Yal. Drumul era mult mai ușor. Despovărați, potcoviți bine, hrăniți îndeajuns, caii mergeau acum mai repede.

La râul Yal, doi cazaci au întâmpinat solia : unul dela Albazin, sosit cu Milovanov, celălalt din cei trimiși cu Nepripasov. În urma lor venea un șir lung de care chinezești, cu două roate, trase de câte un bou. Cazacii istorisiră că Milovanov a ajuns la Naun abia acum patru săptămâni, venind pe calea Albazinului. A fost bine primit de Mangutei, guvernatorul din Naun.

— A grăbit spre Pekin, să ceară slujitori mulți, înarmați, să te întâmpine cu ei pe drumul Nercinsku-lui. Zicea că n'ai să poți trece de râul namiazinilor. Când am aflat dela jupân Nepripasov că ați ajuns la hotarul Chinei, drept să-ți spun, am încremenit. Am adunat, în grabă, aceste o sută două zeci de căruțe cu boi, șaizeci de cai și provizii. Caii i-am trimis în-îru întâmpinare cu sotnicii kitaiți. Proviziile așteaptă la Naun. Guvernatorii chinezi vor ieși, curând, întru întâmpinarea soliei. Ai sosit, pe neașteptate. Și de asta mai întârzie, până strâng proviziile. Vor să te întâmpine așa cum se cuvine.

Călătorii au încărcat bagajele pe cele o sută două zeci de căruțe chinezești, trase de câte un bou și au pornit mai departe. La întâiul popas, Milescu scrisese țarului și lui Artamon Sergheevici, vestindu-i despre sosirea soliei la hotarele Chinei.

2

La 23 Ianuarie solia se întâlnește cu doi guvernatori din Naun, ieșiți întru întâmpinare. Guvernatorii erau însoțiți de fiii lor, de multe căpetenii, de o samă de manciurieni, dintre cei mai de vază, precum și de două sute de oșteni. La locul întâlnirii toți descălecară : cei înarmați așezară armele jos, apoi toți salutară solia, închinându-se adânc, urându-le bun soset. Milescu Spătarul înaintă călare până lângă dânșii, descălecă împreună cu toți ai lui, dădu frâul lui Radu Marcu, apoi salută, înclinându-se după obiceiul rusesc. Prin Sorik tălmăciul și prin tălmăciul guvernatorilor, Milescu le mulțumi pentru urarea de bun so-

sit. După asta pofti pe dregătorii chinezi în cortul lui, pe care slujitorii îl rânduiseră într'o clipită. Aici urmară mai departe vorbirea începută afară. Milescu îi întrebă de sănătatea lui bogdihan, chinezii, la rândul lor, întrebă de sănătatea măritului țar.

— Cum ai călătorit și cum ai ajuns așa de repede? întrebă guvernatorul cel mai în vârstă. Și întrebă cu destulă mirare, amintind și el că Ignatie Milovanov a spus: „Solia rusă va sosi la primăvară“.

După ce Milescu povesti cum a călătorit și drumul ce a urmat, guvernatorii cerură iertare că, bizuindu-se pe cuvântul trimisului înainte, au întârziat cu pregătirea merindelor și a căruțelor pentru transportul chervanului soliei.

— Odată cu Milovanov vor veni dela Pekin și înalții dregători, să te întâmpine, Ni-ko-lai Ga-vri-lo-vici, făgăduiau slujbașii kitaiți de margine. Dar am vrea să știm dacă ai scrisori dela împăratul domniei-tale către măritul nostru împărat. Ori poate ai vreo scrisoare a măritului nostru împărat către împăratul domniei-tale. Dorim deasemeni să știm dacă ai daruri pentru împăratul nostru și dacă solia vine pentru pace ori pentru război.

— Scrisorile, darurile ori alte treburi de stat — răspunse Milescu cu demnitate — nu vă privesc întru nimic pe dumneavoastră. La Pekin, în fața lui bogdihan, voi arăta toate scrisorile țarului meu. Dumneavoastră, ca dregători de margine, vecini cu noi, se cade a ști că toate gândurile slăvitului țar sânt gânduri de pace și prieteșug cu împărăția Chinei. Dați-ne deci căruțe și merinde, să ajungem cât mai grabnic la Pekin. Știm că bogdihan de mult așteaptă solia noastră.

Se bucurară toți din jur, mai ales slujitorii și dregătorii mărunți, auzind vorbele Milescului.

— Atunci când împărății trăesc în bună înțelegere, zise unul bătrân, cu păinjenis de multe încrețituri pe frunte și pe obrazu-i ca de ceară — atunci și supușii lor, sărmanii, culeg în tihnă roada ogoarelor și frunza ceaiului.

Aduseră hrană pentru solie: carne de porc și vin cald. Milescu cinstea pe cei mai de rang dintre dregătorii kitaiți cu vodcă, iar pe ceilalți, cu vin. După asta plecară fiecare la corturile lor.

A doua zi urmară calea spre Naun.

3

Aproape de râul Naun, solia rusă a fost întâmpinată de un bătrân guvernator, însoțit de cinci sute de oșteni și de mulți manciurieni de vază. După ce se salutară foarte ceremonios, începură vorbirea. Mai marii chinezi se arătară foarte bucuroși că pot primi o ambasadă așa de numeroasă și de strălucită, venită cu gând de pace, între cele mai mari împărății din lume. Dar ei, ca dregători de margine, au poruncă strașnică dela împăratul lor să cerceteze pe orice străin, sol ori neguțator, să-l întrebe cu ce scop vine. Și numai dacă adeverește că vine cu gând de pace primește hrană, nutreț și mijloace de transport spre Pekin.

— Măria-sa țarul nostru — tălmăci Sorik vorbele Milescului — dorește să aibă legături de bună megieșie și de prietenie cu împăratul vostru. Atâta se cuvine să știți domnia-voastră din misiunea mea. Și să fiți încredințați că spun adevărul.

Mai bine de un ceas îl tot suciră și-l cârmiră guvernatorii pe Milescu, dar nu putură scoate nimic alta decât încredințarea că vine cu gând pașnic.

— Noi credem spusele domniei-tale, Ni-ko-lai. Pricpem că dacă n'ai fi împuternicit de împăratul domniei-tale, n'ai arăta o frunte atât de senină și de îndrăzneată, nici n'ai fi însoțit de atâția oameni de rang și slujitori. Dar dacă domnia-ta ascuți de împăratul domniei-tale, tot astiel trebuie să ascultăm și noi poruncile împăratului nostru. Nici se află pe lume ceva mai sfânt și mai demn de respect decât scrisorile împăraților. Și dacă vrei să primești provizii din belșug, atât pentru tine cât și pentru ceilalți slujitori ai țarului, dacă vrei să fii bine venit și ospătat în toate satele Chinei, să-ți fie hrănite cămilele și caii, trebuie

să ne arăți măcar scrisoarea prea măritului nostru împărat către împăratul vostru. Am auzit că ai cu domnia-ta scrisoarea pe care noi înșine am trimis-o, acum câțiva ani, prin Nercinsk, către împăratul vostru.

— Cine v'a spus de această scrisoare? întrebă Milescu Spătarul.

— Cazacii care-au venit înainte. Dacă ne-o înfățișezi și-o cunoaștem, atunci îți dăm toate onorurile; iar cheltuielile ce le-om face cu solia domniei-tale le-om putea îndreptăți. Până la Pekin te vei întâlni cu mulți vani¹ și dregători de ranguri înalte. Și la noi este obicei și poruncă: toți să-ți ceară, spre încredințare, scrisoarea marelui nostru împărat. Numai arătând scrisoarea poți ajunge la Pekin fără întârziere.

Încă odată Milescu le spuse că nu-i treaba lor să cerceteze scrisorile solilor. Și de zece ori guvernatorii kitaiți au cerut același lucru, cu același glas blajin, tânguitor, fără pic de supărare, ci numai cu oarecare îndărătnicie și cu oarecă de subțire viclenie. Ci văzând încăpățânarea guvernatorilor și înțelegând că altfel e amenințat să rămână pe Naun, Milescu aduse cutia de argint unde erau închise scrisorile. O dezveli din mătasa galbenă în care era învălită, scoase cu mare grijă și respect una din cele patru scrisori chineze și le-o înfățișă.

Atunci se întâmplă un lucru neașteptat: recunoscând scrisoarea împăratului lor, toți cei de față, cutremurați de spaimă și de venerație, se prăbușiră în genunchi. Fiecare căuta să-și atingă fruntea de marginea scrisorii, cum fac preoții cu darurile.

— Acuma credem tot ce ne spui, declarară ei. Credem că ești în adevăr trimisul țarului alb. De acum încolo toată cinstea-ți vom da și toate dorințele împlinite-ți vor fi.

Porunciră ca vitele solilor, caii și cămilele să fie date țăranilor din aceste sate, să le hrănească și îngrijească până la întoarcerea soliei. Aduseră pentru solie hrană și tot ce va avea nevoie cât va aștepta aici

---

¹ Nobili.

sosirea marelui dregător plecat din Pekin într-o în-
tâmpinare-a-i. Spătarului Milescu îi dădură o strajă
de zece oșteni, apoi îi cerură un om de încredere și
un tălmăci să însoțească pe trimisul lor special la
Pekin. Milescu l-a dat pe Makarie din Tobolsk, iar ca
tălmăci pe Alexe din Selenginsk.

Dela început, Milescu se izbi de mari greutăți, pen-
trucă tălmăcii, în fapt, nu știau niciunul prea bine
nici limba chineză, nici limba rusă. Multe cuvinte tre-
buiau spuse de câte trei-patru ori și tălmăcii tot nu le
prindeau înțelesul întreg și adevărat. Cazacii din
Albazin îl aduseră tălmăci pe Kan-kukai. Era neștiu-
tor de carte, dar era foarte apropiat oamenilor de jos.

...Va trebui să învăț chinezește, gândi Milescu, vă-
zând greutatea mare ce împiedica apropierea oame-
nilor din Rusia de cei din China.

!

Așteptând să vină dregătorul dela Pekin, solii se
odihniră și se încălziră în satul mancieriian de pe ma-
lul Naunului.

Dela băștinași, cazacii auziră că în aceste sate de
margine se aflau treizeci de iacuți, cu femeile și co-
pii lor.

— Sânt supuși țarului, dar fost-au prinși de oa-
menii împăratului chinez... Neculai Gavrilovici, cu la-
crimi în ochi te roagă să-i slobozi, se făcu Grișa
Hlib mijlocitor pentru dânșii.

Dregătorii kitaiți locuiau într'alt sat, la vreo trei
verste depărtare. Il vizitau adesea pe Milescu, pur-
tându-se osebit de curtenitor, grăindu-i mai ales des-
pre drumul până la Pekin, înfățișându-i-l ca pe o că-
lătorie frumoasă și ușoară. Milescu îi cinstea totdea-
una cu vodcă sau cu vin. Ei îi trimiteau în schimb
fructe și legume chinezești, aduse dela miazăziua aces-
tei țări, de acolo unde nu-i niciodată iarnă.

Niște neguțători aduseră vestea că oștile împăra-
tului Kan-Si ocupaseră tocmai atunci un oraș mare

din Nikanți, adică din China de miazăzi. Guvernatorii sărbătoriră această biruință aducând jertfe idolilor lor și cântând, ascuțit și tare, din instrumente cu glasuri ciudate, bătând puternic din tobe. Aflând dela acei neguțatori și dela dregători că lui bogdihan îi plac mult sculele și podoabele cizelate din dinți de morsă, Milescu a trimis trei curieri înapoi la Irkuțk să aducă de acolo niște dinți de morsă mai mari; cei pe care-i avea dela Moscova erau prea mici.

După cum începea să observe Milescu, chinezii au multe obiceiuri asemănătoare cu turcii: locuințele, hrana, băuturile, veșmintele sânt aproape la fel. Pe cap însă turcii poartă turbane, pe când chinezii pălării de pâslă ori din pai de orez cu margini late. Dregătorii de pe Naun aveau o înfățișare modestă; vorba le era domoală și adesea umilă. Dar lui Milescu, crescut la Țarigrad, nu i-a fost greu să găsească trufia ascunsă sub spuza acestei umilinți.

— Vanii, adică boierii chinezi — lămurea tălmăciul Kan-kukai — își închipue că nu se află pe lume oameni superiori lor; că purtările și obiceiurile lor sânt cele mai bune din lume. Sânt foarte lacomi de averi și de putere.

Intr'adevăr, acești dregători de pe Naun de două ori povestiră Spătarului că atunci când stăpânul lor a trimis scrisoarea către țar, prin Nercinsk, a însoțit-o cu unele daruri de preț pentru Danilo Arșinski. Dădeau a înțelege că, de bună samă, și măritul țar a trimis vreun dar de preț pentru dâșii, dregători de margine.

— Stăpânul meu — le-a destăinuit Spătarul — face daruri numai celor de-o samă cu dânsul: suveranilor lumii. Dar dacă-ar fi știut că așa-i obiceiul la voi, mi-ar fi poruncit să vă dau daruri potrivite cu rangul fiecăruia.

Au tăcut, privind în lături, supărați. Spătarul le-a dăruit atunci niște băuturi și niște halviță. Dar asta nu-i mulțumi deloc. Mereu făceau aluzii: nu le dă so-lul niște daruri? „Boierii kitaiți sânt înspăimântător de lacomi, scrise Milescu în caietul lui, mai lacomi chiar decât turcii“.

— Ce zici — întrebă, într'o zi, guvernatorul cel bătrân, ciugulindu-și firele albe și țepoase din musteață — stăpânul domniei-tale, împăratul alb, îl va preda ori ba pe Gantimur?... Împăratul nostru l-a cerut pe acest tâlhar și prin scrisoarea trimisă pe la Nercinsk.

Spătarul tresări :

— Măria-sa țarul are în Siberia o sută de mii de supuși de felul lui Gantimur. Iar rânduețile dintre popoare spun că orice om este supus stăpânului țării în care s'a născut. Gantimur și strămoșii lui s'au născut pe râul Nercho, pe pământul măritului țar Alexei Mihailovici, deci Gantimur este și rămâne supusul măriei-sale țarului, iară nu al lui bogdihan.

Dregătorii kitaiți amuțiră ; câtăva vreme rămaseră cu gurile căscate. Apoi, muindu-și glasurile în apă blajină, grăiră, cu băgare de samă :

— Ei, astea s'or hotărî la Pekin... Totuși... să știi, cinstite sol Ni-ko-lai, că soarta lui Gantimur este nodul și cheia legăturilor dintre China și Rusia...

Apoi se plânseră și împotriva cazacilor din Albazin că iau tribut dela un cneaz tungus, care mai de mult locuia pe Lena. De ce pentru niște nimicuri să se stârnească sfață între doi împărați așa de mari ?

Și violența din întrebare le era așa de subțirică, încât Milescu n'o simți.

6

....,Râul Naun este tot așa de mare ca și Niprul, însemna Milescu în caietul lui. Se varsă în Sungari și apoi, împreună, în fluviul Amur. Clima pe aici este prielnică, ținutul rodnic“.

Dela Naun la Pekin mai sânt doar treizeci de zile de mers încet, cu carul cu boi, cum merg kitaiții.

Aici, în satul de pe Naun, s'au adaos încă o samă de oazaci și de neguțatori din Albazin la solia Spătarului Milescu, sporind-o la o sută cincizeci de oameni. Și toți ardeau de dorința de a pleca mai repede spre Pekin. Dar lucrurile mergeau greu. Solia venise

până aici în cea mai mare grabă ; înfruntase mari primejdii, trecuse multe greutăți. Și, iată, de-o lună de zile zăbovește pe Naun, degeaba.

Întreba Milescu pe guvernatori :

— De ce nu plecăm, odată, mai departe ?

— Așteptăm porunci ; așteptăm pe marele dregător dela Pekin, îngăimau ei întruna.

— Marele dregător ne poate întâlni pe drum. De ce să lăncezim aici atâta vreme ? Gonit-am oare peste Gobi ca să ne'îpotmolim aici ? Pe cele bune să ne grăbim a le face ; numai întru cele rele să zăbovim. Plecăm înaintea, la Pekin.

— Nu puteți pleca fără porunca împăratului ; nu puteți pleca neînsoțiți de înaltul dregător dela Li-Pu¹. Nu căpătați nici hrană, nici mijloace de transport. Dacă pleci așa, Ni-ko-lai, s'ar putea, spre rușinea noastră, a tuturor, să fii chiar prădat pe drum. Iar pe noi ne-ar osândi la moarte împăratul că te-am lăsat să pleci neînsoțit.

— Lepădat-am în stepă zeci de cai și de cămile, numai s'ajung mai repede și să împlinesc porunca măritului țar. Și-acum... Dacă totul ar fi fost rânduit pe cale, am fi putut străbate acest drum în șase luni. Iarna-i chiar mai ușor de mers. Se poate călători în lungul râurilor înghețate. Numai să fie pregătite popasurile cu sănii și cu vite de schimb. Că noi asta urmărim : să apărâiem cât mai mult Pekinul de Moscova. Și iată că tocmai aici, unde mă așteptam mai puțin, pierdem noian de vreme, întârziind degeaba.

— Să-l pedepsească Dumnezeu pe tălmaciul lui Milovanov că n'a spus adevărul ! Asta-i toată pricina întârzierii. Altfel n'ai fi pierdut nicio zi. Caii și cămilele domniei-tale n'ar fi pierit în pustie, că noi te-am fi adus dela Nercinsk, așa cum ni-i obiceiul. Uite, avem pregătite o sută de cămile și două sute de cai, anume pentru asta...

La 18 Februarie se întoarse, în sfârșit, Makarie cu tălmaciul Alexe și cu Ignatie Milovanov. Se întâlniseră în drum spre Pekin.

---

¹ Departamentul treburilor externe.

— Te înștiințez, Neculai Gavrilovici, că bogdihan a trimis pe însuși Askaniama¹ să te întâmpine, grăi Milovanov, înainte ca Milescu să'nceapă dojana. Și trebuie să știi, Askaniama este al doilea mare dregător dela despărțământul treburilor din afară. Peste cinci-șase zile e aici.

Guvernatorii grăiau cu mare admirație și respect despre acest Askaniama :

— E unul din cei mai de samă și mai înțelepți oameni ai Chinei. Iar împăratul îl prețuște mult, mult de tot. De curând l-a făcut Askaniama.

Știind că întru întâmpinarea ambasadelor, oricât de strălucite, turcii trimit doar câte un ciorbagiu, adică pe comandantul unui regiment de ieniceri, Milescu era mulțumit de cinstea ce se făcea soliei. Il mustră, totuși, foarte aspru pe Ignatie Milovanov : de ce a spus guvernatorilor de pe Naun că solia vine la primăvară ? De ce nu i-a împlinit porunca ?

7

Peste opt zile, adică la 26 Februarie 1676, sosi în adevăr la Naun Askaniama Ma-La. Era însoțit de un ajutor, de doi zagurkei-secretari, de doi grămătici și doi tălmaci. Milescu se îngrijea ca Livanov, Veniukov și Favorov să însemne, pe rând, toate discuțiile ce se vor duce, de aici încolo, cu dregătorii kitaiți și cu bogdihan. Va alcătui un „Stateini Spisok“, oglindă credincioasă a soliei, și-l va înfățișa țarului, să știe ceas cu ceas și cuvânt cu cuvânt cum s'a purtat solia.

Uimiți de cinstea ce se face acestei solii ruse, guvernatorii de pe Naun stăruiră pe lângă Milescu să iasă înaintea lui Ma-La :

— Este unul din sfetnicii de taină ai slăvitului nostru împărat, Kan-Si.

— În toate țările — nu se grăbi Milescu — solilor li se iese înainte. Numai pe regi sau pe împărați îi întâmpină solii. E o rânduială dreaptă și o respectăm.

---

¹ Mare demnitar chinez.

După povața prietenilor din solie, trimise totuși pe Constantin Grecianin cu Alexe tălmăciul înaintea lui Askaniama, să-l întrebe de sănătate. Ma-La răspunse trimițând și el pe unul din secretarij lui să-l întrebe pe Milescu de sănătate.

Intrând în sat, marele dregător kitait își alege o casă în apropiere de cea în care locuia solul Rusiei; după ce i se puse bagajul înăuntru, se odihni câteva ceasuri.

Indată se înfățișă cel mai bătrân guvernator de pe Naun, însoțit de Mangutei, cel mai tânăr dintre dregători, și-i grăiră Spătarului :

— Se cuvine să te duci, cinstite sol, la locuința lui Askaniama, să-ți arăți hârtiile și să începeți sfatul despre treburile celor doi împărați. Askaniama nici nu prea poate umbla. Pe drum a alergat după un iepure, a căzut de pe cal și s'a lovit la un picior.

— Cred că-i lovit, încuviință Milescu. L-am văzut venind într'o căruță. Dar la voi boierii sânt purtați în leagăn, de către robi. Așa că poate veni la mine, în leagăn, fără a se osteni prea mult.

Guvernatorii s'au întors cu răspunsul la Askaniama.

Așa a început un du-te vino între gazda dârzului sol al Rusiei și casa încăpățânatului mare dregător kitait. Milescu râvnea s'ajungă ne'ntârziat la Pekin; neguțătorii îl grăbeau și mai și. Dar căuta să păstreze rânduiala soliei, rânduială ce-și avea tâlcul ei politic.

În ziua următoare, 27 Februarie, veni la Milescu un zagurkei, secretar al lui Askaniama, însoțit de tânărul Mangutei, și-l povățuiră pe Milescu : fiind dregător de rangul cel mai înalt, Ma-La are poruncă aspră dela marele împărat să nu viziteze el întâi pe trimisul țarului alb, ci, dimpotrivă, solul țarului să facă întâia vizită.

— Înfațișez aici pe stăpânul meu, țarul Rusiei Mari, Mici și Albe și deci nu pot veni eu să-l văd întâi pe Askaniama; nu am dreptul să-mi înjosesc stăpânul. Ci îl aștept, cu bucurie, pe cinstitul Askaniama să vină să mă vadă el întâi, așa cum ar trebui să facă dacă ar fi aici însuși măritul țar și așa cum am facem noi, dacă Askaniama ar veni în Rusia.

— Ma-La are aceeași poruncă dela stăpânul lui. Și-apoi așa-i datina la noi. Dar ca să fie împlinite amândouă poruncile, va trimite la domnia-ța pe ajutorul lui.

— Nu voi schimba niciun cuvânt cu ajutorul lui, se'mpotrivi Milescu. Discut cu mare plăcere numai cu Askaniama, căci el mi-a fost trimis întru întâmpinare, nu altul.

Au plecat. După o oră, Mangutei s'a întors, aducând hotărîrea lui Ma-La :

— Dacă nu primești să-l vizitezi, Askaniama scrie măritului împărat că ești tot așa de îndărătnic ca și Teodor Baikov. Asta însemnă că, aidoma aceluia, nu vei avea nicio izbândă la Pekin. Văzând că Milescu tace, Mangutei adăugă : La jumătatea drumului între domnia ta și Ma-La este o casă. Propun să vă întâlniți acolo, pornind dela gazdă, fiecare în același timp. Zicem că acea casă este un loc obșlesc. Și astfel demnitatea celor doi împărați este izbăvită.

Milescu întrebă de câteva ori, să priceapă bine gândul lui Mangutei. Că și tălmăciul adus de Askaniama era destul de slab. Întreba și pentru că, în fapt, Milescu se găsea într'o grea încurcătură : să primească ori nu ? Se sfătui repede cu Livanov, cu Favorov, cu Veniukov, cu Milovanov și hotărîră să nu primească propunerea. Singur Milovanov cârti :

— Dacă ne'mpiedicăm în de-al-de astea, nu mai vedem noi Pekinul câtu-i hăul...

Milescu arată dregătorului chinez că țarul nu l-ar ierta niciodată dacă nu și-ar împlini misiunea, așa cum este obiceiul la toate popoarele. După ce se hărțuiră multă vreme din cuvinte, dregătorul chinez plecă fără nicio izbândă.

Cei mai iscusiți din solia rusească spuneau :

— Dregătorii kitaiți plăsmuesc uneltiri viclene. Să fim cu ochii în patru.

Ca și cum nu s'ar fi întâmplat nimica, a doua zi, 28 Februarie, zagurkeii se înfățișară la casa lui Milescu și, în numele lui Askaniama, îl întrebă de sănătate. Spătarul răspunse cu aceeași curtenie. La

prânz, Ma-La trimise rușilor dulciuri și fructe kitai-cești. Solul îi dăruie și el fructe rusești. Askaniamă a primit darurile arătându-se foarte încântat; apoi l-a rugat pe Milescu să-i dea ceva alifii pentru umflătura de la picior. Doctorul Ivan Iuriev a primit poruncă să se ducă îndată acasă la Ma-La, cu doftorii, să-l oblo-jească. Totodată i-a dus, din partea soliei, o cutie mare cu diferite lichioruri. Ingrijirile lui Iuriev au alinat mult durerile lui Askaniamă. Iar lichiorurile le-a găsit foarte gustoase.

— N'am pus în gură nicidecum băuturi mai bune! Și i-a trimis în schimb lui Milescu ceai, cafea, pere și mandarine.

Părea că legăturile se îmblânzesc.

La 1 Martie venise la Milescu aceiași guvernatori și secretari:

— Askaniamă a găsit alt mijloc de a vă întâlni fără să știrbiți onoarea suveranilor noștri. Așează-ți cortul de călătorie — povățui guvernatorul cel bătrân — pe un maidan, pe un câmp, ori unde-ți va plăcea, în sat sau în preajma satului. Măritul Askaniamă va veni să te viziteze, îndată ce-l vei pofti.

— Cred că mai potrivit ar fi să plecăm imediat amândoi la Pekin, a propus Milescu, înțelegând că Askaniamă ține să se întâlnească în cort ca să înceapă cine știe ce discuții lungi, târăgănitore. Iar pe drum, la întâiul popas, să mă viziteze și să începem sfatul împreună.

— Nu. Nu putem pleca spre cetatea de soaun înainte de a fi cercetat și împlinit totul, așa cum poruncește la noi datina străveche. Căci nu zic, ferească cerul, dar s'ar putea ca domnia-ta să fii purtătorul vreunei amenințări din parte țarului alb împotriva marelui nostru împărat Elke-taifin. Dacă ar fi așa, ferească cerul, noi toți ne-am pierde capul că n'am privegheat bine și nu te-am oprit, nu te-am întors înapoi chiar de la hotar.

Si mai trecu o zi în vorbărie stearpă. Rușii nu înțelegeau de ce-s așa de hănuitori dregătorii kitaiți, de ce nascocesc atâtea chițibușuri. De zeci de ori Milescu a căutat să-și amintească tot ce a văzut, a auzit și a

citit despre primirea solilor între țări și împărați. Nicăieri nu întâlnise un chip atât de ciudat de a se purta cu o solie pe care ei, chinezii, au chemat-o.

La 2 Martie, aceiași guvernatori bătură calea până la gazda lui Milescu, înștiințându-l că Askaniama a întins un cort afară, în câmp, departe, și cere să meargă solul pe un drum, iar el pe altul. În cort se află două jilțuri, în fața unei mese. Acolo se vor întâlni și vor putea vorbi.

Milescu refuză scurt propunerea. Dregătorii kitaiți plecară. Se întoarseră însă, îndată, cu alta : să pornească amândoi, solul și Askaniama, călări, până la satul vecin și să intre amândoi deodată într-o casă ce se va găsi în cale, goală și cu ușile deschise.

— Intr'acest chip credem c'am salvat onoarea soliei și am împlinit și obiceiul nostru. Dar dacă nu primești nici această propunere, cinstitul Askaniama scrie îndată la Pekin marelui împărat, povestește totul și-l roagă să hotărască soarta soliei.

— Cinstiți dregători, aici nu-i vorba numai de cinstea soliei și de o datină străveche, ci-i vorba mai cu samă de neîncrederea față de mine. De ce mă bănuieți? Vă jur că nu aduc nimic dușmănos ori lipsit de curtenie față de împăratul vostru. De ce nu vă purtați cu solii cum se poartă toate țările? întrebă Milescu cu palma în dreptul inimii.

Dregătorii chinezi zâmbiră tainic și repetară că n'au încotro : așa sânt obiceiurile soliilor în China, așa sânt poruncile marelui împărat Kan-Si, zis Elke-taifin, adică „pacea neștirbită“.

— Atunci dați-mi răgaz să mă gândesc, să mă sfătuiesc cu ai mei, se rugă Milescu, înțelegând că n'o vă scoate ușor la capăt cu bănuielile, cu încăpățânarea și cu trufia dregătorilor kitaiți.

După ce plecară dregătorii, mult se frământă Milescu în inima lui. Nu se așteptase la asemenea piedici, chiar dintru început. De ce vor să mă umilească ?

De ce vor să trădez țara și să știrbesc demnitatea marelui țar care m'a trimis aici? Ce fel de oameni sânt acești dregători kitaiți?

Se sfătuiește cu ai lui și hotărăie să ceară dela Askaniama o scrisoare în limba chineză, în care acesta să declare că orice sol va merge în Rusia, dregătorii trimiși întru întâmpinare să se poarte așa cum se poartă Askaniama. Apoi arată locul unde să fie ridicat cortul. Milescu ceru să intre el întâi în cort. Și tot el, ca sol al Rusiei, să grăiască primul.

La 6 Martie guvernatorii vestiră că Askaniama a primit propunerile soliei. Citiră scrisoarea și o tălmăciră în fața lui Milescu. Hotărîră ca ea să fie înmănată solului chiar de către Ma-La, la întâlnirea din cort.

Întâlnirea pentru care atâta se ciorovăiseră fu pregătită cu grijă. Cortul fu așezat aproape de locuința lui Milescu. Pe latura dinspre apus a cortului se înșirară cazacii pe cai frumoși, îmbrăcați în haine bogate, cu căciulile lor roșii, cu flamuri, cu puști și lănci lucitoare.

Spătarul Milescu cu slujitorii țarului și cu feciorii de boieri din Tobolsk, îmbrăcați de sărbătoare, intrară în cort și se așezară.

Sosi îndată și Askaniama, purtat în leagăn. Zece cazaci sloboziră focuri de pușcă, sărbătorește. Șoimarii azvârliră șoimii în văzduh să facă jocuri springtine, în cinstea marelui dregător chinez. Coborînd din leagăn, Ma-La privi, răsucind capul. Zâmbi pe sub musteață, enigmatic. Și el era îmbrăcat de sărbătoare, în strai scump de mătăasă albastră. Pe piept și în spate avea, brodați în aur, câte un cocor mare. De borurile pălăriei atârneau ciucuri de mătăasă și aur. În stînga purta un evantai mare din pene de păun, pe care-l clătina întruna asupra feței, când rar, când repezit. Intră în cort. Se înclină ușor, salutând. După ce rușii răspunseră, Askaniama grăi, salutând ceremonios, cu mare trufie:

— Fost-am trimis înaintea soliei ruse cu cele mai strașnice porunci să iau scrisoarea țarului aib, s'o deschid și s'o citesc. Dacă nu-mi vei da scrisoarea, se

adresă de-a-dreptul lui Milescu, vei avea soarta lui Teodor Baikov !

Mânia și-o arăta și din felul cum își mătura fața cu marginea pufoasă a evantaiului.

— Stă în puterea stăpânului domniei-tale — împotrivi Milescu vorbă calmă la trufia răstită a lui Ma-La — să mă trateze după voie. Dar domnia-ta, cinstite Askaniama, ai oare încuviințare dela bogdihan să te porți și să-mi grăești așa ? În toate țările cei trimiși să întâmpine soliiile sânt întăriți cu cărți de reprezentare. Prin aceste cărți solii se pot încredința dacă întâmpinatorii grăesc în numele stăpânului ori într'al lor propriu.

— La noi nu-i obiceiul a se da asemenea scrisori. Ci doar porunci prin viu grai.

— Măritul țar și marele cneaz Alexei Mihailovici, stăpânitorul Rusiei mari, Mici și Albe — urmă Spătarul Milescu, iar Kan-kukai și Alexe tălmăceau — este asemeni soarelui. Și după cum soarele, prin însăși firea lui, îi ferește pe toți, dând lumină viețuitoarelor și trăgând spre sine tot ce este bun și de preț în ele, tot așa și măria-sa nu răspândește numai asupra supușilor săi raza binefacerilor, ci și asupra altor regi și împărați din această lume, cărora el le împrumută iubire și prietenie, așa cum soarele împrumută stelelor lumină. Dar, în același timp, măritul țar culege dela acei regi și împărați rod de prietenie și dragoste. Căci nu se află pe lume vreun popor care să nu dorească a trăi în obștească iubire și pace. Stăpânul meu, slăvitul țar Alexei Mihailovici, de mult dorește pace, iubire și prietenie cu marele vostru împărat, cu atât mai mult cu cât îi este vecin. De aceea a și trimis, acum un sfert de veac, din îndemnul inimii sale, un sol la bogdihan, pentru pace și prietenie. Dar domniile-voastre, sfetnicii, n'ați primit cu bucurie acel sol. El s'a întors acasă fără izbândă. Cu toate astea, măria-sa țarul n'a ostenit căutând mereu prieteșugul măritului bogdihan. Știm că acum câțiva ani chiar domnia-ta, Askaniama, ai venit aici la Naun și ai trimis trei oameni de încredere lui Danilo Arșinski la Nercinsk, cu scrisoare, spunând că

bogdihan dorește să lege prietenie cu măritul țar. Ai propus și ostateci, câte trei oameni. Danilo, având încredere deplină în domnia-ta, n'a oprit niciun zălog și a trimis zece cazaci, pe care domnia ta ai binevoit să-i slobozi în mare grabă la Pekin.

Mai departe Milescu istorisi cum au venit cazacii la Moscova cu scrisoarea lui bogdihan, cât de mult s'a bucurat țarul văzând semne de prietenie dela marele împărat al răsăritului, dar și cât de amarnic s'a întristat aflând că nimeni în Rusia nu pricepe slovele kitaicești din scrisoarea adusă de cazaci.

— Oricum, socotit-am noi, nu putea să scrie altceva bogdihan în acea scrisoare decât despre prietenie și pace. De aceea m'a trimis pe mine, slujitorul său, să răspund și să grăesc în numele său adâncind și sporind prietenia și pacea dintre noi. Și țarul este încredințat că voi fi primit cu toate onorurile, întrucât aduc semne de prietenie și dragoste din partea unuia din cei mai mari împărați ai lumii : țarul Alexei Mihailovici, stăpânitorul Rusiei Mari, Mici și Albe. Dar eu ce aflu aici, mărite Askaniama ? Iată, vorbirea domniei-tale e vrăjmașă și plină de trufie. Căci domnia-ta ceri ceea ce nu s'a pomenit, de când e lumea, la nicio solie : ceri să iei dumneata scrisorile de împuternicire dela trimisul țarului și să le deschizi. Fără tăgadă, asta-i silnicie ! O neîngăduită silnicie, care nu s'a întâmplat nici unei solii din lume. Dar măria-sa a trimis cu mine pe toți acești oșteni și cazaci cu porunca de a apăra până la moarte scrisoarea și iscălitura măriei-sale, împotriva oricui ar râvni să mi-o smulgă cu sila. Am apărat-o dela Moscova până la Naun, în zeci de împrejurări primejdioase. O vom apăra și de acum înainte. Și dacă și acum tot mai dorești să ne iei scrisoarea cu de-a-sila, te înștiințăm că mai bine vom muri aici, decât întorși acasă, să ne ucidă măritul țar că n'am apărat cinstea iscăliturii măriei-sale. De altfel, cinstite Askaniama, mă mir că trebuie să ți-o spun : pe mine țarul m'a trimis sol pe lângă bogdihan, la Pekin, și nu pe lângă domnia-ta, aici, într'un sat de pe Naun.

În fața unei vorbiri atât de răspicate și de hotărâte, Askaniama și-a mai domolit trufia. Recunosc că Milescu are dreptate în cele spuse despre scrisoarea trimisă prin Nercinsk. Dar îndată scorni alte pricini : întâi că răspunsul la scrisoarea trimisă prin cazaci a întârziat prea mult, și-apoi, dintr'odată :

— Marele împărat Elke-taifin poruncitu-mi-a să te'ntreb ce răspuns adus-ai privitor la Gantimur ? Ni-l veți da îndărăt au ba ?

Punând asemenea zdrobitoare întrebare, Ma-La își opri evantaiul în dreptul bărbiei și-l ținți pe sol cu săgețile privirii.

Milescu se aștepta la asemenea întrebare, dar nu aici și nu acum. Arată că răspunsul la scrisoare a întârziat atâta vreme pentru că drumul dela Nercinsk la Moscova e foarte lung, dar mai cu samă pentru că la Moscova nimeni n'a știut să descifreze scrisoarea lui bogdihan.

— De aceea, împotriva obiceiului, țarul mi-a dat această scrisoare s'o tălmăcesc aici și poruncitu-mi-a s'o păstrez cu grija cu care păstrez scrisoarea lui, aducând-o înapoi cu același respect și cinste. Necunoscând cuprinsul scrisorii, țarul n'a avut de unde ști că bogdihan îl cere pe Gantimur.

Dar Askaniama nu vru să creadă că țarul n'a știut ce scrie în scrisoare. Nu credea c'ar fi cu puțință ca Danilo Arșinski, ori unul din cei zece cazaci, să nu-i fi spus țarului nimic despre Gantimur.

— Cinci dintre cazacii care au fost la Pekin se află acum aici, cu Milovanov. Să-i întrebăm dacă știu ceva în legătură cu Gantimur, surâse Ma-La pe deasupra evantaiului.

Aceasta îl puse pe Milescu într'o nouă și mare încurcătură. În clipa aceea înțelese : nu, nu ne-am chemat aici pentru pace, ci pentru război. Grăi tare :

— Cazacii se poate să fi știut ceva despre Gantimur. Dar eu știu doar că măritul țar s'a supărat foarte pe Danilo că n'a cerut dela domnia-ța tălmăci pentru scrisoare. Dacă-i vorbea de Gantimur și mai tare l-ar fi supărat și apoi eu mai socot că despre Gantimur cazacii n'au spus nicio vorbă țarului și pentru că toți îl

cunosc ca pe un supus al măriei-sale, țarul. Am mai spus-o și guvernatorilor : Gantimur este născut pe pământul țarului și însuși Gantimur, cu tot tribul lui, a venit și a cerut să fie și să rămână supusul țarului !

— E o judecată sănătoasă, dar nu poate fi crezută.

— De ce vă este teamă ? De ce nu aveți încredere în noi ? se frământă Milescu să-și vădească sinceritatea. Numai trăitorii din înșelăciune și minciuni bănuiesc întruna pe alții și li-i frică și de umbra lor. Fără încredere, fără cinste în legătura dintre oameni, ca și în legătura dintre țări, nimica nu se poate înfăptui. Ești ca legat de mâini și de picioare. Sau poate vrei să ne înfricoșezi, cinstite Askanjama ? Atunci află că sântem trimișii țarului. Iar țarul se teme doar de Dumnezeu din cer ; pe pământ nu se teme de nimeni. Așa că chiar dacă ar fi știut că bogdihan îl cere pe Gantimur, țarul ar fi avut curajul să răspundă că acest om este, fără tăgadă, supusul său și a venit la Nercinsk cerând adăpost și apărare. Și orice suveran dator este să apere viața supușilor săi. Au bogdihan ar face într'alt chip ?

Înțelegând că solul Rusiei nu se sperie, Ma-La clătină lin din evantai și se schimbă iar la față :

— Ei, dar nu merită acel răsvrătit netrebnic să împiedice legăturile prietenești dintre doi împărați și două țări așa de mari. Dar când văzu că Milescu răsufală ușurat, lovi iar, cercând să smulgă scrisoarea din mâinile solului și s'o citească înainte de a porni de pe Naun. Dă-o aici. Că și la Pekin tot mie mi-o vei înmâna întâi, s'o tălmăcesc, surâse mieros Askanjama, făcându-și vânt cu evantaiul și lucindu-i penele de păun. Marele împărat n'o primește altfel. Dă-o, nu face ca Baikov.

— N'are niciun rost să amintești întruna de Baikov ! Imprejurările nu-s asemeni : atunci măritul țar a trimis solia, iar acum inițiativa a pornit dela bogdihan. Firesc este ca atunci când țarul anată prietenie și dragoste pentru bogdihan, bogdihan să răspundă cu aceeași iubire și prietenie pentru țar. Ori, ce fel de prietenie poate fi aceasta când nu-i primește el însuși

nici măcar scrisoarea, scrisoarea care-l întruchipează aici, pe pământ chinez? Eu nu-mi înjosesc stăpânul și țara. Dacă dau altcuiva scrisoarea și nu lui bogdihan, la Moscova mă așteaptă osânda la moarte.

Indelungă vreme Askaniamă își făcu vânt cu evantaiul, când mai repede, când mai rar, cu toate că în cort nu era cald, ci dimpotrivă.

— Bine... dacă nu vrei să-mi arăți scrisoarea, spune-mi măcar cuprinsul ei. Că dacă, din întâmplare, se află în ea măcar o slovă vătămătoare ori nepotrivită cu sacra ființă a marelui împărat, am poruncă să nu te duc la Pekin, ci să te întorc îndărăt, chiar de aici de pe Naun.

— Da? Atunci spune cinstit — caută Milescu să prindă privirile piezișe ale lui Ma-La, și-l izbi cu o întrebare fățișă — spune, te rog, adevărul: ai poruncă să ne călăuzești la Pekin au ba?

Evantaiul din pene cu ochi de păun căzu, atârânănd în șnurul de mătăasă albastră. Întrebarea îl năuci, câteva clipe, pe Askaniamă. Grăi numai după ce se răcori iar, cu evantaiul:

— Am... de bună samă... Dar numai după ce mă voi fi încredințat că scrisoarea nu cuprinde nimic dăunător și numai după ce voi fi cercetat darurile.

— Am mai spus-o și o mai spun, tot atât de răspicat: în scrisoare și în tot ce vom spune nu se află decât gânduri drepte, de prietenie, de dragoste, de pace între țările noastre. Cât privește darurile, ele sânt — cum se obișnuște între suverani de același rang — o întruchipare, o dovadă a prețuirii și a marii dorințe de prietenie și pace. Țarul a trimis doar ceea ce a socotit că va fi osebit de plăcut lui bogdihan, care-i stăpân pe o țară atât de întinsă și de bogată și poate găsi în ea tot ce inima-i pofteste.

— Cuvintele sânt foarte meșteșugit alese, surâse subțirel Askaniamă. Aș dori să fie tot atât de adevărate. Și nu cred decât dacă scrii toate acestea în rușește. Eu voi pune pe secretari și pe tălmaci să le treacă în limba chineză. Tălmăcirea asta voi trimite-o marelui han. Într'acest chip cugetul meu va fi împăcat, iar cinstea domniei-tale va ieși la lumină.

O clipă, Spătarul Milescu se gândi să scrie. Dar, de alături, Livanov șopti :

— Nu. Dacă cedezi, mai cere și altele.

— Tot ce am spus aici — mărturisi Milescu către înaltul dregător — voi repeta și la Pekin, fără să schimb o iotă. Dar nu scriu nimic, pentru că n'avem talmaci buni. Și se poate furișa vreun trădător, vreun semănător de discordie între țările noastre, cătând să-mi răstălmăcească scrisoarea. Poți scrie domnia-ta singur ceea ce am spus și poți arăta marelui împărat. Iar cât privește darurile, nu sânt o taină. N'ai decât să privești singur șoimii care joacă deasupra cortului. În sipete aducem mai ales blănuri scumpe și scule de preț, lucrate cu artă, la noi în Rusia.

Ma-La clătină din cap. Canafii pălăriei se legănară de câteva ori, parcă și ei ar fi împrumutat ceva din îndărătnicia stăpânului.

— În adevăr, șoimii dresați sânt cu totul rari la noi. Marele împărat Elke-taifin are unul singur, alb în întregime. O să se bucure mult...

Păru că s'a domolit cu totul. Evantaiul bătu de trei ori, apoi se închise încet. Askaniama ceru hârtie și alcătui însuși scrisoarea în care statornicea că atunci când vor fi trimiși soli kitaiți la măritul țar, ei să aibă dreptul a înmâna scrisorile numai însuși țarului.

Ba mai mult : când Livanov ceru să fie înapoiți cei treizeci de yakuți supuși țarului, dar ținuti aici pentru că au fost prinși vânând dincoace de Amur, făgădui că-i va slobozi chiar mâine. Nu mai ceru să vadă darurile. Spuse doar că va trimite pe ajutorul său înainte, la Pekin, cu o scrisoare către împărat, în care va povesti despre cele discutate. Solia va urma, îndată, aceeași cale spre Pekin.

După asta, despărțindu-se, ca doi prieteni, plecară fiecare la locuința lui.

Ziua părea rodnică. Primăvara și impresia biruinței încălzeau inima lui Milescu. Spre seară veni la dânsul ajutorul lui Askaniama cu secretarii și scriseră ceea ce declarase solul despre cuprinsul scrisorii. Și încă odată mai încercă să-l înduplece pe Spătar să scrie același lucru în rusește. Milescu refuză iară.

Când ajutorul lui Ma-La se retrase, Milescu era încredințat că solia lui a triumfat.

Și seara de primăvară coborî lină peste întreaga fire din jurul Naunului, peste copacii cu mugur crud și peste cugetele frământate ale oamenilor care se ciocnesc amarnic și'ndelung, înainte de a se îmbrățișa.

9

Grișa Hlib s'a așezat pe un butuc gros de răchită ; și-a tras gusla pe genunchi și-a'nceput încet să-i mângâie strunele.

Dinspre casele unde locuia Askaniamă se apropia o căruță încărcată, împinsă de câțiva slujitori chinezi. Cele două roți înalte se clătinău și scârțâiau ascuțit sub povară. Boul istovit de oboseală se poticnea. Nici oamenii nu mai puteau împinge carul. Grișa sări de pe butuc, răpezi gusla spre spate, strigă la Radu și la alții care se găseau mai încolo, la foc, și, dejugând boul, înșfăcă rășul și traseră căruța până la casa unde se strângea merindea pentru solie. Cu toate că nu cunoșteau limba, rușii și chinezii se înțelegeau prin semne și din priviri. Rușilor le erau dragi chinezii, așa cum erau : tăcuți, ciudat de smeriți și de supuși. Unde se aflau slujitorii ruși era zarvă, cântec, joc, răs. Unde stăteau slujitorii kitaiți era liniște. Vorbirea lor — subțire și scurtă, șoptită ca un ciripit — semăna mai mult cu liniștea decât cu zarva.

În seara aceea cazacii opriră pe slujitorii chinezi la focul lor. Ospătară împreună. Cazacii cântară și dănuiră un gopac așa de vesel, că un bătrân slujitor chinez râdea ascuțit, ținându-se cu mâinile de pânțele, cum nu râdese nicicând, în cei șaiszeci de ani pe care-i trudise până acum. Când se apropiară Livanov, Constantin Evstatievici și Neculai Milescu de petrecerea cazacilor, chinezii se feriră la o parte, pășind pe vârfuri, cu capetele plecate, cu ochii în pământ, umiliți. Dar Grișa, Radu și alți slujitori din solie nu-i lăsară. Îi apucară de mâni și-i vârfiră între dâșii. Îi cuprinsă pe după gât, îmblânzindu-i parcă. Unul dintre ca-

zaci își aduse bandura și începu, în cinstea lui Miliescu : „O Dunai, Dunai...”

Răsuna satul de cântecul tuturor rușilor. Cântau și Miliescu, și Livanov, și toți dvorenii din Tobolsk. Ochii chinezilor se făcuseră parcă mai mari, mai veseli. Prin tălmaciul Kan-kukai, Miliescu întreabă cum îi cheamă și ce slujbe au la Askaniamă. Răspundeau scurt și cu frică. Numai bătrânul se arăta mai vorbăreț. Se numea Li Iui-lin. Prin tălmaciul Kan-kukai, arătând cerul, bătrânul chinez Li Iui-lin întreabă :

— Am auzit dela zagurkei, că sânteți foarte învățați. Dacă-i așa, să-mi spuneți : câte stele sânt pe cer ? Cătu-i de adâncă marea ? Și unde-i buricul pământului ?

Rușii se veseliră de asemenea întrebări năstrușnice : întrebări de poveste. Radu Marcu se grăbi să dea răspuns după povața lui Nastratin Hogeă, istorisită cândva de moș Nichiifor Bleah :

— Sânt 3.333.333 de stele pe cer. Marea-i adâncă de 9999 stânjeni. Buricul pământului e aici sub tălpile mele.

— Dovadă ? întreabă Li Iui-lin, mirat de repeziciunea răspunsului.

— Cine nu mă crede să numere, să măsoare și să socotească. Și de-i va ieși altfel să-mi taie capul...

Râseră toți de asemenea răspuns. Râse și moș Li Iui-lin. Că lui mult îi plac vorbele de duh măcar că pare veșnic trist. Și la chinezi a fost cândva un om isteț ca Nastratin, care-i puneă pe toți în cofă râzând de proști, de necinstiți, de asupritori ; acel om isteț se numea Avadâna.

Nu-i place, în schimb, bătrânului Li Iui-lin vrajba între oameni. Și mai ales nu-i plac de fel războaiele. Li Iui-lin vrea prietenie și pace. Grăia și arăta mereu, cu degetele, că între oameni trebuie să fie unire, prietenie. Se apleca și cerca să prindă și să ridice de jos un fir de nisip, cu un singur deget, și nu putea. Cu două degete — lămurea el — se poate ridica oricât nisip vrei. Și-l puneă în palma stângă, să vadă și să priceapă toți. Cu o singură mână — arăta el — nu putea tăia lemne cu toporul. Cu două

măini despică un butuc. Apoi arăta pe cer luna care se ridica, uriașă și roșie dinspre oceanul cel mare. Inchise un ochi și spuse că o vede mică; deschise amândoi ochi și făcu semn c'o vede mai mare.

— Li Iui-lin spune că trebuie să fim uniți. Să fie prietenie, tălmăcea Kan-kukai, și toți cazacii încuviințau, bucuroși, bătând din palme, cuceriti de istețimea bătrânului slujitor chinez.

Dar, deodată, Li Iui-lin se ridică, se apropie de Radu, îi acoperi cu palma ochiul stâng și-l întrebă dacă vede lumina.

— O văd, dar pare mai mică, spuse Radu, iar Kan-kukai tălmăci.

Bătrânul slujitor îi acoperi, repede, cu palma, celălalt ochi, întrebând iară dacă vede luna.

— O văd! Că doar nu-s chior, răsese moldoveanul.

Li Iui-lin se repezi la un cazac de alături și repetă aceleași gesturi. Rămase foarte încurcat auzind că și cazacul vede cu amândoi ochii. Cercă și la un al treilea cazac, un om bălan, cu ochii foarte albaștri, pe urmă stupi, de ciudă, într-o parte:

— Ptiu! Na, lua-m'ar dracu! tălmăci Kan-kukai uimirea bătrânului. Șaizeci de ani am crezut că oamenii albi nu văd decât cu un singur ochi... Și iată, văd ca noi, văd cu amândoi ochii... Ce-i folosește minciuna asta? Și dacă ne lăsăm prostiți, nu-i oare ca și cum noi n'am vedea decât cu un singur ochi?

Și parcă-i iubea și mai mult pe ruși, aflând că-s oameni ai domnului, oameni cu inima deschisă, prietenoși.

Era miezul nopții și cântecele rușilor, cu totul neobișnuite în aceste locuri, tot mai răsunau. Se auzi până la gazda lui Askaniama. Și, prin întuneric, pe după case, se iviră ochi iscoditori, trimiși să afle ce se petrece acolo...

...Tii, drăcovenia dracului!... Solul, chiar solul cel mare, cântă la rând cu slujitorii. Ce fel de rang are? O fi din pulberea pământului... Nu cumva rușii răscoală norodul?

A doua zi, îndată după răsărită soarelui, Askaniamă veni la Milescu. Acesta îl primi bucuros : se aştepta să-i comunice ceasul plecării spre Pekin. Dar Ma-La luă discuţia dela început. Invinui pe ruşi că tulbură ținutul Amurului, că pradă sau momesc popoarele dela miazăzi de acest fluviu, chemându-le la dâuşii.

— Priveşte, nu mai departe, acum : domnia-ta eşti aici, zici, sol al păcii. Şi, în acelaşi timp, cazacii jefuesc în tot lungul Amurului. Astea nu sânt oare semne că vii să ne declari război ? Cum pot să te duc la Pekin, cu o suită atât de mare, dacă nu-ţi cunosc gândurile, toate gândurile ? Şi iarăşi îşi sporea mânia, născocind felurite nelegiuiri pe sama cazacilor din Albazin şi bătând întruna din evantai.

Multă îndemânare şi agerime în a judeca oamenii, multă destoinicie, multă pătrundere şi mai ales multă răbdare îi trebui lui Milescu ca să urmărească labirintul discuţiilor şi să găsească spre ce cale îl duce bătrânul, meşterul, inteligentul şi insinuantul diplomat kitait.

— Dumnezeu ştie — grăi Spătarul din toată inima — că ţarul nu s'a gândit nici când la ameninţări ori la război cu China, ci numai la prietenie şi pace. Dacă pradă cineva pe Amur, aceia sânt nişte tâlhari : ei n'au nicio legătură cu noi. Marele meu stăpân obişnuşte ca atunci când un vecin îl supără să-i trimită solie de pace. Şi numai dacă acel vecin nu încetează atâţările şi răutăţile, numai atunci îi declară război. Şi dădu câteva pilde, în neînţelegerile cu turcii ori cu polonii.

Dar Ma-La răsse, răutăcios :

— Cazacii poftesc pe supuşii noştri la ospete şi cu dragoste îi sărbătoresc şi le dau de băut. Dar când le vine la îndemână îi dezbracă, îi bat şi le strigă : „Daţi-ne şi ce-aţi ascuns !“ Aceştia vi-s cazacii...

— Nu-i adevărat ! Ponegrire nedreaptă ! înfruntă Milescu, dârz, batjocura şi sfidarea dregătorului kitait. Născoceşti, Askaniamă ! Solia noastră se află

aici anume ca să rânduiască legăturile cu China și nu să stingă orice fel de tulburări tâlhărești la hotarele noastre. Neînțelegerile nu pot fi curmate dacă nu ne cunoaștem, dacă nu avem încredere unii în alții, dacă nu scăpăm zidurile de minciună dintre noi. Leapădă-te, cinstite Askaniama, de pricini născocite și du-ne mai repede la Pekin, să încheiem pacea !

— Mă bucur auzind asemenea cuvinte, și cred că va fi pace, se muie iar Ma-La, apropiindu-și evantaiul de obraz. Numai domnia-ta să nu sameni sâmburi de zăzanie. Ai noștri n'au pricinuit, nu pricinuesc și nu vor pricinui niciodată ceartă, niciodată !

Apoi înaltul dregător încredință încă odată pe Miclescu că-și va trimite ajutorul înainte spre Pekin, iar ei toți vor urma, îndată, aceeași cale.

Spătarul Miclescu, ca și Livanov, Veniukov și Favorov, care erau de față, crezură că măcar acum Ma-La se va ține de cuvânt. Il cinstiră pe Askaniama cu vodcă și cu fripturi. Apoi îl conduseră până la locuința lui. Toți ziceau :

— Măine plecăm spre Pekin !

Numai Grișa Hlib se opri din țesălatul calului, privi cum se depărtează dregătorul kitait și suspină :

— Ehe, Ușurelule, popasul nostru la hotarul Chinei prelungi-se-va pân'ti-or rugini potcoavele, așteptând să bați iar neumblate căi.

11

Ca și cum n'ar fi spus nimica în ajun, a doua zi Askaniama luă totul dela capăt, copleșind pe ruși cu stăruința și viclenia. Iarăși Gantimur. Iarăși Albazlnul. Iarăși cazacii. Iarăși și iarăși să vadă scri-soarea, că altminteri nu-l duce, în ruptul capului nu-l duce până la Pekin, ci-l trimite înapoi ca pe Baikov.

Dar nici Miclescu nu se dădu bătut.

Plecă Ma-La, furios. Ii trimise pe cei doi zagurikei care grăiră rușilor într'același chip. Apoi pe guvernatori. Și la urmă veni și ajutorul lui Ma-La. Toți depănau aceleași cuvinte ca niște mori hodorogite. Il

mustrau pe Milescu pentru aceleași vini plătuite ; căutau îndeosebi să-l prindă pe Ni-ko-lai dezicându-se, contrazicându-se.

După sfatul lui Constantin Grecianin, Spătarul procedă la fel : trimise la Ma-La când pe Livanov, când pe Veniukov, când pe Favorov ori pe Nepripasov să repete și să stărue asupra acelorași lucruri : când pleacă ? De ce nu pleacă mai repede ?

Asemenea joc drăcesc dură toată ziua de 6 Martie.

În ziua următoare, când se înfățișă ajutorul lui Askaniama și începu aceeași vorbire, Milescu i-o reteză scurt :

— Destul ! Nu mai răspund nimic la întrebări pe care mi le-ați pus de o mie de ori. Mă mir cum nu vă doare capul de atâta năucitoare pisălogeală... M'am lămurit : bănuți că venim cu viclesug, ca niște înșelători. Ci eu am spus răspicat și la Selenginsk, și în Mongolia, și pe tot drumul, că vin cu solie de pace și prietenie !

După o clipă de uimire, dregătorul kitait cercă, foarte blajin :

— Nu trebuie să te superi că ești întrebat mereu despre aceleași lucruri. Afacerile de stat trebuiesc judecate cu mare grijă, fără pripeală. Stăpânul nostru ne-a poruncit să vă întrebăm cât mai des, cântărind fiecare cuvânt al vostru. Și încă odată repetă toate întrebările. Și din nou arată că obiceiul lor cere ca scrisorile solilor să fie deschise și citite întâi de dregătorii cei mari.

Curând veni și Askaniama; Milescu îl întrebă, răstit :

— Cine este mai prețios : solul ori scrisoarea pe care o aduce ?

— Bineînțeles că scrisorile împăraților sânt mai de preț decât oamenii care le aduc. Fără scrisori de înfățișare, solul nu poate avea niciun orezământ, nici nu s'ar numi sol.

— Atunci, de ce cinstiți solul, dar nu vreți să cinstiți scrisoarea, adică tocmai lucrul cel mai de preț, lucrul care dă solului însușirea de sol ?

La această întrebare dregătorii chinezi nu avură niciun răspuns. Amintiră însă, din nou, despre Baikov

care, după părerea lor, a săvârșit două greșeli : n'a predat scrisorile în mâna dregătorilor și a refuzat să se închine, după obiceiul chinez, în fața împăratului. Ajutorul lui Ma-La citi apoi dintr'o condică în care avea multe însemnări despre solia lui Baikov.

— La toate popoarele este obiceiul ca solii să facă piecăciuni, în semn de salut, în numele stăpânilor lor, spuse Milescu. Dar solii nu vin pentru propriul lor interes, ci vin ca reprezentanți ai stăpânului lor. În numele stăpânului lor grăesc și lucrează solii. De aceea, de soli nimeni nu-și poate bate joc, nici chiar când vin să declare război.

— Adevărat — recunosc Askanlama — cinstea solilor se păstrează neștirbită. Fiecare împărăție își are obiceiurile ei și niciun stăpânitor nu poate sili pe altul să-i respecte obiceiurile țării lui.

Auzind că iarăși vorbește împăciuitor, Milescu îl întrebă dacă își mai trimite ajutorul înainte la Pekin ori pornesc cu toții, împreună.

— Nu se poate ! Trebuie să-l așteptăm pe ajutorul meu cu răspunsul marelui nostru împărat. La întoarcere va rândui și popasurile. Vom mai sta aici cel puțin douăzeci de zile.

— Vezi, cinstite dregător — grăi atunci Milescu Spătarul, cu amară mustrare în glas — în spusele mele n'ai aflat niciun dram de nesocotință, nicio dezicere, nicio nepotrivire, oricât ai scotocit. În schimb, domnia-ta, în repetate rânduri, ai spus că-ți vei trimite ajutorul înainte la Pekin, iară noi îl vom urma. Și nu l-ai trimis. Iar acum ? Acum spui că trebuie să mai așteptăm douăzeci de zile. Pot oare să te mai cred pe cuvânt ? Nu ! Nu-mi rămâne decât să mă întorc la Moscova ! Căci nu vreau și nici pot îngădui să fim amăgiți mai departe...

Ma-La rămase câteva clipe gânditor. Marginea evantaiului îi mângâia ușor chipul. Nu se aștepta la asemenea pălitură în moalele capului. Când vorbe, glasul îi era parcă mai subțire, mai jalnic, și cuvintele când repezite, când poticnite :

— Sânt vinovat !... Dacă vrei, ia un băț și dă-mi cu el în cap... Dezonorează-mă, dacă vrei...

— Nu, mărite dregător — lovi mai tare Milescu, mânios și revoltat pe Askaniama care, de bună samă, cerca alt vicleșug — du-ne la Pekin ori dă-ne caii și cămilele îndărăt, să ne întoarcem acasă și să așteptăm acolo zile mai bune. Porunca și instrucțiunile stăpânului nostru sânt: să mergem peste râuri și peste lacuri, să străbatem pustietățile și, cât mai repede, să încheiem pacea, pacea dorită și de bogdihan. Deci dacă domnia-ta stai în calea soliei rusești, în-samnă că ești împotriva stăpânului domniei-tale: noi știm că el vrea și a cerut chiar pacea cu noi.

Foarte rușinat, dat de gol, Askaniama recunoscă că Milescu are dreptate. Mărturisi o tălmăcire a instrucțiunilor țarului, dată de Milovanov.

— Dar acum, asta-i încurcătura, fără poruncă de sus, nu cutez să te las nici să te întorci, nici să mergi înainte. Acum totul s'a răsturnat. Dacă hotărăști să te întorci, îmi pierd capul. Cred că... sânt în stare să vă leg pe toți de picioare și să mă țin după voi, până la Nercinsk, peste Gobi... Nu vă las nici mort! Pe cugetul meu, nu vă las!... Nu plecați, vă rog... nu plecați!...

Toată trufia lui Ma-La se schimbă în spaimă amestecată cu milogeală. Evantaiul îi atârna de braț ca o sculă uitată, netrebnică. Și nici Livanov nu-l iertă: găsi prilej nimerit să-l învinue că n'a slobozit nici măcar pe cei treizeci yakuți, cu toate că a făgăduit. Deci încă o minciună.

— Ce să credem noi din tot ce spui domnia-ta, Askaniama, dacă nu împlinești nicio făgăduială așa de ușoară, făcută chiar aici, în fața noastră.

După această întrevvedere, Askaniama deveni osebit de prietenos cu solii Rusiei. Plecând din casa lui Milescu, îi asigură pe ruși:

— Ajutorul meu goni-va tot drumul până la Pekin. În cel mult douăzeci de zile va fi înapoi. Și nu se poate să nu te primească marele împărat. Oameni mai puțini însemnați, negustori de pildă, fost-au primiți. Dar mi-te domnia-ta?

La miezul nopții de 9 Martie, Askaniama trimise, în sfârșit, la Pekin, pe ajutorul său, pe tânărul Man-

gutei, pe primul dintre secretari și pe capul grămăticilor. Înainte de a porni la drum, aceștia trecură pe la Milescu, să-l vadă și să-l întrebe când a plecat din Moscova, când a părăsit Nercinskul și altele în legătură cu călătoria. Milescu răspunse la întrebări, apoi le făcu câteva mici daruri și le ură drum bun.

12

Așteptând aici, Milescu nu pierdea vremea în zadar. Cerceta locurile, oamenii, obiceiurile, însemnându-le ori în caiet, ori în epistolele lungi pe care le scria către țar, către Posolski Prikaz și către Artamon Sergheevici. Aceste scrisori se vor aduna la Moscova ca o comoară de date și de știri, despre ținuturile și oamenii întâlniți în calea spre Pekin. Il ajuta, ca și până acum, doctorul Ivan Iuriev, Favorov și Spiridon.

13

Peste voința lui Ma-La, prietenia dintre ruși și chinezi se întărea tot mai mult. Mancuriyenii din sat aduceau oaspeților lapte, ceai, dulciuri. Cazacii își împărțeau adesea hrana cu slujitorii chinezi. Mulți băștinași se jeluiau împotriva vanilor, a dregătorilor și a cămătarilor. Dărilor erau atât de mari, încât oamenii trăiau mai mult din împrumuturi. Iar povara acestor împrumuturi era așa de înrobitoare, că nici nu le puteau plăti într-o viață de om, ci le lăsau moștenire urmașilor. În sat erau zeci de familii care munceau nu numai pentru împrumuturile lor, ci și pentru ale bunicilor.

— Asta-î robia cea mai curată! strigă Grișa Hlib.

Ca să-și arate grija față de solie, Askaniama Ma-La îi trimitea bucate alese, iar guvernatorii veneau zilnic la Milescu să-l întrebe de sănătate și dacă nu dorește să se plimbe ori să vâneze, în apropierea satului. Ii povestiră că la Pekin se află mulți europeni „de legea crucii” — jezuiți, mai ales olandezi, care

cunosc multe limbi. Unul dintre jezuiți, mare meșter cititor în stele, se afla chiar în mare cinste pe lângă împăratul Kan-Si.

Spătarul Milescu își însemna, cu grijă, convorbirile cu dregătorii chinezi, să le trimită la Moscova, când tălmaciul Cargaginsk se apropie în vârful picioarelor de masă și-i șopti :

— Neculai Gavrilovici, trebuie să-ți spun ceva foarte... foarte însemnat.

Milescu ridică ochii de pe fila caietului, înfipse pana cu clonțul în călimară și privi spre tălmaci. Avea chipul schimonosit de spaimă Cargaginskul. Făcu semn că spusa era foarte tainică. Milescu pofti pe grămatic să-i lase singuri.

— Mărite stăpâne — șopti Cargaginskul, privind încă odată în jur — aflat-am dela grămaticii și de la slujitorii kitaiți, că Askaniamă a trimis poruncă cnezilor mongoli să-și adune oștile și să cadă, pe neașteptat, asupra noastră. 'Să ne prade... Să ne ucidă ! Askaniamă zise că noi am venit în țara lor ca iscoade, nu ca soli de pace. Zice că o armată mare vine în urma noastră, iar noi cică-i ținem de vorbă, îi amăgim.

O clipă, Milescu se făcu alb la față. Numai vârful nasului dres îi rămase ciudat de vânăt. Repede își găsi însă stăpânirea de sine.

— Asta-i o născocire, o prostie și n'o cred !

Tălmaciul se jură că așa a auzit. Mai repetă odată și'nc'odată. Calm, Milescu îi mulțumi pentru slujbă.

— Și-ți poruncesc să nu mai spui nimănui, nimic despre asta. Să taci cum tace pământul. Altfel...

Sfătuindu-se cu Livanov și cu Veniukov, hotărî să se prefacă a nu ști nimic despre asemenea zvon ; dar să fie cu ochii în patru.

— Cred că l-au trimis anume pe Cargaginsk, ca să ne cerce.

— Măsurile de apărare, în mare taină, trebuie să luăm. Nu-i lucru curat asemenea zvon mișelesc.

Totodată hotărîră să arate mai multă prietenie lui Askaniamă.

Aşa cum s'a înţeles cu oamenii ambasadei, Milescu a poruncit ca Paştele să fie sărbătorit în linişte, cu încredere şi veselie, ca şi cum s'ar fi aflat în ţară. Şi asta anume ca să spulbere zvonurile şi să desmintă bănuielile dregătorilor kitaiţi, care şopteau că ruşii se tem pentru că aşteaptă ceva. Au făcut slujba învierii cu toată pompa, numai cu puştile n'au tras, ca să nu işte spaimă. După asta au rânduit masă bună, cu băutură belşugată, cântece vesele şi dansuri. Radu Marcu şi Grişa Hlib încondeiară ouă roşii, câteva chiar cu flori şi semne kitaiceşti. I-au ajutat trei manciuriene bătrâne. Milescu a trimis daruri lui Askaniama; cozonaci, ouă roşii, fripturi pregătite ruseşte. Le-au dus dvorenii în Tobolsk, însoţiţi de mulţi cazaci cântând din guslă, din baiah şi din gură. Ma-La i-a primit osebit de curtenitor, bucuros chiar; laudă mult gustul cozonacului şi frumuseţea ouălelor încondeiate. În faţa casei lui Askaniama, ruşii s'au amestecat cu chinezii, au cântat felurite cântece de veselie, au jucat jocuri ruseşti şi căzăceşti, moldoveneşti şi siberiene. Askaniama a îngăduit slujitorilor chinezi să cânte şi să joace dansuri de-ale lor. S'au amestecat şi mulţi oameni din sat. Cazacii poşteau şi pe manciuriene să joace. Dar ele, ruşinoase, speriate foarte, se fereau şi se ascundeau, râzând totuşi. Când a văzut câtă veselie s'a stârnit, Askaniama s'a încruntat, a stat câtăva vreme oţărit, făcând venin... Aceşti ruşi strică rânduiala chineză. Au nu ştiu că există ranguri? Că prostimii nu-i îngăduit a se amesteca şi a se vesele cu rangurile?...

Dar, vrând-nevrând, veselia slujitorilor îl fură. Se sătură să mai privească pe furiş. Ieşi în faţa casei. Obşteasca veselie şi înfrăţire îl prinse ca'ntr'o mreaţă fermecată. Şi s'a trezit că însuşi se desfătă de privirea asta neobişnuită. Vedeă că ruşii au o firească înclinare spre apropierea de norod, fermecându-l cu veselia şi prietenia. Zise chiar către întâiul zagurken:

— Greu de lucrat cu oamenii ţarului alb. Te răpun cu puterea vieţii. Nici nu-i sperii, nici nu-i dezbinii.

Orice trădător ori vânzător am culege noi dintre dânșii nu poate săvârși nicio ispravă. Repede îl amiroasă și-l îngroapă în uitare și afurisenie, cum îngroapă albinele șoarecele mort, în înveliș de ceară... Altă plămadă de oameni. Nu samănă nici cu olandezii, nici cu portughezii.

Cazacii cântau, lin „O Dunai, Dunai“... când Askaniama grăia așa. Ciuli urechile. În ciuda înverșunării împotriva rușilor, găci în acest cântec spor de frumusețe nouă, de bogăție sufletească, de viață, legănându-l pe valurile lui când line, când furtunoase, când triste, atingătoare la inimă, când răscolitor de vesele. Ascultând, Ma-La nu-și putea astâmpăra tresăltarea picioarelor, măcar că era bătrân și încă-l mai săgeta scrântitura. Ba chiar vânt cu evantaiul tot în tactul cântecului își făcea. Dar când se sfârși cântecul, se scutură ca desmeticit. Și se muștră că a fost așa de bicisnic. Surâse rău, într-o parte : ...Las'că te prind eu, Ni-ko-lai Ga-vri-lo-vici Spa-fa-rii... Trimise îndată vorbă Milescului, printr'un tălmăci, că vrea să-i spună ceva, ceva tainic, de foarte mare însemnătate. Bineînțeles după ce s'or sfârși sărbătorile Paștelui. ...Așa ! Acum are un spin otrăvit în inimă.

15

Acolo, între oamenii din popor, limbile s'au dezlegat mult mai ușor, cu gânduri mai curate decât între înalții dregători. Povestea moș Li Iui-lin lui Grișa Hlib și tălmăciului Alexe :

— Unul dintre zagurkei spune că nu sânteți soli de pace, ci ați venit să ne siliți să trecem la legea voastră lepădându-ne de credința și de zeul nostru Fa. De aceea aveți și popă cu voi. Dar eu știu că zagurkeiul minte. Nu-i place că noi ne împrietenim. A spus asta celălalt zagurkei cel care crede în *dao*. Să vorbească Ni-ko-lai cu acel zagurkei care crede în *dao*, că-i mare, foarte mare filosof... Dar, mă rog, Grișa, ce rang are conducătorul soliei voastre ?

— E dvorean. Dar de ce întrebi ?

— Mă mir că-l văd amestecându-se cu noi, cu slujitorii. Și n'treb pentru că oamenii de rând n'au voie să ridice privirile spre împăratul Chinei. Numai vanii și marii dregători pot să-i vadă chipul, că-i sfânt împăratul nostru.

Li Iui-lin vroia să știe cum trăesc țăranii în Rusia : ce mănâncă, unde locuiesc, cum țes pânza, cum ară pământul, al cui e pământul și roadele ale cui sânt.

Alexe a tălmăcit mult pentru Li Iui-lin ; Grișa Hlib i-a povestit chiar și despre Stenka Razin și despre războiul lui împotriva boierilor.

— La noi, în China, după cât înțeleg, țăranii trăesc și mai rău ca în Rusia. Boierii zic : „țăranul este ca sâmburele de susan, cu cât îl storci mai tare, cu atât scoți mai mult ulei“... Și la noi țăranii au făcut război mare împotriva puterii. Dar despre asta, altădată...

Când au înțeles ce fel de sărbătoare este Paștele pentru ruși, slujitorii chinezi s'au străduit, fiecare, să aducă daruri : cutioare mici din os cizelat în chip negrăit de gingaș, mici talismane înfățișând broaște testoase, păsări, oameni, duhuri ciudate, dragoni. Unele te făceau să râzi, atât erau de caraghioase ; altele te împingeau să scoți strigăt de admirație, atât erau de frumoase. Grișa a primit un cal din jad¹, Radu, un cocoș din cristal, preotul — o pagodă² cu trei acoperișuri cu streșini răsucite în sus, toată abia cât degetul mijlociu. Lui Milescu, Li Iui-lin îi dăruie o broască testoașă din jad, să-i poarte noroc într-o izbândă solie!

— Doamne, câtă răbdare ! exclamau rușii privind aceste daruri. Și câtă măiestrie...

16

Era 28 Martie, a patra zi de Paști, când Askaniamă, însoțit de un secretar, intră în casa lui Milescu. Era foarte încruntat. Iși rotea privirile în jur, parcă s'ar fi

¹ Piatră lucioasă, de obicei verzuie, foarte căutată de chinezi ; poporul credea că jadul aduce noroc.

² Templu chinez.

temut să nu-l înhațe lupii. Rugă pe Spătar să scoată pe toți afară. Incepu vorbirea pe departe, ca o predoslovie la o carte de povești :

— Eu cred, fără sminteală, în tot ce spui domnia-ta, Ni-ko-lai. Eu am sfătuit pe marele împărat să trimită scrisoare țarului alb, cerând să încheiem pace. Asta să n'o uiți nicicând, Ni-ko-lai. Eu sânt omul cel mai doritor de pace și prietenie cu Rusia. Dar se află printre noi unii cu gânduri vrăjmașe care fac zăzănii, scornind felurite minciuni. Aceia doresc să fie dușmănie între noi, iar nu prietenie... Și teamă mi-i că acele zăzănii au și ajuns la urechile prostimii. Iar prostimea nu-i în stare să deosebească binele de rău și adevărul de minciună. Și mă tem cu atât mai mult, cu cât văzut-am prietenia care s'a încheiat între slujitorii mei și ai domniei-tale. În China nu se obișnuște așa ceva și nici nu-i îngăduit. Iar acum să-ți spun, mai limpede, despre ce-i vorba.

Milescu îl asoulta liniștit. Înțelegea că-l fierbe în oală seacă, dar se prefăcea că nu-i pasă.

Ma-La îi povesti că a venit la el, de mai multe ori, un tălmaci chinez de obârșie, cerând să-l vadă.

— Nu l-am primit. Îl știu de anul trecut, dela călătoria lui Gavril Romanov, că-i un om de nimic, un cuget murdar. Dar dacă a văzut că nu-l primesc, a început să grăiască pe sub ascuns, în șoaptă, cu grămaticii : „Solia rusă vă înșeală, spune el. Din urmă vin, tupiluș, înarmați până'n dinți, o sută de mii de oșteni. La un semn s'aruncă : vă pradă și vă omoară...” Și-a mai îndrugat și alte multe asemenea ticăloșii. Am poruncit grămaticilor să tacă, să nu răspândească niște plăzmuiri smintite ca acelea.

Fără a răspunde lui Ma-La, Milesou chemă pe Car-gaginsk și-l întreabă :

— Cine te-a pus la cale să zvonești mișeliile privitoare la solia noastră ?

— Nimeni, slăvite... nimeni. Am vrut doar să... să slujesc pe...

— Când ți-a spus domniei-tale asemenea minciuni ? întreabă Milescu pe Askaniama, urmărindu-l cu privirea, stăruitor.

— La câteva zile după plecarea ajutorului meu la Pekin.

— Tot atunci acest nemernic mi-a spus că domnia-ta ai trimis știre cnejilor mongoli să vină cu oști, să ne despoaie și să ne omoare, pe noi, solii. Eu însă n'am vrut să cred asemenea neghiobie.

— Mișelul!... râse Askaniama cu poftă, clătinând evantaiul. A vrut să ne sperie pe amândoi... Unealtă dușmană! Domnia-ta ești om prea înțelept și luminat ca să dai crezare unui smintit. Noi ne-am încredințat de mult că în urma soliei nu vin oști. Numai tâlharii atacă fără veste. Impărații cinstiți își arată întâi pretențiile, vestesc potrivitul și-apoi pornesc războiul. Iar cât privește minciuna că noi am avea gânduri ucigașe, îți amintesc că, deși eram în stare de război acum un sfert de veac, totuși l-am primit cu cinste pe Baikov. Și-apoi — lăsă evantaiul și smulse un fir din gulerul de samur — chiar dacă v'am ucide pe toți cei o sută cincizeci câți sânteți aici, pentru țarul alb asta n'ar fi o pierdere mai mare decât acest fir de păr pentru blana mea...

Milescu înțelese că fiecare desmințire e așa fel făcută, ca să lase totuși urme de spaimă. Il încredință pe Askaniama că dacă pe Amur și în Dauria cazacii au căsunat unele neplăceri, măritul țar îi socoate tulburători ai liniștei și-i osândește cu asprime. Și încheie :

— Iar acest mișel răspânditor de minciuni și ațățător trebuie ucis !

— Nu ! sări Askaniama și, mios, bătând cu evantaiul repede, nervos : Te rog mult, nu-l ucide... cu toate că merită. Dar eu nu vreau să fiu pricina morții unui om din solia țarului. Asta ar știrbi prestigiul meu și ar stârni mânia în oamenii de rând. Dă-i o altă pedeapsă, ori trimite-l pe pământul țarului să-și primească acolo osânda, după legile voastre.

După această scenă, cei doi dregători se despărțiră prieteni, făcându-și daruri. Dar și Ma-La și Milescu înțelesesă că vor mai avea încă mult de furcă unul cu altul.

În multe rânduri porunci să-l tortureze pe tălmaciul Cargaginsk, dar nimic nu scoase dela el. Spunea mereu același lucru: că a fost beat când a îndrugat acele minciuni...

— Minți! Când ai vorbit cu mine erai treaz...

Văzând că nu scoate nimic dela dânsul cu bătaia, Spătarul îl încredință lui Milovanov să-l ducă la Ner-cinsk. Kan-kukai lămurea pe Livanov și pe Milescu că acest tălmaci se poartă astfel pentrucă-i manciurian, iar în inimile lor, chinezii și manciurienii se urăsc de moarte: unii c'au fost înfrânți, ceilalți că n'au ajuns întru totul stăpâni în Kitaia.

A doua zi, Askaniama îl invită pe Milescu la pescuit, pe râul Naun. În timpul pescuitului de câteva ori îl rugă pe Spătar să nu-l ucidă pe Cargaginsk. Discutară mult, mai ales despre negoț. Ma-La îl încredință pe Milescu că în Pekin se află neguțători care pot face cumpărături până la o sută de mii de lani. Să nu se teamă rușii că nu-și vor vinde repede mărfurile.

La 8 Aprilie s'a întors din Pekin Mangutei, care-l însoțise pe ajutorul lui Askaniama. Ajutorul rămăsese bolnav într'o mănăstire de lamași¹, la trei zile depărtare în urmă. Mangutei veni repede să-l vadă pe Milescu și-l întreabă: de ce a venit prin deșert? Cum de-a ajuns așa de repede? Dacă a lăsat pe cineva în urmă? Dacă mai așteaptă pe cineva să vină din-spre Siberia?

— Nu am lăsat și nu aștept pe nimeni, afară de un curier pe care l-am trimis cu scrisori și care trebuie să-mi aducă niște dinți de morsă pentru bogdihan. De când stăm aici, au venit câțiva cazaci din Albazin, cu treburi de negoț pe care i-am alăturat soliei noastre.

A doua zi, în locul poruncăi de plecare spre Pekin, se stârni mare zarvă între slujitorii chinezi și între

---

¹ Preoți budiști.

manciurienii din sat : țarul alb vine cu oști multe împotriva Chinei.

Cu toate jurămintele solului, Askaniama tot părea a se teme... Dacă, așa cum șoptește norodul pe Naun și mai ales cum spun la Pekin, olandezii, portughezii și englezii, țarul alb se înțelege, pe ascuns, cu răzvrătiții din miazăzi și vine cu oști ? Dacă prin Ni-ko-lai, țarul alb se înțelege cu Kan și cu manciurienii, împotriva noastră, a chinezilor ? Solia asta, primejdioasă solie ; trebuie urmărită pas cu pas... Și trimise câteva iscoade pe drumul spre Argun.

— Nu mai am nimic de răspuns la bănuelile voastre fără capăt, se răsti Milescu la Askaniama, sosit în grabă să întrebe dacă nu vin oști în urma soliei. N'o să putem fi aliați decât atunci când veți zdrobi această sâcâitoare și ucigașă bănuială, când veți crede în cinste, prietenie și dragoste !

Văzându-l pe Askaniama plecând furios, Grișa Hlib șopti lui Radu :

— Iar nu s'au înțeles. Il cunosc pe dregătorul kitait dacă-i mulțămît ori nu de vorbirea cu Neculai Gavrilovici, după cum bate evantaiul din pene de păun.

Direticiind prin casă, Radu Marcu întrebă, pe românește :

— De ce s'a stricat iar căruța, stăpâne ? Parcă eram gata de plecare la Pekin.

— Nu ne înțelegem, Radule, răspunse Milescu tot în românește.

— Ci, uite, cei de lângă foc mănâncă din același blid, din aceeași bucată de friptură, beau din aceeași ploscă și duc același greu jug al stăpânirii, fie kitaiți, fie ruși...

— Aste-s vorbe dela Grișa Hlib, Radule. Numai el laudă norodul așa, fără de măsură.

— De ce nu l-am lăuda ? Au nu merită ? Au nu vă anată calea înțelegerii ?

Milescu muie pana în cerneală să scrie despre vorbirea cu Ma-La. Dar nu putu însăila nicio slovă. Cerneala se uscă în pliscul peniței... Chiar așa : ce drac avem de nu ne înțelegem ? De unde atâtea principii între noi ?...

A doua zi, iscoadele lui Ma-La, răpezite spre Argun, se întoarseră cu trimisul lui Milescu la Irkutk, cu un curier dela Nercinsk și cu o strajă de 15 cazaci, Milescu stătea tocmai de vorbă cu Askaniama, ciorovăindu-se, când sosiră acești slujitori. Mult se bucură Spătarul văzându-i. Scoase doftoriile, scrisorile și dinții de morsa din desagii cazacilor și le vârî în ochii lui Askaniama :

— Poftim ! Iată oștirile noastre, de care așa de mult te temi și de sute de ori întrebi, iscodești și zvonești, mărite Askaniama. Pe astea le așteptam !

Ma-La plecă fruntea, rușinat. Evantaiul flutură des și scurt, atingând cu vârful molatec al penelor fața de ceară veche a lui Askaniama. Vorbind, Ma-La recunoscă că Nicolai Milescu Spătarul este un diplomat priceput și un om deștept și tare, cum nu se află.

— Nu eu sunt tare, Askaniama, ci adevărul cu care vin în brațe.

— Iartă-mă că te-am bănuir. Dar n'am făcut-o pentru mine, ci pentru norod, ca să fie liniștit, să nu se tulbure, în prostia lui... Și acum, când iară ne-am împăcat, pentru totdeauna, rogu-te trimite niște doftorii ajutorului meu. E bolnav. Iar voi, rușii, aveți doftorii foarte bune.

Milescu trimise îndată pe Ivan Iuriev cu medicamente și cu un tălmaci la mănăstirea de lamași unde zăcea bolnav ajutorul lui Ma-La. Doctoriile și priceperea doctorului, grăbind însănătoșirea dregătorului kitait, vor spori mult faima ambasadei ruse.

Askaniama hotărî, în sfârșit, plecarea la 17 Aprilie, când era lună plină, să le meargă în plin. Pregătirile de drum spre Pekin, Milescu și Ma-La le făcură împreună. Discutară mult despre drumurile care ar putea lega Rusia cu China. Dregătorul chinez știa că dela Pekin se poate ajunge la gura fluviului Amur, pe mare. Dar drumul acela e lung, pentru că oco-

lește peninsula Coreea. E mult mai mare de 150 de verste, cât auzise Spătarul.

Drumul până la Pekin aveau să-l străbată în căruțe kitaicești. Milescu lăsa doisprezece slujitori să păzească aici, în satul de pe Naun, caii și cămilele până la întoarcerea soliei. Cămilele au fost trimise spre niște mlaștini sărate, iar caii împărțiți la țărani.

Odată cu plecarea de pe Naun, la Pekin, Ignatie Milovanov își socoti împlinită slujba lui și ceru să fie trimis la Moscova. Își vânduse mărfurile, cumpăraseră altele și era zorit s'ajungă cu ele în țară. Milescu, după sfatul cu ceilalți, îi împlini dorința. Ii dădu scrisori către țar și către Artamon Matveev.

19

După mai bine de trei luni de zabavă, la 17 Aprilie 1676, caravana soliei cârmuită de Neculai Milescu Spătarul porni, în sfârșit, spre Pekin. Acum caravana număra o sută cincizeci și șase de oameni. Chinezii dădură pentru fiecare câte un cal. Bagajele erau încărcate în căruțe. În frunte mergeau rușii ; Askaniama venea în urmă, cu însoțitorii lui.

Solii erau tare bucuroși că se apropie de capătul călătoriei. După ce trecură prin mai multe sate de dauri care plăteau tribut împăratului Chinei câte o blană de samur pentru fiecare bărbat, traversară râurile Yal, Ulga și Sol, afluenți ai Naunului. Pe aici, mongolii nu samănă grâu, ci numai mei.

La 19 Aprilie ajunseră la mănăstirea de lamași, păstorită de un Darkhan-Lama, unde se află, bolnav, ajutorul lui Askaniama. Venind la chervan, doctorul Iuriev povesti lui Milescu cum l-a însănătoșit pe dregător.

— Am stat mult de vorbă și cu Darkhan-Lama, om foarte înțelept, bucuros că venim ca soli ai prieteniei cu China.

În aceste ținuturi locuiesc mongoli nomazi. La zece verste de mănăstire se află lacul Șaranov, adică lacul galben. Se zice că în el se găsesc scoici mari cât

niște tăvi, pline cu perle. Askaniama povestea că aceste perle strălucesc noaptea, o minune. În caietul lui, Milescu însemnă că la unele iamuri boii erau foarte slabi. Mulți mureau pe drum. La fel, caii. De aceea, după câteva zile de drum, jumătate din cazaci ajunseră să meargă pe jos. Și hrana pentru călători era puțină și proastă. Noroc că prin aceste ținuturi cu lacuri cazacii și șoimarii vânau găște, rațe și iepuri. Ii trimiteau vânat și lui Askaniama și slujitorilor lui.

După ce străbătură un deșert uscat și nisipos, se apropiară de niște munți cu păduri de ulmi. Erau întâile păduri întâlnite dela Naun încoace. Trecură peste râul Korghei, prin apa repede, limpede și adâncă. Ca să nu le ia apa, călătorii trecură carele pe brațe. Askaniama poruncise slujitorilor chinezi să ridice carele, dar rușii nu-i lăsaseră să muncească singuri. Asta nu-i plăcu de fel lui Askaniama : însemna că slujitorii lui nu-i împlinesc porunca. Dar n'auv încotro.

Dela locul unde Korghei se varsă în Naun, Naunul își schimbă numele : se cheamă Sungari și se varsă la jumătatea fluviului Amur.

Mergând spre miazăzi, în dreapta îi întovărășeau munți înalți acoperiți cu păduri de stejar.

La 24 Aprilie au fost siliți să se oprească : le pieriseră aproape toți boii.

— Vezi, așa-i la noi, șoptea Liu Iui-lin lui Alexe, iar acesta lui Grișa Hlib. La noi împărăția-i foarte mare. Dar scârțâie toată, că-i și foarte veche. Și nimeni nu va s'o primenească. Nimeni !

Askaniama căta să-i îmbărbăteze și să-i mângâie pe ruși :

— Se găsesc alți boi pentru chervan, nu vă temeți. De altfel nu mai avem decât două treimi din drum.

După ce s'au adus alți boi și mai mulți catări pentru poveri, drumul a urmat prin stepa uscată, presărată-încolo cu movile acoperite cu stejari și ulmi. Din loc în loc, bălți sărate. În depărtare, munți împăduriți. Băștinașii se feresc de munți ; spun că acolo trăesc șerpi așa de mari, încât mănâncă și caii.

Popasurile sânt tot mai bine rânduite. Pot schimba caii, iar călătorii se pot odihni în tihnă noaptea, la focuri.

Dar stepa devine tot mai stearpă, mai plină de nisip mărunț și galben. Mai străbat încă un colț al pustiului Gobi.

Drumul e greu. Picioarele cailor se'nfundă până'n glezne. Adesea vântul spulberă nisipul, orbind călătorii. În jurul izvoarelor, în oaze, caravana se oprește, adapă vitele, ospătează și... iarăși mai departe.

Ieșind din acel deșert în noaptea de 27 Aprilie, posesesc pe malul râului Sinia Golia. În timpul nopții, zece din caii lui Ma-La și cele mai bune catârce s'au speriat și-au fugit în pustie. N'au putut fi găsite decât după multă trudă și alergătură, pierzând o zi întreagă.

20

Văzând caravana soliei, mulți manciurieni întrebau ce duc spre Pekin într'atâtea care. Unul dintre zagurkei răspândea, în taină, zvonul că duc spre Cetatea Roșie, adică spre cetatea lui bogdihan, iasakul, ceea ce se tălmăcește tributul țarului alb pentru împăratul Chinei. Așa trebuia să știe poporul, ca să se cutremure și să se minuneze de uriașa putere a lui Kan-Si, stăpân peste lumea toată, rege al regilor și împărat al împăraților. Când tălmaciul Sorik aduse știre despre acest zvon, Milescu se sfătui cu secretarii ce să răspundă:

— Să știi, cinstite Askaniama — îl întâmpină Milescu pe dregătorul kitait — că țarul primește, însă nu plătește nimănui tribut !

Slujitorii ruși primiră poruncă să spulbere acest zvon din rândurile slujitorilor kitaiți. Moș Li lui-lin îi liniști :

— Eu știu că nu-i adevărat. Dar așa obișnuiesc vanii și dregătorii la noi : să acopere totul cu un pospai de minciună lustruită. V'am spus : la noi, împăratul este închipuit ca Dumnezeu. Când trece împăratul pe uliță, toți sântem siliți să ne ascundem, să încuiem porțile

și ușile. Iar dacă, din întâmplare, ne aflăm pe drum și trece împăratul, trebuie să ne aruncăm cu fața în pulbere și să încremenim așa până trece stăpânul lumii, ca să nu vadă, să n'atingă ochii noștri nevrednici chip dumnezeiesc... Dar eu știu că și asta-i o minciună. Eu știu că un împărat din neamul cel vechi, Min, s'a spânzurat... Un Dumnezeu în ștreang... Dar asta am să v'o povestesc la alt popas. Acum vine zagurkeiul și...

21.

Înainte de a ajunge la râul Șaramura — Amurul galben — au trecut printr'un ținut împodobit cu livezi de cireși, piersici și viță de vie sălbatică. De mult nu mai văzuseră atâta primăvărarică și înflorită frumusețe.

— Aici la Șaramura — socoti Askaniana — ne aflăm la jumătatea drumului între Naun și Pekin.

Și călătoria urmă mai departe: peste râul Lohan sau Lohan-Ho, printre ulmi și sălcii bătrâne, peste plaje de nisip alb, curat, printre multe lacuri.

— Cred că și în acest râu se găsesc perle, spuse Ma-La către Ni-ko-lai, arătând apa tulbure a râului.

Milescu nu putea crede. Porunci câtorva cazaci să se afunde și să caute. Chinezii rămaseră uimiți de priceperea cu care înotau cazacii și se afundau în apă scoțând scoici. Dar 'din toate scoicile scoase nu găsiră decât o singură perlă, mică de tot. În schimb, într'un lac din preajma Lohanului găsiră scoici cu perle mari. Aici prinseră multe broaște țestoase, dărindu-le chinezilor, care-și pregătiră din carnea lor un ospăț osebit de gustos.

22

2 Mai... „Mergem dela miazănoapte spre miazăzi, peste movile înalte de nisip, fără verdeață. Nu zărim nimic alta decât nisip alb prin care adesea caii se afundă până la genunchi“, scria Milescu pe când treceau încă peste un colț din pustiul Gobi. Rar se ivea

câte un cireș ori câte un ulm ofilit de secetă și cium-păvit de vânturi. Și mai rar câte un ochi de apă sărată. În depărtare, ruinele unui oraș vechi, cu ziduri de pământ.

Apoi priveliștea se schimbă iar. Spre seară întâlnești un crâng: printre copaci zburau mulți fazani. Șoimi sloboziți din lăntuguri săgetau văzduhul, înhățau fazanii și-i aduceau la picioarele șoimarilor, uimind încă odată pe chinezi cu marea lor iscusință vânătorească. Era acum rândul solilor să pregătească, din carne de fazan, un ospăț gustos.

La 3 Mai, o zi strălucitoare și limpede. Pe când treceau peste un deal verde, Askaniama povesti lui Milescu că acolo, cu șase sute de ani în urmă, a fost un oraș foarte populat. Înăuntrul lui nu se mai află acum decât decât ruinele multor statui de lei, de dragoni ciudați și fioroși, de broaște țestoase săpate în piatră. Pornind de aici, dregătorul kitait povesti câteva întâmplări din istoria Chinei, din care Milescu înțelese că azi această țară se naște, ca acea pasăre phenix, din propria-i cenușă. Ma-La povesti, deasemeni, că abia cu cinci zile înainte de a se vesti sosirea soliei ruse fusese numit Askaniama, dar că încă de pe vremea călătoriei lui Teodor Baikov, el lucra ca zagurkei la Li-Pu.

De la 4 Mai intrară în ținuturi chineze propriu zise. Ma-La poposea și se odihnea sub același cort cu Milescu. Li Iui-lin le aducea din sate mâncări și băuturi chinezești. Mulți ruși se odihneau noaptea în casele de lut ale chinezilor. Căci poporul era mai ospitalier, mai înțelept, mai omenos decât ocârmuitorii. Și lui Milescu îi plăcea tot mai mult să se apropie de oamenii de jos. Chiar unul dintre zagurkei, cel care credea în *dao*, îl lua pe Spătar seara la focuri, îl învăța cuvinte chinezești și puneă pe Kan-kukai să tălmăcească vorbele de duh ale lui Li Iui-lin. Milescu înțelegea că poporul chinez îndură greu robia vanilor și a ruginitelor lor obiceiuri. De aceea privesc spre ruși cu un fel de ciudată nădejde: parcă s'ar zări o fereastră ce-ar putea fi deschisă spre zarea altei lumi.

— Se spune că împăratul este muma, părintele și Dumnezeuul poporului, zâmbea moș Li Iui-lin. Să zicem că-i așa. Că mintea mea-i bicisnică și ochii mei nevrednici să vadă și să priceapă toată măreția împăratului. Dar mă întreb: nu cumva sutele de milioane de chinezi au muma, tată și Dumnezeu vitreg? Că doar eu știu bine: împăratul din neamul Min s'a spânzurat de teama norodului răsculat de Li Tzî-cen. Iar Dumnezeuul ăsta nou, noi cei cu mai multe flori-cele albe la tâmplă îl știm: fost-a un tătar, un manciurian, care până mai ieri rătăcea în stepă după cai, mânca berbeci fripți în țâglă deasupra jarului, pe prepeleace, cum mâncăm noi acum și se bătea cu noi, cu chinezii, care ne-am ridicat să-i alungăm pe Mini. Să zică vreunul că nu-i așa. Și mă întreb, aici, de față cu acești prieteni ruși și cu cinstitul zagurkei de legea *dao* și deci om aproape de norod: cum poate fi muma, părinte și Dumnezeu cineva pe care, nu de mult, l-am snopit în bătaie? Pentru că acum ne-a bătut el pe noi? Ehei, multe nu pricepe capul lui Li-Iui-lin, măcar că are tâmpile ninse... Dar asta, cinstiți prieteni albi, nu însemnă că norodul nu știe ce să facă? El a mai ocupat odată Pekinul... Și dacă nu veneau manciurienii...

Mai departe, în apropiere de un sat, întâlniră lângă drum două statui de piatră, comemorative. Una înfățișa un gânditor, alta un oștean. Alături se aflau sculptate câte o broască țestoasă, mare, din piatră sură.

— Aceste statui — lămuri Askaniama — sânt lucrările unui sculptor chinez foarte vestit.

— Vezi — grăi Favorov care călărea alături de Milescu și de Ma-La — chinezii se pricep să facă nu numai lucruri mici, de migală multă, ci și sculpturi uriașe, cum numai egiptenii cei vechi s'au priceput.

Se apropiau de Marele Zid.

Primăvara era caldă, prietenoasă și strălucitoare. La 5 Mai 1676, trecând caravana printr'un sat nou, mare și bogat, un tânăr chinez, osebit de plăcut la înfățișare, ieși înaintea soliei, dărui solului o oaie albă ca omătul și ură sănătate celor doi împărați. El au-

zise de mult despre această mare solie pentru pace dela țarul alb și se bucurase împreună cu tot satul său.

— Tot norodul din China vrea pace, spunea el. Bine ați făcut c'ați venit. Și să nu plecați din China, până nu veți avea scrisoare de pace iscălită de împăratul nostru. Că norodul e sătul de război.

Vorbele rostite de acest tânăr țăran apropie și mai mult pe ruși de chinezi, de acești oameni muncitori, vrednici, nesfârșit de răbdători, iscusiți în lucruri măgaloase ca și în opere mari, uriașe.

Poposiră la poala unei păduri. Rușii se așezară la odihnă în jurul focului ; povestiră și cântară. Mai încolo, sub un ulm bătrân și stufos, se rânduise tabăra chineză, tăcută și mohorâtă. Luna răsărea, mare, luminoasă, dând chip feeric lumii. Primăvara, frumusețea firii, cântecele rușilor dădeau ghes și răscoleau și cele mai vlăguite, mai adormite cugete și îndulceau cele mai acre inimi. Adică până și pe Ma-La îl cerca parcă umbra unor ciudate păreri de rău. Sta și privea spre oamenii lui tăcuți, mișcându-se neauzit, plecați, umiliți, fără huet, parc'ar fi fost de pâslă. Și-i era ciudă pe potopul de viață, de tinerețe ce țâșnea din tabăra rușilor. Acolo Milescu sta în mijlocul slujitorilor : râdea, bea și cânta la rând cu dâșzii. Dincoace el, Askaniama, sta singur ca un huhurez, între umbre și stafii potrivnice. Se simți mic, înrăit, slab. „Cum am să zdobesc eu această înfrățire“... crâșcă Ma-La în sinea-i.

Dar veselia rușilor nu-i da pace. Ii alunga planurile potrivnice, îi topea chiar otrava din inimă. „Acolo Ni-ko-lai e sprijinit de toți, eu...“ Făcu semn zagurkeiului daoist să se apropie :

— Ce zici de ruși, zagurkei ?

— Zic că-s oameni. „Omul urmează legile pământului, pământul urmează legile cerului. Cerul urmează legile lui *dao*, iar *dao* își urmează sie însuși“... Așa mă învață Lao-țzî.

— Dar ce crezi despre mine, zagurkei ?

— Lao-țzî îmi poruncește, ci eu nu cutez a spune. Capul meu se ține de trup printr'un gât prea subțire ca să înfrunte paloșul mâniei.

— Cutează !

— Lao-țzî filosoful zice ...,unele ființe merg, altele le urmează; unele înfloresc, altele se usucă; unele se întăresc, altele slăbesc; unele se creează, altele se distrug. De aceea omul înțelept renunță la ceea ce este inutil, înlătură luxul și risipa"... se leapădă de trufie, iubește oamenii...

Stătu Ma-La cântăva vreme, în tăcere, meditând. Luna era de-o suliță sus. Foșnea încet o frunză în ulm. Miresme dulci se ridicau din cățuele florilor. Și dincolo de ulm, rușii cântau lin, melodios, fermecător, parcă'n tot văzduhul n'ar fi fost decât cristal de Nankin și strune de argint.

— Zagurkei — șopti Ma-La — du-te la Ni-ko-lai și roagă-l să-mi facă o mare bucurie : să-i pună pe cazăci să cânte „O Dunai, Dunai...”

I se împlini dorința.

Și cântară cazacii osebit de frumos, zămisbind în inimi fiori de bucurie și tinerețe. Răsuna văzduhul în jur, și codrul kitait răsuna de glasuri ce nicicând până atunci n'au răsunat pe aici.

Și ceea ce iară nu se mai întâmplase niciodată : Askaniama își îndemnă și el grămaticii și zagurkeii să cânte chimezește.

În acea seară de Mai, oameni din două popoare mari și vecine schimbă bucurii înalte, fericiți că mai pot scurta din depărtările care-i despărteau.

Așa, simțindu-se prieteni, înfrățiți, cântară până la miezul nopții, când luna, ajungând în mijlocul tăriei, stinsese moian de stele din Calea Robilor.

23.

În ziua următoare trecură prin Tabin-kin, oraș mongol clădit din piatră, cu un turn de veghe înalt și cu o pagodă cu trei rânduri de acoperișuri, cu streșinile răsucite în sus, cu mulți idoli înăuntru. Askaniama îi

spuse lui Milescu că toată populația, foarte numeroasă, din acel oraș și din împrejurimi, este supusă, este proprietatea unui singur van. Spătarul își însemnă asta în caiet.

În seara zilei de 7 Mai, după ce trecură pe lângă un oraș pustiu, mergând în susul Lohanului, pătrunseră în codrii deși ai munților Alin. Între slujitorii kitaiți s'a iscat un hreamăt, un soi de spaimă, când au aflat că vor mâna peste noapte în pădure.

— Codru-i plin de tigri și de leoparzi, lămurău ei, cu îngrijorare. Atacă nu numai vitele, ci și oamenii. Priviți : de teama fiarelor sălbatice satele de pe aici sânt înconjurăte cu valuri înalte de pământ.

Ca să-i liniștească, Askaniama îl rugă pe Milescu să tragă câteva focuri de pușcă. Cazacii sloboziră, în răstimpuri, câte trei împușcături. Munții și codrii clocoțiră îndelung.

Făcură focuri mari și le ținură aprinse toată noaptea. Pe la miezul nopții, în liniștea grea a cuprinsului, auziră fiarele urlând, departe.

Pe drumuri destul de înguste, prin văi adânci, călătoriră spre Marele Zid. Întâlniră peșteri locuite de schivnici în legea lui Budha ; întâlniră idoli uriași sculptați în stânci.

Aproape de Zidul cel Mare trecură pe lângă un astfel de idol uriaș numit Fu ; ținea în mână globul pământesc și era așa de înalt, că parcă stăpânea toată zarea. Askaniama se mai rugă încă odată de ruși să puște, ca să alunge fiarele. Că nici nu știi când se răpăd de după desigurii ; mai ales leoparzii.

Când ajunseră în coama munților, Askaniama se apropie de Spătarul Milescu și, cu mândrie, îi arătă Zidul cel Mare, numit Djazi în limba chineză, iar în mongolă Kalgan.

Așa cum se vedea din culmea munților Alin, Zidul cel Mare apărea uriaș, copleșitor.

Veniukov, Livanov, Favorov iscodeau, muți de uimire, priveliștea asta, rămasă parcă de pe vremea când pe pământ sălășluiau uriașii, ca Nimrod cel din poveste.

Askaniama și zagurkeii arătau rușilor că Zidul cel

Mare are nenumărate turnuri pătrate, de două ori mai înalte decât zidul însuși, la depărtare de șapte sute de picioare sau o sută de stânjeni unul de altul. Turnurile parcă înțeapă cerul cu crenelurile lor puternice și privesc lumea, de veacuri, prin ambrazuri întunecate, înfiorătoare, ca niște colosale orbite de ochi scurși. După socoteala lui Ma-La, Zidul cel Mare e înalt de 28 picioare, lat de 14 și lung de 1500 verste. Veacuri de-a rândul acest zid a apărat împărăția cerească a Chinei de prădăciunile călăreților mongoli sau tătari care, stărnind în goană smintită nisipurile deșertului Gobi, se năpusteau spre bogățiile Chinei. De mii de ori caii lor poticnitu-și-au galopul la poala Marelui Zid, mușcat-au zăbala sângerând zădarnic, iar călăreții spartu-și-au țestele de pietrele zidului sau pierit-au în pustie, loviți de săgeți otrăvite trase din ambrazuri, ori din umbră de creneluri.

Măcar că în unele locuri zidul era acum surpat, totuși părea a fi zidit pentru veșnicie, să păstreze o orânduire străveche, încremenită, cruțându-o de orice invazie și ferind-o de orice vânt al prefacerii.

Incepe Zidul cel Mare dela Oceanul de răsărit și înconjoară, spre miazănoapte, toate provinciile Chinei. Trece peste culmile celor mai înalți munți și încalecă peste cele mai adânci prăpăstii. Se spune că atunci când a fost zidit, n'a mai rămas piatră în munți, nisip în mare, apă în râuri, lemne în păduri.

Stăteau oamenii soliei și nu se mai săturau privind și minunându-se. În sinea lui, Radu Marcu se gândea la cetățile din Moldova, la Suceava, la cetatea Țari-gradului, la Stettin și le vedea ca niște jucării alături de Marele Zid care înconjoară o țară cât un sfert din fața pământului.

— Ce puternici au fost stăpânitorii acestei țări și ce robitorul popor care a ridicat, a cioplit piatra și a făcut cărămizile acestui zid uriaș și fără capăt...

— Și orașele chineze-s tot așa ca niște cetăți, observă și Veniukov. Deci China-i o puzderie de cetăți într-o cetate uriașă.

Iar Milescu adăugă :

— Multe spune acest zid despre puterea stăpâni-

lor Chinei. Dar tot așa de multe grăește și despre cugetul și inima lor. Zid cât hotarul, să nu pătrundă nici pasărea, nici gândul din afară... Ca să legăm țările noastre într-o veșnică prietenie, mi se pare că va trebui să dăruim acest zid, cu toate ale lui.

24

Și între slujitori se povesteau multe în legătură cu Zidul cel Mare. Li Iui-lin își amintea de luptele care s'au dat, cu cinzeci de ani în urmă, aici, la Marele Zid, între chinezi și manciurieni. Povestea că după ce, cu mare greu, a trecut zidul, hanul manciurian Abahai a ocupat Pekinul. Rugându-se către talmaci să nu-l pârască, Li Iui-lin vorbea în șoaptă despre răscoala condusă de Li Țzî-cen, răscoală stârnită odată cu năvala manciurienilor. Li Țzî-cen a pornit războiul ca să scape norodul de robia vanilor. La început avea numai treizeci de mii cu el. Dar îndată a strâns în juru-i un milion de răsculați.

— Și ce făceau Li Țzî-cen și cu oamenii lui? Ucidea pe vani, asta făcea. Răzbuna norodul. Împărțea țăranilor pământul. Scutea de dări și de datorii pe toți cei săraci. Li alunga pe manciurieni, elibera poporul. Asta făceau Li Țzî-cen și oamenii lui...

— A cucerit Li Țzî-cen chiar și Pekinul, acum treizeci și două de primăveri. Atunci s'a spânzurat cel din urmă împărat din neamul Min, spunea un alt oștean, cu o cicatrice mare în obrazul stâng. Eram chiar în Cetatea Roșie, atunci. Mamă, ce deznădăjduiți erau toți vanii cei mari!... Dar eu mă bucuram, în sinea mea. Ziceam că Li Țzî-cen va fi un ocârmuitor mai bun. A ucis cinci sute de mari dregători, iar pe ceilalți, câți i-a prins, în lanțuri. Luptând împotriva manciurienilor, Li Țzî-cen era gata să-i birue și să-i alunge. Dar a venit atunci marele van și conducător de oști U San-gui. La început U San-gui lupta și el împotriva manciurienilor. Dar când a văzut răscoala poporului, a intrat spaima și una în el. Și a încheiat U San-gui pace cu manciurienii și, împreună, au copleșit și au înfrânt

pe răsculații lui Li Tzî-cen. I-a alungat tot mai mult spre asfințit, nimicindu-i. Dar manciurienii n'au mai plecat din Pekin. Urmașii lui Abahai au întemeiat o dinastie nouă : dinastia Țin. Lui U San-gui i-a părut rău că a trădat. Acum chiar se războiește, în miazăzi, împotriva lui Kan-Si. Dar zădarnic. Manciuurienii, înțeleși cu vanii chinezi, au înjugat iar norodul, ca și în timpul dinastiei Min.

— S-a schimbat numai numele : Țin în loc de Min. Incolo... Pentru că sânt puțini, manciurienii se slujesc acum tot de marii dregători chinezi. Iar pe noi, chinezii, ne silesc manciurienii să purtăm cozi, ca și dânsii ; semn că sântem supuși.

25

Trecură un zid mai mic și poposiră. În dreapta, ruinele unui vechi oraș.

Oamenii din satul apropiat le-au adus căruțe și vite de schimb : cai, măgari și boi înhămați de-a-valma. Aduseră și foarte buni cai de călărie.

Ridicând popasul se îndreptară spre porțile ferecate ale Marelui Zid. După câteva minute de așteptare în fața turnului înalt și gros, acoperit cu mazăgă veche, porțile se deschiseră. Sub bolta arcuită, întunecoasă, lângă poarta desferecată din tarânci grele de fier, îi aștepta guvernatorul acelui ținut. Li primi salutându-i cu cinste. Un slujitor socoti numărul solilor care păseau la miazăzi de Marele Zid și-i însemnă într'un catastif.

Trecură trei ziduri prin porți asemănătoare. Intre ziduri se aflau locuințele străjerilor.

Aici, Askaniamă și guvernatorul îl poftiră pe ambasador în odaia de primire, oferindu-i ceai.

— Te cinstesc în numele împăratului Elke-taifin, spuse guvernatorul.

După acest scurt ceremonial, săltând iar în șei, ajunseră în orașul de graniță Sin Fen-kul, cu clădiri mari din cărămidă, ori din granit necioplit. Solia a fost găzduită într'o curte boierească, foarte încăpătoare. Li se

dădu doi porci peste tainul zilnic, pui, orez și tarasun — o băutură făcută din orez. Dar nu li se îngădui să umble prin oraș. O strajă numeroasă păzi toată noaptea porțile curții, iar alta străjui căruțele cu bagaje. Orașul era vestit pentru negoțul lui.

A doua zi, 11 Mai, urmară drumul prin orașe și sate, înconjurată de livezi bogate. Înaintea lor mergeau acum doi călăreți purtând două stegulețe galbene, care arătau rangul lui Ma-La. La vederea acestor stegulețe, trecătorii se opreau, descălecau, dacă erau călări, și se închinau, făcând trei plecăciuni până la pământ.

După o bună bucată de drum îi întâmpină un călăreț foarte grăbit. Grăi cu Askaniama, scurt. Askaniama se apropie, în trapul calului, de Milescu și-i spuse cu tremur și îngrijorare în glas :

— Azi o să ne întâlnim cu un van foarte mare, trimis în țara mongolilor cu o scrisoare a slăvitului împărat. Va trebui să respectăm obiceiul, să îngenunchem în fața scrisorii măritului împărat și să stăm cu fruntea plecată în țărână, până trece.

— Eu înțeleg să aveți datini străvechi, osebite de ale noastre, grăi Milescu. Dar ele sânt numai ale voastre. Dacă vanul ar fi fost trimis într-o întâmpinare a soliei mele, aș fi descălecat, să-l primesc și să-l salut. Dar dacă trece, cu alte țeluri, nu sânt îndatorat să-l salut. Cu atât mai puțin să-mi plec fruntea în țărână. Inșă pentru prietenia ce-mi arăți, la întâlnirea cu vanul, mă voi abate, cu oamenii mei, de partea cealaltă a drumului, ca să nu împiedic ceremonialul domniei-tale.

Urmă o discuție foarte aprinsă. Askaniama se arătă nespus de jignit. Milescu fu nevoit să-i amintească iarăși că nu se află aici din sloboda-i voie și că nu grăiește în numele său, ci în numele țarului pe care-l reprezintă. Iar dacă s'ar umili, plecându-se cu fruntea în țărână în fața unui van, e ca și cum însuși țarul s'ar umili. Iar asta nu-i nici îngăduit, nici cu putință.

Ma-La n'avu încotro. Când se întâlni cu marele dregător, caravana lui Milescu se abătu oleacă din drum, lăsându-i trecerea slobodă. Înaintea cortegiului

marelui van mergeau șapte slujitori, fiecare cu câte un steguleț mic, galben; urma apoi un slujitor care purta în spate cutia cu scrisoarea împărătească, învelită în mătasă galbenă. Un alt slujitor ținea o umbrelă mare deasupra purtătorului scrisorii. Vanul și însoțitorii lui veneau mult în urmă. Ma-La și toți ai lui descălecară, se prăbușiră în genunchi, lipindu-și frunțile de pământ; stătură așa până trecu scrisoarea. După asta, numai Askaniama încălecă repede și-l salută pe van, de călare. Apoi grăbi să-l ajungă pe Milescu. Merseră alături câțeva vreme. Era mândros Ma-La. Dar Milescu îi puse multe întrebări despre obiceiurile chinezilor și despre însemnătatea lor, silindu-l să vorbească și să-și ostoiască mânia.

26

Drumul se deschidea printre lanuri și grădini bine îngrijite. Rușii admirau verdeața puternică a podgoriilor și roșul câmpurilor de mac ori luciul frunzelor mari de revent. Pe coline, în mijlocul unor frumoase crânguri, se ridicau pagode mari, colorate. În spatele crângurilor se ridicau munți stâncoși și goi.

Drumurile erau foarte bune, netede și bine pietruite, atât pe câmpie cât și prin munți; din zece în zece verste se aflau turnuri de pază, iar din optzeci în optzeci de verste se găseau hanuri bune pentru găzduirea călătorilor.

În caietul lui, Milescu descrie o mănăstire mare de lamași întâlnită în drum. Zidurile acelei mănăstiri erau zugrăvite în culori minunate. Un gong uriaș atârna de doi stâlpi. În mijlocul împrejmuirii zidurilor, o pagodă înaltă, cu trei rânduri de acoperișuri; în interiorul pagodei se afla statuia unui idol mare, vopsită, reprezentând un rege, cu coroană pe cap, cu îmbrăcămintea din strălucitoare mătasă vișinie, cu ochii din pietre scumpe, cu sclipăr ce dădea fiori de groază. Statuia era înconjurată de o perdea uriașă; în față avea o masă unde ardeau lumânări în sfeșnice, iar dintr-o cătue de argint fumea tămâie; deasupra

atârna o candelă mare, de argint. De o parte și de alta a idolului se rânduiau statui cu fețele văpsite, iar în stânga se ridica un copac cu frunze strălucitoare, în toate culorile. Alături, o sabie de oțel și un arc uriaș. Pe ziduri erau zugrăvite armate și bătălii, care amintiră Milescului de bătăliile lui Alexandru cel Mare zugrăvite în templele grecești.

Aici, răspunzând întrebărilor, zagurkeiul de credința *dao* îl întrebă multe pe preotul Petru despre religia creștină. Asculta cu mare băgare de samă povestiri din biblie, așa cum i le tălmăcea Kan-kukai. Dar nu-î plăcea învățătura creștină. I se părea prea copilăroasă.

— Zici, Pe-tru, că Dumnezeu a făcut pe oameni și li-i ca un părinte? Atunci de ce i-a izgonit din grădina fericirii? Pentru un măr? Cum adică: un măr și un șarpe prețuesc în fața lui Dumnezeu mai mult decât omenirea? De ce spuneți că-i bun Dumnezeul vostru? La noi nu-i așa. Mărul îl mâncăm noi, fiindcă-i gustos și fiindcă noi sădim și îngrijim pomul care-l dă. Iar pe șarpe îl ucidem... Nu-i dăm voie lui Dumnezeu să ne sperie cu șerpi și să ne pedepsească pentru un măr, pe care gingaș ni l-a întins o femeie frumoasă...

27

Coborînd în ținuturi de câmpie, călătorii văzură iarăși Marele Zid cum urca și cobora, ca un brîu uriaș, pierzîndu-se în nemărginirea zării dinspre oceanul cel mare ca și în largurile dinspre Tibet.

Ajunseră iarăși la un oraș cu ziduri groase, cu turnuri înalte și cu porți ferecate. La porți păzeau ostași cu arcuri lungi și cu buzdugane grele. În oraș erau mai ales multe temple, cu idoli colorați și auriți. Cazacii aflară că în acest oraș se face un bogat negoț cu fructe și legume de tot soiul. Pe uliți întâlneau femei cu copii în spate, călcând mărunț pe tălpi schilodite. Întrebând de ce merg așa, Milescu află că, dorind să aibă picioarele mici, femeile chineze și le leagă strâns

în feșe, încă din copilărie. Și pentru că au picioarele strâmbe, merg parc'ar, călca în vârful degetelor.

În drum spre Pekin, văzându-l pe Milescu cum se minunează de înfățișarea orașelor chinezești, că-l interesează obiceiurile și viața oamenilor, că-i încântat de câte noutăți află, Askaniama crezu c'a venit ceasul potrivit să deschidă iar vorba despre scrisoarea țarului :

— Va trebui să fie înmânată — arăta el — marelui dregător care ocârmuiește Li-Pu.

— Nicăieri nu se obișnuiește a se preda scrisorile altcuiva decât celui căruia au fost adresate. Dacă bogădihan dorește în adevăr pace și prietenie cu țarul, trebuie să-i primească el însuși scrisoarea.

— Eu ți-am spus de pe Naun care sânt obiceiurile noastre. Și la noi obiceiurile sânt legi sfinte.

— Dacă ai fi spus că asemenea obiceiuri sânt legi sfinte, care nu se pot schimba pentru nimic în lume, nu plecam spre cetatea de scaun. Mă întorceam înapoi dela Naun.

— Dacă nu te supui obiceiurilor noastre, pățești ca Teodor Baikov.

Controversele cu Ma-La îl amărau nespus pe Milescu. Legăturile dintre ei iar se aspriră. Dar asta nu-l împiedica să observe ținuturile prin care treceau, să însemne verstele străbătute, să urmărească direcția Marelui Zid cum se pierdea în zare ca o curea cenușie.

La 12 Mai, Askaniama și-a trimis zagurkeii înainte, la Pekin, să vestească sosirea soliei.

Și mergând înainte caravana întâlnește iară orașe foarte populate, pagode cu statui bogat împodobite, îmbrăcate în veșminte care aminteau straiile popilor noștri, mănăstiri cu călugări care nu mănâncă niciodată carne, poartă numai haine negre și-s osebit de grijulii cu toată lumea ; întâlnește cetăți întărite, canale pe care pluteau bărci, poduri larg arcuite din piatră sură.

Cu cât se apropiau de capitală, cu atât drumurile erau mai bune și monumentele erau mai strălucitoare. De-a-lungul drumului, la fiecare mănăstire ori sat se aflau fântâni mari de piatră, iar lângă ele, oameni gata să dea apă trecătorilor însetați. Și asta îi aminti

lui Milescu de Moldova și de femeile care, de lângă fântână, întind cu un zâmbet cald cofa de apă spre drumețul ostenit.

Din câte izbutise să afle până acum, Milescu scrisese în caietul lui, lăudând mai ales drumurile, întăriturile orașelor, zidurile, porțile, turnurile, podurile și frumusețea pagodelor. Chinezii nu ținosec literele, ci scriu cu semne, cred în magie și studiază foarte mult filosofia și astrologia. Și deplângea pe bietele femei, că din pricina modei și a obiceiurilor au picioarele schilodite.

În amiaza zilei de 15 Mai 1676, caravana soliei ruse condusă de Neculai Milescu Spătarul ajunsese în sfârșit la poarta de miazănoapte a Pekinului.

Primul zid al cetății era din pământ. La poarta lui, solia a fost întâmpinată de zagurkei și de ajutoarele lui Askaniama dela Li-Pu. Aceștia îl poartă pe Milescu și pe însoțitorii lui în casă, oferindu-le ceai.

Apoi porniră mai departe, spre al doilea zid, înalt și puternic. La temelie, de-o latură și de cealaltă, zidul e clădit din stane de granit, apoi din cărămidă; la mijloc e bătut pământ, așa că pe el se poate ușor umbla călare ori cu căruța. De jur împrejur acest zid e înconjurat de apă curgătoare. Porțile erau apărate de câte două turnuri mai mici, din fier, deasupra având firide pentru arcași. La fiecare poartă stăteau de pază câte opt soldați înarmați cu arcuri și lănci. Pe sub un turn imens, cu porți de aramă ferecate în drugi groși, solii intrară în oraș.

Mergând pe străzi largi, cu multe prăvălii mari, bogate, ajunseră la Cetatea Roșie, cetatea împărătească, înconjurată de un alt zid, înalt cât zidul Kitai-gorod din cetatea Moscovei.

Dela Naun până aici, solia călăuzită de Milescu a făcut douăzeci și nouă de zile, străbătând drumul în pasul căruțelor cu boi. Dela Zidul cel Mare la Pekin a mers o sută treizeci și trei de verste, în cinci zile, pe drumuri foarte bune, cum nu se află nicăieri în Europa.

Asupra tuturor rușilor, Pekinul făcu o puternică impresie; îi uimi chiar străzile largi, clădirile înalte, pră-

văliile împodobite, piețele mari, podurile de piatră cu margini frumos sculptate, palatele din marmoră, pagodele înalte, zvelte, minunat colorate. Nu mai văzuseră nicicând un oraș așa de împodobit.

Solii ruși au fost găzduiți într'un palat mare, unde mai înainte fuseseră cartiruiți solii olandeze și portugheze. Curtea era foarte largă, dar multe clădiri erau vechi și ruinate. Aici se răsturna parcă pe dos impresia pe care o făcuse orașul... „Totul este trist ca'ntr'o pușcărie, însemnă Milescu în caiet. Abia intrat-am și la porți se și rânduiește o strajă puternică... Iar pentru hrană ne-au dat miei, fructe și vin“...

În sfârșit, solia țarului Rusiei intrase în Pekin, cetatea de scaun a lui bogdihan. Dar ea era pusă sub straja rânduită de vanii și de marii dregători kitaiți. Așa aveau ei obiceiul să se poarte cu solii.

Împotriva acestor mari dregători kitaiți și a străvechilor lor datini, Neculai Milescu Spătarul și întreaga solie pe care o ocârmuia începea, la 15 Mai 1676, o lungă și aprigă luptă.

PEKIN — ORAȘ INLANȚUIT CU ZIDURI
PREA GROASE ȘI DATINI PEA VECHI

Întrând în Pekin, Milescu nu ştia că solia cârmuită de el stârnea, printre marii dregători şi printre vanii chinezi, o adevărată furtună. Cu ajutorul lui Askaniama, faima soliei lui Milescu se răspândi repede în Pekin. Mulţi dregători sfătuiau ca solia rusă să fie trimisă imediat îndărăt. Dar împăratul Kan-Si porunci să fie primită. Vanii şi dregătorii fură siliţi să se supună. Ştiau însă că au ei mijloace, dacă-i nevoie, de a umili o ambasadă oricât de strălucită, de a frânge şi de-a zădărnici munca unui om oricât de iscusit şi de luminat.

Milescu nu ştia că aici, în Pekin, avea de întâmpinat piedici mult mai grele decât toate piedicile întâlnite prin taigaua siberiană, pe Baikal ori prin urgişul pustiu Gobi.

La început, văzându-se străjuiţi din porunca dregătorilor chinezi, neguţătorii alăturaţi soliei lui Milescu mult se speriară. Crămăluierile, nerăbdarea şi teama lor stricau mult soliei ţarului.

La Pekin, Ma-La îşi schimbă iar pielea. Venind în cameră la Milescu, porni dela capăt discuţia despre predarea scrisorii ţarului.

— Dacă nu-mi înmânezi mie scrisoarea — ameninţă iar Askaniama — eu voi fi pedepsit, iar dumneata te vei întoarce îndărăt, cu mâinile goale, ca şi Baikov. Şi toată truda-ţi va fi zadarnică.

Cu multă osârdie şi sinceritate, Spătarul Milescu înfăţişă obiceiurile şi rânduielile obşteşti ale soliilor, la toate ţările din lume, dovedind că nicăieri nu se procedează aşa. Incredinţă pe Askaniama că ţarul Moscovei este dintre cei mai mari împăraţi de pe pământ şi, în afară de asta, este vecinul Chinei; iar vecinii nu pot fi nepăsători unul faţă de celălalt.

— Spun încă odată: dumneavoastră aţi chemat această solie şi nu puteţi, n'aveţi dreptul s'o umiliţi, s'o necinstiţi, supunând-o la înjosiri, când ea

răspunde invitației și vine cu gând curat de prietenie și pace. Iar pacea fără respectul drepturilor fiecăruia nu se poate.

Askaniama înșiră iar multe vorbe, care iscusite, care viclene, vrând a dovedi că obiceiul de a pune în mâinile dregătorilor scrisorile solilor durează de mult în China, de când un trimis al unei mari puteri a săvârșit o faptă neîngăduită.

— Intocmai ca domnia-ta, acel sol de demult aducea bogate daruri și alte semne de prietenie. Împăratul de atunci s'a bucurat foarte și a poruncit să între la dânsul cu scrisoarea și cu darurile lui. Dar scrisoarea cuprindea ocări și sudălmi nerușinate, iar solul îndrugă și altele prin grai, pătând în acest chip demnitatea și sfințenia împăratului. De atunci s'a hotărât, o hotărâre sfântă, ca împăratul Chinei să nu mai primească nicio scrisoare înainte ca demnitarii să-i vadă cuprinsul întreg. Și hotărârea asta fost-a scrisă în Li-Ki, cartea canonică a riturilor, tezaur de înțelepciune străveche, alcătuită de însuși marele nostru filosof și învățător Cun-țzi. Nimeni, nici chiar împăratul nu cutează și nu poate schimba o iotă măcar din această carte, pentrucă ar săvârși cea mai mare nelegiuire. Tot ce scrie în această carte e datină sfântă pentru noi.

— Asta-i o datină greșită care ține lumea închinată, încremenită pe loc, mărite Askaniama. Iar lumea aceasta vrea să pășească înainte. Nu-i bine ca aceia care cârmuesc noroadele să fie încătușați de obiceiuri ruginite, ci ei trebuie să creeze legi noi sau să le schimbe după porunca nevoilor și a împrejurărilor care mereu, mereu se înnoesc, mereu sânt altele. Datinele voastre sânt ca zăgazurile pentru fluviu.

— Noi credem că nimic nu se schimbă. Ceea ce-i străvechi stăpânește lumea, peste regi și împărați, ca Dumnezeu însuși. Și orice schimbare este o nebunie, răspunse neclintit Ma-La, fluturând agale evantaiul. Dar să nu-ți închipui că, îndemânatic la vorbă și învățat cum ești, vei izbuti să ne înfrângi, să treci peste obiceiul nostru și să înfățișezi singur scrisoarea. Nu! Noi, vanii și marii dregători, păzim, chiar înain-

tea împăratului, puterea și sfințenia datinilor. Baikov a așteptat aici șapte luni; și dacă s'a încăpățânat, dacă nu s'a aplecat obiceiurilor noastre, izbândă n'a avut. Țarului îi arătăm cea mai mare prietenie, iar pe domnia-ta te primim cu o cinste deosebită, îngăduindu-ți să înfățișezi scrisoarea Kolailor, cei mai mari dregători ai Chinei. Și ca să înțelegi cât de mare-i cinstea asta, îți spun că, anul trecut, soliile portughezilor și ale olandezilor au înfățișat scrisorile unor dregători mult mai mici. Ce-ăr zice acum acele puteri, auzind că solul țarului a înfățișat scrisoarea împăratului însuși?

— La tot ce mi-ai spus, răspund: dacă nu-mi primiți scrisoarea după obiceiul obștesc, cinstea țarului este mai mult știrbită decât dacă nu mi-o primiți de fel. Iar cât privește ceilalți suverani, află că nu se pot plânge de precăderea acordată țarului, căci nu se pot asemui cu dânsul. Și-apoi, dacă știam acest lucru dela Naun, nici nu mai băteam calea până la Pekin.

— Dacă nu predai Kolailor scrisoarea țarului, te întorci ca Baikov!... Dacă la Naun nu-mi spuneai cuprinsul scrisorii, aveam porunca să te trimit îndărăt, iar apoi să adun oști, să merg asupra Nercinskului și Albazinului și să le distrug din temelie.

Asemenea vorbire cutezătoare și trufașă trebuia să-l descumpănească pe Spătar. Dar el surâse și aminti dregătorului kitait că fortărețele nu se spulberă ca aburul din ceștile de ceai. Și-ar fi bine să-și amintească de asediul cetății Kumarski.

— Țarul nostru are atâtă oști și arme, că ar putea cuprinde, într'un singur an, întregul ținut al Amurului. Dar măria-sa nu dorește nici sfadă, nici război, ci vrea să trăiască în pace și prietenie cu China. Pentru asta mă aflu eu aici. Iar dacă mi-ar fi poruncit să vă declar război, aș fi făcut-o de mult. Apoi se mânie și strigă către talmaci: La urma urmelor, să răspundă Askaniama, scurt: dorește bogdihan să trăiască în pace cu slăvitul țar? Da au ba?

— Dacă dorește țarul, și împăratul dorește; dacă nu, nu! se răsuci viclean Ma-La, privind pieziș pe după marginea evantaiului larg desfășurat.

Spătarul Milescu se jură încă odată că vine fără vicleșug, cu inima deschisă, că vine cu gânduri de pace. Askaniama însă nu se lăasă înduplecat. Ci repetă cu drăcească încăpățănare, sfidând :

— Ori dai scrisoarea, ori ai soarta lui Baikov ! și plecă bătând din evantai.

Spătarul Milescu se sfătuiește cu secretarii. Hotărîră să mai stărue, cu toate că neguțătorii și unii dintre însoțitori murmurau și cereau slobozenie să-și vîndă mărfurile mai repede.

2

La amiază, Askaniama se întoarce la casa soliei împreună cu Alikhamba, căpetenia vanilor din Li-Pu, despărțământul sau ministerul treburilor din afară. Aduseră cu dînșii și pe olandezul Ferdinand Verbiest, mai marele iezuiților din Pekin, care avea la curtea lui bogdihan rang de Alikhakhava. Cu toate că purta haine kitaite, Milescu înțelese repede că-i din Europa și, spre uimirea dregătorilor, începu a vorbi cu dânsul latinește. Era foarte fericit Milescu că, în sfârșit, găsise un om cu care să se poată înțelege, tălmăcind de-a-dreptul din latinește în chineză. După ce grăiră împreună vreo jumătate de ceas, Milescu rugă pe dregători să mulțumească lui bogdihan că i-a trimis un om atât de învățat, care va putea tălmăci bine și nemijlocit scrisorile țarului. Și, în fața lui Alikhamba, tălmăci fiind Verbiest, Spătarul Milescu declară încă odată ceea ce declarase și la Naun. Stărui mai ales, că solia a fost rînduită la invitația Pekinului și că dregătorii kitaiți datorî sînt să țină sama de asta și s'o primească după cum se cuvine.

Alikhamba păstra tăcere. Răspunse Askaniama, arătînd că, de fapt, cel dintâi Danilo Arșinski a propus, și încă de mai multe ori, legături de negoț între Rusia și China.

Ca să dovedească stima ce o poartă țarului alb, Kan-Si a trimis întru întîmpinarea soliei pe cei mai apropiați sfetnici ai săi. Dar dacă solul nu înmânează scrisoarea Kolailor, va fi trimis îndărăt ca și Baikov, pe care

țarul a pus să-l ucidă pentru că s'a purtat ca un încăpățânat.

— Cine v'a spus asemenea minciună? întrebă Milescu foarte supărat.

— Baikov a murit mult după ce s'a întors din Pekin; a murit de bătrânețe! adăugă Livanov, mânios.

— Măritul țar cunoștea dela Baikov asprimea obiceiurilor voastre. Chiar asta l-a și împiedicat, atâta vreme, să reia legăturile cu China. Dar după ce a primit scrisoarea lui bogdihan, ne-a trimis pe noi soli aici la Pekin, gândind că acum ne veți primi să vă fim oaspeți și să stăm de vorbă despre pace și prietenie între țările noastre.

— Vă primim după străvechile noastre obiceiuri.

— Măritul țar cere lui bogdihan să-i primească scrisoarea el însuși, așa cum se obișnuște în toată lumea, atât la suveranii creștini, cât și la cei musulmani. Și nu ne asemănați soliilor olandeze ori portugheze. Ele vin din țări mult mai mici. N'aveți decât să priviți harta și să cântăriți întinderea și puterea țării noastre cu întinderea și puterea țărilor lor. Și împăratul Romei și împăratul Turciei, și șahul Persiei primesc ei înșiși scrisorile țarului. Rugat este bogdihan se facă așijderea. Țarul nu cere marelui împărat al Chinei să născocească acum un obicei nou, ci numai să făptuiască așa cum pretutindenii se făptuește: să primească el însuși scrisoarea de înfățișare a soliei ruse.

Milescu vorbea cu hotărîre. Tălmăcind, Verbiest îl încuraja. Printre discuții, el îl înștiință pe Milescu că bogdihan a pornit chiar o cercetare amănunțită, tainică, să afle titlurile țarului și dacă împărăția Rusiei este în adevăr așa de uriașă cum se vede pe hartă.

În fața hotărîrii Milescului, dregătorii kitaiți se mulțumiră. Primiră ca Verbiest să tălmăcească scrisoarea, din latinește, după dictarea solului.

Când se apucară de lucru, cu toate că vanii mai erau încă de față, Verbiest spuse, în latinește, că în multe privințe demnitarii chinezi se poartă ca niște barbari și nu vor să dea niciunui sol cinstea cuvenită.

Ba mai mult : darurile trimise de alte țări le socotesc drept tribut, iar la scrisorile regilor și ale împăraților răspund ca niște stăpâni către supușii lor. Și asta pentrucă vanii și dregătorii se cred deasupra tuturor oamenilor, iar împăratul lor deasupra tuturor împăraților.

Tocmai atunci slujitorii vestiră că vine un tânăr van, om de încredere a lui bogdihan.

Cei doi mandarini din odaia Milescului îngălbeniră. Ma-La scăpă evantaiul din mână. Alikhamba făcu semne deznădăjduite să nu-i dea drumul încă. Lepădând toată trufia de adineauri, cuprinși de spaimă, marii dregători dela Li-Pu se furișară, pe vârfuri, ascunzându-se într'o odaie alăturată. Iezuitul urmă să tâlmăcească scrisoarea, ea și cum ar fi fost numai el cu Milescu în odaie. Tânărul van intră. Spuse lui Verbiest că l-a trimis împăratul să vadă dacă în adevăr se poate înțelege cu solul rus.

— Ne înțelegem foarte bine, spuse Verbiest. Ambasadorul Rusiei este un mare învățat. Știe multe limbi. Limba pe care o vorbim este limba latină, o limbă foarte grea, pe care în Europa n'o știu decât oamenii cei mai învățați.

Așa cum dori tânărul, Milescu scrisese cuvântul „latin“, să nu-l uite până la marele împărat. După plecarea tânărului van, Ma-La și Alikhamba ieșiră din ascunzătoare și ascultară tâlmăcirea scrisorii țarului din latinește în manciuriană. Păreau fericiți că ea cuprinde numai cuvinte bune de prietenie, de pace. La plecare, Milescu îi cinsti pe toți cu vodcă și-i însoți până la poartă. Era încredințat că a biruit afurisițele datini încremenite în ferecata carte Li-Ki. Și mult se bucura Milescu în inima lui.

3

La 20 Mai, Ma-La veni la Milescu și-l întrebă, binevoitor, de sănătate. Dar îndată strecură :

— Dregătorii cei mari se îndoesc dacă tâlmăcirea scrisorii este aidoma cu temeiul.

Asemenea ghimpe înveninat de bănuială putea scoate din sărite pe orice om. Milescu se stăpâni, gândind că marii dregători kitaiți sânt plăsmuiți nu din lut, ci din bănuială și din șiretenie împodobită cu evantaiuri din pene de struț ori de păun.

Grăi răspicat :

— Dacă bogdihan primește el însuși scrisoarea țarului, toți veți vedea că ea-i aidoma cu tălmăcirea. Scrisoarea e scrisă latinește și pecetluită cu însăși pecetea măriei-sale țarul. Părintele Ferdinand Verbiest știe latinește, „perfectissim“ și poate adevăra.

Askaniama iar începu să îndruga despre obiceiuri străvechi din cartea sfântă Li-Ki. Milescu se arătă neclintit în hotărîrea lui.

Dar după plecarea marelui dregător, porțile palatului solilor fură încuiate, străjile întărite iar prețurile pentru merindele soliei dublate.

4

În palatul împărătesc, sfetnicii de taină ai lui Kan-Si au ținut un divan, chibzuind și hotărînd asupra soliei ruse. Sfatul a rezumat astfel neînțelegerile cu solul Rusiei : a) atacul cazacilor asupra ținutului Amur, chiar în timpul soliilor lui Baikov, Tarutin și Seitkul, iar solii au spus că cei care atacă sânt niște tâlhari ; b) știrile sosite dela Nercinsk și Albazin au arătat că acei cazaci nu sânt tâlhari, ci oameni ai țarului ; deci solii, în cap cu Baikov, n'au spus adevărul ; c) fuga lui Gantimur la cetatea Nercinsk, cu tot tribul lui. Împăratul îl cere îndărăt ; solul se leagă de un singur cuvânt : că nu a putut citi cartea împăratului Chinei ; d) Seitkul și Tarutin pretindeau că au scrisori de negoț iscălite de țar, ceea ce în urmă s'a aflat a nu fi adevărat. Și încheiau : „Acestea toate ne fac să nu avem încredere în domnia-ta, până nu vom vedea scrisoarea și să ne temem că și domnia-ta, ca și toți ceilalți soli, vrei să ne înșeli”.

Grea bătălie diplomatică și înverșunată avu de dus

Spătarul Milescu, când Askaniama se înfățișă cu aceste puncte ale neînțelegerilor. Din nou grăi cu înflăcărare despre ținutul Amur și despre Gantimur.

— Născociți piedici, cinstiți dregători, urmă Milescu. Oricine știe că neguțătorii au doar scrisori de sloboadă trecere, date de voievodul din Tobolsk și că, nicicând, țarul n'a dat acestora scrisori iscălite de mâna lui. De ce născociți mereu piedici? Au nu v'a plăcut cuprinsul scrisorii pe care v'am adus-o eu din partea țarului?

— Așa cum e tălmăcită, pare o scrisoare de prietenie; dar noi ne temem... ne temem să nu fie ascuns ceva în spatele pecetei... și-și flutură scurt evantaiul.

— Bogdihan ți-a poruncit, cinstite Askaniama, să-mi pui asemenea cumplită întrebare, ori ea vine numai dela domnia-ta? surâse trist Milescu.

— Măritul împărat n'a cerut... și nici nu va cere vreodată ceva dela țarul alb... se bâlbâi Ma-La, răcorindu-și fața cu evantaiul.

— Ba a cerut, de pildă, stârpirea neînțelegerilor dela hotarul cu Siberia. Și mă mir cum ai uitat, Askaniama, că domnia-ta însuși ai trimis goneți la Ner-cinsk și ai cerut, în numele lui bogdihan, această solie. Deci ați cerut câte ceva dela noi și veți mai cere și de-aici înainte. Că altfel nu se poate în lume.

Ma-La înghiți în sec și surâse strâmb pe după evantai, apoi cârmii iar vorbirea: în dorința de a dovedi prietenie țarului alb, el însuși, Askaniama, a deschis larg porțile la Li-Pu pentru primirea soliei ruse, ceea ce n'a făcut până acum pentru nicio altă solie, pentru nimeni.

— Și apoi n'am propus ca un zagurkei să vină și să ia scrisoarea, ci înșiși sfebnicii de taină ai marelui împărat, cinste de care deasemeni nu s'a bucurat niciun ambasador în China.

Dar Verbiest, tălmăcind, adăugă că asta-i o minciună. Fără a clipi, ca și cum ar fi tălmăcit vorbă cu vorbă numai spusele dregătorului, iezuitul urmă:

— De trei ori, chiar în fața mea, împăratul a poruncit lui Ma-La să caute în acte și în cărți vechi să

vadă dacă nu se află cumva un precedent care să-l îndreptățească a primi personal scrisoarea țarului. Împăratul vrea să te primească. Se împotrivesc însă sfetnicii. Ei stăruie să se respecte datina cea veche... Li-i teamă ca nu cumva, în scrisoare, țarul să-i trateze așa cum îl tratează ei pe țar, adică dela superior la inferior... Li-i teamă ca nu cumva între manciurieni și ruși să se lege prietenie peste capetele și împotriva marilor mandarini kitaiți, strecura Verbiest câte o lămurire în cursul tălmăcirii, și-l îndemna pe Milescu să nu se dea bătut.

— Ce-ai zice domnia-ta, Askaniama — întrebă Milescu — dacă ai trimite pe cineva la mine cu o scrisoare să mi-o înmâneze el însuși, iar eu nu l-aș primi, ci i-aș zice: „Dă-o slugilor“! Nu te-ai simți batjocorit?

Askaniama n'avu alt răspuns decât mișcările grăbite ale evantaiului și retragerea la adăpostul „datinei străvechi“.

— Și-apoi, ce-ar zice poporul? urmă el parcă bucuros că i-a trecut prin cap o astfel de dovadă. Ar zice că de frica rușilor, marele nostru Elke-taifin calcă chiar cele mai sfinte rânduieli ce stau, de două mii de ani încoace, la temeiul împărăției noastre.

— Poporul nu vrea decât pace! strigă Milescu. Puțin îi pasă de niște rânduieli străvechi și mucedel!

— Ba nu, poporul nostru bănuie de mult, și-i furios că vreți să ne impuneți credința și rânduielile voastre. Căci trebuie să știi că la noi obiceiurile străvechi sânt tot una cu legea și cu credința. Ce-ar zice poporul dacă le-am lepăda?

— În sfârșit, ajuns-am acolo unde doream. Noi spunem că obiceiurile sânt alcătuiți vremelnice, poruncite de împrejurări. De aceea conducătorii noroadelor nu-s legați de ele, ci dimpotrivă, dacă-i nevoie alcătuiesc altele. Noi nu ne facem din obiceiuri lanțuri care să ne țină legați, înțepeniți. Noi mergem înainte cum ne poruncește viața. Țarul, într-o măsură oarecare, cunoștea puterea datinei la voi; dar socotindu-l pe

bogdihan autocrat, cu puteri depline, a crezut că pentru a încheia legături de prietenie și pace, va frânge unele concepții greșite și obiceiuri străvechi, care socot că țarul și bogdihan nu sânt și nu pot fi egali.

— Da, împăratul nostru este autocrat absolut. Dar dacă primește scrisoarea din mâna solilor, își stăbește tocmăi onoarea și măreția, care-l țin în fruntea împăraților lumii.

— Ce fel de autocrat, dacă-i înlănțuit, închingat în niște obiceiuri atât de ruginite, în niște concepții atât de greșite?

— La noi obiceiul domnește ca Dumnezeu asupra lumii.

Ferdinand Verbiest admira mult priceperea, îndemnarea și cultura diplomatică a solului Rusiei. Și nu precupețea cuvintele de laudă când vorbea despre dânsul cu vanii ori cu bogdihan însuși. Strecură iară printre cuvintele tălmăcite din chinezește :

— Dregătorii chinezi sânt de neclintit când e vorba de datinile străvechi. Ele alcătuiesc însăși ființa lor. Cu prestigiul acestor obiceiuri, mandarinii îi domolesc, îi subjugă acum pe manciurienii cuceritori, recâștigându-și puterea și stăpânirea asupra Chinei.

Atunci Neculai Milescu Spătarul hotărî, după sfatul cu însoțitorii lui, să propună înmânarea scrisorii fratelui hanului.

— Nu-i obiceiul ! se împotrivi neclintit Askaniama. Scrisoarea trebuie să me-o înmânezi nouă, dregătorilor, și nimănui altuia.

Urmă o tăcere lungă. Milescu sta încruntat, nespul de mâhnit. În barbă parcă-i luciră mai multe fire albe. Ma-La îl pândeă cu ochi șireți, foșnind ușor din evantai. Apoi își pierdu răbdarea și întrebă :

— Ce să spun sfetnicilor ?

— Nimic ! răspunse Milescu.

Și-l lăsă pe Askaniama să plece cu mâinile goale, fluturând din evantai.

Trecură câteva zile. Căldura era zăpușitoare. Neguțătorii, tot mai nerăbdători și mai speriați, începeau să arunce învinuiri fățișe și cuvinte de ocară asupra lui Milescu.

— Nu știe să cârmuiască solia, striga Boris Zotov. Se poarta ca un apusean mofturos într'această țară de sălbatici.

— Am așteptat trei luni pe Naun; câtă vreme o să mai pierdem? Când o să ne mai vindem mărfurile?

Mângâierea lui Milescu a fost, în acele zile, vizitele lui Ferdinand Verbiest. Iezuitul îi vorbi mult despre China și despre cartea lui Martino Martini privitoare la această țară. Ii povesti viața acestui preot, și el misionar iezuit, născut în Italia la 1614. Lăudă răbdarea și priceperea cu care Martino Martini a studiat patru ani istoria și moravurile Chinei.

— A călătorit mult. A fost chiar răpit de pirați, pe când străbătea oceanele. A scris mai multe cărți despre China: „Atlas Sinensis, hoc est descriptio imperii Sinensis una cum tabulis geographicis”¹, tipărită la Amsterdam în 1655; „Sinicae historiae decas prima”², tipărită la München în 1658; „De bello tartarico in Sinis”³, tipărită la Roma în 1654. Martin a murit acum cincisprezece ani la Hang-cen, după o viață rodnică.

Și pornind de aici, vorbiră îndelung despre împărăția, puterea și bogăția Chinei, despre obiceiurile și firea chinezilor și mai ales despre apucăturile vanilor și ale dregătorilor.

Călugărul iezuit Ferdinand Verbiest era un om de cincizeci și trei de ani, înalt, voinic, inimos și cu minte ageră. La curtea lui bogdihan îl adusese, ca astrolog și tălmăci, iezuitul Adam Schall, care a fost astronom și meșter calculator în timpul dinastiei Min, dar pe care manciurienii l-au păstrat și l-au făcut chiar

¹ „Atlas chinez, unde este descris imperiul chinez, cu o hartă geografică”

² „Prima decadă a istoriei Chinei”.

³ „Despre războiul tătarilor în China”.

mandarin de rangul întâi. Acești iezuiți se bucură de mare trecere la curtea din Pekin, pentru că sânt astrologi, iar chinezii se preocupă mult de cititul în stele. La sfârșitul vieții, Schall l-a recomandat pe Verbiest. De atunci iezuitul Verbiest stă în fruntea „Oficiului de astrologie”; aici cercetează mersul stelelor, face calendare, vestește eclipsele de soare și de lună, îl povățuește pe împărat, cu ajutorul aștrilor și asupra ceasurilor norocoase ori nenorocoase pentru începutul lucrărilor mai de seamă, învață pe soldați să tragă cu tunul în timpul eclipselor, să alunge demonii care vor să mănânce soarele; slujește, în împrejurări deosebite, ca tălmăci și ocrotește cele două biserici catolice din Pekin. Știe bine chineza și, de curând, a învățat și manciuriana. Chinezii îi spun Nan Huai-jen. A tipărit, chiar aici la Pekin, o carte în latinește despre introducerea astronomiei în China.

Intr'acest chip, Milescu afla tot mai mult despre viața de acum și despre istoria de altădată a Chinei. În inima lui sporea dragostea pentru poporul chinez, întâiul născocitor a numeroase lucruri de mare folos omenirii: țesutul mătasei, fabricarea hârtiei, meșteșugul navigației pe mare, praful de pușcă, arderea cărbunilor de pământ. Rău îi părea însă că vanii și dregătorii au închis țara cu ziduri: nu dau și nu primesc nimica. Zicea Milescu către Verbiest:

— Este mare nevoie aici de primenire; să bată în China vânt nou, asta ar trebui. Să învățăm și noi dela kitaiți și kitaiții dela noi.

— Stăpânitorii Chinei se țin după învățătura lui Cun-țzi, sau cum îi spunem noi, Confucius, adăugă Verbiest. Acest filosof s'a născut, după socotelile mele, cu 551 de ani înaintea vremii noastre. El învață că toți cei care sălășluiesc într'o societate trebuie să-și îndeplinească îndatoririle fără cârtire. Confucius nu îngăduie nimănui să iasă, să treacă peste rânduiala obișnuită. Se ridică împotriva schimbărilor. El zice: „Împăratul trebuie să fie împărat, supusul — supus, tatăl — tată, iar fiul — fiu”. Cun-țzi a propovăduit venerația strămoșilor și a mormintelor lor. Acest filosof a poruncit să fie cu strășnicie îndeplinite cele scrise,

poate de el, poate de ucenicii lui, în cartea Li-Ki, cartea riturilor, a rânduielii, a legăturilor dintre oameni. La început, aceste rânduieli au fost trebuitoare: s'a putut întări familia și împărăția chineză. Dar acum, după ce au trecut mai bine de două mii de ani, acele rânduieli au devenit prea strâmte, prea vechi, cum însuși ai băgat de samă. Vanii folosesc acum învățătura lui Confucius și o păzesc cu strășnicie; ea le ajută să-și mențină puterea și stăpânirea asupra poporului. Datina înșamănă, la urma urmelor, stăpânirea vanilor, înveșnicirea acestei stăpâniri. Mandarinii socot cuvântul „progres“ un cuvânt rău, diavolesc. Fug de el ca de necuratul. Pentru dânșii, solia domniei-tale este ceva cam neobișnuit, care țintește să spargă vechile obiceiuri, ceva care le tulbură liniștea pentru că aduce lucruri noi și văzduh proaspăt. De aceea se și poartă așa cu domnia-ta. Iar domniei-tale, om trăit numai în Europa, aceste purtări și credințe ți se par foarte ciudate. Ca să stăpânească o țară așa de mare, vanii au neapărată trebuință de puterea datinilor, de păstrarea neștirbită a rânduielilor străvechi, a stăpânirii vanilor. Chiar pe împărat, de asta l-au și numit Elke-taifin, adică pacea neștirbită: să păstreze totul în cea mai neschimbată stare, în neclintire, dela începutul lumii și în veac de veac. Înălții dregători spun, cum l-ai auzit și pe Ma-La: „Obiceiul străvechi, ca un Dumnezeu, domnește asupra lumii“. Pentru că se cred superiori tuturor oamenilor de pe pământ, cu greu primesc solii altor țări și nici nu vor să încheie tratate. Vanii înșelau poporul zicând, de pildă, că numai chinezii văd cu amândoi ochii, că ceilalți oameni văd doar cu un singur ochi. Ei zic că împăratul lor este „Dumnezeu pe pământ“ și „Stăpânul lumii întregi“. Iar împăratul Chinei îi socoate pe ceilalți regi și împărați niște „supuși“.

Verbiest căută să-l încredințeze pe Spătar că Elke-taifin, fiind un tânăr din plămadă manciuriană, dorește să sfarme cătușele constrângerilor impuse de obiceiuri străvechi.

— De aceea nu-l miră, nici nu-l mânie uimitoarea domniei-tale dârzenie. Ci parcă mai degrabă îi place

când îi înfrunți pe mandarinii și-i prăjești în frigarea spaimelor că le vei nesocoti dătinile străvechi. Kan-Si nu se teme de înnoiri, cum se tem vanii. Se preocupă de astronomie, de știință, discută cu oamenii învățați. Vrea să cunoască lumea, schimbările și progresul ei. Ar vrea chiar să introducă în împărăția lui ce-i bun din alte țări. Dar e prea tânăr — abia are douăzeci și trei de ani, și încă nu știe cum să-i răpună pe vani. Împăratul vrea în adevăr o înțelegere cu țarul Moscovei. De ce? Pentru că are de dus o luptă grea împotriva lui U San-gui. Acesta-i un van din cei mari care s'a răzvrătit, a ocupat întinse ținuturi din miazăzi și vrea să se facă împărat și să-i alunge pe manciurieni. Ca să poată lupta împotriva acestui răzvrătit puternic, Kan-Si are nevoie ca hotarul dela miazănoapte să fie liniștit. Înțelegi? Dinastia Ţin este prea nouă, și pentru mulți chinezi — uzurpatoare și barbară. Manciurienii au supus China acum treizeci-patruzeci de ani. Dar, puțini la număr, cuceritorii și-au pierdut, de fapt, repede puterea; vanii și dregătorii înfrânți au cucerit, au copleșit pe învingători cu cultura lor superioară și cu obiceiurile lor milenare.

— Dacă-i așa, primenirea vieții în China tot nu se poate face, chibzui Milescu.

— Ai dreptate. Făcând adânci temenele în fața tânărului Kan-Si, vanii îl pândesc să nu-și întărească puterea, să nu se apropie de popor, să nu aibă prieteni în afară. Cu drăcescul meșteșug al dătinilor străvechi, culese din cartea Li-Ki, îl strâng ca'n chingi. De asta te silesc și pe domnia tă să te supui obiceiului străvechi. Dacă te-ar lăsa să le calci obiceiul, ar însemna că-ți îngăduie să le surpi însăși temelul puterii, însăși viața.

Ca să-l ajute a înțelege și mai bine aceste lucruri, Verbiest i-a dat lui Milescu o carte, în latinește, despre ceremonialul chinez la primirea ambasadurilor.

— De bună samă că nu vei izbuti să le birui încăpătânarea; dar înfruntă-i cât poți mai mult, ca să vadă marii demnitari kitaiți că lumea nu-i numai a lor.

Spătarul Milescu îl îmbie pe iezuit cu băuturi gustoase. Deși călugăr, Verbiest dădea de o parte cucernicia și bea. Că-i mai dulce vodca zăcută cu miere și mintă, după rețeta unor călugări dela mănăstirea Troiței din Moscova, decât orice cuvânt de înțelepciune biblică. Limbile și mai slobode deveniră.

— Au să te silească, la înfățișarea înaintea lui Kan-Si, să împlinești ritualul cou-tou. El cuprinde nouă plecăciuni până la pământ. Și asta nu-i numai o închinare, ci-i o prosternare, o jalbă, o rugă supusă. Cou-tou ar însemna atingerea pământului cu fruntea.

— Pentru un sol al țarului acest ritual este cu totul umilitor. Ca trimis al țarului nu pot, nu trebuie să mă prostern în fața nimănui.

6

În convorbirea din 25 Mai, Askaniamă își puse o mască nouă, măiestrit de vicleană. Își prefira alene evantaiul și, cu un zâmbet trist, îl învinuia pe țar că a trimis un sol ca Ni-ko-lai.

— Anume te-a ales pe domnia-ta, om atât de învățat, de talentat și de dibaci, ca să ne răpui pe noi, oameni simpli, stângaci, nedeprinși cu vorbe și răspunsuri meșteșugite. Și te-a trimis anume ca să ne zdrobești vechile, sacrele noastre datini, silindu-ne să primim altele care nu-s potrivite pentru noi.

— Eu nu-s decât un umil slujitor al țarului ! s'a răstit Milescu la Ma-La, înfruntându-l pe cărarea perfidiei. Nu-s nici așa de învățat, nici așa de meșter cum cerci a spune. Par așa, pentru că adevărul și dreptatea sânt de partea mea ; pentru că lucrurile pe care le înfățișez eu grăesc dela sine.

Nemaiavând încotro, Askaniamă îl învinui pe țar că și el impune solilor să se înfățișeze înaintea lui numai cu capul descoperit. Ceea ce la chinezi este cu totul neîngăduit. Milescu îl desminți :

— Dau ca pildă solii turci, care se înfățișează

înaintea țarului cu fes pe cap, așa cum li-i obiceiul. Dar dacă solia nu poate avea izbândă din pricina obiceiurilor străvechi la care văd că ții mai mult decât la prietenia cu noi, atunci dați voie măcar neguțătorilor noștri să-și vândă marfa, ca să putem pleca.

— Negustorii vor căpăta învoire, curând, să-și vândă marfa. Dar suita nu va fi slobodă, până când nu ne vei înmâna scrisoarea.

Văzându-l dezarmat, Verbiest șopti lui Miclescu :

— Alaltăieri, împăratul m'a luat deoparte și m'a întrebat de domnia-ta și de mersul negocierilor. Și am priceput, din nou, că împăratul ar înclina să te primească. Nu-l lasă însă mandarinii cei mari, sfetnicii lui, prudenți, îndărătnici și șireți.

7

Sosi Askaniama singur, în ziua de 27, dis-de-dimi-meață. Și, foarte binevoitor, ceru să rămână numai cu Miclescu și cu tălmăciul.

— Mă jur pe Dumnezeu și pe familia mea că fac totul numai ca să slujesc cât mai bine pe suveranii noștri. Dezlegarea pe care am găsit-o eu este aceasta : să fii primit în palatul împăratului, în sala marelui sfat, unde tronul împăratului este pe o estradă, sus, ca să nu poată fi văzut. La venirea domniei-tale toți vanii vor fi adunați în jur, iar la mijloc vor sta doi sfetnici de taină ai împăratului. Domnia-ta vei veni cu suita domniei-tale și vei așeza scrisoarea pe o masă, în fața sfetnicilor de taină. Doi sfetnici, dintre cei mai mari, vor lua scrisoarea și vor duce-o împăratului, care nu va fi prea departe. Dacă cei doi Kolai te vor întreba de sănătate, vei răspunde. Dacă nu, te vei întoarce acasă. Am chibzuit că înmânând scrisoarea cu acest ceremonial, onoarea țarului este salvată. Apoi celelalte negocieri cu domnia-ta am poruncă să le duc numai eu.

— Pentru ca în adevăr cinstea țarului să fie măcar în parte salvată, cer ca bogdihan să fie în acea

sală, oricât de departe de masa unde voi pune scrisorile.

— Datina se împotrivește, dar ceea ce sugerezi n'ar fi peste putință.

Asemenea făgăduială îl bucură mult pe Milescu :

— Atunci dă-mi răgaz de gândire până mâine.

Milescu vedea că aici nu-i sânt de cine știe ce folos învățăturile diplomaților venețieni, oricât de iscusite : el nici nu poate pătrunde până la împărat să-i înmâneze scrisoarea țarului, necum să-i mai dea daruri, să-i procure mâncări și băuturi alese, să discute cu el despre știință și filosofie, cucerindu-i bunăvoința. Il așteptă deci pe Ferdinand Verbiest. Când veni, îl rugă să grăiască lui bogdihan despre soarta soliei ruse.

— Propunerea lui Askaniamă este destul de neobișnuită. Dacă vei putea înfățișa scrisoarea cu atare ceremonial, ai obținut o însemnată biruință. Kan-Si primește în sala Marelui Sfat de trei ori pe lună : când e lună nouă, la 15 și la 25 ale fiecărei luni.

Milescu trimise vorbă lui Askaniamă că primește propunerea lui ; dar roagă ca scrisoarea să fie înmănată întâiului dintre Kolai, iar împăratul să fie față.

8

În Pekin căldurile erau tot mai mari. La palatul solilor, apa de băut era tot mai rea, mai clocită. Din această pricină, jumătate din oamenii lui Milescu se îmbolnăviră. Porțile erau străjuite cu mare strășnicie. Nimeni nu avea voie nici măcar să privească în uliță. Străjerii începură să vândă solilor hrana la prețuri întreprite.

În zilele de 28 și 29 Mai, Askaniamă, printr'un slujitor, ceru iertare lui Milescu că, fiind bolnav, nu poate veni să discute.

În izolarea soliei din aceste zile, singura bucurie pentru Milescu a fost vizita lui Ferdinand Verbiest. A. venit întovărășit de un alt iezuit învățat, bătrânul Grimaldi. Acesta a fost așa de încântat de aleasa cul-

tură a Spătarului și de deosebita-i pricepere în limba latină, încât a doua zi scrise despre dânsul, laudându-l către depărtatul său prieten Witsen, primarul din Amsterdam. Milescu întrebă mai ales despre obiceiurile chinezilor, și despre ceremonialul „cou-tou“.

— Chinezii socotesc o mare cinste pentru cei care ajung să facă plecăciunile impuse de acest ceremonial, spuse Grimaldi. Același ceremonial se obișnuște atât în fața unei coloane pe care-i scris numele împăratului, cât și în fața tronului gol.

Povestiră multe despre ospitalitatea poporului chinez ; glumiră despre dragostea mandarinilor pentru évantaiuri. Mai ales la Askaniamă evantaiul parcă face parte din însăși ființa lui.

— Ehe, să fi avut noi asemenea apărătoare de muște și de țânțari pe Keț în sus... spuse Milescu, surâzând.

La 30 Mai, Askaniamă se înfățișă singur în casă la Milescu. Grăia mios și tainic. Povestă cât de bucuros era împăratul că a sosit solia țarului alb. Dar vanii și dregătorii cei mari care nu cunosc obiceiurile celorlalte țări și nici însemnătatea Rusiei în lume, se împotrivesc cu îndărătnicie ca solia ei să fie primită cu strălucirea meritată ; ei au respins propunerea lui Milescu ca scrisoarea să fie înmănată primului Kolai, de față fiind și împăratul.

— De asta, spun drept, nici n'am putut grăi către sfat despre treburile de negoț ale soliei și despre plângerile domniei-tale în legătură cu vânzarea mărfurilor aduse. Mi-a fost teamă să nu poruncească măsuri și mai aspre. Am cercetat cărțile și arhivele cele vechi și am aflat că însuși Dalai-Lama își trimite scrisorile tot la sfatul împărătesc, deși-i socotit ca un Dumnezeu. Trebuie să te închini datinilor noastre !

Milescu se întreba dacă nu cumva și acum, dând vina pe alții, Askaniamă cerca o nouă fățarnicie. Prins într'atâtea mreje, descumpănit, Milescu era gata să primească a înfățișa scrisoarea, după obiceiul chinez. Dar zărind viclenia din ochii lui Ma-La, îi fulgeră prin minte vorbele lui Machiavelli : „Trebuie

să fii vulpe ca să-l cunoști pe șarpe și să fii leu ca să-l răpui pe lup“...

Askaniama sta gata să-l prindă pe Milescu, ca pe o pradă grasă. Se mira că tot nu primește încă:

— Ei, ce să spun sfatului? Înfațișezi scrisoarea, ori nu?

— Mai aștept. Mai aștept poftindu-te să te mai gândești. Dacă domnia-ta cunoști însemnătatea Rusiei și știi că în toată lumea sânt alte obiceiuri la primirea solilor, cum însumi ți-am povestit, de ce nu încerci mai cu osârdie a îndupleca sfatul dregătorilor? Doresc vanii în adevăr prietenia cu Rusia au nu? La aceasta îi rog să se gândească. Mai aștept, cu toate că ne aflăm aici mai rău ca la închisoare.

Sfătuindu-se cu ai săi, Milescu rezumă astfel starea tratativelor: 1) Propunerea ca bogdihan să primească el însuși scrisoarea țarului, așa cum se obișnuște, a fost respinsă cu îndărătnicie; 2) teama că scrisoarea ar cuprinde insulte: am făcut o copie, dar sfetnicii nu vor să țină sama de ea; 3) propunerea ca primul Kolai să primească scrisoarea, de față fiind bogdihan, a fost deasemeni respinsă.

Părerile oamenilor din ambasadă erau împărțite. Mai cu samă neguțătorii, aflând pricina pentru care stăteau închiși aici, strigau:

— Noi vrem să ne vindem mărfurile! Solul să țină samă de asta, dacă vrea să rămână în fruntea soției: să se hărțuiască mai puțin cu kitaiții cei mari.

— Ni se pare că te lupți cu morile de vânt, Neculai Gavrilovici, spuse, rânjind, Boris Zotov. Vrei să schimbi într'un ceas o împărăție care durează așa de patru mii de ani?...

9

31 Mai. În odaie, căldura topea ceara în sfeșnice. Askaniama veni întovărașit de Verbiest. Se așază. Își desfăcu evantaiul și vorbi rece. Verbiest tălmăcea:

— Sfetnicii se împotrivesc oricărei știrbiri ori încălcări a datinilor străvechi. Eu cercat-am să-i înduplec, dar fără izbândă. Poate dovedi și Alikhakhava

care-i aici, de față. Nu este altă cale decât să te supui obiceiului străvechi la primirea solilor.

Când și Verbiest și secretarii soliei credeau că nu mai este nimic de făcut, mintea iscoditoare a Milescului mai găsi o nouă propunere :

— M'am încredințat că vanii și dregătorii țin mai mult la datinile străvechi decât la prietenia cu țarul. Totuși, în dorința mea de a prinde firul unei legături de prietenie cu China, mai fac o propunere : scrisoarea țarului e scrisă în trei limbi : rusă, latină și tătară ; să înfățișez una din ele fratelui lui bogdihan, în fața Kolailor, în sala marelui sfat. Acesta s'o înmâneze îndată împăratului, după perdeaua unde se află tronul. Tot acum să fie înfățișate și darurile. Celelalte două forme ale scrisorii să le înfățișez împăratului, atunci când voi fi primit în audiență particulară.

— Este de a mea datorie să transmit mai marilor și această propunere. Dar ar fi bine să înfățișezi deodată toate cele trei forme, ca să nu se nască iară vechea discuție. Apoi, strâmbând din nas, nemulțumit : Nu cred să am izbândă. Ce rost are să pui scrisoarea în mâinile fratelui împăratului, care-i un simplu particular, și nu în mâna Kolailor, care de fapt conduc întreaga Chină ?

— Da, știu : Kolaii conduc China. Dar frații împăratului, fiind de același sânge, pot urma la tron, pe când Kolaii nu. Scrisoarea țarului nu poate fi primită decât de oameni de același rang cu el...

— Datinile nu îngăduie ca frații împăratului să se amestece în treburi politice.

— Dacă-i așa — se mlădie iar Milescu — dă-mi, Askaniamă, o scrisoare prin care împăratul să se lege față de țar că, în viitor, va primi el însuși solii și scrisorile noastre. Dacă-mi împlinești această dorință, primesc să înfățișez scrisoarea aceasta după datina chineză. Prin scrisoarea ce-ți cer aş arăta stăpânului meu de ce nu i-am împlinit porunca de data aceasta.

— Asemenea propunere depășește discuția începută. Spune-mi ce să răspund sfetnicilor despre închinăciu-

nile pe care datina cere să le facă un sol în fața împăratului, despre cou-tou ?

— Întâi să-mi răspundeți dacă pot înfățișa lui bogdihan scrisoarea și după aceea discut chestiunea închinăciunilor.

— Fără ceremonialul cou-tou nici nu poți pătrunde în curtea dinăuntru a palatului. Să spună și Alikhakhava dacă nu-i așa.

Verbiest adevărat.

— Nicicând n'am auzit, în diplomație, să se înceapă discuția unei chestiuni secundare, când încă nu s'a găsit dezlegarea chestiunii principale.

Discuția urmă oșebit de furtunoasă. Ma-La își făcea mereu vânt cu evantaiul. Milescu ștergea nădușeli de mânie, de indignare și de căldură.

— Mă siliți să mă supun obiceiurilor dumneavoastră ? Întrebă furios solul Rusiei. Ne-ați închis porțile palatului. Nu ne îngăduiți să cumpărăm nici merindea trebuitoare ! Sântem soli, au captivi ? Deschideți-ne porțile !

— Numai după ce ne predai scrisoarea... rânji Askaniama, într'un dinte. Împăratul însuși a dat strașnică poruncă să vă ținem închiși aici până veți da scrisoarea...

10

Căldurile deveneau tot mai greu de îndurat. Mulți dintre neguțători și chiar dintre cazaci zăceau răpuși de boală și de sete. Apa era așa de rea, că aproape nu se putea bea. Străjile nu luau nicio măsură ca să aducă apă mai bună, mai proaspătă. Sacalele miroseau a smârc zăcut. Radu suspina după izvoarele Moldovei, Grișa după apa Niprului („ce m'aș mai scălda acum“...), Makarie după răcoarea din Tobolsk. Pe toți îi durea capul și amețeau. Toți simțeau că se înăbușe.

Milescu adună solia : dvoreni, fii de boieri, neguțători, ostași și cazaci, și le povesti pe larg cum merg tratativele și unde s'au împotmolit. Cei mai mulți erau furioși pe dregătorii chinezi și cereau să mai aș-

tepte. Dar neguțătorii începură să strige cât îi ținea gura :

— Ne-am îmbolnăvit ! Ne ia dracul aici ! Cât ai să te'ncăpățânezi, Spafarii ? Vrem să ne vindem mărfurile ! N'am venit aici să zacem în temniță și să bem apă clocită ! Am venit să facem negoț ! Unde sânt banii, unde sânt mărfurile pe care spuneai c'o să le câștigăm, Spafarii ?...

Căldura topea omul. Mulți, cu toate că-i frământau grijile, abia se puteau ține de somn. Erau lac de apă și cu gurile uscate de sete. Milescu, Nepripasov, Livanov le arătară, cu răbdare, că au de împlinit o misiune grea, dar osebît de însemnată. Că, până la urmă, nu se poate ca Askaniamă să nu primească propunerile soliei.

— Rusia nu ne va lăsa să pierim aici ! Și chiar dacă vom pieri, va ști să ne răzbune !...

Dinspre soare-răsare se ridicau, repede, nori negri. În văzduhul rar și înăbușitor începea să se simtă un susur, un hreamăt ciudat.

Și dintr'odată se stârni o vijelie, un uragan cumplit. Văzduhul urla sălbatic. Copacii s'aplecău cu vârfurile la pământ. Acoperișurile caselor trosneau. Pe sus începură să zboare scânduri, vase, straie, mese. Multe prăvălii, case, palate din jurul casei solilor erau dezvelite, acoperișurile răsturnate, prefăcute'n țandări. Oamenii țipau, deznădăjduiți, parc'ar fi fost sfârșitul lumii. Rușii stăteau lipiți de ziduri și priveau cu groază la lucrurile care se roteau pe sus : uși, porți, săculețe cu ceai, unelte, coșuri, leagăne, cărucioare. Așteptau parcă din clipă'n clipă să-i smulgă și pe ei uraganul, să-i răsucească printre norii de ploaie și de praf și să-i prăbușească în vreo prăpastie ori în oceanul cel mare. Un vârtej uriaș se formase, ca un stâlp, între cer și pământ. Noroc că trecu pe lângă palatul ambasadei, dispărând în depărtările dela miazănoapte. În călea lui, vârtejul dăruia totul. Răpăia ploaia cu stropi mari. Dar rușilor li se părea că toată lumea se clatină, se cutremură, se prăbușește. Noroc că asemenea dezlănțuire de urgie nu dură mai mult de un sfert de ceas.

Vântoasa mai stăruie câtăva vreme, însoțind furtuna și trăsnetele necurmate, stârnite mereu, mereu.

În timpul uraganului, străjile chineze s'au lipit de pământ. După ce se potoli furtuna, povestiră rușilor că asemenea urgii bântue adesea prin aceste ținuturi, mai ales pe mări, unde îneacă multe, foarte multe corăbii.

— După asemenea călduri era firesc s'o'ntoarcă spre furtună și ploaie, chibzui Radu. Așa-i legea și în Moldova. Aici, dacă-i mai înăbușitoare căldura, și uraganul e mai mare.

Milescu zâmbi. Furtuna de afară parcă mai răzbuna zbuciumul din inima lui.

11

A doua zi, văzduhul era mult mai răcoros; nouri înalți pluteau spre depărtările răsăritului.

Askaniama veni să-l înștiințeze pe Milescu că sfatul vanilor a respins toate propunerile noi referitoare la primirea soliei.

— Zic că primirea acestor propuneri ar însemna izvodirea unor obiceiuri noi. Sfatul vanilor și al dregătorilor cere să fie respectată datina primirii solilor în China.

Acum Milescu Spătarul s'a încredințat că Askaniama născocise anume acele propuneri, ca să poată învinui pe alții de lăncezirea discuțiilor. S'a încredințat, deasemenea, că orice stăruință este în deșert. Îl mustră totuși pe Ma-La : de ce îngăduie unor ticăloși să răspândească în popor zvonul că țarul a trimis iasak lui bogdihan ?

— De acest lucru ești numai domnia-ta vinovat, Askaniama ! Desminte prin fapte acest zvon ticălos și stăruie să-mi îngăduie să înfățișez împăratului darurile odată cu scrisorile.

— N'ar trebui să dai atâta însemnătate vorbelor prostimii... răspunse Askaniama stângaci, ca un lup încolțit. Apoi răcorindu-se cu evantaiul, lovi pieziș în cerbicia solului, tânguindu-se : După câte am știință, vom fi siliți să refuzăm o bună parte din daruri. Caii

sânt obosiți de drum și slabi. Blănurile de samur, după câte am auzit, sânt de proastă calitate — așa spun cunoscătorii noștri.

Asemenea aprecieri uimică și revoltară pe ruși.

— Iși bat joc de noi acești dregători kitaiți !... Vor să ne ia mărfurile pe nimica toată...

— Putem pieri aici de foame, înconjurați de străjile și de politețea fătarnică a mandarinilor.

Sfătuindu-se cu oamenii soliei, Milescu hotărî să nu mai aștepte.

La 4 Iunie, îl vesti pe Askaniama că primește să înmâneze Kolailor scrisorile și darurile, așa cum cere datina chineză.

Strălucind de bucurie, Ma-La căută să-l mângâie pe Spătar, povestindu-i că la primirea scrisorii va fi de față și întâiul Kolai, rudă cu împăratul și guvernator al întregii Chine. Ii atrase însă luarea aminte că în fața palatului împărătesc se află o coloană pe care e scris numele împăratului : Kan-Si, Elke-taifin. Orice van și chiar frații împăratului, când ajung în dreptul acelei coloane, descalecă și urmează drumul pe jos.

— E un obicei care dăinue în China de mii de ani.

— Mă voi supune obiceiurilor Chinei, spuse Milescu încruntat. Te rog să-mi trimiți cai, pentru mine și pentru însoțitorii mei.

Fără nicio bucurie, la 5 Iunie, Milescu și suita lui înfățișă Kolailor scrisoarea țarului, cu ceremonialul impus de datinele străvechi dela curtea împăraților chinezi.

Dar nici după aceasta porțile palatului solilor tot nu s'au deschis. Și cu toate că nu mai nădăjduia într'o izbândă deplină a soliei, Spătarul însemna zi de zi și ceas de ceas toate întâmplările și toate discuțiile, ca să fie învățătură pentru alte solii în Pekin. Căci nu se poate, până la urmă, să nu fie străpunse chiar și zidurile chinezești.

Milescu aștepta să fie primit în audiență particulară și ruga pe Verbiest să grăbească această audiență.

Pierzând orice răbdare, câțiva cazaci, în frunte cu Grișa Hlib, bătură străjerii, ieșiră din palatul solilor, și cotrobăiră întreg Pekinul.

12

După înfățișarea scrisorilor incepura tratativele între Askaniama și solul Rusiei. Milescu a înfățișat în scris temeiul înțelegerii dintre China și Rusia cuprins în cele 12 puncte din „nacaz“: 1) Traducerea scrisorilor lui bogdihan; 2) stabilirea unei limbi oficiale (propune: cărțile dintre cei doi împărați să fie scrise în manciuriană și latină, în rusă și latină); 3) statornicirea titlurilor suveranilor; 4) rânduirea unei solii chineze care să plece odată cu întoarcerea soliei rusești; 5) negoț slobod în China pentru supușii ruși; 6) înapoierea prizonierilor și a celor fugiți, sau răscumpărarea lor; 7) schimb de mărfuri pentru patruzeci de mii pfunzi de argint chinezesc, îndeosebi mătasă crudă și toarsă, rușii îndatorindu-se a trimite mărfurile dorite de bogdihan; 8) schimb de lucruri rare și pietre prețioase; 9) bogdihan să trimită în Rusia doi meșteri zidari iscusiți în clăditul podurilor de piatră; 10) îngăduința de a vinde mărfurile aduse la Pekin odată cu solia și înlesnirea de a cumpăra unele mărfuri kitaicești, iar dacă bogdihan va dori să ia vamă, să fie după voia lui; 11) alegerea și statornicirea unui drum de legături între cele două țări; 12) prietenie și pace veșnică între Rusia și China.

Discuțiile durară multe zile. Mereu se iveau, ca din senin, fel de fel de piedici. Rezultate bune nu se vedeau încă, nici după o lună de zile dela sosirea în Pekin.

13

La 14 Iulie, Ferdinand Verbiest îl întrebă pe Milescu din partea lui Ken-Si, dacă n'a adus cumva cu dânsul unele scule mici, lucruri rare, ceasornice, meș-

teșugit lucrate, care-i plac osebit de mult. Milescu ceru iertare :

— N'am cunoscut gusturile și plăcerile mării-sale. Dar pe viitor vom aduce.

— Te înștiințez că mâine, fiind zi cu lună plină, împăratul te primește în audiență. Pregătește-ți solia. Să fiți cât mai strălucitori. Dregătorii kitaiți țin foarte mult la îmbrăcămintea bogată.

Veni și Ma-La să-l vestească și el pe Milescu de audiența de a doua zi. Dar nu părea bucuros.

— Va trebui să îngenunchiezi în fața împăratului, împlinind ritualul „cou-tou“.

Între cei doi dregători începu iar o dispută lungă și foarte aprinsă. Milescu primea să îngenuncheze, dar cerea ca bogdihan să întrebe, după protocolul european, despre sănătatea țarului.

— Să lăsăm aceasta la buna voință a împăratului, se spală pe mâini Askaniama. Dar te rog mult să nu te descoperi la ceremonie, chinezii ar socoti acest fapt ca o ofensă.

— Nu ne vom descoperi, făgădui Milescu.

După plecarea lui Askaniama, Spătarul dăruి lui Verbiest câteva blănuri și alte lucruri de preț, rugându-l să-l slujească și mai departe cu credință. Tot prin Verbiest trimise daruri și întâiului Kolai. La început, acesta refuză darurile, erau împotriva datinii. Pe urmă însă se răzgândi; le primi. Ba ceru chiar două rotițe pentru un ceasornic dat de olandezi, care se stricase și nu putea fi dres în China. La rândul-i, Kolaiul trimise lui Milescu, în dar, zece blănuri.

14

În zorii zilei de 15 apărură la palatul solilor zagurkeii împreună cu Verbiest și arătară solilor ruși ce plecaciuni trebuie să facă în fața împăratului. Toți rușii se îmbrăcară cu straie de preț, frumoase și impunătoare, așa cum hotărîseră chiar dela Moscova. Milescu îmbracă un caftan lung de samur, căptușit cu mătăsă vișinie și împodobit cu fireturi de aur. Iși atârnă

spadă aurită la șold, iar în mâna dreaptă își luă un buzdugan strălucitor.

Dela palatul solilor cortegiul porni foarte de vreme. Rușii mergeau călări ori în leagăne purtate de robi. În fruntea cortegiului, slujitorii împărătești duceau lămpioane de hârtie frumos colorate, pe care erau scrise, cu semne chinezești, rangurile solului și ale însoțitorilor săi. Ajungând la coloana pe care sta scris numele lui Kan-Si Elke-taiin, solii descălecară ori coborîră din leagăne. Pe jos, trecură trei ziduri, prin trei porți mari, pe alei pavate cu lespezi de marmoră. În curtea largă ce se deschidea dincolo de porți, au fost poștiți să stea jos, fiecare pe covorașul lui. Așteptară aici o jumătate de oră. Apoi, după răsăritul soarelui, porniră mai departe și meraseră până lângă niște bariere. În fața acestora străjuiau șapte elefanți mari, cu samare rotunde și aurite, în care se aflau câte patru-șase oșteni, înarmați cu suliți lungi. Cazacii clătinară căciulile cu fundul din catifea roșie și zâmbiră privind mărimea elefanților, animale necunoscute de dânșii. Slujitorii și oștenii chinezi erau înveșmântați în roșu, iar la pălării purtau pene mari, galbene. De o parte și de alta a intrării în palat se aflau două care înalte, aurite, cu câte două roți; la ele erau înhămați câte doi cai albi, osebit de frumoși, cu hamuri galbene, poleite cu aur și bătute cu pietre prețioase. În lungul aleii pavate cu lespezi de marmoră albă stăteau smirnă o sută șazeci de toboșari tineri, cu tobe îmbrăcate în pânză galbenă.

Spre sala tronului, Milescu a fost călăuzit de un înalt demnitar. Vanii și marii dregători intrau prin porțile din dreapta. Clădirea cea mare a palatului era nespus de măreață și de colorat împodobită. Acoperișul resfrânt o făcea parcă mai zveltă și mai înaltă. Milescu vedea acum, și aici, bogăția fără margini a împăraților kitaiți. Și parcă da crezare lui Marco Polo și celor citite în „Cartea Minunilor“. De fiecare latură, clădirea avea câte un gong mare de aramă, încrustat frumos, atârnat de câte doi stâlpi înalți, roșii; câte cinci slujitori stăteau gata să bată în ele cu cio-cane de lemn. În curte erau multe pavilioane din cără-

midă roșie, cu bolți aurite și cu acoperișuri din țiglă galbenă; în față aveau stâlpi de lemn, colorați și aurii.

Înaintând prin această curte vastă, solii trecură un pâraiaș cu apă cristalină, peste un podeț de marmoră albă, meșteșugit sculptată cu felurite chipuri fantastice. Aproape de malul pâraiașului se înălța o coloană de marmoră albă, în vârful căreia se afla un cadran solar. La sfârșitul recepției, Ferdinand Verbiest i-a spus că acest cadran solar e opera lui Adam Schall.

Soarele se ridicase sus când, după ce trecură printre șiruri de arcași îmbrăcați în roșu, după ce se minunară de frumusețea bolților aurite, solii ruși ajunseră în fața sălii tronului. Cazacii au fost opriți la poarta a doua. Solul, dvorenii, grămăticii, popa, fiii de boier din Tobolsk și câțiva dintre slujitorii soliei, în totul douăzeci de oameni, primit-au învoire să pătrundă în sala tronului. Jos, la intrare, se aflau cinci cai albi, cu șei galbene, străjuți de oameni îmbrăcați în veșminte vișinii, brodate cu aur, deosebit de scumpe.

Sala tronului era uriașă; marmora și aurul străluceau orbitor. Pe laturile sălii, sub bolți și printre coloane, se deschideau șase baldachine. Cel mai bogat și mai împodobit era al împăratului. Spre el se înălțau două scări de marmoră cu margini minunate sculptate și poleite în aur. Dela poarta de intrare până la baldachinul împărătesc se așternea o alee podită cu lespezi de marmoră; pe această alee trecea numai bogdihan.

Milescu era foarte atent ca să vadă tot și să însemne acasă în caiet.

Vanii așteptau, înșirați după ranguri, purtând umbrele mari, galbene și evantaiuri de felurite culori, din pene, din os, din matază. Slujitori în straie bogate îi înconjurau cu patruzeci de steaguri de tafta lucitoare și cu inscripții chinezești, aurite, glăsuind despre neamul și rangul vanilor. În spatele dregătorilor se înșinau oșteni înarmați cu lănci lungi; unii purtau în vârful lăncilor, în loc de stegulețe, cozi de leopard.

În marea sală a tronului stăruia un hreamăt ușor de mătăsuri și evantaiuri. Toți așteptau să se ivească împăratul Elke-taifin. Iezuitul Verbiest se alătură lui Milescu, vestindu-l că împăratul l-a trimis să stea tot timpul ceremoniei într'ajutor, să-i arate când trebuie să îngenunche. Mulți curteni kitaiți se apropiară, pe rând, și priviră curioși îmbrăcămintea bogată și strălucitoare a rușilor.

— Acesta-i fratele cel mare al împăratului, făcu semn Verbiest spre un mare mandarin, la intrarea căruiă toți se ridicară, respectuoși, în picioare.

Milescu porunci suitei să stea jos.

— Noi fost-am trimiși soli la bogdihan, nu la familia lui.

Încă o jumătate de oră de așteptare. Milescu avu vreme să observe cât mai bine tot ce se petrecea în jurul lui. Solii se minunau privind straietele vanilor cu felurite păsări cusute în fir de aur: ici un cocor pe spatele unui mare dregător; dincolo un cocos-târc pe pieptul unui van tânăr; mai încolo alții, cu păuni, lebede, fazani, șoimi și alte păsări mari, strălucitoare și vrednice de mirare.

Deodată, tare și prelung răsunară gongurile și bubuiră tobele. Tot cuprinsul, întreaga sală clocotea de vuiet.

— Acum intră împăratul... șopti Verbiest.

Mandarinii se sculară repede în picioare. În vârful pălăriilor străluceau boabe de rubin, de diamante, de jad, de mărgean, de cristal alb ori albastru, de aur ori de argint, arătând parcă rangurile fiecărui van...

Toți încremeniră. Chiar și evantaiurile. Numai inimile se cutremurau de emoție, iar pietrele scumpe și aurul sclipeau ciudat de tare. Priveliștea și clipa îl înfiorau pe Milescu.

— Ridică-te și domnia-ta, spuse Verbiest ceremonios. Milescu se ridică odată cu toată suita.

O muzică începu să cânte puternic și cântă așa până ce Kan-Si se așeză jos. Solul și alaiul lui au fost poftiți să pășească mult înainte, spre tron.

Intr'un balcon înalt răsări maestrul de ceremonii, vestind cu glas mare începutul recepției. Un șir de slujitori loviră de trei ori în lespezi. Nici iezuitul nu știu să spună ce înțeles au aceste lovituri. Glasul muzicilor sporea mereu. Surlele, trompetele, flautele sunau tot mai tare, mai înalt, mai țipător ; tobele prinseră a bubui asurzitor. Văzduhul și pereții sălii, pământul și cerul, toate tremurau de multul huet. Mănescu își aminti de meterhaneaua turcească și, o clipă, se închipui pe malul Bosforului.

Cântau așa de tare muzicile din palatul lui bogdihan, că parcă'ar fi vrut să s'audă până la marginile uriașei împărății, până la Himalaia, până la Persia, la Buharia, la Amur ori la împărăția poporului căruia Marco Polo îi zice Zipangu.

Când muzica se mai potoli, maestrul de ceremonii strigă puternic :

— În picioare !

Și toți vanii se ridicară în picioare. Vreo cincizeci dintre ei trecură, repede, în mijlocul sălii, acolo unde podeaua era din lespezi albastre. Se opriră cu fața spre tronul împăratului.

Maestrul de ceremonii urmă :

— În genunchi ! și toți înngenunchiară odată, ca retezăți dela picioare. Atingeți pământul cu frunțile ! „Seamănă cu muierile dela noi“, gândi Favorov, și-i venea să râdă, văzând cât de supuși îndeplineau poruncile vanii cei trufași. Inchinați-vă ! și se închinară de trei ori, într'același chip. În picioare !

— Adică, după câte înțeleg, acesta-i „cou-tou“, șopti Mănescu către Verbiest. Imi dau pildă cum să mă închin... Foarte bine ; iau pildă...

Toți cei cincizeci de vani se sculară, așteptară câteva clipe răsufând greu ; apoi sub aceeași poruncă, temenelile, înghenuncherile și mătăniile continuară tot așa, cam un sfert de oră.

— Și la urma urmelor, cine sânt acești vani ? întrebă Mănescu destul de mirat că plecăciunile durau așa de îndelung și erau așa de umilitoare.

— Sânt niște mandarini noi, acuma făcuți de Kan-Si.

Când se sfârșiră tîmenelile, doi vani veniră în fugă lângă solie :

— Acum este rîndul oamenilor țarului alb să facă închinarea.

În frunte cu Neculai Milescu Spătarul, solii ruși, așezați pe patru rînduri, pășiră pe lespezile albastre, acolo unde cu câteva minute mai înainte se închinaseră vanii cei noi. Dregătorii care însoțeau solia și iezuitul trecură alături. Maestrul de ceremonii lovi de trei ori. Muzica începu iar să cînte, gongul să sune, tobele să bată, văzduhul să clocotească asurzitor între ziduri. Maestrul de ceremonie strigă iară poruncile lui, pe care Verbiest se grăbea să le traducă în latinește pentru Milescu. Dar Milescu nu le tălmăci mai departe, în rusește, pentru solie. Privi mîndru în jur. O clipă vanii încremeniră. Holbară ochii pieziși și căscară gurile. Pe urmă, desmeticindu-se, îl ghiontiră deznădăjduiți pe iezuit, făcându-i semn să spună Spătarului să se aplece pînă la pămînt, așa cum făcuseră vanii mai înainte.

— Închină-te... pleacă-te ! Pleacă-te așa cum s'au plecat vanii !... șopti grabnic și speriat Verbiest. Milescu însă răspunse tare :

— Vanii sînt slujitorii și supușii împăratului ; deci se'nchină așa cum le poruncește împăratul. Eu nu sînt slujitorul împăratului. Sînt sol al Rusiei și mă închin, cu respect, după obiceiul nostru rusesc.

Și odată cu toți însoțitorii lui, Neculai Milescu Spătarul, ajuns în fața marelui stăpîn al Chinei, se închină, încet, ceremonios, lăsând dreapta pînă la pămînt.

Muzica, gongul, tobele amuțiră. Nimeni nu mai sufla. Toți erau zdrobiți de uimire. „Ce îndrăzneală !...“ cutezau unii să'nfiripe gînd, și-l stingeau repede, amețiți de multa îndrăzneală a solului Rusiei.

Trecură câteva clipe grele. Pe chipurile galbene ale marilor dregători chinezi, fulgerările de uimire nu mai aveau măsură. Curînd uimirea se schimbă în adevărată spaimă. Cel dintîi maestrul de ceremonie înțelese că solul se închină după alte datini. Iși strigă totuși poruncile, la repezeală, ca să fie înșirate în în-

regime, după străvechiul obicei. Măcar el să nu calce acest străvechi obicei.

Inchinarea soliei ruse a fost scurtă, dar demnă, impunătoare. Toți trebuiră să recunoască : acest sol vine din partea unei mari puteri ; el știe să se poarte... Uite cu cât respect, dar și cu câtă noblețe salută... Și în mintea lor, unii se bucurau : bine că se mai găsesc oameni care înfruntă datinile cele străvechi. Se bucura și Verbiest, deși când se gândea la urmări, încremenea mai tare decât vanii. Așteptară toți semn dela împărat.

Dar Kan-Si nu făcu niciun semn.

Ceremonia trebui să urmeze mai departe. Vanii și Verbiest conduseră pe ambasador și suita lui la locul convenit. De acolo însă nu puteau vedea nici pe împărat, nici măcar tronul. După câteva minute veni un sfetnic de taină al împăratului și-l luă numai pe ambasador și pe iezuit ; cineva venea în urmă cu covorașele pe care aveau să se așeze în fața lui Kan-Si.

— Veniți repede ! spuse foarte zorit și fâstâcit sfetnicul, trepădând pe loc cu pași mărunți, scuturând parcă mătasa, cocorul și aurul straielor de pe el. — Repede ! Obiceiul poruncește celui chemat de măritul împărat, oricine ar fi, să vină în fuga cea mai mare.

Milescu, înțelegând că l-a chemat bogdihan mai aproape, privi mai mult compătimitor decât curios, toată umilinta marilor dregători, apoi pași calm, drept, mândru, tacticos, grăind către tâlmaci și rugându-l să tălmăcească :

— Obiceiul dumneavoastră nu-mi poate porunci și mie...

Cu aceeași semeție și demnitate urcă și cele optsprezece trepte ale scării unde începea o terasă pavată cu marmoră. Înălța fruntea sus. Ținea stânga pe mănunchiul spadei cu teaca de aur. În dreapta, strâns, hotărît, purta buzduganul ghintuit, strălucitor. Cizmele de marochin luceau și pintenii de argint zăngăneau plăcut și dulce. Fireturile de aur și hermina cu care era împodobit straiul luau ochii privitorilor. În capul scărilor, pe terasă, fu întâmpinat de

Alikhamba și de un alt demnitar ; amândoi îl conduseră în fața tronului, aproape.

— Inchină-te până la pământ ! șopti apăsător și foarte speriat însuși Verbiest. Milescu însă, măsurându-și fiecare mișcare, se înclină doar, ca rușii, în semn de adânc și respectuos salut. Apoi, așa cum îi făcură semn dregătorii, se așează turcește pe covor în fața tronului. Roti privirea împrejur. De aici vedea și mai bine cât de vastă și de înaltă era sala tronului. În mijlocul ei atârna un uriaș policandru de cristal în care lumina se juca, scânteind orbitor. Tronul era octogonal, din lemn aurit, sculptat cu frunze, flori și dragoni. Lângă tron se întindea o saltea din tafta azurie ; baldachinul de deasupra, susținut de coloane din lemn, câte optsprezece de fiecare latură, cu draperii de mătăasă între ele, era în întregime din aur. Patru coloane, cele din față, erau aurite ; celelalte colorate în roșu viu și sculptate. Treptele ce urcau spre tron erau deasemeni aurite. Pe jos, covoare mari, în felurite culori, frumoase și scumpe, cum nu văzuse Milescu nici în Țarigrad.

Bogdihan părea un băiețandru, cu mustăcioară neagră, cu fața palidă și smolită, mult stricată de vârsat. De o parte și de alta a tronului stăteau jos, pe blănuri mai albe ca omătul, frații împăratului și sfetnicii de taină. Tuturor li se servi ceai ; slujeau mulți tineri nobili, îmbrăcați în straie scumpe, de culori vii, purtând în păr frumoase pene de păun. Ceaiul, amestecat cu unt și lapte, după moda tătărească, era adus în cupe galbene de lemn. Când i se aducea ceașca, fiecare demnitar o lua cu dreapta, saluta cu stânga, apoi se așeza jos și bea. Milescu mulțumi, înclinând capul și începu să bea.

În uriașa sală a tronului stăpânea o liniște ciudată, solemnă și mută. Parcă oamenii ar fi fost din vată ori s'ar fi mișcat numai pe blănuri moi de urs alb. Până și foșnetul molatic al evantaiurilor amuțise. Doar hieratice gesturi și iscoditoare priviri din ochi pieziși, osebit de vioaie, de scânteietoare.

Când Elke-taifin duse ceașca la gură, niște muzici îndepărtate începură să cânte lin, plăcut, ca o legă-

nare spre lumea stelelor. În cătui mari de bronz prinseră să ardă miresme îmbătătoare.

Uimit, Milescu privea; privea întruna, rotind cu sfială capul de jur împrejur. La rândul lor vanii îl sfredeleau cu priviri cercetătoare, curioase, mirate. Se întâlniseră parcă două lumi neîntâlnite încă și se cercetau, se iscodeau, se prubuluiiau pe mutește. Era numai văpaie în priviri și numai scăpărări la întâlniri. Muzica lină, dulce, visătoare sporea liniștea.

Milescu parcă nu era aievea, ci în vis. Socoti în mintea-i că asemenea priveliște răsplătea, într'o clipă, toate ostenele strânse dela Moscova la Pekin. Iși aminti chipuri și întâmplări dela curtea lui Vasile Vodă, din saraiul sultanului Mahomed al IV-lea. Curtea lui Kân-Si era cu nemăsurat mai luxoasă și mai de nepătruns. Sorbind ceaiul încet, cu vârful buzelor, Milescu privea mereu în jur, cercetând podobeale sălii, îmbrăcămintea, gesturile și chipurile oamenilor. Privea, iscodea și era privit și iscodit cu aceași stăruință.

Când împăratul termină ceaiul, muzicile conteniră, stingându-se lin, lin, depărtat.

Se iscă hreamăt. Slujitorii adunară ceștile cu repereziciune și îndemănare de pehlivani. Evantaiurile porniră să fluture.

Maestrul de ceremonii strigă iar, și toți se ridicară în picioare.

Milescu aștepta să înceapă ceva foarte însemnat. Dar când își întoarse iar privirile spre baldachinul împărătesc, observă că bogdihan nu mai era acolo. Coborîse de pe tron și, pe nesimțite, intrase în odăile sale, parcă s'ar fi topit în fum de miresme, ca o nălucă.

Audiența se sfârșise.

Așa cum cerea ceremonialul, Alikhamba și Askaniama își luară rămas bun dela solul Rusiei, zâmbind curtenitor, cu toate că în inima lor sângera mânia. Verbiest îl călăuzi spre ieșire.

Milescu socotea că a făcut bine împotrivindu-se și nesupunându-se ceremonialului cou-tou, dar mult îi părea rău că n'a putut schimba niciun cuvânt

cu bogdihan. Plănuise să-i adreseze cuvânt, îndată după terminarea ceaiului. Nu se putea ca împăratul să nu fi întrebat pe tălmaci ce spune și să nu se fi încheiat o vorbire între sol și dânsul. Dar ceremonia se desfășurase mută și ciudată, așa cum scria în cartea olandeză adusă de iezuit, așa cum pe semne scria și în Li-Ki.

Neculai Milescu Spătarul pășea spre ieșire, gândind cu amărăciune la îndărătnicia vanilor și a dregătorilor kitaiți și învinuindu-se că s'a lăsat răpit de frumusețile din jur și nu și-a înfăptuit gândul întreg. Știa că solia aceasta nu putea avea altă izbândă decât aceea pe care va smulge-o prin dibăcie, prin luptă.

Când Milescu ajunsese în capul scării, un mandarin de rang foarte înalt se apropie de dânsul. Solul se opri privind-l. Vanul era gras, buhăit la față, cu toate că nu avea mai mult de treizeci de ani. Era îmbrăcat în matasă albastră, asemeni cerului de primăvară; pe mâneci, în față și în spate avea brodate flori mari de aur, cu o uimitoare măiestrie. Zâmbi lui Milescu, își flutură scurt evantaiul, se opri, privi îndelung straiile lui, clipi des din ochi, îl măsură de câteva ori din creștet până'n tălpi, apoi se depărtă. Pe chip i se scriau semnele mulțumirii de cele văzute.

— Să nu întrebi cine-i, șopti Verbiest, destul de înspăimântat. După semnul dela pălărie îl poți cunoaște că-i rudă cu împăratul... E chiar fratele lui mai mare. Nimănui nu-i îngăduit să-i adreseze cuvânt.

Ajungând la locul unde-și lăsase suita, toți se grăbiră să-l întrebe pe Milescu despre împărat.

— Nouă ni s'a poruncit să îngenunchiem — povesti Veniukov — apoi ne-au dat ceai.

— Totul a fost osebit de solemn, de grav și cutremurător de mut, spuse doctorul Ivan Iuriev, privind spre dregătorii chinezi care-și dezbrăcau în liniște și în ordine straiile de ceremonie, ori duceau spre grajduri elefanții, caii și carele.

— Și noi, tot pe mutește. Nu s'auzeau decât sorbiturile lui Kan-kukai — râse unul dintre cazaci

— că-i plăcea mult ceaiul împărătesc, și-ar fi băut o vadră.

Deodată, în jurul soliei se stârni, ca o furtună, o mare învălmășeală de oameni. Toți vanii și dregătorii se repeziră, în pas mărunț, spre ruși. Parc'ar fi vrut să-i ia cu asalt. Câteva clipe oamenii Milescului nici n'au știut ce se întâmplă. Erau gata să scoală săbiile, să se apere. Cu greu se dumiriră că vanii și înalții dregători, în cap cu rudele lui bogdihan, se grămădeau să vadă mai aproape straietele, blănurile, fireturile, broderiile întregii solii. Toată ordinea și solemnitatea gravă din timpul recepției parc'o suflase vântul. În jurul soliei toți se'nghesuiau, se brânceau gălăgioși, mestăpânit de curioși, vorbind subțire și repede, neținând seama nici de ranguri, nici de locul unde se aflau. Se întindeau unii peste alții, se ghionteau, dădeau peste oamenii soliei. Și nu se mulțumeau numai să le privească straietele, ci apucau cu mâinile, netezeau, pipăiau cu vârfurile degetelor, iscodeau valoarea și meșteșugul cu care erau lucrate.

Cu greu, ferindu-se, apoi ghiontind și brâncind la rândul lor, solii și-au croit drumul până la porțile unde-i așteptau caii. Râzând cu hohote de marea curiozitate a demnitarilor chinezi, dar cu straietele de sărbătoare destul de mototolite, încălecară și se întoarseră la palatul solilor.

15

A doua zi, 16 Iunie, Askaniamă îl vesti pe Spătar că bogdihan a poruncit să fie deschise porțile palatului solilor, să vină negustorii să cumpere mărfurile rusești. Ceru doar un inventar al acestor mărfuri, cuprinzând denumirea, calitatea și cui aparțin.

— Măritul împărat a cercetat cele douăsprezece puncte ale înțelegerii cu Rusia, se lăuda bucuros Ma-La.

Văzând purtarea blajină a dregătorului kitait, care nu bănuia nimic despre împlinirea ceremonialului cou-tou, Milesco se gândi să i-o ia înainte. Ceru să-l aducă pe Verbiest ca tălmăci. Când sosi iezuitul, Spă-

tarul protestă mânios că solemnitatea audienței fusese asemenea celei făcute în cinstea olandezilor.

— Sânteți niște înapoiți ! Nu înțelegeți, vă faceți a nu înțelege marea însemnătate a Rusiei. Nu vedeți ca țara măritului țar Alexei Mihailovici se întinde pe un sfert de glob ? Au credeți că-i tot una cu Olanda ? Olanda-i mai mică decât cea mai mărunță din provinciile rusești. Poftim ! și-i desfășură iară harta în față, apăsând cu palma și înconjurând cu degetul toată întinderea Rusiei, punând-o în cumpănă cu Olanda. Verbiest asculta și tălmăcea numai o parte din cuvintele Spătarului. Ma-La înțelegea mânia din glas, din mișcări, din sclipirea ochilor.

— Nimic despre protocolara întrebare privitoare la sănătatea țarului, cum a fost vorba ! Eu v'am înfățișat scrisoarea după datina voastră ; voi, numai minciuni !

După ce-i făcu pe olandezi mincinoși, că împăratul nu i-a primit nicicând așa, cu atâta cinste cum a primit pe solul Rusiei, Askaniama se retrase iar la umbra datinilor străvechi :

— Mai bine nici că se putea. Deci nu fi mânios. Măritul împărat te va primi într'o audiență particulară și atunci, de bunăsamă te va întreba despre toate.

Și Ferdinand Verbiest domoli furia solului :

— Am grăit însumi cu măritul împărat. Adevărat, s'a rânduit o audiență particulară. Numai datorită împăratului, după cele petrecute ieri, n'ai fost concediat. Ai călcat în picioare ceremonialul diplomatic „cou-tou“, care durează de mai bine de o mie de ani.

După ce se încredință că va fi în adevăr o audiență particulară, Milescu discută despre treburile comerțului și ale drumului de legătură între Rusia și China.

Askaniama nu mai cuteză să-l mustre pentru că n'a făcut cele nouă mătării în fața lui bogdihan. Ci urmând disputa, ceru cele patru scrisori mai vechi să fie tălmăcite în limba latină. Privindu-le, Verbiest clătină din cap.

— Mi-i teamă — spuse Milescu către Verbiest — că, în scrisoarea lui, bogdihan va nesocoti titlurile țarului. Și dacă va fi așa, am poruncă s'o refuz.

— Se prea poate ca dregătorii chinezi să nu pună în scrisoare titlurile țarului. Obişnuiesc să nu dea niciun răspuns, până în ultima zi, când înmânează solului o scrisoare pecetluită şi-l concediază în grabă. Aşa s'au purtat şi cu ambasadorii olandezi şi cu cei portughezi. Dar asta le-a fost cu putinţă pentrucă aici la Pekin se duce, de mult, o luptă amarnică între portughezi şi olandezi. Portughezii au cam gonit din China corăbiile neguţătorilor din Amsterdam. Spuneau acestor eretici care prefac totul în aur : „Bine aţi făcut că aţi venit cu mărfuri la Pekin, dar faceaţi şi mai bine dacă nu veneaţi de fel“... Portughezii îi părăsc pe olandezi că nu-s decât nişte hoţi de mare, dela care nimeni nu s'alege cu niciun câştig. Mai de mult olandezii au smuls dela chinezi Taiwanul. Dar răsculatul Cen Cen-gun, căruia noi îi zicem Coxinga, acum a ocupat el această insulă. De vreo zece ani cearcă să vină aici în China şi englezii cu corăbiile şi mărfurile lor. Deci trei puteri se ceartă pentru negoţul cu China. Şi crezi că dacă te-ai ivit şi domnia-ta cu solie atât de numeroasă şi cu mărfuri bune, asta nu stârneşte pizmă şi îngrijorare ? Crezi că nu se află pe aici glas de neguţător englez ori olandez care să şoptească mandarinilor şi dregătorilor kitaiţi şi să nu mituiască pe unii şi pe alţii, ca să împiedice legătura şi prietenia dintre ruşi şi chinezi ? Totuşi — se răzgândi iezuitul, văzând tulburarea Spătarului — acum mandarinii şi înalţii dregători ştiu că au de-a face cu un vecin foarte puternic. Şi vor fi mai băgători de samă. Acesta fi-va rodul cel mai mare al ambasadei domniei-tale. Am tălmăcit în manciuriană cele douăsprezece puncte ale propunerilor soliei domniei-tale pentru alianţa cu China. Sânt foarte bine chibzuite. Kan-Si a poruncit întâiului Kolai să strângă îndată sfatul şi să hotărască asupra acestor propuneri. Dar fţi spun dinainte. Ele vor da mult de furcă vanilor şi dregătorilor.

După asta, arătându-şi dorinţa de a o învăţa, Milesco ceru lămuriri despre limba chineză ; Verbiest făgădui să-l ajute şi să-i dea o gramatică a limbii chineze la care tocmai atunci lucra.

În sfârșit, slobozi, rușii cutreerară Pekinul. Ivirea rușilor a răscolită ulițele și prea îndătinata viață a oamenilor din Pekin. Cum spunea zagurkeul daoist :

— Sânteti ca un taifun: peste pustii, peste sălbăticiile de pădure, veniți să ne vedeți, să ne stârniți din amorțirea în care zaceți, închiși, ferecați între ziduri, fără legătură cu nimeni, Zaceți în însingurare. Să nu știm, să nu vedem cum se prefăce lumea. Să credem prostete, că totul în lume este și fi-va neschimbat, în vecii vecilor. Să ne stoarcă și mai bine stăpânii, care de milenii ne storc.

— Stăpânii noștri își zic filosofi și dumnezeu, urmă Li Iui-lin. În fapt ei au minte puțină și multe năravuri vechi, ruginite, rele. Nu atât în înțelepciune, cât în obicei, în datini neschimbate le stă puterea.

Rușii căutară să vadă cât mai mult din acest vestit oraș : ateliere, prăvălii, grădini, poduri, palate, străzi, pagode, ziduri de cetate. Intrară mai ales în vorbă cu meseriașii, cu neguțătorii, cu oamenii nevoiași, cu robii care-și purtau stăpânii în leagăne ori în cărucioare. Alexe, Hudarski, Kan-kukai și alți tălmaci găsiți în Pekin, nu mai pridideau cu întrebările și cu răspunsurile.

Neguțătorii ruși au vândut cea mai mare parte din lucrurile luate cu dâșii și au cumpărat mărfuri kitaitate, mai cu samă mătăsuri, giuvaeruri, podoabe, cutioare, agrafe, mărunțișuri migălos lucrate din os, din fildeș, din dinți de morsă sau din jad. Spiridon se minuna de nemaivăzuta măiestrie și răbdare a meșterilor giuvaergii din China. Pe un pieptene, pe o bisactea ori pe un cuțitaș erau sute și sute de desene, de floricele de o gingășie aproape nefirească, rod a zeci și zeci de ani de strădanie. Radu Marcu și Grișa Hlib cumpărară băsmăluțe de mătăasă subțiri ca pânza de paing și moi, catifelate ca floarea de pansea ; cumpărară podoabe pentru păr frumoase cum nu se mai află nicăieri în lume, să uimească pe neguțătorii din sloboda nemțească ori din Kitaigorodul Moscovei. Cumpărând, solii nu sufereau să fie înșelați. Își băteau joc de negu-

țătorii care cerceau să-i păcălească, vânzând mai scump. Și adesea făceau asta spre bucuria săracilor din Pekin :

— Adesea acest negustor dă lipsă la cântar ! Noi îl știm... tălmăcea Kan-kukai strigătele oamenilor nevoiași. E un tâlhar ! Bine-i faceți că-l scuturați !...

Adesea, unde era lume mai multă, cazacii își așezau baianul și porneau cântece de răsunau ulițele și piețele. În jur se strângeau chinezii și întrebau mereu de unde vin acești oameni înalți, voinici, cu căciuli roșii, cu haine strânse la mijloc, cu săbii mari, grele, frumos încrustate, mereu veseli și mereu cântând atât de melodios. Portughezii erau guralivi și ludui. Olandezii morocănoși și scumpi la vorbă. La toți le umblau doar ochii, lacomi după câștig mare ; cătau spre chinezi de sus, cu trufie, cu dispreț. Rușii erau alții de oameni. Mai întâi știau să se poarte omenește cu toții ; erau veseli și prietenoși. În piețe jucau gopacuri, de-a mirare. Când ajungeau în dreptul râurilor se dezbrăcau într'o clipită și înotau, că rămâneau privitorii cu gurile căscate. La plimbare, îi luau la braț pe chinezi, fără să se uite dacă sânt neguțători ori robi, dacă-s în haine de mătăasă ori desculți și rufoși.

— Ce buni și inimoși sânt oamenii țarului alb... auzeau adesea tălmăcii.

În multe locuri, cazacul Arkadie s'a oprit și, în grabă, a schițat priveliștea unei uliți, chipul unei pagode ori bogăția de podoabe a unui palat chinez.

La un colț de ulicioară trei cazaci fugiți din Albazin s'au apropiat de Grișa Hlib și de Radu : plângeau cu lacrimi amare, de teamă că kitaiții îi vor preda, iar țarul îi va pedepsi, precum merită trădătorii.

Oamenii lui Askaniama îi urmăreau însă pas cu pas, înștiințându-l pe înaltul dregător de fiecare ispravă a rușilor.

Aflând că, în același timp, la palatul solilor s'a adunat mare mulțime de vani, de neguțători și mai ales de norod, dornic să vadă pe ruși și să le grăiască, Askaniama se învineți. Parcă toată fierea i s'ar fi grămădit în obrazul lui de ceară. Își smulgea fire din mustăți, își ciugulea unghiile, își răcorea chipul bătând din evantai și cerea sfat lui Alikhamba.

— Cum să-i împiedic pe ruși de a mai cûtreera și răscoli Pekinul ? Auzi ! Joacă, înoată, cântă, vând și cumpără, fără știrea noastră, desenează palatele, ațâță prostimea, întorc orașul pe dos. Cu ce scop ?... Au tras de cozi, în bătaie de joc, pe un neguțător sub cuvânt c'ar fi înșelat la cântar. Au aruncat într'un havuz pe un zarai, care cică le-ar fi dat bani calpi. Ce scop au ? Dacă, vin, toluși, cu război ?

Vâlva stârnită la Pekin de apariția rușilor, ca și marea afluență dela palatul solilor, puseră pe gânduri pe mulți dintre dregătorii cei mari.

— Vor răzmeriță !... Se bizue Ni-ko-lai pe ceva când cutează să calce datina și să se închină după sălbaticul obicei rusesc și nu după al nostru... Ne-a înfruntat în fața măritului împărat ; acum ațâță norodul !... Ne desfide, chiar aici în inima țării noastre...

Și în după amiaza zilei de 16 Iunie se și înfățișară lui bogdihan spunându-i, cu ură și spaimă, că solia rusă însemnă o adevărată primejdie. Ceru să nu le mai îngăduie solilor a colinda orașul. Să nu mai vândă mărfuri decât la palatul unde-s găzduiți. Și să-i expedieze cât mai repede din China.

— Multe din mărfurile aduse de ruși sânt bune. Mai ales blănurile. Să le cumpărăm noi, cât mai ieftin. Să nu ne scape !...

17

Și, dintr'odată, asupra palatului solilor se năpustiră neguțătorii trimiși de vani și de dregători. Cereau mai ales hermine de Obi, veverițe de Nercinsk, tot blănuri ușoare, călduroase, gingașe. Le cercetau cu amănunțime. Ciuguleau câte trei smocuri de păr din fiecare blană, le priveau cu mare grijă, la lumina din odaie, fără soare, strâmbau din nas și mereu spuneau că-s prefăcute. În schimb, la urmă, când se hotărau să cumpere, dădeau mulți bani falsificați.

Ca să ajute schimbul, Veniukov căută și alți tălmaci. A venit și un tălmaci care spunea că l-a slujit pe Baikov. Il încarcă pe Askaniamă de învinuiri și ponoșuri grele : zicea că-i nerușinat de lacom, că urmă-

rește să cumpere, prin oamenii lui, toate mărfurile aduse de ruși. Askaniama, la rândul-i, aflând că a apărut acel tălmaci, sfătui pe Milescu să nu aibă încredere într'un tâlhar și ticălos ca acela.

— Bagă de samă : tălmacii se înțeleg cu cumpărătorii, primesc dela ei 20% și-i înșeală pe ruși, îi puse în vedere lui Milescu.

Printre numeroșii vizitatori dela palatul solilor erau și mulți vani și dregători. Privindu-i pe mandarini cum se poartă cu slugile, cum cată să acapareze fiecare tot ce-i mai bun și mai de preț, Radu îi spuse lui Milescu :

— La urma urmelor și aici, ca și în Moldova, ca și în Rusia, bă chiar mai mult ca acolo și mai aspru, boierii kitaiți se ciondănesc și se bat între ei pentru putere, pentru averi, pentru măririi. Am văzut doi vani sfădindu-se pentru niște blănuri. Au poruncit slujitorilor să apropie leagănele și fără a coborî din ele întărîță sfada și amenințau cu pumnii. Leagănele de mătasă se zguduiau pe umerii bieților slujitori. Am lăsat pe vani să se clănțanească ei în de ei. M'am uitat doar la slujitorii robi. Le tremurau picioarele descuițe și umerii numai ciolane, sub povara borțoșilor mâniați și burzuluiți în leagăne. Pe chip aveau săpate semnele cumplitei suferinți. Oare vanii cred că robii nu sînt oameni ? În amărăciunea mea am găsit doar o umbră de mîngâiere : barem noi, la noi acasă, fost-am iertați deasemenea priveriște și pedeapsă.

— Nici acum după ce-ai văzut palatul lui bogdihan nu te-ai lecuit, Radule, de compătimirea norodului ? Ori poate tocmai de aceea îl jelui și mai mult.

— Drept grăești : tocmai de aceea îi jelui pe acești oameni așa de buni, de răbdători, de harnici.

În acea zi de forfotă la palatul solilor, Verbiest veni cu un alt preot iezuit, Ludovic Buglio, care trăia de patruzeci și cinci de ani în China. Abia începuseră să grăiască despre încâlcita orînduire a împărăției chineze, despre pin sau cele nouă ranguri de mandarini în frunte cu Kolaii, că și sosi Askaniama. După cum se ivise, se vădea că-i urmărește și nu-i lasă singuri la sfat. Aduse traducerea a două din cele patru scrisori chineze mai vechi, aduse de Milescu dela Moscova.

Erau din timpul dinastiei Min, adresate unor vani de pe Amur. Nimeni nu mai ştia cum de-au ajuns la Moscova.

— Celelalte două ? întrebă Milescu.

— Celelalte, ca şi răspunsul la cele douăsprezece puncte din temeiul înţelegerii noastre, vor mai întârzia... vor mai întârzia câţeva vreme.

Ma-La era osebit de prietenos. Întrebă cum merge vânzarea mărfurilor, cum este hrana ce li se dă, dacă au putut cumpăra ceva mărfuri chineze. Dori să ştie, dacă Milescu are, printre lucrurile soliei, gravuri ori tablouri. Apoi aduse vorba despre frumuseţile Pekinului şi-l întrebă dacă nu are cumva vreun pictor în suita lui, care să fi prins privelişti în lungul drumului. Milescu arătă bucuros desenele cazacului Arkadie: frânturi din drumul siberian. Baikalul, caravana în drumul dela Nercinsk la Naun, pe caii şi cămilele încălţate cu papuci de iarbă, popas pe Naun, sărbătoarea Paştilor cu slujitorii chinezi, Marele Zid, poarta Pekinului...

-- Noi am orânduit peste Siberia o adevărată expediţie ştiinţifică. Am făcut şi o hartă amănunţită a ţinuturilor străbătute.

Ma-La se arătă încântat şi laudă mult acele desene şi hărţi. Dar, plecând cu surâsul pe buze şi fluturând încetişor evantaiul, spre odăile din palatul solilor unde luora, se abătu pe la porţi şi împărţi porunci străjilor şi slujbaşilor.

La un sfert de ceas după asta, Livanov intră furios în odaia Spătarului :

— La poarta palatului s'au aşezat doi slujbaşi chinezi care caută pe neguţători până şi în ciubote, să vadă ce-au cumpărat.

— De ce ?

— Zic că aşa au poruncă dela bogdihan.

Milescu alergă la Ma-La.

— Aşa-i obiceiul, aşa trebuie să fie, surâse mioros Askaniama, la întrebarea Spătarului. Vrem să ştim tot ce se vinde şi se cumpără. Iar neguţătorii, de, îi ştii : sânt cam necinstiţi din fire... Şi apoi nu ţi se pare că unii se preocupă prea mult de ruşi ? De ce atâta năvală la palatul solilor ? Nu vrem să vă su-

foce cumpărătorii, să vă înăbușe cu dragostea... Rănit de atâta perfidie, Milescu se dezlănțui furios. Nu cruță niciun cuvânt de ocară.

Askaniama fugi înspăimântat.

Iar a doua zi, 18 Iunie, drept urmare a certei cu Ma-La, însemna în caiet : „Azi ni s’au închis iar porțile — poruncă dela bogdihan. Rușii nu mai pot ieși în oraș. Solul stăruie, protestează la Askaniama. Nimic. Sosesec mulți mandarini care dau pe mărfuri prețuri de batjocoră. Întrebând de ce nu vin negustorii, Ma-La răspunde : așteaptă să se statornicească prețurile ca să poată cumpăra“.

La 19 Iunie : „Același tratament. Porțile închise. Afară de oamenii împăratului, nimeni nu poate pătrunde până la noi“... „Aceștia însă nu cumpără nimic“. Temându-se de Milescu, Askaniama nici nu se mai arată pe la palatul solilor.

18

Chemat de spătar, Verbiest veni cu încă doi ieziți bătrâni. Solii tăbăriră asupra lui cu imputările :

— Demnitarii kitaiți sânt necinstiți ! Se’nchid în scoica de nestrăbătut a tradiției. Și la adăpostul ei — toate tâlhăriile, toate înșelăciunile !

Ca să-i potolească și să-i îmbărbăteze pe ruși, ieziții arătară că pentru vani și pentru înalții dregători, la urma urmelor, virtute însumă să respecti trei sute de reguli de ceremonie și vreo trei mii de reguli de purtare, fără să te gândești cu ce scop au fost hotărâte acele reguli și cui folosesc. Povestiră câte ceva din cele îndurate de ei aici, în surghiun la Pekin. Sub vechea dinastie Min au dus-o bine, ca astrologi. Dar au năvălit manciurienii...

— Știu, spuse Milescu. Am citit în cărticica lui Martini „De bello tartarico“.

— Cel dintâi împărat manciurian din dinastia Ţin era un om întreg și cuminte, n’avem ce zice, povesti mai departe Buglio. A făcut multe cuceriri și a strâns mari avuții. Pe noi, ieziții, nu ne-a prigonit, la început. Dimpotrivă: venea uneori chiar pe la biserica noas-

tră catolică. Dar iată că un kolai a scris o carte împotriva noastră : o mișelie ! Ne învinuia că am fi spionii unor războinici care vin pe mare să supună China. Pasă-mi-te, portughezii. Spunea că religia noastră-i o minciună și că astrologia noastră-i o înșelătorie. Împăratul a crezut, s'a speriat și ne-a poruncit osândă. Șase luni am stat în lanțuri, legați de picioare, de mâni și de gât, până ne-am putut dezvinovăți. Și cum ne-am dezvinovățit ? Am cerut să ne înfruntăm, în public, cu orice învățat și astrolog chinez care ne învinuiește pe noi, iezuiții, de neștiință. Dacă vom fi răpuși, pe loc să ne taie capetele. Ne-a scos din lanțuri și i-am înfruntat pe potrivnici. I-am răspuns, făcându-le de rușine știința lor despre astre. Văzând așa, împăratul ne-a pus iar în toate drepturile noastre.

După ce băură câte o cafea, Verbiest istorisi despre obiceiul chinezilor de a trage cu tunul în vârcolacii care cică mănâncă luna ori soarele în timpul eclipselor.

— Și, în bună parte, puterea și zilele mele aici, ca Alikhakhava, se bizue pe acest eres.

— Când eram în Țarigrad — își aminti Milescu — am auzit o poveste cu un astrolog persan care a proorocit o eclipsă de lună. Șahul Persiei a vegheat în acea noapte, câteva ceasuri, zădarnic. Adormi copleșit de mânie, învinuindu-l pe astrolog de înșelătorie și gândind să-i taie capul, cum s'arată zorii. Dar îndată ce șahul ațipi, începu eclipsa. Ce să facă astrologul ? Era în mare încurcătură ; în primejdie să-și piardă capul : dacă l-ar fi trezit pe șah din somn, ar fi fost socotit slugă obraznică și l-ar fi dat pe mâna gâdelui ; dacă l-ar fi lăsat să doarmă, șahul n'ar fi văzut eclipsa, l-ar fi socotit astrolog mincinos și tot la moarte l-ar fi trimis. În deznădejde, îi trecu prin minte să amăgească norodul numai ca să-și mântue zilele. Ieși în piață, răcnind : „Oameni buni, niște fiare, niște vârcolaci mănâncă luna ! Priviți ! Ieșiți cu tingiri, cu clești, cu țimbale și faceți huiet mare s'alungați vârcolacii !...” Speriați, oamenii porniră otrocol mare în tot orașul. De-atâta huiet, șahul se trezi. Văzu eclipsa de lună. Astrologul și-a salvat viața. Dar în norod a rămas credința că vârcolacii mănâncă luna și nu pot fi alungați decât cu zgomot mare.

— Cam tot o poveste ca asta stă, poate, și la obârșia credinței kitaiților. Dar eu nu le-o destăinui, nu! Eu îi povățuesc mai departe să sloboade tunurile când se întâmplă eclipsă, surâse subțire Verbiest. Că eu din puterea acestei povești mă aflu aici. După ce trece eclipsa, toți mă văd mai mare, mai puternic, pentru că eu i-am povățuit cum să lupte împotriva răului și a primejdiei, eu i-am mântuit.

După asta bătrânul Buglio grăi în șoaptă despre Kan-Si, a cărui fire-i tocmai potrivnică tatălui său.

— În adevăr, dornic este de înnoiri, cum zice părințele Ferdinand. Dar, deocamdată, n'are nici putere, nici pricepere și peste toate-i foarte nestatornic. Ceea ce spune dimineata reneagă seara. Mandarinii nu-l pot suferi. E cheltuitor. A sărăcit visteria, că n'are nici cu ce-și plăti armața. Toată partea de miazăzi a țării este în răscoală. Conduce acolo, cum am mai spus, U San-gui. Manciurienii se tem să nu fie înghițiți ori alungați de chinezi. Și de una din aceste spaime nu vor scăpa.

— Ce cred, în fapt, înalții dregători despre solia noastră? Întrebă Milescu.

— Manciurienii se bucură. Nădăjduesc o alianță cu țarul, să-l suprime pe răsculatul U San-gui. Mandarinii însă văd cu ochi răi solia voastră. Se tem de ruși. Spun că hotarul rusesc a înaintat prea mult către hotarul chinez. Ei știu foarte bine că țarul stăpânește un sfert din înconjurul pământului. Asta nu-i lasă pe mandarinii să doarmă liniștiți. Și când mai văd și ce fel de oameni sânteți și mai tare se îngrijorează.

— În fapt vanii se tem mai mult, de când au aflat că țarul pregătește războiul împotriva Chinei.

— Per Christum Dominum nostrum, Amen! suspină din adânc bătrânul iezuit Philippe Grimaldi, făcând smerită cruce catolică.

— Noi nu sântem fățarnici. Solia mea este o solie de pace! nu se clinti Milescu spre vreo vicleană ispitire. Dar umiliți și nedreptățiți nu vom îngădui niciodată să fim. Spun asta răspicat, în numele tuturor rușilor.

— Bine, dar domnia-ta, după câte am aflat, nu eşti rus, se gudură cu un surâs acelaşi Grimaldi.

— Aici am venit trimis de ţar. Şi ţarul este cărmuitorul Rusiei.

După plecarea iezuiţilor, porţile palatului soliei se zăvorîră şi mai straşnic. Niciun sol nu mai avu voie să meargă în oraş.

19

— De ce nu ne îngădui să ieşim în oraş, cinstite Askaniama? întrebă Milescu, răstit şi furios, că tălmaciul Kan-kukai abia putea prinde cuvintele. Ne-ai băgat în temniţă? Pe neguţători nu-i laşi să vină, pe noi nu ne laşi să ieşim. Ce'nsamnă asta, cinstite Askaniama? Soli sântem au zălogi? Răspunde: de ce te porţi aşa? Ce ai de gând cu noi?

— Ruşii au fost slobozi o zi şi-au răscolit tot Pekinul, învinui Askaniama placid, ca să-şi ascundă tremurul de spaimă în faţa furiei Milescului. Şi-apoi... aşa a poruncit împăratul...

— Cum poate porunci împăratul să închidă solia celei mai mari ţări, când ea vine cu gând de pace? Intr'acest chip vrei domnia-ta, Askaniama, să legăm prietenie?

Se gâlceviră îndelung despre absurditatea acestui tratament, despre negoţul slobod, despre preţurile mărfurilor.

— Ai oprit pe neguţători; au venit vanii şi ne-au dat pe mărfuri preţuri de batjocură. Cum se face că neguţătorii au dat preţurile cuvenite, cu o zi mai înainte, iar mandarinii le-au coborît la mai puţin de un sfert?

— Vinovaţi sânt buharienii: tocmai acum au înecat oraşul cu mărfurile lor. Şi mai ales blănuri de hermină şi dinţi de morsă au adus. Şi-apoi ne-au spus nişte binevoitori că voi umblaţi după câştiguri prea mari: câştig din mărfurile ruseşti pe care le vindeţi la Pekin, câştig din mărfurile chineze pe care le veţi vinde la Moscova...

— Și ce găsiți dumneavoastră nefiresc într'asta ? Domnia-ta, care ocârmuești despărțământul treburilor din afară, știi doar că trimiterea unei solii într'o țară atât de depărtată costă o avere. Numai dacă socotești câte cămile și câți cai pierdut-am pe drum... Și-apoi doar și pentru câștig bun venit-au și vor să mai vină rușii până aici. Dacă n'ar avea niciun câștig, ce-ar căta în China ? Au destule țări, mai aproape, cu care pot să facă negoț. Și nici mărfurile nu ne dau afară din casă, c'ar rămâne nevândute.

— La urma urmelor, ai dreptate, căuta s'o dreagă Askaniama. Și noi dorim ca ambele părți să câștige cât mai bine. Dar — se tângui el, bătând ușure din evantai — neguțătorii sânt niște tâlhari : cumpără ei tot. Iar visteria împăratului se află la mare strâmtoare ; n'are nici cu ce-și plăti soldații, urmă Askaniama întărind ceea ce Milescu aflase dela iezuiți. Și-apoi toți banii noștri sânt falsificați...

Placiditatea și perfidia de adineauri se schimbă pe chipul lui Ma-La în lingușire. Lăudă mult niște stofă din fir de aur pe care o văzuse la ruși. Întrebă dacă mai au de vânzare, că mulți ar dori să cumpere. Milescu se prefăcu că nu pricepe lingușirea și-l mai lăsă să aștepte... „Să nu creadă c'am venit anume ca să-l mituesc.“

În ziua de 22 Iunie, Ma-La veni cu câțiva neguțători bătrâni, chip să hotărască prețurile. Brăcui marfa, o cercetă și o cântări cu ochii șireți, dar se feri să-i statornicească prețurile. Tărăgăna și mormăia :

— Toate ar fi cum ar fi, dar prețurile-s cam pîpărate.

— Lăsați lumea să vină și să cumpere, și-atunci prețurile s'or statornici singure, rugă Milescu.

— Neguțătorii adevărați au voie să între. Nimeni nu-i oprește...

— Asta-i minciună ! Și numai cu minciuni ne hrănești, Askaniama ! se'nfurie iar Milescu. Rușii n'au îngăduință să umble prin oraș. Neguțătorii, adică tocmai neguțătorii cei adevărați n'au voie să între în

casa soliei. Vin doar niște netrebnici, niște tâlhari, trimiși anume să ne ponegrească mărfurile, să ne dea prețuri de ocară și să ne silească să le vindem pe nimic, de pomană, măcar că le-am adus, cu atâta trudă, dela opt mii de verste. Unde ți-i făgăduiala, unde ți-i cuvântul și credința, Askaniama? Ai spus că după ce voi înmâna scrisorile, fi-vom slobozi. Unde n-i slobozenia? Străjile dela porți și alungarea neguțătorilor, acesta ți-i cuvântul dat? Halal! Hrana ni se vinde la preț întreit. De ce? Mărfurile ni se jefuesc, nu ni se cumpără. De ce? Ca să ne scoateți din răbdări? Țarul a trimis solia mea pentru prieteșug, iar domnia-ta ne-ai băgat în pușcărie!... La noi nici când se declară război nu sânt închiși ambasadorii. Nici turcii nu l-au închis anul trecut pe solul nostru Dandov, deși a fost trimis de țar să le declare război. Ci dumneavoastră vă purtați, cum nu s'a mai purtat nimeni în istoria diplomației. Una spuneți și alta faceți. Au nu te sfiești, nu te rușinezi, Askaniama, la gândul că grăești în numele unei țări cum este China și a unui popor mare și vrednic cum este cel chinez? Au nu ți-i teamă c'ai să dai socoteală?

Milescu nu-și dădea seama dacă face bine ori nu, deslănțuindu-și iară mânia față de Askaniama. Nu știa dacă asta-i calea cea mai bună. Dar vedea că-l cam sperie, îl bagă în răcori. Deci Askaniama nu sta pe-un pământ neclintit.

— Da... Este drept... se bâlbâi el, uitând să mai fluture evantaiul. Am să vorbesc cu Alikhamba. E datoria lui să obțină învoirea împăratului de a vă lăsa slobozi prin oraș.

Urmarea acestei deslănțuiri de mânie: a doua zi Askaniama spori tainul de hrană și făgăduia soliei că la fiecare zece zile îi va oferi câte cinci mese chinezești, încărcate cu tot felul de mâncări. Și chiar li se servi o astfel de masă chinezească, cu mult dichis și pompă, dar și cu bacșișuri grase date zagurkeilor care se îngrijeau de asta.

Ba Askaniama îi aduse lui Milescu, cum ceruse mai demult, trei manuscrise chinezești osebit de artistice, pe hârtie scumpă de mătasă.

— Astea-s o comoară ! se bucură Milescu.

Il trimise pe Radu să-i aducă două bucăți de stofă din fir de aur și i le dăruî lui Ma-La.

După asta Askaniama se învoi chiar să-i lase slobozi pe neguțatori, să intre în palatul solilor. Totuși vânzarea mărfurilor mergea prost. Și tot așa de greoi mergeau și discuțiile privitoare la legăturile cu Rusia.

În caietul lui, Milescu scria : „25 și 26 Iunie. Nimic nou, niciun vizitator. S'au vândut puține blănuri. Cele mai bune nu se vând. Au venit niște tătari și ne-au înștiințat că neguțatorii nu pot cumpăra din pricina mandarinilor, care vor să pună mâna numai ei pe toate mărfurile bune. Altfel neguțatorii ruși ar fi vândut tot și de mult.“

Milescu află că negoțul chinez se găsește în mâna unui pumn de vani și de cămătari. Ei țin comerțul cu sare, cu mătasă, cu blănuri, cu lucruri de preț, spre Mongolia, India, Turkestan sau Persia, iar acum vor să pună mâna și pe negoțul cu Rusia, cât era abia în fașă.

Trimise pe Verbiest la Alikhamba să ceară pentru solia rusă libertatea de a ieși în oraș, să cumpere mărfuri chinezești. Înaltul dregător i-a răspuns :

— Să nu se supere Ni-ko-lai, dar asta-i treaba lui Ma-La. El hotărăște.

Treceau răspunderea dela unul la altul, ca pe o minge. Ca să-i silească pe ruși să vândă ieftin, Askaniama veni în ziua de 27 Iunie, foarte grăbit :

— Poruncește să fie desfăcută marfa cât mai repede. Audiența la Kan-Si va fi curând și după aceea nu veți mai avea timp s'o vindeți.

La auzul unei asemenea vești, neguțatorii începură să murmure. Negoțul făcea mari greutăți soliei. Dar Milescu știa că legăturile de negoț erau tocmai unul din scopurile venirii lui aici.

În aceste zile, Ivan Favorov îl aduse în odaia lui Milescu pe zagurkeiul ucenic al lui Lao-țzi.

— Neculai Gavrilovici, acest secretar este mare

înțelept. Grăește aproape numai în pilde ca un prooroc. E o desfătare să-l asculți. Mereu se întreabă : „De ce-oamenii așa de prefăcuți ?” Și adaugă : „Ma-La e un idol al minciunii : vede că-i corb și zice că-i berbec ; vede că-i o broască țestoasă sacră și zice că-i rac, iar unui iris îi zice scai, numai să-i fie lui bine.”

Milescu închegă îndelungă vorbire cu zagurkeiul daoist. Dar Kan-kukai nu putea tălmăci niciun sfert din spusele zagurkeiului. Nu-l înțelegea. De aceea Milescu îl pofti pe Verbiest. Și o noapte întreagă grăiră împreună. Zagurkeiul îi vrăji pe amândoi europenii cu înțelepciunea daoistă.

— Zagurkeiul spune — tălmăcea Verbiest — că este ucenic al filosofului străvechi Lao-țzi, care a trăit tot pe vremea lui Cun-țzi, a lui Confucius, cum îi spunem noi. Cun-țzi cică ar fi spus despre Lao-țzi : „Eu am învățat că pasărea știe să zboare, peștele să înoate, fiara să alerge. Cel care aleargă poate fi prins în capcane. Cel care înoată, cu năvodul. Cel care zboară, cu plasa. Pe balaur însă nu știi cum să-l prinzi, pentru că are un meșteșug al lui de a urca la cer pe vânt și pe nori. Cîi întâlnindu-l azi pe Lao-țzi, văzut-am că samănă cu un balaur.”

Mai departe, zagurkeiul povesti că bătrânul lui dascăl Lao-țzi a fost mai înțelept decât Confucius. Acesta a rămas mut în fața celui ce învață despre *dao* și despre *de*. Toată învățătura lui Lao-țzi e strânsă în cartea „Dao-de-țzîn“, în numai cinci mii de cuvinte.

Milescu îl rugă să-i arate cartea acelui mare învățat, iar lui Verbiest îi ceru să i-o tălmăcească.

— Nu-i nevoie de carte ; o știu pe dinafară.

Cei doi europeni nu înțelegeau prea bine nici cei *dao*, nici care-i adâncul filosofiei daoistilor. Dar când Verbiest tălmăcea spusele zagurkeiului, Milescu se cutremura de adâncul tâlcului lor : „Viața trebuie să urmeze legile pământului ; inima trebuie să urmeze legea chemărilor dinăuntru ; binefacerea trebuie să fie pe măsura omeniei ; cuvântul trebuie să ntruchipeze adevărul ; conducerea țării trebuie să răspundă păcii ; lucrările trebuie să se potrivească putințelor ; mișcarea trebuie să se potrivească timpului”.

„Treizeci de spițe se unesc într'un butuc și închi-pue roata, iar folosirea roții atârnă de ființa golului dintre spițe. Din lut oale se coc, iar folosirea oale-lor atârnă de golul din ele. Se deschid uși și ferestre, ca să faci o casă, iar folosirea caselor atârnă de golul dintre ele. Iată ce'nсамnă folosul ființei și utilitatea neființei“...

„Înțeleptul nu are inimă proprie; inima lui e alcătuită din inimile poporului“...

„Dacă palatul este luxos, ogoarele sânt acoperite de buruieni, iar magaziiile de pâine sânt cu totul goale. Nobilimea se îmbracă în țesături luxoase, poartă săbii ascuțite, nu se mulțumește cu hrana obișnuită și strânge bogății nefolositoare. Toate acestea se cheamă jaf și lăudăroșenie. Ele sânt o încălcare a lui *dao*“...

„Înțeleptul nu adună nimic pentru el. Cu cât strânge mai mult pentru oameni, cu atât capătă mai mult. Cu cât dă mai mult oamenilor, cu atât se îmbogățește el mai mult“...

— Invățătura *dao*, cred că-i filosofia celor fără Dumnezeu, spuse în latinește Verbiest. De aceea mă tem de ea. Și frica nici nu mă lasă s'o înțeleg. Mi-i teamă că, înțelegând-o, păcătuesc în fața lui Dumnezeu.

Dar ceea ce-i miră pe Verbiest și pe Miclescu era îndeosebi asprimea cu care zagurkeiul îi învinuia și-i ocăra pe vani și pe dregători.

— Spune lui Ni-ko-lai să-i înfrunte pe vani cât va putea mai mult. Ei duc China de răpă... Să ne-ajute Ni-ko-lai să surpăm zidurile care ne despart de lume. Că dacă nu ținem legătura cu lumea, rămânem în urmă ca niște nevrednici cuprinși de cumplită înțepenire.

21

În taină, Ferdinand Verbiest vesti pe Spătar că s'au tălmăcit și celelalte două scrisori chinezești, aduse de el dela Moscova.

— Împăratul mi-a poruncit să nu suflu niciun cuvânt despre ele, că-mi pierd capul.

Milescu închise bine uşile ; dăruî iezuitului o blană de samur şi acesta şopti :

— Ca să-l slujesc pe ţar, îmi pun viaţa în primejdie... Şi-i citi tălmăcirea scrisorii. Din cuprinsul ei, Milescu se încredinţa că bogdihan se adresa ţarului ca un stăpân supusului său : „Împăratul către ţarul alb ; Danilo al tău ne-a trimis o cerere spunând că tu cauţi prietenia noastră“... După ce-i învinue pe ruşi că l-au primit pe Gantimur şi că pradă ţinutul Amurului, urmează tot aşa de poruncitor, de jignitor : „...iar dacă acum doreşti să trăeşti în pace cu noi, trimite-ne pe Gantimur îndărăt“. Era iscălită : „al nou-lea an (1670) al stăpânitorului lumii Kan-Si, luna a cincea, ziua a treia“. A doua scrisoare era scrisă tot aşa de trufaş. În ea, darurile trimise de ţar erau numite „tribut“.

Pe Milescu îl mistuia mirarea şi furia. Ii venea să-şi zvârle cuşma pe fereastră de furie. În fapt, acestea-i spulberau de istov toate gândurile lui mari, înalte, întru închegarea prieteniei şi înveşnicirea păcii între poporul rus şi uriaşul popor chinez.

— Ah, dacă ştiam chinezeşte, aflam acestea dela Moscova şi primeam povaţă cum să mă port !... Dar aşa, iată-mă-s fără sfătuitoare, la opt mii de verste depărtare.

— Nu fii prea mâhnit. Aşa obişnuşte împăratul Chinei să scrie tuturor ţărilor şi cu niciun preţ nu vrea să schimbe acest obicei.

— Nu vrea ?... Ei bine, părinte Verbiest, de aceea sânt eu aici. De aceea vor mai veni şi alţii dela Moscova, după mine ; ca să spargem acest obicei !

22

Zilele se scurgeau fierbinţi şi înfrigurate în acelaşi timp. Neguţătorii şi oamenii ambasadei cereau mereu libertate, să poată vinde mărfurile, să poată cerceta oraşul, să cumpere mărfuri chinezeşti.

În acele zile au venit la Pekin şi vreo 400 de buharieni cu mărfuri, cu 2500 cai şi cu 100 de sclavi.

Vindeau caii cu 70-80 de lani bucata, iar robii cu 100 de lani.

Milescu nota indignat în caietul lui : „Buharienii au voie să hălăduiască după voie prin oraș, iar nouă ni se face „cinstea“ de a ne ține închiși aici“...

Cu toate că mărfurile rusești erau mult mai ieftine și mai bune decât ale buharienilor, totuși Askaniamă mârâia că-s prea scumpe.

Stând de vorbă cu un buhariot din Darkan, Spătarul află și își însemnă drumurile și distanța din Buharia până la Pekin, socotită în zile de mers.

Dar când află că un buhariot e musafirul lui Milescu, Ma-La trimise după dânsul, poftindu-l să plece. Scorni că locuiește afară din oraș și trebuie să ajungă la gazdă înainte de a se înnopta.

— Vai, ce bănuitori sunt marii dregători kitaiți ! se înfurie Veniukov, care-l adusese pe buhariot și era bucuros că află noutăți. Ingrozitori !

În aceste zile, ca să cunoască și mai bine China, Milescu începu să tălmăcească în rusește cartea lui Martini „De bello tartarico“.

23.

Erau semne tot mai vădite că șederea soliei la Pekin se apropia de sfârșit. Milescu și oamenii lui se pregăteau pentru plecare. Alikhamba, Askaniamă și Alikhakhava sosiră la 6 Iulie, toți trei deodată, la palatul solilor. Aduceau răspunsul la cele douăsprezece puncte, temeiul înțelegerii între Rusia și China, propuse de țarul Alexei Mihailovici. Il întrebară pe Milescu asupra prizonierilor, și-i cerură să precizeze despre care prizonieri era vorba : despre cei de război, ori despre cei fugiți ? Și cum să fie predați : cu răscumpărare, ori fără ?

Milescu făgădui în numele țarului să înapoieze orice prins chinez care s'ar afla pe pământul Rusiei. Această făgăduială răspicată îi încurcă strașnic pe demnitarii chinezi. Discutând în continuare, ar fi urmat să ajungă la o înțelegere. Și nu vroiau asta. Incepură a bate laturile. Iși schimbă planurile. Spuseră că n'au vrut

decât să lămurească chestiunea, înainte de a da un răspuns hotărît. Şi spre mirarea lui Milescu, se pregătiră de plecare.

— Folosesc împrejurarea că vă aflaţi amândoi de faţă, cinstiţi dregători, şi vă rog să nu ne mai ţineţi sechestraţi aici, interveni Spătarul. Că nu ştiu ce să mai cred : când vă întreb pe câte unul răspundeţi fiecare că asta-i treaba celuiilalt.

Cei doi demnitari răseră subţirel şi cătară ponciş unul la altul ; Askaniamă îşi flutură încet evantaiul.

— Pentru aceasta, cinstite sol, trebuie să grăim cu măriia-sa împăratul. Şi nu putem vorbi despre un lucru neînsemnat ca acesta, înainte de a fi lămurit, de a fi terminat lucrările importante.

— Cum adică ? E-un lucru neînsemnat că noi, solii Rusiei, stăm închişi aici, în timp ce nişte simpli neguţători buharieni umblă prin Pekin după voie şi-şi vând cum vor şi cui vor mărfurile şi sclavii ? Aţi pregătit un complot împotriva noastră !

Plecară după obicei fără a răspunde. Era vădit că fugeau : nu vroiau să trateze. Le era teamă să nu ajungă la o înţelegere.

Verbiest se întoarse, însă, arătând că chestiunea prizonierilor este osebit de ascuţită. Vanii sânt cumplit de bănuitori. Se gândesc întâi şi întâi la Gantimur. Apoi în China sânt puţini prizonieri ruşi adevăraţi. Cei mai mulţi — nişte fugari şi trădători. Mai ales o samă de cazaci fugiţi din Albazin. Bogdihan i-a primit, i-a însurat şi le-a dat slujbe în oştire. Mulţi dintre ei învaţă acum pe ostaşii împăratului să lupte cu muscheta, călare şi pe jos.

— Am citit acest lucru şi într'o scrisoare trimisă la Tobolsk de către unul din aceşti cazaci către fratele său, spuse Milescu.

— Eu îi cunosc, cinstite Spafarii, adăugă Verbiest. Vin la biserica iezuită. Le sânt oarecum duhovnic.

— Printre ei este şi un tătar care a răspândit minciuna că ţarul plăteşte tribut hanului Crimeii.

— Da. Şi uite ici o hartă a Siberiei, cu cetăţile şi cu numărul oamenilor aflaţi în fiecare. Aceşti fugari adus-au asemenea ştiri.

— Niște nemernici ! clocoti Spătarul.

— Dar acum se căesc mult. Tremură de spaimă că împăratul îi va preda domniei-tale. Eu, așa cum m'au implorat, te rog dacă-i primești, să-i primești cu tot, cu familia.

— Aflat-am dela oamenii mei că de mult dau târcoale palatului unde sântem găzduiți.

— Da, dar nu pot intra. Sânt urmăriți și n'au chip a vorbi cu rușii.

— Ticăloși ca aceștia nu merită îndurare, chiar dacă varsă amare lacrimi de căință.

Verbiest îl prețuia pe Milescu pentru inima lui cinsită, pentru cultura lui și pentru dibăcia de diplomat și de aceea îi destăinuia multe lucruri, dovedindu-i prietenie. La rândul-i, Milescu credea că l-a câștigat pe iezuit pentru cauza Rusiei. De aceea cuteză să încerce prin ele legătură de-a-dreptul cu bogdihan, peste capul vanilor și al dregătorilor.

— Văd că audiența particulară se tot amână. Mi-i teamă că mă amăgesc și vor să mă scoată din Pekin fără nicio izbândă.

Verbiest îi arată că, în fapt, Kan-Si nu mai are puterea pe care a avut-o părintele său. Că manciurienii se tolesc, încetul cu încetul, în aluatul vâscos al nobilimii chineze, cum s'ar pierde o turmă de berbeci într'o mocirlă.

— Nu-i unește decât teama de răscoala poporului. Manciuurienii au înțeles că nobilimea chineză este mult mai cultă decât ei, iar cultura chineză stăpânește Asia. Kan-Si a înțeles un lucru însemnat : dacă vrea să stăpânească Asia, trebuie să îmbrace și straiile, și datinile, și politica, și filosofia mandarinilor chinezi.

După ce Milescu îi mai aduse unele daruri, Verbiest făgădui să-l ajute, cu toate că nu prevedea cine știe ce izbândă.

24

Pentru 8 Iulie, Alikhamba hotărî la Li-Pu, despărțământul treburilor din afară din Pekin, un prânz în cinstea lui Ni-ko-lai, solul țarului alb.

Milescu a mers însoțit de dvorenii moscoviți, de secretari, de feciorii de boier și de cazaci. L-a întâmpinat Askaniamă, îmbrăcat în bogate straie aurite și înconjurat de mulți zagurkei. Arătă oaspeților locul în fața palatului împărătesc, unde trebuiau să se închine. Solii se închinară, îngenunchind pe covorașe.

După asta pătrunseră în sala oaspeților și se rânduiau la mese. Mâncară pâine, friptură de gâscă, de purcel de lapte și de berbec, legume, fructe, zaharicale, cvas din lapte de iapă, tarasun, adică vin de orez, pe care chinezii îl beau cald. Mâncările plăcură cazacilor, dar băuturile nu.

La sfârșitul mesei vorbiră îndelung despre treburile soliei și despre îndeletniciri... negoț. Binevoitor, Ma-La îi încredință pe ruși că pot cumpăra din Pekin orice fel de mărfuri, afară de mătasă galbenă; asemenea țesătură o poartă numai împăratul — altora nu-i îngăduită.

Ziua părea rodnică pentru solie, iar înalții dregători parcă-și schimbaseră cu totul purtarea față de solie.

Dar în zilele următoare ploile și noroiul împiedică pe neguțatori să vină la palatul solilor. Când Milescu îl rugă pe Askaniamă să-i lase și pe buharieni să cumpere, pe față el făgădui învoirea, dar într'ascuns porunci tocmai dimpotrivă :

— Să nu-i prind pe-aici că le rup picioarele și-i atâră în ștreang !

Și ca să-i sperie, porunci chiar să fie bătuți doi neguțatori și un tălmaci care cumpăraseră mărfuri multe și plătiseră cinstit.

Față de Milescu arăta obraz zugrăvit cu surâs și bunăvoință ; era deosebit de grijuliu.

— Cum merge vânzarea mărfurilor ? întrebă el, zâmbind pe marginea evantaiului.

— Merge prost, cinstite Askaniamă ! Tălmacii s'au înțeles cu cumpărătorii și ne înșală. Iar oamenii domniei-tale, din porunca domniei-tale bat și alungă pe toți neguțatorii cinstiți.

— Nu se poate ! Am pedepsit pe niște tâlhari care vă jefuiau. Cumpărătorii cei mai de nădejde sânt va-

nii. Vanii nu săvârşesc niciun fel de lucruri necinstite !... se supără şi se'ntristă făţarnic Ma-La. Chemă zagurkeii şi, în faţa lui Milescu, le porunci straşnic să lase pe buharioţi şi pe oricine să cumpere mărfuri ru-seşti.

Milescu fi mulţumi. Totuşi, şi după asta, buharioţii n'au putut cumpăra sau vinde ruşilor decât pe furiş, mituind străjile. Făţarnicia marelui dregător n'avea mărgini.

25

Intervenţia lui Verbiest pe lângă bogdihan avu urmări însemnate asupra soliei. Câteva zile vanii kitaii arătară iarăşi mult interes pentru solia rusă. Trei dintre cei mai mari cămătari din Pekin cerură ruşilor ruble, să le vadă, să le preţuiască. Un Kolai îl rugă pe Milescu să-i împrumute spada cu teaca aurită, ca s'o arate unor prieteni. Alţii îl rugară să le împrumute o carte rusă cu gravuri frumoase. La rândul lor aduseră multe lucruri de mare preţ, podoabe şi scule, cum nu mai văzuse Milescu, atât de meşteşugit cizelate. Vanii vorbeau cu legiuită mândrie despre arta chineză.

Solii se bucurau mult de asemenea atenţie ; mai cu samă că nu era vorba numai de mărfuri şi de câştig, ci şi de cunoaşterea celor două popoare. Unii izbutiră chiar să schimbe unele scule şi podoabe, cu scule şi podoabe aduse dela Moscova.

Verbiest spunea că bogdihan a poruncit să se deschidă porţile soliei. Dar Askaniama tot nu îngădui ruşilor să umble slobodi prin oraş. Milescu ar fi protestat, dar se temea să nu-l descopere pe iezuit că lucrează pentru solia rusă, peste capul vanilor şi al dregătorilor.

În ziua următoare se înfăţişară câţiva curteni, cu doi pictori :

— Măritul împărat te roagă să îngădui acestor pictori să-ţi faci portretul, Ni-ko-lai. Un portret în picioare, în strălucitor de ceremonie, brodat cu fir de aur, cu cuşma, cu sabia şi buzduganul, aşa cum ai fost îmbrăcat la ceremonia de audienţă.

— E prea cald, și-i greu să mă îmbrac cu strai blănit pe vremea asta, se codi Spătarul. Curtenii stăruiră mult : Dacă împăratul a dorit să aibă portretul solu-lui, asta-i o deosebită cinste, care nu s'a făcut prea multora.

Pictorii kitaiți se dovediră foarte iscusiți ; lucrau cu mare îndemânare și repeziciune. Pe hârtia scumpă, mătăsoasă, înflorea din linii subțirele chipul Spătarului. Terminară portretul într'o singură zi. Milescu îl răsplăti cu câteva blăni de samur. Pictorii veniră și a doua zi ; Milescu poză îmbrăcat în caftan, cu cușma împodobită cu o agrafă din pietre scumpe. Când pictorii lucrau, iar Spătarul îi întreba prin Kan-kukai felurite lucruri despre pictura chineză, despre deosebitul lor meșteșug de a desena animalele și florile, la porțile palatului izbucni o ceartă aprigă și o mare bătaie între cazaci și străjeri.

Ce se întâmplase ?

Văzând că nu li se îngăduie să iasă în oraș, toți cazacii își deschiseră drumul cu pumnii, dovedind că știu să și bată zdravăn, nu numai să cânte, să joace, să înoale și să se plimbe, ținându-se de după gât cu oameni din norod.

Askaniama se ivi îndată, spumegând de furie și strigând împotriva cazacilor :

— Cum de-au îndrăznit să bată străjile așa de cumplit ? Unde se trezesc ? Pe Amur ? Încă n'au aflat că-s oaspeți în capitala celei mai mari împărății din lume ?

— Cinstite Askaniama, eu, ca ocărmuitor, nu admit și regret pozna cazacilor mei. Dar îi înțeleg și spun că erau îndreptățiți să se poarte așa. Ce să facă dacă domnia-ta ai uitat că venit-am ca soli ai unei împărății tot așa de mare ca China și că, venind, adus-am glas de pace ? întrebă Milescu. Ai uitat, și neții aici închiși, ca'n robia Babilonului. Cazacii noștri sânt oameni slobozi ! Nu pot îndura silnicia.

Vorbirea cu Askaniama se înăspri grozav, schimbându-se într'o ceartă aprinsă, cea mai aprinsă din multele ciocniri iscate între dânsii, în această jumătate de an de când se aflau, se lărguiau și se hărțu-

iau împreună. Trei tălmaci nu mai răzbeau să tălmăcească atâta potop de cuvinte și atâta mânie.

— N'o să ne schimbăm noi obiceiurile pentru voi ! strigă Ma-La.

— Va trebui să le schimbați, dacă vă este dragă viața și pacea ! Că înțepenirea asta a început să mi-roasă a hoit. Și dacă nu vă schimbați singuri, vă va schimba norodul.

— Ce amesteci norodul aici ?

— Nu-l amestec eu ; se amestecă singur, că-i dregtul lui.

Inverșuneala dintre cei doi dregători sporea mereu. Și dacă uneori se mai potolea, era doar ca și mai aprig să se aprindă. Iar pricini de sfadă se strânseseră destule : unui cneaz mongol, născut într'un ținut rusesc, kitaiții cei mari îi iau, pe nedrept, tribut ; niște neguțatori ruși, chiar zilele acestea, au fost azvârliți peste hotare și mărfurile jefuite ; făgăduște Askaniama libertate prizonierilor și n'o îndeplinește ; făgăduște slobozenie întru vânzarea mărfurilor aduse de chervanul soliei și, în fapt, bate și gonește pe toți neguțatorii cinstiți ; împăratul poruncește ca solii să fie slobozi a umbla prin Pekin și Askaniama îi calcă porunca ; nu dă răspuns hotărît la temeiul înțelegerii ; o duce numai într'o curtenie fățarnică și nimic nu hotărăște în legătură cu pacea.

— Dacă-mi spuneai de pe Naun că ne vei pune în asemenea nelegiute împrejurări, nu făceam un pas pe pământ kitaicesc.

Izbit de măciuca învinuirilor drepte, Askaniama plecă înfrânt și supărat.

Milescu înțelegea că l-a biruit după cum își făcea vânt cu evantaiul : nervos, pufnind mânie nevolnică.

Grișa Hlib, auzind o parte din sfadă, încuviință :

— Bine-ai făcut, Neculai Gavrilovici, că i-ai zis câte-va bune. Și moș Li lui-lin e de părere că se poartă rău, foarte rău cu noi. Ne'ndeamnă chiar să nu ne lăsăm. Să nu creadă dumnealui, marele dregător kitait, că se joacă, așa, cu noi !

Milescu gândea că, după asemenea zavrăc, cel puțin câteva zile Askaniama nu va mai călca pe la palatul soliei.

Dar, după două ceasuri, Ma-La se'ntoarse foarte mișcat și zorit. Il însoțea Verbiest.

— Măritul împărat vrea să vadă cum înoată oamenii domniei-tale. A auzit de faima lor.

Era foarte blajin, binevoitor, mîeros și bucuros că Milescu primește să împlinească dorința lui bogdihan.

Înțelegând că aci a lucrat bine Verbiest, Milescu alege patru cazaci, în frunte cu Grișa Hlib, cel crescut pe Don și Volga. Ma-La îi rugă mult să nu cotească a-l vedea pe împărat. Asta nu-i îngăduit muritorilor de rînd. Cine cutează să privească spre sfînta ființă a împăratului, moartea îl așteaptă.

— Las' pe noi! rîse Grișa. Orbi și muți sîntem...

Askaniama însuși i-a dus pe cazaci în afară de oraș, la un lac mare, deosebit de limpede și de frumos. Au descălecat și au lăsat caii pe mal, să pască. Mulți vani în bărci poleite erau strânși într-o parte a lacului. Grișa înțelese că-i o mare serbare a înotului și a întrecerilor cu barca. Alexe le tălmăci:

— Împăratul cere să vă întreceți cu înotătorii kitaiți.

— Dacă-i poruncă și dacă știu să înoate bine, ne întrecem!

Kan-Si privea dintr'un chioșc de pe malul lacului, de după perdele de mătasă, ca să nu fie văzut. Înotară întâi kitaiții, apoi rușii. Și tot așa pe rînd se scufundară sub apă. Se întrecură în grupuri. Apoi câte unul — cei mai buni. Cazacii i-au biruit pe toți înotătorii kitaiți, și la înot, și la scufundat sub apă.

Așa cum era porunca, s'au prefăcut a nu-l vedea pe bogdihan, cu toate că au înotat pînă foarte aproape de chioșcul unde se afla.

Kan-Si i-a lăudat pe ruși și le-a trimis daruri prețioase.

În acea zi a venit la palatul solilor Tarkhan-Lama, aflat în Pekin cu chervanul de negustori buharieni, și a adus pe Feodor Pavlovici Andreevici, boier din Smolensk. Acesta făcuse parte din regimentul colone-

lului Denisov și, cu cincisprezece ani în urmă, fusese luat prizonier de către poloni, în lupta dela Poloțk; polonii l-au vândut tătarilor, iar tătarii l-au dat rob calmucilor și dela calmuci a ajuns la buharieni. Se rugă mult, plângând, să-l răscumpere Spătarul și să-l ducă în Rusia.

Povestea lui Andreevici mișcă mult solia rusă. Toți cerură să fie răscumpărat.

— Invățând singur ce-i robia la atâtea neamuri — spuse unul dintre cazaci — și gustând iar slobozenia, poate-o slobozi și el acum țăranii ce-i va fi avut pe moșiile dela Smolensk.

26

Verbiest se apropie de Spătar și-i șopti:

— Solia se apropie de sfârșit. Fii gata în orice moment, adăugă el. Ca să pună mâna pe mărfurile nevândute, dregătorii chinezi obișnuiesc să concedieze soliile prin surprindere.

— Cu ce se alege Rusia din această solie? Am pierdut vremea în zadar...

— Nu, prietene Neculai, ai săvârșit aici la Pekin isprăvi de samă, de neuitat. Întâi și întâi ai ajutat mult lupta pentru înnoiri ce se urzește cam firav, e drept, dar se urzește totuși și aici în China. Al doilea: eu tot nădăjduiesc că împăratul te va primi în audiență particulară. Și chiar dacă nu ai izbândă deplină întru cele politice și neguțătorești, tot ai strâns mare bogăție de învățăături despre această țară uriașă, cu atâtea ciudățenii. În viitor aceste învățăături vor rodi într-o izbândă diplomatică mai deplină.

Vorbiră mai departe, cu noi amănunte despre viața din China și despre dorința lui Verbiest de a se întoarce în Europa și a intra în slujba țarului.

— Mult ți-aș fi îndatorat, prietene al meu, dacă m'ai ajuta să mă mântui din acest surghiun și să vin la Moscova.

Milescu îi făgădui sprijin, din toată inima. Și în legătură cu aceasta, îl rugă pe Verbiest să-i găsească

pentru țar un giuvaer de mare preț. După socotelile lui Favorov, solia strânsese ceva bani, cu toate că vânzarea mărfurilor fusese gătită de marii dregători. Iezuitul cunoștea un van care avea un rubin mare, cu învăpăieri nemaipomenit de frumoase.

— După câte știu, urmărește să-l vândă... Și în legătură cu drumul pe care l-ai deschis domnia-ta, mă gândesc să soriu la Roma ca misionarii iezuiți să nu mai vină în China pe mare, că-i lovesc pirații englezi, ci să treacă prin Rusia și prin Siberia, pe drumul deschis de domnia-ta. Astfel se va bătători, se va orândui mai bine și va ajunge șleau slobod, legând Europa cu capătul de răsărit al Asiei.

Neguțătorii ruși și o parte dintre dvoreni îl îndemnau pe Milescu să sfârșească mai repede tratativele, să primească toate condițiile puse de dregătorii chinezi :

— Să fim odată slobozi, să ne vindem toate mărfurile și să cumpărăm mătăsuri. Că au kitaiții niște mătăsuri...

— Nici nu face să mai pierdem vremea aici, cheltuind cu mâncarea, pentru noi și pentru slugi.

— N'ai să deslereci domnia-ta, Neculai Gavrilovici, porțile zidurilor chinezești. Așa vrea bogdihan și boierii lui, așa fac : după datină și tipic !

— Nu li-s dragi străinii și pace ! Iar dragoste cu sila...

Milescu înclina să le dea dreptate. Și Verbiest povățuia să se gătească de plecare. Se sfătui și cu secretarii. Grăbi pregătirile pentru plecare și mai cu seamă grăbi desfacerea mărfurilor din lăzile țarului.

27

Dar, dintr'odată, căzu veste nouă : Verbiest și Grimaldi veniră, într'un suflet, să-l înștiințeze pe Milescu că marele împărat Kan-Si a hotărât, în chip cu totul neobișnuit, să poștească la masă pe ambasadorul țarului.

— De patruzeci și cinci de ani sânt în China -- se minună Grimaldi -- am trăit și sub dinastia Min, am

slujit trei împărați, dar n'am auzit ca dregălorii și împărații Chinei să arate vreunei ambasade atâta cinste. Ai obținut într'adevăr o mare victorie diplomatică. Întru slava țarului Rusiei, Kan-Si izvodește un nou obicei : dă o masă pentru un ambasador. Mare biruință ! Nu numai pentru Rusia, ci pentru întreaga Europă. Solii ce vor veni de aici înainte vor folosi acest precedent. Și, trebuie s'o spunem, fără modestie, avem și noi un merit aici. Mai ales părintele Ferdinand, care a grăit în fața împăratului mult bine și cu multe laude despre domnia-ța.

Și iezuiții se străduiau din răspuțeri să dea solu-lui cât mai multe sfaturi privitoare la ceremonia care va avea loc, să nu se săvârșească vreo greșală.

Vestea asta făcu să tresalte inimile solilor Rusiei.

28

Cu vreo trei ceasuri înainte de a pleca la masa împărătească, în ziua de 8 Iunie, la porțile palatului solilor se iviră numeroși slujitori ai lui bogdihan. Ei îl călăuziră pe Spătarul Milescu și pe soții lui la palatul împărătesc. Trecură prin aceleași porți și aceleași săli prin care trecuseră și la prima audiență. Străbătură o terasă de unde Milescu zări, în fugă, minunata priveliște a grădinilor împărătești, cu chioșcuri, pagode, havuzuri, pârâiașe, poduri, alei pavate cu lespezi, marginite de copăcei tușinați, de straturi cu flori în zeci de culori, cum numai în vis visează omul.

Când ajunseră în sala unde se afla împăratul, Alikhamba îi pofti pe oaspeți să se închine. Milescu se închină după rânduiala kitaită : acum venea el, într'o audiență particulară, nu în numele țarului, și deci se putea pleca de nouă ori cu fruntea până la lespezile de marmoră. După asta Alikhamba îl conduse în fața tronului. În sală erau peste trei sute de mandarini, îmbrăcați în straie de mătăasă, cu păsări mari de aur cusute în față și în spate. În sală stăpânea un foșnet ușor, parcă sute de păsări cu pene moi ar fi filfăit din aripi : vanii se fereau de căldură, făcându-și vânt cu evantaiuri mari din pene de păun ori de struț. La dreapta lui

Kan-Si ședeau Kolaii. În spate, oșteni cu arcuri și lănci împodobite cu cozi de cal, colorate și cu piei de tigru.

După ce se închină iar, solul se așează jos. Curtenii, preotul Petru, feciorii de boieri, grămăticii fură invitați să se așeze în urma Spătarului, formând două cercuri. Alikhamba stătu alături de ambasador, pe aceeași pernă de mătasă. Până la masa împăratului Kan-Si erau cam cincizeci de picioare.

Împăratul era îmbrăcat într-o levită azurie, peste care purta o mantie neagră brodată cu aur. Pe cap avea o tichie împodobită cu un diamant de mărimea unei nuci. În jurul gâtului avea o salbă de perle neobișnuit de mari și de strălucitoare.

Vorbirea lui Milescu Spătarul cu Elke-taifin decurse în chip foarte ciudat. La început, bogdihan făcu semn primului Kolai; acesta chemă la rândul-i pe cei doi ieziuți. Aceștia alergară, în vârful picioarelor, până aproape de tron și căzură în genunchi în fața împăratului. Acesta le spuse ceva, încetișor, aproape în șoaptă. După ce ascultară spusele lui bogdihan, cei trei dregători se ridicară și alergară, pe vârfuri, cu pas mărunț, până la ambasadorul Rusiei. Se așezară în genunchi lângă el și tălmăciră cuvintele împăratului.

— Marele stăpânitor al întregului imperiu chinez, împăratul, întreabă dacă măria-sa, stăpânitorul tuturor rușilor, se află în deplină sănătate.

Inima Milescului zvâcni să spargă pieptul. De mult aștepta clipa asta. Și în frumoasa limbă rusă răspunse:

— Din mila lui Dumnezeu, strălucitul nostru stăpânitor, țar și mare cneaz, Alexei Mihailovici, ocârmuitor al tuturor Rusiilor, Mare, Mică și Albă, cneaz al Moscovei, când plecat-am din cetatea de scaun, era deplin sănătos și domnea fericit. Slăvitul țar dorește ca măria-ta, stăpân al marei împărății chineze, ca scump vecin al său și prieten, să domnești ani mulți și fericiți.

Glasul lui Neculai Milescu Spătarul răsună între zidurile înalte, sub bolți și printre coloane, sub care nici când până atunci nimeni încă nu rostise, în rușește, numele Rusiei. Iși tălmăci el însuși spusele în

latinește. Cei trei demnitari duseră, fuga, răspunsul spre tron, căzură iar în genunchi, tălmăciră vorbele solului, ascultară iar cuvântul împăratului și se întoarseră cu același treapăd mărunț spre Milescu :

— Măritul împărat pune trei întrebări : ce vârstă are țarul ? Cât e de înalt ? Și de când domnește ?

— Măria-sa are cincizeci de ani, e înalt și e împodobit cu frumoase calități ; domnește de treizeci de ani, răspunse Milescu cu firească mândrie și demnitate.

Cei trei țopăiră cu răspunsurile până lângă tron și iar veniră spre Spătar, cu alte întrebări :

— Măria-sa vrea să știe câți ani are solul. Măritul împărat a auzit, cinstite sol, că ești om învățat. Doarește a ști dacă ai studiat filosofia, matematicile și astronomia.

Neculai Milescu răspunse că are patruzeci de ani. Iar cât privește studiile, poate mărturisi Askaniamă și Ferdinand Verbiest cu care a grăit și a sfătuit despre multe lucruri de știință și de filosofie. A învățat la școli europene toate științele ; cunoaște și astronomia și a călătorit mult prin lume.

Răspundea bucuros, fericit, fără a privi cum vanii și dregătorii din jur căscău gurile de uimire.

După această convorbire, destul de ciudată pentru solii ruși, dar osebit de solemnă și de plină de slavă, începu ospățul. Mâncărurile erau aduse pe mesețe anume, pentru fiecare oaspete mai de rang. Curtenii kitaiți se așezară câte trei la o masă, iar rușii câte doi. Înainte de a începe masa se închinară iar spre pământ. Kan-Si trimise solului Ni-ko-lai piersici și dulciuri pe două talere de aur. Când împăratul îl chemă pe Askaniamă, care, împreună cu iezuiții, sta la masă într'o sală alăturată, acesta sosi alergând și se aruncă în genunchi în fața tronului. Kan-Si grăi îndelung cu dânsul. După asta, zâmbind, bogdihan mai trimise lui Milescu un harbuz, tăiat tot pe un taler de aur.

Masa a durat cam o oră. Alikhamba îl învață pe Spătar cum să mulțumească împăratului pentru deosebita cinste pe care i-o arăta, poftindu-l cu mâncări și fructe din masa lui. Solul își împlini bucuros și cu artă această datorie de cinste.

În tot timpul mesei, în fața tronului, într-o cățue mare de argint au ars felurite miresme îmbătătoare. Vinul, asemănător vinului de Rin, era turnat în cupe mari din argint, aurite și minunat sculptate, cu flori, struguri și dragoni. Din porunca împăratului, întâia cupă fu închinată către sol, în cinstea Rusiei. Neculai Milescu Spătarul răspunse, în picioare, după obiceiul rus, ridicând cupa cu stânga, apoi cu dreapta, făcând o plecăciune largă, spre lespezile de marmoră. Alikhamba turnă el însuși vinul în cupe aurite pentru însoțitorii soliei. Așa era porunca împăratului. Vanii se supuneau, zâmbind subțire și cum nu se află mai binevoitori.

La sfârșit, slujitorii aduseră ceai în cești galbene de lemn.

După ceai, se despărțiră salutându-se cu multă cinste și prietenie.

Intr'acest chip decurse în ziua de 19 Iunie 1676 cel mai glorios moment al soliei lui Neculai Milescu Spătarul la Pekin.

29

Dar în aceeași zi, spre sară, la palatul solilor se înfățișă Askaniama, cu mai mulți slujitori. Era încruntat și vânat. Bătea mărunț din evantai :

— Măritul împărat, aflând cât de obraznici sânt unii dintre oamenii domniei-tale, cum bat străjile, fug din palat, răscolesc orașul, se plimbă în afară de oraș, fără străji sau însoțitori, ne-a poruncit să te înștiințăm că, în curând, veți fi concediați.

Milescu se tulbură o clipă :

— Mă miră asemenea cuvântare, la câteva ceasuri după călduroasa primire și după ospățul prietenesc din palatul împărătesc.

— Trebuie s'o spun, Ni-ko-lai : oamenii domniei-tale răscolesc mahalalele Pekinului. Spionează. Samănă idei barbare în capetele prostimii. Li caină pe cei săraci și mișei, ca și cum ar fi gata să le ia apărarea ori să-i atâțe împotriva noastră, a celor care

stăpânim de milenii și vom stăpâni China în vecii vecilor...

— Dar, cinstite Askaniama, jur că prietenii mei, cazacii, nu fac niciun rău nimănui. Nu iscodesc nimica. Ci doar se plimbă. Plimbarea li-i trebuitoare pentru că, stând atât de mult închiși aici, între ziduri, și-au șubrezit sănătatea. Iar dacă stau de vorbă cu kitaiții pe uliți, o fac pentru că li-i inima caldă, iubesc oamenii și se'nduișează de soarta lor. O fac pentru că vor să cunoască țara și poșorul. Rușii iubesc mult poporul chinez, cinstiți dregători. Insumi m'am îndrăgit de firea și inima, de cultura și arta kitaită. Și-am să 'nvăț chineza, să vă înțeleg și mai bine și să devin cel mai harnic mijlocitor al prieteniei dintre ruși și chinezi.

Când i se tălmăceau asemenea cuvinte, Askaniama uita să mai clatine evantaiul. Nu mai auzise om glăsuind într'acest chip. Și mult i se muia inima.

— Dacă am fi venit să spionăm, apoi să știi că n'am folosi această cale, în văzul tuturor. Când veți veni la noi, la Moscova, nimeni nu vă va împiedica să vă plimbați oricât veți dori. Nimeni nu va spune că sânteți iscoade. Ci, dimpotrivă, chiar noi vă vom călăuzi să vedeți cât mai multe din Rusia, ca să ne înțelegeți și să ne iubiți. Și-acum vă'ntreb, cinstiți dregători, de ce vreți să ne trimiteți cu nepusă masă, îndărăt. Am venit aici pentru tratative de pace și prietenie și nu mi-ați dat încă răspuns la cele douăsprezece puncte din temeiul nostru. Am venit aici pentru legături de negoț și n'am statornicit încă drumurile de străbătut spre Moscova. Mai avem multe mărfuri de vândut și n'am cumpărat aproape nimica. Unde ți-s făgăduielile, cinstite Askaniama? Oare n'ai spus domnia-ta la Naun și dela Naun la Pekin că luptavei din răputeri să apropii China de Rusia? Ce s'a întâmplat de te-ai schimbat la față, că nu te mai cunosc și nouă ne cauți pricini, născocești prilejuri de sfadă, în loc să te apropii de noi cu inimă deschisă și caldă? Am venit aici pentru că ne-ați chemat. Am venit în grabă și vrem, cu adevărat, prietenie și pace cu China. Dar află, cinstite Askaniama, că nu cerșim

prietenie. Noi avem destulă putere să ne apărăm și hotarele, și pacea. Și dacă aici la Pekin, solia Rusiei supără pe careva din cei mari, sântem gata să îndeplinim porunca împăratului.

— Nu-i vinovat împăratul ! sări Askaniama, cu un accent de sinceritate, copleșit de vorbirea Milescului. Ci numai vanii și dregătorii, adică... unii dintre dânsii, care nu-i văd cu ochi buni pe ruși.

— Și se tem de ruși, a adăugat Verbiest mai târziu, când l-a vizitat singur pe Spătar. Deosebita cinste și stăruitoarea atenție arătată domniei-tale de către Kan-Si a stârnit multă clevetire, prietene Neculai, multă spaimă și furtunoasă ură printre mandarinii cei mari. Nici când nu s'a pomenit un împărat chinez să întrebe de sănătatea unui suveran al lumii, ca despre un egal al său. Nici când un împărat chinez n'a întrebat despre vârsta și studiile unui sol. Până acuma numai ambasadorii întrebau, în numele stăpânilor lor, de sănătatea împăratului chinez. În surdină, toți vanii și dregătorii cei mari îl învinuesc pe Kan-Si că, de dragul prieteniei cu Rusia, sparge datinile cele vechi și face altele noi. Așa că nu-i de mirare dacă, împotriva vrerii împăratului, peste capul lui și ca urmare tocmai a cinstei osebite ce ți-a arătat-o împăratul, vanii și dregătorii te vor supune la umilințe, te vor ponegri, vor zădărnici tratativele. Acum vanii se tem și mai tare ca nu cumva împăratul manciurian să se alieze cu țarul împotriva lor. Dar să știi, prietene. Spafarii : ai știrbit obiceiul cel străvechi din cartea Li-Ki, în legătură cu primirea solilor. Și acesta-i un merit de care va trebui să țină sama viitoarele solii și istoria legăturilor Chinei cu celelalte țări.

30

Sfătuindu-se cu oamenii săi, Neculai Milescu luă toate măsurile ca să poată pleca oricând va fi nevoie.

Neguțătorii însă murmurau și se împotriveau. După audiența și ospățul din palatul împărătesc sporiseră cam prea mult nădejdiile lor într'un negoț bun. Boris

Zotov îl învinui chiar pe Milescu de trufie și nepri-cepere :

— Pierzi din mână o pasăre de aur. Adică pierdem cu toții. De ce nu împlinești voia împăratului chinez ? Ce te costă dacă ai să te pleci oleacă mai jos ? De ce nu te pui bine cu înalții dregători ? De ce te răs-tești la ei ? Uți că aici sântem oaspeți ?

Din umbră îl sprijinea și Constantin Grecianin :

— Vrem să fim slobozi a cumpăra mărfuri kitaite !

După multă stăruință pe lângă Askaniama și Alik-hamba, Milescu obținu îngăduința pentru neguțătorii și cazaci de a ieși în oraș, dar numai câte douăzeci pe zi, cel mult. În urma acestei învoiri, ca să cunoască orașul, Milescu ieși deseori pe uliți împreună cu cazacii. Ajutat de Kan-kukai, stătu de vorbă cu mulți chinezi și cercetă grădinile, ulițele și chipul clă-dirilor din Pekin. Se întâlnește chiar cu unii vani cu care se preumblă pe uliți și cercetă orașul.

Trimis de Verbiest, veni, în taină, la solie, mandarinul care avea de vânzare un rubin. Piatra prețioasă pe care o aducea era osebit de mare și de frumoasă. O lăuda, jurându-se că a avut zeci de mușterii, regi și împărați, din India, din Persia și chiar sultanul Turciei a vrut s'o cumpere ; mult s'a ținut s'o cumpere deasemeni solul Olandei, dar n'a avut opt mii de lani de argint cât prețuește acel rubin.

— Nu l-aș putea plăti — surâse Milescu socotind — nici cu leafa mea de pe două sute de ani.

Spiridon își arată toată iscusința întru cunoașterea pietrelor prețioase : rubinul era într'adevăr curat și de preț cum nu sânt trei pe lume. Ci amintindu-și de moravurile neguțătorilor din Tarigrad care cer prețuri înzecite ca să se târguiască îndelung, Milescu s'a sfătuit cu Spiridon, în grecește. Iar giuvaergiul grăi către mandarin :

— Solia are nevoie de o piatră mare, limpede, frumoasă, nu de o pietricică de preț îndoielnic, ca acest rubin.

Chinezul care știa bine ce marfă are rămasă cam năuc. Verbiest, înțelegând gândul prietenului său, fă-

gădui mandarinului că va duce el, mai departe, târguiala :

— Dar trebuie să lași rubinul mult mai ieftin.

În acele zile, Milescu trimise la neguțătorii buharieni să-l răscumpere pe Feodor Pavlovici Andre-evici și pe alți prizonieri ruși.

Zilele treceau cu oarecare spor pentru solie. Milescu și Askaniamă hotărîră câteva lucruri însemnate privitoare la drumul peste Siberia, la orașul Nercinsk și la cetatea Albazin.

Dar la 28 Iulie, Alikhamba însuși veni foarte turburat și se plânse lui Milescu împotriva cazacilor care au bătut iar străjile, au ieșit mai mult de douăzeci în oraș, într-o zi, și că, îndeobște, se plimbă cum li-i voia în tot Pekinul și chiar împrejurul zidurilor lui, scotocind și iscodind totul.

— Dacă află împăratul, vă alungă imediat din China ! Am poruncit să iasă doar câte douăzeci pe zi, iar acum nu le mai îngădui decât după ce se vor fi împăcat cu străjile. Altminteri, dacă-i prind prin oraș, îi socot iscoade dușmane și-i închid.

— Voi pedepsi pe cei care au purtări proaste, fi liniști Spătarul. Dar, rogu-te, dă-le voie să cumpere arcuri și săbii.

— Fără învoirea împăratului — se sperie Alikhamba — străinii nu pot cumpăra arme ! Asta ar mai trebui acum... să vă și înarmăm...

Împăcarea cu străjile i-a costat pe cazaci multe bacșișuri.

31

La curtea din Pekin se fierbea ceva privitor la misiunea Spătarului Milescu. Asta se simțea. Dar nici iezuitul Ferdinand Verbiest, nici altul nu puteau afla lămurit despre ce urzeau vanii sfatului de taină și înalții dregători ai lui Kan-Si. Gândurile lor erau mult prea deosebite de ale rușilor, cu toate că păstrarea neștirbită a vechilor datini îi amintea lui Milescu de Miloslavskii și de alți boieri cu strat gros de rugină pe cugete.

Dezbătând îndelung asupra celor douăsprezece puncte din propunerile țarului Rusiei, vanii chinezi și dregătorii hotărîră între altele : cărțile scrise către țar să aibă și o copie tălmăcită în latinește. Referitor la punctul 3, scriau : „cu toate că țarul cel alb și-a trimis solul său și a adus bir, totuși numai după ce țarul cel alb va trimite birul anual, fără încetare, numai atunci dregătorul însărcinat cu treburile din afară va înfățișa un raport împăratului, sfătuindu-se apoi cu toții dacă trebuie să trimită la țarul alb un sol al nostru sau nu“ ; toate țările din afară, când trimit solii ca să întrebe de sănătatea marelui împărat și ca să aducă plocon, pot cumpăra mărfuri și pot vinde mărfurile aduse, îndeobște, și nu se află nicio lege ori datină în temeiul căreia să fie opriți ori supravegheați, (la punctul 4) ; „Dat fiindcă... nu se află nicio lege, niciun obicei care să îngăduie a trimite oameni din țara noastră în țările dinafară, să facă acolo negoț — despre aceasta nici nu se poate vorbi“ ; privitor la meșterii zidari, vanii și dregătorii hotărâu că nu-i pot trimite în Rusia înainte ca țarul alb să fi lămurit starea fugariilor. Și începea să depene iară acea nesfârșită cerere de a-l preda pe Gantimur.

În darea lor de samă către împărat, vanii îl învinuiau pe Milescu zicând că minte cu mare dibăcie, pretextând că nimeni în țara lui n'a înțeles scrisoarea trimisă prin Danilo Arșinski. Stăruiau mereu asupra aceluiași lucru : „Înapoiati-l pe Gantimur cel fugit dela Soloni“, adică dela tunguși. Se aprindeau de furie ori de câte ori își aminteau că și alte căpetenii de triburi ca „Toidogon, Baodai, și alții au fugit în anii 13 și 14, (adică 1673, 1674) din domnia lui Elke-taifin, la orașul Nercinsk și acum stau adăpostiți acolo“. Pentru că hotărîseră să nu trimită solie în Rusia, plănuiau să scrie doar o carte, lăudându-l pe țarul alb că l-a trimis sol pe marele dregător Ni-ko-lai, cu scrisoare și tribut. Această scrisoare să fie trimisă la Moscova tot cu Milescu.

Împăratul Kan-Si, neîndrăznind să-i înfrunte până la capăt pe vanii și pe dregătorii cei mari, porunci

însemnând pe marginea hârtiei în care sfatul își scrisese darea de sama asupra celor dezbătute: „Să se facă după cele spuse“... „Vanii de sfat și dregătorii să se sfătuiască împreună și să-mi raporteze“.

Dar vanii nu țineau întoldeauna sama de însemnările împărătești. Nici când, la 26 Iunie, hanul a scris: „Lăudați-l pe țarul cel alb mai ales pentru că, deși țara Rusiei este foarte departe de noi, totuși el s'a închinat în fața luminoasei Chine și a trimis sol un mare dregător, Ni-ko-lai, din țara lor, și solul a adus scrisoare cu simțiri adevărate, sincere, de pace și plocon din roada țării sale“... vanii și dregătorii tot n'au ținut sama. Că le era lor mai de folos și mai cu priință, dacă-l depărtau pe Elke-taifin de o alianță cu un împărat așa de puternic, decât dacă-l apropiiau.

32

„6 August... vânzarea mărfurilor visteriei merge destul de prost. Și Askaniama care se lăuda că la Pekin sânt neguțători care pot face cumpărături până la o sută de mii lani. Până acum unul singur a cumpărat mărfuri în preț de cincizeci de lani. Și vin neguțători care anume plătesc pe sfert ca rușii să scadă prețurile; pe aceștia cazacii îi dau afară în brânci“...

Milescu știa că pe sub ascuns, prin unii prieteni dintre kitaiți, cum este zagurkeiul cel daoist, oamenii lui cumpără arme, lucruri de preț, vase de metal, scule de artă, mătasă. Poate știa și Askaniama; dar nu mai putea, nu mai avea cum opri acest negoț de vreme ce rușii, câte douăzeci pe zi, erau învoiți să umble prin oraș, scotocind prăvăliile.

Ferdinand Verbiest vesti din nou pe Spătar că peste câteva zile împăratul va porunci concedierea soliei.

— S'a hotărât ca tot Askaniama să te călăuzească până la hotar.

La rugămintea lui Milescu, Verbiest făgădui să-l ajute, și după ce va fi plecat din China, cu cărți, să-l sprijine să învețe limba chineză și să scrie o carte despre cele văzute în această călătorie.

— Făgăduesc deasemeni să trimit țarului o carte a mea despre China, spuse iezuitul; are hărți amănunțite, bune cum nu are încă nicio carte despre China. Dar asta să rămână mare taină. Nici frații iezuiți să nu afle.

— Mulțumesc în numele țarului și aștept cu nerăbdare ajutorul domniei-tale. Te-aș mai ruga, părinte, să vorbești cu pictorii curții să-mi dea un portret al lui bogdihan.

— Nu cred c'ar îndrăzni vreunul să ceară lui Kan-Si asemenea lucru. Nu se obișnuiește în China.

Acum Verbiest își aminti și ceru lui Mîlescu o icoană pentru biserica iezuiților, în care se închină și rușii aflați în Pekin. Chemându-l pe preot să fie de față, Spătarul dăru iezuitului o icoană de argint.

— Ai prilejul, părinte Petre, să plătești și acatistele juruite când treceam peste Gobi, încălțam cămilele cu papuci de iarbă și ne pândeau namiazinii și leoparzii.

Stând de vorbă, într'un amurg, Ferdinand Verbiest îi destăinuie lui Mîlescu că vanii și dregătorii chinezi pregătesc în cea mai mare taină războiul împotriva rușilor.

— Pricina este Gantimur. În fapt, vor să ia cetățile Nercinsk și Albazin. Vanii știu că în aceste cefăți sînt ostași puțini și, după socotelile lor, până vin ajutoarele din Rusia, ar putea cuceri ușor ținutul Amurului. Toți vanii se tem mult de ruși.

Aceste știri erau dintre cele mai prețioase pe care le culegea Mîlescu din Pekin. Ele lămurau, în bună parte, purtarea dregătorilor față de solia rusă.

33

Zargurkeiul care urma calea lui *dao* spusese lui Mîlescu :

— Înțeleptul Lao-tzi ne învață că este mai bine să lăsăm vasul neumplut, decât să încercăm a-l păstra atunci când este prea plin. Luptă pentru pace și povățuește-i pe toți rușii să apere pacea între țările noastre. Că vanilor le place războiul, dar norodului nu-i place.

Norodul chinez, ca și norodul rus, vrea pace. Pentru că așa cum tâlcuește înțeleptul Lao-tzî... „pe unde au trecut oștile, cresc buruienile și spinii“...

34

Discuția cu solia continua. Dar Milescu nu știa că privitor la darurile ce avea să le primească, împreună cu scrisoarea către țar, vanii din sfatul tainic și dregătorii kitaiți scriau în raportul făcut în ziua a opta din luna a șaptea (10 August) a anului al cincisprezecelea din domnia lui Elke-taifin (1676) : „Noi, prea supușii, slujitori ai măriei-tale, am hotărît să nu dăm argint țarului alb, ci să-l miluim cu o șea împodobită cu creștături, cu treizeci de bucăți de atlas, cu o dombă de ceai de patruzeci de lani de argint cu margini aurite, o cupă mare, patru coșuri de ceai, câte cinci piei de bars, de tigru și de focă ; solului celui mare Ni-ko-lai — un caftan de ceremonie din atlas cu dragoni cusuți și o pălărie de pai cu ciucure de mătasă ; un brâu cu cataramă, o pereche de cizme și de ciorapi, o șea împodobită cu creștături, un cal, trei bucăți de atlas și douăzeci și patru bucăți de stambă“... Se înșirau apoi darurile ce vor fi date lui Teodor Livanov, lui Constantin Evstatievici, dvorenilor, grămăticilor, preotului, doctorului Ivan Iuriev, celor cinci tălmăci care slujiseră solia. Celor o sută treizeci și șase de oameni din suita solului, oșteni și slujitori, dregătorii kitaiți le dădeau fiecăruia câte o bucată de atlas și câte opt bucăți de kitaică.

Și hotărînd aceste daruri, vanii și marii dregători mult stăruiau pe lângă Elke-taifin să zorească plecarea soliei ruse din Pekin.

Dar împăratul nu se grăbea încă.

35

Lesne se vedea cum sporea dușmănia dregătorilor kitaiți împotriva soliei ruse. În ziua de 12 August, Milescu ceru lui Askaniama o copie după scrisoarea prin care bogdihan răspundea țarului.

— Măine vei primi darurile și, odată cu ele, și scrisoarea către țar. După asta vei mai putea sta în Pekin cel mult zece zile.

Milescu mai ceru odată să slobozească fugarii yacui, apoi sfătuiră despre călătoria soliei până la hotar și mai departe.

— Nu mai avem animale pentru poveri. Din satele de pe Naun am știri că mulți cai și cămile au pierit, din netrebnicia îngrijitorilor.

Intâi, Ma-La își zugrăvi pe față multă mirare: de unde știe solul? Apoi îl sfătui pe Milescu să cumpere cămile din Pekin, că într'altă parte greu îi va fi să găsească.

O cămilă costă numai patruzeci de lani.

Zorul plecării era acum pe placul celor mai mulți dintre dvoreni și neguțatori. De vreo săptămână ei chiar stăruiau pe lângă Spătar să grăbească plecarea.

— La urma urmelor nu mai avem de ce sta aici. Lucrurile nu-s coapte încă pentru o legătură statornică, strânsă, cu China. Să mai treacă veacurile.

La 13 August dimineța, vremea era noroasă. Se pregătea de ploaie, când zagurkeii vestiră pe Spătar că trebuie să meargă neîntârziat în Cetatea Roșie, să primească darurile împărătești.

Cu toate că nu-i părea de fel bine că solia sfârșea așa, Milescu porunci tuturor să se îmbrace sărbătorește și plecă măcar că furtuna amenința să se dezlanțuie.

Milescu mai trecuse de două ori prin porțile și prin aleele Cetății Roșii. Le cunoștea bine. Dar nu-și închipuia, nici de fel, că vanii și dregătorii lui Kan-Si de mult așteptau acest moment să lovească amarnic și pieziș în demnitatea soliei ruse.

După ce trecu și al doilea zid în Cetatea Roșie, solia fu oprită în fața unui pavilion mare, unde se aflau darurile lui bogdihan pentru țar și pentru soli. La câteva minute după asta se dezlanțui furtuna. Rușii așteptară. Nu apăru niciun dregător. Ploaia se întăși. Turna cu găleata. Solii stătură în ploaie o oră și jumătate. Milescu înțelese repede că asta-i o vi-

cleană umilință, anume pregătită, dar n'avea cui să-și strige indignarea.

— Bănuî că boierii kitaiți ne pizmuesc straiele frumoase și scumpe, de aceea ne țin în ploaie, surâse Radu Marcu grăind românește.

Singur zagurkeiul daoist se apropie de Spătar și puse pe Kan-kukai să-i tălmăcească vorbe întru mângâierea rușilor.

— Dascălul meu Lao-țzî spune : „Acțiunea trebuie începută cu ceea ce nu este încă. Trebuie să începem a face orânduială, atunci când nu e încă nerânduială : deoarece un copac mare crește dintr'unul mic, un turn cu nouă etaje începe să se construiască dintr'un pumn de pământ, o călătorie de o mie de li începe cu un singur pas“...

Când se mai potoli furtuna, răsări Alikhamba, din preajma pavilionului. Grăi, prefăcându-se că nici nu vede starea în care se afla solia :

— Obiceiul poruncește ca primirea darurilor să se facă în genunchi.

Când văzu că Milescu vrea să protesteze, Alikhamba plecă trufaș. Se întoarse după o altă oră și jumătate și întreabă :

— Solul țarului alb se supune protocolului poruncit de vechiul nostru obicei scris în cartea Li-Ki ? Se supune, au nu ?

Întru acel ceas de grea încercare, în rândurile soliei și în inima Milescului se dădu aprigă luptă. Marele dregător dela Li-Pu ceruse anume să i se tălmăcească vorbele tare, să audă toți însoțitorii soliei. Nădăjduia să ridice suita împotriva îndărătnicului ei cârmuitor.

În adevăr, auzind vorbele lui Alikhamba, cei mai mulți dintre dvorenii cerură lui Milescu să îngenunche.

— Implinește-le cheful ! Dacă-i obicei vechi și țin așa de mult la el...

— Să plecăm de aici cât mai repede !

— Ne-a batjocorit destul, silindu-ne să stăm în ploaie...

— Ajuns-am murați ca niște șoareci... Halal straie de sărbătoare !

Milescu tăcu până îi puse Alikhamba iară întrebarea :

— Te supui ori nu datinelor noastre, sol al țarului alb ?

— Nu, nu mă pot supune !... Glasul îi era îndurerat, dar chipul, mândru. Darurile oferite mie, ca sol, le primesc după obiceiul chinez. Să nu creadă tovarășii mei că-s trufaș în deșert. Dar darurile țarului nu le pot primi în genunchi, pentru că țarul este egalul împăratului Chinei și nu poate fi înjosit, pentru nimica în lume. Țarul Alexei Mihailovici m'a trimis aici pentru înălțarea și strălucirea faimei lui, iar nu întrubățocorirea lui. Închipuiască-se cinstitul Alikhamba în locul meu : sol într-o țară care îl silește să-și înjosească stăpânul. Au nu și-ar înfige singur junghierul în inimă, mântuind țara și stăpânul din primejdia umilirii ?

Vorbise atât de hotărît, că multora dintre ruși li se încrâncenă carnea pe ei.

Alikhamba se găsi în fața acestei vorbiri ca un oștean căruia, în toiul luptei, potrivnicul îi smulgea arma, tocmai când se credea biruitor. Ca să-și găsească un rost și să nu pară înfrânt de istov înfățișă lista darurilor. Apoi se duse să raporteze împăratului.

Solii mai așteptară încă șase ore, în același loc. Dregătorii kitaiți îi lăsau anume să aștepte. Așteptarea asta a fost deosebit de furtunoasă. Erau prea mulți cei care nu înțelegeau de ce Milescu se împotrivește cu atâta dârzenie întru împlinirea datinilor kitaitice la primirea darurilor. Desmeticiți după plecarea lui Alikhamba și înțelegând că încăpățânarea dregătorilor kitaiți n'are margine, ei cereau Milescului să îngenunche. În cap era dvoreanul Boris Zotov. Și-l ajutau mai cu samă neguțătorii, strigând împotriva :

— İngenunche, că n'o fi foc !

— De ce ești așa de trufaș ?

— Ce, în Moldova ta n'ai îngenunchiat la spovedanie ?

— Măcar că te-a pus țarul, ție dăm jos și alegem alt cap soliei !

În inima Milescului se răscoli vifor de mânie. Cu greu se stăpâni să nu izbucnească.

— O puteți face, că sânteti mai mulți. Dar mai întâi înțelegeți că aici e vorba de două țări, de doi împărați, de două popoare, nu de mărunta noastră neguțatorie. Ce împlinim noi aici și acum pentru Moscova și Pekin rămâne în veac. Și am merita cumplică osândă dacă am știrbi, am păta faima Rusiei și cinstea țarului, înălțând mai mult decât se cuvine pe bogdihan și pe vanii kitaiți.

Sosi Askaniamă Ma-La, singur. Era pregătit cu patru tălmaci, ca pentru o grea luptă retorică. Cercă și cu binele și cu răul, cu lingușirea și cu amenințarea, cu împăcarea și cu ațâțarea tovarășilor de drum, să-l înduplece ori să-l silească pe Milescu să-și schimbe hotărîrea. Aici și acum, Askaniamă puse în joc întreg meșteșugul și toată dibăcia lui de a răsuci mințile cămenilor. Făgădui multe. Amenință :

— Dacă nu vă supuneți, aici vă putrezesc ciolanele.

Dar după ce mai lămuri încă odată, calm și hotărît, de ce nu poate și de ce nu-i drept să îngenunchi, Milescu rămase neînduplecat și neînfricat.

Plecă Askaniamă tot fără izbândă. După încă două ceasuri se întoarse iar, împreună cu Alikhamba. Stăruiră amândoi, tot în van.

— Cui folosește dacă siliți pe cineva să primească niște daruri îngenunchind, când în inima lui nu-i nici iubire, nici bucurie ? De ce să fiu viclean ? La Pekin venit-am cu inima deschisă, căutând prietenie și pace.

— Intoarceți-vă la palat, îngădui Askaniamă, biruit de dârzenia Milescului.

Stătură solii toată ziua în ploaie, nemâncăți. Erau triști și purtau usturătoare rană drept în inimă. Unii suguiau, răutacios. Dar cei mai mulți murmurau și nu-și puteau astâmpăra mânia. Boris Zotov șopti chiar :

— Să-l legăm, la noapte, pe Spafarii și să-l punem pe Livanov ori pe unul dintre dvoreni să primească darurile. Dacă se împotrivește cu atâta încăpățănare.

chinezii nici n'or să ne mai dea daruri. Și am auzit că au pregătit cupe și vase de aur, de argint, de jad. De ce să pierdem asemenea bogăție? Pentru că pe unul nu-l mai încapе semeția în piele?

Dar asemenea șoapte nu prinseră. Aflându-le, Grișa Hlib îl înștiință pe Milescu. Și chiar în noaptea aceea Spătarul ținu sfat în odaia lui și le dovedi încă odată că nu-i nici trufie, nici încăpățănare, ci luptă pentru apărarea prestigiului Rusiei.

— Oricine ar îngenunchia, ar face asta nu în numele nostru, al celor o sută cincizeci, ci în numele țarului. Și închipuiți-vă pe Alexei Mihailovici primind, în genunchi, pomana lui bogdihan. Că doar asta va să spună obiceiul acesta nătâng : că împăratul Chinei și vanii lui făloși îl miluesc pe țar cu milostenii. Nu vi se întoarce inima cu vârful în sus de mânie? Nu se încrâncenă carnea pe voi de indignare? Și vă mai amintesc că dela Moscova am ucaz pe care nu-l pot călca în picioare fără să-mi pierd capul. Și-apoi, gândiți-vă, dacă se poartă într'acest chip, când e vorba de daruri, atunci cum vor scrie cartea către țar? Au nu-i vor porunci ca unui supus? Gândiți-vă bine : putem primi noi astfel de scrisoare, când sântem trimiși aici să încheiem legături de prietenie și pace între două mari împărății, asemeni întru putere și slavă? Pot eu, slujitorul țarului și al Rusiei, să iau din mîna vanilor cine știe ce ocară sau sudalmă scrisă și pecetluită, pentru Rusia și pentru țar? Nu pot pleca de aici până nu cunosc cuprinsul scrisorii. Și nu pot lua scrisoarea dacă nu împlinește cerințele nakazului dat de țar : o scrisoare de prietenie între suverani egali.

A doua zi, căpetenia zagurkeilor îl înștiință pe Milescu că la 16 August dregătorii vor înmîna, nestrămutat, darurile pentru solia rusă.

— Dacă mi se cere să îngenunchi, nu vin ; nu primesc niciun fel de daruri.

La 16 August, după ce-l făcură să aștepte iară două ore, Askaniama și Alikhamba cerură lui Milescu să declare încă odată, față de toți, că refuză să primească darurile după ceremonialul chinez. După asta împărțiră darurile către țar, fără a mai cere să îngenunche.

Milescu mulțumi, înclinându-se după obiceiul rusesc. Când oferiră darurile personale pentru solie, Milescu vru să îngenunche, dar Alikhamba îl pofti să le primească și pe acestea tot în picioare.

Dârzenia Milescului izbândise.

După împărțirea darurilor, Neculai Milescu rugă pe dregătorii chinezi să îngăduie de a mai rămâne încă două săptămâni la Pekin, să-și vândă toate mărfurile și să-și pregătească bagajele.

Ii îngăduiră numai șapte zile.

— Dacă era vremea bună și nu ploaie, împăratul nu v'ar fi îngăduit mai mult de douăzeci și patru de ceasuri, se lăudă Askaniamă.

— Dacă bogdihan poruncește, plecăm chiar acum. Dar amintesc că nu noi am cerut să venim aici, ci am fost chemați! răpuse Milescu pe dregătorul care vroia să arate că îngăduise lucru neîngăduit și că pentru asta recunoștință merita.

36

Zilele se scurseră înfrigurate; pregătirile de plecare erau grăbite.

La 25 August, Askaniamă dădu al treilea ospăț la Li-Pu, în cinstea soliei ruse.

Ziua plecării era aproape. Ferdinand Verbiest, care-l înștiința pe Spătar de mersul tratativelor, era tot mai desamăgit, mai trist. Vroia mult să plece din China. Ticluise chiar o lungă scrisoare către țarul Alexei Mihailovici, rugându-l să-l primească în slujba lui: cunoaște limba latină, olandeză, germană, franceză, spaniolă, italiană, chineză și tătară. Aici în Pekin se asemuia nefericitului Ovidiu, surghiunit în ținuturi neprimitoare și vrăjmașe. În acea scrisoare îl lăuda foarte pe Spafarii, povestind deosebitele și neașteptatele izbânzi dobândite la Pekin, datorită întâi și întâi însușirilor lui de diplomat.

După asta, grăind despre pricinile supărării dregătorilor chinezi, Verbiest îl povățui pe Milescu:

— Dă-l înapoi pe acel Gantimur. El e buba.

— Nu se poate, părinte ! Dacă aş săvârşi una ca asta toate triburile răătăcitoare dela hotarele Siberiei cu hulă ne-ar ponegri ; nicio căpetenie de aici n'ar mai crede în cuvântul şi făgăduiala ţarului.

— Dacă nu-l predai pe Gantimur, Kan-Si va lovi cetăţile de pe Amur. Mandarinii, cum ţi-am mai spus, privesc cu mare invidie şi teamă întărirea puterii ruşesti în aceste ţinuturi. Lor li se pare mai uşor să lupte cu ruşii pe Amur, decât să se alieze ruşii cu Kan-Si, la Pekin, împotriva mandarinilor kitaiţi.

— Deci chiar dacă-l dau pe Gantimur, război tot fac.

37

Primirea răspunsului dat de bogdihan la scrisoarea ţarului Alexei Mihailovici a fost pentru Spătarul Miclescu încercarea cea mai grea din tot timpul soliei.

El silise pe dregătorii dela Li-Pu să-i înmâneze darurile fără a îngenunchea. Cu toată această izbândă, în rândurile soliei se întări totuşi împotrivirea faţă de Miclescu. Unii erau nemulţumiţi că darurile împăratului chinez erau fără valoare.

— Nişte cârpe ! strigă Zotov. Şi-a bătut joc de noi şi ne-a dat „drept miluire“ pânză, ca la cei goi ! Nici un dram de aur ori de argint. Nimic ! Şi asta numai din pricina împotrivirii, îndărătniciei lui Spafarii. Dacă-i erau genunchii ceva mai mlădioşi şi cerbicia mai moale, azi toţi aveau cel puţin câte un vas de argint suflat în aur.

Miclescu întrebă mânios :

— Când va să înţelegeţi că aurul cel mai de preţ este cinstea ?

Livanov şi Veniukov îl sprijineau din toate puterile. Grecianin cam şovăia. Boris Zotov vorbea chiar, în şoaptă, că ţarul Alexei Mihailovici ar fi murit şi că la Moscova Miloslavskii l-ar fi spânzurat pe Artamon Matveev. Vestea ar fi adus-o nişte buharineni care trecuseră prin Nercinsk, în Iulie. Cică tocmai atunci ar fi sosit atare prăpăstioasă veste. Nu cutezară nici-unul să spună lui Miclescu.

— Dacă Matveev a dat ortul popii, s'a sfârșit și cu Spafarii... șopti Zotov.

În dimineața de 29 August, zagurkeii îl poștiră pe Milescu, repede, în Cetatea Roșie, să primească scrisoarea lui bogdihan către țar. Spătarul se gândi să ia întreaga suită. Înainte de a pleca, le vorbi cald, îndemnându-i, rugându-i să-l sprijine :

— Nu putem pleca de aici cu orice fel de scrisoare. Vom primi numai o scrisoare care recunoaște titlurile țarului, puterea și măreția Rusiei. Alta, nu !

Vorbind, simțea și gâcea împotrivirea unora. Dar se prefăcea că nu-i bagă în seamă. Își închipuia că le poate aprinde iară torțe de mândrie în inimi.

Pe drum, călărind între Livanov și Grecianin, n'a schimbat cu dânsii decât câteva cuvinte. Tăcerea era tristă și îndârjită.

La intrarea în palat, solia era așteptată de Alik-hamba și de doi Kolai.

Pătrunseră în palat. Când ajunseră în sala tronului, unul dintre Kolai ceru Spătarului și întregii suite să îngenunche, ca să asculte hotărîrea lui bogdihan.

— Despre ce grăește acea hotărîre ? Despre propunerile aduse de mine ? Despre răspunsul la scrisoarea țarului ? Trebuie să știu dinainte că dacă-i vorba de răspunsul la scrisoarea țarului, nu mi-i îngăduit a-l primi în genunchi.

— Hotărîrea se referă la toate problemele soliei, răspunseră Kolaii.

— Atunci nu mi-i îngăduit a mă așeza în genunchi !

Dar în acel moment, în mijlocul soliei se iscă un mormur împotrivor.

— Nu mai așteptăm !...

— Cum o să plecăm din Pekin fără scrisoarea lui bogdihan ?

— Dacă așa-s obiceiurile în China, de ce să nu ne supunem lor ?

Neculai Milescu cercă, de câteva ori, să vădească mare însemnătate și tâlcul politic al ceremoniei îngenunchierii, și cât de mult poate răni atare faptă demnitatea țarului.

Dar dvoreni și neguțătorii nu-l mai ascultară. Singur, între dregătorii kitaiți care râdeau în bărbi spânate și între oamenii soliei care nu-și domoleau nesocotita mânie, Spafarii se zvârcolea ca'n furtună. Vedeau, cu mare părere de rău, că oamenii lui nu-l înțelegeau. Il socoteau trufaș, lipsit de mlădiere. Și el chibzuia că tocmai aceasta a făcut timp de opt luni de când se află în China: s'a mlădiat atât cât i-au îngăduit rădăcinile demnității. Și numai așa a izbutit să frângă unele datini kitaite.

— Dar nu o fac pentru mine, ci pentru Rusia. Eu, ca pribeag, înțeleg mai bine ce durere cumplită te răpune când demnitatea țării tale călcată-i în picioare. De cincisprezece ani mă roade suferința asta. Și de aceea mai aprig mă înverșunez să apăr Rusia care, primindu-mă la sânul ei, găsit-am sfârșit amarei mele pribegii...

Dar mai limpede ca în nopțile trecute, când, în lupta cu sine, Milescu se gândise la împotrivirea tovarășilor lui, acum vedea că dârzenia lui va fi înfrântă. ..., „Mai bine pieream în cataractele Angarei ori mă înghițea Baikalul“... ...Și în clipa următoare îl fulgeră un gând vrăjmaș: „Parcă mai bine mă simțeam atunci când îl vindeam pe Grigore Ghica...”

— Ci așează-te în genunchii! Altminteri nu mai ajungi viu la Moscova...

Milescu privi spre Livanov, spre Veniukov, spre Favorov.

Nici ei nu-l mai sprijineau. Strânse pumnii și făcu semn pisarului să-i așeze covorașul. Ingenunchie. După el, întreaga suită.

Cu glas ascutit, umflat de îngâmfare, Kolaiul citi hotărîrea în limba manciuriană, Alikhamba o tălmăci în chineză, iar Hudarski în limba rusă: „Bogdihan nu răspunde țarului alb, întâi pentru că solul nu a vrut să îngarunche, nu s'a supus ceremonialului cou-tou, și al doilea pentru că nu l-a predat pe Gantimur despre care s'a scris în cărțile trimise până acum țarului alb. Cât timp țarul nu va înapoia pe acel fugar Gantimur, împăratul nu vrea să aibă nici legături cu dânsul și nici neguțătorii lui să nu mai

vină în China. Iar dacă-l înapoiază pe Gantimur, să-l însoțească un sol cu mai multă judecată, care să nu ceară schimbarea străvechilor datini. După asta va trebui să pună, în fiecare așezare de pe hotar, câte o căpetenie mai de'nțeleș. Intr'alt chip dacă face, strică pacea“...

Cu cât tălmăcirea înainta, cu atât suita Milescului încremenea mai tare, acolo, în genunchi. Nu se așteptaseră la atâta trufie și la astfel de rod al ostinelilor până la Pekin.

— Acești boieri kitaiți ne poruncesc ca unor slugi, mama dracului! răcni dela locul lui Grișa Hlib și se ridică în picioare.

— Dar cine nu știe că acel Gantimur e supusul țarului? întrebă Makarie. Eu am cercetat obârșia neamului lui. Pot dovedi oricui că și moșii, și strămoșii lui s'au născut și au trăit în ținutul Nercinsk. Iar ținutul Nercinsk este al Rusiei!

Dregătorii chinezi stăteau stană; parcă n'ar auzi nimic.

Cu toate că n'o spuneau, cei mai mulți dintre soli gândeau că Spafarii a avut dreptate: nu trebuiau să îngenunche ca să primească, prea-plecați, asemenea hotărîre. Batjocură, nu hotărîre.

Milescu se ridică în picioare și cuvântă, răspicat, dar și cu destulă durere și amărăciune în glas:

— Am porunci strașnice să nu știrbesc cîntea, să nu pătez gloria țarului și a țării care m'a trimis aici. Ați chemat solie dela Moscova. Măritul țar ne-a trimis pe noi. Am adus carte și daruri de aleasă prietenie, cum se cuvine între două mari împărății. La început ne-ați primit cu ciudată bănuială. Ne-am deschis inimile și ne-am vădit cîntea și prietenia ce vă purtam. Atunci ne-ați arătat tot mai multă cinste. Inima ni s'a umplut de nădejde că vom închege prietenie și vom întări pacea între Rusia și China. Ci iată, chiar acum, la plecare, stricați totul; loviți amarnic și nedrept în demnitatea țării noastre și a stăpânului nostru. Cât privește pe Gantimur, spun a suta oară, ceea ce am tot spus dela Naun încoace: măritul țar nu a cunoscut cuprinsul scrisorii lui bogdihan. Și chiar dacă ar fi

știut că-l cere pe Gantimur, tot nu l-ar fi dat, pentru că acest Gantimur, cu tot tribul lui, este născut pe pământul Rusiei, pe pământul stăpânit de țar. Deci, după toate legile lumii, este supusul țarului și nu al altuia. Batjocura îndreptată asupra-mi, ca om, este lucru neînsemnat ; dar loviți în solul Rusiei. Și să știți că nu s'a pomenit nicăieri, în nicio țară, niciodată, în niciun veac de când umblă soliile între țări și neamuri, ca un sol să fie batjocorit pentru că și-a împlinit datoria, pentru că a urmat cu credință, cu cinste și demnitate porunca țării și a stăpânului care l-a trimis. Este aici, poate, o băutură amară care nu vă place. Și-atunci vreți să zdrobiți pocalul care v'o aduce spre buze. Martor mi-i cerul, slăviți Kolai ai marei împărății chineze, că, neîngenunchind, n'am vrut să ating ori să știrbesc slăvita cinste a lui bogdihan, ci vrut-am să apăr din toate puterile cinstea și slava stăpânului meu care m'a trimis aici...

Hudarski nu mai prididea cu tălmăcirea. Ii săriră într'ajutor și Kan-kukai, și Alexe, și Omadari.

— Iar cât privește cartea de răspuns, n'o pot primi decât după ce, tălmăcindu-se în latinește, îi cunosc bine cuprinsul și văd dacă măcar titlurile țarului sânt respectate. Că dacă am străbătut aproape opt mii de verste, cheltuind atâta osteneală și atâția bani, n'am făcut-o ca să culeg doar ponos și ocări. Ci am făcut-o ca să câștig glorie pentru stăpânul meu, prietenie și pace pentru țara care m'a trimis.

Câteva minute, Kolaii se găsiră în mare încurcătură. Solii tăceau. Dar Boris Zotov înclina cușma când la dreapta, când la stânga, amestecând șoapta și barba cu șaptele și bărbile din jur.

Ci sfătuindu-se Kolai cu Alikhamba și iscodind colturile cele mai viclene ale minții lor, găsiră ieșirea. Și cerură tălmăcilor s'o strige tare.

— Căpetenia voastră nu vrea să primească scrisoarea măritului nostru împărat, strigă capul zagurkeilor îndemânat de Kolai, către toată suita, iar Kan-kukai tălmăci. Nu vreți să primiți voi scrisoarea și să plecați de aici, cu bine ?

— Da ! Da !... O primim !... glăsuiră câțiva, în frunte cu Boris Zotov. Și după dâșii se luară și alții. O primim, numai să plecăm odată de aici...

— Asta-i ticăloșie ! Trădare !... scrâșni Milescu.

Ci tălmacii nu cutezară să tălmăcească aceste cuvinte.

Spătarul Milescu se frământă, grăi tuturor, din inimă, rugându-i să nu-l împingă a săvârși o nelegiuire.

Un ceas dură zbuciumul, zvârcolirea, lupta cu ai lui. Dregătorii kitaiți amenințară din nou :

— Dacă nu primiți scrisoarea, nu plecați de aici !

— Cum, nu ! Să stăm aici cu mâncare de păsar și apă clocită, că unora li-i așa de dragă... demnitatea și slava... stârni mânios și batjocoritor un neguțator din Ieniseisk.

— Dracu' ne-a pus, doamne ferește, să pornim cu voi ? Să ne pierdem mărfușoarele și bănișorii noștri...

Solia începea să se rupă, să se destrame.

Dregătorii cei mari kitaiți rânjeau pe sub tuleiele musteților. În ochi le lucea o piezișă și diavolească bucurie. Parcă nu așteptau decât să vadă ruptă solia în două, ca să râdă, să râdă zguduind zidurile palatului.

Livanov, Veniukov se alăturară Milescului, povățuindu-l să nu se desprindă de solie ; să primească scrisoarea. Radu, Grișa, Makarie, Nepripasov și alții pe care Milescu îi iubea pentru inima lor deschisă, ca și doi dintre slujitorii kitaiți, ca și zagurkeiul daoist îi făceau semne să primească, să nu destrame solia.

— Ne aflăm pe pământ străin și dihonnia între frați ar fi lucrul cel mai neghiob, mai ucigaș, povățui Livanov.

— Fie, suspină Milescu, călcându-și pe inimă, deși sângera. Și adresându-se Kolailor : Prietenii mă povățuiesc a primi scrisoarea. Voința lui bogdihan va fi împlinită. Cu o condiție : să-mi dați scris, ca să fie și la Moscova, despre datinile ce le folosiți la înfățișarea darurilor și în alcătuirea scrisorii lui bogdihan. Tălmăcirea în latinește s'o facă părintele Verbiest.

— Știam noi că nu te poți întoarce fără răspuns, răsăse un Kolai, într'o gingie știrbă, când auzi tălmăcirea condițiilor lui Milescu. Ți-i teamă să nu-ți pierzi capul !

Kolaii plecară la împărat să-i arate condițiile puse de solul Rusiei.

Alikhamba, destul de ceremonios, pofti solia să se întoarcă la palatul solilor.

Pe cale, înainte de a ajunge la poarta cetății, Verbiest răsări dintr'un gang și se alătură lui Milescu :

— Știu că întâmpini mari greutăți, dar nu pot să mai fiu tălmaci. Cineva m'a pârît că-i trădez pe manciurieni în folosul rușilor. Dacă mă mai amestec, mă pun în ștreang... și dispăru iar în gangul de unde se ivise.

Această știre spori amărăciunea Spătarului.

Dregătorii kitaiți se credeau deplini biruitori.

— Înseamnă că Elke-taifin va începe războiul împotriva țarului alb, își frecau ei mâinile cu bogate inele, și, bătând din palme, chemară robii să le-aducă băuturi și ceaiuri.

La palatul solilor, Boris Zotov întrebă răstit :

— Cum ai cutezat să ne faci trădători ? Uți cine ești și de unde vii ?

Mult luptându-se cu sine, să-și țină firea, Milescu deschise teașca de documente tainice și citi dvorenilor și celorlalți nakazul țarului privitor la titlurile și formulele ce trebuiau folosite.

— Nu lucrez de capul meu, prieteni. Ci, rogu-vă, nu mă judecați cu patimă și orbire. Așa-i diplomatic. Scrisorile să nu fie primite ori cum ar fi alcătuite. Ci se cere a fi respectate titlurile suveranilor. Din ele se vede puterea și întinderea țării. Și dacă aceste titluri sânt trecute în scrisori înseamnă că suveranul care iscălește acele scrisori recunoaște stăpânirea și puterea suveranului căruia îi scrie. Nu, nu-s forme goale. Ele au un mare rost, pe care ar fi trebuit să-l înțelegeți înainte de a vi-l dezvălui eu. Am săvârșit mare greșeală ingenunchind. Dar am făcut-o numai ca să nu destram solia, ceea ce ar fi însemnat o greșeală

și mai mare și ar fi nimicuit și rodul biruințelor de până acum.

Aceste lămuriri — spuneau mulți — ar fi trebuit să fie împărtășite dela începutul soliei, iară nu acum când era prea târziu. Boris Zotov ar fi vrut să-l mai învinue pe Milescu. Pufnea, dar un clenci de sfadă nu găsea încă.

Veni zagurkeiul daoist să-l povățuiască anume cu vorbe iscusite din cartea dascălului său Lao-țzî :

— Nu fii supărat, Ni-ko-lai. Ești doar om învățat și știi de ce se poartă vanii așa. Ci învățătorul meu Lao-țzî zice : ...,omul înțelept păstrează unitatea și devine o pildă pentru toți. El nu se pune în evidență și de aceea strălucește ; el nu vorbește despre sine și de aceea este glorios ; el nu se proslăvește și de aceea este merituos ; el nu se înalță singur, de aceea este mai mare peste alții“... După asta șopti, rugând pe Kan-kukai să tălmăcească tot în șoaptă : Alikhakhava m'a rugat să-ți spun că, totuși, v'a mai cerca să grăiască împăratului despre domnia-ta.

— Roagă-l mult, din parte-mi, să-i arate lui bogdihan cum se poartă dregătorii cu solia Rusiei. De bună samă că împăratul nu știe adevărul.

38

Pe când oamenii soliei așteptau să li se vestească, din clipă în clipă, plecarea, deodată, aproape de amiaza zilei de 30 August, în palatul solilor se iscă zarvă mare. Tălmăcii și chinezii din palat o luară la fugă, de groază. Dacă s'ar fi apropiat balaurii cei feroși cu cozi de șarpe, cu aripi de hultan, cu gheare de leu, cu plisc de răpitoare și cu nări prin care împrășcă foc și pară, tot n'ar fi fugit mai speriați.

— Ce s'a întâmplat ? întrebă Livanov pe Hudar-ski, cu mare îngrijorare.

— Străjile vestesc că însuși Kolaiul de taină al împăratului a descălecat și vine spre palatul solilor, pe jos. Niciodată nu s'a văzut un Kolai atât de mare să viziteze pe cineva. Ei stau doar în același loc cu împăratul.

— Vizita asta-i o mare cinste pentru solie, tălmăci Kan-kukai vorbele căpeteniilor străjilor, zorindu-se grozav să se ascundă din fața marelui van.

Milescu se grăbi să-l întâmpine pe Kolai și să-l conducă în palat cu cea mai deosebită cinste. Răspunzând la înclinarea Milescului printr'o înclinare, Kolaiul pătrunse în odaia solului Rusiei și-i grăi prietenește. Ceru iertare că solia a fost ținută în ploaie, acum câteva zile.

— Eu abia acum am aflat despre această umilire fără rost.

Apoi ceru să se adune toată solia, ca să asculte declarația alcătuită de sfatul vanilor și al marilor dregători privitoare la datinile ce călăuzesc pe chinezi la primirea solilor.

— Împăratul nu le cunoaște încă, încredință Kolaiul.

Această declarație cuprindea trei puncte formulate astfel :

1) Oricărui suveran ar scrie, împăratul Chinei scrie dela înălțimea tronului său către un om care se află mai jos, într'o situație inferioară.

2) Orice dar primit la curtea din Pekin se numește tribut (iasak).

3) Darurile sânt date suveranilor și solilor ca răsplată pentru slujbele făcute.

— Acum, dacă pe temeiul acestor declarații poți primi scrisoarea, spune ca să-l înștiințez pe împărat. Oricum, lămurește stăpânul domniei-tale, țarul, că așa-i obiceiul nostru : noi socotim pe împăratul nostru asemeni lui Dumnezeu. Împăratul nostru se află în mijlocul lumii și are în jurul lui pe ceilalți regi și împărați ca slujitori, toți mai mici decât dânsul, mai puțin strălucitori în glorie, înțelepciune, viteză și mărire. Această credință a fost puterea și gloria noastră a vanilor chinezi și va fi în veci...

Milescu mulțumi Kolaiului de taină pentru cinstea de a-l fi vizitat, pentru declarația aceasta limpede și pentru lămuririle adăugate prin grai.

— Doar atât trebuie să știi, cinstitute Kolai, că țarul nu este birnicul nimănui și nici al lui bogdihan. Ci,

dimpotrivă, este un suveran asemenea împăratului Chinei, atât în ceea ce privește puterea cât și gloria.

— Știu că țarul alb nu-i tributarul nostru, dar așa poruncesc străvechile noastre datini : niciun suveran pe lume nu-i asemenea împăratului nostru — toți sânt birnicii lui.

— Privitor la primirea scrisorii, dă-mi o zi de gândire și-apoi ți-oi da răspunsul, se rugă Milescu pentru un răgaz văzând că lupta cu acel cumplit și proclat obicei străvechi nu încetează nici în cele din urmă ceasuri pe care le mai stătea la Pekin.

După plecarea Kolaiului, Milescu îl trimise pe Grișa Hlib și Kan-kukai acasă la Verbiest cu o scrisoare, povestind tot ce s'a întâmplat de când nu s'au văzut. Iezuitul îi răspunse, dându-i sfaturi. Între altele îi scrisese : Kolaiul a mințit spunând că împăratul nu cunoaște cuprinsul declarațiilor. În sfatul vanilor, ca și în întreg Pekinul, purtarea soliei a stârnit mare vânzoleală. Vanii s'au luat la harță, aruncându-și multe vorbe de ocară. Toată noaptea au ținut sfat, de față fiind și împăratul. Iezuitul cunoștea declarația : el o tălmăcise în latinește. Împăratul a fost acela care l-a trimis pe Kolai anume la palatul solilor ca să ceară iertare, călcând încă odată în picioare niște ruginite și trufase obiceiuri. De asemenea sfatul Kolaiilor a hotărât că dacă solul primește declarația și scrisoarea, solia mai poate rămâne încă opt zile în Pekin.

39

31 August. Alikhamba veni după răspuns. Spre bucuria Milescului, îl întovărășea Verbiest.

— Nu pot primi scrisoarea, își dezvălui Milescu răspunsul chibzuit într-o noapte de nesomn și frământare. Rog mult pe măritul împărat să nu se supere pe mine, dar să înțeleagă că nu pot duce cu mine o scrisoare alcătuită în termeni umilitori pentru țar. Nu pot duce dela Pekin decât, așa cum am adus, scrisoare dela prieten la prieten.

— Asta nu se poate, cinstite sol — spuse Alikhamba — pentrucă, așa cum am mai spus-o și eu și Kolaiul de taină, împăratul nostru este pe pământ ceea ce este Dumnezeu în cer. Este fără asemănare. După câteva minute de tăcere, Alikhamba, văzând că Milescu tace, urmă tot el: Atunci trebuie să fii gata de drum!...

De fapt, solia lui Neculai Milescu Spătarul la Pekin sfârșea aici.

40

Auzind că solia rusă pleacă în grabă, tălmacii veniră și oferiră rubinul mandarinului cu cinci mii de lani. Apoi, după multe târguieli cu Spiridon, îl lăsară la trei mii. Milescu nu-l cumpără, ci grăi ca un cunoscător al târguielilor:

— Dacă ne prefacem că nu ne trebuie neapărat, îl lasă el și mai ieftin.

Cele din urmă pregătiri pentru plecare zoreau.

Ferdinand Verbiest, cu învoirea lui Kan-Si însuși, îl vizită pe Milescu, să-și ia rămas bun. Ca să nu-l simtă vanii, îmbrăcase straie de slujitor și mituise străjile.

— Ce mai știi despre pregătirea războiului împotriva Rusiei? întrebă Milescu.

— Cred că tocmai de aceea grăbesc lucrurile, tocmai de aceea te tratează așa cum te tratează.

La urmă, Verbiest îl înștiință pe Milescu că mandarinul a lăsat rubinul la două mii de lani.

— Nu-l cumpăr.

Se despărțiră cum se despart doi buni prieteni: se bucurau că s'au cunoscut și rău le părea că nu știau când s'or mai întâlni. Făgăduiau să-și scrie.

— Țarul te va chema la Moscova, părinte.

A doua zi, în zori, iezuitul trimise lui Milescu o scrisoare printr'un slujitor de taină, vestindu-l că vanii și dregătorii au ținut sfat toată noaptea și au hotărât să concedieze solia rusă chiar în acea zi.

Indată sosi și Alikhamba cu porunca de plecare. El rugă pe ambasador din partea întâiului Kolai să

înștiințeze pe țar că declarația dată în scris alcătuește totodată și condițiile pentru luarea legăturilor între China și Rusia.

— Numai pe acest temei împăratul nostru primește să înceapă tratativele de negoț și de pace cu Rusia. Așa să spui țarului alb.

— Așa am să-i spun, încuviință Milescu. Și-acum, pentrucă trebuie să-mi mai cumpăr multe cămile și să-mi fac bagajele, dă-mi răgaz încă două zile.

— Numai până mâine seară mai putem îngădui. Askaniamai-i bolnav, așa că până la hotar te vor întovărăși numai zagurkeii și garda lui.

Discutară apoi despre transportul chervanului până la Naun. Ii dădu 60 de cămile și 134 de cai, câte unul de fiecare om. Cazacii cumpăraseră și ei 100 de cămile.

— Când vom primi răspunsul țarului? întrebă Alikhamba la plecare.

— Peste doi-trei ani, răspunse Milescu, înclinându-se rusește, în semn de rămas bun.

În ciuda purtării mai marilor dregători și vani, numeroși chinezi îl vizitară pe Milescu înainte de plecare, arătându-i multă prietenie. Slujitorii lor ispiteau să cumpere mărfurile rămase în fundul lăzilor neguțătorilor ruși; dădeau însă abia un sfert din preț, la desfacere. Milescu se arătă foarte binevoitor față de grija și de încurajările vanilor, dar refuză scurt să lepede mărfurile de pomană.

Au mai fost, totuși, câțiva neguțători cinstiți și au cumpărat mai ales blănuri cu prețuri bune.

Puțin înainte de plecare, Spiridon și Kan-kukai se înfățișară cu stăpânul rubinului. Mandarinul se jura pe toți idolii din China că'n întreaga împărăție nu se află un giuvaer mai de preț ca rubinul lui. Milescu știa dela Spiridon că acest rubin e o piatră rară, vrednică a împodobi o coroană împărătească. Il cumpără cu o mie de lani. Făcea cel puțin de trei ori mai mult. „Nici la Țarigrad, nici la Paris, nici la Moscova, spunea Spiridon, nu s'a văzut un rubin ca acesta. Era mare cât un ou de porumbel și osebit de frumos lucrat, că, vorba din poveste: la soare te puteai uita.

dar 1a el ba. Va fi numai bun pentru coroana țarinei Natalia“.

Prin ploile toamnei, caravana soliei ruse începu drumul întoarcerii spre casă.

La Pekin, Neculai Milescu Spătarul, trimisul țarului Alexei Mihailovici, trăise ceasuri de luptă, de biruință și de înfrângeri. Cu inima încărcată de multă mahnire dar și de mândrie, părăsea Pekinul.

Nu izbutise să ia cu dânsul un rubin mai de preț decât toate: prietenia și pacea între două mari împărății, între două popoare mari.

Se mângâia totuși că pe calea fireștii apropieri dintre Moscova și Pekin, el deschisese porți ce nu vor mai putea fi închise, oricât s'ar căzni Kolaii, vanii și dregătorii cei mari, bizuiți pe putrede datini străvechi.

— Drumul a fost deschis, spunea Grișa Hlib către Radu Marcu. Pe el s'ar putea să mai vin, să mă 'ntâlnesc cu moș Li lui-lin, să-i strâng mâna.

ACESTE ZIDURI DE INTUNERIC
AȘTEAPTA DARAMATORII

In ziua de 4 Septembrie pe râul Pe, Askaniama ajunse totuși solia din urmă. Deși era bolnav, împăratul l-a trimis să însoțească, până la Naun, caravana soliei Rusiei.

Dela Zidul cel Mare, spre miazănoapte, călătoriră când pe același drum dela venire, când pe altele mai la stânga. Întâlniră cete de mongoli, manciurieni, trimiși să lupte împotriva chinezilor din miazăzi răsculați de U San-gui.

Pe Naun ajunseră la 8 Octombrie. Nu avură voie să locuiască în sat, ci numai la margine, în corturi.

— Aveți îngăduința de a sta aici doar cinci zile, înștiință Askaniama.

Milescu îl pofti pe dregătorul kitait să fie om mai cu judecată și să înțeleagă împrejurările grele în care se află solia. Din nebăgarea de samă a celor însărcinați cu îngrijirea lor, cea mai mare parte din vitele de transport lăsate în satele de pe Naun pieriseră. Trebuiau cumpărate alte vite și multe provizii.

— Nu mă plimb, ci străbat drum lung, de iarnă, în largul Siberiei. Ingăduie-mi să plec când voi avea totul gata.

A treia zi, Askaniama îl rugă pe Milescu să trimită un olăcar la Albazin să ceară cazacilor să se împace cu chinezii și să nu mai împiedice vânătoarea în ținutul Amurului. Milescu îi împlini ruga și trimise un grămătic și trei cazaci la voievodul din Albazin cu porunca de a se împăca neapărat cu oamenii lui bogdihan.

De pe Naun, caravana soliei plecă la 18 Octombrie. O călăuzea Mangutei. Askaniama, fiind foarte bolnav, trimise pe un zagurkei să ureze drum bun lui Milescu și întregii solii.

Vremea se răcise repede; Naunul începuse să înghețe. Vântul geros zgribulea oamenii și vitele. Mongolii nu vroiau să le vândă nici merinde, nici nu-

treț. Dregătorii kitaiți răspândiseră zvonul că rușii îl vor preda chinezilor pe Gantimur. Și răspândiseră acest zvon anume, ca să-i înverșuneze împotriva rușilor.

La 22 Octombrie ajunseră la râul Yal. Frigul era și mai aspru. Vitele mergeau greu. Oamenii la fel. Mangutei le aduse iepuri pentru hrană, iar la popas le dădu vin cald. Stătu mult de vorbă, la focuri, cu Milescu și cu Livanov. Li sfătui să fie cu băgare de samă pe drumul printre tungușii namiazini :

— Sânt hoți, nu-i au la inimă pe ruși.

— Mulțumesc pentru grija ce ne-o porți — grăi Milescu — dar i-am întâlnit și când am venit și au fugit de noi. Nădărdum să fie tot atât de curajoși.

Dela râul Yal își luă rămas bun și dela Mangutei, care se întoarse spre Naun. Caravana își urmă drumul înainte. Prin zăpezi mari trecu peste munții Targukin. Mongolii le ieșiră în cale cu cai, cu cămile și căruțe; vândură animalele pe țesături de bumbac.

Printre namiazini caravana trecu fără niciun neajuns. Ba un trib trimise lui Milescu, în semn de prietenie, un cal, un bou și o oaie. Spătarul nu primi însă decât oaia, din care făcu friptură pentru dvorenii. Livanov îi întrebă pe aducătorii darurilor dacă au plătit tributul făgăduit țarului.

— Am trimis la Nercinsk câte douăzeci de cai tribut.

— Dar de ce ați vrut să ucideți pe cei douăzeci de oameni ai noștri care veneau dela Nercinsk spre Naun, unde-i aștepta caravana soliei ?

— N'am știut cine sânt. Apoi întrebare îngrijorată : E adevărat că țarul va preda dregătorilor chinezi pe Gantimur ?

Se bucurară mult aflând că țarul nu va face nicio dată una ca aceasta, orice s'ar întâmpla.

În caravană începea să se zvonească tot mai multe despre moartea țarului Alexei Mihailovici. Dar pe cale până la Nercinsk nu întâlniră pe nimeni care să știe vești proaspete din Moscova.

La Nercinsk, voievodul Danilo Arșinski, întâmpinând solia, ură bun sosit și apoi grăi către Milescu :

— Neculai Gavrilovici află că măria-sa țarul Alexei Mihailovici a murit la 29 Ianuarie, acest an 1676. Țar este acum Feodor Alexeevici.

Inima Milescului se opri, ca o rodie căzută într'un spin. Mâna dreaptă i se ridică spre cap, singură : scoase cușma și plecă fruntea. Înțelegând, toți se descoperiră. În tăcerea coborâtă asupra chervanului, Milescu își auzea parcă însuși glasul lui răsunând în sala vastă și înaltă: ...,când am plecat era sănătos și domnea fericit“...

Și în clipa aceea Neculai Milescu se simți singur, părăsit, ca atunci când îl slătise Papură Vodă și toți își întorseseră privirea dela dânsul. Era țarul Alexei Mihailovici la vârsta deplinei bărbății. Cărmuia cu înțelepciune și cu îngăduință pentru înnoirile cele de trebuință Rusiei... Era stâlp vieții mele... Și-acum, țar Feodor Alexeevici, un copilandru bolnăvicios și nevolnic. De bună samă că Miloslavskii cei lacomi de putere... Ei, nu mă așteaptă nimic bun la Moscova. Mai ales după neizbânda soliei...

Si drumul întoarcerii urmă greu, dar grăbit, până la Selenginsk. Milescu zorea mersul chervanului, parc'ar fi vrut să câștige întârzierea de pe Naun și din Pekin, parcă l-ar fi așteptat cine știe ce mari bucurii la Moscova.

Dar până la Selenginsk zăpada se așternu așa de groasă și gerurile deveniră așa de aspre, că solia abia mai putu ajunge până în cetățue, la adăpost. Ținând sfat, hotărîră să ierneze în Selenginsk.

În caravană, neguțătorii își vedeau numai de treburile lor : să vândă și să cumpere mărfuri cu preț bun. Dvorenii, auzind că la Moscova-i turburare, plănuiau să grăbească și să treacă Baikalul pe gheață. Dar valea Selengăi era cu totul și cu totul înzăpezită.

— Ei, la urma urmelor — spunea Veniukov — dacă la Moscova sânt turburări, mai bine-i aici, că barem e liniște... Doar viscolul și dihanțiile dacă mai urlă.

În Nercinsk, Milescu a întârziat o jumătate de an — din Noiembrie 1676 până în Mai 1677.

Și acolo, în acea cetățuie din Transbaikalia, într-o lungă, teribil de lungă iarnă siberiană, la lumina opaițelor cu grăsime de urs sau a feștilor de rășină, Neculai Milescu Spătarul și-a desăvârșit „Putestcie cerez Sibir ot Tobolska do Nercinska i graniț Kitaia“ (Călătorie dela Tobolsk la Nercinsk și la hotarele Chinei), „Stateinii spisok posolstva N. Spafaria v Kitai“ (Jurnalul soliei lui N. Spătarul în China), „Opisanie pervia cesti iselennia imenuum Azii v nei ie sostoit kitaitskoe gosudarstvo“ (Descrierea Asiei prima parte a lumii, în care se găsește împărăția chineză), „Skazaniia o velikoe reak Amur“ (Descrierea marelui fluviu Amur) și tălmăcirea cărțiței lui Martino Martini „De bello tartarico“.

Pentru toate folosea însemnările făcute zi cu zi în cursul călătoriei sau în timpul șederii la Pekin, folosea cele văzute de el însuși și de ai lui, folosea știrile culese dela băștinași, dela neguțători, dela cazaci ori vânători, folosea cele aflate dela Askaniama, dela Verbiest, dela zagurkeiul daoist, cele aflate dela alți mandarini și dela ceilalți iezuiți din China, folosea scrierile mai vechi și mai ales „Atlas Sinienis“ și „Situs provinciarum imperii Sinici“, scrise de același Martinov Martini și dăruite tot de Ferdinand Verbiest.

Cartea despre descrierea Asiei și a Chinei, Milescu o rânduie pe 58 de capitole. Incepea cu descrierea Asiei, socotindu-l întâiul continent al lumii nu numai după mărime, ci și după belșugul pământului și după mulțimea noroadelor. Asia este cea mai veche parte a lumii; „aici a făcut Dumnezeu raiul și strămoșii noștri Adam și Eva tot aici fost-au zămisliti“... „Ca întindere, continentul Asiei este foarte mare. El are o lungime de șase mii opt sute verste, iar lățimea-i de șase mii o sută verste“¹. Povestea pe scurt fapte din istoria Chinei, despre împărații cei

¹ Geograful sovietic M. D. Lebedev notează în legătură cu aceasta: „Este interesant de observat că cifrele date de Spafarii asupra întinderii Asiei, adică aproape 50 mil. km. p. se apropie mult de adevărata suprafață (44 mil. km. p.).

mai de samă până la dinastia manciuriană Ţin, despre cele dintâi ştiri aduse de Marco Polo în „Cartea Minunilor“ privitoare la pământul şi bogătiile Chinei, despre întinderea acestei ţări (2.400 verste în lungime şi 1.600 în lărgime), despre orânduirea ei. Arăta clima şi apele mai de samă ale Chinei. Descria rangurile feudalităţii kitaite, vorbea despre viaţa şi despre însuşirile poporului chinez. Scria despre bogătiile împărăţiei chineze, despre cultura şi roadele pământului, despre creşterea vitelor, despre meseriile pe care le văzuse în Pekin şi în alte oraşe, despre negoţ şi despre drumurile Chinei, despre oraşele chinezeşti, înfăţişarea şi însemnătatea lor, despre bogătiile minerale ale Chinei.

Apoi, la celelalte capitole scria despre obiceiurile chinezilor, despre marele lor respect faţă de părinţi, despre hărnicia lor, despre ura lor faţă de război, despre ospitalitatea lor şi despre patima vanilor pentru... evantaiuri. Scria despre femeile chineze şi despre viaţa lor chinuită de roabe schiloade, despre logodne şi nunţi, despre rochiile pe care le poartă, despre mâncările şi băuturile obişnuite la chinezi. Stăruia să arate cum, ca să aibă picioarele mici, femeile chineze şi le strâng de mici în feşe şi lasă să le crească picioarele strâmbe, încât abia pot merge. Scria despre asprimea cu care se poartă soţul faţă de soţie, despre datinile la sărbători, despre jocuri şi petreceri, despre marea dragoste a chinezilor pentru păsări şi pentru pisici tărcate. Scria despre creşterea viermilor de mătasă, despre lucrarea metalelor şi turnarea tunurilor, despre banii kitaiţi, despre măsurile şi greutatea folosite în China. Povestind despre viaţa chinezilor, Milescu se minuna de oraşele mari şi multe din această ţară, oraşe cu case de piatră, cu ziduri mari, cu turnuri străjuite de ostaşi înarmaţi cu lănci şi arcuri.

La capitolul 17 scria despre Marele Zid, una din minunile lumii, arătând când a fost construit, cât este de mare şi la ce a folosit acest zid. Amintea că drumurile în China sânt bune, iar pe râuri plutesc vase şi corăbii multe cu încărcătură grea.

La capitolul 20 scria cele aflate despre oastea și flota împărăției chineze.

Arăta că poporul chinez iubește nemăsurat pacea : „li place mai mult să cultive ogoarele, să facă negoț și mai ales să împlinească alese și migăloase meserii, decât să facă războaie“. Dimpotrivă, manciuriunii sânt foarte semeți și războinici.

Aceste scrieri alcătuiau, de fapt, o dare de samă tainică, pentru țar și pentru Posolski Prikaz. Acum, rânduind slovele și gândurile, ascultând scârțâitul ușurel al penei pe hârtie, Milescu se mângâia de neizbânda diplomatică dela Pekin. Culesese atâtea știri, atâtea fapte, atâtea cunoștințe necunoscute până acum, că parcă se simțea cu adevărat bogat. Nesfârșit mai bogat decât atunci când îl sluja pe Ștefăniță Lupu și umbra cu cai duși de căpăstru înainte, asemeni domnilor, cu buzdugane și paloșe și cu zale lucitoare îmbrăcat, și el, și cail. Se simțea cu minte mai bogată ca atunci când, la Paris, se afla în preajma măreților nobili franțuși, cu subțirea lor cultură.

Rânduite cuminți pe hârtie, la lumina tremurândă a feștilelor de rășină, slovele îi arătau parcă și mai limpede de ce de-a-lungul sălbăticeii Siberii, a fost deschizător de cale nouă. Și, scriind, parcă-l auzea când pe Verbiest vorbind încet, rar, ceremonios, rotunjind vorbele latinești, când pe Ma-La, cu glasul lui subțire, din gât, ciudat și greu de știut când izvorăște din inimă, când din viclenie : ...Drumul pe mare l-au aflat întâi portughezii, acum mai bine de 150 de ani, când au descoperit India. Portughezii s'au luptat cu chinezii până ce au dobândit învoirea să ridice cetatea Macao, de unde și azi aduc porțelanuri scumpe, mătăsuri și alte mărfuri kitaite, pe care mulți bani câștigă în Europa. Din Portugalia până în China „drumul ține un an și chiar mai puțin, dacă timpul e prielnic“. Dar drumul pe mări și oceane e greu : lipsește apă de băut, furtunile-s foarte primejdioase și mulți pier pe mare din pricina căldurii dela tropice... Iși amintea că, împreună cu Askaniama, a grăit mult despre drumul pe mare dela gura Amurului până la Pekin, ocolind Coreea. Și stăruia asupra acestui drum ce

va trebui să fie străbătut, cercetat de cineva cât mai curând, pentrucă oricât de lung, tot ar fi mai bun și mai ușor decât drumul peste Gobi; fluviul Amur este foarte mare și bun pentru navigație. Pădurile mari din jurul Amurului ar ajuta mult la construirea corăbiilor. Căile acestea de apă au mai fost umblate..." nu departe de gura râului Amur, cazacii noștri au găsit o corabie mare, europeană, zdrobită, corabie asemeni celor care sosesc în Arhanghelsk".

Scârțâind ușor, pana înșira lucrurile cele mai de samă despre toate drumurile pe uscat spre China. Însemna despre primejdiile și greutățile pe care călătorul le are de întâmpinat: lipsă de apă, de hrană ori de adăpost. Găsise șapte drumuri spre China, unele cunoscute numai de băștinașii care hălăduiau după vânat. Intregea astfel, mereu, harta Asiei cu noi amănunte. Slabele roade diplomatice ale soliei erau răscumpărate de roadele expediției, osebitt de prețioase pentru știința geografiei. Cărțile pe care le scria acum Miclescu alcătuiau adevărata biruință a misiunii până la Pekin.

Când ostenea dreapta și i se împăienjeneau ochii, Miclescu lăsa pana cu pliscul în călimară și pornea cu prietenii la vânătoare prin silhuele păduri din jurul Selenginskului. Și după ce-și împrespăta plămânii în văzduhul neprihănit al codrilor, se așeza iar în fața hârtiei palide sub flăcăriia opaițului, dar luminată de multe fapte, știri și gânduri. Tot mai deplin înțelegea Miclescu Spătarul că uriașul popor chinez și adânca lui înțelepciune și cultură sânt lumii comori trebuitoare, dacă vrea omenirea asta să pășească înainte.

Iar Radu Marcu, turnând grăsime de urs în opaiț, ori curățind mucurile, glăsuia:

— Nu-l pot uita pe moș Li Iui-lin: ce om înțelept! Și câtă prietenie ne-a arătat dela început... Cum să nu mă mir de meșteșugul kitaiților? De-o pildă, ceașca asta'n care-ți torn ceai. Ce putere a stat în mâna care așa de măiestrit și de gingaș a făcut-o? Să scrii cu mânie, dacă vrei, stăpâne, despre Askaniama. Că era șiret, viclean și fricos. Dar — zic eu — ca Ma-la

vor fi fiind în China câteva zeci de mii, pe când ca moș Li Iui-lin sânt sute de milioane, cum spunea zagurkeiul cel filosof, sute de milioane...

— Ai dreptate, Radule... Și Milescu scria într'aripat de dragostea pentru poporul chinez.

3

Prizărite știri și nesigure ajunseră în iarna aceea, din 1677, până la Selenginsk. Mai mult, zvonuri trecute din gură în gură, de vânătorii, de neguțătorii ori de cazacii siberieni. Se spunea, de pildă, că la Moscova s'ar fi ridicat alți boieri care-l țin în brațe și de subțiori pe țarul Feodor Alexeevici și domnesc în numele lui. Că boierii care-l slujiseră pe țarul Alexei Mihailovici ar fi fost, cică, spânzurați. Și alte lucruri prostești ca acestea și de spaimă. Grecianin chiar îi șoptea lui Milescu :

— Dacă nu mai trăește Artamon Matveev, nici nu-i bine să ne mai întoarcem la Moscova... Să cătăm mai bine un drum spre Buhara, să ieșim la Țari-grad. Am acolo niște rude...

Milescu se înfurie pe Grecianin și-l dădu afară. Il durea inima că nu poate pleca mai repede din Selenginsk, că iarna se lungeste și că un prieten nutrește gânduri haine.

Abia la 3 Mai 1677, solia se sui în luntrele lăsate, în Septembrie 1675, la Slobozia Iliinska ; și vâsliră iar vâslașii pe Selenga până la Baikal. Lacul era încă înghețat. Așteptară și cercetară locurile până la 13 Mai, când îndrăzniră să treacă Baikalul pe gheață, târind doșanicurile după dâșii peste podul de gheață sub care genunea trosnea înspăimântător.

La 16 Mai ajunseră, pe Angara, la Irkuțk. Veștile dela Moscova erau tot mai proaste pentru Milescu. Artamon Sergheevici nu mai lucra la Posolski Prikaz. Unii ziceau că-i mort, alții că-i închis într'o mânăstire dela miazănoapte.

La vale, trecură ușor prin cataractele Angarei.

La 7 Iunie acostară la Ieniseisk. Sunau sub luntre, molcom, undele Ieniseiului.

Milescu sări pe mal.

Voievodul Mihail Vasiliev îl aștepta, mai departe, pe țarm, stând trufaș în șea. Parcă alt chip avea cu doi ani în urmă. Atunci era plecat și slugarnic nevoie mare. Și acum, de ce nu cobora de pe cal? Ba chiar răoni cu glas gros, ca un urs mânios:

— Jupân Spafarii, nu coborî din luntre! Rămâi acolo, cu toți oamenii soliei, până când slujitorii vor împlini porunca măritului țar!

Milescu se opri nedumerit. Apoi întrebă, surâzând:

— Ce bâigui, voievoade? N'am nimerit oare la Ieniseisk?

Cu toată împotrivirea înversunată a Spătarului și a celorlalți, voievodul Vasiliev, folosind armele, porunci slujitorilor să pătrundă în doșanicuri și să scotocească totul. Marea mulțime, atrasă de protestele oamenilor soliei, se strânse la malul fluviului și privea mirată. Cu lumânări și feștile aprinse au cercetat slujitorii voievodului și cele mai întunecate unghere ale doșanicurilor. Pe toți cei din solie, în cap cu Milescu, i-au buzunărit; le-au descusut până și căptușeala hainelor să găsească aurul adus din China... Lăzile fură răscolite până'n fund. Au răvășit totul, totul; dar n'au găsit nici aur și nici nimic alta care să le dea de bănuț. Caietele cu descrierea drumurilor și a întâmplărilor din China nu-l interesau pe Vasiliev.

— Dacă n'ați adus aur, la ce dracu ați mai fost în China? mormăia el, ca un tâlhar desamăgit. Credeam că bogdihan ți-a dăruit, pe puțin, un blid de pietre scumpe.

Când a văzut rubinul cât oul de porumbel, s'a înfiorat de spaimă și de lăcomie. Ar fi fost în stare să scurteze câteva capete cu ascuțișul săbiei, numai să-l aibă. Noroc că Spiridon luase în scris dela mandarinul kitait, în două graiuri, cu iscălitură, că acea piatră scumpă costase o mie de lani și fusese cumpărată anume pentru măritul țar.

Spătarul porunci oamenilor săi să vegheze ca nu cumva scotocitorii să fure ceva din mărfurile soliei. După grea luptă și sfadă, Milescu îl sili pe voievodul Vasiliev să însemne într'o condică tot ce confiscase dela oamenii din solie, tot ce cuprindeau bagajele țarului și darurile date de bogdihan.

— Le-am apărat de primejdiile firii, de valurile Baikalului, de tâlharii namiazini, de ochii lacomi ai vanilor și acum să ni le smulgă un dregător din Ieniseisk? Ce'nsamnă asta?

— Poruncă dela Moscova! Asta însemnă, Spafarii!... Acolo s'au schimbat multe, cât ai hălăduit prin China. Ce crezi? Ți-a căzut și stâlpul de-care te rezemai: Artamon Matveev „înnoitorul“, păgânul! Ai să dai samă c'ai risipit banii Moscovei, plimbându-te degeaba până'n China. Ce-avem noi nevoie de China?

Și voievodul Mihail Vasiliev puse sub pază aspră pe toți cei care alcătuiau solia. Ca să nu se răskoale și să folosească puterea, voievodul îi despărți pe cazaci, pe slujitori, pe neguțători, pe dvoreni închizându-i pe fiecare într'altă parte.

Milescu era copleșit:

— Aceasta să-mi fie oare răsplata ostenelilor?

Se aleseră câțiva, cu Zotov în frunte, care, bucurându-se de atare umilință, șopteau voievodului îndemnuri să fie încă și mai aspru...

— Acest valah a nesocotit nevoile neguțătorilor. Din pricina trufiei și a încăpățânării lui n'am putut cum-păra destulă mătăasă de kitaia... Mandarinii i-au dat multe daruri. E bușit de aur. Dar l-a ascuns. Să-l ții aici până ți-o da și dumatăle, Mihail Feodorovici, măcar un pumn de pietre scumpe. Crezi că numai pânză de bumbac și pălării din paie de orez cu ciucur de mătăasă i-au dat chinezii?... Nu... Dar pe mine te-aș ruga mult să mă lași slobod, să plec la Tobolsk. Că eu totdeauna am fost împotriva lui Spafarii și m'am războit cu el. La Moscova pot fi martor, martor necruțător, dacă-l judecă pentru neizbânda soliei. Și va trebui să-l judece înainte de a-l spânzura.

Abia după trei zile de stăruință, de rugăminți, de amenințări, Vasiliev îngădui lui Milescu să-l trimită pe Nepripasov și pe Grișa Hlib în mare grabă spre Moscova, cu scrisoare către noul țar și către Vasiliu Vasilievici Golițin, către Petru Alexeevici Tolstoi și către alții pe care-i socotea prieteni la Moscova. Le povestea cum a fost închis la Ieniseisk și se ruga să-l cheme la Moscova și să-l judece acolo, dacă-l bănuiește a fi vinovat cu ceva. A dat bani olăcarilor și i-a rugat să zorească, mergând pe apă, vâslind singuri, zi și noapte, pe rând, unul odihnindu-se și celălalt trăgând la vâsle, să cumpere cai la Tobolsk, la Kazan și să galopeze, să galopeze până la Moscova.

— Acum, cât e fierul cald încă. Altminteri împărtaşesc pe viață soarta lui Krijanici: el la Tobolsk, eu la Ieniseisk, dacă nu chiar mai rău.

Ci stând la Ieniseisk ca un osândit la surghiun, Milescu își aminti de Cristofor Columb care, cu primejdia vieții, a săvârșit îndrăzneța călătorie, descoperind o lume nouă, deschizând calea spre aurul și bogățiile Americii. Și după toate acele nemaiauzite isprăvi, s'au ivit dușmanii, pizmuitorii și în lanțuri l-au pus. Lanțuri în loc de glorie.

În Ieniseisk, Milescu nu purta lanțuri. Dar parcă tot le auzea clinchetul când pășea mâhnit, prin odaia unde sta închis. Și, deocamdată, acest clinchet ținea loc de „mulțumesc, Neculai Gavrilovici“...

În barba și la tâmpla Spătarului, încetișor, pe nevăzute, ningeă cu înspicări de păr alb. Cu doi ani în urmă, aici în Ieniseisk își amintise de Moldova. Și acum tot la Moldova se gândea. Iar Radu, văzându-l așa de otrăvit, cătă să suguiască pe românește :

— Ei, se'ntâmplă, stăpâne : pleci călare și te'ntorci cu șeaua'n spinare... Dar să ne vedem noi iar la Moscova... Sau poate'n Moldova.

Neculai Milescu Spătarul scoase iară din tașcă tâlcuirea lui Dosoftei și citi stih pe potriwa inimii lui, din clipa asta : ...„Mi-i sufletul în groază și'n turbureală“...

O lună de zile a durat zbaterea lui Milescu, pentru dreptate, în Ieniseisk. Livanov și Veniukov se tânguiau amarnic și-și temeau zilele. Ca să uite, plecau la vânătoare ori la pescuit, horhăind zile întregi, străjiți de oamenii lui Vasiliev. Unii se gândeau chiar să rămână pe aici, printre țăranii și vânătorii siberieni. Ivan Favorov îi povățuia pe cei ce-și pierduseră curajul :

— Zagurkeiul daoist zicea : să trăim cu dragoste, cu bucurie, și să murim fără teamă, cu demnitate.

Dar cei mai apropiați de Milescu erau slujitorii. Ei îi pregăteau cele trebuitoare pentru scris, îi aduceau știri și-l mângâiau cu vorbe înțelepte, cuminți :

— Noi știm că ești om drept. Și dreptatea-i ca untdelemnul, iese deasupra.

Ca să-și mai uite gândurile amare și ca să fie mai aproape de cei care-l iubeau, Spătarul îi ajuta să învețe a citi. Ii numea prietenii săi și le făgăduia că, dacă ajunge la Moscova, va stăruii să fie făcuți slobozi. Deasemenea se împrietenii aici cu diaconul Simion Kornicikoi, om umblat prin ținuturile Siberiei, foarte chibzuit la vorbă și cu mare putere de stăpânire asupra oamenilor. El atrase întâi atenția lui Vasiliev că se poartă nedrept și brutal cu oamenii soliei.

— Spafarii e un om cinstit, spunea Simion Kornicikoi. Imi pun capul pentru el. E un învățat cum n'avem mulți.

— Ce-mi trebuie mie învățătura lui ! striga voievodul. Am porunca să-l închid.

— Te vei căi curând, Mihail Feodorovici, pentru felul cum împlinești porunca asta, îi proorocea diaconul Simion Kornicikoi.

După stăruința îndârjită a tuturor celor din solie și cu ajutorul lui Kornicikoi, abia la 9 Iulie voievodul din Ieniseisk i-a îngăduit lui Milescu să plece mai departe, fără alte lucruri decât caietele și fără

alți oameni decât Radu Marcu și doctorul Ivan Iuriev.

— Noi, ceilalți, rămânem zălogi aici, Neculai Gavrilovici. Aleargă și ne mântue de năpasta asta!

Goni nebunește spre Moscova, să afle de ce-i prigonit și să se dezvinovătească.

După patru zile de drum, la 14 Iulie 1677 ajunse la cetățuia Makovsk. Oamenii, rar întâlniți pe cale, povesteau despre încurcatele lucruri ce se petreceau la Moscova. Unii ziceau că țarul Alexei Mihailovici a fost ucis de dușmanii lui Hristos, de anticriștii înnoitori care vor să vândă Rusia străinilor spurcați. Alții spuneau dimpotrivă: așa a vrut Dumnezeu pravoslavnicul, că acela nu mai era țar creștin, ci mai degrabă papistaș. Se vânduse latinilor. Rosteau unii și numele lui Artamon Sergheevici. Dar nu știau dacă-i viu ori plecat pe cealaltă lume. Un negustor îi blăstăma pe Miloslavskii:

— Procleții și tâlharii bărboși s'au strâns în jurul țarului Feodor ca tăunii în jurul stupului cu miere, și-i prigonesc pe neguțătorii cinstiți.

La Makovsk, Milescu așteaptă până la 20 Iulie, când voievodul îi dădu o luntre să urmeze drumul mai departe. Dar când să plece, îl ajunseră din urmă și slujitorii, și cazacii, și dvorenii, însoțiți de însuși Mihail Vasilev, voievodul din Ieniseisk:

— Mă rog de iertare, cinstite și slăvite Neculai Gavrilovici, dar așa a fost porunca... Ei, acum... acum porunca s'a schimbat. Măritul țar mi-a poruncit să-ți înapoiez bagajele și darurile, să le duci domnia-ta la Moscova. Da... la Moscova. Iaca, îți dau și o strajă de zece cazaci, să te-ajute pe drum... Ce să-i faci? zâmbea încurcat, proteste, voievodul. Așa a fost atunci porunca. Ce-s eu vinovat, araca'n de mine? Slujitor al țarului... A ajuns scrisoarea domniei-tale la Moscova și, pac! porunca s'a schimbat. Da, uite, însumi am venit să... ca să nu crezi că, dela mine, așa... eu în inima mea... Curată, ca lacrima de curată, zău, Neculai Gavrilovici, mărite...

Milescu gonit spre Moscova, cu toate că unii, mai ales Constantin Grecianin, se arătau temători: acolo ar putea să-i aștepte totuși primejdii mari, poate surghiunul pe viață în gheturile dela miazănoapte, dacă nu mai rău.

— Nu știu ~~a~~ fi greșit cu nimic. Ceea ce am înfăptuit noi în Siberia și în China, va fi întru folosul și faima Rusiei, oricine-i va fi cârmuitor. Mă duc să dau sama de ale mele toate câte am făcut! Și cu ceea ce am săvârșit în Siberia și în China, nu mă tem nici la judecata de apoi.

Mai târziu, pe drum, aflară că trei dintre cazaci au fost anume plătiți de voievodul din Ieniseisk să aibă grijă ca nu cumva Milescu să fugă. Să nu apuce alt drum, spre pildă, pe cel din Buharia, spre Persia și spre imperiul otoman, la grecii și la moldovenii lui.

Vara. Toamna. Iarna.

Surgut. Tobolsk. Ural.

Toate se înfățișau ca filele într-o carte cunoscută pe care ar fi fost silit s'o citească dela sfârșit spre început.

La Tobolsk află cu bucurie că Krijanici a fost iertat de surghiun și chemat la Moscova.

6

Viscoalea și era ger cumplit la 3 Ianuarie 1678 când expediția, misiunea și solia rusă, condusă de Neculai Milescu Spătarul, intră iară în Moscova. Se împlineau aproape trei ani dela plecare.

Mărețul oraș Moscova avea acum alți ocârmuitori. Oamenii parcă-i uitaseră pe cei plecați departe, întru faima Rusiei. Intezită, dihonă pentru putere, pentru pământ și pentru țărani îi orbea pe toți boierii. Pe unii îi fericea schimbarea țarului; alții își temeau zilele. Aprigă era mai ales dușmănia între neamul Miloslavskilor și al Narîșkinilor¹. Indată după moartea țarului

¹ Rudele țarinei Natalia Kirilovna.

Alexei Mihailovici, Artamon Matveev a fost îndepărtat de la putere și surghiunit, nimeni nu știa unde. Miloslavskii se strânseseră în jurul țarului Feodor Alexeevici, un copilandru de paisprezece ani, bolnăvicios, neștiutor și lipsit de voință, boț de lut moale în ghearele lacome de averi și măririi ale rudelor țarinei Maria. Și-au împărțit Miloslavskii între ei slujbele și puterea, înlocuind pe toți cei din neamul Narîșkin.

Milescu află că dintre cele dintâi porunci pe care le-a dat tânărul țar sub povața lui Ivan Miloslavski a fost închiderea teatrului. Cercând să apere acest teatru, Simion Poloțki era gata-gata să-și piardă viața. Miloslavskii țipau și se mirau cum cutează un călugăr să apere o șandrama unde niște nemți nelegiuiți înfățișau piese păgâne ori nerușinate ca „Baiazid și Tamerlan“, ori „Bachus și Venus“, și chiar balet, adică danțuri desmățate ca'n apusul papistaș.

Când se înfățișă Spătarul Milescu la Posoiski Prikaz, cei care mai rămăseseră din timpul lui Matveev îl primiră cu salt de bucurie.

— Bine-ai venit, Neculai Gavrilovici !

Il întrebau, îl cercetau, îl rugau să povestească, îi lăudau îndrăzneala și se îngrijorau de soarta lui de mâine. Dar toate le făceau în șoaptă, cu teamă, să nu-i zăpsească vreo iscoadă a Miloslavskilor.

Palatul Pricazurilor era acum de trei ori mai mare ca înainte de plecarea lui Milescu în China. Meșterii zidari străini și ruși mai aveau încă de lucru. Țăranii iobagi urcaseră varul și cărămida pentru catul al treilea, iar meșterii așteptau primăvara să desăvârșească lucrul. Clădirea aceasta nouă, mare, o începuse Matveev.

Îndată ce sosi, Milescu Spătarul ceru să se înfățișeze țarului cu tot ce aducea din China. Dar dregătorii cei noi îi spuseră că țarul e bolnav și deci nu-l poate primi. Il luă la ispitire Ivan Miloslavski :

— Cum ? N'ai izbutit să închei nici măcar socoteli de negoț cu Kitaia ? Ai cheltuit o avere, în zadar ? O să plătești și tu și cei care te-au trimis... se răsti

Ivan Ilici, cu glasul răgușit, hurducându-și mânios pânțele mare sub antierul îmblănit cu jder.

— A avut dreptate cneazul Cerkaski, atâta un alt boier bătrân, pe care Milescu nici nu-l cunoștea. Solie în China ! Bani aruncați pe gârlă !

— Te-ai purtat tâlhărește, slugă a lui Matveev ! se răpeziră să-l învinuiască și alți boieri divaniți, toți necunoscuți Milescului. Ai făcut negoț, te-ai îmbogățit cu banii noștri, veneticele !

— Sânt încredințat că am săvârșit o ispravă osebă ! se îndârji Milescu. Și noi, toți cei care am mers până la Pekin, ne așteptam la răsplată pentru ostenelile și primejdiile pe care le-am înfruntat, iar nu la ocară și ponos, la învinuiri nedrepte și mincinoase.

Se încredință că pricina ocărilor era prietenia cu Matveev. Amână războirea cu potrivnicii. Făcu tot ce-i stă în putință și află că Artamon Sergheevici era surghiunit la mănăstirea Pusto-Ozersk.

— Nu i-au găsit altă vină mai caraghioasă decât că se'ndeletnicea cu magia neagră, spunea doctorul Ivan Iuriev. Și printre învinuitori este și doctorul Berlov.

În acest vifor de ură, Milescu găsi sprijin tot în cei care străbătuseră Siberia. Livanov, Favorov, Veniukov, Nepripasov alergară pe la toți mai marii pe care-i cunoșteau în Moscova. Și boieri ca Petru Alexeevici Tolstoi îl chemară pe Milescu, ascultându-i povestirile despre Siberia și despre China și minunându-se. Deasemeni, cneazul Vasili Vasilievici Golițin îl primi îndată. Și o zi întreagă îi ascultă povestirile. Ceru și dela Posolski Prikaz scrisorile trimise de Spătar în timpul călătoriei. După ce le citi îl chemă iar pe Milescu și, așezându-și horboțica albă a mânecilor dela straiul apusean pe care-l îmbrăca în ciuda ruginiților Miloslavskii, îl întrebă o mulțime de amănunte.

— Ai descoperit lucruri interesante. Ești pe urmele lui Dejnev. Dar, ce să-i faci ? Tempora mutantur, ¹ Ne-

---

¹ Vremurile se schimbă.

culai Gavrilovici. Apără-te ! N'au cu ce te răpune. Dimpotrivă, noi îi vom răpune, curând !

Il încurajă și Iurii Krijanici, aflat acum la Moscova, dar ținându-se ascuns, să nu-l afle Miloslavskii. Ștefana Mihailovna se bucură nespus văzându-l pe Milescu. Nu se mai sătura privindu-l cu ochii ei mari, calzi, buni.

— Trei ani... Cât te-am așteptat ! Dar se cunoaște că nu ți-a fost ușor ; ți s'au însurit tâmpilele, prietene al meu... — Ii cuprinse mâinile într'ale ei : mâini moi, calde, mâini de prietenă devotată. Fericită sânt că te-ai întors. Ce urît mi-a fost fără tine... Ai să vii să-mi povestești, zi cu zi, drumul tău siberian și lumea ce-ai văzut, acolo, în răsărit. Ai să-mi povestești în românește, cum vorbim noi de obicei. Am întâlnit într'o zi doi neguțatori dela Moldova. I-am chemat aici și-am grăit mult cu dânșii. Am aflat vești dela părinții tăi. Sânt sănătoși.

Când Milescu începu să povestească din cele văzute în China, Ștefana rămase vrăjită. În fața ei se afla un om care a săvârșit o faptă ce va răsună în veac.

— Neculai, nu te teme de boieri ! căută ca să-i înțärească inima când, trist, se plânse de atitudinea boierilor. Măcar că eu muncesc și mă topesc aici într'o cîșilie de mănăstire, tot înțeleg că ești un om prea însemnat ca să nu te cruțe. Nu sânt mulți ca tine. Nu te lăsa înfrânt. Luptă tu și pentru mine. Uite, îți dăruiesc toată puterea și-ți împrumut, de-i nevoie, întreaga-mi viață. Inchin toată inima mea pentru a ta biruință, prietene al meu !...

7

Călători, în taină, însoțit numai de Radu Marcu, până la mănăstirea Pusto-Ozersk, drum greu de iarnă aspră. Acolo, în ținuturile înghețate, în chilia strâmtă, săracă, în fața vetrei pe care ardeau butuci groși, Neculai Milescu Spătarul povesti lui Artamon Sergheevici Matveev, cu amănunțime, lungul și prea greul drum siberian. Asculta, alături, și feciorul Andrei, sur-

ghiunitul ucenic al Spătarului. Exclamările de admirație se învârstau cu lacrimile pentru câte lucruri au pierit odată cu țarul Alexei Mihailovici. Le era inima când ca pâinea caldă, când ca veninul din boaba mătrăgunei. Din când în când intra, pe vârfuri, soția lui Artamon Sergheevici și umplea din nou paharele cu vodcă, pe care povestitorii le istoveau des, cercând să aline dureri amarnice.

— Stai și tu aici, draga mea — își poștea Artamono-vici soția — și ascultă câte lucruri minunate a descoperit acest moldovean de ispravă... Și căinii Miloslavskii vor să-l judece, să-l osândească, pentrucă eu l-am trimis... Vasăzică bogdihan pregătește război împotriva Albazinului. Ieșit-a limpede asta din vorbirea cu dregătorii? Ce ne facem?... Cred că trebuie să-i deschizi capul lui Golițin. E molău. Dar dacă-l ține cineva din scurt, s'ar putea să se hărnicească. Adică mai bine zis țarevna Sofia va să-l hărnicească. Să apărăm Albazinul și Amurul! Miloslavskii sânt niște ticăloși. Minți întunecate, negre ca noaptea. La ei, nicio nădejde!...

Când venea vorba de Miloslavskii, cei doi prieteni simțeau fiori de moarte.

— M'aș amăgi cu gânduri deșarte — spunea Matveev — dacă nu m'aș gândi că ștreangul ori paloșul s'ar putea să trudească pe grumazul meu. Dar ar fi neomeneste dacă n'am plănuî cum să-i răpunem și cum să aducem țar pe Petru Alexeevici. E singurul țarevici întreg, teafăr, voinic, în stare să ducă în spinare stăpânirea grea a Rusiei. Trebuie să lucrăm cu dibăcie. De pildă dumneata, Neculai Gavrilovici, să te duci la cneazul Golițin. Deocamdată el stă mai în umbră. Dar e prieten cu țarevna Sofia. Și nu se poate ca țarevna Sofia, văzând ticăloșiile Miloslavskilor, să nu pornească împotriva lor. De mult nutrește gânduri de stăpânire. E femeie dârză, deșteaptă, plină de ambiție, poftitoare de mărire și glorie. Vasili Vasilievici Golițin va să-i fie spadă. Așa-l va fi vrând ea, țarevna. Eu m'ndoiesc dacă va fi ntr'adevăr așa. Până crește țarul Petru, nădejdea noastră, domnia Sofiei ar fi mai bună decât orice. Neculai Gavrili-

lovici, cearcă să ajungi profesorul țareviciului Petru. E din neamul nostru, al înnoitorilor. Iar dacă pe mine m'or pune sub secură, adăpostește-te în umbra cneazului Vasilii Vasilievici, cum am zis, pân'o crește țarul Petru. Iar pe țarul Petru să-l slujești cu credință. Acum, dacă te judecă, înfruntă-i, răpune-i cu mânie. N'au ce-ți face! Tu ai plecat din poruncă la Pekin.

8

Câteva zile îl căutară slujitorii și nu-l găsiră. Constantin Grecianin spunea, în șoaptă :

— Să știți c'a fugit la Moldova... Și prin Siberia nici nu vroia s'audă...

Intorcându-se din călătoria-i tainică și aflând că-i chemat la judecată în fața dumei boierești, Milescu se înfățișă fără teamă. Cerceta și întreba cneazul Bariatinski, prieten cu Ivan Miłoslavski. Urmăreau să-i găsească lui Milescu o vină așa de mare, cât să-i poată lua rangul de dvorean moscovit, să-l închidă pentru câțeva vreme și-apoi să-l alunge peste hotar. Pârâși se iviră aceiași care-l apăsaseră și pe Artamon Sergheevici : doctorul Davidko Berlov și piticul Zaharia. Apoi când Milescu aduse martori oameni din solia spre Pekin, boierii din dumă îl scoaseră ca din cutie pe Boris Zotov. Berlov și Zaharia povestiră, cu belșug de amănunte că, într'o seară de Sfântul Andrei, l-au văzut pe Spafarii stând la masă alături de Artamon și de tânărul Andrei Matveev ; citeau dintr'o carte de magie neagră. De trei ori slujitorii au curățat mucerile lumânărilor și ei tot mai citeau. Nici nu le mai păsa de somn. Cartea era roșie, și prin întuneric când au stins lumânările ca să boscorodească descântecele și formulele drăcești ea sclipea ciudat, ca o pară de foc. Improșca în jur chiar flăcări albastre. După ce rosteau formule magice și făceau semne schimonosite, potrivnice sfintei cruci, îndată se ițeau, ici-co'lo, prin unghere, de pe sub lavițe și jilțuri, duhuri drăcești urâte și multe, umplând toată casa.

— Mi-am făcut cruce cu limba, sărman de capul meu — se tânguia piticul măscărici — dar degeaba. Ba unul din acei draci i-a șoptit lui Matveev că eu mă ascundeam, da, mă ascundeam după sobă și-i spi-spionam... și aici piticul Zaharia începu să se smiorcăe, iar ochii lui bulbucați porniră să lăcrămeze : Atunci sângerosul Artamon Matveev, un ucigaș, nu alta !... a lăsat, da, a lăsat în mână lui Spafarii, cum aş lăsa eu bățul ăsta, cartea de magie neagră, cartea cea ponegritoare de Dumnezeu...

— A ! vasăzică erau și împotriva lui Dumnezeu !... se dumiri unul dintre bărboșii din divan, făcând o cruce mare.

— De-de bună samă ! se bâlbâi piticul. — Erau, adică sânt, da, sânt împotriva lui Dumnezeu. Da, împotrivă... mai e vorbă ? Ocărau și suduiau de toate cele sfinte... Ca să mă pedepsească pentrucă i-am pândit, sângerosul Artamon m'a înșfăcat de ureche și m'a bătut, da, m'a bătut cumplit. Duhurile cele rele, cele diavolești, acum mi-aduc aminte, se bucurau și râdeau, da, râdeau, ținându-se cu mâinile de pânțele. Și acest câne Spafarii râdea cu hohote de-un biet nenorocit... După ce s'a săturat de bătut, Matveev m'a azvârlit afară, da, afară, ca pe-un cotoi opărit.

Milescu nu știa ce-a răspuns Matveev la asemenea învinuiri neroade. Știa doar că-l osândiseră la surghiun. Și se vedea însuși împărtaşind aceeași soartă. Cu toate că-i era lehamite să mai ridice glas de apărare împotriva unor asemenea plăsmuiri neghioabe, începu să grăiască domol, stăpân pe sine. Arătă boierilor divaniți că la asemenea învinuiri protesti nu are nimic de răspuns. Împreună cu Matveev, totdeauna și-au bătut joc, au râs de cei care credeau în magie neagră. N'au citit niciodată nicio buche dintr'o carte de magie. Numai alchimistul Yagan a citit odată la cneazul Cerkaski, acasă.

— Dar de acel Yagan totdeauna mi-am bătut joc. A și încercat să mă ucidă, în Tobolsk, și neizbutind, a fugit. Da, am citit cărți împreună cu Matveev ; dar am citit cărți de știință, de filosofie, de religie, ne-

vătămătoare sufletului. Am citit mai ales filosofi greci și istorici latini. Am citit din cărțile scrise au tălmăcite de mine, cărți învoite și de măritul țar Alexei Mihailovici și de înaltul patriarh. Și n'am citit numai cu Artamon Sergeevici, ci și cu Vasilii Vasilievici Golitin, de pildă și, de câteva ori a ascultat însăși țar-
revna Sofia. Acele cărți se află, în copii, la mulți boieri și la Posolski Prikaz și le puteți oricând citi să vedeți că sânt cărți înțelepte, iară nu prostii vrăjitoarești. Ca învățat și ca mai mare peste tălmaci, slujit-am cu credință Rusia și pe țar, așa cum am jurat în biserica Sfântul Neculai. Și nu m'am ocupat nicicând de vrăji ori de magie. Le-am lăsat pe sama nerozilor. Iar dacă domniile voastre dați crezare născocirilor unui pizmătareț ca doctorul Berlov, ori plăsmuirilor unei stârpituri ca acest măscărici nevolnic, atunci faceți cea mai strâmbă judecată. Asemenea neghioabe învinuiri arată că nu îndrăzniți să-mi spuneți: Spafarii, te osândim pentrucă, sprijinit de Matveev, ai luptat pentru faima Rusiei la Pekin, pentrucă ai deschis drum nou în lungul Siberiei, pentrucă ai adus din acea călătorie de aproape trei ani comoară de știință... Ci vă înștiințez că, folosind retorica, diplomația, logica, filosofia, m'am bătut la Pekin cu cei mai de samă mandarini kitaiți. Și oare vă închipuiți că n'o să mă bat aici, la Moscova, unde mi-i atât de drag să muncesc și să trăesc?

Mulți dintre divaniți se zburliară și mai rău împotriva-i:

— Auzi-l ce cutezător vorbește!

— E omul lui Matveev, câinele!

— Ne înfruntă cu filosofia și cu retorica lui păgânească...

— Ai scris cărți cu duh diavolesc, despre vrăji și stihuri cu numere ca să încâlcești mințile tinere. Din pricina cărților tale, în loc să învețe rugăciuni, tineretul, doamne ferește, bâigue stihuri cu nume de filosofi păgâni.

— Da! Ai scris cărți despre niște gâcitoare ori vrăjitoare ticăloase! Ai scris cărți pentru Artamon Matveev!...

— Am mai spus-o: acele cărți fost-au tălmăcite din porunca slăvitului țar și ele au pecetea Patriarhiei. Iar din cuprinsul lor au învățat mulți, multe. Dacă le-ați fi citit, ați fi fost acum mai înțelepți și nu v'ați fi răpezit asupra-mi ca lupii sălbatici.

Trei dintre boieri luară apărarea lui Milescu :

— Cărțile alcătuite de Spafarii sânt bune. Sânt cărți de știință, folositoare nouă. Invinuirea asta-i fără rost.

Văzându-se răpuși, boierii ruginiți începu învinuiri în legătură cu solia din China. Ivan Miloslăvski stătuse de mult de vorbă cu Ignatie Milovanov, iar acum îl aduse lângă Boris Zotov, să înțească pâra împotriva lui Spafarii. Socotind că zilele lui Spafarii sânt numărate, neguțătorul l-a învinuit pe Milescu, cu multă îndrăzneală :

— Pe drum, în Ieniseisk, m'a pus în lanțuri și m'a amenințat cu cnutul. Și nu numai pe mine m'a asuprit. A torturat, în chip barbar, și pe un biet tălmaci din Cargaginsk... Mi-a spus Boris Zotov, apăsă Ignașa Milovanov, roșind și ștergând rânduri de nădușeală cu basma de mătasă kitaicească.

Boris Zotov găsi învinuiri și mai grele : că Milescu a deschis scrisorile țarului, ceea ce nu-i îngăduit pentru niciun sol din lume ; că a vândut chinezilor celor mari taina acestor scrisori, înmânându-le pe o uliță în Pekin, lângă un pod de piatră ; că a schimbat și a vândut o parte însemnată din darurile trimise lui bogdihan și mai ales a dosit blănurile cele frumoase de samur.

— Adevăresc asta și prin aceea că și dregătorii chinezi au spus : „Darurile duse de voi la Pekin sânt fără valoare...” In afară de asta, Spafarii a dat chinezilor hărțile Rusiei. Am văzut eu, pot jura, cum le desfășura în fața dregătorilor kitaiți și arăta cu degetul cât e de mare Rusia. Vorbeai latinește, Spafarii, și nu știu ce spuneai. Dar tot am înțeles că ne-ai vândut kitaiților, ca un ticălos !

Il învinui, deasemeni, că pe drum a supus pe mulți tunguși cărora le-a luat iasak, că mulți ostiaci și alți

siberieni au fost crunt bătuți și pedepsiți din porunca lui Spafarii, pentru greșeli închipuite.

— În schimb i-a apărut în fața chinezilor pe tâlharii din Albazin. Cred că a fost mituit de acei tâlhari. Din pricina acelor din Albazin nici n'am putut încheia pace cu China și nici învoire de a face negoț n'am putut. Și la Pekin, ce credeți c'a făcut mai bun Spafarii? S'a împrietenit cu un papistaș, cu un eretic cu care, până la urmă, a târguit un rubin, însușindu-și mulți bani. Acelui iezuit i-a vândut multe taine ale soliei. I-a dat și daruri multe. Ca dovadă că-i așa, aflați că înșiși chinezii cei mari l-au învinuit pe acel papistaș ca părtinitor și iscoadă vândută rușilor. Și încă o dovadă că-i așa, vă spun, luminate fețe boierești, că acest păgân a dăruit o sfântă icoană ortodoxă a Sfântului Mihail, toată din argint, bisericii iezuiților din Pekin, icoană bună, sfințită, de-a noastră, ortodoxă. Această icoană care ne-a scos din grele primejdii când pluteam pe Angara și pe Baikal, este acum pângărită de priviri papistașe!

Câțiva dintre divaniții mai bărboși făcură largi și smerite cruci, cârmuindu-și trupurile grase cu fața spre răsărit. Dar fiindcă erau destui boieri care nu se arătau înfricoșați de nelegiuirea și ticăloșia săvârșită de Spafarii, Boris Zotov născoci o nouă învinuire:

— Știți de ce n'am avut izbândă la ambasada noastră în China? Nu știți, cinstite fețe boierești! Pentru că Spafarii, acest tâlhar, s'a purtat neîngăduit de trufaș, de obraznic, cu însuși bogdihan. Și iată cum: ne-a poftit chiar la masă bogdihan, în palatul lui. Am mers la acea masă toți dvorenii. Iar lui bogdihan îi place mult astronomia. Și ar fi vrut să grăiască împreună cu solul Rusiei, de, om învățat, drăguță doamne, să grăiască despre astronomie, despre stele în care pretinde că știe a citi. Și l-a întrebat bogdihan pe Spafarii dacă știe unde-i steaua „Acul de Aur“. În loc să răspundă cuviinicos că nu știe, pentru că el nu-i astronom atât de priceput cum sânt astronomii kitaiți, Spafarii a răspuns ca un om beat, că s'a și îmbătat ca

un netrebnic : „N'am fost niciodată în cer și nu cunosc numele stelelor“... Cum să avem izbândă întru încheierea alianței dacă ne-a călăuzit un astfel de sol ? Bogdihan s'a supărat foc și ne-a ținut pe toți, nemâncăți și nebăuți, închiși în palatul solilor, ca la închisoare. Apoi ne-a înjosit și mai groaznic, ținându-ne vreo opt ceasuri, dacă nu mai mult, în genunchi, pe o ploaie îngrozitoare, în noroi, în fața unui stâlp...

Într'acel moment săriră toți cei care au fost kin și erau de față. S'au pus tare pentru Milescu și i-au ocărit și suduit cât ce-au putut pe Boris Zotov și pe Ignașka Milovanov. Mai ales Veniukov, Livanov, Favorov, Nepripasov, Makarie, doctorul Iuriev, preotul Petru nu s'au lăsat până nu l-au scos afară pe Boris Zotov și pe Ignașka Milovanov. Singur Constantin Grecianin tăcea și fierbea de mânie.

Boierii din dumă se împărțiseră în două părți : unii care-l mai învinuiau încă pe Milescu, alții care se mînuiau că se pot născoci asemenea minciuni pe sama unui om cinstit. Și se porni sfadă între boierii divaniți.

— Boieri !... boieri !... strigă cneazul Bariatinski — nu vă faceți de răs ! Mai bine să-l ascultăm pe împri-cinat, să vedem cum se dezvinovățește.

Când se statornici iar liniștea, Milescu grăi :

— Vă mulțumesc, boieri, că-mi îngăduiți să mă apăr, să mă spăl de noroiul azvârlit asupra-mi și asupra întregii solii de un ticălos pus la cale de alții. Potrivnicii și dușmanii prosperității Rusiei grăesc prin gura schilodului Zaharia și prin gura nerușinatului Zotov. La trup schilod, cuget schilod ! Și nu mă așteptam la Boris Zotov. Dar tovarășii de călătorie au răspuns în locul meu. Nu răspund și nu mă apăr împotriva unor născociri. Ignașka Milovanov, dreptu-i, a fost pus la popreală, o noapte, în Ieniseisk. Dar nu în lanțuri. Ci în odgon... L-au legat cazacii fedeleș, că era beat și zurbagiu. L-au ferit oamenii să nu-și facă singur rău. Să adeverească toți cei aproape o sută de oameni care erau de față, să spună ei dacă atunci, într'acea turbare și beție în care se afla Ignatie Milovanov, putea fi astâmpărat într'alt chip decât legân-

du-l în doșanic. Și luoru ciudat, cinstiți boieri, acum când vorbea învinuindu-mă, ca să nu-l învinuesc eu, Ignașka Milovanov nu avea cu el junghierul. Anume l-a lăsat acasă. Pesemne se temea să nu grăiască acel junghier ceea ce el tace, ca un ticălos...

— Da ! S'a răpezit cu junghierul la Neculai Gavrilovici ! strigă Livanov, iar toți ceilalți adevărați : Era beat ! Trebuia legat și muțat cu capul în Ienisei.

— Dacă vreți chemați-l înapoi pe Milovanov, să spună singur, dacă-i dă mâna, cum s'a purtat în timpul soliei. Cum a căutat să-și vândă doar mărfușoara lui și cum a cumpărat altă mărfușoară, tot numai pentru el, pe care cu multă dobândă a vândut-o la Moscova. Să spună apoi Ignașka Milovanov cum și-a împlinit datoria de înainte vestitor la Pekin. I-am poruncit să vestească sosirea la sfârșitul anului 1675. Iar el a spus că sosim, cel mai de vreme, în primăvara lui 1676. Să spună după asta Ignașka Milovanov câtă pagubă a adus ambasadei că din pricina lui am întârziat trei luni pe Naun.

— Așa-i ! Are dreptate ! strigă Favorov. Am pierdut trei luni degeaba, pe Naun.

— Acolo pe Naun și Boris Zotov îl suduia cumplit pe Ignașka Milovanov că din pricina lui risipim vremea în zadar, așteptând într'un biet sat manciurian să ne întâmpine marii dregători kitaiți și să ne pregătească transportul până la Pekin. Întrebați-l dacă nu-i așa !

— Tot drumul — sări într'ajutor Livanov — Boris Zotov s'a purtat potrivit, de-a-hoarța. La Naun țipa împotriva lui Milovanov, pe drept cuvânt. Era vinovat Milovanov ! Abia acum ar trebui pus în lanțuri !

— Nici la alte învinuiri mincinoase nu răspund. Cercetați, cinstiți judecători, mai cu de-a-mănuntul și fără patimă, condicile de cheltuieli și de venituri, de vânzare și cumpărare, pe care nu le-am ținut eu, nu le-am scris eu, ci Favorov și Veniukov. Veți găsi totul prețuit până la copeică. Adevăr este că am dat daruri lui Ferdinand Verbiest. Dar i-am dat pentru însemnatele slujbe pe care ni le-a făcut. Numai un dobitoc nu știe că solii dau și primesc daruri. Ver-

biest ne-a slujit cu credință. Este scris în darea de samă cea de taină ce slujbe anume ne-a adus. Nu pot să le destăinui aici. Este adevărat că am arătat lui Askaniama harta Rusiei și a Siberiei, hartă pe care însumi am întocmit-o. Dar numai ca să-i dovedesc că este de întinsă și de puternică țara noastră, că dregătorii kitaiți nu știu și nu cred că Rusia-i o împărăție tot așa de însemnată ca și China. Cât privește deschiderea scrisorilor am scris în „Stateinii Spisok“. Nu pot destăinui aici tainele soliei. N'am dezlegare. Da, lângă-un pod frumos, pe o uliță din Pekin, m'am întâlnit cu un mandarin. Dar nu i-am dat scrisori, ci o carte rusească și am primit aceste manuscrise chinezești pe care vreau să le așez la Posolski Pri-kaz, să fie mărturie de arta scrisului la chinezi. Ele sânt o comoară de frumuseți.

— Adevăresc că așa-i l spusese Veniukov. Am fost de față. Poate jura și tălmăciul Hudarski, care era cu noi. Și socot că asemenea schimburi de scule despre cultură ne fac cinste și ne sânt spre folos și trebuință.

— Adevăr este că Askaniama s'a rostit: darurile au un preț mic. Dar să mărturisească Hudarski tălmăciul, și Kan-kukai, și Alexe, aduceți-i aici și aflați, cinstiți judecători, cu cine au stat dregătorii kitaiți de vorbă înainte de a se rosti despre prețul darurilor? Și-ar putea să jure Boris Zotov dacă nu era în fruntea celor câțiva care căutau, prin felurite tertipuri ori șiretlicuri, să zădărnicească solia? Ar putea să jure? Cât de nerușinat s'arată Boris Zotov, ce nemernic este Ignatie Milovanov dacă, după ce au săvârșit ticăloșiile pe care le-au săvârșit, mai cu-tează a învinui pe alții! Dușmani ai cinstei și ai adevărului, cu cât ați plăti aceste cugete mârșave? Dacă dregătorii kitaiți ponegreau darurile și mărfurile noastre, o făceau cu un țel anume. Am simțit-o toți cei care am fost la Pekin: întâi fiindcă vroiau să ne silească a vinde totul mai ieftin; al doilea ca să-și arate și'ntr'acest chip vanii nemărginita lor trufie.

— Nu Spafarii a fost trufaș, ci vanii! strigă Livanov. Neculai Gavrilovici a apărut la Pekin, cât a putut mai mult, Rusia și demnitatea ei.

— Iarăși este adevărat că l-am torturat pe Cargaginsk. Dar era oare să-l las să vâre zăzanie între noi și chinezi? Să-l las să ne mintă și să ne înșele? Cargaginskul a fost un trădător. Știu asta toți care au cerut să fie pedepsit cu moartea. Numai Askaniama l-a mântuit, cu rugămințile lui. Și dacă toți recunosc că acel Cargaginsk a fost un trădător și o iscoadă strecurată în rândurile soliei, cum se numesc și ce sânt acei care acum apără pe un trădător? Mereu m'am temut și mi-am zis: voi fi pedepsit că i-am iertat zilele acelui mișel. Și pe Boris Zotov trebuia să-l osândesc, din vreme, dela Nercinsk, de pe când străbăteam pustia Gobi, că, în ceasuri de grea încercare, el sămăna descurajare în rândurile caravanei. Dacă făceam așa și-l trimiteam la Tobolsk legat sub pânțele calului, nici nu aveam la Pekin un început de răzmeriță în rândurile soliei, nici dregătorii lui bogdihan n'ar fi cutezat a ne dezmina, nici aici, în fața domniei-voastre nu apărea acest nemernic cu carul lui de născociri și de minciuni. Askaniama a știut înaintea mea că duc cu mine cozi de topor. Primesc a fi osândit că n'am vegheat îndeajuns. Dar, cinstiți judecători, cum vă'nchipuiți că mi-aș fi pierdut într'atât mințile încât să răspund obraznic lui bogdihan? Toate cuvintele ce le-am rostit în fața împăratului chinez se află scrise în „Stateinii Spisok“. Cu învoirea măritului țar se pot afla.

— Asta cu stelele a fost o glumă a lui Radu ori Grișa Hlib, către slujitorii kitaiți, într'o seară la foc, pe Naun ori pe drum, își aminti Favorov. Cum avea s'o spună Neculai Gavrilovici lui bogdihan? Cinstite fețe și bărbi, vă faceți de râs crezând asemenea minciuni și născociri.

— Da, am cumpărat pentru coroana țarului un rubin. Unul asemenea nu se află în toată Europa. E cât un ou de hulub. Și n'am plătit pe el decât o mie de lani. Face cel puțin de trei ori pe-atât. Să rugăm pe măritul țar să-l arate giuvaergiilor și să adeverească ei. Solia s'a întors cu un venit de douăzeci și trei de mii de ruble, numai în visteria țarului. Fără a mai socoti mărfurile kitaite pe care Favorov le va vinde în

Kitaigorod. Și astea-s pe deasupra de ce au câștigat neguțătorii din Moscova, din Tobolsk, Ieniseisk, Ner-cinsk ori Albazin, care ne-au întovărășit solia. Și acum am ajuns la o învinuire întru totul adevărată : da, dăruit-am o icoană pentru biserica iezuiților. Dar făcut-am această... ticăloșie cu învoirea preotului Petru. Verbiest a cerut acea icoană pentru toți rușii și cazacii care vin la Pekin. Biserică ortodoxă nu se află în acel oraș, iar kitaiții nu-i primesc pe ai noștri să se roage lui Hristos în templele lui Budha. Dacă patriarhul au sinodul socoate c'iam greșit, osândească-mă. Asta-i vina ce mi-o recunosc. Toate celelalte sânt nerușinate născociri, anume puse la cale și prostește cusute cu ață albă. În loc să risipiți vremea judecându-mă pe mine pentru vini închipuite, mai bine orânduți oști pentru apărarea Amurului, cinstiți boieri. Dregătorii lui bogdihan amenință Albazinul ! Asta s'o știți !

9

Neculai Milescu Spătarul n'a fost osândit. Toți l-au apărât. Duma boierilor n'a cutezat să lovească într'un om îndrăzneț, învățat și meșter la vorbire ca acela. Dar, din pricina împrejurărilor, nici mulțumiri nu i-au adus pentru solia din China. Dealtminteri, în afară de rubinul cât oul de hulub, de mătasa și bumbăcăriile kitaicești, nici dregătorii, nici țarul cel tânăr nu știau, deocamdată, ce alte isprăvi va fi săvârșit Milescu în Siberia și China. Dărilor de samă erau de taină ; nimeni nu le putea cerceta fără încuviințarea țarului. Orbiți de măruntele lor ambiții și de setea de mărire, Miloslavskii și alți boieri ruginiți nu vedeau, nu înțelegeau încă însemnătatea călătoriei Milescului. Infundați în mocirla luptelor dintre dâșii n'avea vreme să gândească nici la Siberia, nici la legăturile cu China, nici la valea Amurului. Ei știau, deocamdată, doar atât : să piară toți cei care au slujit lui Matveev, toți Narîșkinii.

Totuși conducerea dela Posolski Prikaz dezlegă pe Milescu, socotind că a făcut bine ceea ce a făcut în China : bine a făcut că n'a primit scrisoarea lui bogdihan ; bine a făcut că nu l-a predat pe Gantimur ; bine a făcut că n'a îndeplinit ceremonialul „cou-tou“.

Vremurile erau însă nesigure și turburi. Țarul era prea tânăr, necopt și bicisnic ca să înțeleagă și să ceară îndreptarea lucrurilor. Așa socotea Milescu și nu se'n-grijea decât cum să-și mântue zilele de primejdia morții. Sta în umbră și aștepta, așa cum îl povățuia și Vasiliu Vasilievici Golițin. În primăvară îl trimise pe Radu Marcu în Moldova să-i vestească rudele că s'a întors cu bine din China și să mai aducă vești dela Iași.

Vasiliu Vasilievici și bogatul boier Petru Tolstoi au fost dintre cei dintâi care au citit „Putecestvie cerez Sibir“, „Stateinii Spisok“, „Opisanie Azii“, „Szazaniia o velikoe reak Amur“ și au prins și mai multă dragoste pentru Milescu. Deasemeni, l-a sprijinit, din toată inima, și învățatul călugăr Simion Poloțki, dascălul tânărului țar Feodor Alexeevici. Aceștia, în pofida ponegritorilor, l-au adus iară pe Milescu la Posolski Prikaz.

În ciuda acelorași ponegritori, faima Milescului crescuse repede. Mulți povesteau despre felul cum s'a purtat în China și despre cele văzute în lungul drum dela Moscova la Pekin. Mai ales prietenii lui de drum : Livanov, Veniukov, Favorov, doctorul Iuriev, preotul Petru, Nepipasov, seri întregi povesteau în casele boierilor despre solia în China.

La Posolski Prikaz i-au sporit leafa la 157 ruble pe an.

Vasiliu Vasilievici Golițin îi dădea a înțelege că în curând lucrurile se vor schimba. Mereu o lăuda pe țarevna Sofia :

— A fost cea dintâi femeie care a nesocotit asprele opreliști ale teremului. Va fi și cea dintâi femeie care va domni în Rusia. Bogate însușiri are această femeie tânără. Iar pentru mine, Neculai Gavrilovici, pentru mine țarevna Sofia răstoarnă Rusia, răscolește lumea. Îți spun asta ca unui prieten. Lucru de taină, înțelegi ?

Voi fi, peste câteva zile, ocârmuitor la Posolski Prikaz. Pentru că tu, Néculai Gavrilovici, cunoști multe din тай-
nele politicii turcești, cunoști Siberia, China și Brandenburgul, îmi vei fi de mare ajutor.

Astfel a încetat prigoana împotriva Milescului. Faima a luat loc ponegririi. Cântitorii amuțiră unul câte unul, cum tac lătrătorii când se naltă rumeni zorii.

Și a prins Milescu să lucreze iară cu și mai multă tragere de inimă, pentru apropierea de Polonia și de alte țări, în lupta împotriva otomanilor. Trei ani și mai bine n'auzise nimic despre Moldova și-l ardea setea veștilor de acolo. Știa că, de mult, românii își puneau toată nădejdea în Rusia : să surpe semeția vrăjmașilor turci și să izbăvească țărișoarele lor de pojarul pornit iară de oștile otomane. Dar, iată, tocmai acum s'a iscat la Moscova tulburare și nu sta nimeni să se gătească temeinic a-i înfrunta pe osmanlâi.

Dela Țarigrad veneau vești rele. Sultanul întărea războiul împotriva Rusiei, război ce-i zicea pentru Ucraina. La Posolski Prikaz era mare frământare. Petru Alexeevici Tolstoi căuta să-l înduplece pe țar și pe Ivan Miloslavski că trebuie pregătită mai bine armata și încheiată alianța cu apusenii.

Pentru Milescu veni și o veste îmbucurătoare : Șerban Cantacuzino a luat domnia Țării Românești. ...De bună samă că se va rânduî alături de luptătorii împotriva Țarigradului. Nu-i poate suferi pe turci. Ei, câte plănuît-am cândva împreună... Și el crede că numai Moscova ne poate ajuta să ieșim din robie... El va tipări și biblia în limba română... Și Milescu îi scrisese scrisori prietenești, cu dragă inimă, firitisindu-l și urându-i domnie lungă.

10

Din Moldova, Radu Marcu aduse vești proaste. Domnia Ducăi Vodă era amarnic de jăfuitoare pentru țară.

— Prea mult plânset și suspin văzut-am acolo, stăpâne.

În April 1679 veni la Moscova Ionașcu Bilevici, trimisul lui Gheorghe Duca Vodă. Străbătuse drumul din Iași, prin Kiev, în douăzeci de zile. Aducea scrisori dela domn și dela Dosoftei Mitropolitul, anume pentru Miclescu. În scrisoarea lui, Duca Vodă îl rugă pe Miclescu să mijlocească pătrunderea lui Ionașcu la curtea țarului, că are să-i spună lucruri de taină : să încheie pace cu turcii. Mijlocitor al păcii se oferea Duca Vodă. Totodată domnul Moldovei îl ruga pe Miclescu să găsească niște blănuri scumpe de vulpe neagră și icoane de preț pentru biserica de pe Cetățuia. Il socotea pe Miclescu proteguitorul firesc al moldovenilor sosiți la Moscova, unde „împrejurările te-au făcut să trăiești...” scria Duca Vodă. „Și după câte am auzit, ai mulți cunoscuți printre cei de sus. Te rugăm, deci, ca drept credincios și vechi al nostru prieten, să vii în ajutorul acestei mărețe lucrări de pace... Prin dibăcia și multa tă înțelepciune și pricepere într'acest fel de lucrări, stărue pe lângă toți ca să găsim sfârșit acestui război și acestei dușmăanii, care poate aduce pierirea țărilor române.”

Mitropolitul Dosoftei scria și către patriarhul Ioachim al Moscovei, rugându-l să-i trimită „o tipografie întreagă, cu toate cele de trebuință. Te mai rugăm apoi, sfinte părinte, să ne trimiți și un șurub pentru teascul care apasă hârtia pe slove, și slove să ne trimiți, din cele cu care ați tipărit biblia, mărunte și de cele mijlocii care sânt pentru psaltire, pentru slujbelnice și pentru evanghelie“ ....„Mă rog de sfinția-ta, prea cinstite și milostive părinte, să-ți arăți față de noi mila ta de oameni iubitoare și să ne trimiți acea tiparniță, să ne tipărim cărțile ce le-am tălmăcit din limba grecească și slovenească pre limba moldovenească. Căci la noi învățătura de carte s'a pierdut și puțini sânt aceia care pricep graiul cărților. Arată-ți dar, pentru Dumnezeu, dragostea făgăduită la vreme fericită ; căci dorim foarte s'avem o tiparniță bună și în fiecare ceas o așteptăm din inimă“.

Milescului i se topea glasul citind slovele lui Dosoftei. Parcă-l auzea grăind. Și-i era cu atât mai drag cu cât stihurile lui îl întovărășiseră, în lungul drum al Siberiei, ca o șoaptă din inima Moldovei. Și pe

dânsul Dosoftei îl ruga mult pentru tiparniță. Ii povestea cum au cercat Stancu faunul și Stavinițki tipograful să facă pecetele, adică matrițele, dar n'au izbutit prea bine, c'au ieșit slovele cam urâte. „Le folosim și pe acelea pentru cărți mai mici și mai de rând, dar pentru cărțile mari ne trebuiesc slove bune, frumoase“.

Ionașcu Bilevici nu primi să lase scrisorile nimă-nui dela Posolski Prikaz. Avea poruncă să le înmâneze însuși țarului. Amintindu-și câte a întâmpinat la Pekin, Miclescu se strădui din răspuțeri să-l ajute pe Ionașcu, deschizându-i calea spre palatul țarului. La 10 Mai, solul Moldovei, Ionașcu Bilevici, arăta în fața țarului Feodor Alexeevici că Duca Vodă lucra din însăși porunca sultanului, ca mijlocitor al păcii.

— Sultanul dorește pace. Are nevoie de această pace. Cara Mustafa vizirul vrea să se năpustească asupra Vienei, cu oaste mare și vrea să știe că are liniște în spate.

Iși făcea solul datoria de a grăi despre pace, dar adăuga, în mare taină, că poporul Moldovei dorea, în fapt, libertatea țării și-și punea nădejdea în ruși, singurii care pot să-l ajute în lupta împotriva robiei otomane.

După sfatul ținut la curtea țarului, sfetnicii hotărîră să primească propunerile Ducăi Vodă. Și Miclescu era de aceeași părere:

— Lasă-l pe sultan să pornească spre apus; îi putem sări mai ușor în spate. Că popoarele din această parte a lumii, dacă vor să trăiască, trebuie să-i răpună, prin orice mijloace, pe osmanlâi.

Bucuros că poate fi de folos țărilor românești, Miclescu se îngriji ca Ionașcu să capete tot ce dorea dela Moscova și mai cu samă tiparnița, slovele și suruburile trebuitoare. Scrise prin acest sol cărți lui Dosoftei, lui Miron Costin și lui Șerban Cantacuzino, povățuindu-i să tipărească în limba română cât mai

multe cărți. Le da pildă pe ruși, înșirând o parte din tipăriturile ce se făcuseră la Moscova, numai de când sta el acolo.

Două drumuri a făcut Ionașcu Bilevici între Iași și Moscova; când a venit a doua oară, în toamna lui 1679, a adus despre turci multe știri, foarte folositoare pentru Posolski Prikaz.

11

În același timp Milescu lucra pentru pregătirea alianței cu Ian Sobieski și cu Leopold, împăratul Germaniei. Povățui solile tainice, care se strecurau spre Varșovia și Viena, ca să alăture Rusia coaliției europene ce se înjgheba împotriva ofensivei otomanilor. Arăta celor dela Posolski Prikaz și lui Vasiliu Golițin știrile privitoare la turci: strâng oști și arme, pregătesc un sfert de milion de soldați să cucerească Europa, storc toate noroadele dela Egipt la Carpați și dela Maroc la Persia, ca să aibă zaharea pentru război; dar acest război este cea de pe urmă încercare a otomanilor de a cuceri lumea.

— Cara Mustafa este om îndrăzneț și bun conducător de oști. Primejdia-i osebit de mare. N'a mai fost așa de amenințătoare dela Soliman Magnificul. Turcii vor să sfârșească întâi cu apusul.

— Apoi să se arunce asupra-ne cu înzecite puteri, se temeau unii. De ce n'am sta noi cuminți, fără să ne amestecăm? De ce să-i zădărim pe turci?

— Nu putem altfel, spunea Golițin. Mai târziu vor fi mult mai tari. Și-apoi ne cheamă popoarele să le ajutăm să-și facă viața slobodă. Și tocmai ca să nu se arunce asupra-ne cu înzecite puteri trebuie să-i lovim când oștile lor țintesc spre asfințit. Vor porni cu toată puterea spre miezul Europei, după cum bănuim; vor căuta să pornească și împotriva polonilor, și împotriva noastră.

— Dar oricât ar părea de ciudat, n'o fac pentru-că-s prea tari, arăta Milescu. Ci turcii pornesc războiul mai ales din pricină că sânt slabi. Fără a cucerii și a jefui ținuturi noi, nu mai pot trăi. Născută din cuceriri și jaf, împărăția otomană fără războaie se surpă repede și piere, cum piere lupul dacă nu lovește turma.

În afară de solii și iscoadele trimise de Posolski Prikaz, Milescu rugă pe Vasilii Landov, care călătorea spre Moldova și Țarigrad cu treburi de negoț, să cerceteze în taină, cu băgare de samă, să afle ce gânduri au turcii și ce face Duca Vodă și Șerban Cantacuzino. Îi dădu și scrisori către unii greci din Țarigrad, către patriarhul Dosithei, către Nikussios dragomanul și către Șerban Cantacuzino.

Dela venirea lui Vasilii Vasilievici în fruntea treburilor dela Posolski Prikaz, Milescu lucra cu și mai mare tragere de inimă.

— Nu trebuie să rupem legătura cu grecii din Țarigrad, mărite Vasilii Vasilievici. Solii noștri să fie povățuiți totdeauna a lua sfat dela Dosithei patriarhul: e cel mai bun cunoscător al stărilor de lucruri din imperiul otoman. E patriarh de Ierusalim, dar stă mai mult la Constantinopol și în Țările Române, așa că poate fi ușor găsit.

În sinea lui, Spătarul Milescu vedea adesea cum pornește armata rusă din Moscova, trece Niprul și ajunge la Dunăre. Popoarele o întâmpină cu mare bucurie și, alăturându-i-se, îi zdrobesc pe turci.

Ștafetele tainice venite din Moldova spuneau însă că Duca Vodă una știe și una face: strânge averi storcând cumplit norodul care geme și luptă împotriva asupririi. Cei care veneau din Țara Românească spuneau că Șerban Cantacuzino ține mult la întărirea lucrurilor obștești, vrea să dea alt chip Bucureștiului, face drumuri și hanuri bune pentru neguțători. Se poartă în schimb aprig cu boierii, omorându-i pe cei potrivnici cu multe cazne. Chiar și pe turci îi vără în boale. Când îl văd ceaușii sultanului așa de nalt și de uriaș, când îi țintește cu ochii lui mari ca de bou și când îi aud glasul detunător, se

însăpăimântă, tremură și-o zbughesc din palat ca din pușcă, oprindu-se doar dincolo de Giurgiu.

Milescu și-l aminti, din tinerețe, petrecând cu boierii ori bătându-se pe ulițele Țarigradului, și zâmbi.

Curierii aduceau deasemeni vești despre felul cum pregătea Cara Mustafa oștile. Aceste vești le scria Milescu însuși cu mâna lui pentru Vasili Vasilievici.

— Dar ce face sultanul? întrebă Milescu pe cei ce veneau din Țarigrad.

— Își îplinește mai departe și fără stingherire patima vânătoarei, când în Balcani, când în Asia.

Golițin nu hotăra nimic la Posolski Prikaz privitor la turci și la popoarele dela Dunăre fără a-l întreba pe Milescu. Dar de câte ori stătea de vorbă, mai îndelung cu Golițin ori cu altcineva din preajma țarului, Milescu amintea și despre ținutul Amurului.

— Kolaii vor porni război împotriva Albazinului... Cu zece mii de ostași, trimiși acolo din vreme, putem apăra un ținut bogat și niște oameni care nu vor să intre sub jugul vanilor kitaiți.

Și se mârșnea Milescu ori de câte ori vedea că vorba lui nu-i ținută în samă.

12

Laurentius Rinhuber, acum secretar al ambasadorului Simion Mihailovici Protopopov, își arătase cel dintâi părerea de rău că n'a fost la Moscova în 1675, să plece și el în China.

— M'aș fi împărtășit acum și eu din faima ce ți-ai agonisit domnia-ta. Cu toate că n'ai izbutit într-unu totul, ai întins totuși o punte spre Pekin. Mi-a spus Simion Mihailovici că scrierile dumitale despre Siberia și China sânt foarte interesante.

Sub povața lui Simion Poloțki, țarul Feodor Alexeevici a poruncit învățaților din Moscova să alcătuiască o mare istorie a Rusiei. Printre cei chemați să lucreze la această operă era și Neculai Milescu Spătarul. Și în odaia lui nouă, luminoasă, dela despăr-

țământul treburilor din afară, privind din când în când pe fereastră la zidarii care se mai învăteau încă pe schelele din jurul clădirii, ori ascultând cum scârțâiau din penițe logofeții care lucrau sub privegherea sa, copiind acte ori rapoarte în limbi felurite, Milescu a pornit cel dintâi cercetarea vechilor cronici și bucoavne grăitoare despre trecutul popoului rus și a scris predoslovie istoriei lui. În acea predoslovie, Milescu proslăvea foloasele istoriei pentru cârmuitorii țărilor și pentru oamenii de rând; toți pot găsi în istoria Rusiei temeuri de învățătură și pilde înalte în vitejie și eroism: cneazul Igor, Alexandr Nevski, Dimitrie Donskoi... Așa cum gândea mai de mult și cum se sfătuisese cu istoricii și înțelepții din Iași, din Țarigrad, din Berlin, din Stockholm, din Pekin ori din Moscova, Spătarul arăta în predoslovie că izvoarele care adapă știința istoriei trebuie să fie adânc cercetate și cu mare băgare de samă folosite. Și-apoi istoricul adevărat nu trebuie să se mulțumească numai cu povestirea isprăvilor săvârșite de împărați și regi, ci trebuie să înfățișeze trecutul întreg neuitând nimic din tot ce-i demn de ținut în samă. Să grăiască istoricul și despre norod, și despre învățați, și despre greșelile celor mari. Gândind la Grigore Ureche, Milescu scria că istoricul îndreptățit este a scrie pentru ocârmuitorii nevrednici „certare și învățătură“.

Și pe când, alături, în duhoare de ciubote date cu dohot, stând cot la cot, la mese lungi, diecii cu spinările îndoite ca niște cârje răsfoiau condici și caiete, descâlcind știri despre războiul pe care-l pregăteau turcii ori despre tulburările iscate de dregătorii kitaiți pe Amur, Spătarul Milescu grăia îndelung cu Vasiliu Vasilievici despre rostul istoriei și despre politica nouă a statului rus.

„Păstrător al mării peceți a țarului, dregător al trebilor din afară și locțiitor al țarului lui la Novgorod“, Vasiliu Vasilievici Golițin se hrănea cu gân-

duri și visuri mari și multe. Vroia să schimbe fața Rusiei, să-i orânduiască mai bine treburile negoțului și meșteșugurile, să scoată mai multe grâne dela țărani, să prețuiască mai bine în afară bogățiile Rusiei ca să aducă aur, cât mai mult aur la Moscova. Și el se gândea să deschidă ieșiri la mare pentru Rusia. Dar vroia să facă și lucruri mai mici, care loveau în cei învechiți : vroia să-i facă pe boieri a se îmbrăca după moda apusului. El însuși, ca să dea pildă, se purta cu straie franțuzești : haină scurtă de catifea, pantaloni scurți cu cănașiori și panglici, ciorapi lungi, ghetе roșii, cămașă subțire cu horbotă ca spuma la mâneci și la guler. Iși rădea barba ; mustățile însă nu cuteza să le radă. Prea ar fi părut muierе. Și-ar fi răs moscoviții de dânsul mai dihai de cum rădeau apusenii când vedeau pe ruși cu îmblănitele lor caftane, cu căciulile lor mițoase și cu bărbile lor mai ceva ca niște măturoaie. Innoitorul Vasilii Vasilievici socotea că în Rusia sânt două clase : „Clasa hrănitoare“ și nobilimea. După părerea lui, amândouă trăiau prost, în sărăcie. Moșierul îl apasă fără milă pe țăran. Li ia și cămașa de pe el. Și dacă această cămașă e rufoasă, rufoși sânt și boierii ; sărac și sleit e și cel ce nu mai are ce da și cel ce nu mai are ce smulge. Mai spunea Golițin că Rusia are milioane de deseatine de pământ pustiu. Aceste deseatine de-abia de acum înainte trebuie să fie lucrate. Dar boierii fug de pe moșii ; se'nghesue la Moscova. Nu vor să lucreze, să are cât mai mult primăvara, să adune cât mai mult toamna. Hambare pline înșamnă visterie plină, stat puternic, armată tare, bine înarmată. Foarte îndrăznețe părerile lui Golițin despre orânduirea Rusiei. El zicea că pe aceste moșii noi să fie așezați țărani slobozi. Să se ia chiar și pământul moșierilor și să fie dat țăranilor să-l muncească, plătind în schimb dăjdii mari. Boierii să fie, ca'n apus, doar ostași și dregători, primind leafă mare din visteria țării. Banii pentru asemenea lefi să fie strânși din dările

pe care țara le-ar pune pe pământuri, din dijme. Și dacă Rusia este bogată, atunci poate ușor ajunge în fruntea țărilor care luptă să-i zdrobească pe turci. Vroia Golițin ca, după moda apusului, să sporească tot mai mult cultura. Gândea să facă și o academie, să împământenească științele în Rusia, mai zorit și mai cu spor decât făcuse Matveev. Când auzea că unii boieri se împotrivesc oricăror schimbări, tânărul cneaz Vasilii Vasilievici frângea pana de gâscă de care nu se despărțea când sta la masa de lucru și striga :

— Dacă-s încăpățânați și proști, îi zdrobim cu buzduganul ! Facem alți boieri din neguțătorii bogați. Alții, mai supuși și cu mai puțină rugină și mucegai...

Dar boierii nu se'nfricoșau. Știau că numai gura-i de el. Doar Ivan Miloslavski se'ngrijora :

— Cneazul Vasilii zice și nu face. Dar dacă vine unul care, într'adevăr, ne crapă capul cu buzduganul, pentru că vrem să nu se schimbe, să nu se tulbure nimica în pravoslavnică noastră țară ?

13

Ambasadorul rus Voznițin, grăind cu marele vizir Cara Mustafa despre pacea care avea s'o iscălească, în curând, în 1681 la Radzim, se mira de câte lucruri doreau turcii să afle despre Rusia. Om umblat și învățat, Cara Mustafa nu mai ostenea întrebând despre Siberia, despre drumurile spre China. Voznițin povestii multe din minunata călătorie a Spătarului Milescu.

— Știu că ați trimis acolo, în China, solie mare, cu Spătarul, spuse Cara Mustafa. Și mai știu că acela-i supus al nostru. Nu vrea țarul să ni-l dea ? L-am trimite să cerceteze Tibetul și Africa. Avem mare nevoie de călători îndrăzneți și pricepuți ca acela.

Întorcându-se în Moscova, Voznițin istorisi lui Golițin vorbirea cu Cara Mustafa, de față fiind și Milescu.

— În Țarigrad nu mă duc, că mă jupoaie Ghiculeștii și neamurile lor... Și-apoi, de când mă știu eu fupt împotriva otomanilor, așa că, pentru nimic în lume, nu i-aș ajuta. Dar la Pekin m'aș mai duce odată. Aș vrea să merg într-o cercetare a Amurului, a Lenei, la țara kamciadalilor, până unde a fost Dejnev. Dar ca să pot face asemenea expediție, cinstite peceatnic Vasiliu Vasilevici, trebuie să rânduiești paza Albazinului și apărarea ținutului Amur.

— Ei, Spafarii — râdea cneazul Golițîn — devii un Cato Censorius, omul unui singur gând și acela cam... cam șui. Nu ne-atacă, nici nu gândesc kitaiții cei mari să ne-atace. Nu le trebuiesc niște locuri sălbatice și pustii ca acelea. Numai tu te-ai îndrăgit de ghiliacii, de nanaiții care înhamă urșii la sănii.

14

Unii din ucenicii lui Simion Poloțki, crescuți la școala latină din mănăstirea Spaski, folosind împrejurarea că puterea încăpea pe mâna lui Golițîn, porniră aprig să latinizeze învățământul în Rusia. În fruntea lor sta poetul Silvestru Medveedev. Îl sprijinea boierul Negrebețki și însăși țarevna Sofia. Această pornire avea mare răsunet la Posolski Prikaz. Mai cu samă că și Vasiliu Vasilevici, harnic cititor de cărți latinești, înclina spre asta. Povățuit de Poloțki, țarul le îngădui să deschidă o școală latină și să aducă dela Kiev călugări învățați, făcându-i profesori la Moscova. Dar îndată săriră în sus pe deoparte boierii ruginiți, pe de alta grecii cărturari din Moscova, de departe ațâțați de Dosithei, patriarhul Ierusalimului. Ei stăruiau pe lângă Ioachim, patriarhul Moscovei, să-i alunge numai decît pe latinizanți, ca pe niște eretici catolici. Călugării greci socoteau Moscova drept a treia Roma și nu vroiau să piardă, pentru nimic în lume, bogatele și mărinimoasele prinoase pe care le scoteau dela poporul

rus. Auzind de asemenea prefaceri, patriarhul Dosithei trimise la Moscova, în mare grabă, pe frații Lihudis, foști studenți la universitatea din Padua. Și scrisese patriarhul Dosithei țarului Feodor și lui Miclescu, rugându-i să îngăduie și să ajute la deschiderea școlii grecești din Moscova. Insuși Dosithei hotărî programul acestei școli, după modelul școlilor grecești din Constantinopol : gramatica, poezia, retorica, logica și dialectica. Vroia, deasemeni, aprigul Dosithei să întemeieze și o tipografie greacă la Moscova, așa cum avea în țările române.

Astfel se încleștă lupta între cele două curente, spre marea bucurie a ruginiților care se temeau atât de școala în latinește, cât și de cea în grecește. Nădăjduiau chiar că cele două părți, cele două căi de înnoire se vor sugruma între ele și folosită va rămânea doar tagma lor, a celor care nu vor să schimbe nimic în Rusia.

15

Dar deodată se vesti că țarul Feodor Alexeevici a murit.

Boierii care nu-i puteau suferi pe Miloslavskii pentru lăcomia și trufia lor se strânseseră și se apropiară repede de Narîșkini ; Petru, fiul Nataliei Kirilovna, fu făcut țar, împreună cu nevolnicul Ivan, al doilea fiu al lui Alexei Mihailovici și al țarinei Maria. Artamon Sergheevici Matveev se întoarse din surghiun, în grabă mare, înfruntând drumurile desfundate și frigul lui Aprilie 1682. În Moscova se stârni iar aprigă vânzoleală. Mai aprigă chiar decât în 1676. Și pe mormântul proaspăt al lui Feodor, în fața uimită a țarului Petru, care n'avea decât zece ani, se dezlănțui o necruțătoare luptă între Miloslavskii și Narîșkini.

Venirea lui Artamon Sergheevici Matveev umplu de nădejdi noi inima Miclescului. Dar Radu Marcu și Grișa Hlib îi aduceau știri că Miloslavskii și oamenii lor săvârșiseră o mare nelegiuire : ațâță armata streli-

ților ' împotriva Narîșkinilor. Zvoneau că țarul Ivan a fost ucis de rudele țarinei Natalia, în cap cu Matveev.

— Spun că din pricina Narîșkinilor streliții n'au primit lefurile la vreme. Tot din pricina Narîșkinilor cică ar fi fost siliți să muncească moșiile comandanților. Cel mai rău este cneazul Dolgoruki, conducătorul streliților.

Asemenea zvonuri prindeau ușor. Cei mai mulți dintre boieri fură cuprinși de mare spaimă. Ce va fi?

Ingrijorarea brăzda chipurile oamenilor. Mulți din cei cinstiți nu știau de cine să se apropie, în cine să nădăjduiască, în cine să creadă : În Narîșkini ? În Miloslavskii ? În țarevna Sofia ? În țarul Petru ?

Toți așteptau cu frica în sân. Și pe cât se spulberau nădejile, pe atât sporea frica. Unii se temeau de streliți. Alții se temeau de norod. Milesco credea în Matveev, în Golițin și în priceperea lor de a potoli zurbava.

16

15 Mai 1682. La Posolski Prikaz, ca de obicei, Milesco lucra la tălmăcirea unor scrisori latinești trimise de împăratul Germaniei, care îl ruga pe țar să se pregătească de război împotriva sultanului. Gândea : ...,Ei, Cara Mustafa, proclate, mult năcaz și tulburare faci în lume. Mult fi-vei osândit... Și de nu te-or sugruma ai tăi că-i târii în prăpastie, noi o să-ți venim de hac, așa amărâți și tulburați cum sântem acum..."

Adineauri, Favorov și Veniukov îl vestiseră pe Milesco că sporește burzuluirea streliților. Că sânt atâțați împotriva lui Matveev, împotriva țarului Petru.

— Nici ei nu știu prea bine împotriva cui. Dar fac zarvă mare și vin asupra Kremlinului.

---

1 Streliții constituiau o armată permanentă, în slujba nobilimii și a țarului ; ei se întrețineau din solda primită în bani, iar în timpul de pace făceau și negoț, ori îndeplineau diverse meserii. Streliții nu se deosebeau mult de locuitorii posadelor ; au participat adesea la răscoalele poporului.

Nu sfârșise Veniukov vorba, că la porțile Kremlinului, din trei părți, huet mare se auzi. Glasuri. Zăngănit de arme. Tropot de cai. Huruit de roți. Ropot de tobe.

Și după câteva minute de larmă, prin fața palatului Pricazurilor năvăliră streliții. Fluturau steagurile, tăiau văzduhul cu săbiile și-l înțepau, furioși, cu sulite, măcar că deocamdată nu se arătau împotriviți. În scurt, umplură toată piața Ivanovskaia. Pătrunseră lesne în palatul țarului.

— Răzmerița streliților !... Și toți cei din Posolski Prikaz o împânziră la fugă, ieșind din palat și din Kremlin prin porțile dinspre miazăzi, trecând Moscova prin apă și ascunzându-se în slobode, în posade ori în mănăstiri.

Abia acum Milescu se dumiri de ce Vasilii Vasilievici i-a spus aseară c'ar fi bine să nu intre azi în Kremlin. Luat de vârtejul spaimei, la rând cu ceilalți boieri, dieci ori slujbași dela Posolski Prikaz și dela toate Pricazurile, Milescu fugi pe uliți dosnice spre casă. Mulți se ascunseră în beciuri ori în tainițe, pierind de pe fața pământului, până va trece răzmerița streliților.

Radu Marcu aducea lui Milescu știri din Kremlin :

— Streliții l-au ucis pe cneazul Dolgoruki, pe doi frați mai mari ai țarinei Natalia, pe Artamon Sergheevici Matveev și mulți alți boieri pe care nu-i mai știu, povesti slujitorul, speriat. Cadavrele lor au fost târite și ciopârțite pe eșafodul din Piața Roșie. În jur, streliții strigă și-și bat joc în chip nerușinat.

Prietenii greci ori cei din Sloboda Nemțească îi aduseră vestea că s'a ridicat sărăcimea posadelor, a jefuit mănăstirile și casele boierilor, iar acuma pradă Holopii Prikaz, pricazul iobagilor.

Iarăși toate nădejdlile Milescului se făcură pulbere. Nu știa ce va fi. Alergă prin noapte la cneazul Vasilii Vasilievici. El sta liniștit, în palatul lui, pe jilț moale de catifea și citea pe Plutarh. Era așa de calm, că Milescu putea să-l creadă sărit din minți.

— Liniștește-te, Neculai Gavrilovici ! Avem noi, acolo, oamenii noștri.. Mi se frige inima pentru Ar-

tamon Sergheevici, ierte-l Dumnezeu... Dar ce să-i faci? Iși legase zilele de țareviciul Petru. Noi însă gândim altfel. Pentru noi lucrează țarevna Sofia. Acum, în numele țarului nevârstnic Ivan, țarevna înșfacă puterea. Și puterea Sofiei va fi puterea mea!

Intărit oarecum de vorbele lui Golițin, Milescu se strecură, în zori, pe ulițele slobodelor, până la mănăstirea Sfântului Andrei. Il însoțea Radu. Mergeau pe jos, îmbrăcați în strai de rând. Dar îndată ce ieșiră spre posada din preajma mănăstirii, slujitorul tresări:

— Stăpâne, privește... și degetul care arăta tremura, înfricoșat. Mănăstirea e arsă... Mai fumega încă în aburii răsăritului. ...O găsiră pe Ștefana moartă, în cerdacul chiliei mistuită de foc. Li săpară, în acea dimineață de primăvară, mormânt în ograda mănăstirii. Și cu flori multe îl împodobiră.

Prințesa circaziană n'avea de unde să mai știe că la mormântul ei au înngenunchiat doar doi moldoveni. Și numai ei au plâns, ceșind parcă iertare:

...Ștefana Mihailovna, ai împodobit lumea asta cu negrăita-ți frumusețe; dar din viață n'ai cules decât partea durerii...

Incercata inimă a Milescului primea acum izbirea din urmă. De aici încolo, n'avea decât să se usuce.

17

În adevăr, țarevna Sofia, făgăduind streliților să împlinească toate cerințele, îi îndemna în același timp să ceară țar pe Ivan, iar ea să-i fie regentă. Meșteră în urzeli, lacomă de putere, fără a cruța viețile protivnicilor, Sofia izbuti în acele zile s'ajungă a domni în Rusia în numele lui Iovan, noul țar tot nevârstnic și tot slab de minte.

— Dacă-mi ajută Dumnezeu, zicea Vasilii Vasilievici, sub oblăduirea țarevnei Sofia voi bate pe turci, voi cuceri Crimeia, voi elibera întreaga Ucraină... Îți voi împlini visul, Neculai Gavrilovici, și voi libera Moldova și Țara Românească...

— Implinească-se acest vis al meu, mărite cneaz !
Și tot norodul dela Dunăre te va binecuvânta, se
bucură Milescu. Dar Kolaii, chinezii cei mari pregă-
tesc război împotriva Albazinului, împotriva ținutului
Amur. Nu uita ! Trimite acolo zece mii de ostași să
apere Amurul...

Golițin își feri horboțica manșetei și dădu bobârnac
unui nevăzut fir de praf. Il supăra stăruința Spătaru-
lui în legătură cu apărarea Amurului.

— Nu, Neculai Gavrilovici, Rusia nu mai poate ră-
mâne în urma țărilor mari din lume. Și, deocamdată,
nu spre Amur va să ne căutăm noi gloria și puterea...
Tu înveți seara limba chineză, iar noaptea visezi răz-
boi cu vanii kitaiți. Asta-i pricina ; deci nu mă mai
speria. Ai încredere în mine și în țarevna Sofia. Acea-
stă minunată femeie va fi îngerul meu păzitor : ea
hlamida și sângele Romanovilor, eu creierul și brațul
Rusiei !... Ascute-ti pana, cronicar al vremii, și scrie.
Scrie !

18

În primăvara și vara anului 1683, în toate curțile
din Europa, principii și dregătorii au stat cu sufletul la
gură. Dela Sfântul Gheorghe, Cara Mustafa își împin-
gea spre Viena două sute de mii de oameni, puhoi de
oaste cu tarhat încărcat în zeci de mii de care și pe
spinări a zeci de mii de cămile. Corăbii luate din
Smirna, din Alep, din Pireu ori din Alexandria urcau
pe Dunăre în sus sute de tunuri, munți de pulbere și
de pâine, încărcate din Țarigrad pentru oastea otomană
care se tot apropia de inima Europei.

Ajunse Cara Mustafa în Ungaria, la Budapesta.
Spaima lumii apusene spori, cumplită.

Serban Cantacuzino și Miron Costin trimiteau lui
Milescu știrea că Țara Românească și Moldova erau
silite să se alăture oștilor lui Cara Mustafa, pornite
împotriva Germaniei.

Acolo, la Budapesta, Mahomed al IV-lea îl îmbracă
pe marele vizir Cara Mustafa cu strai aurit și, cu mare
strălucit alai, îi înmână stegul verde al profetului,

să mai semene pe el încă o hotărîtoare victorie asupra ghiaurilor. Asemenea ceremonial urmărea să sporească și mai mult groaza lumii.

Cara Mustafa țipa că vrea să zdrobească toată Europa de apus, apoi se va răpezi împotriva Poloniei și a Rusiei. La urmă va cuceri India și China, să facă o singură împărăție musulmană.

La Posolski Prikaz mulți făceau socoteala armatelor turcești și se tânguiau că armata austriacă-i mică, iar prinții apuseni nu se înțeleg să lupte uniți împotriva dușmanului. Cei mai mulți credeau că turcii îi vor spulbera pe nemți.

— Bine că nu ne-au legat mai strâns de împăratul Vienei... scânceau miopii.

Dimpotrivă, Milescu se'nvinovăța că n'a lucrat mai harnic, când a încheiat alianța cu Sobieski craiul și cu Leopold împăratul, împotriva turcilor.

— Să ne temem că nu-i putem ajuta la vreme pe germani, iară nu să ne bucurăm că nu ne-am amestecat. Am mai spus-o : atacul împotriva Vienei nu-i semn al tăriei, ci al slăbiciunii turcilor. Vădit pentru ori cine că vizirul Cara Mustafa are oști multe, cum nu-i poate nimeni împotrivi, deocamdată. Dar oare, dacă s'ar uni întreaga Europă, n'ar fi mult mai tare decât imperiul otoman ? Ar fi ! Socotească ori cine vrea, cu pana în mână și cu inima slobodă de spaimă. Ci eu zic așa, prevestind : turcii lovesc Viena. Europa din apus e'n mare primejdie. Dar tocmai această primejdie va trezi lumea și-o va uni. De asta atacul împotriva Vienei este începutul prăbușirii turcilor. Inchipuiți-vă un voinic mult ambițios care vrea să urce piscul de neurcat al unui munte : se crede sus, gata, dar, deodată, pornește un vânt și-l doboară. Vin păstorii și-l culeg zdrobit din fundul prăpastiei. Cara Mustafa lovește Viena. Dar dacă rușii și polonii îi sar în spate, fuge de-și pierde și turbanul, și șalvarii, până la Belgrad. Până la Belgrad, nu până la Tarigrad.

La 17 Iulie, Cara Mustafa împresură Viena. Spaima lumii apusene nu mai avea margini. Leopold împăratul fugi din Viena împreună cu zeci de mii de orășeni. Cei rămași auzeau zăngănitul armelor și amiroseau fumul

înălțat, în amurgirea serii, din focurile aprinse între corturile osmanlâilor. Întru apărarea cetății nu se găseau decât paisprezece mii de ostași. Leopold împăratul țipa după ajutor. Diplomații împărățești alergau ca furnicile pe la toate curțile : de la Viena la Cracovia ori la Veneția, de aici la Roma, la Paris și la Moscova. Dar lumea feudală, roasă de discordii, având noroadele împotriva, în fiecare țară, se urnea greu. În fața primejdiei, episcopii cei bogați din apus, temându-și averile și viețile, au început să-și dezlege baierile pun-gilor, dând bani pentru oști și tunuri. Dintre împărați și crai singur Ian Sobieski se pregătea, în mare grabă, de luptă.

În ciuda celor zdrobiți de spaimă, Milescu zămislea gânduri mari :

— Să se unească toate țările : Rusia, Veneția, Persia, Suedia, Franța, cazacii zaporojeni. Să-i zdrobească pe turci și să-i alunge din Europa. În peninsula Balcanică să facă o republică, având reședința la Athina. Acum este momentul cel mai potrivit.

Milescu arăta că semnele cele bune se iveau pretutindeni. Chiar în mijlocul oastei turcești, românii lucrau împotriva turcilor. Se aflase și la Posolski Prikaz că Șerban Cantacuzino încărca tunurile cu paie, arunca pâine peste ziduri la cei care se apărau în Viena și-i îndemna să țină tari războiul, că le vine Ian Sobieski într'ajutor.

În cele șase săptămâni cât a durat asediul cetății Vienei, Vasiliu Vasilievici întreba de câte două-trei ori pe zi ce știri noi au mai sosit.

— Țin piept, vienezii ! Bravo lor !

Oștile rusești se strângeau și așteptau cu fața spre hanatul din Crimeia, gata să se repeadă.

Când s'a aflat că, la înălțare, Sobieski a plecat din Cracovia cu optzeci și patru de mii oaste asupra lui Cara Mustafa, la Posolski Prikaz a fost mare bucurie. Milescu sfătuia cu cei din jur, desena pe hârtie un cerculeț : Viena, închisă de alt cerculeț — oastea lui Cara Mustafa, iar împotriva acestuia, altul pe care îl vor forma oștile Poloniei și ale Germaniei. Prinși la mijloc, turcii vor pieri, zdrobiți.

Cam într'acest chip se și petrecură lucrurile la asediul Vienei. Boierii din Moscova nu-i iubeau pe șleahiticii și nici pe panii poloni, iar Vasiliu Vasilevici îl pismuia pe regele Sobieski, dar de biruința dela Viena tot se bucurau.

Alungat dela Viena și lovit din spate, Cara Mustafa fugea spre miazăzi. Ian Sobieski îl urmări și-l mai înfrânse odată, și mai strașnic, luându-i cetatea Gran.

Curând după asta, numai la câteva luni după ce fusese căftănit cu strai de aur, Cara Mustafa plăti cu capul nenorocul și înfrângerile dela Viena. Osânda se împlinea în ziua de Crăciun 1683, drept în ziua când Sobieski intra triumfător în Cracovia.

— Nu mă așteptam să cadă turcii așa de repede... nu putea cneazul Golițin să-și ascundă invidia ce-l rodea, că nu s'a împodobit el cu asemenea biruință.

— Aceasta-i cea din urmă a lor încercare de a crotopi lumea, încredința mereu Milescu. De acum se prăbușește. Mai repede au mai încet — atârnă de noi.

19

Dar bucuria lui Milescu fu umbrită de vestea, soșită îndată după asta, că oștile lui Kan-Si au lovit în adevăr ținutul Amur.

Când apăru Ivan Evstatievici Vlasov, voievodul din Nercinsk, trudit de drum lung, și începu să povestească cum o armată de cincisprezece mii de ostași kitaiți, cu două sute tunuri, au lovit pe cei patru sute cincizeci de cazaci din Albazin, toți slujbașii care lucrau sub porunca lui Milescu se strânseră în jurul lui.

După două luni de luptă grea — povestea Vlasov — ostașii lui Kan-Si au ocupat cetatea Albazin și au ars-o. Cazacii, conduși de voievodul Alexei Tolbusin, au luptat cu eroism. Copleșit de forța mare a potrivnicului, Tolbusin s'a retras la Nercinsk cu oamarii care i-au mai rămas.

— Ne trebuie oști! bătu voievodul Vlasov, mânios, cu pumnul în care strângea căciula de castor. Să nu lă-

săm fluviul Amur în mâinile dregătorilor kitaiți. Acolo am trezit la viață popoare care zăceau în întuneric. Și acele popoare ne iubesc pe noi, pe ruși.

Asemenea veste stârni furtună la Posolski Prikaz. Erau îngrijorați mai cu samă acei care călătoriseră prin Siberia. Multe ceasuri spinările diecilor nu mai stătură îndoite asupra hârtiei, iar penele zăcură ne-
trebnice cu clonțul în otrava cernelei: stăpânii lor ascultau povestirile lui Vlasov, Nikiforov, Veniukov, Ivan Favorov ori Neculai Spafarii despre Siberia și China. Mulți își aminteau că de cinci ani de când se întorsese din solie, Milescu grăia tuturor despre primejdia războiului din răsărit, dar nu l-a ascultat, nu l-a crezut nimeni. Lui Milescu rău îi părea că n'a fost mai stăruitor, că nu i-a arătat mai limpede lui Vasiliu Vasilievici primejdia ce amenință Albazinul și ținutul Amurului. Că n'a mers însuși la țarevna Sofia să-i înfățișeze adevărata stare a lucrurilor din răsăritul depărtat. Nici lui Verbiest nu i-a scris. Și mult ar fi vrut el să treacă în slujba țarului Rusiei...

20

Țarevna Sofia Alexeevna era grasă și urită, dar avea minte ageră, spirit pătrunzător și năpraznică energie. Il iubea cu aprigă patimă pe cneazul Vasiliu Vasilievici, pentru frumusețea și învățătura lui, și socotea că trebuie să-i pună toată Rusia la picioare, odată cu inima ei. Doar-doar s'o'ndura să le culeagă împreună. De aceea nu greșeau de fel cei care spuneau că regența Sofiei însemna, de fapt, domnia ne-
încoronată a lui Vasiliu Vasilievici Golițin. Din partea celor doi țari, deocamdată, țarevna nu avea a se teme. Ivan era nevolnic, iar Petru — nevârstnic. Totuși Sofia Alexeevna își luase unele măsuri. Țarul Petru, cu mama lui, țarina Natalia Kirilovna sta închis în palatul din satul Preobrajenskoe și se juca, zile întregi, de-a războiul. Făcea întărituri de pământ și le lua cu asalt împreună cu pâlcurile de băieți de sama lui, ori învăța să cârmuiască barca cu pânze pe lacul Ismai-

lovo. Il ajutau Lefort și Brandt, străini culeși din mahalaua Cucui. Soldații aceia mici erau porecliți „poteșnâie“, adică de joacă. Țarevna Sofia se bucura auzind despre îndeletnicirile nevinovate ale țarului Petru. Dar, în același timp, în jurul băiatului înalt, subțire, dar neobosit la joacă și la muncă, începea să se strângă o samă de boieri și de oameni învățați. Unii erau chemați să fie profesori tânărului țar. Alții veneau să-l vadă cum crește, urmărind nemărturisite gânduri de putere. Milescu se afla printre cei dintâi, învățându-l pe tânărul țar istoria și geografia.

21

Cu toate că atacul armatei chineze asupra Albazinului nu putea fi o veste plăcută la Moscova, totuși ea spori mult faima lui Milescu. Vasili Vasilievici nu-l mai ironiza, ci-l întreba îngrijorat :

— Cum apărăm Amurul ? Cum cucерim iar Albazinul, Neculai Gavrilovici ?

Cu mare greutate, Vasili Vasilievici izbuti s'o înduplece pe țarevnă a trimite un mic ajutor cazacilor de pe Amur să cucerească iară Albazinul.

Dar faima lui Milescu sporea mereu nu numai în Rusia, ci și în afară. Dosithei, patriarhul Ierusalimului, îi scria rugându-l să-i trimită o copie de pe lucrările alcătuite despre Siberia și China. Auzise că sânt osebit de prețioase și dorea mult să le citească. Witsen, burgmeșterul, adică primarul orașului Amsterdam, îi cerea amănunte asupra Siberiei și Chinei ; îi trebuiau cele amănunte pentru cartea pe care olandezul o scria despre răsăritul depărtat. Auzise dela iezuiții din Pekin și dela mulți călători că Milescu este cel mai bun cunoscător a părții de miazănoapte a Asiei. Și între burgmeșterul orașului despre care se zicea că-i zidit pe oase de scrumbie, Amsterdamul, cel mai bogat, cel mai puternic și mai cercetat oraș de către neguțătorii acelei vremi, și între moldoveanul Neculai Milescu Spătarul se schimbă multe epistole, într'ajutându-se la scrieri științifice și le-

gând prietenie, fără a se fi văzut vreodată. Incredințându-se din scrisori ce prețioase cunoștințe avea Milescu despre Asia, Witsen s'a gândit chiar să-i publice o carte despre Siberia și despre drumurile spre China, o alta despre lupta pe care a dus-o el ca sol la împăratul Kan-Si. Astfel de cărți ar fi adus însemnate câștiguri pentru bogații și harnicii neguțători olandezi care scot bani și din piatră seacă, ar fi ajutat mult știința geografiei și diplomația și ar fi lărgit și mai mult faima Milescului. Dar Spătarul Milescu culesese acele știri și alcătuisese acele cărți în slujba Rusiei, trimis de Rusia; nu avea niciun drept să dea în vileag, tipărind lucruri pe care curtea din Moscova le socotea tainice.

Tot într'acești ani, 1684-1685, suedezi trimiseră prin Moscova o misiune condusă de Engelbert Kempfer, să caute un drum mai lesnicios pentru negoț cu Asia și mai ales cu China. Vasili Vasilievici Golițin a primit el însuși pe suedezi, având alături pe Neculai Milescu Spătarul, ca tălmăci și ca bun cunoscător al drumurilor din Asia. Din acea misiune făcea parte și Johan Gabriel Sparwenfeldt, cunoscut lui Milescu de acum optsprezece ani, când iernase în Stockholm, așteptând scrisorile regelui Carol al XI-lea pentru Gheorghe Ștefan. Rar om care să cunoască atâtea și dornic mereu să afle alte lucruri noi, ca acest suedez bălan, înalt, cu ochi albaștri și cu musteață de mușchetar; vorbea slavona, turca, araba, persana, pe lângă germană, franceză, engleză, greacă și latină; cunoștea istoria, geografia, matematicile, medicina, astronomia, filosofia. Golițin se mira văzând cât poate cuprinde un creier omenesc și-l asculta cu multă atenție, primindu-l în casa lui, turnându-i el însuși ceaiul, vodca ori vinul franțuzesc și rugându-l să-i povestească despre Italia, despre Egipt, despre istoria Franței, despre revoluția lui Cromwell din Anglia și despre întoarcerea Stuartilor, despre un tânăr dar vestit filosof german, anume Leibnitz, cu care Sparwenfeldt era în corespondență. Dar mai cu samă grăiră despre „liga sfântă pe

care Germania, Polonia, Veneția și Malta o rânduiau împotriva turcilor, ca să continue lupta.

— O numesc cruciata a XIV-a. Dar văd că întârzie. Trebuia să pornească îndată după Viena. Să nu dea răgaz sultanului să-și înfiripe alte oști.

Kempfer și Sparwenfeldt stăruiau ca Rusia să nu lipsească din acest război. Și făceau chiar socoteli ostășești: austriecii să lovească prin Ungaria, polonii prin Moldova, rușii prin Crimeia, venețienii și maltezii pe mare, prin Grecia. Lovită dintr'atâtea părți, împărăția otomană se va prăbuși, de bună samă.

Suedezul Sparwenfeldt era foarte bucuros că află în Moscova oameni atât de primitivi și de învățați, atât de dornici să lupte împotriva turcilor. Iar când rămânea singur cu Milescu, își întregea gândul :

— Cred că mult se înșală unii prieteni ai mei din Stockholm care-și închipue că Rusia e o țară slabă și că n'are oameni bine pregătiți și culti.

De multe ori s'a întâlnit Milescu cu Sparwenfeldt, acasă la dânsul sau în Novo-Nemiețki Sloboda, unde oaspetele era găzduit. Vorbeau mai ales despre călătoria în China. Iar Vasili Vasilievici a căpătat așa de multă încredere în acest învățat, încât i-a îngăduit să citească și chiar să copie lucrările despre călătoria lui Milescu prin Siberia și China. În semn de prietenie, Milescu dăruie lui Sparwenfeldt o cronică a lui Grigore Ureche, copiată de el însuși, precum și un manuscris chinez. Primea, în schimb, multe cărți apusene.

22

Tot în acel an 1684 veni la Moscova o mare ambasadă austriacă, poftind pe țarevna Sofia Alexeevna să intre în liga sfântă și grabnic să trimită oști împotriva Crimeii.

— Crimeia și hanul tătar alcătuiesc brațul drept al sultanului, spuneau solii germani. Rusia poate și trebuie să taie acest braț.

Milescu se'nflăcăra la gândul că Rusia a intrat în liga împotriva turcilor și se gândea la Moldova. Pen-

tru întărirea legăturilor sosi, tot acum în zorul acestor lupte, la Posolski Prikaz solie și scrisoare dela Ian Sobieski, craiul polon. Scrisa : ...,„Să-i alungăm pe turci din Europa, acum ori niciodată“... În câteva luni oștile ligii pot asalta zidurile Bizanțului.

23

În vălmășeala acelor evenimente se ivi mare și neașteptată bucurie pentru Milescu. În toamna anului 1684 sosi la Moscova Dosoftei, mitropolitul Moldovei. Și, pentru câteva săptămâni, îi aduse toată Moldova, aici, în casa din Sloboda grecească. Venise Dosoftei în Rusia pentru treburi politicești, de taină. Cu toate că unii boieri, în cap cu Miron Costin, socoteau că salvatorul Moldovei este craiul Ian Sobieski, el, Dosoftei, care cunoștea ca mulți oameni din norod cine sânt și ce pot panii și șleahicii poloni, cătase spre Moscova adevăratul sprijin. Aducea cu el și cărțile scrise cu tiparul trimis Moldovei de patriarhul Ioachim al Moscovei.

Călăuzindu-l pe Dosoftei la patriarhul Ioachim, Milescu tălmăci acestuia stihurile moldovenești tipărite la începutul „Paremiilor“, stihuri ce proslăveau Moscova pentru ajutorul dat întru scrierea cărților cu tiparul și întru luminarea norodului moldovean :

„Lăudată s' aibă dreptul pomană
În ceriu și pre lume fără prihană,
Că și dela Moscova lucește lucoare
Intinzând lungi raze și bun nume sub soare,
Ioachim prea-sfântul a sfânta Cetate,
Acea împărătească de creștinătate,
La dânsul cu milă cine năzuește
Cu osebit suflet bine-l dărueste ;
C'am văzut și noi la sfânta lui față,
Primitu-ne-au bine ruga, cu dulceață,
Din patriarhie datu-ne-au tipare,
Întru sufletească treabă și bine ne pare
Dea-li D-zeu parte și'n ceriu să lucească
De-a-rândul cu sfinții să se fericească...”

Milescu era deasemeni alături, în fața tinerilor țari și a țarinei Sofia, când în numele norodului Moldovei, Dosoftei mitropolitul închina rușilor țara, cerând în schimb s'o apere și s'o mântue de jugul otoman.

24

Folosind micul ajutor trimis dela Moscova, luptând eroic și jertfindu-și chiar viața, voievodul Tolbusin a cucerit iar Albazinul. Ca să poată duce lupta mai departe, cazacii clădiră din nou, în grabă, cetățuia de pe malul Amurului.

— Dregătorii chinezi nu se vor lăsa înfrânți, prevestea Milescu. Iar războiul pentru noi, în locuri așa de depărtate, e foarte greu. Cea mai bună ieșire este tot o solie de pace cu China. Asta ne trebuie nouă în Asia : pacea ! Asta vrea și norodul kitait.

La 15 Noiembrie 1685 sosiră la Moscova două scrisori dela Pekin. Scrise în latinește, acele scrisori trimise țarului erau datate : ziua a IV-a a luni a IV-a din al douăzeci și patrulea an al domniei lui Kan-Si. După socotelile lui Milescu reeșea că scrisorile au fost scrise în 6 Mai 1683. În ele, bogdihan vestea despre numeroase scrisori trimise la Moscova și rămase fără răspuns. Cerea părăsirea Albazinului și predarea lui Gantimur. Scrisa Kan-Si : „Am cerut și prin Spafarii să ni-l dai pe Gantimur. Intreb dacă acel sol și-a împlinit și a spus țarului tot ce doream noi, Împăratul Chinei.“

În urma stăruințelor lui Milescu, țarevna Sofia Alexeevna a hotărît să-l trimită să trateze cu chinezii pe Teodor Alexeevici Golovin, fiul voievodului din Tobolsk, cunoscător al oamenilor și al stărilor de lucru din Siberia.

Milescu îl cunoștea bine pe Golovin : îl întâlnea adesea la Preobrajenskoe. Golovin n'avea poruncă să meargă până la Pekin, ci, ca „înalt ambasador cu depline puteri“, avea să se întâlnească la Selenginsk cu trimișii lui Kan-Si să hotărască pacea. Spătarul i-a fost cel mai bun povățuitor în pregătirea ambasadei.

— Dăscălește-l bine, să știe cum să se poarte cu chinezii, să le'nvețe toate metehnele și meșteșugul de a-i birui, poruncea Golițin lui Milescu. Să citească, cu grijă, ceea ce ai scris tu, Neculai Gavrilovici, despre kitaiți. Să plece cu încredere că va izbuti și să stea acolo pân'o rândui pacea. Poate rămâne la hotarele Chinei cât de mult. Auzi ? Cât de mult. Țarevnei nu-i plac vizitele lui Golovin la Preobrajenskoe. De altfel... și tu să mai rărești lecțiile acolo, dacă vrei să ai liniște cu mine...

Milescu privi țintă în ochii albaștri ai cneazului și prinse văpaia de ură care-i scălda gândurile. Nu se putu stăpâni să nu spună :

— Cinstite cneaz, țarul Petru este mai mult ucenicul meșterilor corăbieri și al nemților din Cucui, decât al nostru, al dascălilor de latină, de istorie ori de geografie. Dar se poate ca aceia să-l îndemne spre mai îndrăznețe fapte, decât noi cu Caesar ori cu Plutarh.

La Selenginsk, Golovin avea poruncă să discute cu trimișii Chinei tot ce privește hotarul de pe Amur și legăturile de negoț cu Pekinul. Il întovărășea stolicul Ivan Evstatievici Vlasov, voievod de Nercinsk, și Simion Kornicikoi, diacon din Ieniseisk, cu care Milescu rămăsese prieten și întreținuse o lungă corespondență. Ambasada lui Golovin era însoțită și de o armată de o mie cinci sute de oameni cu patru colonei.

Pentru a rândui treburile la Pekin, fură trimiși înainte prietenii lui Milescu, Nikifor Veniukov, srednii podiacii, secretar de rangul al II-lea la Posolski Prikaz, și Ivan Favorov. Sarcina lor era să ducă lui bogdihan o scrisoare cuprinzând gânduri pașnice dela țarii Ivan și Petru, care deplângeau începutul războiului pe Amur. Arătau, totodată, că Rusia trimitea o mare ambasadă, împuternicită să discute toate neînțelegerile și să încheie pace. Veniukov și Favorov aveau să ia legătura cu Askaniama și să rânduiască trimiși la granițele Siberiei, care să se întâlnească acolo, la Selenginsk, cu Golovin. Neculai Milescu le

uadu o scrisoare și câteva daruri pentru Ferdinand Verbiest. Apoi, la 20 Decembrie 1685, împreună cu Radu Marcu îi întovărăși, în sânni, până la Iaroslavl. Grișa Hlib pleca și cu această ambasadă. Se despărțiră cu părere de rău că nu mai străbat încă odată împreună acel drum lung și greu, dar ispititor prin măreția lui sălbatică.

Peste o lună, la 26 Ianuarie 1686, plecă și Teodor Alexeevici Golovin. Strângându-i mâna, la despărțire, Milescu îi spuse apăsător, din inimă :

— Să nu dai Âmurul !

— Iar dumneata să nu te desparți de Petru, îi șopti Golovin.

În cămărilor cu miros de cerneală și dohot dela Posolski Prikaz rămăneau doi oameni bucuroși ; unul că a plecat solie de pace înspre China, altul că a îndepărtat un potrivnic din Moscova.

— De câți ani are nevoie Golovin, Neculai Gavrilovici, ca să trateze cu kitaiții ?

— Cel puțin trei ani.

• — Asta-i bine.

25

De când începuse regența Sotiei Alexeevna, Silvestru Medveedev, stihuitor și mare meșter întru lingușire, ajunsese curtezan de vază. Golițin arăta lui Milescu portretul Sofiei pe care Medveedev îl împodobise cu stihuri meșteșugite : „Tardievița primit-a odată cu numele și înțelepciunea, Sofia înțelepciune însemnând“... Și mai departe o asemuia cu Pulheria, cu Olga și chiar cu Semiramida cea din poveste.

— Vezi, Neculai Gavrilovici, cât sânt eu dornic s'o proslăvesc pe țarevnă, asemenea născociri umflate tot nu mi s'au zămislit în cap.

Aceste lucruri nu-l preocupau pe Milescu decât într'atât, întrucât îl ajutau să-l cunoască mai bine pe cel care era în fruntea luptei împotriva grecilor, cătând să le închidă școala și să-i izgonească din Moscova.

Cneazul Golițin îngădui ca între cele două tabere, între „greci“ și „latini“ să se ducă, prin scris, o aprigă bătaie, urmărind să limpezească de părtea cui este adevărul. Cel dintâi Medvedev azvârli, furios, împotriva grecilor pamfletul „Vădirea adevărului“, în care frații Lihudes erau batjocoriți ca mincinoși și înșelători, prieteni ai protestanților, compromițându-i cu totul în fața moscoviților. Grecii și prietenii lor se apărară cu îndârjire și cu îndemânare. Ei învinuiau limba latină zicându-i limbă a ereticilor catolici, pe când limba greacă este limba de temei a ortodoxiei.

Milescu luă parte la această sfadă între învățați și călugări, dar nu dădea dreptate deplină niciunei tabere. Chibzuia că sfada pentru limbă nu-i lucrul cel mai de samă. Ci răspândirea învățaturii în popor, tipărirea câtor mai multe cărți, în limba rusă, să înțeleagă toți, asta-i mult mai însemnat. Apăra limba greacă, dar nu osândeau cu totul nici limba latină. S'au scris multe cărți în această limbă, iar în legăturile dintre popoare se folosește încă tot limba latină. Iată, ce-ar fi făcut fără limba latină acum când lucra la încheierea alianței cu Polonia și Austria?

Pentru că n'avusese hotărîtoare izbândă în războiul cu turcii, Ian Sobieski a trimis la Moscova o mare ambasadă care, după îndelungate negocieri, a încheiat o pace veșnică: Polonia recunoștea alipirea Kievului la Rusia, iar Rusia, așa cum visa și Vasiliu Vasilievici și Sofia Alexeevna, se lega să înceapă numaidecât războiul împotriva hanului din Crimeia: „Să taie brațul drept al sultanului“, ca să poată lăsa polonilor vad slobod prin Moldova și Țara Românească, spre Constantinopol.

Tot în acel an 1686 sosiră la Moscova părinții și nepoții Milescului. Astfel toată familia Spătarului se așeza în Rusia. Hotărît, de-acum nu avea să mai plece de aici.

Venind din Moldova, rudele Milescului povestiră multe despre primirea strălucită pe care i-au făcut-o moldovenii lui Ian Sobieski la Iași, despre cele spuse

de către regele polon boierilor, pe românește, în legătură cu eliberarea Moldovei, ceea ce mirase în chip deosebit pe mulți boieri. Povestiră despre lupta dela Târgul Frumos, despre cumplitul jaf săvârșit de turci și de leși, despre fuga lui Dosoftei în Polonia, despre foametea și molimile abătute asupra Moldovei.

— Nici când țara noastră n'a căzut în mai amară viață și mai plină de nenorociri și năpastă. Mai mult de jumătate din Moldova-i cu totul și cu totul pustie. Leșii ne-au părăsit în voia otomanilor și a sângeroasei lor răzbunări; turcii și tătarii nu ne-au lăsat nici cenușa din vatră.

Veștile aflate despre turci, ca și nenorocirea Moldovei, îl îndemneau și mai fără hodină pe Milescu să zorească alianțele împotriva otomanilor. Să grăbească ceasul prăbușirii lor.

26

În vremea aceasta, surghiunit în palatul din satul Preobrajenskoe, țarul Petru creștea jucându-se de-a războiul cu cele două regimente de „poteșnăe“. Odată cu el creșteau și soldații din aceste regimente numite acum „Preobrajenski“ și „Semenovski“. Ele deveneau tot mai mult în stare să treacă dela joacă la luptă adevărată.

Milescu era tot mai mult impresionat de purtările și de firea acestui băiețandru, înalt, deșirat, cu o clipeală ciudată în ochi, nespus de dornic să muncească, să cunoască lucrurile așa cum sânt, să știe tot ce se'ntâmplă în lume. Împlinea acuși cincisprezece ani tânărul țar, dar făcea și știa cât nu știu și nu fac alți prinți nici la treizeci. La lecțiile lui Milescu de pildă, având în față harta Rusiei anume desemnată pentru dânsul, țarul Petru arată că nu-i plăceau nici fața, nici hotarele de atunci ale țării în care domnea mai mult cu numele. Asculta povestirile Milescului despre Siberia și despre China. Când dascălul moldovean istorisea țarului rus despre puterea

pe care o au obiceiurile străvechi în China, când îi arăta cât de mult stânjenesc aceste obiceiuri împătrătarea vieții și mersul țării înainte, tânărul țar clipi din ochi și grăi :

— Parcă vorbești de cneazul Cerkaski ori de Mi-loslavski, Neculai Gavrilovici, iar nu de kitaiți...

Apoi îl rugă să-i povestească despre turci și despre sultan, despre puterea împărăției otomane și despre popoarele dela Dunăre. Deodată se mânia și strigă suduind, izbind cu pumnul în masa pe care se afla, întinsă, harta Rusiei.

— Nu'nțeleg de ce lăsăm noi lucrurile așa ? ...Toți ne strâng în chingi. Privește ! Marea Baltică, aici — lac suedez, în obrazul țării noastre. Și asta zici că durează de cincizeci de ani ? Marea Neagră, dincoace — lac turcesc, la picioarele țării noastre. Sultanul a ocupat-o acum două sute de ani. Și noi n'avem unde ne spăla nici fața, nici picioarele... Nu, nu se poate ! Au dreptate olandezii. Ne trebuie o ieșire bună la mare. Ce facem cu Arhanghelsk dacă îngheață ? Nu-i drept, nu, Neculai Gavrilovici, nu-i drept. Să deschidem ieșirea la mare, dacă vrem să nu ne sufocăm.

— Mărite țar, pe mare vin și pleacă toate bogățiile. Pe mare, mergând cu negoț, se câștigă banii.

— Așa spune și Brandt și Lefort.

— Pe mare vine și puterea, măria-ta.

Stând de vorbă cu Lefort și cu Brandt, Milescu înțelegea și mai bine că, acolo, la Preobrajenskoe, creștea om nou, osebit de puternic, de dârz, de îndrăzneț.

Și acest tânăr cu suflet furtunos începea să simtă că-i ținut departe de putere, de cărmuirea statului, surghiunit, înlăntuit la Preobrajenskoe. Dar Neculai Milescu nu îndrăzni să mărturisească acea constatare decât lui Andrei Artamonovici Matveev, ajuns acum din ucenic, prieten. Ca să nu-l supere pe Golițin, ca să nu-l afle țarevna Sofia că se duce la Preobrajenskoe, Milescu se întâlnea cu țarul Petru pe sub ascuns, adesea în casa lui Lefort, cum făceau de altfel și alți oameni din Moscova. Totuși, purtările tânărului țar Petru începură s'o îngrijoreze pe țarevna Sofia. De aceea, ea

îl îmboldea pe Golițin să i-o ia înainte, să săvârșească isprăvi care să-l facă popular și temut, să zdrobească nădejdlile pe care unii ori alții le puneau în țarul Petru. Il povățuia mai ales să pornească neîntârziat împotriva tătarilor din Crimeia. Marea ambiție și lăcomie de putere a țarevnei Sofia Alexeevna nu se potrivea însă în pas cu inima șovăitoare, cu firea înclinată spre lăncetare și desfrâu a lui Golițin.

27

Dacă Milescu ar fi căutat să prindă, în puține cuvinte, faptele cele mai de samă la care însuși participa în acei ani, ar fi scris :

„1687 — Arhimandritul Isaia din muntele Athos a sosit la cetatea Moscovei, cu scrisori dela Șerban Cantacuzino, dela patriarhul Dionisie Seroglan al Constantinopolului și dela patriarhul sârb, rugând pe țar să pornească spre Dunăre cu oaste mare, că îndată ce-or afla că vin rușii, toate popoarele subjugate de sultan se ridică la luptă să doboare stăpânirea musulmană. Scria patriarhul Dionisie Seroglan către țarii Ivan și Petru : „...,toți credincioșii întru Hristos vă așteaptă : sârbi și bulgari, moldoveni și munteni. Ci scu-lați-vă, nu dormiți, veniți să ne mântuiți“...

După stăruința lui Milescu, țarevna Sofia, în numele celor doi țari, făgădui în scris lui Șerban Cantacuzino să-i ajute pe români să scape „de sub jugul tiraniei“ turcești.

— Deocamdată oastea Rusiei va lovi hanatul Crimeii, lămurea Golițin pe arhimandritul Isaia. Dar și voi să vă țineți tari și nestrămutați în luptă, să nu vă alipiți ori să vă supuneți altor împărați, ci așteptați ajutorul nostru. Nu întârzie mult.

Insoțitorul muntean al călugărului Isaia îi vorbea lui Milescu despre biblia românească pe care o tipărea Șerban Cantacuzino.

— La temeiul acestei tipărituri stă tălmăcirea făcută de domnia-va, Spătare.

Iată și alte fapte care-l frământau pe Milescu, ca și pe toți slujbașii cu care lucra la Posolski Prikaz. Încă din 1685 venețianul Francisco Morosini începuse cucerirea Greciei. În 1687 a ocupat Moreea și a înaintat spre Athena. Infrângerile turcilor în Ungaria și în Grecia însuflețea mult lupta popoarelor din Balcani împotriva procleților turci.

— Fiind în mare lipsă, strâmtorare și apăsați de jug greu, toți sârbii, bulgarii, românii se răscoală și pot alcătui o oaste mare care oricând e'n stare a tăia legătura oștilor musulmane din Ungaria cu Țarigradul, arăta Milescu în vorbirile cu Golițin.

Polonii, nemții, rușii porneau să-i ajute pe venețieni. Dar, în fapt, războiul se ducea fără vigoare. Vasiliu Vasilevici Golițin hotărî să pornească împotriva hanului din Crimeia, să cucerească Azovul. Și, în adevăr, oastea rusă porni spre miazăzi. Dar tătarii au aprins stepa stârnind potop și mare de flăcări. Armata lui Golițin n'a izbutit să treacă pojarul și-a fost nevoită să se'n-toarcă din drum.

Armatele austriece însă zdrobiră, la 12 August 1687, pe turci într'o mare luptă la Mohacs. Polonii pătruseră iar în Moldova. Transilvania începea să fie ocupată de austriece. Spre Sfântul Andrei, la Posolski Prikaz sosiră vești că Morosini venețianul a cucerit Athena. În acest război, turcii au făcut pulberărie în templul Pantheonului de pe Acropole. O ghiulea venețiană l-a lovit, pulberea s'a aprins azvârlind templul în aer, cioburi.

— A pierit o frumusețe ce nu avea pereche în lume... se'ntrista Milescu. Se aude că Morosini a început să care la Veneția statuiele de marmoră și sfărâmăturile Pantheonului și ale Acropolei...

Din Moldova veneau vești și mai triste. Polonii nu duceau un război hotărît, ci mai mult podgheazuri și jafuri făceau, prădând, arzând și secătuiind încă și mai amarnic biata Moldovă. Nimeni în acea țară nu mai avea nici casă, nici masă, nici tihnă. Ce scăpa dela turci jăcuiau leșii; ce nu puteau duce leșii, înhățau tătarii. Și pacostea asta dura de doi ani, iar sfârșitul nu i se zărea. Atunci, în 1687, în urma unui podgheaz

pârjolitor, leşi pătrunseră şi în Cetatea Neamţului. Acolo o găsiră pe domniţa Ruxanda, soţia lui Timuş Hmielniţki şi fiica lui Vasile Vodă. De când turcii ocupaseră Cameniţa, Ruxanda trăia în satul Deleni. Acum, cuprinsă de groază, fugise şi se ascunse în cetatea Neamţului. Prietenii din Moldova îl vestiră îndată pe Neculai Milescu că acei tâlhari leşi, aflând-o pe domniţa Ruxanda în cetate, şi furios fiind pe dânsa un pan polonez care o peţise în zădar după moartea lui Timuş, a poruncit tâlharilor să fie fără milă. Cu grele cazne au chinuit-o şi au batjocorit-o tâlharii pe domniţa Ruxanda pentru avuţile şi pentru credinţa ei faţă de Timuş. După ce i-au luat nouăsprezece mii de galbeni, tâlharii i-au tăiat capul pe pragul cetăţii, cu toporul.

Auzind această jalnică veste, Milescu se văzu, o clipă, cu ani şi ani în urmă, la Țarigrad, într'o dimineată. Trecea un rădvan domnesc...

Şi-şi plânse şi-acum aceea singurătate şi arşiţă a inimii din tinereţe.

Tot în acea vreme, din Siberia, dela Golovin, veneau ştiri proaste. Dregătorii chinezi nu vroiau să încheie pace decât dacă ocupă ținutul Amurului. Cu poavaţa lui Milescu a fost trimis ca ajutor ambasadei Ivan Loghinov, cu noi instrucţiuni de pace cu China.

1688. — Veneau ştiri că noroadele din Balcani s'au răsculat împotriva turcilor. Toate strigau după ajutor. Dar dela Bucureşti, un olăcar vesti pe Milescu că, pe neaşteptate, Şerban Cantacuzino a murit.

— Ce lesne s'a prăbuşit om cât un munte şi ce repede a amuţit glas ca al tunetului... suspină el către Radu Marcu. Aici nu-i treabă curată. Dacă turcii au aflat de închinarea lui spre Moscova?

1689. — Cneazul Vasilii Vasilievici Goliţin a pornit cu o armată şi mai puternică împotriva Crimeii. A trecut stepa. A ajuns la cetatea tătărească dela Perekop. Dar văzându-i întăriturile, n'a îndrăznit s'o lovească. N'avea artilerie îndestulătoare. Temându-se să nu fie înfrânt, a poruncit retragerea. Dar aceasta avu urmări osebit de însemnate la Moscova. Duşmanii Sofiei, ai lui Goliţin, şi nu erau puţini, scoaseră capul.

Ei socotiră drept înfrângeri rușinoase cele două expediții neizbutite împotriva Crimeii. Râdeau de Golițin că nu-i decât un flecar și un fanfaron.

— Cheltuieli zădarnice cu războiul !

— Intâi s'a temut de un foc ; a doua oară de un șanț.

— Viteaz de pâslă !

Uneltirile și intrigile aveau vad bun și rosturi foarte nimerite ca slobod să fie țesute. Puterea Sofiei Alexeevna se clătina. Faima, trecerea și nădejdlile lui Golițin se duceau pe apa Sâmbetei. În schimb sporea șuvoiul la moara celor care-l vroiau țar pe surghiunitul dela Preobrajenskoe : Petru Alexeevici. Sofia, ca o leoaică rănită, înțelese că n'are încotro, n'are altă scăpare decât să lovească, de istov, în flăcăul înalt și deșirat, mereu în primejdioasă luptă și turburare cu regimentele lui de „poteșnaie“, în discuții și sfadă cu meșteri corăbieri olandezi, ori în petreceri și beții cu elvețianul Lefort.

Și în acele zile de August 1689, Sofia răpezi în taină sotnii de streliți împotriva palatului din Preobrajenskoe să-i prindă pe toți potrivnicii. Dar au fost prieteni care l-au vestit pe țarul Petru și-au sărit întru apărarea lui. A fugit Petru și s'a ascuns între zidurile mănăstirii Sfânta Troița. De acolo a început război necruțător cu Sofia Alexeevna și cu toți cei care o linguseau, înfruptându-se din bogățiile Rusiei.

În Moscova se stârni iară vifor mare. Cu toate că era foarte tânăr, Petru știu să smulgă izbânda. Boierii nehotăriți, amirosind în mâna cui va rămâne puterea, se alăturară fără zăbavă lui Petru Alexeevici.

Milescu n'a luat parte la acele frământări. Încă dela începutul lui August 1689, el fusese însărcinat să țină tovărășie diplomatului și călătorului francez Foy de la Neuville, sosit tocmai atunci la Moscova ca trimis al regelui Ludovic al XIV-lea. Zicea pe față, că vrea să afle drum nou spre China. În fapt, pe sub ascuns, vroia să vadă dacă rușii vor în adevăr să lupte împotriva turcilor și iscodea să afle ce fel de negocieri se duc între țar, regele Suediei și electorul Brandenburgului.

Și în acele zile tulburi când în Kremlin și în Piața Roșie au căzut iară multe capete, între care și al stihitorului Silvestru Medveedev, Spătarul Mîlescu ținu piept iscoditorului franțuz de la Neuville, împiedicându-l să afle unele taine, și, totodată, domolindu-i spaima ce-l cuprinsese, bănuind ce se'ntâmplă la Moscova. Mîlescu îi povesti atâtea despre Siberia, despre China, despre imperiul otoman, despre țările dela Dunăre, despre istorie, geografie, religie, matematici ori filosofie, că franțuzul, cu toată mintea-i osebit de ascuțită, nu prinse înțelesul adânc al celor ce se petreceau în cetatea Moscovei. Până și despre planul de a rânduî drumul până la Tobolsk i-a vorbit cu atâta căldură, încât Foy de la Neuville a simțit nevoia să-l însemne în caietele lui. Cunoscându-l pe Vasiliu Vasilievi, de la Neuville îl socoteau singurul om în stare să transforme Rusia după tiparul asfințitului. Când Petru luă puterea, Mîlescu căută să-i arate că nu Golițin, ci tânărul țar Petru va fi acela care va înnoi viața Rusiei. Acesta a fost singurul lucru pe care de la Neuville nu l-a crezut din spusele Mîlescului.

Cu toate că-l dorea prăbușirea lui Vasiliu Vasilievi, totuși Spătarul Mîlescu se bucura de schimbările din Moscova.

Prietenul său Petru Tolstoi îi spunea, ca mulți alții, că așa nu mai puteau merge treburile. Ca un uriaș nedomolit încă, Rusia avea nevoie atunci de un om mult mai hotărît, mai tare și mai fără milă decât învățatul, dar molâul și cam sclivisitul cneaz Vasiliu Vasilievi Golițin.

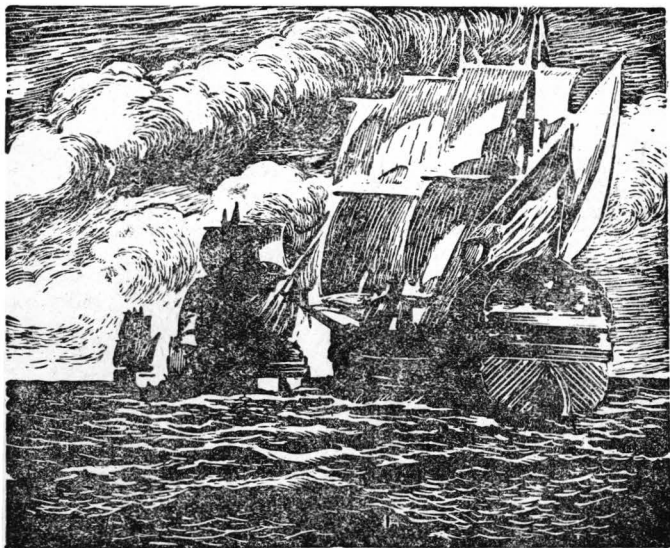
După o lună dela începutul harței pentru domnia Moscovei, Sofia Alexeevna era închisă la mănăstire, iar Golițin surghiunit în miazănoaptea cea mai depărtată și mai rece, să cugete acolo despre zădărnicia gloriei spre care nu cutezase să întindă o mână mai vârtoasă, să sufere pentru o dragoste fățarnică, să numere cum numără schivnicii mătăniile, boabele ambițiilor deșarte spre care-o trăsese inima, iar acum s'au prăbușit de istov.

Scriind prietenilor din Paris, Foy de la Neuville povestea că la Moscova a fost întâmpinat și călăuzit de Neculai Spafarii „valaque de nation“..., „veritable homme d'esprit et avec un conversation agreable“.¹

Din convorbirile cu Milescu, Foy de la Neuville a cules rod bogat pentru cartea pe care o scria : un capitol întreg despre Rusia și unul despre drumurile spre China, și despre însemnătatea negoțului cu această țară uriașă.

---

¹ „Român de neam“..., „un adevărat om de duh și plăcut la vorbă“.

ALATURI DE PETRU I

Din Septembrie 1689, pentru Spătarul Miclescu a început o viață nouă, cu toate că trecuse mai bine de cincizeci de ani.

Boierii din Moscova au înțeles îndată că în Petru I este un stăpân osebit de hotărît și de necruțător.

În Rusia dela sfârșitul veacului al XVII-lea toate trebuiau luate dela capăt. Și Petru era gata să le ia, folosind în aceeași măsură mintea ageră și palmele bătătorite, judecata limpede și sabia ascuțită, folosind sfatul cel mai binevoitor și ocara cea mai aspră, răsplata cea mai generoasă și funia ori securea călăului. Vroia să facă un stat nou, așa cum îl învățaseră dascălii lui că sânt statele din apus, așa cum îi spunea mintea și inima lui de rus. Acolo, în apus, sânt atotputernici principii, nobilii și neguțătorii bogați, ținând prostimea în aspră șerbie. Ca mulți din acea epocă, țarul Petru se încredințase că bogăția unei țări este aurul. Cine are aur, are și armate bune, din lefegii. Cine are armate poate avea țară întinsă și putere. Și cine vrea să aducă bani mulți în țară, trebuie să vândă cât mai multe mărfuri în afară. Așa făcea Olanda, așa făceau Anglia și Franța. Dar ce avea Moscova de vânzare atunci? Lemne, vite, blănuri. Și cumpărătorii? Unde să-i afle? Pe unde să scoată mărfurile din țară, când Rusia n'avea decât poarta dela Arhanghelsk? Boierii nu se pricepeau să-l ajute pe țarul Petru. Mai degrabă se pricepeau cei din Sloboda Nemțească. Ori îndrăzneți ca tânărul prieten Alexei Menșikov din „poteșnaie“ ori neguțătorul Safirov.

Văzând apucăturile tânărului țar, boierimea se temea că va chivernisi țara, folosindu-se doar de neguțători, de iobagi liberați și de străini aleși din Sloboda Nemțească. Mulți boieri bătrâni, ca de pildă cneazul Kurakin, erau furioși pentru tot ce făcea țarul

Petru, începând cu felul de a se îmbrăca în straie apusene.

— Schimbarea portului aduce nenorocire asupra țării, se jeluia el. De aici pornesc toate relele.

Dar, deocamdată, soarta Rusiei intră în sama bătrânului Lev Narișkin, cunoscut lui Miclescu chiar din întâile zile ale sosirii în Moscova, când intrase în casa lui Matveev.

Spătarul Miclescu sprijini din toată inima pe tânărul țar. La Posolski Prikaz lucra cu și mai multă osârdie. Dădea tot mai mare însemnătate legăturilor cu apusul, fără să uite războiul împotriva turcilor, fără să uite legăturile cu China. Veniukov îi trimisese din Selenginsk, prin curieri, scrisoarea lui Ferdinand Verbiest, din 24 Noiembrie 1686. Această scrisoare, bogată în cuvinte de prietenie, amintindu-i despre solia din 1676 la Pekin, mișcă mult pe Spătar. Era și acum mâhnit iezuitul că nu-și împlinise visul de a veni în Rusia. Ambasada lui Teodor Alexeevici Golovin a stat în Siberia până în vara lui 1689. Conferința cu dregătorii chinezi nu s'a putut ține la Selenginsk din pricina războiului dintre chinezi și calmuci. Curierii siberieni vesteau la Posolski Prikaz că sfatul de pace se ținea la Nercinsk. Bogdihan a trimis șapte soli, în cap cu unchiul său, prințul So-San. Printre dregători se găsea și Askaniama Ma-La; ca talmaci slujeau iezuitul francez Jean François Gerbillon, van de rangul trei, și iezuitul portughez Antonio Pereyra.

Miclescu aștepta cu nerăbdare să se întoarcă ambasada lui Golovin. Ii ieși înainte la Rostov. Il îmbrățișă. Și trecând în troica lui îi povesti, în grabă, despre victoria țarului Petru.

— Și domnia-ta? Cum a fost tratatul dela Nercinsk?

— Așa și-așa... Ne-am depărtat cam mult de Amur. N'am avut încotro. Ghileacii domniei-tale și ținuturile lor bogate le-am lăsat lui bogdihan.

— Rău îmi pare... foarte rău, pentru Amur...

Golovin povesti ce hotar a statornicit ambasada la Nercinsk între Rusia și China : dela râul Gorbița până la izvoarele râului Uda, apoi de-a-lungul munților Sta-

novoi până la oceanul cel mare. Amurul și Albazinul rămâneau Chinei.

— Feodor Alexeevici, dar acolo nu se află nici su-puși chinezi, nici orânduire chineză !

— Ce să fac, Neculai Gavrilovici ? Dregătorii ki-taiți n'ar fi primit pacea într'alt chip.

— Cine știe pentru câtă vreme stăvilit-au mersul înainte al îndrăzneților cazaci și țărani ruși, ai celor care au străbătut întâi valea Amurului...

Ferind blana de samur din dreptul obrazului, Golovin își culegea promoroaca din barbă și povestea, rar :

— Ei, Neculai Gavrilovici, multe necazuri avut-am... Tălmacii, niște tâlhari, ne-au tras pe sfoară ; ne-au cam vândut chinezilor. Noroc c'am găsit un om care să grăiască bine mongola și i-am controlat, i-am prins.

— Asta pentrucă, de mult, olandezii, portughezii și englezii își vâără coada și uneltesc împotriva noastră. Le sporește veninul în inimă când află că rușii fac negoț cu Pekinul.

— Bine-ar fi fost dacă erai și domnia-ta cu noi. Ști-ind latinește ne-ai fi stat mult într'ajutor.

— Acum știu binișor și chineza. Dar Verbiest de ce n'o fi venit ?

— Era bolnav, după spusa lui Ma-La. Iar puțin înainte de plecare, un curier din Pekin a adus știrea că la 29 Ianuarie 1688, Ferdinand Verbiest a murit...

— Păcat... Era încă tânăr. Ehei, Feodor Alexeevici, mă cam părăsesc prietenii...

După o lungă tăcere, în care Milescu ascultă doar glasul amintirilor, iar caii băteau în oricuri improș-când pulbere de omăt, Golovin începu iar vorbirea :

— Am dat mult pământ, dar nădăjduesc să avem pace cu kitaiții. Pe malul stâng al fluviului Amur am lăsat un „ținut al nimănui“. Am hotărît și ne-am în-teles și asupra felului cum să curmăm neînțelegerile și ciocnirile dela graniță și cum să schimbăm soliile între Moscova și Pekin, așa cum ai trecut domnia-ta în nakaz.

— Dar negoțul ? Că despre negoț va să te întrebe întâi și'ntrai țarul Petru.

— Da, aici cred c'am făcut bună treabă : dregătorii kitaiți s'au învoit să sporească și să ajute negoțul rusesc în toată China. Dar, și cu asta mă mândresc, noi sântem cei dintâi care am încheiat un tratat scris cu China, ca două împărății egale. Și aici, după câte m'am putut încredința și la Nercinsk, meritul de samă este al domniei-tale, Neculai Gavrilovici, care te-ai luptat și-ai înfruntat pe dregătorii kitaiți chiar la Pekin. Ma-La se temeă și acuma c'ai să vii. Zicea : „N'am văzut om mai mlădios și mai iscusit ca acela. Nu s'a lăsat, ne-a silit chiar să înțelegem că Rusia-i o împărăție foarte mare și foarte puternică...”

— Nu mă îngâmf ; dar asemenea vorbe, Feodor Alexeevici, îmi ung inimă cu miere. Amândoi muncit-am și din răspuțeri ne-am străduit să apropiem măcar cu un pas Pekinul de Moscova... Măcar și de-ar crăpa neguțătorii cei bogați din Amsterdam ori din Londra.

— Ai dreptate, Neculai Gavrilovici... Am cu mine, în sânni, pentru țar și iasakul cu blănuri scumpe, preț de peste douăzeci de mii de ruble.

Țarul Petru mulțumi lui Golovin pentru slujba împlinită și-l numi boier și nemestnic al Siberiei. Impreună cu Milescu, cu Veniukov, cu Favorov și cu doi neguțători alcătuiră pentru țar o listă de mărfuri rusești care se caută și-s potrivite pentru vânzare în China, cu bun câștig : zibeline de trei calități, hermine de Obi, de Rusia și de Iakuțk, veverițe de Iakuțk, castori de Ienisei, râși de Nercinsk și de Iakuțk, vulpi siberiene; mărfuri potrivite să fie aduse din China și vândute la Moscova cu câștig frumos : pietre prețioase, mătasă, satin sau damască din cele mai bune, bumbăcărie sau pânzeturi (kitaika) de Nankin, apoi tutun, ceai, mirodenii, revent.

Odată cu lista acestor mărfuri arătară că în Siberia se găsesc multe bogății minerale : fier, un fel de piatră neagră care arde și dă multă căldură.

— Despre astfel de piatră, căreia englezii îi zic cărbune de pământ, scrie și un bătrân cronicar dela

Moldova, anume Grigore Ureche vornicul. La el am auzit întâi. Franțuzul Foy de la Neuville spunea că meșterii englezi folosesc acest cărbune la topirea fierului. Cică dă căldură mult mai mare decât mangalul. Bine-i ca țarul Petru să știe asta.

2

Anii treceau. Țarul Petru devenea tot mai priceput în ocârmuirea țării, în jurul lui se ridicau, ca sfetnici, oameni tineri, cu gânduri și apucături noi. Unii, ca Alexei Menșikov, ca Iagujinski erau ridicați „din pulberea pământului“ ; cel dintâi a vândut plăcinte pe ulițele Moscovei ; al doilea în copilărie a păscut porcii. Alții, ca Lefort, ca Safirov erau străini din Niemețki Sloboda. Neguțătorul Sava Vladislavovici Raguzinski, bogatul prieten al lui Miliescu, era înălțat la rangul de conte. Boierii bogați în bărbii și săraci cu duhul vedeau cu ochi răi pe acești oameni noi și pe acest țar care nu sămăna de fel cu țării dinaintea lui. Nu-și petrecea vremea la liturghii și rugăciuni, în paraclisele din palat, ci muncea de cum se despicau zorii, ca un salahor, ca un fierar, ca un dulgher. Țării dinaintea lui, ca și boierii, socoteau munca drept un lucru nedemn și rușinos. Petru învăța toate meseriile și muncea la rând cu meșterii. Și pe când țării cei vechi nu se arătau norodului decât sărbătoarea, la slujbe, cu alai mare în juru-le, în straie strălucitoare, foarte scumpe și foarte greoaie nu departe de împărații Chinei, Petru se îmbrăca la fel cu cei din jur, după moda apuseană, bea, juca, se bătea și se'ntrecea la trântă cu ei și-i biruia pe toți; frângea chiar potcoava în mâini, ca un voinic din poveste.

Dar și la treburile politicești țarul Petru era osebit de harnic și destoinic. Pregătind soliile și scrisorile tot mai numeroase ce plecau în străinătate, primind soliile tot mai dese ce veneau din afară, Miliescu își putea bine da sama de această hărnicie și pricepere a țarului Petru. Deasemeni, ajutând la tălmăcirea cărților poruncite de țar, mai cu samă cărți de știință,

de matematici, de navigație, de meșteșuguri, Milescu înțelegea limpede calea spre care se'ndrepta Rusia, cu pas hotărît.

Acum călători prin aceste părți de lume iezuitul Philippe d'Avril. Și el vroia să descopere un drum nou spre China. Așa cum îl povățuise, prin scrisori, răposatul Ferdinand Verbiest, d'Avril trecea prin Moscova să se sfătuiască aici cu Spătarul Milescu. Philippe d'Avril povestea multe despre țările Europei, despre Paris, despre Constantinopol, despre Moldova, pe care o vizitase, în drum spre Moscova. Era mai ales foarte întristat de cele văzute la Iași. Domnea Constantin Vodă Cantemir, într'o țară ajunsă la grea nevoie și strâmtoare.

— Toți o pradă întruna ; când polonii, când turcii, când tătarii, când toți deodată. N'am văzut oameni în mai mare nenorocire și suferință ca bieții moldoveni.

— Ei, dacă regele domniei-tale n'ar ajuta pe turci, cinstite părinte d'Avril, suferința Moldovei s'ar scurta mult...

Philippe d'Avril mută vorba întrebând despre China, despre Verbiest, despre viața la Pekin, apoi despre drumurile siberiene. Țarul Petru îi îngădui a citi cele scrise de Milescu despre Siberia și China, într'o tălmăcire făcută anume pentru dânsul. Găsind în acele opere și'n discuțiile cu Milescu ce-i trebuia despre drumurile prin Siberia, iezuitul d'Avril nu mai urmă drumul spre Pekin. Iși culesese din opera lui Milescu toate informațiile de care avea nevoie.

3

În 1689, oștirile austriece ocupară Niș și Vidin și mai ales dobândiră marea victorie dela Salankemen. Veștile venite la Posolski Prikaz arătau că lupta s'a dat pe podul de peste Tisa. Oștile lui Eugeniu de Savoia iscară groaznică spaimă între turci. În toiul luptei s'a rupt podul și nemții i-au luat pe turci de grumaz. Cuprinși de fiorii morții, turcii săreau în apă, cu cai cu tot, și se'nglodau, se'mpot-

moleau în mîlul Tisei. Și așa, om peste om s'azvârlea și se'neca; dintr'o sută dacă scăpa unul, era bine. Acolo în nămol, ca și la capetele podului, turcii erau așa de învălmășiți, că se tăiau ei între ei. Insuși marele vizir Kiupriuliul și enicer-aga au pierit în meterezele dela capul podului. Două sute de mii oaste turcă s'a potopit acolo, treizeci de pașale, o sută douăzeci de tunuri mari, toată prada și toate bucatele și carele, toate au încăput în mîna oștilor lui Eugeniu de Savoia. Sultanul însuși abia a scăpat, cu prea puțini slujitori și a fugit o zi și o noapte, într'o'ntinsoare, oprindu-se doar la Belgrad.

Dar asemenea victorii nu bucurau, ci îngrijorau foarte pe mulți greci din Constantinopol, ca de pildă pe Dosithei patriarhul. El vedea că — mare primejdie! — în peninsula Balcanică, în locul stăpînirii musulmane, se întinde o stăpînire catolică. În Transilvania, austriecii chiar și începuseră să-i silească pe români să treacă la catolicism. Prin bacșișuri, francezii obțineau dela sultan paza locurilor sfinte din Ierusalim. Călugării ortodocși fuseseră alungați dela Sfîntul Mormînt, din biserica Betleemului și din peștera sfîntă. Asupriți de venețieni, grecii din Moreea au început să se răscoale și să ceară libertatea ori, înapoi, stăpînirea otomană. De aceea striga Dosithei după ajutorul Rusiei, trimițându-l în grabă la Moscova pe nepotul său Hrisant Notara.

Dar țarului Petru îi păsa mai puțin de crămăluiala bisericii din Constantinopol. El ardea de dorința de a deschide Rusiei drum la Marea Neagră și la cea Baltică, ardea de dorința să cunoască puterea și farmecele vieții apusene, așa cum știau să i le înfățișeze scoțianul Gordon, olandezul Brandt și elvețianul Lefort, care-l desfătau și cu gânduri bune, sănătoase, dar și cu nesfârșite și trăsnite petreceri, banchete ori jocuri de artificii.

Pentru Spătarul Milescu, însă, îngrijorările lui Dosithei erau în bună parte îngrijorările lui însuși. Avu mult de lucru să-i deschidă lui Notara drum spre palatul țarului și să potolească lupta dintre „grecii” și „latinii” din Moscova. În scrisoarea adusă de Chir

Hrisant, Dosithei patriarh își dojenea prietenul, pe Milescu, folosind nume de filosofi ca Zenon sau Aristotel, învinuindu-l că s'a datat viețuirii epicureice și nu-și mai amintește de binefăcătorii de altă dată : poate că acum se va fi îmbogățit și viețuește într-o desfătări și filosofează într-o uitare.

Mai întâi, Hrisant Notara se ruga ca rușii să pornească repede împotriva turcilor, să-i alunge dela Dunăre și să ferească acele țări de cotorpirea austriacă.

Apoi Hrisant Notara a îndepărtat din școala grecească din Moscova pe frații Lihudes și l-a rugat pe Milescu să conducă această școală. Dar Milescu, împrietenit cu frații Lihudes, nu primi, împotrivindu-se la pedepsirea cu surghiunul a acestor dascăli. Găsea că aprigul patriarh al Ierusalimului se poartă nedrept, aspru, cu niște oameni care au slujit cultura greacă, chiar dacă au avut slăbiciuni pentru latinisti. Primi, în schimb, să orânduiască o tipografie grecească la Moscova, cu cheltuiala țarului.

— Să tescuiască lucrările polemice și de ocară scrise de înalt prea sfântul Dosithei, asupra ereticilor, hotărî Hrisan Notara. Sânt așa de multe aceste lucrări, iar patriarhul este atât de necruțător la soris, încât tiparnițele din Moldova și Țara Românească nu mai pot pridi.

— Dacă'm primit ocârmuirea acestei tiparniți — grăi Milescu — rogu-vă să-mi trimiteți un învățat grec, în stare să corecteze tipăriturile și să mai domolească fulgerile patriarhului.

În afară de aceasta, arhimandritul Notara a stăruit la Posolski Prikaz și a dobândit învoire să tălmăcească în grecește părțile mai de samă din scrierile lui Milescu despre Siberia și despre China.

În multe zile, până noaptea târziu, tălmacii au tălmăcit, diecii au scârțâit din pene și Milescu de trei ori a citit tălmăcirea, îndreptând greșelile. Notara a pus acea tălmăcire în lucrarea pe care o alcătuia, intitulată „China supusă“. Se gândea s'o închine lui Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești și proteguitorul său.

În acel an, 1692, când se desprimăvăraseră bine, sosi dela Moldova un neguțător vestindu-l pe Milescu că Miron Costin și fratele său Velicico au fost uciși din porunca lui Constantin Vodă Cantemir. Frații Costin se ridicaseră împotriva asuprelilor bătrânului voievod și împingeau țara la prieteșug cu polonii și cu rușii, împotriva turcilor.

— Ieșenii spuneau : întâi vodă l-a bătut pe Velicico Costin, bănuind că urzește răsturnarea domniei. Apoi rău sfătuitoarii l-au povățuit : De vreme ce te-ai grăbit și l-ai bătut, nu-l lăsa viu, măria-ta. Omoară-l, că om ca acela, de scapă viu mâine-poimâine, ne va uide el, pe toți. L-au scos călăii din temniță și i-au tăiat capul chiar în fața curții domnești. Dar rău sfătuitoarii și-au urmat povața : acu, de vreme ce l-ai ucis pe Velicico, trimite de-l prinde și pe Miron logofătul și-l omoară, ori vinovat ori nevinovat, să nu scape. Că apoi va fi vai și-amar de tine și de noi.

Miron Costin se afla în acele zile de sfârșit de Noiembrie 1691 la Bărboși, lângă Roman. Îi murise jupâneasa Ilina și tocmai se pregătea s'o înmormânteze. Dar oamenii stăpânirii nu l-au lăsat să-și îplinească nici măcar acea datorie de obștie. Ci, pe ger și viscol, vâtaful l-a adus până'n marginea Romanului. Iar colo, nepricopsiții slujitori domnești tăiat-au capul înțeleptului Miron Costin. L-au aruncat apoi în același mormânt cu jupâneasa. Iaca așa a pierit, din năpastă și asuprire, Miron Costin logofătul, măcar că nicio vină nu avea.

Când ascultase ori citise stihurile din „Viața lumii” ticluite de Miron Costin, Spătarul Milescu nu-i dăduse dreptate. Dar acum, parcă fără vrere, îi răsăriră în minte două stihuri dintr'acel poem, părându-i-se pline de tâlc :

„Fum și umbră sânt toate ; visuri și părere ;

Ce nu petrece lumea și'n ce nu-i cu durere“...

Și tot fără vrere, gândul îi lunecă spre chipul Ștefanei Mihailovna. La Iași, întâi lui Miron Costin a arătat acea comoară de frumusețe.

Iar acum, amândoi, nu mai erau decât în inima lui amintiri. Dulci și triste amintiri.

În scrisoarea către patriarhul Dosithei, scrisă prin Notara „din cetatea împărătească a Moscovei, în Iulie 1693“, Milescu cerea iertare că atâta vreme n'a răspuns epistolelor și n'a trimis, până acum, tălmăcirea lucrărilor despre China și Siberia. Recunoștea că merita dojana pe care i-o făcea Dosithei, adunând multe și înțelepte pilde din filosofi și asemuindu-l cu nerecunoscătorul Dimitrie din Falern. Dar lucrările despre călătoria în China erau lucrări de taină, alcătuite anume pentru țar. Nu i-ar fi fost îngăduit, pentru nimica în lume, să le dea'n vileag. Ar fi fost primejdios chiar..., Nimeni înaintea mea — scria Milescu lui Dosithei — n'a cercetat cu grijă ținuturile dintre Obi și China, nu le-a văzut și nu le-a descris pe de-a-mănuntul... „Acele ținuturi sânt locuite de multe popoare, câte frunze pe copaci, grăind multe graiuri, având datini și obiceiuri osebite de-ale noastre, închinându-se unor idoli foarte ciudați. Toate aceste ținuturi și popoare se află sub stăpânirea țarului.“ Și urma cu destăinuirile: „După acea lungă și grea călătorie, întorcându-mă acasă, m'am căsătorit și eu, după legea firii, îndemnat și sfătuit de stăpânii care-mi oblăduesc aici zilele“. Iar lui Chir Hrisant îi arăta cei doi copilași: Maxim și Nikita, cu care mult se fudulea, ca orice părinte.

5

Muncea Spătarul, cu osârdie, la Posolski Prikaz. Trăia alături de țarul Petru I care, urînd rânduielile cele vechi și tot ce sta în calea voinței lui de a schimba Rusia, cerea tuturor muncă fără preget și neîncetată strădanie.

Afară de Posolski Prikaz, Milescu muncea la Academia slavo-greco-latină, întocmind bucoavne, manuale și cărți, tipărindu-le și corectîndu-le el însuși. Așa poruncește țarul :

— Să învețe rușii ! Dela toți. Tot ce-i bun pentru Rusia.

Cei care plecau în apus aveau totdeauna poruncă să aducă și cărți. Tâlmăcii, mulți, nu mai lăsau pe-nele din mână nici zi, nici noapte. Mai ales cărți grele, de știință, tâlmăceau slujitorii dela Posolski Prikaz. Astfel, între alte cărți, neguțătorii au adus dela Paris și o carte a lui Philippe d'Avril : „Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie entrepris pour découvrir un nouveau chemin en Chine“¹, tipărită în 1693 la Paris. Milescu află că o bună parte din această carte, în care era descrisă Siberia și China, era luată, cuvânt cu cuvânt, din lucrările lui. Chiar harta era copiată după harta lui dela Posolski Prikaz, așa cum o măsurase și o migălise Milescu în lungul Siberiei.

6

În primăvara anului 1695, țarul Petru porni, cu o oaste de treizeci de mii, coborînd pe Oca, pe Volga și apoi pe Don, împotriva Azovului. Luptă până toamna cu tătarii ; dar neavînd flotă, nu putu cuceri cetatea Azovului. Asemenea neizbîndă sluji ca bună învățătură și dezlănțui în inima lui Petru o năprasnică voință. Întâi să facă o nouă oaste în locul strelîților care se dovediseră slabi în luptă. Apoi, toată iarna, cu unelte înapoiate și cu meșteri improvizați, îngheabă până'n primăvară, din lemn verde și în împrejurări neobișnuit de grele, o flotă pe râul Voronej.

— S'ar putea ca tătarii să fie mai pregătiți la primăvară, dar noi vom fi mai tari, spunea țarul, lucrînd alături de dulgheri.

Era acum țarul un bărbat foarte înalt și voinic. Puterea-i devenise și mai uriașă. Glumea cu toată lumea și era îndeobște vesel. Dar și când se mânia așa-i scînteiau ochii și așa strîngea din măsele, că-l băga'n răcori pe potrivnic, oricine-ar fi fost.

Milescu a stat aproape toată iarna la Voronej, în preajma țarului. Petru I grăia cu dînsul când rusește, când nemțește, când latinește.

---

¹ „Călătorie în diferite state din Europa și Asia, întreprinsă pentru a descoperi un nou drum spre China“.

— La primăvară, Neculai Gavrilovici, mergi cu mine să luăm Azovul. Trebuie să m'ajuti a'nțelege ce spun turcii și mârzacii pe care o să-i iau prizonieri.

De acolo, dela Voronej, țarul Petru scrisese împăratului Leopold scrisoare lungă pentru încheierea alianței împotriva turcilor și a tătarilor din Crimeia, rugându-l să continue războiul cu și mai multă strășnicie, să nu se gândească la pace până când oștile germane nu s'ar întâlni cu cele rusești sub zidurile Constantinopolului. Milescu, om de multă încredere, talmăci scrisoarea țarului în latinește.

În primăvara lui 1696, la rând cu alți câțiva slujbași dela Posolski Prikaz, cunoscători ai limbii tătarești și turcești, Milescu însoți expediția împotriva Azovului. Mergea odată cu armata, în una din cele treizeci de galere urmat de un mare număr de luntre și bărci de transport.

Astfel Neculai Milescu luă parte la acea luptă crâncenă și văzu înfrângerea tătarilor și capitularea Azovului, în 18 Iulie 1696.

— Cătu-s ei de musulmani, tot s'au crucit tătarii văzând că în fața cetății Azov se ivește o flotă rusă, talmăci Milescu spusa unui prizonier tătar.

Visul rușilor începea să se'nfiripe : ieșirea la mare.

Milescu se gândea că luarea Azovului sporea mult și nădejtile românilor : era întâia mare biruință a rușilor împotriva otomanilor.

În seara aceea, singur pe țărm, țarul Petru privea îngândurat noianul de apă, ușor vălurit. Gândea : acolo, în fața Azovului, poruncesc port nou, Taganrog, să se construiască, începând chiar din vara asta...

— Avem o fereastră la mare, măria-ta, caută Milescu să-i alunge negura îngândurării.

— Cât timp tătarii țin peninsula Kerci, iar la Bosfor stăpânesc turcii, fereastră asta-i abia 'ntredeschisă... Iși strânse pumnii de uriaș; fără voie îi aduse în față, îi privi și zîmbi, clipind din ochi, strîns, nervos. Dar ăștia-s pumnii care pot sparge orice zid, Neculai Gavrilovici ! Nu ?

Intr'adevăr, victoria dela Azov avu mare răsunet în toată lumea și deci și în țările române. Egumenul Varnava dela mănăstirea din Suceava, sosit cu scrisori la Posolski Prikaz, arăta că moldovenii erau tare bucuroși :

— Rușii — spun ei — au cucerit, într'o vară, o cetate mai tare decât toate cele cucerite de apuseni în cincisprezece ani, de când se bălăbănesc cu turcii. Și-i însemnată pentru că-i mai de-a-dreptul spre Țarigrad.

Iar în Țara Românească, Brâncoveanu, văzând că turcii sânt tot mai răi și mai lacomi și că nemții se pregătesc să încheie pace cu sultanul, a început a se ajunge cu rușii. Sfat întru aceasta primea dela Toma Spătarul și dela Constantin Stolnicul Cantacuzino. Varnava aducea știri despre tulburările din imperiul otoman, despre socotelile oștilor și despre jaful ce-l pricinuiu țărilor și noroadelor acele oști atât otomane, cât și austriece ori poloneze. Milescu trimise lui Brâncoveanu și lui Antioh Cantemir cărțulia făcută la Posolski Prikaz și care se tălmăcea : „Pronosticul rușilor sau prea vestitul autocrat Petru Alexeevici, căruia împăratul împăraților, domnul, i-a făgăduit domnia răsăritului, pentru purtarea războiului ce se pregătește acum“...

S'o aibă domnii țărilor române și, citind-o, să afle gândurile mari ale țarului Petru, ale Rusiei și după ele să se călăuzească.

Tălmăcind știrile și scrisorile venite dela români, Milescu spunea mereu țarului cât de mult este așteptat să-și îndrepte oștile spre Dunăre.

— Puțină răbdare, Neculai Gavrilovici. Să facem oleacă de rânduială aici, acasă. Întâi — ferestrele spre mare !

Nu se putea ca sultanul să nu cerce a lua înapoi Azovul. Prea era însemnată cetatea asta pentru liniștea Țarigradului. Și'n adevăr se vestea la Posolski

Prikaz că în Marea Neagră se adunau galerele, ca stolurile de corbi, toamna.

Dar țarul Petru a lăsat acolo, la Azov, puternica oaste. Iar diplomații ruși din răspuțeri se străduiau să îndemne toate statele a continua războiul antiotoman.

Pentru anul 1697, la Posolski Prikaz se pregăteau două călătorii. Una a neguțătorului danez statornicit la Moscova, Everg Isbrand Ides. Milescu îl ajuta să se înarmeze cu toate cunoștințele trebuitoare ca să străbată mai ușor drumul spre Pekin. După tratatul dela Nercinsk, aceasta era întâia solie mai de samă spre China. Și scopul era întărirea legăturilor de negoț. A doua, o mare ambasadă, „călătoria cea mare” spre apus, în scopul de a închea o alianță mai strânsă cu puterile europene împotriva Turciei, de a înțeți acest război, de a-l întări, de a feri acele puteri europene să nu încline din vreo pricină sau alta, spre pacea cu sultanul.

Când această ambasadă înzestrată cu de toate era gata să plece, câțiva oameni de încredere dela Posolski Prikaz aflară ceea ce nu se mai pomenise nici-când, că însuși țarul va călători împreună cu această mare ambasadă, ascuns sub numele de Petru Mihailov.

— Vreau să văd cu ochii mei țările și oamenii apusului, lămurea țarul pe cei câțiva sfetnici de taină care căscau ochii de multă nedumerire. Mă duc să învăț! Cum adică? Un rus nu poate fi ca acei apuseni și mai mult decât atât?

Grăind cu Golovin, Milescu se încălzea de îndrăzneală, de dârzenia și de voința de a învăța care-l frământa pe țar. Urmărea zilnic această călătorie și trimitea vești din țară prin gonaci iuți ca vântul. La Königsberg, țarul Petru I a învățat artileria, la Saardam, la Amsterdam și apoi la Londra a deprins meșteșugul de a construi corăbii, lucrând el însuși pe șantiere, ca dulgher. La Amsterdam a găzduit chiar la burgmeșterul Witsen, prietenul lui Milescu. Și bucuros de asemenea musafir, învățatul și bogatul neguțător olandez nu se poate să nu-i fi amintit țarului despre corespondența cu Spafarii și despre multele lui

cunoștințe, despre însemnătatea lucrărilor lui privitoare la China și Siberia și despre faptul că Witsen însuși îl recomandase pe Milescu lui Leibnitz, ca pe „un homme d'esprit“.

De pretutindeni țarul trimitea în Rusia artileriști, mecanici, marinari, meșteri de toate felurile, ingineri, oameni de știință, profesori. Lefort le spunea acestora :

— Găsiți aici un monarh luminat care protejează pe străini și poartă haine franțuzești. Găsiți aici o țară care se clădește din nou. Veți avea ce face, slavă domnului !

Erau primiți la Posolski Prikaz acei musafiri și apoi puși să lucreze, fiecare după îndeletnicirea lui. Milescu se minuna, ca mulți din Moscova, citind sigiliul țarului pus pe scrisori : „Sânt în rândurile ucenicilor și-mi caut învățătorii“. La Amsterdam, țarul Petru a lucrat patru luni chiar ca ucenic la o corabie, dela început, dela cele dintâi bârne cioplite, până s'au prins pânzele și s'a ridicat steagul rusesc sus, pe catargul cel mare.

În odaia lui dela Posolski Prikaz, Milescu sfătuia mult cu prietenii despre rezultatele acestei călătorii și despre starea țărilor din Europa.

— În apus sânt multe frământări, unele mult mai aproape de pielea regilor și a împăraților, decât războiul cu Poarta Otomană. Întâi este vorba de Spania, al cărui rege, bătrân și nevolnic, își așteaptă sfârșitul. Si pentru că n'are moștenitor, acest sfârșit al regelui Carol va duce la încăerare între mulți suverani. Îndeosebi împăratul Leopold dela Viena și regele Ludovic al XIV-lea al Franței s'ațin să moștenească Spania. Teamă mi-i că acești monarhi socotesc Spania și coloniile ei drept o pradă mai bogată și mai lesne de cucerit decât imperiul padișahului. Bănui că de asta austriecii trag spre pace cu turcii. Nu vedeți ? I-au înfrânt austriecii pe turci la Zenta : dar de ce nu-i urmăresc să-i doboare mai repede ? De ce nu ajută și nu deslănțue răscoala popoarelor din Balcani ? Dimpotrivă : pe sârbii răsculați îi lasă să fie căsăpiți de ieniceri. Știrile noastre spun că Leopold împăratul se pregătește să încheie pace cu sultanul, ca să aibă oș-

tile gâta, întoarse cu fața spre apus. Așa că eu zic : moartea regelui Carol însemnă război deslănțuit pentru Spania ; iar lupta pentru Spania însemnă salvarea turcilor. De-acum greul războiului cu sultanul cade în spatele nostru. Oștile ligii nu vor mai vedea zidurile Constantinopolului.

— Dar țarul nostru de asta se află în apus : să nu-l lase pe regi și împărați să încheie pace cu turcii, își întărea inima Golovin.

9

În 1698 veni la Moscova Sava Konstantinov, solul lui Antioh Cantemir, să închine Moldova Rusiei, rugând pe țar s'o apere de turci. Milescu tălmăcea cuvintele solului moldovean... „nicio nădejde de apărare din partea nimănui, fără numai dela sfânta împărăție a măriei-tale“...

Sava Konstantinov trebuia să aștepte întoarcerea țarului Petru. Dar nu avu mult de așteptat.

Primind din țară știri neliniștitoare, Petru I nu mai coborî în Italia cum îi era gândul, ci își încheie călătoria la Viena și se ivi, pe neașteptate, în Moscova. Aici începuse răzmerița streliților. Petru știa că, din umbră, îi ațâța însăși țarevna Sofia, folosindu-se de conducătorii rascolnicilor și de apărătorii străvechilor datini care-l socoteau pe tânărul țar drept un antihrist. Multe sotnii din tulburătorii streliți, îndemnați de comandantul lor, părăsiră hotarele unde erau puse de țarul Petru și se îndreptau spre Moscova să pună alt țar, care să nu-i țină la hotar, ci în cetatea de scaun, să facă negoț și să huzurească.

În timpul călătoriei mării ambasade în apus, țarul Petru a înțeles că împărații și regii din asfințitul Europei nu pot fi opriți de a încheia pace cu turcii. La Viena, Petru stăruise mult pe lângă Leopold împărat să nu iscălească pacea cu otomanii.

Rusia abia acum pornește lupta. Va face, curând, bună rânduială în oști și va intra în război cu puteri înzecite.

Stăruia asupra însemnătății cuceririi Azovului. În doi-trei ani rușii vor construi o flotă mare și vor asedia Constantinopolul pe mare, odată cu oștile ligii care-l vor lăsa pe uscat.

Dar împăratul avea capul cârmit spre Spania. Sfatul pentru pacea cu turcii se pregătea la Karlowitz. Acolo, interesele Rusiei nu erau ținute în samă. Petru clocotea de mânie împotriva acestor trădători care nu-și văd decât de câștigul lor. Războiul pentru surprerea imperiului otoman și eliberarea popoarelor înrobite de acest imperiu rămânea o îndatorire numai a Rusiei.

Când s'a răspândit la Moscova vestea că țarul se află în palatul lui dela Preobrajenskoe, boierii și negustorii au lăsat dracului răscoala strelitșilor, chiar dacă nutreau pentru ea oarecare nădejdi, și-au alergat să se închine țarului, urându-i lingușitor bun venit.

Neculai Milescu Spătarul veni la Preobrajenskoe, în rândul celor care slujeau la Posolski Prikaz. Țarul era foarte vesel. Râdea, spunea glume și clipea din ochi mai des ca de obicei. Îi întreba pe boieri de sănătate, era prietenos cu ei și nu le îngăduia să cadă în genunchi înaintea lui când salutau.

— Asemenea obicei n'am văzut în apus... E umilitor, mai cu samă că nu-i nici sincer. Vom putea trăi, mă veți respecta și fără ingenuncheri, și fără mătăanii... Ba mai bine!

Pe Milescu îl mângâiau negrăit asemenea cuvinte.

Priveliștea pe care i-o ofereau boierii îmbrăcați în caftane lungi, largi, grele de aur și blănuri scumpe, ca și stufoasele bărbiei resfinate pe piepturi, îl făcu pe țarul Petru să și-i închipue lucrând pe un șantier, la o galeră ori urcând pe vârful unui catarg, ca niște urși. Priveliștea i se păru o jalnică dovadă a înapoierii în care se afla Rusia.

— Prea-s lungi mânecile caftanelor, boieri. Să le scurtați, să le tăiați îndată! Indată! Vă încurcă la treabă, boieri! Și noi avem atâta de muncit, ehei! Atâta avem de muncit ca să facem Rusia puternică...

Și cum unii boieri nu pricepeau de-i în glumă ori în

serios și se codeau, alții zâmbeau iar alții priveau îngroziți, Petru urmă :

— Vai ce bărboși sânteți, boieri ! Cu asemenea straie grele și bărbi măturoaie, cum o să țineți pas cu mine ? Că nu mi-am pus în gând să merg repede, foarte repede.

— Așa am apucat, din moși strămoși, mârâi cneazul Kurakin. Iar de bărbi să nu-ți bați joc, măria-ta, că sânt podoaba bărbăției noastre.

— Podoabe nefolositoare ! Ce, dacă domnia-ta, cneaze, ai o barbă ce-ți ajunge cu spicu'n brâu, asta însemnă că ești împodobit cu putere pe aceeași măsură ? Cneazule, eu cred că barba îți trădează tocmai nevolnicia. Și către ceilalți, care pufniseră în râs : Da, nu puteți ține pas cu mine, că vă'mpiedecați în bărbi și'n arterie. Și-atunci vă gândiți la Sofia Alexeevna. Credeți că ea are pasul mai mic...

Râsul se slei pe chipul tuturor. Și, dintr'odată, țarul scoase un foarfece din buzunar și, singur, cu mâna lui uriașă care frângea potcoava nouă-nouă, începu să tundă bărbile boierilor și să răteze mânecile anteriilor. Începu cu Schein, cu Romodanovski, cu Petru Tolstoi, aflați în apropierea țarului.

Mulți dintre boieri se speriară cumplit. Nu cumva a înnebunit țarul ? Ce are cu bărbile noastre ?

Și tremurând de groază, porniră a se tângui, a se jălui și a se ruga mai cu samă fiindcă-și închipuiau că, după tușinarea bărbilor, urmează tăierea capetelor. Făceau cruci și se'nchinau :

— Doamne, apără-ne !... Doamne, miluește-ne !... Doamne, mântue-ne...

Petru mânuia foarfecele ca un cioban; și râdea, râdea cu mare poftă văzând cum tremurau bărbile boierilor. În jur, Alexei Menșikov și Lefort făceau și ei mare haz de spaima boierilor intrați sub foarfece, la tunsoare, ca berbecii.

— Vedeți, boieri, mie-mi plac fețele netede, deschise, cinstite. Dacă vă rad, n'o să mai puteți ascunde vicleșugurile'n stuful bărbilor. O să uitați și de streliți, și de Sofia Alexeevna, și de alte ispite nășălnice...

Și foarfecele crântănea, crântănea, iar pe podele

se'ngroşa stratul de păr, amestecându-se cel negru cu cel alb, cel roşcat cu cel bălan.

— Domnia-ta, Spafarii, abia ai aşteptat să scapi de măturoi. Nu-i așa ? întrebă țarul când băgă foarfecele în barba mai mult albă decât sură a Milescului.

— Am mai umblat, măria-ta, prin lume fără barbă.

— Ştiu, mi-ai povestit, Neculai Gavrilovici. Şi uite, nu-ţi stă rău... Eşti chiar mai tânăr. Dacă te-ar vedea acum kitaiţii cei mari şi bogdihan, nu s'ar mai uita la domnia-ta ca la un urs, ci ca la un om, Neculai Gavrilovici...

Spre deosebire de mulţi, Milescu era oarecum mândru că însuşi țarul cu mâna lui îi rătează barba şi-l sileşte să-şi schimbe portul.

— Dar să nu uit, Neculai Gavrilovici — întârzie țarul cu vorba — ți-am adus dela Paris o carte în care-i vorba de domnia-ta ! Şi, după obiceiul lui, strigă tare la un diac, cerând cartea pentru Spafarii. L-ai cucerit pe franțuzul de la Neuville ! Şi te felicit că l-ai făcut să nu simtă nici ce se petrecea atunci în Moscova, nici nu l-ai lăsat să afle gândurile noastre despre suedezi şi prusaci... Scrie în cartea lui şi despre orînduirea drumului spre Tobolsk, cum povăţueşte domnia-ta... Bună povaţă ! Vom împlini-o. Poftim ! şi-i întinse cartea lui Foy de la Neuville, tipărită la Paris în 1698. E caldă. Anume pentru mine, adică pentru dumneata, a scos-o dela teasc, în grabă. Un întreg capitol scrie numai despre cele povestite de domnia-ta, Neculai Gavrilovici. Eşti un om cu multă faimă. Şi Witsen mult mi te-a lăudat, Spafarii ! Sânt mândru că te am aici.

Milescu mulţumi țarului pentru darul adus şi ferindu-se mai departe, citi : „Relation curieuse et nouvelle de Moscou, contenant l'état present de cet empire, les expéditions des Moscovites en Crimée en 1689 ; les causes des dernières revolutions, leurs moeurs et leurs religion, le récit d'un voyage de Spatharus par terre à la Chine“...¹

¹ „Povestire ciudată şi nouă din Moscova, despre starea de acum a acestui imperiu, expediţiile moscoviţilor în Crimeia în 1689 ; cauzele ultimelor frământări, moravurile şi religia lor, povestirea unei călătorii făcute de Spătarul pe uscat, în China“.

În acest timp, din rândul boierilor care se 'mpotriveau, cneazul Kurakin strigă, furios :

— Eu nici caftanul nu mi-l lepăd, nici barba nu mi-o rad ! Odată cu capul !... Și ieși din sală. Pe culoar se opri și începu să-și verse mânia către boieri, către slujitori : A înnebunit țarul ! Rade bărbile, petrece cu nemții, mănâncă friptură Miercurea și Vinerea... Și credința i-a devenit nemțească ! E un monstru ! Un balaur !

Dar țarul Petru nu se sinchisea de mârâelile boierilor. Glumind, tușină bărbile tuturor celor afiați de față, cu liniștea și cu grija cu care tușinează ciobanul noatenii, primăvara. Nu cruță decât barba ca un fuior de câlți a bătrânului cneaz Cerkaski și a lui Tihon Streșniev, pentru că mult le udaseră cu lacrimi și se rugau cu aprindere și jeluiau că mai bine să le ia zilele decât bărbile.

— Bine... O să am nevoie și de câteva măturoaie, râse țarul. Să le-arăt lumii, să vadă că nu-s chiar așa de rău și de barbar...

Acesta a fost începutul. La 4 Ianuarie 1700 un ucaz poruncea boierilor, diecilor și 'ntregului cin din Moscova și din alte orașe să poarte straie ungurești. Iar bărbile erau socotite o podoabă nefolositoare.

A urmat, îndată, pedepsirea, osebit de aspră a streliților. Ajutor temeinic în lupta cu streliții lui Hovanski i-a fost lui Petru armata cea nouă cu care cucerise Azovul. Aproape două sute de răzvrățiți fură spânzurați sub ferestrele țarevnei Sofia, la mânăstirea Novodevicie, unde se afla surghiunită. O mie fost-au tăiați în Piața Roșie. Alții au fost iertați. Într'acest chip, țarul Petru a desființat, pentru totdeauna, armata streliților, armată nepotrivită cu vremea și cu planurile lui.

10

Orânduind o nouă armată, Petru I folosea tot ce văzuse bun în apus și mai mult decât atât. În locul călărimii boierilor și a pedestrilor streliți, el porni alcătuirea unei mari armate de dragoni călări și de pedestri, cei mai mulți recrutați dintre țărani. Slujba ostășească

deveni obligatorie pentru toți : din zece familii țărănești se alegea câte un recrutar pentru oaste.

Petru I vroia să ducă mai departe războiul cu turcii, vroia să-i zdrobească pe suedezi. Și pentru asta îi trebuia armată bună, nouă, orânduită'ntr'un chip nou. Pe toți tinerii boieri care trândăveau, beau ori fățarnic se rugau în bisericile din Moscova i-a trimis la regimentele dela graniță, să învețe, alături de tinerii țărani recruți, noile metode de luptă și asprimea vieții de ostaș. Să învețe a lupta pentru țara în care viețuiesc. Pe mulți îi trimise în străinătate, la învățătură mai înaltă.

Rusia se prefăcea văzând cu ochii. Dar boierii cei ruginiți, cum era cneazul Kurakin, urmau să cârtească jalnic. Iși căutau zadarnic pe piepturi bărbile stufoase, să le mângâie la bucurie ori să le smulgă la mânie.

— Ne-a tuns pletele, ne-a ros bărbile, ne-a scurtat straietele, ne-a poruncit să muncim, pe odraslele noastre le-a depărtat la granița dinspre tătari ori dinspre suedezi. Ba-i trimite și'n cele țări străine să se păgânească, așa cum s'a păgănit el, țarul, care ne stăpânește ca un surugiu, folosind harapnice mojicești ori bice străine...

Unii răspundeau scornitura că adevăratul țar Petru ar fi fost prins de regina Suediei, închis într'un butoi și azvârlit în mare. Iar țarul de azi n'ar fi decât odrasla lui Lefort cu o nemțoaică din Cucui. Când țarul a schimbat calendarul în 1700, unii ziceau că a făcut-o ca să fure lui Dumnezeu opt ani și să ascundă ziua venirii lui Antihrist.

Dar țarul Petru nu pleca urechea la asemenea tânguiri și scornituri neroade. Milescu îl vedea că se mânie mai mult pe nemți care încheiaseră la Karlo-witz târguiele de pace cu turcii, decât pe sămănătorii de zvonuri. Pacea asta îl scotea din fire :

— Ticăloșii !

La Posolski Prikaz, Milescu lămurea slujbașii :

— Mult a vrut țarul nostru să prelungească acest război, ca să poată intra și armata rusă, nou orân-

duită, să-i spulbere pe tătari din Crimeia, din Ucraina. Dar iată, nemții n'au vrut.

Și cum țarul Petru poruncise ca toți slujbașii să învețe și să știe tot ce se petrece pe lume, Milescu arătă pe hartă, să vadă toți cei cu care lucra la Posolski Prikaz și să înțeleagă hotărârile luate prin pacea iscălită la 26 Ianuarie 1699, la Karlowitz.

— Vasăzică așa : împăratul Leopold ocupă Ungaria, ocupă Transilvania, fără Banatul Timișoarei, ocupă o bună parte din Slovenia și Croația, până aici, la râul Unna. Nemții au opintit să le fie Dunărea hotar, dar turcii, sprijiniți de franțuji, n'au primit. În schimb, timp de douăzeci și cinci de ani vor plăti câte opt sute de pungi de galbeni pentru pagubele și stricăciunile acestui război ce durează de șaptesprezece ani.

— Dar polonii ?

— Polonii au cerut, s'au aținut să ocupe țara Moldovei. Dar turcii zic că-i volnică Moldova, adică închinată lor, iar nu luată cu sabia, și n'o dau. Așa, polonii s'au mulțumit doar să capete Camenița înapoi.

Slujbașii din Posolski Prikaz se bucurau că nobilii poloni au fost siliți să renunțe la pretențiile de a stăpâni Podolia și Ucraina.

— Au câștigat multe țări și ținuturi austrieicii, dar dacă nu eram noi, rușii, să atragem o bună parte din oastea tătară în Crimeia, nu câștigau ei nici victoriile dela Salankemen și Zenta, nici pacea dela Karlowitz.

11

Se apropia Milescu de șaptezeci de ani. Dacă s'ar mai fi gândit cândva să se întoarcă în Moldova, acum era prea târziu. Aici, la Moscova, pusese de istov capăt pribegiei. Zilele lui Neculai Milescu Spătarul se umbreau și se însoreau odată cu înfrângerile ori cu biruințele țarului Petru. Acum căpetenie la Posolski Prikaz era Teodor Alexeevici Golovin. Munca Milescului era bine prețuită, cuvântul lui ținut în samă.

Ca și țarul Petru, Milescu înțelese că, prinși în războiul cu Franța pentru moștenirea Spaniei, mulți ani austriecii nu se vor mai răpezi împotriva turcilor.

— Bine face țarul că se gândește acum, la Baltica, iar nu la Marea Neagră. Mai ușor îl va înfrânge pe suedez. Țesătura treburilor politice din Europa și purtarea țărilor față de turci aruncă oastea rusă dela Azov și Perekop, la Narva și Neva.

Ca să se poată răfui cu tânărul rege Carol al XII al Suediei, țarul Petru a încheiat, în August 1700, cu sultanul un armistițiu pe treizeci de ani.

— Deocamdată, pace la miazăzi !

Și priceperea diplomatică a lui Petru Tolstoi a făcut ca Rusia să păstreze Azovul și să capete învoirea de a trece cu corăbiile de negoț prin Bosfor.

În timp ce Tolstoi ducea tratative cu turcii, patriarhul Dosithei scrisese iară țarului, cerând ajutor. Asculta țarul pe Milescu cum îi tălmăcea scrisoarea : ..., „în aceste vremi tu ești căpetenia tuturor creștinilor și chiar singura căpetenie, căci nu este pe lume alt țar pravoslavnic afară de tine“... Apoi îl lăuda pe țar că a construit flotă în Marea Neagră și-l sfătuia s'o trimită cât mai grabnic împotriva Țarigradului.

Țarul tresări, își frecă palmile, apoi porunci să vină Voznițin.

— Patriarhul Ierusalimului mi-a dat o idee ; cum să-i bag în boale pe turci ! Să-i silesc să încheie pacea și să se teamă de mine.

Voznițin primi porunca să plece la Azov, să ia cea mai bună galără și să se ducă la Țarigrad, pe mare.

— Să te'nfățișezi sultanului ca vecin, apropiat... Să știe că din Azov la Constantinopol putem ușor ajunge.

Și Voznițin răsări în apele Bosforului, cumplit uimindu-i pe turci. Mulți nu crezuseră că ruși au învățat și ei să construiască galere. Și iată, când nici cu gândul nu gândeau, o galără moscovită plutea, măreață, pe albastrele ape ale Propontidei. Priveau din balcoane și din chioșcuri vizirii și sultanul

și nu-și credeau ochilor. Și înghițeau în sec și'n amar... Rușii și-au deschis drum pe apă spre cetatea Istambulului. Și flotă și-au făcut ca s'o trimită ca pe-o sulită în inima noastră... Voznițin fu bine primit de sultan.

Drumul îndărăt îl făcu pe uscat. Și trecând prin Iași, domnitorul Antioh Cantemir l-a primit pe Voznițin cu osebită cinste.

Grăiră mult despre prietenia cu Rusia și despre actul iscălit în 1689, când sol la Moscova a fost Sava Konstantinov.

La Moscova, țarul Petru poruncea lui Mîlescu :

— Spafarii, scrie prietenilor domniei-tale dela Moldova să-mi trimită oameni buni pentru oaste. Vreau să rânduiesc sotnii de moldoveni în armata mea. Am auzit că sânt luptători vrednici.

Țarul Petru nu lăsa lucrurile de azi pe mâine. Pregăti grabnic războiul împotriva lui Carol al XII-lea. La început fu înfrânt la Narva. Dar ca și în 1695, după înfrângerea dela Azov, neizbânda dela Narva dezlănțui o și mai năprasnică îndârjire în inima țarului și a celor din jur. Armata a fost mai bine orânduită și întărită cu noi recrutări. O treime din clopotele bisericilor au fost turnate pentru tunuri. Lucrând toată iarna, turnătoriile scoaseră trei sute de tunuri. Și cu această armată, țarul Petru dobândi victoriile din 1701-1703, ajungând pe Neva, și deschizând fereastra dela Marea Baltică. Acolo, și în acele împrejurări de război, a pus Petru I temelie cetății Petropavlovsk și a orașului Petersburg.

Despre însemnătatea acestor fapte, Spătarul Mîlescu afla nu numai dela cei care luptaseră și-i învăliseră în mare pe suedezi, ci și dela firitisirile și laudele ce soseau de pretutindeni la Posolski Prikaz. Abia dovedeau slujbașii cu tălmăcirile. Ii scriau țarului toți împărații și regii apusului, fie prieteni, fie dușmani. Iar din acele scrisori întâi se vedea uimirea în fața puterii Rusiei.

Golovin rânduise ca Mîlescu să urmărească îndeosebi legăturile cu imperiul otoman și mișcările ce aveau loc acolo. Era osebit de însemnat ca turcul

să nu sară în spatele Rusiei, cât timp era încăerată cu suedezul. De aceea Milescu scrisese și trimisese curieri tuturor cunoscuților și prietenilor din imperiul otoman. Și mai ales din țările române, ca de obicei, primi multe știri. În Mai 1701 sosi la Moscova Petru Demianov, trimisul lui Brâncoveanu. Aducea scrisori cu cheie dela Constantin Stolnicul Cantacuzino și dela patriarhul Ierusalimului, vestind despre tulburările din imperiul otoman și despre planul sultanului de a ocupa iar Moreea.

Mai însemnată pentru Milescu și chiar pentru țară fu sosirea la Moscova, în 6 Martie 1702, a ceașului Davin Corbea, solul lui Constantin Brâncoveanu. Priceput și îndemânatic om acest Corbea, feciorul dascălului Ion Corbea dela biserica Sfântul Neculai din Scheia Brașovului. Călătorit și învățat. Mult sfătui împreună cu Milescu. Ascultându-l pe David Corbea, Spătarul parcă avea aproape și Bucureștiul, și Iașul totodată. Și măcar că se simțea cam slăbit de bătrânețe, tot îl însoți pe Corbea până la Voronej, unde se afla țarul atunci.

— Ce s'a mai zidit în București? Dar în Moldova? Întrebă mereu Milescu, cercând să învie în mintea-i chipul de acum al țării. E adevărat că Brâncoveanu își face un palat strălucitor, lângă București? Și o biserică frumoasă la Hurez? Și Cozia a dres-o? De ce a pus pe tălmăcirea bibliei numai numele lui Șerban și Radu Greceanu? Au Șerban Cantacuzino nu știa că al meu era izvodul celei dintâi tălmăciri? Știa prea bine, că însumi i l-am pus în desagă. Și am și citit împreună din acea tălmăcire... Dar în Moldova, ce se mai întâmplă în Moldova, prietene Corbea? Zici că Turculeț căpitanul vrea să treacă de partea noastră? Ei, dacă ar fi cineva care să-l înduplece pe acest viteaz căpitan să vină aici, în Rusia, țarul Petru l-ar primi bucuros în slujba lui, cum primește mulți moldoveni, cu leafă, și-i pregătește pentru războiul împotriva turcilor.

— Cinstite Spătare Milescu, turcii se gătesc de război, dar nu împotriva venețienilor, cum scrie Dositheu

patriarhul, ci mai degrabă împotriva Rusiei. Că nimica nu-i mânănește, nu-i sperie și nu-i doare mai tare pe turci ca pierderea cetății Azovului. Zic că asta-i o lovitură de moarte. Cinstite Spătar, te știu prieten al nostru și român: sfătuește-l pe măritul țar să înceteze războiul cu suedezii și să se repeadă împotriva turcului. Că împărăția sultanului se afla acum într'o slăbiciune și strâmtoare cum n'a fost nicicând.

— Deocamdată asta nu se poate, jupân Corbea. Întâi trebuie întărită împărăția Rusiei.

— Dar este acesta cel mai nimerit ceas ca turcul să fie zdrobit. Noroadele dela Dunăre și din Balcani se alătură, ca unul. La bulgari, la sârbi, la dalmațini s'au ales și căpeteniile care să strângă poporul împotriva înrobitorilor. N'așteaptă decât sămna dela Moscova, să dea năvală asupra Țarigradului, împreună cu oștile țarului.

— Grăește-i și țarului. Știu că ai dreptate. Dar și țarul își are socotelile lui.

Lăsând pe teighea tesla cu care lucra, țarul Petru ascultă scrisoarea talmăcită de Miclescu, iscălită de Constantin Brâncoveanu și de întregul divan al Țării Românești. Apoi îl luă pe David Corbea la cercetare, întrebându-l cu de-a-mănuntul, să afle cât mai multe. Țarul cunoștea bine oamenii și le găcea repede gândurile și firea; îl cântări și-l socoti pe David Corbea ca pe un om de ispravă și demn de toată încrederea.

Înțelegea țarul durerile Brâncoveanului. Se găsea între trei locuri: turcii, austriecii și polonii. Chibzui adânc cum să ajute țările dela Dunăre. Și hotărî că David Corbea să rămână în Moscova, să-l ajute pe Spafarii ca om de legătură statornică între Rusia și țările române.

12

De când se alăturase întru totul politicii culturale a lui Petru I, Spătarul Miclescu începuse să primească scrisori cu aspră dojană din partea patriarhului Dosithei. Il învinuia că i-a trădat pe „greci” și a trecut de partea „latinilor”. Chiar lui Petru I, Dosithei

îi scria: "Greaca este obârșia gândirii, a judecării, a științei, a religiei". Apoi căta să-i dovedească întreita superioritate a limbii lui Homer : stă la temelia civilizației, la temelia religiei creștine și este cea mai aproape de limba slavonă. În câteva rânduri, patriarhul Dosithei a cerut țarului să dea un ucaz prin care să interzică limba latină în împărăția Moscovei.

Influența lui Dosithei era mare în Rusia acelei vremi. Țarul însuși povățuia ambasadorii ce plecau la Constantinopol, ca de pildă Ukraințev sau Tolstoi, să primească povețile lui Dosithei patriarhul, „tatăl și sfetnicul nostru". Dar bătrânul patriarh se amesteca în prea multe treburî. El dădea țarului și celor din jur sfaturi asupra războiului cu Suedia ori asupra construirii flotei. El cerea țarului să lase în pace Suedia, să elibereze, întâi de toate, întreaga Ucraină, apoi Moldova și Țara Românească și mai repede Constantinopolul și Ierusalimul.

Dar țarul Petru nu era omul pe care-l credea Dosithei. Petru înțelegea să se slujească de greci în politica lui răsăriteană, iar nu grecii să-l folosească pe dânsul în politica lor împotriva catolicilor și a musulmanilor.

— Petru nu va îngădui niciodată să-l ducă grecii de nas, spunea Miclescu către Tolstoi, care tocmai se întorsese dela Constantinopol cucerit de mintea, agerimea și vederile patriarhului. Măria-sa nu crede în cultura greacă. El de mult s'a rostit, pentru cultura apusului. Patriarhul m'a dojenit aspru, în 1698, că nu l-am sfătuit pe țar să nu călătorească în țările apusului. Mi-i prieten vechi și binefăcător patriarhul Dosithei. Fără ajutorul lui nici nu eram azi adăpostit la Moscova. Dar sânt dator să spun că Dosithei se împotrivește înnoirilor în Rusia. Și toți ruginiții din Moscova fac din patriarhul Ierusalimului un scut. Aceasta-i primejdia pe care datori sântem s'o arătăm țarului.

Miclescu, văzând purtarea patriarhului, nu mai stăruia să se facă tipografia pentru tipărituri în limba greacă. Așa cum îl povățuiau sfetnicii săi, Ștefan Iavorski și Teofan Prokopovici, țarul Petru porni să reformeze bi-

serica și Academia greco-latină din Moscova. Murind patriarhul Adrian și ajungând patriarh Ștefan Iavorski, acesta schimbă cu totul Academia din Moscova, făcând-o după modelul celei din Kiev, unde Iavorski fusese ucenic.

Când tălmăcea scrisorile lui Dosithei prin care învinuia pe ucrainenii din Kiev de erezie și-l ocăra pe patriarhul Ștefan, Milescu se gândea la mitropolitul Petru Movilă, cel de demult, la școala lui, la „Mărturisirea ortodoxă” scrisă de el și spunea :

— Patriarhul Dosithei greșește. Nu ține sama de marea prefacere a Rusiei.

Și dintr'un luptător împotriva „latinilor”, Milescu se schimbă într'un prieten al celor care, ca și țarul, vroiau să folosească tot ce-i bun și înaintat în apus, pentru a schimba Rusia. Țarul deschise o școală de navigație, o școală de chirurgie, numeroase „șifirnițe”, adică școli de matematici elementare în care învățau copiii boierilor și a slujbașilor. Se'ngrijea deasemeni foarte mult de spectacolele de teatru. În 1702, la Moscova, Johan Kunst orându-i o trupă bună, pentru care țarul poruncise să se construiască, din lemn, acel „templu al comediei” din Piața Roșie — teatru care dădea spectacole cu plată, 3-6 copeici, și unde venea tot mai multă lume din Moscova.

În fapt, Neculai Milescu Spătarul nu fusese niciodată întru totul supus influenței grecești. El studiasse la Țarigrad, dar călătorise prin Germania, prin Suedia, prin Franța, călătorise prin Siberia și în China. Văzuse multe și citise multe. Mare parte din zgura misticismului se scuturase din sufletul lui. Grăise și scrisese multor oameni învățați din lume. Se luptase cu mulți ambasadori străini care cercetau Moscova. Era în rândurile din față ale învățaților din vremea lui.

— Mă aflu aici, la Moscova, unde se înfruntă două lumi care, prin sfada lor, aduc apă la moară ruginiților și încurcă mult mersul înainte al Rusiei. Dar, acum, când măria-sa țarul s'a hotărât să deschidă ferestrele spre apus, eu să stau de partea cealaltă ? spunea Milescu către Raguzinski. Nu tăgăduesc

valoarea culturii grecești. Dar nu îngădui pizma, ura, care-i orbește pe grecii din Pera, din Galata ori din Fanar.

Dosithei a început să fulgere tot mai furios împotriva lui Ștefan Iavorski și împotriva vechiului prieten, Milescu. Ba încă și mai neiertător se purta cu acesta din urmă, improșcând asupra-i toată otrava mâniei. Spătarul cerca să arate patriarhului că n'are niciun drept să se poarte și să se înalțe în rangul de călăuză duhovnicească a Rusiei. Dar patriarhul, bătrân și răzbunător, răspunse aruncând blesteme. Apoi atâta pe toți grecii din Moscova împotriva Milescului. Dar nici grecii nu-i putură găsi altă vină decât că nu tălmăcește aiddoma epistolele patriarhului, că-l înșeală pe țar. Dar era ușor de dovedit minciuna acestei învinuiri.

Dacă grecii se depărtară de Milescu și-l socotiră un renegat, în schimb prietenii ruși îl înconjurară cu tot mai multă dragoste.

— De altfel, pe nedrept mă socotesc grec; eu sânt român din Moldova. Și inima în Moldova mi-a fost, totdeauna. N'am putut rămânea acolo din pricina greșelilor din tinerețe. Moscova m'a primit. Acum slujesc Rusia până la moarte. Patriarhul Dosithei poate să tune și să trăznească oricât voi-va

13

Prieten cu boierii cei mari ca Petru Tolstoj, ca Teodor Golovin ori cu neguțători boieriți ca Sava Vladislavovici Raguzinski, Spătarul Milescu nu știa cum trăește norodul în Rusia pe care cu atâta putere și grabă o transforma țarul Petru. Înțelegea că țarul avea mare nevoie de bani pentru armată, pentru flotă, pentru fabrici. Și s'a veselit, la rând, cu alți dregători, auzind că țarul a creat o dregătorie nouă, aceea a „născocitorilor de venituri.“ Numai Grișa Hlib sau Radu Mațcu veneau să-i spună că poporul geme sub povara dărilor care s'au făcut de cinci ori mai mari ca înainte.

— „Născocitorii de venituri“ au bogată închipuire și drăcească, grăiau cei doi slujitori. C'au pus dări pe sare și pe albine, treacă-meargă. Se află asemenea dări și prin alte țări, de pildă Moldova. Dar, iaca, acum au scornit dări și pe castraveți și pe... sicriile de stejar... Cei care nu mai poartă bărbă se veselesc grozav că „născocitorii de venituri“ au izvodit o dare, un bir, pentru barbă. Vrei măturoid resfîrat ici, pe piept? Plătește! Pentru visteria țării. Să câștigăm războiul cu ticălosul Carol al XII-lea. Ești țaran? Poți purta barbă în satul tău, cât vrei! Slobod ești întru-aceasta. Dar dacă vrei să vii la oraș să vinzi un cocoș și să-ți cumperi o pereche de opinci, plătește bir pentru barbă la intrarea în târg. O plăcuță de aramă, ceva mai mare ca o rublă, atârnată de gât ca un talisman, dovedește că ți-ai plătit cîstea bărbii pe un an și poți vinde cocoșul, poți cumpăra opincile. Altminteri nu-i chip...

Asculta Milescu vorbele slujitorilor, dar el privea, întâi și'ntâi, cu multă admirație tot ce făcea țarul Petru: războaiele pe care le câștiga, ținuturile pe care le mîntuia de stăpînire străină și le trecea pe sama și în grija slujbașilor dela Posolski Prikaz, orașele, fabricile și corăbiile pe care le porunceă să le construiască, apoi cărțile pe care punea să le tîlmăcească și să le tipărească; cu un cuvînt privea întâi la schimbările uriașe săvârșite atât de furtunos. Și credea că asta-i foarte bine.

— Tot n'ai uitat, Grigore, c'ai fost răzvrătit cu cetele lui Stenka Razin? surâdea Spătarul Milescu spre Grișa Hlib, care era acum un cazac bătrîn, cu barbă sură.

— Parcă asta se poate uita, Neculai Gavrilovici? Iată acum, măritul țar a'nțeleș de unde izvorăște puterea, vîrtoșenia. Și unul din ajutoarele lui a păzit porci, altul a vîndut plăcinte. Bravo măritului țar! Dar parcă asta ajunge? N'ajunge! Dar iaca așa se'ncepe prefacerea lumii... Iar odată și-odată va trebui să se ridice careva care să gîndească la întreg norodul. Nu se poate să nu se ridice! Dar, deo-

camdată, va trebui să-mi tund barba ; că de mă vede țarul, mă rade pe uscat.

Milescu zâmbea. Nu vedea limpede dacă avea dreptate cazacul Grișa. Dar nici că n'ar avea dreptate nu putea să spună. Prea vorbea Grigore Hlib cu putere, cu încredințare. Dar dacă își încheia vorbirea cu o șagă, o făcea pentru că erau prieteni încă de pe când se aflau pe malul Ieniseiului.

14

Văzându-l la lucru în treburile diplomatice, țarul Petru și marele peciatnic Teodor Golovin îl socoteau pe ceaușul David Corbea „om foarte credincios și isteț“, „foarte potrivit pentru slujbele celor două țări“, adică al Țării Românești și ale Rusiei. Amândoi îl povățuiau și stăruiau chiar să rămână la Moscova.

Prin David Corbea, Milescu întări legăturile cu cei trei Cantacuzini : Mihail, Toma și Constantin. Toma Spătarul Cantacuzino, fiind atunci capichehaia Brâncoveanului la Țarigrad, în inima împărăției turcești, putea oricând să trimită știri despre starea și mișcările padișahului. Om ca acela era cu atât mai prețios, cu cât îi ura de moarte pe turci. Scria, bucurându-se de înfrângerile suferite de sultan :... „mânia lui Dumnezeu s'a abătut asupra acestei împărății și toți văd că în curând o va lua dracul“.

Dela David Corbea, Milescu află că, la 4 April 1703, în Duminica Tomii, Constantin Brâncoveanu a fost chemat de marele vizir Rami-Mehmed să se înfățișeze la Poartă și să înnoiască închinarea față de sultan. A fost aceea o călătorie de mare cumpănă pentru viața Brâncoveanului. Ca să-și mântue zilele și să-și păstreze domnia numără pungi peste pungi de galbeni tuturor turcilor celor mari și dublă birui. Cumpăna și groaza ce'ndurase în acele zile de Iunie 1703, la Adrianopol unde se afla sultanul, nu vroia Brâncoveanu pentru nimic în lume să le mai încerce. Lăcomia și cruzimea turcilor îl împinse și mai mult să intre în legături cu Rusia.

— Toți Cantacuzinii îl povățuesc să se îndrepte cu hotărîre spre Moscova, spunea David Corbea. Dar Brâncoveanu șovăie încă. Își teme viața și mai ales averea. Eu socot că turcii au să-i mănânce capul tocmai pentru averile cele multe pe care le are. Uite acum, vodă stăruie mereu să mă'ntorc în țară. Cică au aflat turcii și-i prăpăd, îl mazilesc bănuindu-l că s'a apropiat de ruși.

— Știu, turbează turcii pentru asta.

— Trebuie să mă'ntorc la București. Roagă-l și domnia-ta pe Golovin, pe țar, să-mi îngăduie să plec.

După multă stăruință și din partea lui Brâncoveanu și a lui Miclescu, abia la 23 Septembrie 1704, țarul îngădui lui David Corbea să se întoarcă iară la București. Scriind Brâncoveanului, țarul Petru îi mulțumea pentru slujbele aduse Rusiei și întregii creștinătăți și cerea să-l trimită iară pe David Corbea la Moscova, tocmai ca să ajute și să întărească și mai mult legăturile între țările dela Dunăre și Rusia.

În acei ani grei veniră mulți români la Moscova. Unii cu treburi politice, alții cu treburi de negoț, iar alții pentru oastea pe care o rânduia țarul Petru. Pe toți, rușii îi primeau prietenește, cu căldură. Numai în câteva săptămâni, la Posolski Prikaz au fost găzduiți David și Teodor Corbea, Constantin Constantin, Manoil Hristofor, Mihail Ion, căpitanul Luca Trofin, căpitanul Luca Ion, toți trimișii lui Constantin Brâncoveanu.

În urma chemărilor și scrisorilor lui Miclescu, mulți moldoveni intrară în oastea țarului Petru să lupte împotriva turcilor. Acum și Ștefan Miclescu, feciorul lui Apostol Miclescu și nepotul lui Neculai Spătarul, fu făcut polcovnic. Iar căpitanul moldovean Apostol Chigheci, numit de către țar comandantul steagului de moldoveni din armata rusă, era trimis în Mo'dova să adune încă trei sute de ostași moldoveni. Țarul Petru I prețuia mult vitejia ostașilor moldoveni.

Astfel Miclescu vedea crescând în jurul lui, la Moscova, numărul românilor veniți să ceară sprijinul Rusiei în lupta pentru libertate. Cu treizeci de ani

în urmă era singur : un surghiunit. Acum vedea cu mândrie că românii se trezeau iară, ca pe vremea lui Ștefan cel Mare, luptând împotriva robiei otomane și având sprijinul rușilor în această luptă.

15

Anii bătrânețelor l-au aflat pe Milescu muncind tot la Posolski Prikaz. În jur era mereu mai mult freamăt. Rusia devenea una din cele mai puternice țări din lume. Iar despărțământul treburilor din afară, Posolski Prikaz, sporea în însemnătate, ca un adevărat creier a toate ocârmuitor. Aici Milescu lucra pentru izbânda Rusiei în lupta cu suedezul și cu turcul. Aici se înfățișau întâi toți cei care doreau legături și prietenie cu Rusia. De aici plecau soliile și ambasadele să închege alianțe cu Moscova ori să deschidă căi de negoț.

Încă din 1700, prin porunca țarului și cu stăruința lui Milescu, la Posolski Prikaz a început să se învețe și limba chineză. Aceasta avea să înlesnească și mai mult legăturile cu poporul cel mare de dincolo de Gobi. Când vedea plecând caravanele cu mărfuri rusești spre Tobolsk și spre Nercinsk până la Pekin, când vedea sosind caravane ce aduceau damască de mătăasă, bumbăcării kitaica ori ceai, inima Milescului se umplea de bucurie. Era mândru că strădania lui pentru apropierea Pekinului de Moscova începea să rodească.

La începutul lui Martie 1707, David Corbea sosi iar la Moscova. Prin el, Constantin Brâncoveanu scria țarului Petru, făgăduind să-i slujească după „umila și slaba lui putere“. Când David Corbea fu numit consilier aulic, adică sfetnic al curții, pentru a sluji „cu credință în treburile moldovenești și cele muntenești“, Spătarul Milescu primi un prețios ajutor. Împreună cu David Corbea, Milescu rândui nacazul pentru solia la Francisc Rákóczi. Știind bine ungurește, David Corbea plecă, în Aprilie 1707, în Ungaria, pentru alianța tainică dintre țar și Rákóczi.

Temeiul acestei alianțe fu statornicit în întâlnirea dela Ungvar dintre Corbea și luptătorul maghiar pentru libertate. Dar, la întoarcere, în Varșovia, David Corbea se îmbolnăvi și, pe neașteptate, la 11 August 1707, muri.

Ca și Milescu, țarul fu mult îndurerat de pierderea acestui prieten hărnice și priceput. Porunci să fie înmormântat în Lavra Pecerska din Kiev. Și însuși țarul Petru, cu toată curtea și cu toți generalii, cinsti pe David Corbea, însoțindu-i soriul până la mormânt.

În asemenea ceasuri de tristețe, Milescu își amintea iară de Moldova. Și nu înceta să trimită într'acolo cărți și epistole de încurajare, măcar că prietenii lui din țara Moldovei se stingeau, unul câte unul: Miron Costin de secure, Dosoftei în surghiun, în Polonia... Dar nu ostenea Milescu să arate tuturor, prieteni ori domnitor, că fără ajutorul Moscovei Moldova nu-și poate cuceri libertatea. Povestea celor doi feciorași, Maxim și Nikita despre țările lumii pe care le-a cercetat. Se oprea îndeosebi asupra Chinei, sporind mereu povestirea cu alte aduceri aminte.

Dar totdeauna i se muia glasul, i se abureau privirile și i se înfiora inima când vorbea de Moldova. N'avea s'o mai vadă niciodată, cu toate că mult râvnea. Dar o avea în suflet când lupta, de acolo, de departe, pentru libertatea ei.

— Într'aceste ceasuri ale bătrâneții mele — spunea el — am găsit într'un raft, pe un pergament foarte îngălbenit de vreme, vorba cneazului Ivan al III-lea al Moscovei despre slăvitul Ștefan cel Mare dela Moldova: „Este prieten prietenului nostru, iar vrăjmașului nostru îi este vrăjmaș“... Așa trebuie să fie moldovenii cu rușii. Ci numai atunci fi-vor slobozi.

La leatul 1708, lin închise ochii Neculai Milescu Spătarul. Se stinse în mijlocul prietenilor care-l iubeau și-i prețuiau munca, priceperea, sfatul, în mijlocul freamătului pe care însuși, cu viața lui, mereu îl sporise.

Iar în acea clipă de istov, din cele ce-au să vină, Milescu zări oastea rusă, în care lupta ca polcovnic și nepotul său, Ștefan Milescu, o zări înaintând spre miazăzi și apus, să-i zdrobească pe turci, să trezească multe noroade la viață nouă și să facă slobodă Moldova.

CUPRINS

	<u>Pag.</u>
I. In Iași era nunta domnească... . . .	5
II. Un tânăr neobișnuit se înfruptă din știința vremii	33
III. Intre cărți și uneltiri politice	61
IV. Pribeag pe căile apusului	127
V. In patria cea nouă și mare	169
VI. Pregătiri de cale lungă	209
VII. De aici începe drumul spre Țara Soa- relui Răsare	233
VIII. Pe fluvii uriașe, peste stepe întinse, prin nesfârșite păduri	257
IX. Oamenii și locurile dela hotarele Chi- nei până la Marele Zid	333
X. Pekin — oraș înlănțuit cu ziduri prea groase și datini prea vechi	393
XI. Aceste ziduri de întuneric așteaptă dărâmătorii	489
XII. Alături de Petru I.	555

Dragi cititori,

Vă rugăm să ne scrieți impresiile voastre despre această carte, despre desenele și coperta ei. Adresa noastră este: *Editura Tineretului*, Str. Nikos Beloiannis Nr. 25, Raionul I. V. Stalin, București.

Nr. 1689

Redactor de carte : Mla Dimitriu
Tehnoredactor artistic : Adrian Rlza
Corector : Ani R.

Dat la cules 10.VI.54. Bun de tipar 7.VII.954. Tiraj 12080 broşate+3020 cartonate. Hirtie Ediţiuni tip B. de 60 gr. m.p. Coli de tipar 37.25. Coli de editură 30,50. Ft. 135×210. Com. editurii 1147. Ediţia I. Preţul per exemplar lei 11,10 broşat, lei 14 cartonat. A. 02779. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare (8R)

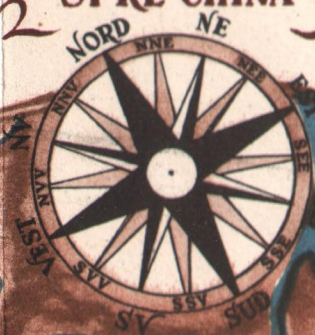

Tiparul executat sub comanda nr. 596 la Combinatul
Poligrafic Casa Ştiinţei „I. V. STALIN”, Bucureşti
— R.P.R. —

OCEANUL ÎNGHEȚAT DE NORD

DRUMUL
LUI NECULAI MILESCU SPĂATARUL
SPRE CHINA

VOLOGDA

MOSCOVA

RUSIA

TOBOLSK

NARIM

IENISSEISK

IRKUTK

NERCINSK

PEKIN

CHINA

OCEANUL PACIFIC

MAREA CASPICĂ

Don

Volga

Jenisei

Irtiș

Lacul Baikal

Amur

